ZİYA ŞAKİR

یا ناموس وطن - یا ناموس ملت - یا ناموس حریت.

İTTİHAT VE TERAKKİ - I

NASIL DOĞDU?

akıl fikir
YAYINLARI

ZİYA ŞAKİR

İTTİHAT VE TERAKKİ - I
NASIL DOĞDU?

AKIL FİKİR YAYINLARI

İTTİHAT VE TERAKKİ - I NASIL DOĞDU?/ ZİYA ŞAKİR

Copyright© Akıl Fikir Yayınları - Ekim 2014

Bu kitabın tüm hakları Akıl Fikir Yayınları'na aittir. Kaynak gösterilmeksizin kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir yöntemle kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

YAYINCI: Akıl Fikir Yayınları
DİZİ: Ziya Şakir Dizisi
KAPAK TASARIMI: Akıl Fikir
İÇ DÜZEN: Akıl Fikir
TASHİH: İsmail Hakkı Avcı
BASIM: Ekim 2014

AKIL FİKİR YAYINLARI

Alemdar Mahallesi Alayköşkü Caddesi
Küçük Sokak No:6/3 Fatih-İstanbul - 212-514 77 77
eposta: bilgi@akilfikiryayinlari.com

ITAKIM ISBN: 978-605-5283-34-6
CİLT ISBN: 978-605-5283-35-3

BASIM ve CİLT: Akıl Fikir Yayınları ve Dijital Matbaası

Alemdar Mahallesi Alayköşkü Caddesi
Küçük Sokak No:6/3 Fatih-İstanbul - 212-514 77 77
eposta: bilgi@akilfikiryayinlari.com

Yayınevi Notu:
Bu eser, Ziya Şakir'in 11 Aralık 1932 - 28 Nisan 1935 tarihleri arasında *Son Posta* gazetesinde çıkan tefrikalarının aslına sadık kalınarak hazırlanmış, günümüz gençlerinin daha rahat faydalanması için, bazı kelimelere cümlenin akışına uygun güncel anlamları parantez içinde eklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ZİYA ŞAKİR'IN İTTİHAT VE TERAKKİ'SİNE BİRKAÇ SÖZ 7
ZİYA ŞAKİR'İN TARİHÇİLİĞİMİZE KATKILARI ALİ BİRİNCİ.....16
1. BÖLÜM 21
DAMAT MAHMUD PAŞA'NIN FİRARI.....21
DAMAT MAHMUD PAŞA'NIN PARİS GÜNLERİ.....33
DAMAT MAHMUD PAŞA VE AHMED RIZA BEY 45
Ahmed Rıza'nın Serencâmı.....47
İTTİHAT VE TERAKKİ EFSANESİNİN DOĞUŞU 63
Lâyihalar.....69
Mizancı Murad'ın Firarı 72
PARİS'TE İLK ÇALIŞMALAR VE İLK ÇATIŞMALAR 75
Ahmed Rıza'nın Çalışmaları 77
Murad Bey'in Dönüş Hikâyesi 79
TALÂT BEY.....135
Talât Bey'in Masonluğa Girişi 143
SUİKAST TEŞEBBÜSLERİ 147
İhtilâller, Ayaklanmalar.....152
YENİ CEMİYETİN TEŞKİLİ.....165
Cemiyetin Genişlemesi Ve Yeni Azalar.....173
Manuel Karasu'nun Sorgulanması 234
CEMİYETİN NAZIM BEY'İ ÖLDÜRME KARARI 239
İşkodra'da İhtilâl Denemesi ve Neticeleri.....245
ŞEMSİ PAŞA'YA DÜZENLENEN SUİKAST.....277
Suikastçı Atıf'ın vaziyeti.....292
Yıldız'da Durum.....298
CEMİYETİN YENİ BİR SUİKAST KARARI 303
UMUMÎ İSYAN KARARI 319
Kaymakam (Yarbay) Naim Bey'e Suikast 321
SAİD PAŞA'NIN YENİDEN SADARETE GETİRİLMESİ.....327
Vükelânın neticesiz görüşmeleri 331
SULTAN ABDÜLHAMİD'İN KARARI 335

Cemiyetin Manastır'a İntikali ve Hakim Olması 338
CEMİYETİN BEYANNAMESİ 343
SELÂNİK VE MANASTIR'DA MEŞRUTİYETİN İLÂNI 347
2. BÖLÜM 353
İZMİR'DE HAREKETLİ GÜNLER 359
MEŞRUTİYETİN RESMEN İLÂNI 365
RUMELİ'DE TESİRAT VE HÂDİSAT 369
MEŞRUTİYET'İN İLK GÜNLERİNDE İSTANBUL 385
99'uncu Bölük 405
ENVER BEY 407
Nümayişçiler Bâb-ı âli'de 423
CEMİYETİN İDÂRESİZLİĞİ 435
Ruşeni Bey 536
BEYAZKULE'NİN CEMİYETE İHSANI 593
İstanbul'da Nâhoş Vak'alar 609
MEŞRUTİYET TELÂKKİLERİ 627
YENİ KABİNENİN PROGRAMI VE AHVAL-İ UMUMİSİ 649
PRENS SABAHADDİN BEY VE CEMİYETİN RAHATSIZLIĞI 677
MEKTUPLAR 682
DİZİN 689

ZİYA ŞAKİR'İN İTTİHAT VE TERAKKİ'SİNE BİRKAÇ SÖZ

Son Posta gazetesinde 5 kısım halinde yayımlanan "İttihat Terakki" tefrikası; "Yakın tarihimizin en mühim, en canlı, aynı zamanda da en feci devri, hiç şüphesiz İTTİHAT ve TERAKKİ devridir. Fakat içinde yaşamış ve muhtelif safhalarına şahit olmuş olmanıza bakarak yakından tanıdığınızı zannettiğiniz bu devrin içyüzünü tamamen bilmediğinizi söylersek hiç şaşmayınız!

Bu iddiamızı size filen ispat edeceğiz. Filhakika elimize öyle vesikalar, öyle deliller geçti ki bunları okuduktan sonra şimdiye kadar şahıslar ve vak'alar hakkında verdiğiniz hükümleri değiştirmeye mecbur kalacaksınız. Bu vesikaları ve delilleri İttihat ve Terakki Nasıl doğdu, Nasıl yaşadı ve Nasıl öldü? ismini taşıyan eserimizde göreceksiniz. Sizi şimdiden temin edelim ki: yeni tefrikamız hakiki vak'alara istinat etmekle beraber bir roman kadar heyecan ve merak edici bir eserdir." sözleriyle başlamıştır (11 Aralık 1932 *Son Posta*).

Birinci Cilt İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu?

Birinci kısım aynı tarihte başlamış ve 128 tefrika halinde devam ederek 22 Nisan 1933'de bitmiştir. Bu bölümde; Damat Mahmud Paşa, Ahmed Rıza, *Mizan*cı Murad, Talat Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetinin genişlemesi, yeni üyelerin kayıt edilmeleri ve tahlifleri, Şemsi Paşa'ya düzenlenen suikast, suikastı yapan Atıf Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Beyannamesi, Sultan Abdülhamid'in kararları, Selanik ve Manastır'da Meşrutiyetin ilanı gibi konular bilinmeyen bütün yönleriyle okurlara aktarılmıştır.

İkinci kısmın tefrika sayısı 125 olup *Son Posta* gazetesinde ilk sayısı 23 Nisan 1933'de başlamış ve 125 nolu tefrika 26 Ağustos 1933'te yayımlanarak ikinci kısım tamamlanmıştır.

Meşrutiyetin resmen ilanı, Rumeli'de Meşrutiyet etkileri, Meşrutiyet'in ilk günlerinde İstanbul'un durumu, 99.Bölük, Enver Bey, Beyazkule'nin Cemiyet'e ihsanı gibi konular nefes kesici bir şekilde okurlara aktarılmaktadır. Birinci ve ikinci kısımlar İttihat ve Terakki'nin doğuşundan itibaren nasıl teşkilatlandığını aktardığından her iki kısım birleştirilmiş ve "İttihat Ve Terakki Nasıl doğdu" başlığı altında birinci cilt olarak günümüz okurlarına sunulmuştur.

Gazetede tefrika edildiği dönemde de ikinci kısmın sonunda *Son Posta* tarafından;

"Her satırı vesaike müstenit olan ve ekserisi bizzat bu vekayiin içinde yaşamış zevattan mürekkep binlerce kari kütlesi tarafından ehemmiyetle takip ve takdir olunan bu tefrikamızın bugün ikinci kısmı da hitam bulmuştur. Yarından itibaren üçüncü kısım başlayacaktır. Bu kısım, tefrikanın en heyecanlı ve en hareketli vekayiinin ihtiva etmektedir. Bilhassa 31 Mart hâdisesinin bütün esrar perdesi bu kısımda kalkacak ve okuyanları hayrette bırakacaktır." denilerek adeta o günün duyguları ve kimler tarafından dikkatle takip edildiği konusuna vurgu yapılmıştır.

İkinci Cilt İttihat ve Terakki Nasıl Yaşadı?

Üçüncü kısmın yayımlanması, yine aynı gazetede 27 Ağustos 1933'de başlamış ve 10 Şubat 1934'da bitmiştir. Bu kısımdaki tefrika sayısı 164'tür. Dördüncü kısımdaki tefrika sayısı 155, aynı gazetede 11 Şubat 1934'de başlamış, 18 Temmuz 1934'de tamamlanmıştır. 102 no'lu tefrikaya ulaşılamamıştır. 101 nolu tefrika 26 Mayıs 1934, 103 nolu tefrika ise 27 Mayıs 1934 tarihli gazetede yer aldığında numara atlanması şeklinde yorumlanmıştır. Bu bölümlerde İttihat Terakki'nin kongre çalışmalarından, seçim sonuçlarından, ordunun muhalefetinden, Bosna-Hersek'in elden çıkmasından, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nden, Taşkışla'daki isyandan, 31 Mart Vak'ası'ndan, Hareket Ordusu'nun Selanik'ten gelmesinden, Abdülhamid'in hal' edilmesinden, Sultan Reşad'ın tahta çıkarılmasından, Adana'daki Ermeni Ayaklanmasından, Girit'in elden gitmesinden, Yemen isyanından, Trablusgarp Savaşı'ndan, Balkanlarda karışıklıklardan, İttihat Terakki'nin yönetime giderek ağırlığını

koymasından ve daha pek çok meseleden baş döndürücü bir hızla bahsedilmektedir. Üçüncü ve Dördüncü bölümlerde aktarılan bu konular dönemsel olarak İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarıdır ve "İttihat Terakki Nasıl yaşadı?" başlığı altında toplanarak 2.cilt olarak günümüz okurlarına sunulmuştur.

Üçüncü Cilt İttihat ve Terakki Nasıl Öldü?

Sonuncu kısım (Beşinci) 267 tefrikadan oluşuyor ve yine aynı gazetede 19 Temmuz 1934 ile 28 Nisan 1935 arasında yayınlanmıştır. Bu kısımda artık Osmanlı'nın en zor dönemeci vardır ve bu dönem içinde; Edirne'nin Bulgarlardan geri alınmasından, Cihan Harbi ve Seferberlik hazırlıklarına, Ermeni meselesinden, Kafkas Cephesine, Kanal Harekatına, Çanakkale Harbi'nden, Suriye meselesine, Ermeni isyanları ve Ermeni Tehcirinden, Şerif Hüseyin, Arap isyanı, Irak, Filistin cephelerine kadar pek çok önemli hadise bu bölümde anlatılmaktadır. Cemiyetin dağılmaya başlaması ve İttihat ve Terakki Fırkasının kongrede kendisini yok ederek yeni kurulan Teceddüt Fırkası'na dönüşmesi ile son bulan 5. Kısım tek başına sonuç kısmıdır ve "İttihat Terakki nasıl öldü?" başlığı altında 3.cilt olarak okurlara sunulmaktadır.

1906 yılında, Avukat Mustafa Baha Bey tarafından Galata'daki Tahtaburunyan Han'daki yazıhanede tahlif edilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olan Ziya Şakir İttihat ve Terakki tefrikalarının tamamlandığı 21 Nisan 1935 tarihli *Son Posta gazetesi*nde;

"Satırların altına imzamı koymakla, zayıf ve naçiz omuzlarıma yüklendiğim ağır yükü, son merhalesine isal etmiş oluyorum. Eğer bu bir muvaffakiyet ise, bunun şerefi – benden ziyade – beni teşci eden, resim, vesika ve malûmat vermek suretiyle kıymetli yardımlarını benden esirgemeyen zevata aittir.

Ben, bu yazılarımdaki mevkiimin, sadece bir nakilden ibaret olduğunu biliyorum. Ve ancak bu dereceye kadar toplayıp nakledebilmek suretiyle ikmal ettiğim şu eserin mükemmel bir tarih olduğunu iddia etmiyorum.

Bu eseri yazdığım müddet zarfında, birçok karilerimin daima şu suallerine maruz kaldım:

- Bunları nasıl yazıyorsun.. Bu kadar malûmatı nereden buluyorsun.

Aziz karilerimin sordukları bu haklı suale, işte cevap veriyorum;

- İttihat ve Terakki cemiyetinin gerek umumî ve gerek gizli muamelâtına ait evrakı, kısmen mahvolmuştur. Yangınlar, muhtelif kabine tebeddüllerinde ve bilhassa İstanbul'un işgali felâketinde alâkadarların evlerine yapılan baskınlar, en mühim esrarın en canlı vesikalarını ortadan silmiş süpürmüştür. Onun için bu işe başladığım zaman, kapı kapı dolaştım. Teker teker kâğıtlar, resimler topladım. Birçok zevatın hatıralarına müracaat ettim. Her meseleyi, bizzat alâkadarlarından dinledim. Yüzlerce zata mektup yazdım. Bunlardan aldığım cevapları birbirleriyle karşılaştırdım. Herhangi bir mesele hakkında, en aşağı – itimada şayan – üç zatın fikri ittihat etmedikçe onu hakikat olarak kabul olarak kabul etmedim. Hatta, bizzat karıştığım bazı vekayiî bile, bildiğim ve gördüğüm gibi kaydetmekten içtinap ederek o vekayie temas eden zevat ile bir kere daha görüşmekten – ve hakikati tam manası ile araştırmaktan – çekinmedim. Bütün bu araştırmalarım esnasında sadece bir cephenin taraftar ve dostlarını dinlemekle de iktifa etmedim. O cephenin muhalifleriyle de temasa geldim. Ve ancak bu suretledir ki, yazılarımın bitaraflığını muhafazaya gayret ettim.

Eserde ismi geçen zevat arasında, ne şahsen ve maddeten menfaatdar olduğum ve ne de, her hangi bir sebepten dolayı aleyhtar bulunduğum bir tek fert yoktur. Bu yazılarıma başladığım zaman bazı zevat, Talât Paşa'ya karşı derin bir kalp yarası taşıdığımı ve ona karşı bitaraf kalamayacağımı iddia etmişlerdi. Ben, böyle bir his taşımadığım ve bitaraflıktan zerre kadar ayrılmadığıma kanaat getiriyorum ve bu zat hakkında yazdığım yazıları işhat ediyorum. Esasen ben yazılarımı yazarken daima şahsî fikir ve tenkit yürütmekten mümkün olduğu kadar içtinap ettim; sadece hâdisatı nakletmekle iktifa eyledim. Gelen tenkit mektuplarını teşekkürle karşıladım. Hattâ bunlardan yazılarımızı kendi görüşleriyle karşılayanları da nazarı dikkate aldım. Bunlardan hakikate temas eden ufak tefek meseleleri, derhal tashih ederek mühim meselelere ait – uzun mektupları, karilere usanç vermek korkusu ile eserin sonuna sakladım. Şimdi sırası geldiği için aynen dercedilecek olan

bu mektuplar, ne sarsılmaz bir bîtaraflıkla hareket ettiğimin en kuvvetli birer şahidi olacaklardır.

Mehezlerimi ve yardım gördüğüm muhterem zevatın isimlerini bu sütunlarda birer birer saymak, imkânsızdır. Buna binaen bunları da – birçok mühim vesikalarla beraber- bu eserin kitap halinde çıktığı zamana terkediyorum.. Ve şimdilik bu zevata ayrı ayrı teşekküllerimi arz ile iktifa eyliyorum.

Yazılarımı takip eden zevat, mütalealarını yazmak bize nisyan ve hatalarımızı hatırlatmak lutfunda bulunurlarsa, istikbal tarihine çok değerli bir hizmet etmiş olurlar. Tevsik edilmek şartile gönderilecek olan bu mektupları, bu eserimin son cildine aynen dercetmek, benim için en mühim bir vazife ve en kıymetli bir borç teşkil edecektir. Velev, yazılarımın aleyhinde olsa bile..." demiştir.

Ziya Şakir kimdir? İttihat Terakki tefrikalarının önemi nedir?

1910 yılında Ziya Şakir Genç Türk'deki başyazarlık köşesinde Genç Türk dergisinde Dâhiliye Nazırı Talat Beyi hedef alan açık bir mektup yayınlayarak Paşayı keskin bir dille eleştirmiş ve istifaya davet etmişti. Ziya Şakir cezalandırılacağı endişesi ile Mısır'a, oradan da Napoli'ye gitmiş ancak İtalyanların Trablusgarb'a saldırmaları üzerine İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da mahkeme edilerek Sinop'a sürülmüş, Talat Paşa'nın ikinci nazırlığında affedilerek İstanbul'a getirtilmiştir. Talat Paşa tarafından memuriyet teklif edilmişse de Ziya Şakir memuriyeti kabul etmemiştir. Bunun üzerine Talat Paşa Süleyman Nazif'in çıkartmakta olduğu *Hak* gazetesinde çalışmasını tavsiye etmiştir.

Balkan harbi başladığında gönüllü asker olmuş ve Edirne muhasarasının bütün zorluklarını ve mahrumiyetlerini yaşamıştır. Siperlerde nöbet değişikliklerinde gazeteye yazılar yazmış, O dönemde tuttuğu notlardan daha sonra Meçhul Asker, Edirne Müdafaası eserlerini oluşturmuştur.

Edirne'de yaralanıp esir düşen ve daha sonra firar ederek İstanbul'a dönen Ziya Şakir, Talat Paşanın yönlendirmesi ile Bursa'ya giderek *Ertuğrul* gazetesinin başyazarlık görevini yürütmüştür. Padişah Vahdettin döneminde İttihatçıların takibatından

O da nasibini almış ve muhtelif maceralar yaşamıştır. Müdafayı Hukuk Cemiyeti'nde görev alarak Milli Mücadeleye iştirak etmiştir.

22 Kasım 1929 tarihinden itibaren Meçhul Asker, *Vakit* gazetesinde, sonrasında Ermeni vakalarını anlatan Kan Dalgası, *Son Posta* gazetesinde, Bektaşilik, *Yeni Gün* gazetesinde yayınlanmış ve Ziya Şakir bu üç tefrika ile hem İstanbul hem de Anadolu'da gazete dünyasında tanınan, bilinen, aranan ve tefrika siparişleri verilen önemli ve tarafsız ve güvenilir biri haline gelmiştir. Ziya Şakir adıyla yazdığı tefrikaların yanı sıra A.R, Z. Melek, Bahtiyar Fenkligil imzasıyla veya isimsiz pek çok eser vücuda getirmiş, bıkmadan usanmadan tarihi kaynaklardan aldığı ilhamlarla büyük eserler oluşturmuştur.

Ziya Şakir eserlerini "O gün okunmasından ziyade, istikbal tarihine naçiz bir yardım olur ümidile" yazmıştır. Ziya Şakir 1930'lardan 1960'lara kadar en çok okunan yazarlardan biri olup muhtelif gazetelerde bine yakın tarihi makalesi yayınlanmıştır. Özellikle din ve İslam tarihine yönelik on senelik uzun bir araştırma sonucunda Hz. Muhammed(SAV) ve İslam dünyası ile ilgili birbirinden kıymetli eserlerinin her biri kendine has dil, üslup, akıcılığıyla zamanında çok büyük ilgi ve iltifat görmüştür.

Çocukluğunda misafir edildiği Yıldız Sarayını ve İkinci Abdülhamid'in, özel yaşamını, hususi özelliklerini, kendisine ulaştırılmış özel yazı ve hatıratı kullanarak ve yaşayan insanlarla bizzat görüşerek hazırladığı "Abdülhamid' in Son Günleri" adlı eseri *Son Posta* gazetesinde tefrika edilmiştir. Bu konuyu en geniş, en tutarlı, en tarafsız etraflıca anlatan yazarlardan biridir.

Bir Haremağasının Anıları için Yıldız Sarayı altında geçen ve şimdiye kadar kimsenin öğrenmemiş olduğu hadiseleri muhtelif belge bilgi ve hatırattan yararlanarak bu bilgilerin toplamını anlattığını belirten Ziya Şakir "Bu eserim öyle bir eser olacak ki ..Bundan sonra Yıldız ve Abdülhamid hakkında başka eser yazılamıyacak. Çünkü bilinmeyen bir taraf bırakmıyacağım . (....) Abdülhamid devrinin en doğru bir saray tarihi olacak" diyecek kadar kendi eseri üzerinde iddialıdır.

Selim Tevfik'in Ziya Şakir ile yaptığı röportajda ise "Tarihe dil uzatanların gafletlerinden birisi de hükümlerinde çok acul ve zalim davranışlarıdır. Gözlerini, tarihe mal olmuş eşhasın sade fena taraflarına dikerler. Benim eserim tarih denilen madalyanın ters tarafını gösterecektir...Okuyucularımdan rica ederim. Beni tenkit etsinler, yanlış noktaları düzeltsinler, eksik tarafları bildirsinler ki eser kitap haline girerken, o devrin mükemmel ve kusursuz bir tarihi halini alabilsin....Bugüne kadar aldığım yüzlerce mektup içinde, taltiften, tebrikten başka tek satır yoktu. Bundan duyduğum iftihardır ki o esere verdiğim bütün emeklerin yorgunluklarını unutturmuştur.....Ve bugün, bu teveccühü kaybetmemek için, elimden gelse yazılarımı değil, öksürüklerimi bile vesaike istinad ettireceğim..." diyerek kendi eserler için ne kadar titizlikle çalışma sürdürdüğünü ve elindeki belgelerin çok kuvvetli olduğunu kuvvetlice vurgulamıştır.

Ziya Şakir'in eserlerinin tefrika edildiği dönemde adı geçen olay kahramanlarının büyük çoğunluğunun sağ olduğunun hatırlanması hatta bir kısmının da devlet içinde yüksek makam ve mevkilerde olduğunun bilinmesi eserlerinin değerlerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Yurt içinden ve yurtdışından Çin'den, Hindistan'dan gönderilen vesikaları pek çok dosyayı, defterleri, el yazılarını, yüzlerce belgeyi, birleştirerek oluşturduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşunu, büyümesini ve yıkılışını anlatan Ziya Şakir İttihatçıların içindeki bir gazeteci idi.

Tefrikaların yayımlandığı döneme ise özellikle dikkat çekmek gerekir. İttihat Terakki'nin bitiminden henüz 15 sene geçmişken, İttihat ve Terakki'nin tarihini kaleme almak ve ancak 100 tefrika sürer dedikleri İttihat ve Terakki tarihini toplam 5 kısım ve 846 tefrika devam etmiştir (Zaman olarak da 28 ay 17 gün boyunca her gün.) ve tefrikaların yayımlandığı dönemde İttihatçıların büyük bir kısmı halen hayattadır. Bu süre zarfında bir yandan tefrikalar yayınlanırken öte yandan mektuplarla itirazlar (Kazım Karabekir Paşa başta olmak üzere) doğrulamalar, düzeltmeler yapılabilmiştir. O kadar çok belge ve bilgi üstada gönderilmiştir ki bu dosyalar

çoğunlukla arabalarla taşımıştır. Ziya Şakir'in yaşam öyküsü okunursa bu kitaptan daha çok istifade edilebilir. Torunu Ayda Üstündağ hanımefendinin Dedem Ziya Şakir adlı eserinde aile yaşamı dergi ve gazetelerle mülakatları bilhassa Hasan Eryüksel'in röportajı bu eserin anlaşılması ve değerini ortaya koyacaktır.

Ali Fethi bey (Okyar) Ziya Şakir'in arkadaşıdır. Celal Bayar'la ölümüne kadar dostlukları devam etmiştir. Yazar Sultan Abdülhamid Han'ı çok iyi tanımaktadır. (Sultan Hamid'in yanında bulunanlarla çok fazla ilişki kurmuş ve bilgi belge toplamıştır. Sultan Hamid'in Son Günleri adıyla İttihat Terakki'den önce tefrika edilmiştir. ve daha sonra aynı adla kitap halinde yayınlanmıştır. Ali Birinci hoca rakipsiz bir eser olarak ifade etmektedir. Adı geçen eserde Sultanın İttihatçılarla ilişkisi enfes bir anlatımla aktarılmaktadır.

SONUÇ

Ziya Şakir'in bu eseri akademik bir hüviyet içerdiği iddiasında değiliz ama Osmanlı'nın en çalkantılı son dönemin tarihinin en önemli parçası olan İttihat Terakki Teşkilatını bir de Ziya Şakir'in akıcı uslûbu ile okumak günümüzü hala etkileyen o dönemin temel anlayış ve davranışları daha kolay anlamamızı sağlayacaktır. Bu eser hikâyeler ve belgelerle oluşturulmuş tefrika zinciridir. Ziya Şakir sıralama veya hikayelerin öne çıkarılması haricinde, çok az yargı ifadeleri kullanmaktadır.

Açık, açık İttihat ve Terakki eseri. Bu kitabın yargıçlık görevi için kullanılmaması, anlamlardan sonuç çıkarılması günümüzde bu hikâyelerin ne anlama geleceğini düşünülmesine vesile olmasını diliyoruz. Örneğin: Talat Paşa ile Meclisi Mebusan Reis'i Mecdi Efendi'nin ordunun bir fikri ve inanca sahip olması gerektiği üzerine diyalogları, günümüzde de aynı problemin devam ettiğini görüyoruz. 1.Ekibin 1918'de görevleri sona erdi. 2. Ekip Cumhuriyeti kurdu. 1960'lara kadar 2. Ekip iktidar sahibi oldu. İttihat hareketi sadece bir örgüt üretmedi. Siyasi tarihimizde ve günümüzde halen aşılmamış düşünce ve davranışlar üretmektedir.

İttihat Terakki eserini tamamlayan, yazarın diğer eserleri

1. Sultan Hamid'in Son Günleri
2. Mahmud Şevket Paşa
3. Yakın Tarihin 3 Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar
4. Hürriyet ve İhtilaf
5. Meçhul Asker Edirne Muhasarası.

ZİYA ŞAKİR'İN TARİHÇİLİĞİMİZE KATKILARI

Ali BİRİNCİ

Ziya Şakir'in(1884-21 Aralık 1959) tarihe yaptığı büyük katkının zamanında tespit ve teslim edilmiş olması arzu edilmekle beraber bu biraz da eşyanın tabiatine aykırı bir durumdu. Çünkü aynı zaman ve zemini paylaşan insanların birbirlerinin kıymetini bilmeleri ve bunu açıkça ifade etmeleri pek az görünen bir kadirşinaslık olmuştur. Bu gerçeği büyük âlim Zehebî de (1273-1347)[1] çok sade ve vecîz bir şekilde ifade etmektedir:

"Aynı devir âlimlerinin birbirleri hakkındaki sözlerine itibar edilmez. Hususiyle bu değerlendirmeler bir düşmanlıktan veya mezhep farklılığından yâhud çekememezlikten doğmuşsa. Allahın koruduğu kimseden başkası bundan korunabilmiş değildir. Peygamberler ve sıddîkler müstesna hiçbir asrın bundan sıyrılabilmiş olduğunu bilmiyorum..."

Yakın tarihimiz hakkında yazdığı dizi yazılarla zamana çok kıymetli bilgiler bırakan Ziya Şakir de zamanı paylaştığı yazar meslektaşları tarafından hakkı verilmeyen bir şahıs olarak tarihe geçmiştir. Gerçekten de yaşadığı devir hakkında yazdığı ve derlediği kitaplar ve hususiyle hâtıralar vasıtasıyla çok kıymetli bilgileri zamanın yok edici elinden kurtaran bu çalışkan gazetecinin hakkı verilmemiş ve yaptığı bazı yanlışlar, biraz da mübalâğalı bir şekilde, aleyhine kullanılmış ve bütün bu gibi yazıları yok hükmünde kabûl edilmiştir[2].

Zamanında yaşamış insanlar ne yazık ki birbirlerinin kıymetini takdir etmemek bir yana birbirlerinin hakkını da teslim etmemektedir. Bu bakımdan en talihsizlerden biri ve belki de birincisinin

---

1- Zehebî'nin bu çok değer verdiğimiz paragrafına üstâdım Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu dikkatimi çekmiş ve tercüme etmiştir. Şükranlarımı sunarım. Metin için: Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, Mısır, 1963, C.I, s. III. Zehebî'nin hayatı ve eserleri için: Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 185-189

2- Ziya Şakir'in, biraz da mâsumâne bir keşif heyecanı ile, yazdığı yazılardan birinde Mastafa Kemal Atatürk'e, başka bir asker Mustafa Kemal'in kaleminden çıkmış olan, bir yazıyı atfetmesidir. Bu yanlışı Münir Süleyman Çapanoğlu tarafından aleyhine çok sert bir yazının yazılmasına sebep olmuştur: "Uydurma Tarihçiler Serisinden: Ziya Şakir", *Tarih Hazinesi*, Sayı.5 (15 Ocak 1951), s. 227-229

Ziya Şakir merhum olduğu söylenebilir. Zira tefrika hâlinde neşrettiği ve bir kısmını sonradan kitap hâline getirdiği yakın tarihe dair yazılarının, tarihimize katkıları bakımından, gereği gibi değil, asgarî bir mikyasta bile, değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir.

Ziya Şakir'in bu hükmümüze mesnet olarak kastettiğimiz tefrikalarına *Abdülhami'in Son günleri, Sultan Reşad ve İttihadçılar, İttihat ve Terakki Tarihi, Beşinci Murad, Meşrutiyet Devrinde Muhalefet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Abdülhamid Devrinde Mahbes ve Menfa Hayatı, 28 Sene Çırağan Sarayında Sultan Murad'ın Hayatı, Siyasî Fırka Reislerinin Hayatı, Cihan Harbine Nasıl Girdik, Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik ve Edirne Müdafaası* başlıklı yazıları emsâl olarak gösterilebilir[3].

Bu tefrikaların bir kısmı kitap hâlinde de zamanında basılmıştı. Ancak kitap seçmesini bilmeyen tarih araştırmacıları bile bunların değerini fark edememiş ve değerlendirememiş ve hattâ görmeye mecbur olanların gündemlerine bile bu tefrikalar ve kitaplar girememiştir. Meselâ Abdülhamid'in Son Günleri isimli kitabı, Sultan'ın hâlden sonraki hususî tabibi Hüseyin Atıf'ın günlüğünün, hem de muhafızlarından ve maiyetindekilerden alınan bilgilerle zenginleştirilmiş şekliydi. Ancak bu gerçek tarihçiler ve tarih meraklıları tarafından fark edilmediği gibi bu günlüğü son zamanlarda, birçok okuma yanlışı ile, neşreden tarihçi tarafından da hâlâ fark edilmiş değildir.

Bu gibi misâller çoğaltılabilir. Bu cümleden olarak *Hazret-i Mevlânâ* (İstanbul, 1943, 302 s) bir Mevlevî postnişîninden derlenen bilgilere, *Sultan Hamit-Şahsiyeti ve Hususiyetleri* (İstanbul, 1943, 376 s) isimli mühim kitabı, tahminimize göre, son müsahiplerden Nadir Ağa'nın (Açıkalın, 1882-14 Kasım 1957) hâtıralarına, *Çırağan Sarayında 28 Sene Beşinci Murad'ın Hayatı* (İstanbul, 1943, 243 s) Beşinci Murad'ın 4. ikbâli Filizten hanımın hâtıralarına anlattıklarına dayanmaktadır.

Ziya Şakir'in bu meyanda işaret edilmeye lâyık diğer eserleri arasında *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talât, Enver, Cemal Paşalar* (İstanbul, 1943, 214 s), *Yarım Asır Evvel bizi İdare Edenler* (İs-

3- Tefrikalarının eksik bir listesi için: Hasan Eryüksel, *Ziya Şakir-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1949, s. 29-35

tanbul, 1943, C. 271 s; C.II, 303 s), *Mahmud Şevket Paşa* (İstanbul, 1944, 268 s) ve *1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?(* İstanbul, 1943, 360 s) ile bu kitabın devamı *1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?* (İstanbul, 1944, 328 s) bulunmaktadır.

Ziya Şakir'in bilhassa ilk baskısı tefrika hâlinde olan eserleri için dikkat ve ifade edilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır:

1- Bu tefrikalar I. ve II. Meşrutiyet devri üzerinde toplanmıştır. Devrin üzerinden çok bir zaman geçmeden ve hâfızlar ve hâtıralar henüz oldukça taze iken kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu devri yaşayan kişilerden biri olan Ziya Şakir esas itibariyle kendi hâtıralarını ve mahfuzâtını yazıya dökerek tarihin hizmetine sunmuş olmaktadır. Bu şekilde yokluğa mahkûm birçok bilgiyi kurtarmış olduğuna dikkati çekmek gerekiyor. Bunları bir hikâye veya roman kisvesi altında vermesi bu metinlerin değerini azaltmaz.

2- Bilhassa gazetelerde tefrika esnasında yazdıkları bir bakıma bu devri yaşayanların desteği veya tekzibi ve dolayısıyla da tashihi ile karşılaşmaktadır. Bu bakımdan bu metinlerin bilgi değerlerinin arttığına ve bir irdelemeye tâbi tutulduğuna işaret etmek gerekiyor. Nitekim bunun örneklerine İttihat ve Terakki isimli kitabının ciltlerinin sonunda rastlanmaktadır.

3- Bu tefrikalarının kaleme alınması safhasında Ziya Şakir'in, devri yaşayanlarını bilgilerine, Dr Atıf'ın günlüğünde olduğu gibi, gayri münteşir hâtıralarına da başvurduğu görülmektedir. Bu bakımdan meselâ Cemal Kutay'ın veya İsmet Bozdağ'ın yaptığı gibi, başkaları adına hâtırat yazmak gibi bir yola başvurmadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bu vesile ile ifade etmek gerekir ki hâlen Ali Fethi Okyar adına yazılan *Üç Devirde Bir Adam* (İstanbul, 1980) ve *Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* gibi kitapların meslekten tarihçiler tarafından bile mehaz olarak kullanılıyor olması tam bir felâket numunesidir. Kaynak arama ve seçme bakımından Türk tarihçiliğinde bir iflâs manzası görülmektedir.

4- Ziya Şakir'in yazdıklarını ne derece ciddiye almak ve tarihin bir malzemesi olarak kullanmak gerekir sualini de gündeme getirmek ve cevap vermek gerekiyor.

Hemen ifade edelim ki tarihçilikte tamamen ve hiç tartmadan teslim olunacak herhangi bir tarih metni bulunmamaktadır. Bu bakımdan bir taze doktora tezi ile bir başka metin arasında da fark

olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Her metnin tartılıp değerlendirmesi araştırmacıya ve hattâ mesuliyet sahibi okuyuculara düşmektedir. Bu bakımdan bütün tarih malzemesi metinlere karşı tam bir müsavât düsturu ile hareket edilmeli ve meselâ her bilgi başka bilgilerin ve metinlerin murakabesinden geçirilmelidir. Tabiî, Ziya Şakir'in yazdığı bütün metinler de bu gibi bir iç ve dış tenkide tâbi tutulmalıdır.

5- Yaşadığı devre dair Ziya Şakir kadar çok yazı yazmış ikinci bir kalem bulmak mümkün görünmemektedir. Hem kendi hâtıralarını ve hem de bu devri yaşayanların bilgilerini derleyip neşreden Ziya Şakir'in kaybolmaktan kurtardığı bilgilerin bir külliyat olarak neşredilmesinin yakın tarihimize büyük bir katkı olduğu açıktır. Bu bakımdan Ziya Şakir'in yakın tarihimize katkılarının hakkı henüz teslim edilmiş değildir.

6- Ziya Şakir külliyâtının neşrinin her şeye rağmen tarihe büyük bir katkı olduğu muhakkak ise de bu metinlere ve okuyucuları karşı bir borç bulunmaktadır. Bu borç ise bu külliyâta bir coğrafya ve bilhassa şahıs ve müessese isimleri dizininin eklenmesidir. Bilhassa şahısların soyadları veya memuriyetleri ve unvanları konulmalıdır.

Henüz gereği derecede fark edilmemekle beraber Akıl-Fikir Yayınları yakın tarih araştırmalarına bu neşriyatıyla büyük bir katkıda bulunmaktadır. Bu bakımdan da bu neşriyatı şükranla karşılanmalıdır.

Ali Birinci

Ankara- Kocatepe / 22 Eylül 2014

1. BÖLÜM

DAMAT MAHMUD PAŞA'NIN FİRARI

Abdülhamid, Çit Köşkü'nün küçük salonunda ayakta duruyor, o gece tiyatroya dâvetli olan misafirler hakkında İkinci Esvapçı İlyas Bey'le konuşuyordu. Sarayın, Saltanat Kapısı'nın önünde ikindi nöbetini yapan Bahriye Muzikası, Travyata'nın ağır bir parçasını çalıyor. Bu soğuk kânunuevvel *(Aralık)* gününün sert rüzgârı, musiki namelerini birbirine karıştırarak uzaklara doğru savuruyordu. Salona, birdenbire Başmusahip Cevher Ağa girdi. Elindeki küçük zarfı, Abdülhamid'e verdi.

Abdülhamid, zarfı açarken İlyas Bey sessizce çekildi. Başmusahip de kapıdan çıkarak orada emre intizar etti *(emri bekledi)*. Fakat bu intizar çok sürmedi. Abdülhamid zili çekti. Başmusahip tekrar içeri girdi. Abdülhamid'in rengi bembeyaz kesilmişti. Pürüzlü bir sesle:

— Ben, içeri gidiyorum. Çabuk İsmet Bey'le Ahmed Celâleddin Paşa'yı bana gönderin, dedi.

Başmusahip, geri geri giderek kapıdan çıkıyordu.

Hünkâr:

— Dur, diye onu durdurdu ve sordu:

— Bu mektubu kim getirdi?

Başmusahip, ince ve titrek bir sesle cevap verdi:

— Aliyetüşşan Hazretlerinin sarayından bir ağa getirdi efendimiz.

— Ağa gitti mi?

— Hayır efendimiz. Cevap bekliyor.

— O ağayı Harem kapısının önündeki tüfekçilerin odasına koyun. Kimse ile konuşturmayın.

— Ferman Efendimizin.

Başmusahip, süratle dışarı çıktı. Camekânlı kapının iç tarafında nöbetçi yaver ve musahiplerin arasında, ayakta duran, ince ve uzun bir harem ağasına baktı. Ağanın yüzünde, büyük bir endişe ve ıstırap vardı.

Başmusahip, kapının dibinde duran hademelere, paltosunu işaret etti. Giydi, ağanın yanına geldi,

— Buyurun kapı yoldaşım. Beraber gidelim, dedi.

Onu aldı. Harem dairesinin kapısı önünde, tek bir odadan ibâret olan tüfekçilerin nöbet odasına getirdi, ikindi namazından henüz avdet eden *(geri gelen)* Tüfekçi Boşnak Bekir Ağa'nın kulağına eğilerek:

— Bu ağa, burada kalacak. Kimse ile konuşmayacak. Efendimiz irâde buyurdular, dedi ve sonra İsmet Bey'le Ahmed Celâleddin Paşa'yı çağırmaya gitti.

Abdülhamid Daire-i Mahsusa'daki odasında, bastonuna dayanmış, ayakta duruyor, çağırttıklarını sabırsızlıkla bekliyordu. Kapı açıldı. Evvelâ Esvapçıbaşı İsmet Bey, sonra da Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa içeri girdi. Her şeyde ve herkesten hislerini saklamaya çalışan Abdülhamid, gelenleri mümkün olduğu kadar güler yüzle karşılayarak:

— Galiba soğuk var. Üşümüşe benziyorsunuz, diye söze başladı.

Birkaç saniye böylece konuşarak heyecanını yendikten sonra:

— Garip değil mi? Hemşireden şimdi bir mektup aldım. Mahmud Paşa sabahleyin köşkten çıkmış. Daha hâlâ avdet etmemiş. Hemşire, fenâ halde telâşlanmış. "Ne yapalım?" Diye bizden soruyor.

Şimdi burası, bir imtihan odasına dönmüştü. Abdülhamid, sözlerinin ne tesir hâsıl ettiğini anlayabilmek için dikkatle karşısındakilere bakıyor, bu meseleden haberdar olup olmadıklarını onların çehrelerinden anlamaya çalışıyordu. İsmet Bey'le Celâleddin Paşa da, Hünkâr'ın gizli endişesini hissetmekle beraber susuyor; ona, son sözü söylettikten sonra cevap vermek istiyorlardı. Fakat bu hesaplarında aldandılar. Çünkü Abdülhamid, birkaç saniye susarak onların yüzüne dikkatle baktıktan sonra açıkça sordu:

— Siz ne dersiniz bu işe?

Artık, bu suâli cevapsız bırakmak mümkün değildi. Fakat İsmet Bey, daima olduğu gibi sükûnetini muhafaza ederek önüne bakmakla iktifa etti. Ahmed Celâleddin Paşa, cevap verdi:

— Vallahi bilmem ki Efendimiz. Ferman buyrulursa, şöyle el altından telâşsızca bir taharri ettirelim *(araştırtalım).*

Sükût, tekrar birkaç saniye sürdü. Abdülhamid, elindeki bastonu, hafif hafif yere vuruyor, artık öfkesini ortaya dökecek sebep aradığı anlaşılıyordu.

Gözleri, birdenbire Ahmed Celâleddin Paşa'nın gözlerinde temerküz etti *(yoğunlaştı)*:

— Taharri ettirelim diyorsun. Vaktiyle tarassut ettirilseydi *(izlettirilseydi)* daha iyi olmaz mıydı? Bu adamın hâlini bilmiyor muydunuz? Yalnız kendisi ortadan kaybolsa, bir şey değil. Yine Beyoğlu'na gitmiş, Frenklerle ziftlenmek için bir köşeye çekilmiştir, der geçerdim. Fakat oğulları da ortada yokmuş. Sabahleyin onları almış gitmiş, bu vakte kadar köşke dönmemiş.

İsmet Bey'le Celâleddin Paşa kendilerini zapt edememiş:

"Aaaa!" diye birer hayret nidası çıkararak, ellerini ağızlarına kapamış, birbirlerine bakıyorlardı.

Evvelâ harem kapısında tüfekçilerin odasında ihtilâttan men edilen *(başkalarıyla görüşmesi yasaklanan)* harem ağası isticvap edildi *(sorgulandı)*. Bunun ifâdesine nazaran sabahleyin Seniha Sultan'ın köşkünde şöyle bir hâdise geçmiş:

Sultan Hazretleri, mutadı veçhiyle *(alışılageldiği şekilde)* alaturka saat ikiye doğru uyanmış. Epeyce zamandan beri zevci muhteremi Mahmud Paşa Hazretleriyle dargın olduğu için, yine bermutad yalnızca kahvaltı ediyormuş. Ayakta duran hazinedar ustaya:

— Paşa nerede, diye sormuş.

Haznedar usta, söyleyip söylememek için kısa bir tereddüt devresi geçirdikten sonra,

— Şimdi hamamdan çıktılar, tuvaletleriyle meşguldürler aslanım, demiş.

Fakat bu kısa cevap, Sultan'ı tatmin etmemiş:

— Yanında kim varmış, diye tekrar sormuş.

Haznedar usta, bu suâle birdenbire cevap veremeyerek ellerini ovuşturmuş. Fakat Sultanın ısrarına dayanamamış, nihayet:

— Şey, Sultanım. Kâtipleri, Salih Bey varmış, demeye mecbur olmuş.

Sultan, derhal elindeki mineli çatalı, altın kahvaltı tepsisine atmış:

— Yaaa! Bu kadar kavganın üstüne yine o ispir kıyâfetli herife iltifat ediyor ha. Pekâlâ. Şimdi haber gönderin o papaz herife. Bir daha gözüm görmesin. Derhal pılısını pırtısını toplasın. Cehennem olsun gitsin, diye haykırarak yerinden fırlamış.

Bir taraftan, Sultanın sinirlerini teskin etmek için ruh koklatılırken, diğer taraftan da bu emir Paşa Hazretlerine tebliğ olunmuş, zaten Paşa'nın da hazır tarafı imiş.

— Pekâlâ. Zat-ı seniyeleri bizleri istemiyorlarsa, bizler de başımızın çaresine bakarız. Araba hazırlansın, demiş.

Mahdumu necabet mevsumları *(temiz soyun izlerini taşıyan oğulları)* Lütfullah ve Sabahaddin Beyefendiler Hazeratını odasına istemiş. Kapıyı kapatarak onlarla bir çeyrek saat kadar görüşmüş. Tabii, ne görüştüklerini kimse işitmemiş. Bir çeyrek sonra bu Sultanzadeler, valide-i seniyeleri, Sultan hazretleriyle görüşmek istemişler. Fakat Sultan pek öfkeli olduğu için huzura çıkmak müsaadesini istihsal edememişler *(alamamışlar)*, iki asilzade birader yine baş başa vermişler. Beş on dakika kadar fiskos etmişler. Birkaç defa birbirlerinin odalarına gidip gelmişler. Sonra dadılarına:

— Biz, Paşa pederle Alemdağı'na gidiyoruz. Birkaç saat sonra geliriz, demişler.

Lütfullah Bey'in dadısı itiraz etmiş:

— Aman aslanım. Bu soğukta Alemdağı'na gidilir mi? Vallahi, billahi zâtülcenp[1] olursunuz, diye mani olmak istemiş. Fakat sözünü dinletememiş.

Paşa Hazretleriyle Sultanzadeler kapalı arabaya binmişler, çıkıp gitmişler. İkindi vakti olduğu halde, daha hâlâ saraya dönmemişler.

Sultan hazretlerine gelince, ağlıyor, sızlıyor;

— O papaz herifin etini kemiğini, inşâallah kurtlar kuşlar yemiştir. Ne oldu ise, fidan gibi evlâtlarıma oldu. Evlatlarımı isterim, diye saçını, başını yoluyormuş.

Harem ağasının bu suretle ifâdesini alırken paravan arkasından dinleyen Abdülhamid, endişeden endişeye düşüyor, aklına gelen fenâ ihtimallerle, sinir buhranları geçiriyordu.

Kânunuevvelin *(Aralık ayının)* bu soğuk, ratıp *(rutubetli)* ve rüzgârlı gününde, oğullarını yanına alarak Alemdağı'na gezmeye gitmesi için Damat Mahmud Paşa'nın muhakkak deli olması lâzım gelirdi. Binaenaleyh bu, yalandı. Lâkin bu sinsi yalanın altında gizlenen hakikat, acaba neden ibâretti?

1- Akciğer zarının iltihabı. Y.N.

Bu suâl çelik bir burgu gibi Abdülhamid'in dimağını oyuyor ve oraya en hain ihtimallerin acı zehrini akıtıyordu. En küçük hâdiselerde bile en şümullü tedabiri *(kapsamlı tedbirleri)* ittihaz eden *(alan)* Abdülhamid derhal şu emirleri verdi:

1- Çanakkale'den yarın sabah geçecek vapurlar büyük bir itina ile aranacak.

2- Karadeniz'e çıkacak vapurlar, şimdi Kavak'ta tevkif olunacak *(durdurulacak)*. Bunların da her tarafına bakılacak.

3- Gerek Selânik ve gerek Edirne istikametine giden yolcu ve eşya trenleri, Çatalca'da alıkonulacak. Bizzat Çatalca mutasarrıfıyla[2], mevki kumandanı tarafından büyük bir dikkatle taharri olunacak *(aranılacak)*. Hatta büyük eşya sandıkları bile açılıp bakılacak.

4- Hariciye Nazırı derhal sefaretlere gidecek. Gayet azılı üç şerirden mürekkep bir çetenin mühim bir sirkat *(hırsızlık)* ve cinayet yaparak İstanbul'dan firar etmek üzere olduklarından bahsedecek. Bunların tevkifi için vapurların taharrisine müsaade istihsal eyleyecek *(isteyecek)*. Aynı zamanda gerek sefirlere ve gerek baş tercümanlara karşı gayet mahirane bir lisan kullanılarak Damat Paşa'nın sefaretlerden birine firar edip etmediği öğrenilecek.

5- Resmi ve gayri resmi bütün zabıta ve hafiye kuvvetleri harekete getirilerek İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar cihetlerinde Mahmud Paşa'nın girip çıkmak mutadı *(alışkanlığı)* olan mahallerle, bulunması muhtemel olan yerler kâmilen taharri edilecek, ancak bu esnada, Damat Paşa'nın isminden kat'iyyen bahsedilmeyeceği gibi bütün bu işler halkın nazar-ı dikkatini celbetmeyecek derecede bir sükûnetle yapılacak ve en küçük bir hâdisenin zuhuruna meydan bırakılmayacak.

6- Mabeyinci Ragıp Bey derhal Seniha Sultan'ın köşküne gidecek, Sultan hazretleri müstesna olmak üzere arabacıdan başlayarak, icap edenleri kâmilen istintak edecek *(sorguya çekecek)*.

2- Eskiden, vilâyetten küçük olan Sancağın en büyük idâre âmiri. Y. N.

Abdülhamid, bu emirleri vermekle beraber Başmusahip Cevher Ağa'yı da çağırttı:

— Hemen şimdi hemşireye git. Bizden selâm söyle, hiç üzülmesin. Paşa'nın hâli, cümlemizce malum, ben kaç defa söyledim. "Bu adamdan sana hayır gelmez" dedim. "Ne yapayım? Evlatlarımın hatırı için kahrını çekmeye mecburum." Dedi. Yalnız kendisi çekmiyor, bize de çektiriyor. Hiç merak etmesin. Paşa, yine parasız kalmış, bize nümayiş yapmak için, böyle bir düzenbazlığa kalkışmıştır. Eğer bu gece Paşa, saraya avdet etmezse, yarın hemşire bize gelsin de söyleşelim, artık bu hâle bir nihayet verelim. Ne çare, şeriatın kestiği parmak acımaz. İşte görüyorsun ya, İstanbul kazan, biz de kepçe olduk. Her tarafta Paşa ile çocuklarını aratıyoruz. Bu gece her halde buluruz. Müsterih olsun, diye irâde ederek, Seniha Sultan'a gönderdi.

***

Sabaha kadar tahkikatla meşgul olan Mabeyinci Ragıp Bey, her saat başında Abdülhamid'e bir rapor gönderiyor, cereyan eden isticvaptan hiçbir netice hâsıl olmadığını bildiriyordu. Damat Paşa ile oğullarını götüren araba, gecenin saat üçüne kadar avdet etmemişti. Bütün civar merkezlere adamlar gönderildi. Arabanın bir tarafta görülüp görülmediği sorduruldu. Nihayet pek geç vakit, arabanın Üsküdar İskelesi civarında daha hâlâ Paşa'ya muntazır bulunduğu anlaşıldı. Derhal araba celbolundu. Arabacının ifâdesi alındı. Bu adam da bir şey bilmiyordu. Paşa ile mahdumları arabadan inmişler:

— Biz gelinceye kadar burada bekle. Sakın bir yere gitme, demişler ve çıkıp gitmişlerdi.

Bu karanlık meseleyi ancak bir adamın tenvir edebilmesi *(aydınlatabilmesi)* muhtemeldi. O da sık sık köşke gelen ve Paşa'nın kâtib-i hususisi denilen şirin ve sokulgan gençti. Bu genç, dün akşam da geç vakit köşke gelerek gece selâmlıkta kalmıştı. Sabahleyin Paşa, Sultan Hazretlerinin gazabına uğradıktan sonra bu delikanlıya biraz para vermiş:

— Hadi, sen git, demişti.

Fakat şu anda onu buldurup isticvap etmek mümkün değildi. Sabahı beklemek lâzımdı. O esnada bir şey daha nazar-ı dikkati celbetmişti, o da, Damat Paşa'nın hususi bendelerinden *(özel hizmetkârlarından)* Şevket Bey'in de bu vakte kadar köşke avdet etmemesi idi. Vakıa Şevket Bey'in ekseri geceler köşke gelmediği vaki olurdu. Fakat acaba bu gece gelmemesinin esbabı bir tesadüf eseri mi idi; yoksa o da Damat Paşa ile beraber mi idi?

Ragıp Bey, içinden çıkılmayacak derecede karışık olan bu muammaların halli ile meşgul olsun, İstanbul ve Beyoğlu'nda da aranmadık delik bırakılmamıştı. Buna binaen Abdülhamid, eniştesi Damat Mahmud Paşa'nın büyük bir oyuna hazırlandığını anlamış, ona göre tedbirler almayı düşünmeye başlamıştı.

Seniha Sultan'ın köşküne giden Başmusahip Cevher Ağa, Hünkâr tarafından inceden inceye isticvap edilmiş, Paşa'nın gaybubetinden *(kayıp olmasından)*, Sultan'ın hakikaten haberdar olmadığına kanaat getirilmişti. Nitekim ertesi sabah iki kardeş karşılaştıkları zaman, Sultanın evlatları için döktüğü gözyaşları, Abdülhamid'in kanaatini büsbütün takviye eylemişti *(kuvvetlendirmişti)*.

İki kardeş birbirlerine dert yanarken, Seniha Sultan diyordu ki:

— Bilmezsiniz, bu adamın nelerine tahammül ettim. Başına bir takım abur cubur adamlar toplar, gece sabahlara kadar selâmlıkta içer, içer, içer. Sonra kör kütük olduğu halde harem dairesine girer. Ertesi günü, darılırım; "Paşam, böyle şeyler yapma, ayıptır. Sen bugüne bugün Sultan Hamid gibi bir Padişah-ı alişânın eniştesisin. Senin haysiyetine yakışmaz" derim, bu sözlerime: "Darılma sultanım, serde şâirlik var. Malûmu seniyenizdir ki şâirler, meysiz *(içkisiz)* ve mahbupsuz *(sevgilisiz)* olamazlar. Şâir-i meşhur Namık Kemal Bey de sürahilerle rakı içmedikçe şiir söyleyemezmiş, bizi de böylece hoş gör" diye cevap verir. Saye-i şahanenizde aldığı aylığı üç günde bitirir. "Para!" diye üstüme gelir. Vallahi, billâhi aslanım, bu adamın yüzünden huzurunuza çıkamaz oldum.

Abdülhamid de buna mukabele ediyordu:

— Yalnız bunlarla kalsa bir şey değil hemşire. İnanmazsan git, Hazine-i Hassa'dan sordur, şimdiye kadar ben bu adama elli bin küsur lira ihsan verdim. Bu kadar borçlarını ödedim. Bir türlü gözünü doyuramadım. İkide birde, "İlle beni sadrazam yapsın" diye haber gönderir. O, sadrazamlığı çocuk oyuncağı zannediyor galiba. Son zamanlarda da bir imtiyaz sevdasına düşmüştü. Meymon isminde bir herif bunu kandırmış, Bağdat'ta Fırat Nehri'nde vapur işleteceklermiş, Şimendifer yolu yapacaklarmış, koca Arabistan çölünü sulayarak arpa, buğday ekip hem kendileri zengin olacakmış, hem de hazineye milyonlar kazandıracaklarmış. Vakıa, bunlar fenâ şeyler değil. Fakat bu adam yapamaz. Bir defa, o Meymon denilen herif için tahkikat yaptırdım. Daima böyle dalavereli işlerle geçinir, dolandırıcının biri imiş. Demek ki bu imtiyazları alacaklar, sonra da Frenklerden birine satacaklar. Ben, bunlara razı olmadım ve olamazdım. Bize, bunlar için darıldı. Hatta bir gün, İzzet Paşa ile de fenâ halde kavga etti. Bizden ve sizden yüz bulamayınca bir şey yapmak ve bizi korkutmak istedi. Bakalım ne yapacak. Allah, encamını *(sonunu)* hayreyliye.

Fakat işin encamı hayır gelmemişti.

Damat Mahmud Paşa ile Sultanzadelerin kaybolduğu günün ertesi günü Çanakkale Mutasarrıflığından gelen telgrafta:

Dün akşam İstanbul'dan hareket eden ve bu sabah Çanakkale'den geçen Fransız bandıralı Kongo Vapurunda, Fransız konsolosunun da iştirakiyle yapılan ariz ve amik (enine boyuna) taharriyatta aranılan eşhasa müşabih (benzer) kimse bulunmadığı maruzdur (arz olunur) ferman.

denildiği halde, iki gün sonra verilen bir jurnalde;

İşbu Kânunuevvel (Aralık) ayının on dokuzuncu günü Damat Mahmud Paşa ile mahdumlarının Kresine Kumpanyası'na mensup Georgia Vapuruyla Marsilya'ya müteveccihen hareket ettikleri maruzdur. Diye mühim bir ihbarda bulunuluyordu.

Bu haber, sarayda bir bomba gibi patlamış, birçok hafiyelerin gözünü de fal taşı gibi açmıştı. Çünkü şimdi önlerinde, bol bol ikbal ve ihsan getirecek yepyeni ve heyecanlı bir faaliyet

sahası açılmıştı. Buna binaen, derhal her taraftan tahkikat başladı ve neticede şu malûmat toplandı:

Damat Mahmud Paşa ile oğulları, Üsküdar İskelesine geldikleri zaman, Paşa'nın bende-i hususisi *(özel hizmetkârı)* olan Şevket Bey'i orada hazır bulmuşlar. Ayrı ayrı kayıklara binerek Galata'ya çıkmışlar. Kendilerini kimseye göstermemeye çalışarak Mehmed Ali Paşa Hanı'nda İtalya tebaasından komisyoncu Mösyö Salvador'un yazıhanesine girmişler. Salvador, beynelmilel büyük işletme komisyoncusu Mösyö Memon'un buradaki ajanı ve Damat Paşa'nın da eski bir dostu imiş. Paşa Avrupa'ya firar edeceğini Salvador'a anlatmış ve muavenet *(yardım)* talep etmiş. Salvador bu talebi memnuniyetle kabul ederek derhal Paşa'ya 500 lira vermiş. Aynı zamanda güzel de bir plân tertip etmiş. Bu plân mucibince paşa ile mahdumları birer birer İtalya bandıralı bir römorköre nakledilmiş. O gece ve ertesi gün, römorkörde kalmışlar. Daha ertesi günü akşama doğru, Sirkeci önünden hareket edecek olan Georgia Vapurunu limandan çıkarmak üzere römorkör vapura yanaşmış. Vapurun kaptanı, Salvador tarafından satın alındığı için Paşa ile mahdumları kolayca vapura atlamış, vapur, akşam ezanı vakti hareket etmiş. Sabahleyin erkenden Çanakkale önüne gelmiş. Mutasarrıf, vapurun taharrisi için Fransız konsolosuna haber göndermiş. Fakat konsolos:

Damat Mahmud Paşa

— Ben, yalnız dün sabah geçecek vapurun taharrisi için emir aldım. Her gün geçecek vapurları da arayacak değilim ya, diye cevap vermiş, firariler de bu suretle kolayca, Boğaz'dan geçmiş.

Her türlü vesaite müracaatla toplanan bu malûmat, Abdülhamid'i büyük bir telâşa sevk etmişti. Alelade şahısların bile Avrupa'ya firarından büyük bir teessür duyan Abdülhamid, üzerlerinde "Hanedanı saltanat" etiketi taşıyan ve bahusus biri eniştesi ikisi de hemşirezadesi olan üç şahsın, bu suretle hareketinden hâsıl olacak neticeyi düşünüyor, vaziyeti, pek vahim buluyordu.

Derhal Marsilya Konsolosuna telgraf çekildi. Paşa ile mahdumlarını vapurdan istikbal etmesi, kendilerine selâmı şahanenin tebliği ile beraber, Marsilya'dan ileri gitmeyerek ilk vapurla avdet ettikleri takdirde ümit edemeyecekleri derecede ihsan ve eltaf *(iyi muamele)* ile mukabele göreceklerinin kendilerine temin edilmesi bildirildi. Fakat beş gün sonra konsolos müsta'cel *(acil)* telgrafla cevap verdi:

Tebliğ olunan iradat-ı şahaneye ve tarafi kemteranemden mebzulen (bolca) sarf olunan teminat ve istirhamata (ricalara) rağmen Mahmud Paşa ile mahdumlarının iknası kabil olamayarak, şimdi Paris'e müteveccihen hareket eden ekispresle mahalli mezkûre azimet ettikleri (adı geçen bölgeye doğru gittikleri) maruzdur ferman.[3]

Bu cevaptan derin bir yeis ve teessür duyan Abdülhamid, şimdi bütün ümidini Paris Sefiri Münir Bey'e raptetmişti *(bağlamıştı)*. Münir Bey'i bizzat elinde yetiştiren Hünkâr, onun zekâsını ve bahusus böyle nâzik meseleleri büyük bir dirayetle hal ve idâre etmek kudret ve kabiliyetini düşünüyor biraz müsterih *(rahat)* oluyordu.

Buna binaen, Başkâtip Tahsin Paşa vasıtasıyla Münir Bey'e şu mealde bir telgraf çektirdi:

İstanbul'dan firar eden Damat Mahmud Paşa'nın Paris'e mü-

3- Padişahın yüksek iradelerine ve bendenizin de bolca verdiği teminat ve istirhamlara rağmen Mahmud Paşa ile oğullarının iknasının mümkün olmadığını ve Paris'e giden ekspresle hareket ettiklerini arz ederim.

teveccihen hareket ettiği istihbar olunmuştur. Müşarünileyh (adı geçen), "Hanedanı saltanata" mensup olduğu için şu suretle hareketi gerek "nezdi şahanede" ve gerek bilcümle (bütün) "azayı hanedan" arasında pek büyük teessürü mucip olmuştur.

Alelhusus (hepsinden önce) Hemşire-i şehriyari (padişahın kız kardeşi) Seniha Sultan Hazretleri bu vaziyetten pek müteessirdir. Bir taraftan, zevci muhteremelerinin, diğer taraftan da sevgili evlâtlarının gaybubet ve iftirakiyle (ayrılmasıyla) müteellim ve dilhun olmaktadırlar. Paris'te bir saat bile kalmayarak derhal avdetlerini arzu buyuruyorlar. Müşarünileyh hazeratının Paris'te ikametleri birçok dedikoduyu mucip olacağı gibi orada bulunan erbab-ı fesat tarafından da iğfal olunarak (kandırılarak) kendilerinin amali nalâyıkaya (uygun olmayan işlere) alet ittihaz edilmeleri de muhtemeldir. Damat Mahmud Paşa gibi şerefi sıhriyete nail olmuş bir zatın, böyle yakışıksız ef'ale tesaddisi (davranışlara yeltenmesi) Zat-ı şahaneyi de pek bihuzur etmektedir. Derhal kendilerine müracaatla selâmi selâmet encamı hazreti şehriyarinin tebliği ve icap eden vesayada bulunularak hemen İstanbul'a avdetlerinin temin ve tesrii (çabuklaştırılması), müsellem (doğruluğu kabul edilmiş) olan dirayet (beceri) ve kiyaseti (zekâ) celilerinden muntazırdır Efendi[4].

Münir Bey, Yıldız Mektebi'nin en ön saflarında yetişmiş bir diplomat olmakla beraber, hiçbir zaman hiçbir işte telâş göstermez, hatta en büyük hâdiseler karşısında bile alay etmekten vazgeçmez bir adamdı. Buna binaen bu telgrafı alır almaz kat'iyen telâşlanmadı.

Bilakis ağır davrandı. O gün ve o geceyi tahkikatla geçirdi. Damat Paşa ile mahdumlarının hangi otele misafir olduklarını ve otelde ne gibi bir vaziyet aldıklarını öğrendi.

4- İstanbul'dan firar eden Damat Mahmud Paşa'nın Paris'e gitmek üzere hareket ettiği haber alınmıştır. Hanedandan birinin bu şekilde hareketi gerek Padişahta gerekse Bütün hanedan üyelerinde büyük üzüntüye neden olmuştur.

DAMAT MAHMUD PAŞA'NIN PARİS GÜNLERİ

Mahmud Paşa, İstanbul'da iken M. Salvador'dan aldığı talimat mucibince hareket etmiş, Paris'e gelir gelmez Palâs dö Opera'daki Grand Otel'e inmişti. Bu otel, Paris'in muhteşem otellerinden biri idi. Münir Bey, İstanbul'dan telgraf aldığının ertesi günü öğleye doğru otele gitti. Ziyâret maksadı ile geldiğine dair Paşa'ya haber gönderdi. Damat Paşa, umumî salona inmeyi azametine yedirememeyerek Münir Bey'i hususi dairesinde kabul etti. Bu daire gayet mükellef tanzim edilmiş küçük bir salonla, bir iki küçük odadan mürekkepti.

Münir Bey, küçük salona girdiği zaman, oldukça komik bir sahne ile karşılaştı. Damat Mahmud Paşa, salonun üst köşesine konulmuş muhteşem bir koltukta azametle oturuyor, koltuğun iki tarafında da, redingotları yukarıdan aşağıya kadar sımsıkı ilikli olan oğulları ayakta divan duruyorlardı.

Mahza *(sadece)* hürmet celbetmek maksadı ile Mahmud Paşa'nın böyle teatral bir poz almasına rağmen, Münir Bey işi teklifsizliğe vurdu:

— Ooo Paşa Hazretleri. Hoş geldiniz, safa geldiniz. Canım, Marsilya'dan hareket ederken haber vermek yok mu? Hiç ol-

mazsa istikbale gelirdik. Teşrifinizi ancak gazetelerden haber aldık. E, nasılsınız bakalım? Derken, Paşa'nın sağ tarafındaki koltuğa, laubali bir vaziyette kuruldu ve bu suretle Damat Paşa'nın göstermek istediği azamete ilk darbeyi vurdu.

Bu muameleden Mahmud Paşa'nın biraz canı sıkılmakla beraber o da yavaş yavaş tabii hâle avdete mecbur oldu. Usulen hal ve hatır soruldu. Yolculuğa ait bazı şeyler hikâye olundu. Nihayet, sözün sırası maksuda asliye geldi. Münir Bey, başkitabetten aldığı telgraftan bahsederek irâde-i seniyeyi *(padişahın emrini)* tebliğ etti. Zaten Damat Paşa da, bunu beklemekte idi.

Beş on saniye, başını önüne eğen ve düşünen Mahmud Paşa, derin bir "ah" çektikten sonra şu suretle cevap verdi:

— Mirim. Zati âlinizin ne derece fatin *(uyanık)* ve zeki olduğunuzu bilirim. Onun için, şu belây-ı gurbeti ihtiyar etmek *(seçmek)* hususundaki fedakârlığımızı takdir buyuracağınızdan da eminim. Malûmu devletinizdir ki, Hükûmet-i Osmaniye, inkıraza *(çöküşe)* doğru yürüyor. Buna da Zat-ı şahane'nin ihmal ve teseyyübü *(kayıtsızlığı)* sebep oluyor.

Memlekette zulüm ve istibdat hadden aştı. Hürriyetten zerre kadar eser kalmadı. Kaç defalar bu hususu Zat-ı Şahane'ye arz ettim ve bu ahvalin ıslahı için kendilerine hizmet etmeyi teklif eyledim, müsmir olmadı *(sonuç vermedi)*. Buna binaen artık şahsen bu hâlin önüne geçmek istedim. Şu gördüğünüz mahdumlarımı, efkârı ceyyide *(iyi fikirler)* ile terbiye ederek kendime zahir *(yardımcı)* yapmaya sâyettim *(çaba gösterdim)*. Daha bu yaşta onları âlim ve fâdıllar *(faziletliler)* derecesine yetiştirdim. İlm-i hikmet, ilm-i kimya, ilm-i tarih, ilm-i coğrafiya ve hatta ilm-i fotoğrafya bile tahsil ettirdim.

Bu söz üzerine Münir Paşa kendini zapt edemedi. Parlak bir kahkaha koyverdi:

— A Paşam. Saye-i şahanede istikballeri *(gelecekleri)* tamamen emin olan Beyefendiler hazeratını bu kadar yormaya ne lüzum vardı? Ayasofya Camisine hatip mi, yoksa Sorbon Darülfünununa *(Üniversitesine)* müderris mi *(profesör mü)* yapacaktınız? Allah, efendimize tükenmez ömürler versin. Sayelerinde...

— Evet amma, mirim. Bazan sayeler de lüzumu kadar gölge vermez oluyor. Bir zamanlar, Zat-ı şahanenin bir hayli in'am *(nimet)* ve ihsanını gördüğümü inkâr edemem. Ancak, son zamanlarda yine kendilerinden gördüğüm haksızlıkları da ketmeyleyemem *(saklayamam)*. Ne ise... Artık bunları tâdât etmeye *(birer birer saymaya)* lüzum kalmadı.

Münir Paşa, sözün tam kıvama geldiğini anlamıştı. Derhal Paşa'nın sözünü kesti ve pek teklifsiz bir vaziyet alarak:

— Paşam. Bunlar, Efendimizle sizin aranızda halledilecek şeyler. Şimdi söyleyiniz bakalım. İstanbul'a avdet etmek için ne istiyorsunuz?

Mahmud Paşa, hafifçe öksürdü. Sözlerinin tesirini arttırmak için sesine bir halâvet *(tatlılık)* verdi:

— Mahdumum beylere, kaydi hayat şartıyla *(hayatta oldukları sürece)* ikişer yüz lira maaş. Fakat bu maaş, Kredi Liyone Bankasından mahbemah *(her ay)* alınacak ve bu hususta banka tarafından da bizlere teminat verilecek. Sonra, mahza *(yalnız)* meşguliyet olmak üzere birer Şûrayı Devlet[5] azalığı...

— E, zatı âliniz bir şey talep buyurmuyor musunuz?

— Ben, fazla bir şey istemiyorum, miri muhteremim. Keza banka teminatıyla mahiyye *(aylık)* beş yüz lira maaş ile mukaddema *(önceden)* talep ettiğim imtiyazların ihsan ve bu baptaki *(konudaki)* fermanların da buraya irsal buyurulmasını *(gönderilmesini)* istirham ediyorum dedi ve sözlerine hitam verdi.

Münir Bey de bu sözlere hiçbir şey ilâve etmeye lüzum görmeyerek veda etti. Sefarethaneye gelerek vaziyeti İstanbul'a bildirdi.

***

Damat Mahmud Paşa'nın Paris'e vürudu *(gelişi)* orada bulunan Jön Türkler tarafından derhal haber alınmıştı. Bunlardan ağırbaşlıları teenni *(ihtiyat)* ile hareket ediyor, Paşa'nın buraya

5- İdare davalarını veya tüzük hazırlıklarını inceleyip fikrini bildiren resmi daire. Danıştay. Y. N.

gelmekten maksadını henüz bilmedikleri için birdenbire kendisiyle temasa gelmek istemiyorlardı. Fakat her ne şekilde olursa olsun kendilerine bir ikbal *(makam)* kapısı açmak isteyenler, Paşa ile görüşmeye can atıyorlardı. Fakat Mahmud Paşa henüz İstanbul'dan bir cevap almadığı için -ihtiyata riayet ederek- biraz rahatsız olduğunu ileri sürüyor, bunlarla mülâkattan içtinap eyliyordu *(çekiniyordu)*.

Nihayet otel müdürüne haber gönderdi:

— Türk ziyaretçilerden her kim gelirse savulsun. Bizleri taciz etmesinler. Ancak Ahmed Rıza Bey isminde bir zat vardır. Şayet o gelirse, salona alınsın. Bize haber verilsin... Asıl intizarda bulunduğumuz *(beklediğimiz)* Mösyö Pol isminde bir zattır. Şayet o zat teşrif ederse, bilâ ihmal *(ihmal edilmeksizin)* dairemize gönderilsin...

Fakat gariptir ki, aradan üç gün geçtiği halde, ne Ahmed Rıza Bey ve ne de M. Pol, Paşa'yı ziyarete gelmemişti. Paşa, umumi salona inmeyi azametine yediremiyor, sabahtan akşama kadar dairesinde bir aşağı, beş yukarı geziniyor, bu yalnızlık yavaş yavaş onda bir ye'sü füture *(ümitsizlik)* husûle getirmeye başlıyordu. Oğulları bir iki defa sokağa çıkıp şöylece bir dolaşmak istedikleri halde, Damat Paşa buna da mani oluyor.

— Hele biraz daha sabredin. İnşâallah İstanbul'dan muvafık bir cevap gelir de, hep beraber çıkar, şan ve şevketimizle gezeriz de şu Parislileri kendimize hayran bırakırız, diyordu.

Lâkin İstanbul'dan beklenen o muvafık cevap ta gecikiyor, bir türlü gelmiyordu. Sefir Münir Bey, zavallı Damat Paşa'nın metalibatını *(taleplerini)* sormuş ve ortadan kaybolmuştu. Bu, adeta, damağına bir parmak bal çalmaya benziyordu.

Halbuki, Sefir Münir Bey vazifesini tamamen yapmış; sefarethaneye avdet eder etmez, Damat Mahmud Paşa ile olan mülâkatını, en küçük tafsilâtına kadar şifreli telgrafla İstanbul'a yazmıştı. Abdülhamid, bu telgrafı okuduğu zaman ihtimal ki üç aşağı, beş yukarı eniştesiyle pazarlığa girişecek ve onun avdetini temin edecekti. Fakat Damat Paşa'nın firarı meydana çıktığı dakikadan itibaren sarayda müthiş bir cereyan

başlamış ve onun aleyhinde Abdülhamid'e söylenmedik söz bırakılmamıştı.

O esnada pek ziyade ikbal mevkiinde bulunan ve parlak fikirleriyle Abdülhamid'i tamamen teshir etmiş olan İkinci Kâtip İzzet Bey Mahmud Paşa aleyhtarlarının en başında bulunuyor,

— Eğer, Paşa'nın dermeyan ettiği *(ileri sürdüğü)* şerait, bilâ kaydüşart *(kayıtsız-şartsız) kabul olunursa, çok fenâ bir suimisal (kötü örnek)* olur. Yarın Şehzadegân hazeratını da teşvik ederler, aynı harekete sürüklerler. Buna binaen kat'iyyen zaaf gösterilmemelidir, diyor ve Abdülhamid'i mukavemete *(karşı durmaya)* sevk ediyordu.

İzzet Bey'in bu fikri ileri sürmesinde mühim bir sebep vardı. Çünkü Büyük Mabeyin Dairesi'nin en alt katında, basık tavanlı küçük bir salonun duvarları arasında mühim bir sır gibi mektum *(gizli)* kalan bir hâdise cereyan etmiş ve bu hadise Damat Paşa ile ikinci kâtip İzzet Bey arasında derin bir uçurum husûle getirmişti ki, o da şu idi:

Hindistan'ın meşhur muharrirlerinden *(yazarlarından)* Mevlâna Mehmed İnşâallah Hanı Sahip isminde bir zat, İngiltere tebaasından *(uyruğundan)* Bernard Meymon vasıtasıyla Damat Mahmud Paşa'ya bir proje takdim ediyor, ona bazı imtiyazlar almayı teklif ediyordu. Bu proje mucibince ilk istasyonu Basra'da olmak üzere Bağdat, Basra, Şam, Mekke arasında bir Şimendifer hattı ile Bağdat ve Basra arasında vapur işletmek, Dicle ve Fırat sahillerinde irva ve iska ameliyatları *(sulama operasyonları)* yapılarak vasi mikyasta *(geniş ölçüde)* arazi imar eylemek imtiyazları alınacak. Bu imtiyaz alındıktan sonra Mevlâna Mehmed Sahip, derhal Hindistan'dan - on sene müddetle, bilâfaiz *(faizsiz)* - beş milyon lira bulacak.

Evvelâ şimendifer hattı yapılacak. İran ve Hindistan hacıları kolaylıkla hacca gidip gelmeye muvaffak olacak. Sonra da projenin diğer aksamı tatbik olunacaktı.

Damat Mahmud Paşa, bir altın seli gibi para akıtacak olan bu projeyi alınca, derhal Abdülhamid'e bir istida *(dilekçe)* vermiş, âlem-i İslâm'a karşı büyük bir muvaffakiyet temin ede-

ceğinden bahisle bu imtiyazın kendisine ihsan buyurulmasını istirham etmişti.

Almanların Anadolu - Bağdat şimendifer hattı projesine tamamen bir darbe indirecek olan bu imtiyaz talebini görünce, Abdülhamid maksadın ne olduğunu anlamış; fakat bu talebi birdenbire reddetmeyerek bir komisyon tarafından tetkikini emreylemişti.

İkinci kâtip İzzet Bey, Orman ve Maden Nazırı Selim Melhame Paşa ve Maiyeti Seniye Erkânı Harbiye Müşiri Şakir Paşalardan mürekkep olmak üzere teşekkül eden bu komisyona, Damat Mahmud Paşa da celbedilmiş ve proje hakkında izahat istenilmişti. Mahmud Paşa, icap eden izahatı verdikten sonra, münakaşa başlamıştı.

Selim Melhame Paşa, bu hattın her şeyden evvel Avrupa – Hindistan yolunu kısaltmak için İngiltere'nin gizli bir siyâseti olmadığını ileri sürdü.

Şakir Paşa, asker-i faide ve mazarratlar *(zararlar)* üzerinde fikir yürüttü.

Fakat İzzet Bey, bu imtiyaz verildiği takdirde, bütün Irak havalisinin müthiş bir İngiliz – Alman rekabet sahası olacağından tutturarak:

— İş, bu kadarla kalsa bir şey değil, Avrupa devletleri bu meselede derhal bir ittihad-ı İslâm *(İslâm birliği)* kokusu alacak ve Allah esirgesin, derhal Devleti Aliye'nin taksimi teşebbüsüne başlayacaklardır, dedi.

Projesini kökünden baltalayan bu fikre, Damat Paşa:

— Ne münâsebet efendim. Bu sizin kendi evhamınız, diye itiraz etti.

Lâkin İzzet Bey pek manalı bir tarzda gülümsedi ve:

— Bilâkis Paşa hazretleri. Size kendi fikrimi değil, bu işle en çok alâkadar olması lâzım gelen bir devletin sefirinin mütalaasını arz ediyorum, cevabını verdi.

Damat Mahmud Paşa, oturduğu yerde irkildi. Ellerini dizlerine dayayarak:

— Anlayamadım mirim, dedi.

İzzet Bey, izahat verdi:

— Dün, bir mesele için Almanya sefarethanesine gönderilmiştim. Söz arasında bu meseleden bahsettim, sefirin fikrini öğrenmek istedim. Sefir...

Birdenbire bir feryat koptu. Damat Mahmud Paşa, yerinden fırlamış, ellerini masaya vuruyor ve avazı çıktığı kadar haykırıyordu:

— Alçak. Namussuz. Demek ki, gittin, Almanlara hafiyelik ettin. Benim projemi Almanlara sattın. Söyle bakalım bunun için ne kadar para aldın. Söyle, söyle... Söylesene...

Birdenbire Damat Paşa'nın sesi kesildi, zavallı adam, ağzından köpükler saçılarak yere serildi.

İzzet Bey en önde olduğu halde, salondakiler korkmuşlar ve kaçmışlardı. Derhal doktorlar yetişti. Hâdise Abdülhamid'e arz edildi. Paşa, harem dairesine aldırıldı. İlâçlar verilerek sinirleri yatıştırıldı. Hünkâr tarafından selâmı şahane ile:

— Bu kadar telâşa ne lüzum var. Elbette düşünülür, bir şey yapılır. Şimdi, köşklerine gitsinler de istirahat etsinler, diye haber gönderildi.

Hâlbuki meselenin iç yüzü, büsbütün başka idi. Damat Mahmud Paşa'nın arz ettiği projeyi tetkik eden Abdülhamid, bunun doğrudan doğruya İngilizler tarafından tertip edildiğini, ortaya bir Hintli Müslüman'la bir de Meymon çıkarılarak eniştesinin bu işe alelâde bir alet yapılmak istenildiğini derhal öğrenmişti. Hele, Meymon hakkında icra ettirdiği tahkikat, bu kanaati büsbütün takviye eylemişti. Bu esbaba binaen bu imtiyazı vermek, Abdülhamid için her türlü imkân ve ihtimalin haricinde idi.

Fakat Mahmud Paşa ümidini kesmiyor, bazan İzzet Bey aleyhine arizalar yazarak, bazan da zevcesi Seniha Sultan'ı Abdülhamid'e yollayarak istirhama devam ediyordu... Bunla-

rı, her defasında atlatan Abdülhamid'e de artık usanç gelmişti. Nihayet bir gün fenâ halde kızmış, Seniha Sultan'a:

— Hemşire. Ben kocanın hatırı için memleketimi İngilizlere satamam, demişti.

İşte bugünden itibaren de Damat Mahmud Paşa ile Abdülhamid arasında derin bir uçurum husûle gelmişti.

Damat Mahmud Paşa, Abdülhamid'in bu mümanaatını *(muhalefetini)* tamamen ikinci Kâtip İzzet Bey'den biliyor, bu işe mani olmak için onun Almanlardan büyük bir para aldığına hükmediyor, İzzet Bey hakkında söylemedik söz bırakmıyordu. Tabii İzzet Bey bunları haber alıyor; o da Mahmud Paşa aleyhinde ne mümkünse yapıyordu.

Nihayet, meseleyi yine Meymon halletti. Bir gün Damat Paşa'yı karşısına oturtarak:

— Bu iş, burada hallolmaz. Bunun için Paris'e kadar gitmelidir, dedi.

Bu fikir, Mahmud Paşa'ya pek cazip gelmişti. Avrupa'ya firar eden ehemmiyetsiz adamların bile ekseriya pek kârlı çıktıklarını biliyordu. Hâlbuki kendisinin mühim bir şahsiyeti vardı.

Hele oğullarını da beraber götürecek olursa, bu ehemmiyetin bir kat daha artacağı muhakkaktı. Fakat bu plânı tatbik edebilmek için de paraya ihtiyaç vardı. Fakat evvelce bol bol ihsan veren, onun birçok borçlarını ödeyen Abdülhamid, son zamanlarda sanki onun gizli maksatlarını keşfetmiş gibi hasis *(cimri)* davranıyor, maaşından başka, ne ihsan ne de atiye olarak hiçbir şey vermiyordu. Damat Mahmud Paşa, Abdülhamid'in aldığı bu vaziyeti de İzzet Bey'den biliyor, artık onun aleyhinde ateş püskürüyor, bu suretle de bu iki mühim şahsiyetin arasında açılan uçurum, gittikçe derinleşiyordu.

İzzet Bey, bunları unutmuyor, hasmından intikam almak için, en müsait bir fırsat gününü kolluyordu. Damat Mahmud Paşa'nın firar ettiği gün, bu fırsat eline geçmiş oldu. Artık her vesileden istifade ederek Abdülhamid'in en hassas damarlarına dokunuyor, Paşa'ya karşı kat'iyen zaaf gösterilmeyerek bilâkis mukavemet olunmasını tavsiye ediyordu.

Abdülhamid, mukavemete karar vermişti. Buna binaen Paris Sefiri Münir Bey'e hitaben gerek başkâtibe ve gerek şifre kâtibi Boşnak Kâmil Bey'e müteaddit telgraflar yazdırdı. Yaptığı iyilikleri birer birer saydı. Ve Münir Bey vasıtası ile bunları Damat Mahmud Paşa'nın yüzüne çarptı.

Münir Bey, bu telgrafları Damat Mahmud Paşa'ya göstermekle beraber, icap eden sözleri söylemekte de kusur etmedi.

— Paşam! Biz biliyoruz ki, burada bu muhteşem otellerde uzun müddet böyle ailecek yaşayacak kadar paranız yok. Şantajla yaşamak da namuslu adamların haysiyetine sığmaz. Gelin bunlardan vazgeçin. Böyle, Meymon gibi heriflere, kendinizi alet etmeyin. Zat-ı şahane maaşınıza zammeder *(arttırır)*. Borcunuz varsa, yine öderler.

Güya burada beş on gün gezmiş, tebdili hava etmiş de artık bunu kâfi görmüş gibi İstanbul'a avdet ediniz. Eğer bunu yapmazsanız, sefil olursunuz. Sürünürsünüz, dedi.

Fakat Damat Mahmud Paşa bu fikirde değildi. Onun için Münir Bey'e:

— Ben de, Fransa devletinin ricali siyâsetine müracaat eder ve Zat-ı şahanenin istibdat ve seyyiatından bahsederek, bütün düvel-i Avrupa'yı *(Avrupa devletlerini)* onların aleyhine tahrik eylerim.

Cevabını verdi. Münir Bey, bu sözleri alaylı bir kahkaha ile karşıladıktan sonra:

— Paşam, siz buradaki ricali siyasiyeye, köşkünüzdeki ayvazla bahçıvan mı zannettiniz? Onlarla görüşmenin bir usul ve adabı vardır ki siz, bunu bilmezsiniz. Evvelâ size şunu söyleyeyim ki, Devlet-i Osmaniye'nin sefiri sıfatıyla ben sizi onlara takdim etmezsem, değil sizinle görüşmek, hatta size selâm bile vermezler. Sonra, ne sıfatla görüşeceksiniz? Damadı Hazreti Şehriyari sıfatıyla mı?

Böyle yaldızlı etiketlere, burada gülerler ve metelik bile vermezler Paşam. Beyhude yere evham ve hayalâta kapılmayın, hazır İstanbul kapısı bütün bütün kapanmadan avdet edin de köşkünüzde rahatınıza bakın.

— Fakat biz...

— E, öyle ise siz bilirsiniz. İstediğiniz gibi hareket ediniz.

Münir Bey, bu kestirme cevaptan sonra, Damat Mahmud Paşa'ya selâm bile vermeye lüzum görmeden çıkıp gitti. Sefarethaneye geldi. İstanbul'a şu telgrafı verdi:

"Bu adam amali vasia'ya (büyük emellere) tabi olmuş. Hayalâta kapılmış. Kendisini dev aynasında görüyor. İkna kabil değil. Reyime kalırsa, bu adam burada Zat-ı şahaneye hiçbir fenalık ikaına (yapmaya) kadir olamayacaktır, şayet böyle bir şeye tasaddi ederse (girişirse), önünü alırım. Bununla pazarlığa girişmek, ikna yolunu tutmak, Zat-ı şahanenin mevki ve şerefi ile mütenasip (denk) değildir. Hatta bana tekrar havale olunursa, pazarlığa girişmem. Çünkü haysiyetimi ihlâl etmek (bozmak) istemem. Binaenaleyh, bu adamı haline terk edelim. Birkaç ay sonra parası bitecektir. Eğer İstanbul'dan para gönderilmesini menedebilirseniz, burada para bulamazlar ve nihayet avdete kendileri talip olurlar."

***

Münir Bey tahminlerinde hata etmemişti, pek az bir zaman sonra Damat Mahmud Paşa'nın parası bitti. Otel ücretini veremeyecek bir hâle geldi. Vakıa M. Pol isminde bir Fransız, kendisini ara sıra ziyarete geliyor, bugün yarın Meymon'un Paris'e geleceğini söylüyorsa da para vermek cihetine hiç yanaşmıyordu.

Zavallı Mahmud Paşa, bu ıstırap içinde, böylece kıvrana dursun, Sofya'daki hükûmeti seniye komiserliğine bir adam müracaat etti. Kendisinin Bernard Meymon olduğunu söyledi. Komiser, Ferruh Bey'den hususi bir mülâkat istedi ve:

— Eğer, Zat-ı şahane arzu buyururlarsa, Damat Mahmud Paşa'yı kendilerine teslim ederim. Fakat şu şartla ki: Onun talep ettiği şimendifer imtiyazı, bana ihsan buyurulsun, dedi.

Hatta biraz daha ileri gitti:

— Zat-ı şahanenin bu lütfu diriğ etmeyeceklerinden *(esirgemeyeceğinden)* eminim. Benim gibi sarayın birçok esrarına vakıf olan bir adamın ağızını altın bir kilitle kapamak ve ilelebet kendilerine bende yapmak isterler, sözleriyle küçük bir tehdit de ilâve etti.

Komiser, bu teklifi derhal Mabeyne yazdı. Fakat cevap alamadı. Çünkü babası Maltalı bir İngiliz, anası da Bağdatlı Musevi bir kadın olan Meymon'un, adi bir şantajcı olduğunu bilen Abdülhamid, bu teklif ve tehdide, sadece gülmekle iktifa etmişti.

Meymon, tam üç ay bekledi. İstanbul'dan cevap gelmeyince kalktı, Paris'e gitti ve derhal Damat Mahmud Paşa'yı ziyaret etti.

İki ortağın karşılaşması, çok hazin oldu. Apaşikâr görünüyordu ki, Abdülhamid'e karşı oynamak istedikleri oyun partisini, artık kaybediyorlardı. Damat Mahmud Paşa, parasızlık yüzünden Grand Otel'in muhteşem dairelerini terk etmiş, orta halli ve ucuz bir otele nakletmişti. Meymon ise, elindeki paraları kâmilen tüketmişti. Bu vaziyet karşısında yapılacak yalnız bir iş kalıyordu. O da, mektuplar yazarak Abdülhamid'i tehdit etmek. Şayet bundan muvaffakiyet hâsıl olmazsa, o zaman Jön Türklere iltihak eylemek.

Meymon, Abdülhamid'e hitaben gönderilen mektupların mevzularını hazırlıyor, Damat Mahmud Paşa da bunları yazıyordu. Gittikçe tehdit kokusu artan bu mektuplar, Abdülhamid'de yeni bir telâş uyandırmıştı.

Sefir Münir Bey'e yine telgraflar geliyor, bu mektupların münderecatı hakkında izahat talep ediliyordu. Münir Bey, Hünkâr'ın bu lüzumsuz telâşına fenâ halde kızıyor:

— Bu adamın parası bitmiştir. Para bulmak ihtimali de yoktur, boşu boşuna bağırıp çağırmaktan başka bir şey yapamaz. Burada da böyle şeylere kimse kulak asmaz. Müsterih olunuz. Evhama kapılmayınız, diyor, fakat bu sözler, Hünkâr'ı tatmin etmiyordu.

Nihayet bir gün Şifre Kâtibi Kâmil Bey'den yine bir telgraf

geldi. Münir Bey, buna fenâ halde hiddetlendi. Şu kısa ve kestirme cevabı verdi:

Meşgul olacak başka işiniz yok mu? Bu adam, burada tamamen atıl (işe yaramaz) ve meflûç *(hareketsiz)* bir halde kalmıştır. Eğer Paşa'dan bir fenalık geleceğini tevehhüm ediyorsanız *(evhamlanıyorsanız)*, aldanıyorsunuz. Ben, bu bapta *(konuda)* her mes'uliyeti deruhte ediyorum *(üstleniyorum)*.

Ve ancak bu suretle Abdülhamid'in yüreğine, soğuk bir su serpti.

Münir Bey'in bu son cevabı üzerine, artık mabeyinden gelen telgrafların arkası kesilmişti. Fakat bu derin sükût, Damat Mahmud Paşa'ya da kahir ve ezici bir darbe gibi tesir etmişti. Günler geçiyor, sefâlet artıyordu. Gerek kendisi ve gerek oğulları, büyük bir ıstırap içinde kıvranıyorlardı. Paris'e geldikleri zaman gösterdikleri azametten artık eser kalmamıştı.

Akşamları, ortalık kararıktan sonra üç kişi otelden çıkıyorlar, önde babaları arkada Sultanzade mahdumları olduğu halde, üçüncü sınıf sokaklarda dolaşıyorlar. Yirmi dört saatten beri aç olan karınlarını doyurmak için en ucuz lokantaları arıyorlardı.

Meymon'un son plânı da müsmir *(faydalı)* olmamış, onları maksatlarına kavuşturamamıştı. Artık yapılacak bir tek çare kalmıştı. O da şimdiye kadar uzak yaşadıkları Genç Türklere yaklaşmak ve ellerini onlara uzatmak.

O esnada, Avrupa'da bulunan Genç Türklerin içinde en çok sivrilen ve saray'ı en çok telâşa düşüren Ahmed Rıza Bey'di. Fakat Damat Paşa ile oğulları, Hünkâr'ı bütün bütün gücendirmemek için Ahmed Rıza Bey'e müracaat etmekte teenni *(ihtiyat)* göstermişlerdi. Ahmed Rıza Bey de bunların taşıdığı emel ve maksadı öğrendiği için şimdiye kadar bunlarla temas etmeye hiç lüzum görmemişti. Acaba, şimdi vuku bulacak bu müracaat, nasıl bir tesir hasıl edecekti?

Artık, bunları uzun uzadıya tahlil edecek zaman değildi. Çünkü günler geçiyor: Mahrumiyetin insafsız pençesi, Damat Mahmud Paşa ile oğullarını, her gün biraz daha sefâlet uçurumunun derinliklerine doğru çekiyordu.

DAMAT MAHMUD PAŞA VE AHMED RIZA BEY

O sırada Hükûmet-i Osmaniye'nin teşebbüsü üzerine Fransa hükûmeti Ahmed Rıza Bey'in gazetesini intişardan *(yayınlamaktan)* menettiği için, o Londra'ya gitmiş; orada çalışıyordu. Damat Mahmud Paşa'nın mektubunu alan Ahmed Rıza Bey, hayretler içinde kaldı. 1900 senesine kadar gizli kalan ve o tarihte görülen lüzum üzerine *Meşveret* gazetesinin 1 Kânunusani *(Ocak)* 1900 tarihli nüshasında neşrine mecburiyet hissolunan bu enteresan mektubu aynen dercediyoruz *(yayınlıyoruz)*:

"Muhterem Beyefendi;

Vatanımız uğrunda ifa edegelmekte olduğunuz hidematı cansiparane (canınızı feda edercesine yaptığınız hizmetler) dolayısı ile her Osmanlının size karşı duymakta olduğu hürmet hislerini tasvir etmek kabil değildir.

Istırap çekmekte olan bir millete, yeni bir hayat bahşetmek için bizzat nefsinizi feda etmek suretiyle girişmiş olduğunuz cihad, her türlü sitayişin fevkindedir. Sizi ihata eden (kuşatan) bin bir müşkülât karşısında, hiç fütur (bezginlik) getirmeksizin davanızda ısrar etmek, herkesin harcı değildir. Hakikati itiraf etmek lâzımdır ki, bir asırdan beri Osmanlılar sizin gibi bir evlât yetiştirmemiştir. İstanbul'da ve bilhassa Yıldız Sarayı'nda zatı

aliniz gibi bir iki vatanperver daha olsaydı, vatanımız böyle girdabı felâkete düşmeyecekti. Kalbimiz, hüzün ve kederle mustarip olduğu halde, ancak sebat ve azim suretiyle bu badireden kurtulacağımıza ümitvarım. Binaenaleyh, el ele verelim ve beraber çalışalım. Halâs (kurtuluş) günü, gecikmeyecektir."

Hâlbuki Ahmed Rıza Bey, Damat Mahmud Paşa'nın ne maksatla İstanbul'dan uzaklaştığını biliyor ve neticeyi bekliyordu. Bu mektubu alınca, artık Damat Mahmud Paşa'nın acı bir hezimete duçar *(düşmüş)* olduğunu anladı. Ve onun bu müracaatını memnuniyetle karşıladı. Bunda da iki sebep vardı. Biri, kendisi Londra'da bulunduğu için Paris'te neşriyat yaptıracak mühim bir şahsiyete muhtaçtı. Diğeri de, Mahmud Paşa'nın haiz olduğu "damadı şehriyarilik" markasının, bu neşriyat üzerinde oldukça mühim bir tesiri olacaktı.

Bu sebeplere binaen Ahmed Rıza Bey bu mektuba derhal cevap verdi ve Damat Paşa'ya Paris'te neşriyatta bulunmayı tavsiye etti. Fakat bu hâdise, Mahmud Paşa'nın vaziyetini büsbütün müşkülleştirdi. Abdülhamid, bu neşriyatı haber alır almaz derhal taarruza geçti. Bugün daha hâlâ yaşayan ve isimleri yâd olunan bazı sefil şahsiyetleri ileri sürerek "Damat Mahmud Paşa, firar ederken zevcesi Seniha Sultan'ın gayet kıymettar bir tacını da çalıp kaçmış", diye bir şayia çıkarttı. Bu şayiayı ileri sürerek Fransa sefirine haber gönderdi. Adi bir hırsız telâkki edilen Mahmud Paşa'nın İstanbul'a iadesini istedi. Sefirin, aynı kanaatle bunu hükûmetine yazmasına rağmen, Fransa Hükûmeti bu talebi reddetti; Damat Paşa'yı vermedi.

Esasen neticenin böyle olacağını Abdülhamid de biliyordu. Fakat o, böyle bir şayianın, Damat Mahmud Paşa'yı çirkin bir mevkiye düşüreceğini tahmin ediyor; şahsiyet ve haysiyetini lekedar etmek suretiyle Mahmud Paşa'yı herkesin gözünden düşürmek ve onun neşriyatının derecesini hiçe indirmek istiyordu.

Fakat netice, Abdülhamid'in beklediği gibi zuhur etmedi. Damat Mahmud Paşa, bu ağır bühtan *(iftira)* karşısında kendisini çok iyi müdafaa etmekle beraber artık ciddi bir surette mü-

cadeleye girişmeye karar verdi. O günden itibaren Avrupa'daki Jön Türklerin cephesi, bu üç mümtaz şahsiyetin vücuduyla kuvvetlendi.

Bu esnada Avrupa'da bulunan Genç Türkler henüz bir nokta etrafında toplanamamışlardı. Çünkü fikirlerde tamamen birbirinden ayrı, büyük farklar vardı. Bunların ekseriyetini, ikmali tahsil *(eğitimlerini tamamlamak)* için Paris ve Cenevre'ye gelenler, mütebakisini de *(geri kalanını da)* İstanbul'dan firar edenler teşkil ediyordu. Firarilerin hepsi de, buraya mücahede için gelmiş değillerdi. Hatta bunlardan pek çokları, vatan kaygılarından uzak yaşayan ve ancak türlü vasıtalara müracaat ederek külâh kapmaya çalışan kimselerdi. Samimi ve safi hislerle vatan için mücadeleye girişenler, ancak küçük bir zümreden ibâretti. Bunlar da, merkezi Anavatan'da olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin bir şubesini teşkil etmişler ve bunu kuvvetlendirmek için aralarında kuvvetli bir tesanüd *(yardımlaşma)* vücuda getirmişlerdi:

"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"

O zamanlar henüz bu Cemiyet, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iptidai bir taslağından ibâretti. Bir tek anadan, fakat birçok babadan vücuda gelen bir çocuğa benzeyen bu Cemiyetin, en heyecanlı bir roman kadar merak veren tarihine başlamadan evvel, onu vücuda getiren babaların ilk safında bulunan Ahmed Rıza Bey'den bahsetmeyi muvafık görüyoruz.

Ahmed Rıza'nın Serencâmı

Bu, Ahmed Rıza Bey de herkes gibi et, kemik ve kandan mürekkep bir insan olduğu halde az zaman zarfında efsanevi bir şahsiyet hâlini iktisap edivermişti *(kazanıvermişti)*. Bu nasıl oldu? Belki, o da bunun farkında değildi.

O, yelesi rüzgârla savrulan mağrur bir aslan gibi Paris sokaklarında gezdikçe, bazıları parmaklarının ucu ile onu gösteriyor, yanındakilerin kulağına eğilerek:

— İşte, istikbâlin büyük adamı, diyorlardı.

Ahmed Rıza Bey, İngiliz Ali Bey[6] denilen zarif ve centilmen bir zatın oğlu idi. Damarında bir tek damla İngiliz kanı bile bulunmayan bu Ali Bey'e İngiliz denilmesi, zevcesinin İngiliz olmasından neşet etmişti *(ileri gelmişti)*. İngiliz Ali Bey, bir zamanlar Yıldız Sarayı'na devam etmiş, tavır ve kıyâfetindeki zarafetle Abdülhamid'in bile nazar dikkatini celbeylemişti.

Sevdiklerinden hiçbir şey esirgemeyen Abdülhamid, Ali Bey'e karşı da iltifatlarını diriğ etmemekle *(esirgememekle)* beraber, mahdumu Ahmed Rıza Bey'i, Mektebi Sultani'ye koymuş, orada tahsil görmesine sebep olmuştu.

Fakat Ahmed Rıza Bey, Sultani Mektebini ikmal ettikten *(tamamladıktan)* sonra, tahsilini kâfi derecede bulmadı. Daha ziyade tenevvüre *(aydınlanmaya)* ihtiyacı olduğunu anladı. Paris'e

6- Eski bir vezir imzası ile aldığımız mektubu, aynen dercediyoruz:

Tefrikanızda, Ahmed Rıza Bey'in pederinden bahsederken İngiliz Ali Bey denilmesinin sebebini yanlış tefsir ettiniz. Ali Bey'e İngiliz denilmesinin sebebi, zevcesinden kinaye değildir. Zira zevcesi İngiliz değil Avusturyalı idi. İngiliz tesmiye olunmasının (denilmesinin) başka bir sebebi vardır ki, o da şudur: O tarihte tamamen Avrupa modası olmak üzere elbise giyilmesi âdet değildi. Birçokları açık renk pantolon üzerine, uzun redingot veyahut, İstanbolin giyerlerdi. Hâlbuki Ali Bey, lâcivert İngiliz kumaşından mamul Veston denilen kostüm giyer ve bu kıyâfeti ile İngiliz'e benzerdi.

Onun için kendisine de "İngiliz Ali Bey" derlerdi. Bir de, bu zatın kim olduğuna ve ne gibi mevkilerde bulunduğuna dair verdiğiniz malûmat da noksandır. İngiliz Ali Bey, Sultan Aziz zamanında, Hariciye Teşrifat Dairesine memurdu. Kendisi gayet zarif, hoş sohbet ve sokulgan bir adam olduğu için evvelâ Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya sonra da Mithad Paşa'ya hulul etmiş (sokulmuş) ve kendini sevdirmişti. O zamanlar bu zatlar vasıtasıyla Damat Mahmud Paşa'ya (Taif"te Mithad Paşa ile boğdurulan Mahmud Paşa'ya) çattı. Az zaman zarfında Damat Mahmud Paşa'nın da büyük teveccühünü kazandı. O kadar ki gece gündüz onun köşkünde kalır, beraberce yer, içer, ava giderlerdi.

İran şahı Nasruddin Şah Bağdat'a geldiği zaman İngiliz Ali Bey mihmandarlığa tayin ve Bağdat'a izam olundu (gönderildi) . Avdetinde Damat Mahmud Paşa vasıtasıyla o zaman henüz veliaht olan Sultan Hamid'e intisap etti (bağlandı) . Sultan Hamid, tahta çıktıktan sonra bir aralık şehreminliğine sonra da Şuray-ı Devlet Azalığı'na tayin edildi. Damat Mahmud Paşa'nın Taif'e gönderilmesini müteakip, bütün onun taraftarları gibi Ali Bey'in de İstanbul'dan çıkarılması lâzım geldi. O esnada 93 Muhaberesi de hitam bulmuş, her taraf muhacirlerle dolmuştu. Bu muhacirleri Konya Ovası'na yerleştirmek üzere bir memuriyet ihdas olundu. Bu memuriyete Ali Bey tayin olunarak bu suretle İstanbul'dan uzaklaştırılmış oldu. Tarihe karışan bir zatın pederi hakkında yanlış ve noksan malûmat hasıl olmamak için şu mektubu göndermek lüzumunu hissettim. Dercedip etmemekte (yayınlayıp yayınlamamakta) , muhtarsınız (serbestsiniz) efendim.

Mühimce bir hatamızı tashih buyurduklarından dolayı bu muhterem vezir hazretlerine arzı şükranı vecibe (vazife) addederiz (sayarız). (Son Posta gazetesinde yayınlanan tefrikadaki düzeltme)

gitti. Versay civarında Girinyon'da yerleşti. Hayatını çalışmaya vakfetti. Onun ziraat tahsil ettiğini söylüyorlar, birçokları da felsefe öğrendiğini iddia ediyorlar. Bizce, bunların ikisinin de ehemmiyeti yoktur. Çünkü Ahmed Rıza Bey, ne bir ziraat mütehassısı ve ne de bir felsefe âlimi olmuştur. Muhakkak olan bir şey varsa, bir iki sene Avrupa'da kaldıktan sonra İstanbul'a avdet eden Rıza Bey, "Ba İradei Seniye-i Hazreti padişahi", Bursa Maarif Müdürlüğü'ne tayin buyrulmuştur.

Paris sivilizasyonunu son damlasına kadar emen ve bunları da tamamen hazmeden Ahmed Rıza Bey'den ne beklenirdi? Tabii, teceddüd *(yenilenme)* ve inkılâp değil mi? Şüphesiz ki Ahmed Rıza Bey de bunu yapmak istedi. Fakat o zamanın maarif sistemi, buna tahammül edemedi. Ba irâde-i Seniye tayin buyurulduğu cihetle Maarif Nezareti tarafından azil veya tahvili *(değiştirilmesi)* mümkün olmayan bu inkılâpçı Maarif Müdürü, günün birinde beş bin kuruş ihtilâs *(hırsızlık)* yapmak töhmetiyle mahkemeye verildi. İttiham *(suçlama)* sabit olduğu takdirde mahkûm olacak ve muhafazakâr Osmanlı Maarif Nezareti de bu nevzuhur *(yeni çıkma)* inkılâpçıdan kurtulacaktı.

Ahmed Rıza Bey, bu ağır darbe altında sendeledi. Bir an muvazenesini *(dengesini)* şaşırır gibi oldu. Fakat derhal kendini topladı. Paris'te öğrendiği hukuk müsavatından *(eşitliğinden)* istifade ederek ithamcıları *(suçlayanları)* yere vurmak, bu suretle adâlet sahasında da bir inkılâp yapmak istedi. Derhal Maarif Nazırı Münif Paşa aleyhinde bir istida verdi. Rahnedar *(zarara uğramış)* olan haysiyet ve şerefinin tazminini talep etti. Günler, aylar, seneler geçti. Lâkin bu talep, hiçbir semere vermedi. Bilâkis kendi aleyhindeki iz'acat *(izahlar)* tevali eyledi *(sürüp gitti)*. Artık, Osmanlı ülkesinde hak ve adâlet aramak imkânı olmadığına hükmeden Ahmed Rıza Bey, ne yapacağını düşünürken aklına Paris geldi. Bir pire için bir yorganı yakmayı göze aldı.

Maarif Müdüriyeti sandalyesine bir tekme attı. İstanbul'a gelerek kısa bir müddet kaldı. Nihayet günün birinde bir Mesajeri Vapuru'na atladı. Vatan hasretinin acılarını duya duya Marmara'nın sisli ufuklarında süzülerek İstanbul'dan uzaklaştı.

O zaman İstanbul'dan Paris'e altı günde gidiliyordu. Bu altı günü Ahmed Rıza Bey'in nasıl geçirdiğini ve neler düşündüğünü bilmiyoruz. Ancak Paris'e gidip de yerleştikten sonra birdenbire şarlatanca hareketlere kıyam etmemesinden *(kalkışmamasından)* istidlâl ediyoruz ki *(çıkarıyoruz ki)* Ahmed Rıza Bey, ne maarif nazarından ve ne de devletin bütün idâre sistemini elinde tutan Abdülhamid'den intikam almayı aklından geçirmemiş, hatta Paris'te nasıl yaşıyabileceğini bile etraflıca düşünmemişti.

Ahmed Rıza Bey, bu defa Kartiye Lâten'de yerleşti. Çünkü pek zayıf olan kesesi, ancak buna müsaade edebilecekti. Nitekim bu müsaade de çok sürmedi. Bir gün acı bir hakikat baş gösterdi. O gün Ahmed Bey son parasını da oda kirasına vermişti.

Geri vermek imkânı olmadığı için, tanıdıklarından para isteyemedi. Hayatını nasıl kazanabileceğini de henüz kestirememişti. Bunun için Hükûmet-i Seniye'nin Paris Sefarethanesi'ne gitti. Sefir Esad Paşa'ya müracaat etti:

— Ben, buraya malumatımı tevsi *(genişletmek)* için geldim. Bana maaş tahsis ettiriniz, dedi ve bu hususta hazırladığı istidayı da sefire verdi.

Esat Paşa, bu istidayı derhal İstanbul'a bildirdi. Ve neticeyi, kemal-i sabru sükûn ile beklemesini Ahmed Rıza Bey'e söyledi. Günler, haftalar, aylar geçti. İstanbul'dan cevap gelmedi. Zavallı Ahmed Rıza Bey, aç bir mide ile her gün Paris kaldırımlarında dolaşıyor, iki tas suyun bir ekmek yerine geçeceğini hatırlayarak sokak çeşmelerinden bol bol su içiyor, artık İstanbul'dan ümidini kesmeye başladığı için, iki eliyle bir tek başına çare arıyordu.

Bir gün, gazetelerin birinde gördüğü ilân, onu ümide düşürdü. Meşhur Klemanso, *Lâjüstis* ismindeki gazetesi için bir musahhih arıyordu. Bu iş için gazete idârehanesi tarafından açılacak gonkura *(yarışmaya)*, yerli ve ecnebi herkesin iştirak edebileceği de tasrih olunuyordu *(açık açık anlatılıyordu)*. Ahmed Rıza Bey, büyük bir cesaret gösterdi. Kazanacağına hiç ümidi

olmadığı halde, hemen gazete idârehanesine gitti. İsmini kaydettirdi. Muayyen *(kararlaştırılan)* günde müsabakaya girdi ve muvaffakiyetle neticelenen bir imtihan verdi. İşte o gün Ahmed Rıza Bey, Paris'in en mesut adamı oluvermişti.

Ona ayda yüz elli frank verilecekti. Ekmeğin otuz beş paraya satıldığı zaman, bu para kanaatkâr bir adam için mühim bir servet demekti. Fakat o, buna rağmen iktisat eder, bazı günlerini iki yumurta ve biraz da ekmekle geçirerek artırdığı para ile kılık ve kıyâfetinin intizamına riayet eylerdi. Halinde, bir hususiyet ve mümtaziyet vardı. Her şeyden evvel, güzeldi. Hatta o kadar güzeldi ki, eğer M. Klemanso, gazetesinde bir musahhihlik imtihanı açacağına, bir güzellik müsabakası açsaydı, şüphesiz ki Ahmed Rıza Bey bilaperva *(korkusuz)* buna da girer ve muvaffakıyet ihraz ederdi *(kazanırdı)*. Sülün gibi uzun boyu vardı. Altın gibi sarı ve uzun bir sakalla çerçevelenen duru beyaz çehresinde, mavi gözleri büyük bir gurur ve inat ile parladı. Onun için bütün Kartiye Lâte'nin yosma dilberleri ona sokakta tesadüf ettikleri zaman gayri ihtiyari durur ve bakarlardı.

Fakat o, mağrurdu. Hem de, en iyi manasıyla mağrur ve hatta biraz da camid *(donuk)*, azmi, irâdesi kuvvetli idi. Pek az, fakat çok tok söylerdi. Bunun için zekâ ve dirâyetinin derecesi bir türlü ölçülemezdi. Hal ve etvarı *(davranışları)* o kadar ketum *(sır dolu)* idi ki:

— Bu adam, acaba büyük bir inkılâp gerçekleştirebilir mi, diye bir suâl varid olsa *(akla gelse)*, buna hiç kimse cevap veremezdi.

Mösyö Klemanso, herhalde çok zeki bir adammış ki, Ahmed Rıza Bey'deki gizli meziyeti en evvel o keşfetti. Ayda yüz elli frank maaş verdiği bu memurunu bir müddet musahhihlikte istihdam ettikten sonra, günün birinde ona şöyle bir teklifte bulundu:

— Mösyö Rıza. Siz, kâfi derecede Fransızca biliyorsunuz. Şark'a dair niçin yazı yazmıyorsunuz?

Bu suâl üzerine Ahmed Rıza Bey'in gözlerinin önünde sanki bir şimşek çaktı. Pek cazip gelen bu teklife karşı bir an için

kendini yokladı. Herhalde dimağında ve parmaklarında o kuvveti bulamadı. İzharı aczetti *(acizlik gösterdi)*. Fakat Klemanso, buna tevazu manası verdi:

— Yazınız canım. Şöyle, tecrübe-i kalemiye nevinden bir şey. Zemin ve zaman ile münasip küçük bir parça.

Zeminin o kadar ehemmiyeti yok, fakat zaman, tam kış mevsiminde ve Mart ayının on beşinci gününde idi. Ahmed Rıza Bey düşündü, taşındı. Nevruz başlıklı bir makalecik yazdı. Şark'ta Nevruz âdetlerinden vesaireden bahseden bu yazıyı M. Klemanso pek o kadar zamana uygun bulmamakla beraber, yine hoş gördü. Hafifçe tashih etti, gazetesinin sütunlarına geçirdi. Yazı ücreti olmak üzere de Ahmed Rıza Bey'e tam yüz elli frank verdi.

Ahmed Rıza Bey'in Mart ayının on beşinci günü yazdığı bu nevruziyenin yüz elli frank değeri olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat M. Klemanso'nun bilâhare söylediğine göre, Ahmed Rıza Bey'in tashih işlerinde ve bilhassa işlerine karşı gösterdiği intizamperverlikteki muvaffakiyet, gazete idâresinin hoşuna gitmiş, maaşı tezyid edilmek istenilmişti. Fakat buna imkân görülememiş, buna binaen böyle arada sırada ufak tefek yazılar yazdırılması ve bu suretle de ona fazla bir şey kazandırılması tensip edilmişti.

Tam otuz gece, sabahlara kadar iğne ile kuyu kazar gibi tashih işleriyle uğraşan ve bu zAhmedli işe mukabil, ayda ancak yüz elli frank alan Ahmed Rıza Bey, böyle yirmi dört saat yorulmakla yazmaya muvaffak olduğu otuz beş satır yazı için yine yüz elli frank alınca, tabiidir ki bu işi daha kârlı buldu. Ve artık zemin ve zamana münasip mevzular aramaya koyuldu. Bu mevzuları bazen tanıdıklarından soruyor, bazen da Klemanso kendisine ilham ediyordu. O esnada Ahmed Rıza Bey'in Lajüstis gibi bir gazeteye yazı yazdığı İstanbul'da duyuldu. Derhal Abdülhamid'e bir jurnal takdim olundu. Bunun üzerine de Ahmed Rıza Bey'in derhal İstanbul'a avdetinin temini hakkında Paris sefareti seniyesine bir irâde tebliğ buyuruldu. İşte, Ahmed Rıza Bey'in zekâ ve fetaneti (kavrayışı), bu andan itibaren başlar.

Ahmed Rıza Bey, Nam-ı Hazreti Padişahi'ye olarak Paris Sefirikebiri tarafından kendisine tebliğ olunan bu irâdedeki telâş ve maksadın manasını derhal hissetti. Henüz ulumu felsefiyedeki *(felsefe ilmindeki)* tetebbüatını *(incelemelerini)* ikmale *(tamamlamaya)* muvaffak olamadığından bahsederek:

— Şimdilik burada kalmak istiyorum, dedi ve İstanbul'a avdet etmedi.

Lakin aynı zamanda da koca Yıldız Sarayı'nı ve bahusus Abdülhamid'i telâşa düşürecek derecede bir kudret ve kabiliyete mâlik olduğunu da ancak o zaman keşfetti ve o günden itibaren yazılarının zemin ve zamana uygun olmasına daha ziyade ehemmiyet verdi. Bir müddet muhtelif noktalar üzerinde dönüp dolaştıktan sonra, nihayet mevzularını Yıldız Sarayı'na kadar yükseltti.

O zamana kadar henüz bu gibi neşriyata alışmamış olan Abdülhamid, Ahmed Rıza Bey'in bu vaziyeti karşısında şaşaladı. Bahusus *(özellikle)* irâde-i seniyeye rağmen onun avdet etmemesinden büsbütün kuşkulandı. Ahmed Rıza Bey'in bir sene evvel maaş tahsisi istirhamıyla *(arz ile)* takdim ettiği istidayı hatırladı. Neşriyatı terk etmek ve münhasıran *(sadece)* tetkikatı ilmiye *(araştırma ilmi)* ile iştigal eylemek *(uğraşmak)* şartı ile mahiyye *(aylık)* ne miktar paraya ihtiyacı olduğunun Ahmed Rıza Bey'den sorulması hakkında Paris Sefiri Esad Paşa'ya haber yolladı. Fakat Rıza Bey'i seferathaneye celp ve irâdeyi tebliğ eden sefir, onun tarafından şu cevapla karşılaştı:

— Zat-ı Şahane'nin beni hatırladıklarına teşekkür ederim. Şimdilik hayatımı temin edecek kadar para kazanabiliyorum. Buna binaen hiçbir şeye ihtiyacım yok. Neşriyatı terk etmek cihetine gelince, bunu yapamam. Çünkü devlet ve milletimin bugünkü idâresizlik yüzünden maruz kaldığı felâketi görüp de göz yumamam. Zat-ı Şahane, bu neşriyattan mustarip oluyorlarsa, Memaliki mahruse-i şahaneleri dâhilinde islâhat yapsınlar; halka sükûn ve refah temin buyursunlar.

Aşağı, yukarı bu mealde olması lâzım gelen bu ifâdede, en hakiki bir vatanperverlik mevcut idi. Ve bunun da böyle-

ce telâkki olunması lâzım gelirdi. Fakat bu sözler, bu şekilde kabul edilmedi. Evvelâ, Ahmed Rıza Bey'in vaktiyle maarif işinden dolayı kalbinde beslediği kin ve gayz *(hiddet)* bu suretle izhara *(göstermeye)* başladığına sonra da kendisini Paris sokaklarında aç ve sefil bırakan Abdülhamid'den artık intikam almaya hazırlandığına hükmedildi. Ve o tarihten itibaren, muhtelif şahsiyetlerin gözleri de, Ahmed Rıza Bey'in üzerine çevrildi.

O sırada, her Musa'ya bir Firavun halk eden Cenab-ı Hak, Damat Mahmud Paşa'ya Meymon isminde entrikan bir adam musallat ettiği gibi Ahmed Rıza Bey'in karşısına da bir Yusuf Matran çıkardı. Bu adam hatırı sayılır kurnazlardandı.

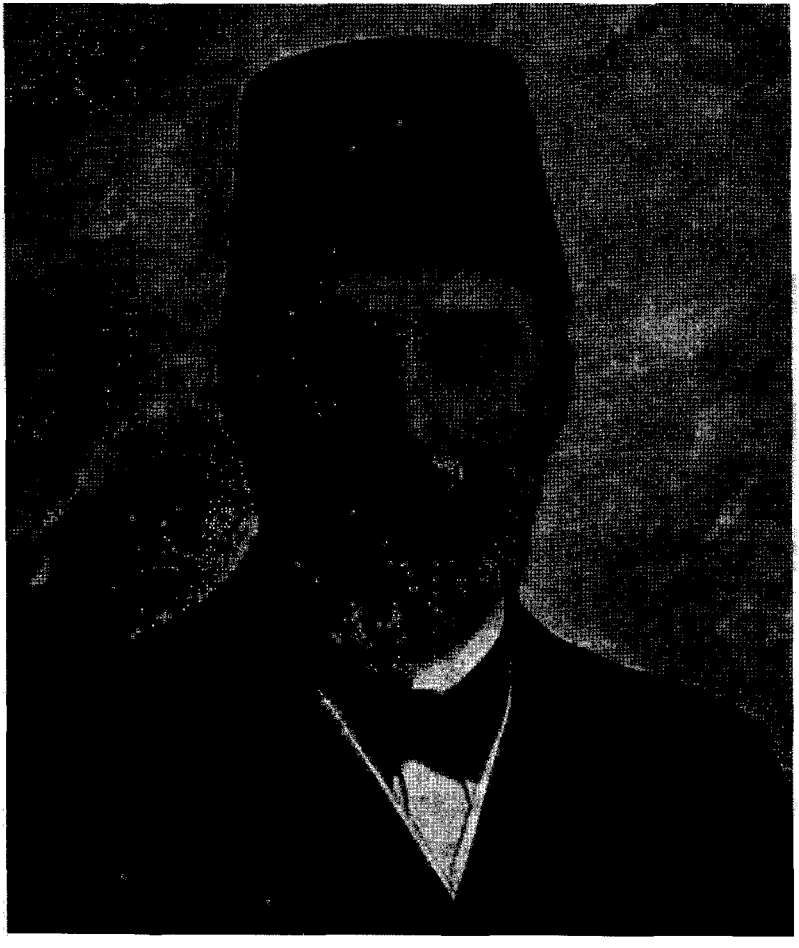

Ahmed Rıza Bey

Senede beş altı defa Suriye'den Paris'e gelir gider. Gelip geçerken İstanbul'a uğrayarak Yıldız Sarayı'nı ziyâret eder, hatta mühimce işler olursa, suret-i hayır hahanede – bilvasıta *(vasıta ile)* – Abdülhamid'e arz eylerdi. Şahsı pek o kadar maruf olmadığı için, sarayın sicilli hafiyelerinden addolunamazdı. Fakat o, eline geçen hiçbir fırsatı kaçırmazdı.

Bu karakterde bir adam olan Yusuf Matran, o esnada Beyrut limanının imtiyazını istiyor, fakat bunu bir türlü ele geçiremiyordu. Yine bir Paris seyahati esnasında İstanbul'a ve saraya uğradığı zaman, Paris'te bulunan Ahmed Rıza Bey'e ehemmiyet verildiğini hissetti ve bu zeki adam, derhal bundan kendisine bir pay çıkarmak istedi. İstanbul'un süfli hafiyeleri, tezvirat *(yalan haber)* ile meşgul ola dursun, Yusuf Matran derhal Paris'e atladı. Emin vasıtalar bularak Ahmed Rıza Bey'e çattı. Onun, neşriyatının Anavatan'da ne büyük tesirler yaptığını naklettikten sonra, bu neşriyata biraz daha şiddet verecek olursa, bütün Osmanlı ülkesinde herkesin gözünün birdenbire açılacağını anlattı.

Ahmed Rıza Bey, -o zamanlar- bu gibi işlerde henüz lüzumu kadar tecrübekâr olmadığı için, Yusuf Matran'a derhal inandı. Ona bir dost, bir takdirkâr, bir yardımcı gibi kollarını ve kalbini açtı. Bu teşvikin tesiriyle şiddetli yazılar yazmaya başladı. Yusuf Matran, bu sefer de, İstanbul'a ve saraya koştu. Ahmed Rıza Bey'in, Paris'te, siyâset âleminde pek yüksek bir mevki kazanmaya namzet olduğundan bahsederek, her tarafta neşriyatına ehemmiyet verildiğini ve eğer bu adam susturulmazsa, Zati hazreti padişahinin bundan pek büyük zarar göreceğini söyledi ve:

— Mamafih, ben kendisinin dostluğunu celbe muvaffak oldum. Eğer arzu buyrulursa onu susturmaya çalışırım, sözlerini de ilâve etti.

Bu sözleri büyük bir minnetle kabul eden Abdülhamid, derhal Yusuf Matran ile pazarlığa girişti. Bu işte muvaffakiyet hasıl ettiği takdirde Beyrut Limanı imtiyazını vereceğini Yusuf Matran'a ihsas *(ima)* ettirdi. Artık Yusuf Matran işi gücü bırak-

mış, Paris ile Yıldız Sarayı arasında bez çözüyor, bir taraftan Ahmed Rıza Bey'i teşvik ederek, diğer taraftan da Abdülhamid'e evham ve heyecan vererek işini görmeye çalışıyordu.

Ahmed Rıza Bey, işin iç yüzünü bilmediği için bir taraftan bu adama âlet oluyor, diğer taraftan da Abdülhamid ile kendi arasında açılan uçurumun gittikçe derinleştiğini görerek, artık İstanbul'a avdet etmesi ihtimalinin azaldığını görüyordu.

***

Bu esnada mühim bir hâdise zuhur etti *(meydana geldi)* ve Ahmed Rıza Bey'i, o uçurumun derinliğine sürükledi. Avrupa'da bulunan talebe Türkler arasında "Sen Klu Vakası" diye meşhur olan bu hâdise Ahmed Rıza Bey'i bir anda kahraman yapmış ve fakat İstanbul'a da ebediyen hasret bırakmıştı.

1888 senesi Ramazanının son günleri idi. Bayram yaklaşıyordu. Tahsilde bulunan talebelerin en ileri gelenlerinden birkaç zat, düşündüler, Bayramın birinci günü Paris'te bulunan bütün Müslüman talebelerini bir araya getirmek ve topluca bir öğle yemeği yemek istediler. Bunun için derhal bir hazırlık heyeti tertip ettiler. Talebelere birer dâvetname gönderdiler. Muayyen olan *(belirlenen)* günde, Sen Klu'ya, yüz kişiyi mütecaviz *(aşan)* dâvetli geldi. Bunlar, muhtelif mesleklerde tahsilini ikmal eden Türk, Arap, Boşnak, Arnavut, Mısırlı talebeden mürekkepti.

Evvelâ, güzel bir Bayram tebriki yapıldı ve sonra, hazırlanan sofrada herkes yerini aldı. Tatlı tatlı konuşularak yemekler yenildi. Bir hayli de şarap içildi. Ve nihayet sıra, nutuklara geldi. İlk nutuklar, sükûnetle geçti. Fakat hatipler, yavaş yavaş hararetlendi.

Söz, o esnada hükümran olan seramedanına *(ileri gelenlere)* ve bütün İslâm hükûmetlerinin istibdat ile idâre olunmasına intikal etti. Mısırlılardan bir talebe Hidiv'i, İranlılardan bir talebe Şah'ı, Hintli bir genç de Raja'yı çekiştirdi. Sonra operatörlük tahsil eden Cemil Bey isminde bir Türk talebe ayağa kalktı. Osmanlıların maruz kaldığı zulüm ve istibdadı birer birer saydı.

Abdülhamid aleyhinde acı sözler söylemeye başladı. Söyledikçe harâretlenen hatip, Abdülhamid hakkındaki tahkirat *hakaretler)* ve tel'inatını *(lanetleme)* o kadar artırdı ki, doktorluk tahsil eden Bol Hamdi isminde bir Türk talebe dayanamadı ve arka cebindeki revolveri çıkararak Operatör Cemil Bey'in göğsüne dayadı:

— Cemil sus. Şimdi seni öldürürüm, diye bağırdı.

Talihin ne garip cilvesi vardır. Bunlardan Cemil Bey, pek az bir zaman zarfında gösterdiği kudret, maharet ve liyakati sayesinde Müşir *(Mareşal)* olmuş. Hamdi Bey ise hayatını Mektebi Tıbbiye hocalığına vakfederek güç hâl ile bir Livalık[7] bulmuştu.

Hamdi Bey'in tabancası, Cemil Bey'in göğsüne dayanır dayanmaz, salon altüst oldu. Her taraftan Hamdi Bey'in üstüne bir hücum vuku buldu. Tabancasını elinden aldılar. Bağırıp çağırarak salondan çıkardılar. Yeniden bazı nutuklarla sinirleri yatıştırdılar.

Bu esnada da orada bulunan Ahmed Rıza Bey sekinetle hareket etti. Hamdi Bey aleyhine pek fenâ bir galeyan hâsıl olmuşken bir fenalığa meydan vermedi.

Sefaret, derhal hâdiseyi haber aldı. İstanbul'a yazdı. İstanbul'dan "Bu içtimaa sebep olanlarını maaşlarını kesiniz ve ilk vasıta ile İstanbul'a gönderiniz." Diye emir geldi. Tertip heyetinin vaziyeti de fenâ halde müşkülleşti. O zaman Ahmed Rıza Bey ortaya atıldı. Sefarete giderek:

— İçtimaı ben yaptırdım. Ne yapacaksınız, bana yapınız, diye haykırdı.

Vakıa, ötekileri mesuliyetten kurtardı. Fakat bu hâdiseden sonra İstanbul'a avdeti de bir muhal hâlini aldı *(imkânsız hale geldi).*

Artık tamamen Paris'e yerleşmeye karar veren Ahmed Rıza Bey, *Lâjüstis* gazetesindeki neşriyatına ehemmiyet veriyor, gazete idâresi de kendisine o nispette para vermekten çekin-

7- Osmanlı idare teşkilatında kaza ile vilayet arasında yer alan idare makamı, sancak, mutasarrıflık. Y. N.

miyordu. Fakat o, diğer birçokları gibi bu bol para ile sefahat hayatına dalmıyor, bilâkis sıkı bir tasarrufa riâyet ederek, her ay bankaya bir miktar para yatırıyordu. Nihayet bir gün Ahmed Rıza Bey kendi kudret ve ehliyetini tarttı. Müstakilen çalışabileceğini anladı. Bankada biriken paralarını aldı. *Meşveret* gazetesini çıkardı.

Bu esnada, Ahmed Rıza Bey'in muhitinde kim vardı? Buna, isim tayin edilerek cevap verilemez. Bunun cevabı, olsa olsa şu olabilir:

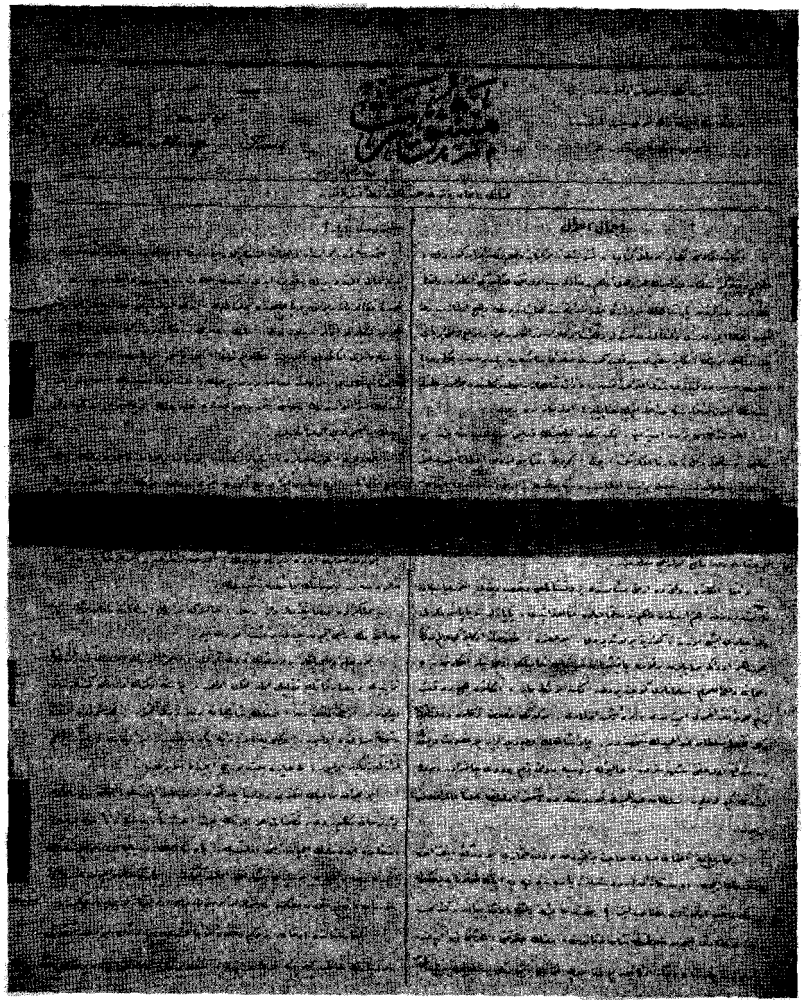

1908 Tarihli *Meşveret gazetesi*

Hiç kimse veyahut herkes...

Meşveret'in çıkması, Ahmed Rıza Bey'e yeni, bir poz vermişti. Bu gazete, yalnız Paris'te intişar etmekle *(yayılmakla)* kalmıyor, gizli vasıtalarla İstanbul'a gönderilerek münevver fikirli adamlara dağıtılıyor, payitahtın riyakâr matbuatından arasında büyük bir heyecanla okunduktan sonra yine gizlice elden ele dolaşıyordu.

Saray, bunları haber aldıkça, çıldırıyor, kuduruyor, önüne geçmek istiyor, her gün miktarı yükselen para ve memuriyet vaatleriyle Ahmed Rıza Bey'i susturmaya çalışıyor, bu mümkün olmuyordu.

Fakat bu vaziyet birçok muhterislerin *(açgözlülerin)* gözünü açmıştı. Avrupa'ya kaçmak orada bir gazete çıkarmak, Yıldız'ı telâşa sokmak ve nihayet – Ahmed Rıza Bey'e olduğu gibi – birçok parlak teklifler karşısında kalmak ve en nihayet yaldızlı bir külâh kapmak. İstanbul'a dönerek ve Boğaziçi'nin lâcivert dalgacıklarına karşı bir yalıda yan gelerek "Saye-i Şahane"de tatlı bir hayat yaşamak ve şayet, günün birinde memlekette bir inkılâp olursa ortaya atılarak:

— Efendiler! Bu inkılâbı biz yaptık. Evlerimizi, barklarımızı feda ederek Mısırlara Parislere kaçtık. Orada aç ve sefil yaşadık. O zalim ve müstebit Padişaha karşı mücahede bayrağını açtık. Milletin ruhuna, hürriyet tohumlarını saçtık. Çok şükür Cenab-ı Hakk'a, işte bugünlere geldik, diye bağırmak ve o inkılâptan sonra da bir mevki kazanmak.

İşte bu fikir, birçoklarında doğuyor ve yavaş yavaş bir moda hâlini alıyordu.

Babasından miras kalan bir dükkânı satan, karısının üç, beş parça elmasını rehine koyarak beş on lira borç alanlar, derhal Mesajeri ve Pake kumpanyalarının Galata acentelerine sokuluyor; üçüncü mevki bir bilet alıyor, usulcacık vapurlara sıvışıyor, Marsilya veyahut Mısır topraklarına ayak basar basmaz, artık sarayı tehdide başlıyorlardı.

Firar edecek kadar para tedarik edemeyenler, işin başka türlü kolayını bulmuşlardı. Bunlar, evvelâ, şöyle bir jurnal yazıyorlar:

"... Mahallesi sakinlerinden ve ... dairesi ketebesinden (yazı dairesinden) ... Bey efkârı muzırra eshabından (zararlı düşünce sahiplerinden) ve Paris'te bulunan Jön Türklerin meftunlarından (hayranlarından) olup, zat-i akdesi hazreti şehriyariye karşı neşriyatta bulunmak üzere Paris'e müteveccihen firar etmek teşebbüsünde bulunmaktadır. Mumaileyhin (ismi geçenin), bu Çarşamba günü Galata'dan hareket edecek olan ... kumpanyasının (şirketinin) ... vapuru ile firar edeceği muhakkaktır. Avrupa'ya azimeti (yola çıkması) takdirinde kendisine erbabı mefsedet (fesat sahipleri) tarafından mebaliği külliye (bol para) vadolunmuştur. Hasbessadâka arz olunur ferman...

Muhbiri sadık Ahmed."

Diye uydurma bir imza atıyorlar, Bakırköy'e kadar giderek oradan mabeyindeki meşhur jurnalcilerden birinin namına postaya bırakıyorlardı. Jurnalciler bu jurnali alır almaz, derhal kendilerine mal ederek birçok ilâvelerle bunu Abdülhamid'e takdim ediyorlar ve firar edecek şahsın derdesti *(yakalanması)* hakkında emir alıyorlardı. Jurnali yazan adam, muayyen günde bir şapka satın alıyor, ya başına geçirerek veyahut koltuğunun altında gizleyerek vapur acentelerinin etrafında şüpheli hareketlerle dolaşmaya başlıyor. O civarda tarassutla *(gözetlemeyle)* meşgul olan hafiyeler bu şahsı derhal yakalıyor. Mabeyne götürülüyor. İsticvap *(sorgu)* altına alınıyor, o zaman o şahıs tamamen aktör rolü oynuyor:

— Efendim, nasılsa bir cehalette bulundum. Tövbeler tövbesi. Bundan sonra Efendimizin en sadık ve azat kabul etmez bir kuluyum, diye ağlamaya başlıyordu.

Bu suretle de kolayca meramına *(maksadına)* nail oluyordu *(kavuşuyordu)*.

Bu suretle şantaj yapmak ve külâh kapmak hâdiseleri çoğalınca, Abdülhamid'in nazar-ı dikkatini celbetti. Bu küstahça ticaretin önünü almak için tedabiri mânia *(engelleyici tedbirler)*

ittihazına *(alınmasına)* karar verdi. Gerek limandan hareket edecek vapurlara ve gerek Şark şimendiferlerine sıkı bir kontrol vaz'ını *(konulmasını)* irâde eyledi. Aynı zamanda, kendisine zarar gelmesi melhuz olmayan (akla gelmeyen) eşhasın (şahısların) tehdidat ve metalibatına da *(taleplerine de)* ehemmiyet vermedi. Zaten 1890-91 senelerine kadar bu gibi neşriyatla hünkârın endişesini mucip olacak mühim bir şahsiyet zuhur etmemişti.

Eğer vaziyet böylece devam etseydi, Abdülhamid ne Ahmed Rıza Bey'e, ne bilâhare firar eden Murad Bey'e ve ne de – maksadını ve ne suretle firar ettiğini yukarıda yazdığımız – Damat Mahmud Paşa'ya hiç ehemmiyet vermeyecekti. Fakat Yıldız Sarayı'nı dolduran yüzlerce hafiyenin tekayyüdatına *(hile yapmasına)* rağmen vuku bulan mühim, pek mühim bir hâdise Abdülhamid'in hesaplarını altüst etti.

Bu hâdiseyi doğuran kuvvet Abdülhamid'in taç ve tahtını altüst etmeye hazırlanan gizli bir Cemiyetti. Öyle Cemiyet ki, üç beş mektep talebesinin dimağından doğmuş, birdenbire en mütekâmil *(olgun)* insanlar arasında kabule mazhar olmuştu. Efsanevi bir şekilde doğuveren ve inkılâp tarihinin ilk faslını teşkil eden bu Cemiyetin entrikalı bir romana benzeyen hayatını layıkıyla anlayabilmek için, bir az maziye rücu edelim *(dönelim)*.

İTTİHAT VE TERAKKİ EFSANESİNİN DOĞUŞU

1889 senesi Mayıs ayının yirmi birinci günü, güneş gurup ediyordu. O tarihte Sarayburnu'nda bulunan ve hüzün veren bir asker kışlasını andıran askerî Tıbbiye mektebinde ders paydosu borusu çalınıyor, sınıflardan taşan talebeler, mektebin avlusuna ve teneffüshanelere dağılıyordu.

Yedinci sınıf talebesinden Kafkasyalı Mehmed Reşid, süratli adımlarla avluyu dolaşıyor, birbirini iten, ikişer, üçer kişilik gruplar halinde gezen talebenin arasında gözleriyle birini arıyordu. Nihayet, aradığını gördü. O tarafa doğru yürüdü. Tek başına dolaşan bir talebeye doğru ilerledi.

— Hadi Hikmet. Hamam tarafına doğru gidelim, dedi.

Hikmet sordu:

— Arkadaşlar nerede?

Reşid cevap verdi:

— Belki onları orada bulacağız.

İki arkadaş, hamam tarafına doğru yürüdüler. Köşeyi dolaşır dolaşmaz, odun yığınlarının üstüne uzanmış olan arkadaşlarını gördüler. Onlar da tırmandılar, odunların üstüne çıktılar. Tıpkı ötekiler gibi uzandılar. Koca bir günü, dersten derse girip çıkmakla geçiren bu beş arkadaşın renkleri solgun, bakışları

yorgundu. Hepsi de, ağır bir yükün altında ezilmiş insanlara benziyordu. Hatta çehrelerinde, gençliğin şuh ve coşkun neşesinden eser bile yoktu. Hepsi de susuyor, boş ve dalgın nazarlarla etraflarını süzüyorlardı.

Güneş, tamamen grup etmişti. Bu Mayıs ayının ılık ve esmer akşamı, parlak bir mehtabın altın nurları ile karşılaşıyor; mektep bahçesinin üst tarafından, korkunç servilerle gölgelenen viran ve metruk *(terkedilmiş)* bostanlardan, kurbağa ve mayıs böceklerinin birbirine karışan sesleri taşıyor, sarayın yüksek duvarlarına çarparak hazin akisler yapıyordu.

Bu beş arkadaştan İshak, sükûtu ihlâl etti:

— Ne kadar tatlı bir akşam.

Reşid, derin derin içini çekerek cevap verdi:

— Bizim içimiz zehir dolu olduktan sonra...

Konyalı Hikmet, söze karıştı:

— Şimdi şâirliği bırakın çocuklar, ne konuşacaksak, konuşalım. Vaktimiz yok.

Yine bir sükût başladı. Bahçede, neşeli ve coşkun talebelerin kahkahaları, bağrışmaları anlaşılmaz bir uğultu gibi birbirine çarpıyor, uzaktan gelen kurbağa ve mayıs böceklerinin seslerine karışıyordu.

Arapgirli Abdullah, öksürdü:

— Söylesene Temo, dedi.

Asıl adı İbrahim Ethem olan Ohrili Temo, çetrefil bir Rumeli şivesiyle cevap verdi:

— Ne söyleyim, ben, be ya... Var burada bu kadar kişi. Siz söylesenize...

İshak, birdenbire uzandığı yerden doğruldu. Onun muhteriz *(çekingen)* ve heyecanlı sesi duyuldu:

— Uzun uzadıya söylenecek bir şey yok. Benim, bu toplanmayı tekliften bir maksadım var. O da şu: Paris'ten, Mısır'dan gelen gazeteleri yalnız biz okuyoruz ve dertli oluyoruz. Bu kâfi

değil. Eğer vatanın bugünkü hâli düşünülecek bir dert ise, bunu bütün vatandaşlarla paylaşmalıyız. Onlara da bu dertleri anlatmalıyız. Ben, bunun için şöyle bir çare düşünüyorum. Arkadaşlardan birkaç fedai bulalım. Herkesin ruhunda ve dimağında düşünecek bir kabiliyet uyandıralım.

İshak'ın bu sözlerinde, büyük bir cüretin gururu vardı. Bu mağrur ve pervasız ses, derhal ötekilerin kalbini sardı. O zamana kadar susan Arapgirli Abdullah sordu:

— Nasıl?

İshak bunun, cevabını birdenbire bulamadı:

— Nasıl mı?

— Evet.

— Nasıl olacak. Hariçte, itimat ettiğimiz adamlara veririz. Kendileri okuduktan sonra itimat ettikleri adamlara da okutmalarını tavsiye ederiz.

Reşid söze karıştı:

— Olmaz. Derhal ele geçeriz. Şayet gazeteler bir hafiyenin gözüne ilişir ise o adam yakayı ele verir; kimden aldığı zorla söyletilir. Bu suretle yapılan tahkikat, çorap söküğü gibi bize kadar gelir.

Konyalı Hikmet, söze karıştı:

— Gelirse ne olur? Bu gibi işlere girişenler, her şeyi göze almalıdır. Yoksa korkuyor musun Reşid?

Reşid bu sözlere kızar gibi olmuştu. Fakat şimdi kızmanın, darılmanın sırası değildi. Bunun için mülâyemetle *(yumuşaklıkla)* hareket etti:

— Ben korkmuyorum Hikmet ve şuraya toplanan arkadaşlardan hiç birinin de korkmadığını zannediyorum. Bir buçuk seneden beri birbirimizi tanıdıksa, tanıdık. Eğer tanımadıksa, derhal dağılalım. Bizde, birdirbir oynayan arkadaşlarımızın arasına karışalım. Benim maksadım, yakalanmadan iş görmek ve gördüğümüz işi devam ettirmek.

İshak, eliyle onun omuzunu dürterek, sözünü kesti:

— Dur Reşid. Aklıma bir fikir geldi. Bu gazeteleri camilere, halkın kalabalık olduğu yerlere bırakalım. Kim bulursa alsın. Aldıktan sonrada, ne yaparsa yapsın.

— Bu, fenâ bir fikir değil.

— Gazetelerin köşesine "Allah'ını seven, bu gazeteyi okuduktan sonra, başkalarında da okutsun" diye bir cümle de yazarız.

— Buna hacet yok canım... Meşhur kelâmdır. Bir ağızdan çıkan bin ağza yayılır.

— Kabul mü?

— Kabul.

— Bu işi kim yapacak?

İshak, eliyle göğsüne vurdu, arkadaşlarına karşı:

— Ben, derken başı, büyük bir gururla doğruldu.

Birkaç saniye, yine derin bir sükût hasıl oldu. Bu sefer de Temo'nun sesi duyuldu:

— Olmaz bu iş bir kişiyle. Olmalı her hangi birkaç arkadaş daha. Ben yazarım Mısır'a. Göndersinler, beş on gazete daha fazla.

O zamana kadar söze karışmayan Arapgirli Abdullah şu teklifte bulundu:

— Bunun için bir teşkilât yapmalıyız. Öyle bir teşkilât ki, bizim nezaretimiz altında, fakat bizden hariç, yalnız bir arkadaş bu teşkilâtı idâre etmeli. Şayet iş meydana çıkarsa, yalnız bir kişi ele geçmeli. Diğer arkadaşlar, yine başka bir teşkilât yaparak işe devam etmelidir.

— Çok iyi.

— Derhal kabul...

— Teşkilâtı kim yapacak?

İshak Sükûti, yine göğsüne vurdu, yine arkadaşlarına karşı:

— Ben, derken, başı bir defa daha gurur ile doğruldu.

Bir hafta zarfında teşkilât yapılmış, fedailer ayrılmıştı. Türk Tıbbiyelilerine ebedi bir şeref bahşeden dört genç, hayat ve istikballerini istihkar ederek *(hiçe sayarak)* bu işe atılmışlardı. Bunların en başında Diyarıbekirli İshak Sükûti vardı. Sekizinci sınıftan Beylerbeyli Saffet, Ayasofyalı Rifat ve M. S.[8] Efendiler de, İshak Sükûti'ye muavin olmuşlardı.

Mısır'a ve Avrupa'ya mektuplar yazılmıştı. Galata'daki Fransız Postahanesi'ne getirilen ve bir kavas vasıtasıyla ele geçirilen küçücük gazeteler, bu dört arkadaş arasında taksim ediliyordu.

Bunlar, yat borusu çalınıp da mektep derin bir uykuya daldığı zaman usulcacık yataklarından çıkıyorlar. Yatak çarşaflarını bükerek birbirlerine bağlıyorlar. Şimendifer yoluna nazır pencereden aşağı sarkıtıyorlar. Aşağı düşerek vücutlarının hurdahaş olacağını hiç düşünmeden şimendifer yoluna iniyorlar, Sirkeci'ye kadar beraber geldikten sonra, oradan dağılıyorlar, Fatih, Bayezid, Ayasofya, Sultanahmed camilerine gidiyorlar, sabah namazı vaktine kadar bir köşede sinerek bekliyorlar, namaz vakti takarrüp edince *(yaklaşınca)*, kandilleri yakmaya gelen cami kayyumlarının *(görevlilerinin)* aralık bıraktıkları kapıdan bir gölge gibi caminin içine süzülerek, koyunlarında sakladıkları gazeteleri, mihraba, müezzin mahfiline, pabuç konacak yerlere bırakıyorlardı. Tekrar koşa koşa mektebe gelerek, yine büyük bir tehlike içinde, pencereye tırmanıyorlar, yataklarına girip yatıyorlardı.

Bu suretle işe başlayan bu gençler, yavaş yavaş çalışma hududunu genişlettiler. Yine kendi aralarında küçük bir teşekkül vücuda getirdiler. Buna da İttihadı Osmanî Cemiyeti unvanını verdiler. Mithat Paşaların, Namık Kemal Bey'lerin, Ziya Paşaların âmal ve efkârından *(hareket ve düşüncelerinden)* ilham alarak yetişen bu gençler, Sultan Aziz devrinde Avrupa'da toplanan Genç Osmanlılara birer kahraman nazarıyla bakıyorlar ve ancak onların yolunda yürümek suretiyle memleketi zulüm ve istibdattan kurtarabileceklerini zannediyorlardı.

8- Bugün bir köyde belediye tabibi olan bu zat, isminden kat'iyen bahsedilmemesini istiyor. Fakat biz, büyük bir inkilâbın ilk fedaisi olan bu dört kahramandan bahsederken, onu büsbütün ihmal etmeyi bir nankörlük telâkki ediyoruz ve isminin iki harfını olsun yazmayı bir şeref addeyliyoruz. Z. Ş.

İki sene bu suretle, derin bir ketumiyet *(gizlilik)* içinde geçti. Ve sonra artık bu Cemiyeti halk arasında da neşretmek lüzumu hissedildi. İttihat ve Terakki – İstanbul merkezi faslında bütün incelikleriyle arz edeceğimiz üzere bu genç cemiyetçiler, yavaş yavaş halkın münevver zümresiyle temasa geçtiler. Birçok değerli adamlara fikirlerini izah ettiler ve beğendirdiler. Birer birer onları da kendi taraflarına çektiler.

Beş mektep çocuğunun mefkûresi, koskoca müşirlerin, Şuray-ı Devlet azalarının, yüzlerce müride mâlik olan âlim ve fazıl şeyhlerin bile makbul ve memduhu olmuştu. Bu yaşlı başlı ve güngörmüş adamlar da artık onlarla birleşiyor, vatanı halâs ve saadete isal edecek *(ulaştıracak)* olan dar ve çetin yolu genişletmeye çalışıyorlardı.

Bu yolun son merhalesi, ne olabilecekti? Henüz bunu da kimse kestiremiyordu. Herkes, ayrı ayrı düşünüyor, ayrı ayrı kararlar veriyordu. Bir kısmı, o devrin bütün idâresizliklerini Abdülhamid'in sırtına yükletiyor, onu saltanattan ıskat ederek *(düşürerek)* yeni bir padişahın tahta geçirilmesini istiyor, bununla memleketin feyiz ve felâh bulacağını zannediyordu. Bir kısmı ise, zulme ve istibdada alet olanları birer birer öldürmeyi, Abdülhamid'in de taç ve tahtını yerlere geçirmeyi ve memlekete yeni bir idâre şekli vermeyi düşünüyorlardı. Başka bir kısım, sadece Abdülhamid'in ölümünü bekliyor, diğer bir zümre de, hürriyet ve meşrutiyete hasret çekiyordu.

İstanbul'da vuku bulan ilk Ermeni ihtilâli, bütün bu fikirlerle meşbu *(dolu)* olan kimselere, beliğ *(açık)* bir ilham membaı *(kaynağı)* oldu. Ermeniler, ne istiyorlardı? Bu mütefekkirler bunu hiç düşünmüyorlardı. Onlar yalnız, hadiseden bir ders alıyorlar, gayelerinde muvaffak olabilmek için artık ciddi ve programlı bir teşkilât yapmak lüzumunu hissediyorlardı.

Bunu hissedenler, vaziyetten de istifade etmek istediler. Derhal şuraya buraya gizli beyannameler yağıştırarak, İstanbul sokaklarına dökülen Ermeni kanlarının bütün mesuliyetini Hükûmete yüklettiler. Ve bu beyannamenin sonunda da, Hükûmetin bu zalimane idâresinden kurtulmak için Müslüman ve Hıristiyan, hepimiz ittihat etmeli ve bu idâreyi devirmeliyiz, dediler.

Bu fikir, birçoklarına pek cazip geldi. Ayrı ayrı filizlenen fikirler tıpkı birbirine sarılmaya muhtaç olan asma dalları gibi birbirine temayül etti *(eğilim gösterdi)*. Yeniden yapılan teşekkilâtta artık İttihadı Osmanî ismi hafif göründüğü için bunu daha cazip, daha şümullü bir isim verildi. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti denildi.

Bu yeni teşekkülü vücuda getirenler, o devrin mümtaz şahsiyetleriydi. Bunlar, Anavatan'da hüküm süren tazyik altında serbestçe neşriyatta bulunamayacaklarını biliyor ve buna çare arıyorlardı. O zaman, Paris'te yalnız başına çalışan Ahmed Rıza Bey'i hatırladılar ve Mısırlı Ahmed Verdani, Selânikli Doktor Nâzım, Ali Zühtü isminde üç genci İstanbul'dan kaçırdılar, Paris'e yolladılar. Bunlar Paris'e gittiler. İstanbul'da teessüs eden bu Cemiyete girmesini ve orada da Cemiyetin Paris şubesini tesis etmesini Ahmed Rıza Bey'e teklif ettiler.

Ahmed Rıza Bey, artık İstanbul'a avdet etmekten ümidini büsbütün kesmişti. Buna binaen, bu teklifi kolayca kabul etti. Mesaisine daha ciddi bir şekil verdi. Artık Abdülhamid'in karşısına azimkâr bir heykel gibi dikildi.

Lâyihalar

Abdülhamid, kendi aleyhinde gittikçe çoğalan hoşnutsuzluğu pekâlâ hissediyor, bunu izale etmek için bir çare düşünüyordu: Islahat, ıslahat, ıslahat. Memleketin haricinde ve dahilinde herkes bundan bahsediyor, fakat bunun ne gibi şeylerden olacağına dair hiç kimse bir şey söylemiyordu.

Bazı devletlerle, büyük idâre adamlarının verdikleri lâyihaları *(tasarıları)* Abdülhamid tehlikeli görüyor, bunları tatbik etmek istemiyordu. Onun fikri daha mutedil *(ılımlı)*; memleketin ve hükümdarlığın idâre ruhu ve kabiliyeti ile mütenasip noktalara teveccüh ediyor, saltanat dizginlerini elinden kaptırmayacak şekilde bir ıslahat programı istiyordu. Nihayet bu fikrini icap edenlere söyledi. Bazı münevver zevattan birer ıslahat lâyihası istedi.

Abdülhamid'in gözüne girmek isteyen ve biraz kafasıyla, kalemine güvenenler, derhal kollarını sıvadılar, uzun ve kısa birer lâyiha yazdılar. Bu lâyihaların içinde, çok makul olanları bulunmakla beraber:

"Padişahım; mülk de senin, millet de senin. Ecdadı izamın *(Ulu ataların)* nasıl idâre etti ise, sen de öylece idâre et. Islahat ne demek? Kanun ne demek? Sen ki yeryüzünde Allah'ın gölgesisin. Senin dudaklarının arasından çıkan her söz kanun, senin fikrinden doğan her şey ilhamı Rabbanidir," gibi sadece medeni insanları değil, Afrika'nın göbeğinde yaşayan Hotantoları bile güldürecek kadar riyakârane hezeyanlar da vardı.

Abdülhamid, bütün bu lâyihaların içinden üç tanesini seçti. Bunları kemal-i dikkatle tetkik etti. Bu lâyihaları yazanlar, o devre göre ikinci sınıf şahsiyetlerdi. Bunlardan biri, çekirdekten yetişme bir adliyeci olan ve aynı zamanda maliye işlerinde de mühim derecede vukufu bulunan Şamlı Holo Paşazade İzzet Bey, diğeri uzun müddet mutasarrıflıklarda bulunmuş Avlonyalı İsmail Kemal Bey, üçüncüsü de Düyunu Umumiye Komiseri Kafkasyalı Murad Bey denilen zatlardı. Bunların her üçünün layihaları da tam bir vukuf ile yazılmış mahir bir doktorun raporuna benziyordu. Evvelâ devletin maruz kaldığı hastalıklar tamamen teşrih ediliyor ve sonra da tedavileri gösteriliyordu.

Birincisi İzzet Bey'in lâyihası:

İzzet Bey pek uzun sürmeyen bu lâyihasında, birçok teferruattan bahsetmekle beraber, belli başlı iki nokta üzerinde duruyordu. Bunlardan biri mahkemelerin her türlü tesirden azade kalması, ikincisi de, maliyede ıslahat yapılarak devlet varidatının *(gelirlerinin)* arttırılması idi. Bilhassa, ikinci mesele Abdülhamid'in nazar-ı dikkatini celbetti. Çünkü bunun çareleri de makul ve muhik *(doğru)* surette gösterilmişti.

İkincisi, İsmail Kemal Bey'in lâyihası:

En çok idâre ıslahatından bahsediliyor, bilhassa Trablusgarp ve Bingazi'yi ikinci bir Mısır haline getirebilecek tedbirleri gösteriyordu.

Üçüncüsü, Murad Bey'in lâyihası:

Memaliki Mahruse-i Şahanede cari olan kanunlar ve idâre sistemleri hakkında birçok tenkidatı *(eleştirisi)* havi olmakla *(içermekle)* beraber, bunların ıslah çareleri izah ve en sonunda da meşrutî hükûmetlerdeki Meclisi Meb'usan gibi değil de; Rusya İmparatorluğunda bulunan Doma Meclisi şeklinde bir meclise ihtiyaç olduğu zikrolunuyordu.

Ermeni meselesinden dolayı fenâ halde gerilmiş olan sinirlere bir münebbih *(uyarıcı)* vermek lüzumunu hisseden Abdülhamid, bu lâyihaları masanın üzerine koyarak düşünürken şüphesiz ki şu hükmü veriyordu:

— Derin bir vukuf ve zekâ eseri olan İzzet Bey'in lâyihası mühimdir. Bunun tatbiki halinde hukuku saltanatı ihlâl edebilecek en küçük bir tehlike bile yok. İsmail Kemal Bey'in lâyihası da öyle. Vakıa Trablusgarp ve Bingazi'de biraz geniş idâre usulü tavsiye ediyorsa da o nispette de mali fayda gösteriyor. Murad Bey'e gelince, bu zat bir meclis istiyor. Bu meclis, her hangi şekilde olursa olsun, hukuku saltanatı ihlâl edebilir. Binaenaleyh.

Abdülhamid, gerek bu üç lâyiha ve gerek bu lâyihanın sahipleri hakkında vereceği hükmü tayin ile meşgul iken, İzzet Bey tarafından ikinci bir lâyiha takdim edildi. Buna, ister lâyiha, ister jurnal *(ihbar)* denilsin; bu arizanın muhteviyatı, bir anda Abdülhamid'in bütün nazar-ı dikkatini İzzet Bey'in üzerinde temerküz ettirdi *(topladı)*. O esnada, devletin en mümtaz ricali mabeyinde[9] toplanıyor, moratoryum *(borç erteleme)* meselesiyle meşgul oluyordu. Mesele, mühimdi. Adeta devletin istiklâline temas eder bir vaziyette idi. Bundan dolayı da o sıralarda Abdülhamid çok mustaripti. İzzet Bey, takdim ettiği bu ikinci lâyihada, günlerden beri Mabeyinde cereyan eden müzakeratın aldığı şekli şiddetle tenkit ediyor, bu meselenin halli için çok makul sebepler gösteriyordu. Abdülhamid, en bunaldığı bir zamanda Hızır gibi imdadına yetişen İzzet Bey'e derhal haber gönderdi. Mabeyne celbetti. Kendisiyle görüştü. Derhal maiyetine aldı. Ona maliye komisyonunda müzakerata iştirak için emir verdi.

9- Padişahların devlet işlerini gördüğü daire. Y. N.

Şimdi ortada iki lâyiha ve iki şahıs kalmıştı. Abdülhamid, bunlardan İsmail Kemal Bey'i de çağırttı. Lâyihanın, bilhassa Trablusgarp maddesi hakkında izahat aldı. Bu izahatı faydalı buldu:

— Sizi Trablusgarb'a vali yaptım. Gidiniz, projenizi bizzat tatbik ediniz. Muvaffak olduğunuz takdirde, çok büyük mükâfatını göreceğiniz muhakkaktır, dedi ve derhal bol miktarda yol parası verilmesini de irâde etti.

İsmail Kemal Bey, uzun zamandan beri açıkta kaldığı için birdenbire başına konan bu devlet kuşundan memnun ve mesrur oldu, hazırlanmaya başladı. Fakat Abdülhamid, kılı kırk yaran, her şeyi inceden inceye hesaplayan bir hükümdar olduğu için, böyle büyük bir salâhiyetle gönderdiği valisinin Trablusgarb gibi mutaassıp ruhlu bir muhite, ecnebi vapurlarıyla gitmesine razı olmadı. Beş on gün sonra oraya bazı levâzımatı askeriye götürecek olan İdâre-i Mahsusa'nın Şark vapurunu beklemesi için İsmail Kemal Bey'e haber yolladı. Bu haber, birdenbire İsmail Kemal Bey'i evhamlandırdı:

— Hünkâr, beni desise ile Trablusgarb'a gönderiyor. Vapura girer girmez beni tevkif ettirecek. Trablusgarb zindanlarına göndererek orada beni çürütecek, dedi.

Hükûmetten aldığı yol parasını cebine sıkı sıkı yerleştirdikten sonra hemen iki oğlunun ellerinden tuttu, bir sandala atladı. Salıpazarı önünde lengerendaz *(demir atmakta)* olan Fransa hükûmetinin istasyonerine kaçtı. Sefire de;

— Sultan Hamid'e, ıslahat için bir lâyiha verdim. Hiddetini mucip oldu. Beni ve evlâtlarımı mahvedecek. Bizi himaye ediniz. Avrupa'ya gönderiniz, diye bir istirhamname yolladı.

*Mizan*cı Murad'ın Firarı

Ortada, kala kala bir Murad Bey kalmıştı. İsmail Kemal'in firarından sonra, Abdülhamid, Murad Bey'le kozunu nasıl paylaşacağını düşünedursun, Murad Bey de günün birinde ortadan kayboluverdi.

Ve birkaç gün sonra da Mısır'a kaçtığı haber verildi. İsmail Kemal Bey'in şahsına pek o kadar ehemmiyet vermeyen Abdülhamid, onu bir tarafa bıraktı, Murad Bey'le meşgul olmaya başladı. Çünkü Murad Bey, daima mabeyne girip çıkan, devletin bazı esrarına vukufu olan ve bilhassa *Mizan* gazetesinin sahip ve muharriri *(yazarı)* olmak üzere tanınan oldukça mühim bir şahsiyetti. Halbuki bunlardan başka Murad Bey'in diğer bir cephesi daha vardı ki, bunu o zamana kadar Abdülhamid bilmiyor ve ancak sonradan öğreniyordu. O da Murad Bey'in Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti müessislerinden *(kurucularından)* olması idi.

Murad Bey Mısır'a kaçtıktan sonra yalnız *Mizan* gazetesini neşretmekle kalmamış, ağzından baklayı da çıkarmıştı. Neşriyatı arasında Osmanlı devletinin mahvu inkıraza *(mahvolup çökmeye)* doğru yürüdüğünü söylerken devleti bu tehlikeden kurtaracak yegâne kuvvetin Cemiyet olduğunu da zikrediyor, gerek dost ve gerek düşman nazarlarını bu gizli kuvvet üzerine celbeyliyordu.

Saray, İstanbul'da teşekkül eden bu kuvveti meydana çıkarabilmek için var kuvvetiyle çalışadursun, Murad Bey de Anavatan'ın haricinde bulunan vatandaşları bir araya toplamak hepsini de bu nam altında Cemiyete bağlamayı düşünüyordu. Paris'tekilerin fikri de, aşağı yukarı bu merkezde idi. Ahmed Rıza Bey, artık kendisine oldukça mühim bir mevki temin etmişti.

PARİS'TE İLK ÇALIŞMALAR VE İLK ÇATIŞMALAR

Çırağan Sarayı'nda mahpus olan Sultan Murad taraftarlarından Ali Şefkati'nin bazı mektup ve lâyihalarını ele geçiren Ahmed Rıza Bey, bunları kendine mal ederek gazetesine koyuyor ve altına da pervasızca kendi imzasını atarak, şahsına büyük bir şöhret temin eyliyordu. Aynı zamanda, artık yalnız da değildi. O zamana kadar kendisini birçok büyük muvaffakıyetlerden mahrum eden barit (soğuk) ve camit (donuk) şahsiyetinin yanında, şimdi zeki, kurnaz, becerikli ve bilhassa sessiz sedasız yapılacak işler için çok kabiliyetli olan Doktor Nâzım gibi bir muavine de mâlikti. Öyle bir muavin ki, hiçbir zaman nazar-ı dikkati kendi üzerine celbetmek, şöhret temin eylemek istemiyor, daima ikinci plânda bulunmakla iktifa ederek (yetinerek) bu mücahadenin bütün şerefini Ahmed Rıza Bey'e terk etmek suretiyle büyük bir mahviyyet (alçak gönüllük) ve feragat gösteriyordu.

Ahmed Rıza Bey'in markasını taşıyan *Meşveret* gazetesinin yazıları da düzelmiş, o devrin mümtaz ediplerinden olan Sami Paşazade Sezai Bey, kıymetli kalemiyle *Meşveret'in yazı işlerini deruhde etmişti (üstlenmişti).*

Doktor Nâzım Bey'in Avrupa'ya kaçması ve onu müteakip Ahmed Rıza Bey'in de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti – Paris şubesini açması Yıldız'ın yeniden evhamını uyandırmıştı. Aynı zamanda bu vaziyet Ahmed Rıza Bey'e de hoş gelmiş; onun mağrur şahsiyeti, yeni bir unvanla süslenmişti. Bir müddet evvel onu yalnız, tek başına bir adam olarak gören ve ehemmiyet vermeyen Abdülhamid, şimdi onun bir sıfat taşıdığını ve bütün Avrupa'daki genç Türkleri başına topladığını haber aldıkça telâş ediyor, Ahmed Rıza'nın gittikçe yükselen mevkiini sarsmak için gizli vasıtalara müracaat eyliyordu.

Bu esnada Murad Bey, Mısır'ı terk etti. Avrupa'ya geldi. Kendi rivâyetine nazaran soğuk memlekette doğduğu için Mısır'ın sıcak iklimi ile imtizaç edememiştir *(uyuşamamıştır)*. O sırada Ahmed Rıza Bey, Paris'teki Jön Türkleri toplamış, bir kongre yapıyordu. Murad Bey, bu içtimaın üzerine geldi. Ve son zamanlarda isminin etrafında dolaşan velveleden mağrur bir vaziyetle kongreye iştirak etti. Lâkin sert bir ağaçtan yapılan süslü bir heykel gibi, karşısına Ahmed Rıza Bey dikildi.

Murad Bey, kendisini Osmanlı maarifinin serâmedânından *(başta gelenlerinden)* telâkki ediyor; Ahmed Rıza Bey'in de vaktiyle bir maarif mensubu olduğunu düşünerek, kendisine bir hürmeti mahsusa *(özel hürmet)* göstereceğini zannediyordu. Bunu düşündüğü zaman, bilhassa kendi kendisine şu sözleri söylemişti:

— O, benim bulunduğum yerde birincilik şöyle dursun, müsavilik *(eşitlik)* davasında bile bulunamaz. Binaenaleyh, Avrupa'da en şerefli mevki, benimdir.

Halbuki Ahmed Rıza Bey, hiç de bu fikirde değildi. Murad Bey'e ehemmiyet vermek şu tarafa dursun, onun mevki ve şöhretine karşı, en küçük bir fedakârlık etmeyi bile aklından geçirmemişti. O artık, aç ve ümitsiz bir halde Kartiye Lâten sokaklarını arşınlayan bir adam değil, bilâkis, göğsü istikbâlin ümitleriyle kabaran ve yarınki genç Türkiye'de bütün işlerin başına geçmek istidat ve kuvvetini kendinde bulan azimkâr şahsiyetti.

Murad Bey'in tûli emeli *(tükenmez arzusu),* Ahmed Rıza Bey'in gurur ve irâdesi karşısında kırıldı. Zaten, iki cambaz, bir ipte oynamazdı. Murad Bey, İstanbul merkezinden kendisine verilen salâhiyeti istimale *(kullanmaya)* karar verdi. Paris ve Cenevre'de cereyan eden bazı hâdiselerden sonra, Ahmed Rıza Bey'le, Doktor Nâzım Bey'in Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden tard edildiğini ilân etti. Fakat buna, hiç kimse ehemmiyet vermedi.

Aradan çok geçmedi. İradesizce neşriyatın cezasını İstanbul'dakiler çekti. Bu hususa ait fasılda izah edeceğimiz surette Cemiyetin bütün aza ve efradı ele geçti. Muhtelif yerlere nefyedildi *(sürgün edildi).* Biraz sonra da, Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'nın delâlet ve tavassutiyle *(aracılığıyla)* Murad Bey İstanbul'a avdet etti. Hatta doğruca Yıldız Sarayı'na gidip de Başkâtip Tahsin Bey'in odasına girer girmez:

— İdam ipini boynuma takarak geldim. Efendimiz, şanına düşeni, yapsın, dedi ve on bir bin kuruş maaşla Şûrayı devlet koltuklarından birine yerleşti.

Ahmed Rıza'nın Çalışmaları

Bütün bu hâdiseler Ahmed Rıza Bey'in mevkiini sarsmamış, bilâkis, eskisinden ziyade kuvvetlendirmişti. Bilhassa Murad Bey'in istibdatla mücahededen vazgeçerek İstanbul'a avdeti hakiki hürriyetperverlerin dimağını sarsmış, artık mücahededе devam ümitleri yalnız Ahmed Rıza Bey'in üzerine toplanmıştı.

Murad Bey gibi bir rakipten kurtulan Ahmed Rıza Bey de geniş bir nefes almıştı. Şimdi o, Avrupa'daki genç Türkleri bir kat daha disiplin altına almak ve İstanbul'a karşı tamamen müttehit *(birleşmiş)* bir kuvvet halinde bulunmak istiyordu. Bir taraftan *Meşveret* gazetesi istibdat aleyhinde şiddetli feryat ederken, diğer taraftan da muhtelif namlar altında gazeteler çıkıyor, en ağır yazılar, en gülünç karikatürlerle Abdülhamid'i bütün cihana karşı gülünç bir halde teşhir ediyorlardı.

Çok gariptir ki, Abdülhamid bunlara karşı kat'iyen müdafaa vaziyeti almıyordu. O, sadece Paris Sefiri Münir Bey'in zekâsına güveniyor, bozuk ahenkli bir orkestra gibi ortalığı velveleye veren Jön Türklerin susturulmasını ona havale etmekte iktifa ediyordu.

Münir Bey'in elinde iki silâhı vardı. Biri para, diğeri de şahsi nüfuz. İmanı zayıf olan ve mahza *(sadece)* bir külâh kapmak için yaygara koparanları, Münir Bey beş on kuruş para vermekle susturuyor, hatta koskoca saçlı sakallı adamlara bile talebe namı altında maaş tahsis ettirerek bunları mücahede saflarından harice çıkarıyordu.

İstibdat ile mücadele ve hürriyeti istihsal *(kazanmak)* için en evvel ileri atılanlar bile, muhtacı âtıfet *(korunmaya muhtaç)* bulunanlara tahsis ve ihsan buyrula gelen paraya el açıyor, en hararetli bir mücahit zannolunanlar, gizlice sefarethaneye istidalar ve taahhüd senetleri vererek Zat-ı şahanenin bir bende-i esdakı *(sadık hizmetkârı)* olduklarını iddia ediyor, hatta bazıları sefir Münir Bey'e mektup yazarak adeta sadaka istiyorlardı.

Sefir Münir Bey bu adamların psikolojisini biliyor, bunlara karşı ağır ve temkinli duruyor. Bunların kendisine müracaat etmesini bekliyor ve müracaat vukuunda da uzun uzadıya pazarlığa girişmeden onları susturuyordu.

باريس اتحاد وترقى جمعيتى بناسى

Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi

Fakat Ahmed Rıza Bey'le onun hakiki havarileri her türlü teklifleri reddetmekte devam ediyor ve anut *(inatçı)* bir gayeperverlikle mücadeleden sarfınazar etmiyorlardı. Bu neşriyat, mutedil tenkidata munhazır kaldığı zamanlar, hiçbir maniaya *(engele)* maruz kalmıyordu. Fakat bazen da aykırı mecralara taşıyor, Abdülhamid'e fazlaca evham verecek bir şekil alıyordu. O zaman sefir Münir Bey, Fransa hükûmetine müracaat ederek, gazetelerini kapattırmak ve kendilerini sükûn ve müvazeneyi temine çalışıyordu.

Murad Bey'in Dönüş Hikâyesi

Aradan seneler, geçtiği halde, daha hâlâ karanlık bir perdenin altında yaşayan mühim bir sır vardır ki; o da, Murad Bey'in avdeti *(dönüş)* meselesidir. Acaba Murad Bey, İstanbul'a niçin avdet etmişti? birçoklarının iddia ettikleri gibi vatan hasretine mi dayanamamıştı? Yoksa Abdülhamid'in vaat ettiği ikbal ve servete mi aldanmıştı?

Bu iki iddianın birincisi, ruhî bir mazerettir. Hoşa gitmese bile ona hak kazandırabilir. İkinci iddiaya gelince; Buna olduğu gibi inanmak insafa mugayirdir *(aykırıdır)*. Çünkü Murad Bey İstanbul'a avdet etmekle, eskisinden pek çok fazla bir ikbal ve servete nail olmuş değildir. Binaenaleyh onu adi bir şantajcı gözüyle görmemek lâzım gelir.

Şu halde... Burada üçüncü bir iddia başlıyor ki, o da Ahmed Rıza Bey'in çevirdiği mahirane bir manevradır. Bu iki zatı yakından tanıyanlar ve her ikisinin de hususiyetine vakıf olanlar diyorlar ki;

"Murad Bey'in avdetine en büyük amil, Ahmed Rıza Bey olmuştur. Çünkü günün birinde memlekette nasıl olsa bir inkılâp olacağına kani olan Ahmed Rıza Bey, hürriyet mücadelesinin başında yalnız kendisi bulunmak ve her türlü rekabetten azade kalmak istiyordu. Murad Bey'i ikna etmek ve İstanbul'a avdetini temin eylemek için Ahmed Celâleddin Paşa Avrupa'ya geldiği zaman, Ahmed Rıza Bey mühim bir rol oynadı. Murad Bey'in

dostlarına müracaat etti. "Abdülhamid'in vaat ettiği ıslahatı, bir an evvel yaptırabilmek için o, İstanbul'a gitmeli, Padişahı bizzat ikna etmelidir. Burada bizim gibi beyhude uğraşmaktansa, böyle yapmak daha hayırlı olur." diyerek Murad Bey'e bilvasıta *(vasıta ile)* telkinlerde bulundu.

Bu suretle onu iknaya muvaffak oldu. Murad Bey de gerek Abdülhamid tarafından vaat olunan ıslahata inanmak safderunluğunda *(saflığında)* bulundu. İstanbul'a avdet etti. O zaman Ahmed Rıza Bey derhal harekete geçti. Murad Bey aleyhinde neşriyata girişti. Bütün cihana karşı, onu bir muhteris *(ihtiraslı)* ve ikbalperest *(makam düşkünü)* olmak üzere gösterdi."

Bu üç iddiadan hangisi doğrudur?

Bize kalırsa, buralardan ancak üçüncüsüne itimat etmek lâzım gelir. Çünkü, muhakkak olan bir şey varsa, o da, Murad Bey'in İstanbul'a avdeti üzerine Ahmed Rıza Bey'in geniş bir nefes alması, mütemadiyen bu meseleden bahsederek kendisine bir şöhret yapmaya çalışmasıdır.

O devrede bütün nazarları kendi üzerinde toplayan bu iki mühim şahsiyet efkârıumumiyenin *(kamuoyunun)* terazisi ile tartılıyorlardı. Murad Bey İstanbul'a avdetiyle bu *mizan*ın bir gözünden düşüverince, tabiidir ki ağır basan gözde Ahmed Rıza Bey kalmış, hürriyet mücadelesinde sebat eden bir tek kahraman unvanını almıştı.

Mamafih, Ahmed Rıza Bey'in bu hareketi yanına kâr kalmadı. Gerek Murad Bey'in dostlarından ve gerek bîtaraf ve hakiki vatanperverlerden mürekkep bir zümre, ondan bu hususta izahat almak istediler ve bir randevu talep ettiler. Ahmed Rıza Bey, gafil davrandı. Bu mülâkatta ne konuşulacağını soruşturmaya lüzum göremedi. Bulvar Sen Mişel'de, Kafe Sufle'de buluşmak üzere bir randevu verdi.

Ahmed Rıza Bey, Kafe Sufle'ye gittiği zaman karşısında on sekiz vatandaş buldu. Bunların arasında, Çürüksulu Ahmed Bey de bulunuyordu. Ahmed Rıza Bey, kendisini bütün Jön Türklerin lideri zannetmekten mütevellid *(doğan)* bir gurur ile bu dâvetin sebebini sordu. İşte o zaman karşısında bulunan-

ların yalçın bir kaya gibi soğuk bir cephe aldıklarının farkında oldu. fenâ halde bozuldu. Şimdi bu on sekiz vatandaş, onu gizli oyunlar oynamakla itham ediyor ve hesap istiyorlardı. Ahmed Rıza Bey, bu hesabı veremedi. Hatta, o herkül gibi bülent *(uzun)* ve şehlevent *(boylu poslu)* vücudu, Çürüksulu Ahmed Bey'in hücum ve taarruzuna da mukavemet edemedi. İnsafsız bir ekseriyet karşısında kalan bütün aciz ve kudretsizler gibi, kapıya fırladı. Bu badireden kıymetli şapkasını bile güç kurtardı.

Fakat bu hâdiseden epeyce gürültü olmuş, Kafe Sufle'nin sükûnu bozulmuştu. İşe, polis müdahale etti. Bir taraftan tahkikat yaparken diğer taraftan da Sefarete haber gönderdi. Paris sokaklarında işsiz güçsüz gezen ve bundan dolayı vakit vakit çirkin hâdisata sebebiyet veren bu efendilere biraz nasihat verilmesine lüzum gösterdi. Lâkin Sefir Münir Bey;

— Ben, mektep mubassırı *(bakıcısı)* değilim. Koca bir imparatorluğun ıslahı için mücahedede bulunduklarını iddia eden bu, saçlı sakallı efendilerin, böyle amiyane *(bayağı)* hareketlerde bulunacaklarını da ümit etmiyorum. Binaenaleyh, bu tavsiyeniz, Saltanatı Seniye sefaretini alâkadar etmez, diye – bermutat– alaylı bir cevap verdi.

Mamafih, Ahmed Rıza Bey'in ikbal *(talih)* yıldızı gittikçe daha revnaktar olarak *(göz alıcı bir şekilde)* parlıyordu. O, neşriyatının şiddetini günden güne arttırıyor, bu suretle de Kafe Sufle Vakası'nın zihinlerde yerleşen çirkin akislerini silmeye çalışıyordu.

Bu şiddet, İstanbul'un nazar-ı dikkatini celbetti. Sefir Münir Bey'e bu hususta izahat vermesi için bir telgraf geldi. Münir Bey, bu neşriyatın Fransa kanunlarını ihlâl edemeyeceğinden bahsederek, müdahale imkânı olmadığına dair cevap verdi. Fakat Yıldız'da bu mesele ile meşgul olmaya başlayan Kâtibisani *(İkinci Kâtip)* Arap İzzet Bey, bu cevap ile iktifa etmedi; Paris'te mahir bir avukatla istişare ve Fransa kanununun lastikli maddelerinden istifade edilerek behemehâl *(mutlaka)* bu neşriyatın durdurulması, matlubu âli *(padişah arzusu)* olduğundan bahisle Münir Bey'e bir telgraf çekti.

Münir Bey, bu telgrafı alınca fenâ halde öfkelendi. İki de bir Hünkâr'ın vehmini tahrik eden ve şimdi de kendisini böyle çıkmaz yollara sürüklemek isteyenlere açık bir ders vermek istedi:

"Bu adamlar neşriyatlarında gayet mahirane davranıyorlar. Fransa kanunları ne kadar lastikli olsa, yine bu şekildeki neşriyatı tatil edemez. Bu kabil neşriyatın hiçbir kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Esasen Ahmed Rıza Bey'in parası da azalmıştır. Eskisi gibi fazla yardım görmüyor. Bu gidişle kendi kendilerine neşriyattan vaz geçecekleri memuldür (beklenmektedir). Şayet, daha ileri gider ve kanun hududunu geçerlerse, hükûmeti seniye namına hareketle hukuku padişahiyi (padişah haklarını) arayacağım tabiidir." Diye cevap gönderdi.

Arap İzzet Bey, bunu kâfi görmüyor, yeni intisap ettiği *(bağlandığı)* Abdülhamid'e bir kahramanlık göstermek için muhakkak Ahmed Rıza Bey'i susturmak istiyordu. Buna binaen mütemadiyen telgraflar çekiliyor, Münir Bey de aynı şekilde cevaplar vermekte devam ediyordu.

Günün birinde İstanbul'dan Paris'e bir adam geldi. Bu adam, Avukat M. Pederelli isminde bir İtalyandı. Elinde, İzzet Bey tarafından Münir Bey'e hitaben yazılmış bir mektup vardı. Bu mektup, şu mealde idi:

Hukuku siyasiyede mahareti kâmilesi olan meşhur avukat M. Pederelli'yi size gönderiyoruz. Zatı akdesi hazreti şehriyari ve hükûmeti seniyeleri aleyhinde bulunan Ahmed Rıza Bey'le rüfekası (arkadaşları) hakkında ikamei dava edecektir (dava açacaktır). Kendisini icap eden noktalar hakkında ikaz ve irşat ederek tarafınızdan da bu davaya bakılması matlubu âlidir (padişah arzusudur). İşbu zatın mahareti hukukiyesi, zati devletlerinin de zekâi mümtazesiyle *(zeka farklılığıyla) birleştiği takdirde, orada bulunan bedbahtlanın en ağır cezalara mahkum ettirileceği ve artık bu küstahane harekâta da nihayet verileceği memulü kavîdir (çok kuvvetle ümit edilmektedir)*

Münir Bey, bu mektubu okuduktan sonra birkaç defa:

"Hasbünallah," çekti ve sonra da yazıhanesinin başına geçerek bizzat Hünkâra şu mealde bir telgraf yazdı:

Gönderilen avukat geldi. İrade-i seniyelerine imtisalen ikame-i dava olunacağı tabii ise de, bunun neticesinde bir şey kazanılacağından ümitvar değilim. Zira Ermeni hâdisesi ve Girit meselesi dolayısıyla Fransa parlâmentosunun sol cenahında aleyhimize açılan cereyan, berdevamdır *(sürmektedir).* Sosyalist mebuslar, tamamen aleyhimizdedir. Bunlar bütün efkârıumumiyeyi altüst edebilir. Neticenin çok vahim olacağından korkuyorum. Bu mesele ile alâkadar olmaktan beni af buyurmanızı istirham ederim, dedi.

Fakat Arap İzzet Bey, Abdülhamid'e o derece ümit veriyordu ki, buna derhal cevap geldi.

Her ne şekilde olursa olsun, bu davanın ikame edilmesi hakkında kat'i emir verildi.

Münir Bey, büsbütün lâkayt kalamayacağı bu meseleyi uzaktan takibe karar verdi. Avukat Pederelli'yi icab eden noktalarda tenvir etmekle *(aydınlanmakla)* beraber, istediği vesaiki de temin etti. M. Pederelli gitti. Paris'in bazı avukatlarıyla görüştü. Kendi fikrince, lüzumu kadar hız ve kuvvet aldı. Ondan sonra, Hükûmeti Seniye-i Osmaniye namına müddeiumuminin *(savcının)* masası önüne dayandı.

Müddeiumumi, davanın şeklini biraz garip görmekle beraber evrakı mahkemeye verdi. Ahmed Rıza Bey'le diğer maznunlar mahkemeye celbedildi. Şahit ve ehli hibre *(bilirkişi)* sıfatıyla M. Klemanso, *M. Joris* ve *Tan* gazetesinin başmuharriri – Ermenilerin de en büyük hamisi – olan M. Presanse ile daha bazı kimseler mahkemeye dâvet olundular. Yüzlerce samiin *(dinleyicinin)* huzurunda, bu mühim adamlar, ağızlarını açıp, gözlerini yumdular; gerek Abdülhamid ve gerek Osmanlı Hükûmetinin suiidaresi hakkında söylemedik söz bırakmadılar.

Dava pek hararetli bir şekilde devam etti. Gerek matbuat ve gerek halkın efkârı günlerce bu mesele etrafında sürüklendi. Her tarafta çirkin ve müstehzi tesirler husûle getirdi. Nihayet mahkeme, hükmünü verdi, Ahmed Rıza Bey'i yalnız bir tek frank cezayı naktiye *(nakit para cezasına)* mahkûm etti.

Bu mahkûmiyet, Ahmed Rıza Bey için çok büyük bir galibiyet temin etmişti. O zamana kadar onu bilmeyen, onu tanımayan ve onun ismini bile işitmeyenler görmüş, öğrenmiş, tanımışlardı.

Mösyö Pederelli, büyük ümitlerle deruhte ettiği *(üstlendiği)* bu davanın aldığı bu şekilden dolayı büyük bir teessürle İstanbul'a avdet ededursun; Ahmed Rıza Bey bu son zaferinden büyük bir haz duymuş, şimdiye kadar idâre ettiği müvazeneyi *(dengeyi)* birdenbire şaşırarak neşriyatını ölçüsüz bir hale sokmuştu. Bu ölçüsüz neşriyat, yavaş yavaş haddi aşmış ve asıl mecrasını kaybederek Fransa hükûmetinin hoş göremeyeceği bir sahaya taşmıştı.

Bir gün Ahmed Rıza Bey'e müddeiumumilikten bir emir verildi:

— Derhal neşriyatınızı tatil ediniz, denildi.

Tebliğ edilen emir Ahmed Rıza Bey'e çok ağır geldi. Fakat, ne çare? Kaza ve kaderin hükmüne itaat, zarurî idi.

Ahmed Rıza Bey'le havariyyunu düşündüler, taşındılar. Neşriyatın arkasını kesecek olurlarsa, artık isim ve şöhretlerinin de unutulacağını anladılar. Mahzun ve müteessir bir halde bavullarını hazırladılar. Belçika yolunu tuttular. Lâkin Belçika'da uzun zaman barınmadılar. Oradan da Londra'ya geçtiler. İngiliz kanunlarının geniş müsaadesi altında yeniden neşriyata başladılar.

Bu esnada Damat Mahmud Paşa Paris'e gelmiş ve kemal-i azametle Grand Otel'e yerleşmişti. Ahmed Rıza Bey, Damat Paşa'nın ne maksatla Paris'e teşrif ettiklerini henüz bilmediği için bidayeten *(ilkin)* bu meseleye hiç ehemmiyet vermemişti.

Bilâhare, Paşa'nın acıklı bir takım safahat geçirdikten sonra, Jön Türklere iltihak etmek istediğine dair, kendisine yazdığı mektubu alınca düşündü. Buna birdenbire cevap vermedi. Çünkü hürriyet mücahedesinde tek başına kalmak isteyen Ahmed Rıza Bey, Murad Bey'in avdetiyle geniş bir nefes aldıktan sonra, ortaya böyle mühim bir şahsiyetin çıkmasını pek hoş

görmemişti. Pek aşikâr olan bir hakikatti ki: Bundan sonra bütün nazar-ı dikkat, Damat Mahmud Paşa'nın üzerine çevrilecekti.

Birkaç gün düşünüldü, taşınıldı, Damat Mahmud Paşa'nın yazdığı mütevazıane mektup üzerinde tahliller yapıldı. Nihayet, Damat Paşa'ya karşı hâkimane ve üstadane bir vaziyet alınarak onu Paris'te ve direktif altında çalıştırmak kararlaştırıldı.

Damat Mahmud Paşa, henüz bu işin pek acemisi idi. Buna binaen, Ahmed Rıza Bey gibi âlemi siyâsette nam ve şan almış bir zat-ı muhteremin yüksekten gelen hitabı, onun pek o kadar gücüne gitmedi.

Henüz prensler hazeratı *(hazretleri)* da ufku siyâsette tulu edecek *(görünecek)* derecede nuru irfan ile tenevvür edememişlerdi *(aydınlanamamışlardı)*. Binaenaleyh *(bunun üzerine)*, bu tarik-ı hakk-u hakikatte, bir mürşid-i mütekâmil *(olgun mürşit)* derecesine varan Ahmed Rıza Bey'in irşadına tâbi olmak ve:

"Tevekkeltü alellah," diyerek saha-i cidale *(kavga meydanına)* atılmaktan başka çare yoktu. Çünkü, artık hiçbir otelde, parasız yatırmıyorlardı.

İstanbul'da, Seniha Sultan ter ter tepiniyor, iki de bir Abdülhamid'e haber göndererek:

— Yazıklar olsun ona. Koskoca bir Âl-i Osman Padişahı olacak. Benim fidan gibi iki evlâdımı, dört buçuk frengin elinden kurtaramıyor. Ben evlâtlarımı isterim, diye feryat ediyordu.

Hâlbuki bu inadında sonuna kadar sebata karar veren Abdülhamid, bütün bu sözlere karşı kulaklarını tıkıyor, hanedanı saltanat arasında korkunç bir çığır açmamak için enistesini büyük bir mağlûbiyete dûçar etmek *(düşürmek)* istiyor, bunun için de, İstanbul'dan ona para gönderilmiyor, emval ve emlâkini haciz altına aldırıyor; hatta gerek Damat Mahmud Paşa'yı ve gerek oğullarını dinsizlikle ittiham ettiriyordu.

Damat Mahmud Paşa, çoktan nedamet getirmişti. Paris sokaklarında aç, sefil, her türlü şeref ve mümtaziyetten mahrum bir halde dolaştıkça, İstanbul'da iken debdebe ve saltanatla geçen hayatını düşünüyor, derin bir hasretle o muhteşem günleri

yâd ediyor ve hatta, her zaman ihmal ettiği zevcesi bile, şimdi onun gözünde tütüyor, büyük bir pişmanlığın acısıyla burulan kalbi, ıstıraplarla malâmal *(dopdolu)* olduğu halde:

— Geçti, artık. İş işten geçti, diyordu.

Ve hakikaten de iş işten geçmişti. İlk zamanlarda gerek sefir vasıtasıyla *ve gerek diğer vasıtalarla onu iknaa ve avdete çalı*şan Abdülhamid, artık açıktan açığa ona husumet göstermeye başlamıştı. Bu vaziyette İstanbul'a dönmek, bile bile kendini felâkete duçar etmek demekti. Buralarda sürünmek ise, kolayca tahammül edilir şey değildi. Vakıa Ahmed Rıza Bey'le irtibat peyda ettikten sonra, Damat Mahmud Paşa'nın hâli biraz düzelir gibi olmuştu. Çünkü artık Jön Türklerle temas ediyor, ara sıra bunların yardımından istifade eyliyordu. Fakat bu vaziyet, onu ne öldürüyor ve ne de onduruyordu.

Bu hâl, orada bulunan Ermeni komitecilerinin nazar-ı dikkatini celbetti. Zaten bunların arası Ahmed Rıza Bey'le de iyi değildi. Bunlar Ahmed Rıza Bey'in akamete *(verimsizliğe)* mahkûm etmek istediği Damat Paşa'dan istifade etmek istediler. Buna binaendir ki, ona yavaş yavaş tekarrüp ettiler *(yaklaştılar).* Gizli ve aşikâr muavenetleriyle *(yardımlarıyla)* gerek Mahmud Paşa'nın ve gerek oğullarının hayatına biraz refah verdiler. Ermenilerin bu hareketi sadece onların minnettarlığını celbetmekle *(kazanmakla)* kalmadı. Gün geçtikçe aralarındaki anlaşma kabiliyeti arttı. Nihayet öyle bir gün geldi ki, gerek Damat Mahmud Paşa ve gerek oğulları Ahmed Rıza Bey'den tamamen ayrıldılar, bir taraftan da Ahmed Rıza Bey'e karşı ayrı bir cephe aldılar.

İstanbul, buna memnun oldu. Çünkü Abdülhamid, en ziyade Jön Türklerin ittihadından *(birleşmesinden)* korkuyordu. Bu suretle ikiye ayrılan kuvvet, şüphesiz birbiriyle mücadeleye girişecek ve İstanbul'a karşı olan hücumlarını ihmal edecekti. Ancak İstanbul'u düşündüren bir şey vardı. O da, bugün Damat Mahmud Paşa ile oğullarını kazanan ve yarın da, bunlar vasıtasıyla diğer birçok Jön Türkleri kazanmak ihtimali olan Ermeni komiteleri idi.

İstanbul'da yaptıkları kanlı teşebbüslerden hiçbir netice elde edemeyen Ermenilerin, şimdi Türklerle ittifak ederek umumî bir kıyam *(ayaklanma)* vücuda getirmeleri ihtimali vardı.

Nitekim Mısır'da Ermeni komitecileri arasında bir kongre akdolunmuş ve bunda en büyük Ermeni komitecileri bulunmuştu. Bu kongrede eskiden, Troşak denilen ve bilâhare bazı istihaleler *(değişimler)* geçirerek Taşnak ismi verilen komite ile Hınçak komitesi tamamen birleşmiş, büyük komitecilerden Cihangülyan'ın teklifi üzerine şu kararı vermişti:

"*Şimdilik müstakil Ermenistan fikri bir tarafa bırakılacak, sadece Osmanlı ülkesinin bugünkü idâreden istihlâsına (kurtarılmasına) gayret olunacak...*"

Abdülhamid için bu karar, çok müthişti. Müstakil Ermenistan uğruna çalışanların kafasını kolayca ezdirebilirdi ve ülkesini parçalamak isteyenlere karşı yaptığı bu muamele ne kadar kanlı ve ne kadar şedit *(şiddetli)* olursa olsun, bunun için bütün dünya ona hak verirdi. Fakat ortaya atılan bu fikirle, devletin bugünkü idâresinden memnun olmayan Türkler de heyecana gelir ve müşterek bir isyan husûle getirirlerse, Abdülhamid buna karşı ne yapabilirdi? Orduları harekete geçirmek ve asileri tedip etmek mi?

Hayır. Bu, Abdülhamid'in hiç istemediği bir şeydi.

Bunun içindir ki Abdülhamid, Ermeni komitecileriyle, kendi aleyhinde bulunan Türk davacılarının arasını bozmak istedi ve Abdülhamid devri, tarihinin çok gizli bir köşesine sıkışıp kalmış olan şu esrarengiz vakayı husûle getirdi.

Şuray-ı Devlet Azasından Dadyan Artin Paşa bir gün ansızın Mabeyn'e çağırıldı ve derhal Abdülhamid'in huzuruna çıkarıldı. Abdülhamid, Paşa'ya birçok ikram ve iltifatta bulunduktan sonra şu sözleri söyledi:

— Ermeniler, asırlardan beri bizimle beraber yaşıyor. Ecdadım, bunlara birçok iyiliklerde bulunduğu gibi ben de elimden geleni yapmakta kusur etmedim. Kendilerini devletimin en mühim hidematında *(hizmetlerinde)* kullandım. Müslüman-

lardan hiç ayırt etmeyerek rütbeler, nişanlar verdim. Gerek ruhanî ve gerek cismanî bütün işlerinde kendilerine kolaylık gösterdim. Hâlbuki beş on Rusyalı serseri Ermeni'nin yüzünden bir çok fenalıklar oldu. Burada refah içinde yaşayan saf Ermeniler arasında da komitacılık fikirleri husul buldu. Amma haklı, amma haksız; birçok Ermeni kanı döküldü. Bunun mesul ve müsebbibi *(sorumlusu),* biz değiliz; bu komitecilerdir. Bakınız, sanki bunlar kâfi gelmemiş gibi şimdi yine bir takım ifsadatta *(kargaşalıklarda)* bulunuyorlar. Yine birtakım hareketlere teşebbüs ediyorlar. Siz, Ermenilerin büyüklerinden ve en ziyade vaziyeti muhakeme edebilenlerdensiniz. Bunlara nasihat verin, bu fikirden vazgeçirin.

Abdülhamid'in bu sözleri, bir mukaddemeden ibâretti. Nitekim Dadyan Artin Paşa'nın derin bir sükût ile kendisini dinledikten sonra, elinden gelen hizmeti ifa etmeye hazır bulunduğuna dair teminat verdiği zaman asıl maksadını şu suretle söyledi:

— Şimdi ben, bu komitecilere nasihat vermek, onları bu fikirlerinden vazgeçirmek için birini göndermek istiyorum. Ve bu hususta sizden hizmet bekliyorum, dedi.

Artin Paşa, Abdülhamid'in bu teklifi karşısında titredi. Çünkü bu teklifi kabul etmek, onun yapamayacağı bir işti. Derhal şu cevabı verdi:

— İradeniz, can baş üstüne şevketlim. Lâkin bu işi, Ermeni Patriği kulunuza havale buyurursanız, sanırım ki daha muvaffakiyetli olur.

Abdülhamid, kararını vermişti:

— Evet. Bunu biliyorum. Hatta bu ciheti düşünmedim de değil. Ancak, bu komitacılar, dinsiz heriflerdir. Öyle patriğe, matriğe ehemmiyet vermezler, haydi kalktım, Patrik Efendi'yi gönderdim. Şayet onun nasihatlerini reddederlerse, ruhanî bir zatın mevkii hakaret görmüş olur. Ben, bunu istemiyorum. Onun için bu hizmeti sizden bekliyorum, diye mukabele etti...

Halbuki patriğin bir hakarete uğrayıp uğramaması, Abdülhamid için ehemmiyet verilecek bir mesele değildi. Onun düşündüğü nokta, evvelâ patriğe itimat edememesi, sonra da, bu kadar in'am *(nimet)* ve ihsanda bulunduğu bir adamdan tam zamanında bir hizmet beklemek için kendinde hak görmesi idi.

Dadyan Artin Paşa'ya gelince: Suya sabuna dokunmamak, hele Ermeni komiteleriyle hiç meşgul olmamak istiyordu. Çünkü o aralık Ermeni komitecilerinin, Abdülhamid'e taraftar olan Ermeni büyüklerine karşı ne kadar derin bir gayz *(hiddet)* ve kin beslediklerini biliyordu. Karaköy'de Ermeni komitecileri tarafından alenen katledilen Uncıyan Apik Efendi'nin henüz kanları kurumamış ve bu hâdise, Abdülhamid'in rütbe ve nişanlarını taşıyan Ermeni ekâbirinin kalbine büyük bir korku salmıştı.

Bunları birer birer zihninden geçiren Dadyan Artin Paşa, elem ve endişe ile titriyen bir sesle yalvardı:

— Şevketlim. Beni affet, ihtiyar bir adamım. Böyle işler elimden gelmez. Olabilir ki, oraya gider, bir pot kırarım. İyi yapayım derken, fenâ yaparım. Bir daha huzuruna çıkacak yüzüm de kalmaz. Onun için bu işi, başka bir ehline...

Abdülhamid derhal Artin Paşa'nın sözünü kesti. Sanki Paşa'nın bu cevabı vereceğini evvelden biliyormuş da hazırlanmış gibi mukabele etti:

— Biliyorum Paşa. İhtiyarsın, bu işi sen yapamazsın. Fakat sizin mahdum beceriklidir. Bu işi pekâlâ yapabilir. Hem de yapmalı, o da sizin gibi, devletin en şerefli bir mevkiini kazanmalıdır.

Abdülhamid'in bu sözleri üzerine Artin Paşa'nın eli ayağı buz kesildi. Şimdi, iki ateş arasında kalmıştı. Bu tarafta, Abdülhamid. Diğer taraftan da komiteciler. Abdülhamid'in bu son sözlerinde hem tehdit hem de taltif manası vardı. Fakat komitecilere gelince: Acaba onlar, böyle bir teşebbüsü ne şekilde karşılayacaklardı.

Üç saatten fazla süren bu mülâkat, Dadyan Artin Paşa'nın mağlûbiyeti ile hitam buldu. Paşa, en nihayet, oğlu Diran Dadyan Bey'i Avrupa'ya göndermeye razı oldu.

Dadyan Bey, birkaç gün sonra İstanbul'dan hareket etti. Doğruca Jenev'e[10] gitti. Biri babası, diğeri patrik, Partogomyos Efendi tarafından yazılmış olan iki mektubu, oradaki Taşnaksiyan Komitesi Merkez-i Umumî'sine verdi.

İstanbul'da bulunan Ermeni komitesi ajanları, Dadyan Artin Paşa'nın Abdülhamid tarafından huzura kabul edildiğini ve üç saat kadar görüşüldüğünü, birkaç gün sonra da Diran Dadyan Bey'in Jenev'e hareket ettiğini bütün tafsilatıyla Mısır'da bulunan komita merkezine yazmışlar ve aleyhlerinde bir manevra çevrildiğini anlamışlardı. Mısır Komite Merkezi bu mektubu alır almaz, derhal komitecilerden Ammigyan'ı Jenev'e gönderdi. Bu adam, hem oradaki Komita Merkez-i Umumîsi'ni ikaz edecek, hem de Dadyan Bey'i adım adım takip eyleyecekti.

Ammigyan Jenev'e geldiği zaman, Dadyan Bey, mektupları Merkez-i Umumî'ye vermiş ve hatta müzakerata da girişmişti. Bu mektuplar, komitacılara bu kanlı davadan vaz geçmelerini tavsiye ediyor ve Zat-ı şahanenin kendilerini affedeceğini tebşir eyliyordu *(müjdeliyordu).* Taşnaksiyon Merkez-i Umumî'si, birdenbire Dadyan Bey'e cevap vermedi.

— Komiteler birleşmiştir. Her iki tarafın idâre heyeti bir araya gelsin, müzakere etsin, dedi.

Müzakere uzun sürmedi. Her iki taraf da bu teklifi reddetti. Hatta bu teklifte bulunan Dadyan Artin Paşa ile Patrik Partogomosyon Efendiler Ermeni milletinin gayesini sektedar etmekle ittiham edildi ve komitece idamlarına hüküm verildi.

Bundan da anlaşılıyor ki, Ermenilerin vaktiyle kongrede verdikleri karar samimi değildi. Eğer samimi olsaydı, bu vesile ile müzakerata girişilir ve ıslahat isteyebilirlerdi.

Dadyan Bey, bu muvaffakiyetsizlikle İstanbul'a avdet ederken, Jenev'den X isminde bir Ermeni de hareket etmişti. X,

10- Jenev: Cenevre

Marsilya tarikiyle İstanbul'a geldi. Beyoğlu'nda Rus Kançılaryası[11] civarında bir evde saklandı. Bir müddet ortaya çıkmadı. Fakat artık zabıtaca izinin tamamen kaybolduğuna emniyet getirdikten sonra yavaş yavaş harekete geçti. Komitanın İstanbul merkeziyle temas etti.

Hamil olduğu *(taşıdığı)* mektubu verdi. Bu mektup mucibince, ona komitaya mensup ve sanatında mahir bir demirci gösterdiler. Altı Ermeni fedaisini de onun emrine verdiler.

X, bu altı Ermeni fedaisini ikiye ayırdı. Bunlardan dört fedaiyi, Şişli'de, Sinemköy'de Eşref Efendi Sokağı'nda İtalyan tebasından Dominko isminde bir adamın evine sakladı. Daima Galata'da Hurşit Reis'in kahvesinde oturur; Galata'nın en meşhur şerirleri mühim işlerde daima onunla müzakerede bulunurdu.

Diğer iki fedaiyi de Galata'da bir yere yerleştirmek icap ediyordu. Bunlar için de, Galata'da, Değirmen Sokağı'nda bir oda bulundu. Bu suretle ikiye ayrılan çetenin vazifeleri de ayrı idi. Galata'ya yerleştirilen Bahçecikli Armanak ile arkadaşlarının vazifesi şu idi:

Bu iki adam, nöbetle, Galata'daki Getro Nagan Kilisesi'nin arkasındaki dairede içtima eden Ermeni Patrikhanesi Meclisiumumisi'ni tarassut edecekler *(gözetleyecekler)*, Meclisi cismani azasından olan Dadyan Artin Paşa ile Patrik kaymakamı Partogomyos Efendi'nin hangi gün ve saatlerde gelip gittiğini tespit eyleyecekler. Vakit buldukça da odalarında boş rovelverlerle nişan atarak hedefe isabetteki maharetini ilerleteceklerdi, Sinemköy'deki dört fedaiye gelince; Bunların vazifesi büsbütün ayrı idi. X tarafından kalıpları yapılan ve komiteye mensup demirci ustasına yaptırılan boş el bombalarıyla geceleri odalarında talim yapacaklar ve X'in emrine muntazır *(hazır)* bulunacaklardı.

Bu suretle vazifeleri taayyün eden *(belirlenen)* komiteciler, bazı günler Galata'da Arkadi Sokağı'nda Yunanlı Kaptan

11- İtalyanca cancelleria. Elçilik ve konsolosluklarda yönetimle ilgili görevlilerin bütünü ve bu görevlilerin çalıştığı yer. Y.N.

Aleko'nun kahvesinde toplanıyorlar ve bol bol para sarf ediyorlardı. Bu hal Aleko'nun nazar-ı dikkatini celbetti. Bunları ya bir hırsız veyahut bir kalpazan kumpanyası zannederek kendisine de bir pay çıkarmak için sırlarını öğrenmeye ve ondan sonrada tehdit etmeye karar verdi. Kendilerine hissettirmeden takibe başladı. Bir gün onların oda kapısına kadar sokuldu. Anahtar deliğine gözünü uydurdu. Armanak, bir beylik kırma revolverle nişan talimi yapıyor, arkadaşı da, elindeki büyük bir kamaya küçük bir şişeden yeşil bir yağ dökerek tılâ[12] ediyordu.

Kurnaz Aleko, bunu görür görmez, bunların ne hırsız ve ne de kalpazan olmayıp cüretkâr birer suikastçı olduklarını anladı. Kendisine hiç faydaları melhuz *(muhtemel)* olmayan bu adamların işini bozmak için hemen sokağa fırladı. Galata sokaklarındaki şerirlere göz açtırmamakla meşhur olan sivil polis memurlarından C... Efendi'ye koşarak meseleyi anlattı.

Halbuki Bahçecikli Armenak zaten birkaç günden beri C... Efendi'nin nazar-ı dikkatini celbediyor ve vakit buldukça onu takip eyliyordu. Armenak'ın birkaç defa Getronagan Kilisesi etrafında dolaştığını görmüştü. Fakat o aralık başka işlerle meşgul olduğu için bu adamı fazla takip edememişti. Şimdi Aleko'nun bu ihbarı üzerine C... Efendi bu işe ehemmiyet verdi.

Birkaç gün bütün işlerini bırakarak bu iki adamın peşine düştü. Bu pişkin ve tecrübeli zabıta memuru, yalnız bu iki adamı tarassutla kalmadı, Sinemköyü'nde oturan öteki fedailerin ahval ve harekâtını da tetkike başladı. Nihayet bunların bir suikast teşebbüsüne hazırlanan bir teşekkül olduğunu anladı. Meseleyi olduğu gibi merciine haber verdi. Derhal icap eden tedbirler alındı.

Sivil memurlar geceleri Sinemköyü'ne gidiyorlar, Dominko'nun evinin karşısındaki ağaca çıkıyorlar, oradan fedailerin odasının içini tarassut ediyorlar ve bunların bomba talimi yaptıklarını görüyorlardı.

Nihayet, gerek bunların ve gerek Galata'daki Armanak ile arkadaşlarının mühim bir cinayete hazırlandıkları tahakkuk

12- Madeni parlatmakta kullanılan sıvı yaldız. Y. N.

etti ve her iki çetenin de ayrı ayrı kuvvetlerle bastırılarak bir anda derdest edilmeleri *(yakalanmaları)* için emir verildi.

Garip bir tesadüf eseri olarak, X tarafından da o gün Patrik kaymakamı Partogomyos Efendi'ye bir mektup gönderilmişti. Bu mektupta, Partogomyos Efendi derhal istifaya dâvet ediliyor, bunu kabul etmediği takdirde ölümle tehdit olunuyordu. Bundan haberdar olan hükûmet, gerek Patriğin ve gerek Dadyan Artin Paşa'nın hayatlarını muhafaza için tertibat almakla beraber, komitecilerin derdestini de tacil etti *(hızlandırdı).* İtalya sefarethanesinden gelen bir memurla Sinemköyü'ndeki Dominko'nun evi basıldı. Dört komiteci, kımıldamaya meydan bırakılmadan yakalandı. Ev arandı. Dört adet boş bomba ile bir hayli eczayı nariye ve infilâkıye *(yanıcı ve patlayıcı madde)* ve birkaç kutu da kapsol, dört kırma Karadağ revolveri çıkarıldı. Aynı zamanda, Galata'dakilerin etrafı sarıldı. Tam yakalanacakları zaman, Armanak revolverini çekerek zabıta memurlarına ateş etmeye başladı. Fakat nihayet, bunlar da yakalandı.

Komiteciler, derhal, cinayet mahkemesine teslim edildi. Muhakemeleri, gizli olarak cereyan etti. Mevkuflar *(tutuklular),* hiçbir şey saklamaya lüzum görmeden her şeyi itiraf ettiler. Komiteden aldıkları direktifle hareket ettiklerini söylediler. Mahkeme, bunlara kalebentlik cezası verdi. Hepsi de ayrı ayrı, Trablusgarp, Akkâ, Bodrum, Payas, Sinop, Rodos kalelerine gönderdi.

Bu ve daha buna benzer vakalar, Ermenilerle uzlaşmak imkanı olmadığını Abdülhamid'e anlatmıştı. Buna binaen Damat Mahmud Paşa ile oğullarının Ermenilere takarrüp etmesi *(yaklaşması),* Hünkârın yeniden vehmini uyandırdı. Bunları ikna ve celp için Hünkârda yeniden bir temayül *(eğilim)* uyandı.

Bu esnada 1315 (1899) Rusya imparatoru Nikola'nın teşebbüsü ile Lâhi'de *(Lahey)* Beynelmilel sulh ve müsâlemet *(barış)* konferansı aktediliyordu.

Bu konferansa diğer devletler gibi Osmanlı Hükûmeti de iştirak ederek sekiz kişiden mürekkep bir heyet gönderiyordu.

Bu heyet Şuray-ı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi Turhan Paşa'nın riyaseti altında olup başlıca azaları, Tahriratı Hariciye Başkâtibi Nuri Bey, Maiyeti Seniye Erkânı Harbiye Feriki Abdullah Paşa, Bahriye mirlivalarından Mehmed Raşid Paşa vesaireden mürekkepti.

Heyet İstanbul'dan hareket etti. Filibe tarikiyle doğruca Lâhi'ye *(Lahey)* gidiliyordu. Heyetin bindiği tiren Filibe'den geçerken, aynı tirene bir yolcu daha bindi. Bu da, Damat Mahmud Paşa'nın mahut *(malum)* Hususi Kâtibi Salih Bey'di. Salih Bey, heyet azasından Nuri Bey'le tanışıyordu.

İki ahbabın bu tesadüf ve mülâkatı, bir fikir doğurdu.

Salih Bey, Nuri Bey'e şu teklifte bulundu:

— Beyefendi, bu Avrupa seyahatimizden kendinize büyük bir istifade temin etmek ister misiniz?

— Ne gibi?

— Lâhi Konferansı'ndaki işiniz bittikten sonra, siz ben, bir de Turhan Paşa. Üçümüz Paris'e gidelim. Damat Mahmud Paşa'yı İstanbul'a avdet için ikna edelim. Eğer bunu yaparsak, dünyanın en büyük ikbali, bizi bekliyor.

Salih Bey'in bu teklifi, Nuri Bey'e pek cazip geldi. Zaten bu zat bu gibi mühim işlere girişmeyi pek severdi. Derhal Turhan Paşa'ya gitti:

— Paşam. Seni sadrazam, beni de Hariciye Nazırı yapacak mühim bir iş buldum, dedi ve meseleyi olduğu gibi nakletti.

Turhan Paşa, buna dünden hazırdı. Çünkü ne zamandan beri Abdülhamid'in pek hoşuna gidecek bir iş görmek ve bu suretle bir nazırlık elde etmek için yanıp tutuşuyor, fakat böyle bir fırsatı ele geçiremiyordu. Şimdi bu teklif, bir anda onu teshir edivermişti. Derhal Salih Bey'i hususi vagonuna çağırttı. Uzun uzadıya fikrini aldı. Mabeyne şu mealde bir telgraf yazdı:

Lâhi Konferansı'nın hitamından sonra, Nuri Bey'le beraber Paris'e azimetimize ve orada birkaç gün ikametimize müsaade buyurulursa, firari Damat Paşa'yı en ehven şeraitiyle (uygun şartlarla) ikna ve İstanbul'a avdetini temine muvaffak olacağız.

Yalnız bu meseleden Sefir Münir Bey'in haberdar edilmemesi lâzımdır.

Viyana'ya gelir gelmez derhal bu telgrafı verdi. Lâhi'ye muvasalatını müteakip de Mabeyn'den bu meseleye muvafakat edildiğine dair cevap geldi. Turhan Paşa, gayet saf ve basit bir adamdı. Henüz ortada hiçbir şey olmadığı halde, kendini sadrazam olmuş zannediyor ve bu hayalin cazibesiyle sermest *kendinden geçmiş)* bir halde yaşıyordu.

Bunlar Lahi'de meşgul iken Salih Bey de Paris'e gelmiş, Damat Mahmud Paşa'yı bulmuş, kendisini vaziyetten haberdar ederek:

— Aman paşam. Fırsat, bu fırsattır. Eğer bunlar gelir de müzakereye girişilirse kendini mümkün olduğu kadar pahalıya sat, demişti.

Nihayet, Lâhi'de konferans bitti. Turhan Paşa ile Nuri Bey, Paris'e, heyetin diğer azaları da İstanbul'a hareket etti.

Bunlar, Paris'e gelir gelmez hiç görünmemeye gayret ederek doğruca Kontinantal Oteli'ne indiler. Salih Bey'e haber gönderdiler. Onun vasıtasıyla Damat Mahmud Paşa'yı gizlice otele celbettiler. Halbuki gözlerini tamamen hırs ve menfaat bürümüş olan bu adamlar, etraflarında cereyan eden hâdiseden tamamen bihaberdiler.

Sefir Münir Bey, her akşam Paris Polis Müdüriyetine bir adam gönderir, Osmanlı tebaasından kimlerin gelip gittiğini muntazaman öğrenirdi. Turhan Paşa ile Nuri Bey'in, Paris'e geldiklerini, bu suretle iki saat sonra haber almıştı. Münir Bey, bunların birdenbire Paris'e gelmelerine evvelâ ehemmiyet vermedi. Lâhi'den dönerken, küçük bir gezinti yapmak için Paris'e uğradıklarını zannetti. Usulen sefarethaneye gelmelerini bekledi. Aradan yirmi dört saat geçtiği halde, ne Turhan Paşa'nın ve ne de Nuri Bey'in ortaya çıkmaması Münir Bey'in nazar-ı dikkatini celbetti. Hususi adamlarından birini Kontinantal Oteli'ne gönderdi. Gizlice tahkikata girişti.

Misafirlerin, gelir gelmez evvelâ Salih Bey'i getirttiklerini ve sonra da Damat Mahmud Paşa'yı celbettiklerini öğrendi. O

zaman, bazı fevkalâde hâdisatın arefesinde bulunduğunu hissetti.

Otel direktörü, zaten ahbabı idi. onunla görüştü. Turhan Paşa'nın dairesinin ittisalindeki *(yakınındaki)* odaya bir adam yerleştirildi. Bu vasıta ile bitişik salonda cereyan eden müzakere tespit edildi. Aynı zamanda Türkçe bilen Rum ve Ermeniler buldurularak bunlar da garson gibi o daireye yerleştirildi. Bu vasıta ile bütün bu gizli mülâkatların esrarı elde edildi.

Turhan Paşa ve Nuri Bey'le, Damat Mahmud Paşa arasında cereyan eden müzakere beş gün sürdü. Bütün bu müzakerenin esası, şu suretle hulâsa edilebilirdi:

Turhan Paşa Zat-ı şahane tarafından vasi *(geniş)* salahiyetle müzakereye memur olduğunu Damat Mahmud Paşa'ya söyledikten sonra evvelce vuku bulan tekliflerini biraz tadil etmek şartıyla bütün metalibatının *(isteklerinin)* kabul edileceğini vadediyor, Damat Mahmud Paşa ise, gerek son zamanlarda Ermenilerden gördüğü muavenet ve teveccühe ve gerek eski göz ağrısı Salih Bey'in telkinatına mağrur olarak, bilâkis eskisinden daha ağır tekliflerde bulunuyor ve:

— Malûmu devletinizi artık fisebilillah cihad sancağını açtıktan sonra, bunu kolay kolay kapamak mümkün olamaz. Binaenaleyh, İstanbul'a avdetimiz için Zat-ı şahane tarafından bu teklifatın kabulü zaruridir. Hem, ben bunları yalnız kendi nefsim için istemiyordum. Eh, ne olur, ne olmaz. İstikbâl bilinmez, bugün saye-i şahanelerinde müreffehen yaşayabiliriz. Fakat yarın, Allah göstermesin, kendilerine bir emri Hak vaki olursa, aç kalırız. Buna binaen, ihsan buyuracakları bu imtiyazlar, hemşire-i mükerremeleri *(padişah kız kardeşi)* Sultan Hazretleriyle, mahdumlarım efendiler hazaratının istikballerini temin edecektir, diyor. İstediklerinde, en küçük bir tadil ve tenkise *(azaltmaya)* bile razı olmuyordu.

Evdeki pazarlık, çarşıya uymamış, zavallı Turhan Paşa'nın iki eli, böğründe kalmıştı. Mabeyn'den şifreli telgraf geliyor, Damat Mahmud Paşa ile beraber hangi gün avdete hazırlandıkları soruluyordu. Halbuki, Turhan Paşa bunlara cevap vere-

miyor, üstüne bu kadar düşüldüğü için günden güne şımaran ve metalibatını arttıran Damat Paşa'ya padişah namına müphem vaatlerde bulunarak yalvarmakta devam ediyordu.

Kontinantal Oteli'nin hususi salonunda bu gizli komedi cereyan ederken Sefir Münir Bey, bütün bunları dakikası dakikasına haber alıyor, gözlerini hırs ve ikbal dumanları bürüyen bu adamların, böyle çıkmaz bir sokağa sapmalarına gülmekten katılıyordu.

Turhan Paşa, Damat Mahmud Paşa'nın gösterdiği bu inadı, bazı tevillerle Mabeyn'e yazdı. Fakat Mabeyn'den:

— Hani ya, Paşa'yı pek kolay elde edebileceğinizi bildirmiştiniz. Şimdi de müşkülâta maruz kaldığınızı söylüyorsunuz. Bunun manası anlaşılamıyor.

Mealinde tekdiramiz *(azarlayıcı)* bir cevap aldı. Bunun üzerine Turhan Paşa ile Nuri Bey, baş başa verdiler, bu elim vaziyeti müzakere ettiler:

— Bu işin içinden, ancak Sefir Münir Bey çıkabilir. Gidelim, ona müracaat edelim, dediler.

Bu müzakerenin cereyanından on dakika sonra Münir Bey bunu da haber aldı. Ziyâretçileri karşılamaya hazırlandı.

Ertesi günü Münir Bey sabah kahvaltısı ederken, Turhan Paşa ile Nuri Bey sefarete geldiler ve Münir Bey'e kartlarını gönderdiler. Münir Bey, sanki onları birdenbire görmüş de şaşırmış gibi karşıladı.

— Vaaaay efendim. Hoş geldiniz, safa geldiniz. Sizleri buralara hangi rüzgârlar attı. Ne zaman teşrif buyuruldu, diye alaya başladı.

Turhan Paşa, Münir Bey'i iğfal etmek *(kandırmak)* için saf bir tavır takınarak:

— Paris'e dün akşam geldik efendim. Vakit geç olduğu için rahatsız edemedik.

Münir Bey, kendisine oyun oynamak isteyen bu adamlarla biraz daha eğlenmek istedi:

— İnşâallah, beş on gün kalırsınız efendim?

Turhan Paşa, ezile büzüle buna da cevap verdi:

— Efendim. Bendeniz, nâmizacım *(rahatsızım).* Nuri Beyefendi'nin de dişleri ağrıyor. Eğer, bu suretle İstanbul'a yazar ve birkaç gün burada ikametimize müsaade almak lütfunu diriğ buyurmazsanız *(esirgemezsiniz).* Sonra zati alilerinden ayrıca bir ricamız da var. Malûmu aliniz, bizim burada bir iki gün ikameti arzu etmemiz, bazı taraflardan suitefsir edilebilir *(yanlış yorumlanabilir).* Buna binaen Zatı akdesi hazreti şehriyari'ye karşı ubudiyetimizin *(kulluğumuzun)* her zamankinden daha metin olduğunu da...

— Aman efendim. Bunlara ne hacet. Malûmu devletinizdir ki, Zat-ı şahane herkesin ne mal olduğunu pekâlâ bilir. Zatı devletleri gibi sadakat *(bağlılığı)* ve istikameti *(yönü)* mücerrep *(belli)* olan bir veziri âlişan hakkında şefaatkârane *(rica taleb eden)* yazı yazmak bendenizin haddim midir? Diye bir hayli alaylar etti.

Bir saat kadar süren bu resmî mülâkatta gerek Turhan Paşa ve gerek Nuri Bey'le kâfi derecede eğlendi ve fakat onların gizlice oynamak istedikleri oyundan haberdar olduğunu kat'iyen hissettirmedi.

Münir Bey, her hakikati bildiği için onları gizlice buraya gönderen Abdülhamid'e karşı da öfkeli idi. buna binaen sanki hiçbir şey bilmiyormuş gibi hareket ederek, sadece Turhan Paşa ile Nuri Bey'in Paris'e geldiklerini, sefarete müracaat ettiklerini, birkaç gün burada ikametlerine müsaade istediklerini İstanbul'a yazmakla iktifa etti.

Ertesi gün Mabeyn Başkitabeti'nden şu cevap geldi:

"Turhan Paşa, Lâhi'ye giderken, avdette Nuri Bey'le beraber Paris'e uğramak ve Damat Mahmud Paşa'yı ikna ederek İstanbul'a getirmek için müsaade istemiş ve bu müsaade de kendilerine verilmişti.

Ahiren (yakında) Paris'e geldiklerini ve Mahmud Paşa ile müzakereye giriştiklerini telgrafla bildirdiler. Birkaç gün neticeye

intizar edildi (ümitle beklenildi). Fakat kendilerinden sadra şifa verecek bir haber zuhur etmedi. Mükerreren vaki olan istizaha cevaben (ikinci kez izahat istendiğinde) Turhan Paşa'dan son bir telgraf geldi. Zat-ı şahaneye hitaben çekilen bu telgrafta, Mahmud Paşa'nın vaktiyle size arz ettiği tekâliften bahisle her ne kadar bunların tadil ve tebdiline pek çok gayret olunmuşsa da muvaffakiyet hâsıl olamamıştır denilmektedir. Telgrafnamenin yazılışına nazaran Turhan Paşa'nın Mahmud Paşa'ya namı padişahiye olarak bazı mevaitte bulunduğu ve haysiyeti şahaneyi ihlâl edecek mahiyette bir takım suret-i tesviye (hal çaresi) gösterdiği anlaşılmaktadır. Gerek Turhan Paşa'nın ve gerek Nuri Bey'in bu hareketleri, Zatı akdes hazreti şehriyariye karşı beslemeleri lâzım gelen hissiyatı ubudiyet (kulluk) ve sadakat ile kabili telif değildir. Bu iki zatın da şu hareketleri, kendilerine daha yüksek bir mevki temin etmek maksadiyle bu işe giriştiklerini ve hatta Mahmud Paşa ile müşterek bir menfaat tariki (yolu) takip ettiklerini zannettirmektedir. Eğer bu iki zat Damat Mahmud Paşa'ya tarafı şahane den bir şey vadetmişlerse külliyen yalandır. Ve kat'iyen şayanı kabul değildir.

Binaenaleyh, kendilerinin sefarethaneye celbile (getirilmesi) bu telgraf münderecatının tebliği ve şayet böyle bir fiile mücaseret etmişlerse Damat Mahmud Paşa ile karşılaştırılarak ifâdelerinin yine kendilerine tekzip ettirilmesi ve her ikisinin de ilk vasıta ile İstanbul'a hareketlerinin temini İrade-i seniye-i cenabı Padişahi muktezayı âlisinden olmakla derhal arzuyu şahane dâhilinde icrayı muamele olunması, müsellem olan dirayet ve fetaneti aliyelerine mevdudur; olbapta..."

Münir Bey, bu telgrafı okuduktan sonra kahkahalarını zapt edemedi. Hemen masanın başına geçti. Turhan Paşa ile Nuri Bey'e bir yemek dâvetnamesi yazdı, gönderdi.

Turhan Paşa ile Nuri Bey, bu dâvetnameyi alır almaz pek sevindiler. Münir Bey'in gösterdiği bu iltifattan cesaret alarak artık bu yemekte, Damat Mahmud Paşa'nın iknaı hususunda kendisinden yardım istemeye karar verdiler. Ve bundan çok ümitvar olarak sefarethaneye geldiler. Münir Bey, mutadı vechile bunları beşuş (güler yüzlü) bir çehre ile karşıladı. Mebzulen

izzet ve ikramda bulundu. Hâl ve hatırlarını sordu. Turhan Paşa, romatizmalarından, Nuri Bey de diş ağrılarından şikâyet ediyor, asıl maksada taalluk eden *(alakalı)* sözün açılması için birbirlerine işaret ediyorlardı.

O zaman Münir Bey ciddi bir vaziyet aldı. Kaşlarını çattı. Şimdiye kadar cereyan eden mudhikeden *(komiklikten)* sonra facia faslı başlamıştı:

— Paşam. Artık aramızda cereyan eden komediye nihayet verelim de açık görüşelim. Sizin buraya gelmekten maksadınız nedir ve geldiğiniz zamandan beri ne gibi şeyler cereyan etmiştir. Lütfen bana bunları izah eder misiniz, diye sordu.

Turhan Paşa, bu suâl karşısında fenâ halde sendeledi. Kendini güç toparlayabildi. Geçen hadisatı tamamıyla tebdil ederek bazı şeyler söyledi. O zaman Münir Bey, derhal iki dosya getirtti. Turhan Paşa ile Nuri Bey'e gösterdi:

— Buyurun... Şunları okuyunuz. Buraya ayak bastığınız dakikadan itibaren ne yaptığınızı, ne ettiğinizi kâmilen göreceksiniz. Fakat, bunlar bir şey değil. Ya, şu telgrafa ne buyuracaksınız. Alınız okuyunuz, dedi ve Turhan Paşa'ya telgrafı uzattı.

Turhan Paşa telgrafı aldı ve okumaya başladı. Okudukça titriyor, renkten renge giriyordu, Son satırlara gelince:

— Aman, aman, aman, diye bağırarak hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Nuri Bey, şaşırmış kalmıştı. Turhan Paşa'nın arkasında bir put gibi dimdik duruyor, rengi sapsarı kesilmiş, vücudu tiril tiril titriyordu. Turhan Paşa birdenbire yerinden kalktı Nuri Bey'e yumruklarını salladı:

— Ah... Sen yok musun sen. Hep beni, sen iğfal ettin. Başıma bu işleri getirdin, diye bağırmaya başladı.

Bu iki hırs ve menfaat ortağının arasında bir kavga başladı. İkisi de birbirinin yüzüne haykırıyor, ikisi de kabahati birbirine yükletmek istiyordu... Bu esnada: "Yemek hazır," diye haber geldi.

Münir Bey, misafirlerini yemek salonuna dâvet etti. Fakat

Turhan Paşa mütemadiyen ağlıyor:

— Aman ölüyorum. Yemek filân istemem. Allah aşkına Münir Beyefendi, kalk gidelim. Mahmud Paşa mıdır, nedir o herifle yüzleşelim. Bittim mahvoldum. İstanbul'a ne yüzle gideceğim, diyordu.

Turhan Paşa'nın şu hâlini görüp de acımamak mümkün değildi. Münir Bey de müteessir oldu. Onları zorla yemeğe götürdü. Yemekten sonra hep beraber otele gittiler. Damat Mahmud Paşa'yı dâvet ettiler. Mahmud Paşa, Sefir Münir Bey'in de iştirakiyle vaki olan bu dâvete pek sevindi. Bütün tekliflerinin kabul edildiğine dair İstanbul'dan cevap geldiğini zannetti. Zafer kazananlara mahsus büyük bir gurur ve azametle otele geldi. Fakat Münir Bey vaziyeti izah eder etmez Damat Paşa fenâ halde bozularak ayakları suya erdi.

Münir Bey, Mabeyn Başkâtibi'nden gelen telgrafı okuyor, fakat Turhan Paşa'nın haysiyetini kırmamak için ona dokunan yerleri hazfediyordu *(çıkarıyordu).* Turhan Paşa ağlıyor:

— Aman beyim oku hepsini oku, hepsini oku, diyor, mevki ve istikbalinin kıl üstünde asılı durduğu şu zamanda haysiyet ve şerefini hiç düşünmüyordu.

Turhan Paşa'ya dönerek:

— Vay gidi vezir-i âlişan... Demek ki, bunları yaptınız ha. Vah, vah, vah, şimdi hâliniz ne olacak? Diyordu.

Turhan Paşa, bitkin bir halde idi. Her ne bahasına olursa olsun kendisini kurtarmak istiyor:

— İşte, huzurunuzda itiraf ediyorum. Efendimizin bu işlerden haberi yoktu. Ben yalan söyledim. Vallahi yalan söyledim, billâhi yalan söyledim, diye, zelil ve makhur *(kahrolmuş)* bir halde cürmünü itiraf ediyordu.

***

Bu hâdiseden iki gün sonra, Paris'te intişar eden *Şafak* ismindeki Fransızca gazetede şu fıkra göründü:

Mücahidi muhterem Damat Mahmud Paşa Hazretlerini İstanbul'a ikna için mühim zevattan mürekkep bir heyet Paris'e gelerek kendilerine müracaat ve pek büyük menfaatler temin eylemiş ise de, müşarünileyh *(ismi geçen)* hazretleri, Memaliki Osmaniye'de ciddi ve mükemmel bir ıslahat icra edilmedikçe vatana avdet etmemeye karar verdiklerini söylemiş ve bu parlak teklifleri tamamen reddeylemişlerdir.

Bu esnalarda Damat Mahmud Paşa'nın yayın organı olan *Şafak* gazetesinin bu havadisi, bütün nazarları tekrar Mahmud Paşa'nın üstüne celbetmişti. Ahmed Rıza Bey'le arkadaşları, bu dâvet ve adem-i icabetin içyüzünü çarçabuk öğrenmiş, Damat Paşa'ya karşı kalplerinde bir tiksinme hissetmişler ve fakat Jön Türklüğün menfaati namına bunu ifşa etmek istememişlerdi. Çünkü son zamanlarda bazı Jön Türklerin aldıkları tavır ve vaziyetler, artık bu kuvvetin inhilâle *(dağılmaya)* doğru sürüklendiğini gösteriyor, buna da en ziyade Ermeni komitecileri gülüyordu. Milli mücahedelerine başladıkları günden beri hiçbir menfaat karşısında eğilmeyen bu adamlar, kendilerine mücahit süsü vererek Avrupa'ya gelen ve sonra da zelilâne bir ric'atla davalarından vazgeçen menfaatperestleri gördükçe, bütün Türklere aynı nazarla bakıyor, vatanperverlik hissiyatında Türklere takaddüm etmekle *(önüne geçmekle)* iftihar ediyorlardı. Bu telâkkide de haksız değillerdi. Çünkü daha mektep sıralarında iken Abdülhamid'in zulmüne ve idâresizliğine karşı isyan eden ve onun rütbeli, nişanlı memurlarını kastederek:

"Köpektir zevk alan sayyadı bîinsafa hizmetten..."

Diye feryat eyleyen İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi Bey'ler gibi ilk hürriyet kahramanları, kendilerini Avrupa'da tahsil gören gençler arasına kaydettiriyor, Abdülhamid'in tuğrasıyla süslenmiş senetlerle muhtacîn *(muhtaçlar)* tertibatından maaşlar alıyorlar:

— Badema Zatı Hazreti Şehriyari'ye ve Hükûmeti Seniyelerine karşı hiçbir memlekette gerek Türkçe ve gerek Fransızca telifat ve neşriyatta bulunamayacağımı ve bilhassa zatı Hazreti Hilâfetpenahi'ye sadıkane hizmetle ubudiyeti hakikiye ve samimiye şeraitine *(samimi ve hakiki kulluk şartlarına)* muhalif ahval

ve etvardan mücanebet etmeyi *(çekinmeyi)* müteahhit olduğumu da *(üstlendiğimi de)* ayrıca arz ederim. Şu suretle müteceddit *(yenilenen)* ve eltafı maruzal şehriyari *(padişahın arz ettiği lütuflar)* üzerine müstahkem ve müeyyet *(sağlam)* olan ubudiyeti samimiye *(samimi kulluk)* ve ihlâsı perveranemin, arzı atebe-i ulya kılınması *(yüce eşiğe sunulması)* müstercadır *(rica edilmiştir)*, diye verdikleri taahhütnamelerle kendilerine birer ikbal mevkii hazırlıyorlardı.

Hakiki vatanperverler azalmıştı. Gün geçtikçe Sefareti Seniye'ye yeni bir Jön Türk müracaat ediyor, iman ve itikadını satan bir mürted gibi pazarlığa girişiyor:

"Ben Jön Türk değilim..." Diye iki satırlık bir senet verdikten sonra hükûmet tarafına geçiveriyor, hakiki Jön Türk'ün mücadele saflarında, her gün yeni bir boşluk husûle geliyordu.

Prens Sebahattin Bey

Bu esnada (22 Nisan 1900) İstanbul'da intişar eden gazetelerin tevcihat sütunlarında görülen şu resmi ilân, Avrupa ve Mısır'da yaşayan samimi vatanperverlerin vicdanını sızlatmıştı:

- Madrid Sefareti Seniyesi Türkçe Birinci Kitabetine izzetlû Hilmi Efendi[13].

- Viyana Sefareti Seniyesi Tababetine Doktor İzzetlû Abdullah Cevdet Efendi.

- Roma Sefareti Seniyesi Tababetine Doktor İzzetlû İshak Sükûti Efendi tayin buyurulmuştur.

- Madrit Sefareti Seniyesi Türkçe Birinci Kâtibi izzetlû Hilmi ve Viyana Sefareti Seniyesi tabibi Doktor İzzetlû Abdullah Cevdet ve Roma Sefareti Seniyesi tabibi Doktor İzzetlû İshak Sükûti Efendilere rütbe-i saniye sınıfı sanisi...

Şu resmi ilân, gerek Anavatan dahilinde bu efendileri tanıyan ve gerek vatan haricinde vatanın selâmet ve saadeti için çalışanları coşturuyor, çıldırtıyor, hakiki hürriyetperverlerin gazetelerinde en acı sözlerin söylenmesine sebep oluyordu.

Buna binaen, Ahmed Rıza Bey'le onun hakiki havarileri, Damat Mahmud Paşa meselesinin iç yüzünü çarçabuk öğrenmekle beraber, bunun üzerine kalın bir perde örtmeyi ve Damat Paşa ile oğullarının tafrafuruşâne *(gösteriş meraklısı)* hareketlerini hoş görmeyi muvafık bulmuşlardı.

Aynı zamanda, Damat Mahmud Paşa'nın gösterdiği bu sahte celâdet *(kahramanlık)*, Ermenilerin nazar-ı dikkatini celbetmişti. Ermeni komitecileri, öteden beri Ahmed Rıza Bey'den yüz bulamıyor ve onu sevmiyorlardı. Fakat Damat Mahmud Paşa ile oğullarının gösterdiği sempatiden memnun oluyorlar, gün geçtikçe münâsebet ve muavenetlerini arttırıyorlar, bunları, zamanında kullanılacak bir silâh gibi bilemeye çalışıyorlardı. Bunun için, Ermeniler yalnız Damat Mahmud Paşa ile oğullarına para yardımıyla kalmıyor, oldukça zekâ ve istidat eseri gösteren Prens Sabahaddin Bey'in fikren inkişafına da *(gelişmesine de)* hizmet ediyorlardı.

13- Hilmi Tunalı. Z.Ş.

Prens Sabahaddin Bey, validesi Seniha Sultan'ın mahdut ve mahsur sarayı içinde, Çerkes saraylıların elinde büyümüş, biraz filizlenmeye başladıktan sonra Kadı Hanlızade, İzmirli Emin Bey'den ders görmüştü. Bu münevver zat, bu körpe prensin henüz terütaze *(körpe)* dimağına, biraz felsefe, biraz da içtimaiyat ilimlerinin zevkini vermiş; bu Osmanlı prensinin fikrini, şimdiye kadar Osmanlı hanedanınca meçhul olan bir yeniliğe doğru sevk etmişti.

Buna binaen Ermeniler, oldukça hazırlanmış olan bu yeni tarla üzerine kendi tohumlarını ekmekte bir menfaat hissettiler ve bu menfaati görmekte de gecikmediler.

Prens Sabahaddin Bey, bu suretle gözünü açıp ta, kendi kabiliyetini keşfettiği zaman ilk iş olarak şunu düşündü: "Bu sahnede, artık komedi oynamayı bırakmalı. Daha ciddi bir rol almalı."

Zaten bu, zaruri ve mecburi idi. kendisi, bir Sultanzade olduğu için Osmanlı tahtından hiçbir ümit bekleyemezdi. Fakat eğer günün birinde Osmanlı devleti meşruti bir hale gelirse, o zaman saltanata yakın bir payeye erebilirdi. Şu halde yapılacak iş, artık hakiki bir surette mücadeleye girişmek ve istikbalde bir hak iddia edebilmekten ibâretti.

Fakat bu işi kimlerle görebilecekti? Ahmed Rıza Bey, kendilerine yüz vermiyordu. Senelerden beri ümit ve istikbalini bu cidale bağlayan ve kendisine müstakbel bir saltanat hazırlamaya çalışan bu zat, onları en kuvvetli bir rakip gözüyle görüyor. Bütün Şarkı kendisine hasrettiği bu mücahedenin ilk saflarında kendilerine bir parmak bile yer vermek istemiyordu...

Şu halde kendilerine daha hararetle sarılan diğer kuvvete temayül etmek onların davasını kendi davası ile birleştirerek kendisine bir mümtaziyet vermek, bu suretle de bir lider mevkiine geçmek Prens Sabahaddin Bey'in istikbal projesine pek uygun geliyordu. Aynı zamanda, bunda kendisi için başka bir menfaat daha vardı. Ahmed Rıza Bey'in, "kızıl milliyetçiliği", olsa olsa yalnız Türkleri memnun eder ve kendisine mahdut bir sahada bir mevki temin eylerdi. Fakat ahrarâne *(hürriyetçi)* bir düşünüşle ortaya atılmak:

"Türklüğün hakkından daha büyük olan bir Osmanlılık hakkı vardır, diye bağırmak, şüphesiz Osmanlı unsurlarının kulaklarını açacak ve ona hadsiz hesapsız taraftar kazandıracaktı."

Ya, sonra Avrupa? Bütün dünyada Hıristiyanlardan başka hiç kimseye hak vermeyen, bütün Osmanlı ülkesinde, ancak ve ancak Hıristiyanları hâkim ve kadir görmek isteyen Avrupa. Kimbilir onun fikrini ne kadar yüksek görecek ve icap ettiği zaman, ne büyük yardımlar edecekti.

Prens Sabahaddin Bey'in dimağında kıvılcımlanan bu fikir, gün geçtikçe kıpkızıl ateş hâlini alıyor ve bu ateşin onun dimağına verdiği humma, ona istikbalin en hailevî bir programını hazırlatıyordu. Osmanoğulları vaktiyle milyonlarca Türk'ün kanını su gibi akıtarak maşrıktan mağribe kadar uzanan geniş bir ülke yapmışlardı. Şimdi, damarlarında bu hanedanın kanını taşıyan bir türedi çıkıyor, her karış toprağında bir Türk şehidi gömülmüş olan bu ülkeyi bir anda inhilâle *(dağılmaya)* sevk edecek amiller hazırlıyordu.

***

Prens Sabahaddin Bey, mürşidlerinden aldığı ilham üzerine akilâne düşünüyor, kendisini tamamen göstermek istemiyor, şimdilik babasının firması altında çalışmayı daha muvafık buluyordu. Damat Mahmud Paşa, suflör ile hareket eden bir oyuncuya benziyordu. Bütün hayatını içki içmek ve ara sıra da gazel söylemekle geçiren bu zat, esasen siyâsetle alâkadar olmadığı gibi, hatta bu cereyanları bile anlamıyordu. Nitekim 1900 senesinde Paris'te yapılan kongrede onu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin riyasetine geçirmek için mücadele çıkardıkları zaman, bu zat kendi kendini müdafaa edememiş, başkalarının yardımlarıyla orada tutunabilmişti. Bu çarpışmada, yine Ahmed Rıza Bey kazanmış, hiçbir rüzgârdan devrilmeyen sağlam bir heykel gibi, kaidesi üstünde dimdik kalmıştı. Çünkü, istinad ettiği *(yaslandığı)* kaideler sağlamdı.

Fakat 1902 senesinde, artık palazlanan ve ortaya atılmak zamanının geldiğine hükmetmiş olan Prens Sabahaddin Bey,

kendi kudretine emin bir gladyatör gibi sahneye çıktığı vakit, Ahmed Rıza Bey'in muvazenesi biraz sarsılır gibi olmuştu. Çünkü yalnız Ermeniler değil, Paris'te bulunan diğer unsurlara mensup olan mücahitler de Prens Sabahaddin Bey'in etrafında toplanıyorlardı. Vakıa bu kongredeki riyaset mücadelesinde de ne Prens Sabahaddin Bey ve ne de Damat Mahmud Paşa bir kürsü sahibi olamadılar. Fakat Ahmed Rıza Bey'i bir hayli hırpaladılar

Lâkin mücadele böylece beyhude yere devam edip gidiyor, Hiçbir tarafa bir fayda temin etmiyor, ne Ermenilerin ve ne de Jön Türklerin mesaisi hiçbir netice vermiyordu.

Abdülhamid, daha hâlâ şevket ve saltanatla oturuyor, Osmanlı Devletinin ezelden beri kurulmuş olan mutlak idâresi, hiç şaşmayan bir kronometre saat gibi işliyordu.

Ermeniler, Kumkapı Patrikhanesi'nde, Babıâli önlerinde Osmanlı Bankası'nda talilerini tecrübe etmiş ve kanlı darbeler yedikten sonra, daha müsait şeraite intizaren geri çekilmişler. En coşkun ve en fedakâr komiteciler bile, millî mukadderatlarının hâlini artık bir mucizenin zuhuruna terk eylemişlerdi. Buna binaen yavaş yavaş Damat Mahmud Paşa ile oğullarından da ümitlerini kesiyor, her gün biraz daha onların muhitinden uzaklaşıyorlardı.

Bu hâl, Damat Mahmud Paşa ile oğullarını tekrar sefâlete doğru sürüklüyor. Vaziyetleri günden güne müşkülleşiyordu. Riyâset kavgası yüzünden, Ahmed Rıza Bey'le de araları fenâ halde açılmıştı. Sabahaddin Bey düşünüyor. Eğer bir fevkaladelik yapamazlarsa, bu gurbet diyarında feci bir hüsran içinde sürüne sürüne tebah olup *(mahvolup)* gideceklerine hükmediyorlardı.

Bu esnada, Prens Sabahaddin Bey, Trablusgarb'tan bir mektup aldı. Bu mektupta, mühim bir meselenin müzakeresi zımnında Malta'ya teşrif buyurmaları rica olunuyordu.

Prens, bu mektubu alır almaz, pek neşeli ve ümitli bir halde derhal Malta'ya gitti ve orada kendisini bekleyen Şevket Bey isminde bir zat ile müzakereye girişti. Bu, Şevket Bey denilen

zat, Trablusgarp Fırkası Kumandanı, Müşir Recep Paşa'nın yaveri idi. Öteden beri vatanpervarane işlerle uğraşıyor ve Trablusgarp'a geldikten sonra da orada İttihat ve Terakki Cemiyeti namına teşkilat yapıyordu.

Şevket Bey, bir plân hazırlamıştı. Trablusgarp'taki Nizamiye taburlarından istibdal *(terhis)* olacak efradı, ahrarâne *(hürriyetçi)* hislerle ve fikirlerle hazırlayacak, bunlar istibdal[14] edilirken, kendisi de beraberce vapura atlayacak, İstanbul'a yakın bir yerde bu güzide efradı karaya çıkaracak, İstanbul üzerine yürüyecek, evvelâ Bab-ı Seraskeri'yi işgal edecek, sonra da Abdülhamid'i hal'eyleyecekti *(tahttan indirecekti).* Bu hususta firari Aydonyalı İsmail Kemal Bey'le de muhabere edilmiş, onun da bu işe iştiraki temin edilmişti. Şimdi de Sabahaddin Bey'in kendilerine iltihakı *(katılması)* rica olunuyor. Muvaffakiyet halinde birçok vaatlerde bulunuluyordu. Teklif, prense pek cazip gelmişti.

Fakat Prens'ten beklenen şey, yalnız kupkuru bir iltihak ve iştirakten ibâret değildi. Bu iş için evvelâ bir miktar para ve sonra da bir ecnebi devletinin müzahereti lâzımdı. Bunu yapsa yapsa, ancak İngilizler yaparlardı. Buna binaen Prens Sabahaddin Bey'in Londra'ya kadar gitmesi, bu meseleden haberdar olan Londra Sefareti Başkâtibi Reşid Bey'le görüşmesi ve bu iki şekilde müzahereti temin eylemesi lâzımdı.

Prens Sabahaddin Bey, evvelâ Paris'e geldi. Oradan Londra'ya geçti. Reşid Bey'le buluştu. Onun vasıtası ile bir takım kapılara başvurdu. Fakat bu kapıların hepsini de kapalı buldu. Çünkü böyle akıbeti meçhul bir iş için hiç kimse para veremiyor, İngiltere hükûmeti de:

— Ben, bu işe fiilen muavenet *(yardım)* edemem. Ancak böyle bir hareket vukuuna muhalefet etmem, demekle iktifa ediyordu.

Bu, bir muvaffakiyetsizlikti. Fakat Prens, ümidini kesmedi. Trablusgarb'la muhabereye girişti. Para meselesinin Trablusgarb'ta halledilmesini tavsiye etti. Şevket Bey, her fedakârlığı göze alarak, bu işi halledeceğini zannediyor ve ha-

14- Askerliği biten erlere tezkere verip yenilerini almak. Y.N.

zır bulunmaları için gerek İsmail Kemal Bey'e, gerek Sabahaddin Bey'e haber yolluyordu. İngiltere'nin verdiği menfi cevap üzerine İsmail Kemal Bey derhal geri çekildi. "İstanbul üzerine yapılacak harekete şahsen iştirak edemem. Ancak muvaffakiyet hasıl olursa gelir, sizinle beraber çalışırım" diye mektup gönderdi.

Recep Paşa meseleden haberdar edildi. Lâkin bu tecrübe görmüş adam, bu teşebbüsün ne kadar mecnunane bir şey olduğunu düşünerek, müteşebbisleri bu fikirden vazgeçirdi. Prens Sabahaddin Bey, bunu haber alınca son derece müteessir oldu. Çünkü bütün ümitleri, tebah olmuştu *(yıkılmıştı).*

Mamafih, Trablusgarb'ta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yedinci şubesini açmış olan Yaver Şevket Bey boş durmuyor oradaki menfileri *(sürgünleri)* birer birer kaçırarak Avrupa'dakilere iltihakını temine çalışıyordu. Bunların aralarında çok kıymetli gençler vardı. Kaçanlardan bir kısmı, Sabahaddin Bey'e iltihak ediyor, bir kısmı da, Ahmed Rıza Bey'in muhitini tercih eyliyordu.

Fakat bütün bu firarileri beslemek, bunları nafi *(yararlı)* birer unsur haline getirmek icap ediyordu. Bunun için şuradan buradan gelen ianeler *(yardımlar)* kâfi değildi. Her gün adedi çoğalan gazeteler de artık kıymet ve ehemmiyetlerini kaybetmişlerdi. Abdülhamid, bütün bu neşriyata aldırmıyor, Jön Türk firmasını taşıyanları, İstanbul cinayet mahkemesinde ağır cezalara mahkûm ettikten sonra bunların emval ve eşyalarını müsadere tehdidiyle iktifa ediyordu.

Prens Sabahaddin Bey, selâmet çaresini yine Hıristiyan vatandaşlara temayülde arıyor, şayet günün birinde gayesinde muvaffak olursa, Hıristiyanlarca meskûn mahallerde muhtariyet bahşedeceğinden, adem-i merkeziyet ve tevsii mezuniyet gibi – Osmanlı memleketi için – kıymet ve tatbiki meşkûk *(şüpheli)* vaatlerle yeniden taraftar toplamaya çalışıyordu. Prens Sabahaddin Bey'in ortaya attığı bu fikirler, Ahmed Rıza Bey'le onun sadık havarilerini müteessir etmişti. Onlar, prensin bu umdelerini memleket için muzır görüyor ve bütün bunların

ecnebi müdahalesine açılmış birer yol telâkki ediyorlardı. Artık bu iki kuvvet arasında, bariz bir fikir müsademesi başlamıştı.

Vaziyetin bu suretle ciddi bir şekil alması, Abdülhamid'i yeniden telâşe düşürmüştü. Buna binaen Hünkâr, Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'yı tekrar Paris'e gönderdi. Celâleddin Paşa Paris'e geldi. Sen Jermen'de bir otele yerleşti. Bütün Jön Türkleri içtimaa dâvet etti. Ahmed Rıza Bey'le onun sadık havarileri, bu dâvete icabet etmedi.

Damat Mahmud Paşa, yine bir takım evham ve hayalâta kapılarak kendi gitmedi ve oğullarını da göndermedi. Fakat Jön Türk firmasını taşıyanlardan birçokları gittiler, Paşa ile görüştüler. Paşa, bunların bir defterini yaptı. Abdülhamid'in aleyhinde bulunmamak şartıyla de beherine ayda dörder yüz frank maaş bağlattı. Bunlardan on iki kişi kadarını da kandırdı. İstanbul'a getirdi.

Liderler, yine birçok taraftar kaybetmişler ve zayıf düşmüşlerdi. Bunlar, yeniden vaziyetlerini ıslaha çalışırlarken, ayda dörder yüz frank maaşla satın alınanlar da Paris barlarına dağılmışlar, süfli bir zevk hayatına dalmışlardı. Ellerine geçen para, bu zevke kifâyet etmiyor; birbirlerinden ödünç alanlar, borçlarını ödeyemiyor, her gün bir kavga, her gün bir gürültü, her gün bir döğüş, Paris zabıtasını bizar ediyordu. Bütün bu hâller, matbuata da intikal ediyor ve her tarafta çirkin akisler husûle getiriyordu.

Bu esnada, Atina sefirliğinden azledilen – melâmiyundan – Feridun Bey isminde bir zat, Abdülhamid'e müracaat etti. Paris'te bulunan talebelerle, Jön Türklerin idâresi, kendisine tevdi edilirse, bunları ıslah edeceğine söz verdi. Hünkâr, bunu muvafık gördü. Feridun Bey Paris'tekilerin maaşlarını verecek, münâsebetsizlik edenler olursa onların maaşlarını kesecek, gerek talebe ve gerek Jön Türkler arasında bir nevi disiplin tatbik edecekti. Halbuki Feridun Bey, bu işi idâre edecek kudret ve kabiliyette değildi. Bunun içindir ki, aradan birkaç gün geçer geçmez, akla ve hayale gelmeyen birçok hadiseler zuhura gel-

di. Kavgalar arttı, döğüşler çoğaldı, bilhassa Feridun Bey aleyhinde büyük bir cereyan başladı.

O aralık Paris'e, Yüzbaşı Şükrü Efendi isminde bir zat geldi. Bu zat, alaydan yetişme bir tüfekçi ustası idi. Nasılsa bir kolayını bulmuş, sanatındaki malûmatını arttırmak üzere Almanya'ya gelmişti. Fakat dimağen zayıf olan bu adam, orada bir şey yapamamış. Düşünmüş, taşınmış, böyle fabrikalarda uzun uzadıya uğraşmaktansa Paris'e gidip Jön Türklere iltihak etmeyi ve bu suretle de kolayca bir mevki elde etmeyi kararlaştırmış. Almanya'daki işini bırakarak Paris'e gelmişti.

Bu zat doğruca sefarethaneye gitti. Eğer metalibatı *(talebleri)* kabul edilmezse, Jön Türklere iltihak edeceğini söyledi. Talep ettiği şeylere ve görünüşüne nazaran bu adamın yarı mecnun olduğunu anlayan sefaret memurları, onu baştan savmak istediler:

— Bu gibi işlere Feridun Bey bakar, dediler ve Feridun Bey'in adresini verdiler.

Şükrü Efendi, Feridun Bey'e gitti. Fakat tabiidir ki, istediklerini elde edemedi. Aralarında çıkan münakaşa; dallandı, budaklandı. Çirkin şekiller aldı. Nihayet bir gün Şükrü Efendi, Feridun Bey'i sokakta yakaladı. Güzelce bir dayak attı. Mesele, evvelâ zabıtaya sonra da mahkemeye aksetti.

Ardı arkası kesilmeyen bu gibi hâdiselerden bîzar olan Fransa hükûmeti, artık bu müziç *(usandıran)* hallere nihayet vermek istedi. Feridun Bey'in Fransa hudutlarından çıkarılmasına karar verildi.

Sık sık tekerrür eden bu gibi hâdisat, hakiki vatanperverlere pek ağır geliyor, onların da şeref ve haysiyetlerini zedeliyordu. Mısır'da Ahmed Saip Bey isminde bir zat, neşrettiği *Sancak* ismindeki gazetesinde, Ahrar-ı Osmaniye'ye açık mektup başlıklı bir makale yazmış ve bütün bu çirkin hâdisata sebep olanların cürümlerini birer birer yüzlerine çarpmıştı.

Türklüğün şerefini muhafaza etmek ve ancak bu suretle, başlanan davada devam edebilmek için, hakiki vatanperverle-

rin bir araya toplanmasına lüzum ve ihtiyaç vardı. Aynı zamanda, münferid teşebbüslerin hiçbir işe yaramadığı da aşikârdı.

Buna binaen, Ahmed Saip Bey Mısır'daki mücahede sahasını tebdile karar verdi. Paris'e gelerek Ahmed Rıza Bey'e iltihak etti.

Ahmed Saip Bey'in bu hareketi, Ahmed Rıza Bey'e büyük bir kuvvet kazandırmıştı. Çünkü Ahmed Saip Bey, gerek kemiyet ve gerek keyfiyet itibariyle mühim bir zattı. İlmi ve irfanıyla temayüz eden Ahmed Saip Bey'in çok temiz ve dürüst bir hayatı vardı. Bu zat, Harbiye Mektebi'nden yetişmiş, ağırbaşlı ve ahlâkının salâbeti dolayısı ile Mısır Fevkalâde Komiserliği maiyetine yaver tayin edilmiş, Mısır'a gönderilmişti. Bu genç yaver, az zamanda Komiser, Ahmed Muhtar Paşa'nın da nazar-ı dikkatini celbetmiş ve Paşa, ona en yakın akrabasından birini vererek ailesi arasına ithal eylemişti. Bu suretle Ahmed Saip Bey'in önünde geniş ve parlak bir ufuk açılmıştı. Az zaman zarfında binbaşı, miralay, paşa oluvereceği muhakkaktı. Fakat Saip Bey, bunların hiçbirini düşünmemiş, hayatını sadece ilme, tarihe, vatan mücadelesine hasretmişti. Saray, Ahmed Saip Bey'in bu mesaisine nihayet vermek için terfian onu İstanbul'a nakletmek istedi. Fakat Saip Bey, bu emre itaat etmedi. İstikbalin kendisine vaat ettiği her türlü ikbali, ayaklar altına alarak çiğnedi ve mücahede de devam etti. Saip Bey'i, askerlikten tard ettiler. Fakat onun azım-ü sebat ile dimdik duran mağrur başını, yine eğemediler. Hatta bu meseleye dair ne ağzından ve ne de kaleminden en küçük bir şikâyet bile işitmediler.

İşte bu ruhta ve bu karakterde bir zatın Ahmed Rıza Bey'e iltihakı Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kıymet ve mevkiini bir hayli yükseltmiş ve teşekkülün daha ciddi bir sahada yürüyeceğine dair herkese bir kanaat vermişti. Buna mukabil Damat Mahmud Paşa cephesi zayıflıyor, bozuluyor, artık mücadelede devam ve sebat edemeyecek bir hâl alıyordu. Zaruret ve sefâlet, baba ile oğulları bile birbirine düşürmüştü. Fakat bu sıkıntılı günlerin yakında geçeceğine kâni olan ve artık ideal sahibi olarak yaşayan Sabahaddin Bey, bütün bu meşakkatli

hayata göğüs geriyor ve girdikleri yolda, sonuna kadar yürümeyi istiyordu. Buna binaen, babasının, ara sıra:

— Ne azim bir hata ettin. Keşke Ahmed Celâleddin Paşa'nın teklifatını reddetmeseydin, demesinden kuşkulanıyor, günün birinde sefarethaneye giderek:

— Artık, pes... Ben şâhıma bu kadar muhalefet ederim. İşte, huzurunuzda tövbe ve istiğfar ediyorum, diye mücahedeyi terk edivermesinden korkuyordu.

Buna binaen istikbâlden çok parlak ümitler bekeyen Sabahaddin Bey'le biraderi, babaları Damat Mahmud Paşa hakkında düşündüler, onu Paris'ten uzaklaştırmaya, Brüksel'de yaşatmaya karar verdiler ve bu kararı da adeta bir mahkeme hükmü gibi babalarına tebliğ ettiler. Damat Paşa, Brüksel'de oturacaktı. Oğulları da ne yapıp yaparak ellerine geçirdikleri parayı, ona yollayacaklardı.

Mahmud Paşa, oğullarının bu acı muamelesinden müteessir ve dilgîr bir halde Paris'i terk etti; Brüksel'e gitti. Orada, şehrin kenar ve ucuz mahallelerinden birine yerleşti. Oğullarından muavenet bekledi. Fakat haftalar ve aylar geçtiği halde, onlardan en küçük bir yardım bile göremedi. Mahmud Paşa, günden güne daha düşkün bir hâle geliyor, açlık ve sefâlet, onu hastalığa doğru sürüklüyordu.

Nihayet bir gün geldi ki, Artık Damat Mahmud Paşa bu meşakkatli hayata tahammül edemedi Brüksel'de bulunan Sefaret Maslahatgüzarına haber gönderdi, yardım istedi.

Maslahatgüzar vaziyeti derhal Paris Sefaretine bildirdi. Fakat bu hususta hiçbir emir almamış olan sefir:

"Bu mesele ile meşgul olmayınız..." Diye cevap verdi.

Bu esnada firarilerden Amasyalı İsmail Hakkı Bey orada bulunuyor, kendi bütçesi nispetinde Mahmud Paşa'ya muavenet ediyordu. Fakat bu kâfi değildi. Paşa'nın hastalığı günden güne artıyor, açlık derdine, şimdi bir de doktor ve ilâç ihtiyacı munzam oluyordu *(ekleniyordu).* Bir aralık İsmail Hakkı Bey Paris'e geldi. Bizzat sefire müracaat etti. Hükûmet namına mümkün

değilse bile, insaniyet namına Paşa'ya yardım edilmesini söyledi. Sefir Münir Bey, kendi kesesinden bin beş yüz frank verdi. Bu para, tabii büyük bir şey değildi. Az zaman zarfında tükeniverdi. Paşa, artık sefâlet ve hastalığın pençesinde zebun oluyor, vakit vakit debdebe ve saltanatla geçen eski günlerini hatırlayarak hüngür hüngür ağlıyordu...

Nihayet, bu hâle dayanamadı. Sefir Münir Bey'e hitaben şu mektubu yazarak yolladı:

"Elma'ruz,

Esirifiraş (çok hasta) olmaklığımla beraber irâde-i seniye-i hazreti hilâfetpenahînin tenfizine (uygulamasına) muvafakat (izin) hâsıl olmuş ve ilerisinin icrayı iktizası da (gerekliği de) himmeti celilerine mütevakkıf kalmıştır. Baki emrü ferman hazreti menlehülemrindir (emir sahibinindir).

6 Mart 1319

Bende Damat Mahmud"

Bu mektup, artık Damat Mahmud Paşa'nın mücadeleden vazgeçtiğini ve Abdülhamid'e ilticaya mecburiyet hissettiğini açıktan açığa gösteriyordu. Sefir Münir Bey bu mektubu aldığı zaman, Paşa'ya birdenbire cevap vermedi. Bu mektupla beraber Paşa'nın hususî vaziyetinden de mufassalan *(ayrıntılı)* izahat verebilmek için onu bizzat görmek istedi. Brüksel'e hareket etti.

Sefir Münir Bey'in Brüksel'e vürudunu *(gelişini)* haber alan İsmail Hakkı Bey, derhal sefarethaneye koştu. Münir Bey'i görerek, Paşa'nın son vaziyeti hakkında izahat verdi. Münir Bey, Paşa'yı görmek istedi. İsmail Hakkı Bey'le beraber onun ikametgâhına gitti. Sefil ve küf kokan bir odada, tahta bir karyolada Damat Mahmud Paşa yatıyor, gözleri elem ve ıstırap ile parlıyordu.

Mahmud Paşa, Münir Bey'i görür görmez, ellerini kaldırdı:

— Ey sefiri âlişân! Bak bir kere şu hâlime. Çocuklar, beni ne hâle koydular. Beni, buraya nefyettiler *(sürdüler).* Aç bıraktılar. Allah da onları, nasıl bilirse öyle yapsın. Sefil oldum, hekim

yok, para yok. Aman beni İstanbul'a gönder, diye ağlamaya başladı.

Vaziyet, çok ciddi ve hazindi. Bu, devlet düşkünü adamın yüzüne ölümün karanlık gölgesi çökmüştü. Sefir Münir Bey derhal Paris'e telgraf çekti. Sefaret doktoru Mihran Efendi'yi Brüksel'e getirtti.

— Paşa'yı güzelce muayene et. Bu hâliyle İstanbul'a gidebilir mi? Şayet yolda kendisine bir hâl olursa, başımıza iş çıkar. Mesuliyet sana ait, dedi.

Doktor Mihran Efendi, Damat Mahmud Paşa'yı inceden inceye muayene etti:

— Salimen İstanbul'a kadar gideceğine emin değilim, cevabını verdi.

Münir Bey, derhal Abdülhamid'e uzun bir telgraf çekti. Paşa'nın bu acıklı hâlini tasvir etti. Ne suretle hareket etmesi lâzım geldiğine dair talimat istedi. Cevap, gecikmedi. Mabeyn Başkitabetinden gelen telgrafta:

"Damat Mahmud Paşa'nın rahatsızlığından ve maruz kaldığı sefâletten dolayı Zat-ı şahane büyük teessür içindedirler. *Kendilerine en muktedir doktorlar tefrikiyle müreffehen ve muazzezen İstanbul'a nakilleri irâde-i seniye iktizasındandır."* Diye emir geldi.

Münir Bey, bu telgrafı alır almaz, derhal Belçika Kralı'nın sertabibi ile Brüksel'in en maruf bir tabibini ve bir de Mahmud Paşa'yı tedavi eden doktoru celbetti. Sefaret Doktoru Mihran Efendi de dahil olmak üzere bunlara bir konsültasyon yaptırdı. Doktorlar, Damat Paşa'yı büyük bir dikkatle muayene ettiler.

"Paşa'nın bu halde İstanbul'a gönderilmesi şu tarafa dursun, yerinden kımıldatılması bile caiz değildir. Bu vaziyette fennen yapılacak bir şey varsa, o da, Paşa bir müddet tedavi edilir. Kendisine bir az kuvvet gelir. Bunun üzerine, cenup şehirlerinden birine gönderilir. Oradan da ancak vapurla İstanbul'a naklolunabilir." Dediler ve böylece de rapor verdiler.

Münir Bey, doktorların raporunu derhal telgrafla Abdülhamid'e bildirdi. Ertesi gün, İstanbul'dan şu cevap geldi:

"Gerek Zat-ı şahane ve gerek Seniha Sultan Hazretleri, vaziyetten fevkalade müteessirdirler. Paşa Hazretlerinin İstanbul'a nakilleri, her neye mütevakkıf ise, hiçbir maddi fedakârlıktan çekinilmeyerek bunun icrası ve müşarünileyh hazretlerinin bir an evvel Dersaadete izamı irâde-i seniyye iktizasındandır."

Münir Bey, bu telgrafı aldığı zaman çok müşkül bir mevkide kaldı. Doktorları tekrar topladı. Telgrafı gösterdi, Bir daha fikirlerini aldı. Doktorlar, bu seyahatin imkân haricinde olduğunu söylediler ve bu hususa dair de tekrar bir rapor verdiler. Münir Bey yine kaleme sarıldı:

"İrade-i seniyeye ittibaan (uyarak) hareket etmek vecibe-i zimmet (boynumuzun borcu) ise de doktorların tekrar verdikleri rapora nazaran Damat Mahmud Paşa'nın şimdilik yola çıkarılması imkânsızdır. Bu bapta (konuda) tekrar irâde-i seniye şerefsadır olsa dahi kulları bunu infaz etmekte mazurum. Çünkü vaziyeti yakinen gördüğüm için kendimde manevi bir mesuliyet hissediyorum. Fennin icabatına göre hareket etmek ve Paşa'nın biraz iade-i sıhhat ve kuvvet etmesini beklemek zaruridir." Diye bir cevap yazdı ve derhal, bu doktorların nezareti altında, Damat Mahmud Paşa'nın tedavisine başladı.

Doktorlar, uzun istişarelerden sonra bazı ilâçlar tertip ettiler. Bu meyanda gayet az miktarda şampanya verilmesini de tavsiye eylediler. Münir Bey, bu suretle Damat Mahmud Paşa'yı doktorların nezaretine ve Amasyalı İsmail Hakkı Bey'in de himaye ve refakatine terk ettikten sonra İsviçre'ye müteveccihen hareket etti. Fakat o gece, Brüksel'de feci bir hâdise zuhura geldi.

İçkiye fevkalâde düşkün olan Damat Mahmud Paşa, karşısında şampanya şişesini görünce dayanamamış, gece yanında İsmail Hakkı Bey'in bulunmamasından istifade ederek yavaş yavaş kalkmış, şampanya şişesine sarılmış, son damlasına kadar midesine boşaltmıştı. Uzun zamandan beri boş ve zayıf olan bu mide, tabii bu kadar fazla içkiye tahammül edememiş, Paşa'yı elim bir akıbete sürüklemişti. İsmail Hakkı Bey,

yanındaki odada yatan Damat Mahmud Paşa'nın, yüksek sesle konuştuğunu duyar duymaz merak etmiş, Paşa'nın odasına gelmiş, onun, tamamen sermest *(kendinden geçmiş)* ve bîşuur bir halde, gazeller okuduğunu görünce hayrette kalmış:

— Ah Paşam yaptın mı yapacağını, diye bağırmıştı.

Damat Mahmud Paşa, şampanyanın ateşleriyle yanan ve kavrulan başını kaldırmış, mestâne bir edâ ile:

— Kıyma bana evlât, Allah aşkına bir mey daha ver, diye yalvarmıştı.

Bu vaziyet karşısında İsmail Hakkı Bey şaşırmış, doktorları çağırtmış, icap eden tedavi yapılmışsa da, Damat Mahmud Paşa'yı, mukadder olan akıbetten kurtarmak mümkün olamamış, 1903 senesi kânunusanisinin 17'nci Pazar gecesi sabaha karşı Abdülhamid'in eniştesi, Seniha Sultan'ın azametli zevci, gurbet ellerinde, herkesten ve her sevgiden uzak olarak, hayatın bütün emel ve ihtiraslarına karşı, gözlerini ebediyen kapamıştı.

Ölüm, birbirinden nefret eden iki kuvveti, derhal bir menfaat etrafında birleştirmişti.

Babalarının sefâlet ve ıstırabına lâkayt kalan ve Paris'te istikbalin şöhret ve saltanatını avlamakla meşgul olan Prens Sabahaddin Bey'le Prens Lütfullah Bey, bu ölüm haberini alır almaz, harekete gelmişler, bundan istifade emeline düşmüşlerdi.

Aynı zamanda, Damat Mahmud Paşa'nın şahsından nefret eden Ahmed Rıza Bey de, onun ölümünden bir fayda temin etmek, bu hâdise etrafında bir velvele uyandırarak bütün cihanın nazar-ı dikkatini kendi üzerine celbeylemek istemişti.

Buna binaen Ahmed Rıza Bey derhal prenslere bir mektup yazarak usulen arzı taziyet ettikten sonra:

"Şehid-i hürriyet Damat Mahmud Paşa'nın, bütün Paris'teki vatandaşlar tarafından ihtifalâtı fevkalâde (olağanüstü merasimler) ile defnini ve bunun için de müştereken bir merasim programı hazırlanmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti Paris şubesi merkezine teşriflerini" rica etmişti. Sabahaddin Bey, cenaze-

yi alıp getirmek üzere biraderini Brüksel'e gönderdi. Kendisi de derhal bu dâvete icabet etti. Orada Ahmed Rıza Bey'le baş başa verdi, kendilerine yeniden bir şöhret tesis edecek olan bu hâdiseden, mümkün olduğu kadar fazla istifade edebilmek için parlak bir tedfin merasimi programı tanzimine girişti.

Bunlar, bu işle meşgul iken Paris Sefareti Seniyesi Müşteşarı Nabi Bey de Münir Bey'e şu telgrafı çekmişti:

"Brüksel'de bulunan damadı şehriyarî Mahmud Paşa'nın, eceli mev'udiyle (vadesiyle) vefat ettiği maslahatgüzar tarafından bildirilmiştir. Paşa'nın mahdumları ile Ahmed Rıza Bey birleşerek burada bulunan haşaratı başlarına toplamaya ve nümayişlerle bir cenaze merasimi yapmaya hazırlanıyorlar. Bunun men'i için Fransa Hariciye Nezaretine müracaat ettim. Fakat söz geçiremedim. İlk vasıta ile teşrifinizi rica ederim."

Bu telgraf, İsviçre'yi dolaştıktan sonra, Montekarlo Gazinosu'nun terasında, nefis bir kahvaltı esnasında Münir Bey'in eline verilmişti. Münir Bey derhal Paris'e gitti. Hariciye Nazırı, Mösyö Delkase (Del Cassė) ile Polis Müdürü Mösyö Lepin ve Emniyeti Umumiye Müdürü Mösyö Mugen'e müracaat etti. Mahmud Paşa'nın cenazesinin Paris'e nakli ve defni esnasında yapılacak nümayişlerin menedilmesini istedi. İstidraten (yeri gelmişken) şunu da arz edelim ki; Gerek Hariciye Nazırı ve gerek Polis Nazırıyla, müdürü, Münir Bey'in şahsi dostları idi. esasen Münir Bey, bütün Fransa hükûmet rüesası ile samimi görüşür ve bütün işlerini resmiyetten ziyade şahsî ve hususî tesiriyle istediği mecrada yürütürdü. Buna binaen bu Fransa ricali hükûmeti, Münir Bey'in teklifini bir şart ile kabul ettiler:

— Sokak, hükûmetindir. Bunun için sokaklarda yapılacak nümayişleri tamamen menederiz. Lâkin kapalı bir yerde nutuklar söylemelerini menedemeyiz, dediler.

Esasen Münir Bey'e de, bu lâzımdı. Fakat cenaze yola çıkarılmıştı. Hatta Fransa hududunu geçmiş, Paris'e de tekarrüp etmişti *(yaklaşmıştı).* Cenazenin geleceği istasyonda, geçeceği yollarda, defnedileceği Perlaşez Mezarlığı'nda tertibat almak icap ediyordu. Bunun için de vakit yoktu. Mösyö Lepin buna da derhal çare buldu. Münir Bey'e şu teklifte bulundu:

— Şimendiferler Müdür-i Umumisi, dostunuzdur. Şimdi gidiniz, onu görünüz. Bir bahane ile cenaze vagonunu bir istasyonda tevkif etsinler, Paris'e bugün getirmesinler, dedi.

Münir Bey, hemen Şimendiferler Müdür-i Umumisi'ne koştu. Bu şekilde ricada bulundu. Müdür-i Umumî, derhal, yoldaki istasyonlara emir verdi. İstasyonun birinde, cenaze vagonu bir bahane ile trenden çıkarıldı. Büsbütün başka bir istikamete giden diğer bir trene bağlandı. Almanya hududuna yakın bir istasyona yollandı.

Brüksel'den hareket eden trenin Paris'e muvasalat edeceği saat malûm olduğu için o saatte Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin Bey'ler, siyah elbiselerini, silindir şapkalarını giymişler. Etraflarında Jön Türklerden mürekkep bir cemmi gafir *(kalabalık topluluk)* ile istasyona gelmişler, cenazeyi istikbale hazırlanmışlardı. Tren geldiği zaman, hepsi birden koştular, cenaze vagonunu sordular. Şeftren, ellerini ovuşturarak cevap verdi:

— Maalesef, bir manevra hatası yüzünden vagon bir istasyonda kaldı. Ne yapalım? Bu gibi yanlışlıklar, her zaman her yerde olabilir, dedi.

İstikbalciler, müthiş bir darbe yemişlerdi. Derhal koştular, Hareket Müdürüne şikâyet ettiler. Oradan da:

— Evet, bunu biz de haber aldık, pek müteessir olduk. Şimdi o vagonu arıyoruz bulamıyoruz. Galiba, yanlışlıkla başka bir hatta sevk olunmuş, cevabı ile mukabele gördüler.

Artık istasyonda beklemenin faydasız olduğunu hissettiler. Bu suretle hercümerc olan programlarına teessüf ederek geri döndüler.

Damat Mahmud Paşa'nın zavallı cesedi, istasyondan istasyona dolaştıktan sonra, ancak ertesi günü Paris'te Perleşez Mezarlığı'na en yakın bir istasyona gelmişti. Şimendifer kumpanyası, cesedin derhal kaldırılması hakkında cenaze sahiplerine tebligatta bulundu. Buna binaen Paris'in dört köşesine yayılmış olan Jön Türkleri toplamak ve istasyonda nümayiş yapmak mümkün olamadı. Artık bütün ümitleri mezarlıkta

kalmıştı. Orada toplanılacak, ateşin nutuklarla Paris ufukları çınlatılacak, vatan uğrunda fedây-ı can eden Damat Mahmud Paşa'nın ölümünden Abdülhamid mesul tutularak, bütün dünyaya karşı protesto olunacaktı.

Fakat cenaze daha Perlâşez Mezarlığı'na naklolunmadan evvel, bir Fransız askeri taburu, mezarlık civarına geldi. Bir müddet oralarda talim ettikten sonra mezarlığa girdi. Silâh çatarak istirahate çekildi.

Cenaze alayı, mezarlık kapısına geldiği zaman karşılarında süngülü askerler gördüler. Genç bir zabit ilerledi:

— Mezarlıkta talimden yorulmuş olan tabur efradı istirahat ediyor. Bunun için bu kadar kalabalık, asker arasına girip de onların rahatını ihlâl edemez. Cenazenin akrabası ile en samimi bir iki dostu girsin, diğerleri avdet etsin, dedi.

Bu askerce emre muhalefet, mümkün değildi. Zaten karşıdaki nöbetçilerin parlak süngülerini görenlerin çoğu da birer tarafa sıvışıvermişlerdi. Artık vaziyeti olduğu gibi kabul etmek, hiç olmazsa, mezar başında iki üç kişi arasında, protesto maddesini tatbik ile iktifa eylemek zaruri idi. Cenaze, sessizce arabadan indirildi. Tam, kapıdan girilecekti, birdenbire iki otomobil geldi. Birinden Mösyö Mugen, diğerinden de birkaç resmi polis indi. Mösyö Mugen, doğruca Ahmed Rıza Bey'e yaklaştı:

— Mösyö! Defnedeceğiniz şu cenazenin başında nutuk söylemenizi Fransa hükûmeti polis nizamnamesine istinaden men ediyorum, dedi.

Ahmed Rıza Bey'le Prensler şaşırdılar. Birbirlerinin yüzüne bakakaldılar. Ahmed Rıza Bey derhal kendisini toparladı:

— Fakat biz, Müslümanız. Dinimizin icap ettirdiği şeyleri yapmak isteriz, diye cevap verdi.

Mösyö Mugen bu sözlere:

— Evet. Bu, hakkınızdır. Ben sizi bundan men etmiyorum. Nümayişkârane sözler söylememek ve Sultan'ın aleyhinde nutuk irad etmemek şartı ile ne isterseniz yapabilirsiniz, diye mukabele etti.

Ahmed Rıza Bey, bu kaçamaklı noktadan istifade etmek istedi:

— Biz, sadece duâ edeceğiz. Ve...

Fakat Mösyö Mugen, kati bir ifâde ile Ahmed Rıza Bey'in sözlerini kesti:

— Bir şart ile. Fransızca söyleyeceksiniz. Ben de bunları işiteceğim, demekle iktifa etti.

Artık, fazla zorlamanın hiçbir fayda temin etmeyeceğini onlar da anlamışlardı. Buna binaen sözü kısa kestiler. Talihsiz Mahmud Paşa'nın na'şını bu yabancı diyarda, yabancı topraklara terk ettiler. Tasarladıkları programın bir maddesini dahi tatbik edememekten mütevellid bir acz ve teessür içinde çekilip gittiler.

Ertesi gün, Münir Paşa, sefaret imamı Mustafa Efendi ile sefaret memurlarından birkaç kişiyi Perlâşez Mezarlığı'na gönderdi. Mahmud Paşa'nın mezarında Kur'an okuttu. Duâ ettirdi. Bu suretle artık Damat Mahmud Paşa gailesine, nihayet verilmişti.

***

Ahmed Rıza Bey, bu suretle Damat Mahmud Paşa gibi bir rakipten kurtulduğuna pek o kadar sevinememişti.

Çünkü şimdi de karşısına, boylu boyunca Prens Sabahaddin Bey dikilmişti. Prens Sabahaddin Bey bütün bugünkü sefâlet ve mahrumiyetlere göğüs geriyor ve bu büyük mukavemetinin, yarın kendisine pek parlak bir istikbal yaratacağına hükmediyordu. Bunun için herhangi kuvvetle, herhangi şekilde olursa olsun, sonuna kadar mücadeleye karar vermişti. Bahusus şimdi yanında İsmail Hakkı Bey gibi bir yardımcısı da vardı.

Son nefesine kadar Damat Mahmud Paşa'ya muavenet ve hizmet eden İsmail Hakkı Bey, şimdi de onun oğullarına muzahir *(destekçi)* ve muavin olmuştu. Bu da sebepsiz değildi. Çünkü bu zat, eskiden beri Ahmed Rıza Bey'den nefret ederdi. Hatta bir aralık, Ahmed Rıza Bey'i düelloya bile dâvet etmişti. Nite-

kim bu husumet, son zamanlara kadar devam etti. Her iki taraf birbirini en ağır ve en haysiyet kıran cürümlerle ittiham eyledi *(suçladı).*

Abdülhamid, gerek Sefir Münir Bey vasıtası ile ve gerek diğer birtakım hususi vesaiti istihbariyesiyle bütün bunlardan haberdar oluyor, Jön Türkler arasına giren bu nifak *(ikilik)* ve teşettütden *(bozgunluktan)* büyük bir memnuniyet hissediyordu. Hünkâr, Damat Mahmud Paşa'nın vefatını müteakip:

— Çocukluk etmesinler, İstanbul'a dönsünler. Onlar da babalarının akıbetine uğrayacaklar, diye Prens Sabahaddin Bey'le biraderi Lütfullah Bey'e haber göndermişti.

Lütfullah Bey, az çok bu cihete temayül ettiği *(meylettiği)* halde, Prens Sabahaddin Bey buna mani olmuştu. Çünkü artık Sabahaddin Bey hayatını yeni baştan tanzim etmek ve mücadelesine de yeni bir programla daha şiddetli bir surette devam eylemek istiyordu. Fakat bütün bunlar için para lâzımdı. Ermeniler, eskisi gibi para vermiyorlar, verdikleri paraları da senetlere raptediyorlardı *(bağlıyorlardı).* Bu iki birader, bunun da kolayını buldular, bonolar tertip ediyor, kısa vadeli senetlerle

مرحوم داماد محمود پاشا زاده لطف الله بك

Prens Lütfullah Bey

şundan bundan paralar alıyor, fakat bunları tediye etmiyorlardı. Artık bütün Paris mahalifinde, bu iki biraderin kredisi fenâ halde düşmüştü. Alacaklılar, ellerindeki bonoları mahkemelere veriyor, bunların tahsilini talep ediyorlardı. Çok gariptir ki bu senetleri imzalayan prensler; "Fehametlû prens hazretleri" unvanını kullanıyorlar ve başları sıkıldığı zaman:

— Sefarethaneye müracaat ediniz. Biz, Sultan Hamid'in en yakın akrabası olduğunuz için hükûmeti seniye sefiri bunları tediyeye mecburdur, diyorlardı.

Hanedan-ı saltanata mensubiyet iddiasıyla yapılan bu muameleleri Abdülhamid haber aldıkça müteessir oluyor, Ahmed Rıza Bey'in, adi serseri ve nâkabili ıslâh *(iyileştirilmesi mümkün olmayan)* şarlatan tesmiye ettiği *(isimlendirdiği)* bu iki hemşirezadesini İstanbul'a aldırmak için her vasıtadan istifadeye çalışıyordu.

O esnada, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa Paris'e gidiyordu. Abdülhamid, Hidiv'e haber gönderdi: Prens Sabahaddin Bey'le biraderi Lütfullah Bey'in avdetlerini temine çalışmasını rica etti. Hidiv, Paris'e geldi, sefarethaneye uğradı. Henüz vezir olan Sefir Münir Paşa ile görüştü. Prensleri sefarethaneye dâvet ettirdi. Prens Sabahaddin Bey, bu dâvete icabet etmedi. Fakat prens Lütfullah bu fırsattan istifade etmek istedi. Sefarete gelerek Münir Paşa'nın huzurunda Hidiv'le görüştü. Bazı şartlar dermeyan ederek *(ileri sürerek)* on güne kadar İstanbul'a avdet edeceğini söyledi ve bunun için de bir miktar para talep etti. Hidiv, zeki bir adamdı. Onun başlıca ihtisaslarından biri de adam tanımaktı. Lütfullah Bey'i tetkik eden Hidiv, ona itimat edemedi. Peşinen hiçbir şey veremeyeceğini söyledi. Fakat Lütfullah Bey, o esnada pek büyük bir sıkıntı içinde idi. Her ne pahasına olursa olsun Hidiv'den bir miktar para koparmak istedi. İlk sözde on bin frank teklif ettiği halde, ine ine iki bin beş yüz franka kadar indi ve Hidiv'e şu senedi verdi:

"Bugün, Zati Hazreti Hidiv'e Paris'te Devleti Aliye-i Osmaniye Sefiri Münir Paşa'nın muvacehesinde (önünde), on güne kadar İstanbul'a avdet etmeye razı olduğumu söylemiştim. İşbu azi-

met hakkındaki beyanatım, hattı destimle (el yazımla) muharrer (yazılmış) olan bu senetle tekrar ediyorum. Zati Hazreti Hidiv-i Ekremi'den iki bin beş yüz frank ahzeylediğimi (aldığımı) dahi beyan ederim.

11 Temmuz 1903

Ahmed Lütfullah"

Lütfullah Bey, bu senedi yazdıktan sonra, defaatle okudu. Ve sonra tekrar kalemi eline alarak dördüncü satırdaki Hidiv-i Ekremi'den iki bin beş yüz frank kelimelerinin arasına bir de "karzen" *(borç olarak)* kelimesini ilâve etti. Bu kelimeyi ilâve etmekle, günün birinde kendi haysiyet ve şerefini kurtarabileceklerini zannediyordu. Prens Lütfullah Bey'in kendi el yazısı olan bu senedin klişesi, vesaik meyanından dercedilmiştir *(yayınlanmıştır).* Dikkat buyurulursa, karzen kelimesinin sonradan ilâve edildiği vazıhan *(açıkça)* görülür.

Prens Lütfullah Bey bu senedi verdi. Hidiv'den de iki bin beş yüz Frankı aldı. Fakat sözünde durmadı. Hatta bir müddet, meydana bile çıkmadı. Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra, artık sefâlete dayanamadı. O tarihte Paris'te, Fur Krun Sokağında 19 numarada sakin M. Andre dö Lüsak isminde bir adamın tavassut ve kefaletiyle M. Omber Natal'dan dört bin iki yüz Frank aldı. Paris'ten İstanbul'a kaçtı.

Kaçtı, diyoruz. Çünkü Lütfullah Bey, bu parayı başka bir maksada sarf olunmak üzere almıştı. Halbuki asıl maksadının İstanbul seyahati olduğu biraz sonra anlaşıldı. Fakat çok gariptir ki bu seyahat de, tabii bir yolculuk olmamıştı. Çünkü bu yolculuktan birkaç gün evvel, Paris'ten Abdülhamid'e bir mektup gönderilmiş:

"Elyevm, Paris'te mukim merhum Damat Mahmud Paşazade Prens Lütfullah Bey birkaç güne kadar buradan gizlice hareket edecek ve Köstence tarikiyle gizlice İstanbul'a girecektir. Bu esnada Lütfullah Bey kendisini tanıtmamak için bir takma sakal kullanacağı gibi Köstence'de de Grand Otel'de misafir kalacaktır. Maksadı her ne kadar meçhul ise de, buradaki komiteden İstanbul'daki komiteye bazı şifahi talimat getireceği ve bazı ze-

vat ile de gizlice görüşeceği zannolunmaktadır." Diye bir jurnal verilmişti.

Hâlbuki bu jurnalı gönderen, bizzat kendisi idi. Lütfullah Bey, bu jurnali yazıp İstanbul'a gönderdikten sonra, birkaç günü daha Paris'te geçirdi. Ve sonra Köstence'ye azimet etti. Abdülhamid, jurnali alır almaz, Lütfullah Bey'i tarassut etmek üzere Köstence'ye adam göndermiş ve İstanbul'da da tertibat aldırmıştı. Lütfullah Bey Köstence'ye tabii bir surette geldi.

Gönderdiği jurnal üzerine buradan itibaren takip edileceğine emindi. Nitekim otele girer girmez, salonda iki adamın kendisini tanıdıklarını hissetti. Fakat bunlara karşı lâkayt davrandı. Otel direktörü vasıtasıyla İstanbul'a vapur bileti aldırdı.

Ertesi gün Romanya vapuruna atladı. Kendisini takip edenleri hiç görmemiş gibi hareket ediyor, mümkün olduğu kadar lâkayt görünmeye çalışıyordu. Vapur, Boğaz'dan girer girmez, güya tanınmamak için kamarasına kapandı. Galata rıhtımına yanaşılınca da, çenesine bir sakal taktı. Yolcuların arasına karıştı. Suret-i mahsusada talimat almış olan pasaport ve polis memurlarının önünden bilâmania *(engelsiz)* geçerek rıhtımda bir araba aramaya başladı. O esnada da yakalandı.

Prens Lütfullah Bey'in plânı, buraya kadar tamamen düşündüğü gibi zuhur etmişti. Fakat bundan sonrası, tasavvurlarına uymadı. O, yakalanır yakalanmaz, Yıldız'a götürüleceğini orada sorguya çekileceğini kuvvetle ümit ediyor ve işte bu esnada da Abdülhamid'den birçok şeyler koparabileceğini tahmin ediyordu. Çünkü böyle düşünmeseydi, bu şekilde İstanbul'a gireceğini bizzat Abdülhamid'e haber vermezdi. Fakat bütün bu ümit ve tahminleri boşa gitti. Kendisini tevkif edenler evvelâ Köprübaşı'ndaki Aziziye Karakolu'na götürdüler. Orada bir müddet beklettiler. Ve sonra rıhtımda bekleyen bir istimbota bindirdiler. Doğruca validesinin köşküne sevk ettiler. Seniha Sultan, oğlunu bekliyordu. Ana ile oğlun karşılaşması, bir hayli firaklı oldu.

O andan itibaren de köşkün etrafına, sivil zabıta memurları konuldu. Lütfullah Bey, bu suretle avdetten vakıa çok büyük bir şey kazanmadı. Mamafih Abdülhamid, hemşirezadesini

büsbütün mükâfatsız da bırakmadı. Bin lira, ihsanı şahane gönderdi. Hiç kimse ile görüşmemek ve ancak, tayin olunan memurların nezareti altında ve muayyen hudut *(belirlenmiş sınırlar)* dahilinde gezmek şartıyla şık bir kapalı araba da hediye etti.[15]

Prens Sabahaddin Bey'e nazaran daha mahir bir kaptan olan Prens Lütfullah Bey gemisini kurtarmış, senelerce Paris kaldırımları üzerinde sefil ve perişan dolaştıktan sonra, nihayet validesi Seniha Sultan'ın sarayına dönerek kuş tüyü şilteler üzerine yan gelip uzanmıştı. Eskisi gibi etrafını yine dilber ve nazenin saraylılar ihata etmişti. Ara sıra Abdülhamid'in hediye ettiği şık ve zarif arabaya biniyor, tarassut memurlarının nezareti altında, şöylece bir dolaşıyor, sonra mahcup ve uslu bir çocuk gibi köşke avdet ediyordu.

Bu esnada Prens Sabahaddin Bey, Paris'te çalışıyor, didiniyor bütün mahrumiyetlere göğüs geriyor, cennet vaatlerine iman ederek dünya saadetini ayaklarının altında çiğneyen zahidler gibi bütün ümitlerini istikbâlin hülyâlarına hasrediyordu.

Fakat, karşısında bir Jüpiter gibi dikilen, istikbalin bütün nimet ve saadetini hiç kimse ile paylaşmak istemeyen Ahmed Rıza Bey de günden güne kuvvetleniyor, bazan fikir ve kalem mübarezeleriyle, bazan da memlekete muzır olan kuvvetlere müzaheret töhmetiyle onu sarsıyor, hırpalıyor, kendisi, gittikçe dal budak peyda eden bir ağaç gibi serpilip büyüyor; Prens Sabahaddin Bey'i, gölgede kalan bir fidan gibi cılız bırakmak istiyordu.

Taraftar peyda etmek hususunda, Ahmed Rıza Bey'in talihi

15- İhtimal ki karilerimiz, burada duracak ve bize şu suâli soracaklar:

"Prens Lütfullah Bey, niçin bu suretle avdet etti? Doğruca sefarethaneye müracaat ederek, müreffehen ve muazzezen İstanbul'a gelemez mi idi?"

Bu mümkün değildi. Çünkü Lûtfullah Bey bu suretle hareket ettiği takdirde, mücahede hayatından ricat ettiğinden dolayı hem kendisi pek şerefsiz bir mevkie düşecek ve hem de biraderinin hayal ve tasavvurlarını alt üst edecekti. Buna binaen güya komite tarafından gizli bir iş için İstanbul'a gönderiliyormuş da Abdülhamid tarafından haber alınmış ve yakalanmış gibi hareket etmek icap ediyordu. Bu plânın tasavvur ve tatbikinde Prens Sabahaddin Bey'in bir iştirak ve tesiri var mıdır? Bunu kat'iyen kestirmek mümkün değildir. Z.Ş.

daha yaverdi. Prens Sabahaddin Bey'in yanında belli başlı bir İsmail Hakkı Bey'le bir de Hoca Kadri Efendi bulunduğu halde, Ahmed Rıza Bey, Mısırlı Prens Mehmed Ali Paşa gibi zengin, Doktor Nâzım Bey gibi şeytana çarığı ters giydiren zeki, Sami Paşazade Sezai Bey gibi iyi bir muharrir, Trablusgarp'tan firar ederek gelen Mülazım Ferid Bey gibi enerji sahibi, Ahmed Saip Bey gibi kudret ve liyâkat erbabı arkadaşlara mâlikti. Hele, Bahaeddin Şakir Bey'in firarı ve bu zevata ve mücadele vesaitini büsbütün arttırmıştı.

Bahaeddin Şakir Bey, hele bu, birçok kudretleri nefsinde toplayan mühim bir şahsiyetti. Pervasız, metin, önüne çıkan her mâniayı bir darbede ezip geçiverecek derecede kuvvetine emin olan Bahaeddin Şakir Bey'in Paris'e gelir gelmez Ahmed Rıza Bey'e iltihakı, İttihat ve Terakki Cemiyeti – Paris Şubesi'ne yeni bir kuvvet temin etmişti.

Baha Bey, Anavatan'daki umumî vaziyet hakkında da bir çok malûmat getirmişti.. Memlekette, Abdülhamid idâresine karşı nefret ve husumet besleyen münevverlerin çoğaldığını ve bilhassa menfilerin halk üzerinde büyük tesir yaptıklarını izah ettikten sonra;

— Burada, sadece neşriyatta bulunmak kâfi değil. Gerek İstanbul, gerek Anadolu ve Rumeli'de teşkilât yapmalıyız, dedi.

Bu mesele, evvelce de Cemiyet tarafından düşünülmüştü. Fakat buna imkân görülmemişti.

Çünkü ilk defa olarak İstanbul'da teşekkül eden İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumîsi, hükûmetin şedit *(şiddetli)* bir darbesi altında o kadar ezilmiş ve erimişti ki, buna yeniden bir hayat ve faaliyet vermek, mümkün değildi.

***

Vakıa bu darbeyi vuran el hükûmetindi. Fakat buna sebep olan da Cemiyetin en mühim müessislerinden *(kurucularından)* biri idi. İnkılâp tarihinin en acıklı bir vakasını teşkil eden bu hâdise şöyle cereyan etmişti.

Mektebi Tıbbiye'de doğan hürriyetperverâne fikirler, 1309 (1893) senesine doğru harice taşınmaya başlamış, az zaman zarfında İstanbul'un münevver zümresi arasında bu fikirlere bir temayül uyanmıştı. Birbirini takip eden Ermeni vakaları, endişeyi mucip oluyor, her an ecnebilerin müdahalesinden korkuluyordu. Artık devletler idâresinde esaslı ıslahat yapılmasını temenni edenler çoğalmıştı. Lâkin kuru bir temenniden, hiçbir şey hasıl olmuyordu. Buna binaen hükûmeti bu ıslahata icbar etmek ve buna mani olanları devirmek icap ediyordu.

Evvelâ, şurada burada içtima edilerek, alelâde bir hasbihâl kabilinden olmak üzere teati edilen bu fikirler yavaş yavaş bir teşekkül ihtiyacı doğurmuştu. Bu ihtiyacı hissedenler Bayezıd civarında, Mithat Paşa Konağı'nın bir kısmını işgal eden Nümune-i Terakki Mektebi'nde içtima ettiler. Gizli bir cemiyet teşkil etmeye karar verdiler. Bu içtimaı hazırlayanlar Nümune-i Terakki Mektebi Müdürü Nadir, Harbiye Nezareti Levazım Dairesi Muhasebe Kalemi Müdürü Hacı Ahmed Efendi, Kocamustafapaşa'da Bedevi Tekkesi şeyhi ve Kabataş Camisi hatibi şeyh Naili Efendi, bu zatın biraderi İsmail Hakkı Bey'den mürekkepti.

Bu içtimada, Osmanlı İttihat Cemiyeti namıyla bir teşekkül vücuda getirildi ve az zamanda da birçok aza kaydedildi.

Cemiyet, İstanbul'un muhtelif semtinde, muhtelif gruplara ayrılmıştı. Fakat en mühim grup Bâb-ı Seraskerî'de idi. bu grubu, Seraskerlik Makamı Seryaveri Miralay Şefik Bey bizzat idâre ediyordu. Şefik Bey, ilk hamlede Merkez Kumandanı Kâzım Paşa'yı elde etmişti. Merkez kumandanını elde etmek de, İstanbul'da bulunan koca bir fırka askeri elde etmek demekti.

Cemiyet, bir taraftan İstanbul'da azasını çoğaltmaya çalışırken, diğer taraftan da Avrupa'daki Jön Türklerle muhabere ediyor, bunları da vatan haricinde çalıştırarak maksadına bir an evvel kavuşmak istiyordu. 1312 (1896) senesinde Cemiyet artık kendini kuvvetli görmeye başlamıştı. Memleket dahilinde gittikçe kudretini arttıran Cemiyet, Avrupa'ya firar eden

Murad Bey'e de mümessilliğini vermiş, hariçte Murad Bey'in şiddetli neşriyatıyla, dahilde de, duvarlara yaftalar yapıştırmak, camilere beyannameler atmak suretiyle fiilen harekete geçmişti. Cemiyetin bu hareketini gören birçok hamiyet erbabı peyderpey Cemiyete dahil oluyor, hatta Madrid Sefiri Necip Paşa gibi ehemmiyetli zevat bile Cemiyete müzahir *(arka çıkan)* bulunuyordu. 1312 (1896) senesi Teşrinievvel iptidasında *(Ekim başlarında)* içtima eden Cemiyet azaları hükûmete son ve kat'i darbeyi vurmaya karar vermişlerdi. Yapılan bir program mucibince, Meclisi Hass-ı Vükelâ'nın içtima ettiği bir gün, Birinci Fırka askerinin yardımıyla evvelâ Babıâli'ye hücum edilecek, Heyet-i Vükelâ toplu bir halde ele geçirilecek, sonra da Yıldız Sarayı abluka olunacak, Veliaht Reşad Efendi dairesinden alınarak Babıseraskeri'ye getirilecek ve orada derhal biat merasimi yapılacaktı.

Bu suretle Abdülhamid ortadan kaldırıldıktan sonra da, artık ıslahat yapılması güç olmayacaktı. Her şey hazırlanmıştı, tertibat mükemmeldi, yalnız, Madrid Sefiri Necip Paşa, yapılacak icraatın bazı noktalarına itiraz ediyor ve bu meselenin münakaşası sürükleniyordu.

Teşrinievvelin *(Ekimin)* on dördüncü günü Numune-i Terakki Mektebi Müdürü Nadir Bey Tokatlıyan'a gitmiş ve bir hayli içki içmişti. Kapıdan çıkarken Mazhar Bey isminde bir zata tesadüf etti. Nadir Bey, öteden beri Mazhar Bey'le tanışıyor ve onu da Cemiyete ithal etmek istiyordu. Fakat Mazhar Bey, bazı mülâhazalara binaen ağır davranıyordu. Nadir Bey, bu eski arkadaşına burada tesadüf edince, içkinin verdiği bir pervasızlıkla eski teklifini tekrar etti. Ve müteakiben de:

— Azizim... Korkuyorum, çok geç kalacaksın. İhtimal ki yarın, öbür gün, bizimle beraber olmayanlar acı bir felâket karşısında kalacaklardır, dedi.

Bu sözleri o kadar yüksek sesle söylemişti ki, aradan pek az bir zaman geçer geçmez, derhal Yıldız'a aksetti. Zaten epeyce zamandan beri Cemiyetin vücudundan haberdar olan fakat en esaslı bir ipucu yakalamak için fırsat kollayan Abdülhamid,

evvelâ Nadir Bey'i tevkif ve Yıldız'da isticvap ettirdi. Nadir Bey, hiçbir şey noksan bırakmadan, Cemiyetin bütün maksadını söyledi. Azalarını da birer birer haber verdi. O zaman, Yıldız'ın bütün icra kuvvetleri harekete getirildi. İstanbul'da büyük bir facia hâlini alan, vâsi mikyasta *(geniş çapta)* tevkifat icra edildi.

Evvelâ, Şeyh Naili Efendi'yi getirdiler. Beşiktaş Karakolu'nda tevkif ettiler. Gerek evinde ve gerek tekkesindeki eşyayı, hallaç pamuğu gibi dittiler. Muzır evrak aradılar. Fakat bir şey bulamadılar. Yine o gece Şeyh Naili Efendi'nin biraderi Hakkı Bey, Nümune-i Terakki Mektebi Ders Nazırı Hüseyin Bey, Doktor Sabri Bey, Hacı Ahmed Bey, Numune-i Terakki Mektebi tarih ve Coğrafiya Muallimi İhsan Bey[16], Ragıp Paşa Kütüphanesi Hafızı Kütüb-ü Hacı Hafız Ali Efendi, Kolağası Hüseyin Bey tevkif edildi. Bunlar da Beşiktaş Karakolu'na getirildi.

Yıldız'da Mabeyinci Ragıp, İkinci Kâtip İzzet, Hususi Şifre Kâtibi Hersek'li Kâmil Bey'lerle Feyzi Bey isminde bir adliye müstantiğinden mürekkep bir heyet tarafından mevkuflar sıkı bir istintaktan geçirildi. Cemiyetin bütün esrarı ele geçirildi. Abdülhamid, işin dağdağalandırılmasından korkuyor, bu meselenin mümkün olduğu kadar halkın lisanına düşmemesini istiyordu. Fakat her şey çarçabuk duyulmuş, İstanbul halkı, hayret ve heyecan içinde kalmıştı.

On gün süren üzüntülü isticvaplardan sonra mevkuflar Zaptiye Nezareti'ne getirildiler. Burada birçok arkadaşlarına tesadüf ettiler. Derhal İdâre-i Mahsusa'nın Canik Vapuru hazırlandı. Bu vapur, mevkufları muhtelif iskelelere taşıyacaktı. Vapurda, yukarıda isimlerini saydığımız zatlardan başka, divan-ı Muhasebat Reisi Zühtü, Doktor Besim Ömer Paşa'nın pederi Ömer Şevki Bey, Şûrayı Devlet Müdde-i Umumilerinden Kemal Bey, Hafız Ali Efendi, Kolağası Hüseyin Bey ve saire gibi İstanbul'un birçok güzide mütefekkirleri vardı. Aynı zamanda, Merkez Kumandanı Kâzım Paşa ile Zaptiye Nazırı Nâzım Paşa da vapura getirilmiş, ayrı ayrı birer kamaraya hapsedilmişti.

16- İ. Şerif Saru. Z.Ş.

Vapur, arkasında birçok felâketzede aile bırakarak bir sabah erkenden, İstanbul'dan hareket etti. Bütün Anadolu ve Arabistan sahillerini dolaşarak bu kıymettar hamulesini muhtelif iskelelere tevzi eyledi. Bunlardan, felâketin en büyüğüne maruz kalanlar Şeyh Naili Efendi ile Hacı Ahmed Bey'di. Naili Efendi, bütün ailesiyle beraber, Trablusgarp'ın Humus kazasına, Hacı Ahmed Bey de Fizan'a nefyedilmişti.

İstanbul, bu ağır darbenin altında ezilmiş gibiydi. Halk meyus ve mustaripti. Muhtelif şekilde hafiyeler, İstanbul'un her sınıf ve zümresini ihata etmişlerdi. Ne saz ve ne söz âlemleri kalmıştı. Hatta düğünlerde bile izinsiz içtima, men edilmişti. Buna binaen artık bu muhitte yeniden teşkilat yapmak İttihat Cemiyetinin sönen ışığını bir daha parlatmak, muhaldi.

Mamafih, hükûmetin bu şiddet ve takayyüdatına rağmen vatan ve hürriyet mücadelesine devam edenler de vardı. Avukatlıkla meşgul olan Manyasîzade Refik Bey'in, Galata'da Mertabani Sokağı'ndaki yazıhanesi, birçok münevver gencin adeta içtima mahalli idi. Refik Bey, müfrit bir hürriyetperverdi. Yüksek seciyesi ve mefkûresine *(gayesine)* merbutiyeti ona büyük bir medeni cesaret vermişti. Fakat bu cesareti daima ihtiyatla kullanıyor, hedefe vasıl olmak için sakin ve amelî bir program takip ediyordu. O devirde, matbuat âleminde epeyce şöhret olan Mahmud Sadık Bey ile Üsküdar'da Salacak İskelesi'nin üst tarafında bir yalıda oturan genç avukatlardan Mustafa Baha Bey, Mektebi Sultanî mezunlarından Sadreddin Şükrü Bey ve reji kâtiplerinden Necip Bey isminde bir genç, Manyasîzade Refik Bey'in muhitinden ayrılamıyorlardı. Bunlar nöbetle Fransız Postahanesi'ne gidiyorlar, Paris'ten Ahmed Rıza Bey tarafından gönderilen mektup ve gazeteleri alıyorlar, Refik Bey'in yazıhanesine muttasıl olan ve İngiliz tebaasından bir adamın idâresinde bulunan "İsteven Çin" birahanesinde toplanıyorlar. Bunları tasnif ediyorlar. Mektuplarla gazetelerin birer nüshasını Refik Bey'e veriyorlar, diğerlerini de emniyet ettikleri arkadaşlarına dağıtıyorlardı.

Refik Bey'in bu dört havarisinden maada, hissen ve fikren ona merbut *(bağlı)* birçok gençler de vardı. Bunları bir araya top-

lamak ve bir teşekkül yapmak mümkündü. Fakat Refik Bey bu ciheti mahzurlu görüyor, sadece fikirleri uyandırmakla iktifa ediyordu. O sıralarda, Ermenileri muhakeme etmek üzere bir Mahkeme-i Fevkalâde teşekkül etmişti. Evlerinde evrakı muzırra bulunan ve Avrupa'daki Jön Türklerle muhabere ettikleri anlaşılan, Düyunu Umumiye memurlarından Cevdet Bey ve rüfekası da bu mahkemeye verilmişlerdi. Refik Bey, bunların vekâletini deruhte etti *(üstlendi).* Çünkü bu muhakeme, onun maksadını temine en müsait bir vesile teşkil etmişti. Son muhakeme günü mahkeme hıncahınç dolmuştu. Herkes derin bir merak içinde, Manyasîzade Refik Bey'in müdafaasını dinliyordu. Refik Bey sözü Avrupa'da çıkan gazetelere intikal ettirdi. Bunların isimlerini birer birer saydı. Herkesin nazar-ı dikkat ve alâkasını bunların üzerinde topladı. "Müvekkillerim edebiyat meraklısıdır. Buna binaen bu gazeteleri ele geçirmişler, bunlarla edebî zevklerini tatmin eylemek istemişlerdir." tarzında bir müdafaa yaptı.

Muhakemeden sonra birçok dostları bu tehlikeli müdafaanın sebebini sordular.

— Her zaman, bu kadar kalabalık halkı bir araya toplamak mümkün mü? fenâ mı oldu, işte mükemmel bir propaganda yaptım, cevabı ile mukabele etti.

Ahmed Rıza Bey'le rüfekası İstanbul'un bu vaziyetini öğrendikleri için artık yeniden bir teşkilât yapmayı lüzumsuz buluyorlar. Vatanın en münevver zümresini ihtiva eden bu koca memleketi kendi haline terk ediyorlardı. Bu da tabii ve çok doğru bir siyâsetti. Yüzlerce ve binlerce hafiyenin, vicdanlara kadar uzanan gözleri önünde, birbirine merbut ve müselsel *(zincirleme)* bir teşekkül hâlinde çalışmak mümkün değildi. Bunun içindir ki, İstanbul'un bütün hürriyetperverleri, ancak fikirlerini şuna buna aşılıyor, ele geçirdikleri Avrupa gazetelerini mümkün olduğu fazla adama okutmak ve fikren taraftar kazanmayı kâfi buluyorlardı.

Bütün nazarlar Paris'e çevrilmişti. Herkes, ancak oradan ümit bekliyordu. Esasen halkın beklediği başlıca iki nokta vardı:

1- Avrupa'daki İttihat ve Terakki merkezinin nihayet Abdülhamid'i ıslahat icrasına mecbur etmesi,

2- Abdülhamid'in ölümü.

Birinci nokta, çok zaif bir ümit olduğu için birçokları buna hayal nazariyle bakıyorlardı. Asıl ümitler ve tahminler, Abdülhamid'in ölümüne toplanıyordu.

1319 (1903) senesine kadar bu halde devam eden vaziyet, o tarihten itibaren değişir gibi oldu. Çünkü 1311 (1896) senesinden beri Rumeli'nin Hıristiyanlarla meskûn mahallerinde çalışan gizli bir kuvvet artık ortaya çıkmış, bombalarıyla, tüfekleriyle her tarafı velveleye veriyordu. Rumeli'de patlayan bu silâhlar, yalnız siyâset semasında değil, milletin hürriyete susamış vicdanlarında da birer ma'kes *(yankı)* bulmuştu. Bulgar çeteleri Makedonya'yı, Rum çeteleri, Tesalya'yı alt üst ediyor. Devleti Aliyye-i Osmaniye'nin asırlardan beri devam eden keyfi idâresine nihayet vermek istiyorlardı.

Bu hareket, gerek Anavatan dahilinde ve gerek Avrupa'da çalışan hürriyetperverlerin nazar-ı dikkatini celbetti. Ve artık laklakiyattan ziyade fiiliyata geçmek lâzım geldiğini hissettirdi.

Senelerden beri Avrupa'da devam eden Jön Türklerin neşriyatı, ne Abdülhamid'in mevkiini sarsabilmiş ve ne de Avrupa diplomatlarının nazarı ehemmiyetini celbeylemişti. Fakat Makedonya'da patlayan Bulgar bombaları, bir an içinde işin rengini değiştirivermişti. Paris ittihatçıları bu vaziyetten istifade etmek istediler. Derhal kendilerine çekidüzen verdiler. Esaslı bir surette işe giriştiler.

Gerek İstanbul ve gerek Paris'te vaziyet bu merkezde iken, Rumeli'deki Türkler de, büyük bir endişe içinde idiler. Köyler ve kasabalar, iki ateş arasında kalmıştılar. Bir taraftan Bulgar ve Yunan çeteleri, diğer taraftan da takip müfrezeleri, halkı kasıp kavuruyor, bütün Makedonya'da rahat ve huzur bırakmıyordu.

Şehirlerde bulunan münevver zümreler, memleketin derin bir uçuruma doğru sürüklendiğini görüyor, fakat bu hâle teessüf etmekten başka ellerinden bir şey gelmiyordu. Felâketi asıl yakından gören, Üçüncü Ordu'nun genç zabitanı idi. Her gün dağdan dağa koşan, Bulgar ve Rum çetelerini kovalayan

bu genç zabitler, karşılarındaki kuvvetlerin alelâde birer eşkıya çetesi olmadıklarını anlamışlardı. Bu çeteleri himaye eden Bulgar köylerinde, muntazam bir plânla hareket eden mükemmel teşkilâta sahip olduğunu görüyor ve bu teşkilâta, kadınların ve çocukların bile dahil olduğunu hissediyorlardı. Buna mukabil Osmanlı Hükûmeti dairelerinde, daha hâlâ eski kayıtsızlık devam ediyor, kanun yerine teamül hüküm sürüyordu.

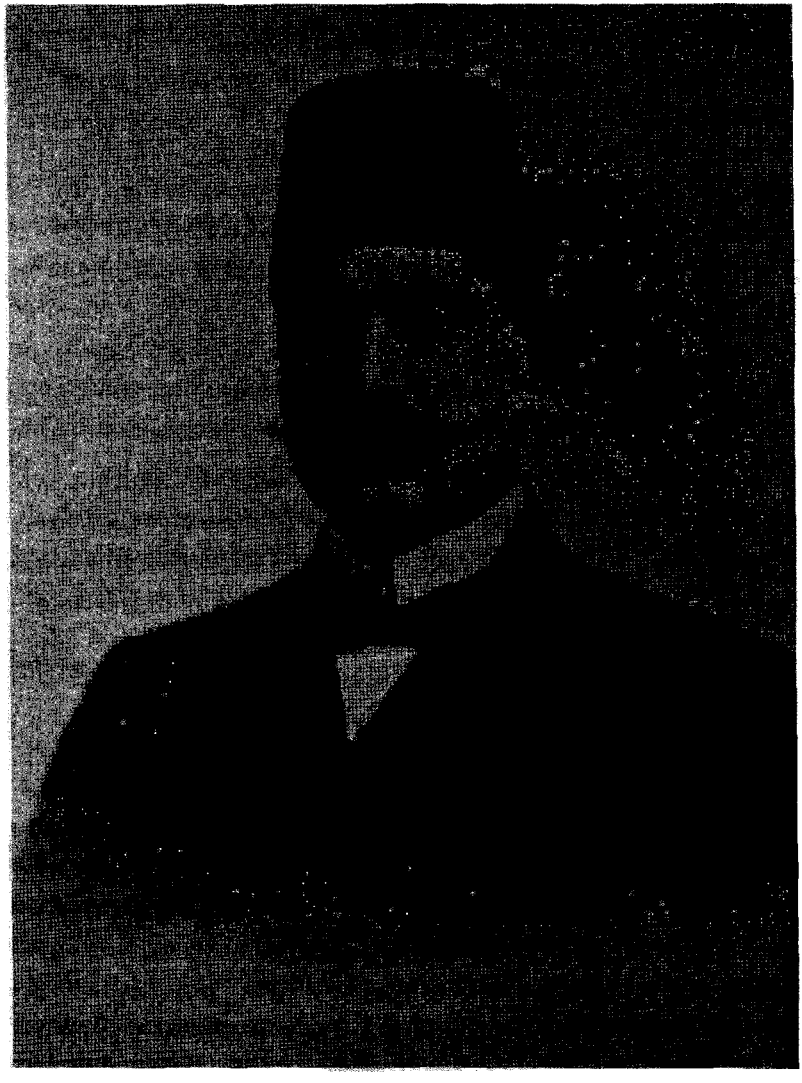

Talat Bey

TALÂT BEY

Bütün bu hali gören ve neticedeki fecaati hissedenler, birbirlerine soruyorlardı: "Nereye gidiyoruz?"

Buna hiç kimse cevap veremiyordu. Şayet vaziyetten alenen şikâyet edenler olursa, hükûmet bunları da kolayca susturuyordu. İstanbul'daki münevverlere karşı, kahir bir siyâset takip eden hükûmet, yavaş yavaş bu siyâseti vilâyetlere de teşmil etmişti. Hükûmetin yolsuzluğunu tenkit edenler, hapsolunuyor, başka vilâyetlere gönderiliyordu. 1314 (1898) senesinde Edirne'de, hükûmetin acz ve meskenetinden alenen bahseden Talât Bey isminde bir postahane kâtibi, bir buçuk sene hapsedildikten sonra, Selânik'e nefyolunmuştu.

Hükûmetten darbe yiyenlerin ekserisi, korkuyor ve susuyorlardı. Fakat Talât Bey, korkmadı ve susmadı. Selânik'in Kordonboyu'nda, elleri pantolonunun ceplerinde, her türlü ümit ve emelden mahrum bir halde dolaşırken, dertleşecek, kalbinin hicranlarını dökecek arkadaşlar aradı. Fakat bulamadı. Çünkü oraya sürgündü. Bir sürgünle de herkes pervasızca konuşamazdı.

Talât Bey, dört ay kadar işsiz kaldı. Belediyeden verilen yevmiye ile yaşadı. Hicran ve ıstırapla geçen bu hayat, onu biraz daha sertleştirdi. Şahsen kendisine zulmeden hükûmete karşı daha kindar, daha müntekim *(intikamcı)* bir hâle getirdi. Bazen

Kule kahvelerde bir köşeye çekilip oturuyor, halkın ruhuna ve hissiyatına nüfuz etmeye çalışıyordu. Halk, mütemadiyen şikâyet ediyor, köy muhtarından, eşkıyadan, takip müfrezesinden şikâyet ediyordu. Fakat nahiye müdürüne gelince duruyor, oradan ileri geçemiyordu. Aynı zamanda yine bu kahvelerde grup grup oturan genç zabitler, Bulgar çetelerinden, köy daskallarından, askerin istihkakını çalan levazım reislerinden, işini uyduran konturatçılardan, takip esnasında askere para vermeyen mal müdürlerinden ve nihayet, alaydan alaya bir sürre devesi gibi sırmalı üniforma giyip nişanlarını takmaktan başka hiçbir kıymet ve meziyeti olmayan kumandanlardan bahsederlerken derin derin içlerini çekiyor, gözlerini süzüyor, acı bir kin ve gayz ile dişlerini sıkarak başlarını sallıyorlardı.

O zaman Talât Bey'in gözleri bu genç zabitlerin üzerinde temerküz ediyor *(toplanıyor),* onların kulaktan kulağa söyledikleri şeyleri işitebilmek için biraz daha onlardan tarafa eğiliyor, onların içine karışmak, kendi kalbindeki hicranları da onların hicranları ile karıştırmak istiyor, fakat buna cesaret edemiyordu.

***

Dört ay kadar belediyenin ianesi ile yaşayan Talât Bey, nihayet seyyar posta memuru olmuştu. Selânik – Manastır – Üsküp şimendifer hattı üzerinde gidip geliyor ve bütün bu gidip gelmeler esnasında, Rumeli'de Türk hâkimiyetinin istikbalini tehdit eden sebepleri daha yakından tetkik ediyordu. Artık, üzerinden sürgünlük markası kalkıp da bir memur olduğu için konuşacak ahbap da bulabiliyor, hatta ara sıra bunlara kalbindeki hisleri ve hicranları da söylüyordu.

1315 (1900) senesi Ağustosunun sıcak bir günü idi. Selânik İstasyonu, bir karınca yuvası gibi kaynıyordu. Selânik'ten Manastır – Üsküp'e gidecek olan tren hıncahınç dolmuştu.

Üçüncü kampana da çalmış, trenin hareketine iki dakika kalmıştı. Koşa koşa bir yüzbaşı geldi. Elindeki mendille alnını sildikten sonra dışarıdan trene bir göz gezdirdi. Trenin bütün

mevkileri dolmuştu. Her pencereden birkaç baş uzanıyordu. Bu esnada Talât Bey de posta vagonunun penceresine dayanmış, dışarı bakıyordu, trende yer bulamayacağını aklı kesen yüzbaşının fenâ halde canı sıkılmıştı. Olduğu yerde duruyor, son bir ümit ile vagonlara göz gezdiriyordu. Nazarları, yavaş yavaş posta vagonuna kadar uzandı, Talât Bey'in gözleriyle karşılaştı. Yüzbaşı, bir an içinde kalbinde doğan bir his ve ümitle posta vagonuna doğru bir iki adım attı. Niyazkâr bir sesle:

— Bey birader, trende yer yok. Acele Manastır'a gitmek mecburiyetindeyim. Bir iki istasyon sonra yer açılmak ihtimali var. Beni muvakkaten yanınıza misafir alabilir misiniz? Diye yalvardı.

Posta vagonuna memurlardan başkasının binmesi, yasaktı. Fakat buna rağmen Talât Bey derhal vagonun kapısını açtı. Yüzbaşıyı içeri aldı. Bu anda da tren kalktı, iki genç karşı karşıya oturdular. Tren Selânik ovasının derinliklerine doğru süzülürken, bunlar da konuşmaya başladılar. Söz, tabiidir ki şikâyetle açılmıştı. Yüzbaşı, kumpanyanın intizamsızlığından, hükûmetin bu gibi işlere karşı daima gösterdiği kayıtsızlıktan bahsediyordu.

Talât Bey, sabredemedi. Mukabele etti:

— Rica ederim, Yüzbaşı Bey. Hükûmet hangi işle alâkadar? Koca Rumeli elden gidiyor da, kimse aldırmıyor. Ah... Ah. O Kayserili yok mu? Bütün kabahat ondadır. Onun vücudu kalkmadıkça bu hükûmetten bize hayır gelmez, dedi.

Yüzbaşı, merakla sordu:

— Kayserili mi dediniz. Kim bu adam?

— Kim olacak. Sultan Hamid.

— Ay, Sultan Hamid, Kayserili midir?

— Değil mi ya. Cismen değilse de, ruhen Kayseriliden Kayserilidir.

Bu sözleri söylemek, o devre göre emsalsiz bir cesaretti. Yüzbaşı, bu sözleri söyleyen adamın yüzüne baktı. Onun siyah ve sabit bakışlı gözlerinde hudutsuz bir cüretin pervasızlığı vardı.

— İsminiz nedir efendim?

— Posta memuru Talât... Ya sizinki?

— Selânik Askeri Rüştiyesi Fransızca Muallimi Naki[17]. Birkaç dakika, sükût ile geçti. İkisi de vagonun penceresinden bakıyorlardı. Ağaçlar, telgraf direkleri, arada sırada bekçi kulübeleri, süratle geçiyor, tren mütemadiyen düdük çalarak ilerliyordu. Naki Bey yavaş yavaş başını çevirdi. Tekrar birbirlerine bakıştılar:

— Galiba, siz de, bizim gibi dertlisiniz?

Bu suâl, Talât Bey'i coşturmaya kâfi geldi. O söyledi, söyledi. Kalbindeki hicranın bütün zehirlerini dökünceye kadar söyledi.

Nihayet, Manastır'a gelmişlerdi. Kırk yıllık iki ahbap gibi samimi bir veda ile ayrıldılar. Ve birkaç gün sonra, Selânik'te buluşmayı kararlaştırdılar.

***

Talât Bey'le Naki Bey, artık dost olmuşlardı. Talât Bey, Selânik'te kaldığı günler pek çok zamanını Naki Bey'in yanında geçiriyor, bu vesile ile onun diğer arkadaşlarıyla da tanışıyordu.

Bu gençler, bazen evlerde, bazen da Kule Kahvelerinde toplanıyorlar, ara sıra şundan bundan; fakat daha çok, vatandan bahsediyorlardı. Talât Bey, Avrupa'da jön Türkler tarafından çıkarılan gazeteleri kolaylıkla eline geçiriyor ve arkadaşlarına getiriyordu. Tenha köşelere çekilerek bu gazeteleri okuyan genç zabitler, kalplerinde her gün yeni bir heyecan duyuyor, vatanın sürüklenmekte olduğu uçurumu daha vuzuh ile görüyorlardı.

Bu hâl, böylece bir müddet devam etti. Nihayet 1318 (1902) senesi Ağustosunda bir Cuma günü Selânik'te Çavuş Manastırı denilen seyir yerinde şu arkadaşlar, birleşmişlerdi.

17- Naki Yücekök. Z.Ş.

1- Posta Seyyar memuru, Talât Bey

2- Selânik Rüştiyesi Fransızca Muallimi, Yüzbaşı Naki Bey

3- Selânik Redif Fırkasına mülhak Yüzbaşı Nuri Bey

4- Redif Livasına Mülhak Mülâzım-ı evvel Kemal Bey

5- Selânik Redif Taburu Birinci Bölük Yüzbaşısı Asım Bey

6- Selânik Mülkiye Mektebi Muallimlerinden Bayram Fehmi Bey

7- Selânik Darülmuallimin Müdürü İsmail Mahir Efendi.

Çınarların serin gölgeleri altına hasırlar yayılmıştı. Bu yedi arkadaştan bazısı, hasırlara uzanmış, bazısı da alçak sandalyelere oturmuşlardı. İçlerinde, rakı içenler de vardı. Dereden tepeden konuşurken, Talât Bey durdu. Beş, on dakika, düşünür gibi oldu ve sonra şu teklifte bulundu:

— Arkadaşlar. Ne zamandan beri, bir şey düşünüyorum. Bunu da bugün size söylemek istiyorum. Paris'e bir mektup yazsak oradaki İttihak ve Terakki Cemiyetine biz de dahil olsak nasıl olur?

İsmail Mahir Efendi, hafifçe sakalını kaşıdı. Eliyle, başındaki sarığı yokladı:

— Fenâ olmaz.

— Fenâ olmaz değil. Hatta çok iyi olur. Burada, böyle onların gazetelerini okuyup içimizi çekmekle vakit geçireceğimize...

Talât Bey, bu sözleri tasdik etti.

— Evet. Hiç olmazsa bir işe yararız.

— Karar mı?

— Karar...

— Peki, amma, bu mektubu kime göndereceğiz?

— Tabii, Ahmed Rıza Bey'e.

— Yok canım, bırakın. O büyük vatanperveri bu mühim işleri arasında bir de biz meşgul etmeyelim.

— E, o halde?

— İsmail Hakkı Bey'e gönderelim. Ben onun adresini biliyorum.

Bu, son sözü söyleyen, Naki Bey'di. İsmail Mahir Hoca merakla sordu:

— Hangi İsmail Hakkı Bey bu?

— Miralay, Amasyalı. Canım, hani ya, Rodos'a nefyedilmişti de, oradan bir eşya sandığı içinde, vinçle vapura verilerek Mısır'a firar etmişti.

— Münasip. Münasip.

— Hadi yazalım...

— Kim yazacak?

— Canım... İçimizde Talât Bey kâtip varken...

Kahveciden hokka, kalem getirttiler. Talât Bey, kâğıdı, kalemi aldı. Evvelâ mektubun müsveddesini yaptı. Baş başa verdiler. Talât Bey okudu, ötekiler de dinlediler. Muvafık gördüler, Bu mektubun meali, şu idi:

"Hükûmetin suiidaresi yüzünden vatanın her gün derin bir izmihlâl uçurumuna doğru kaydığını görüyoruz ve Rumeli'nin ati ve istikbalini tehdit eden birçok hâdisata âciz birer şahit bulunuyoruz. Fakat bizler, bu acz içinde yaşamak istemiyoruz. Bu hâdisatı durduracak, bütün bu fenalıklara mani olacak bir vaziyet almayı düşünüyoruz. Buna binaen bizleri oradaki İttihat ve Terakki Cemiyetinin defterine kaydediniz. Ve, memleket dahilinde yapılması lâzım gelen şeyleri bize bildiriniz. Vatanın selâmeti için her fedakârlığı ifaya hazırız. Yalnız sizden emir bekliyoruz."

Müsvedde, yine Talât Bey tarafından temize çekildi. Altı, orada bulunanlar tarafından imza edildi. Fransız postanesine tevdi edilmek üzere Talât Bey'e verildi.

Bu işi görmek, onların kalbine büyük bir ümit ve neşe vermişti. Sanki kendilerini şimdiden vatanı kurtarmış ve Abdülhamid'in taç ve tahtını devirerek mesut bir devir açmış gibi telâkki ediyorlardı.

Naki Bey'in aklına bir şey geldi:

— Durunuz arkadaşlar, dedi.

Üç parmak enliğinde bir kâğıt yırttı. Üstüne o günün tarihini attı.

— Hoca! Şu enfiye kutunu ver, diye, İsmail Mahir Efendi'nin tenekeden yapılmış olan küçük enfiye kutusunu aldı.

Kâğıdı evvelâ kendisi imzaladı. Sonra da orada bulunanlara imzalattı. Bir muska gibi büktü. Kutunun içine yerleştirdi. Bir ağaç parçasıyla çınarın dibindeki yumuşak toprağı kazdı. Kutuyu oraya sakladı. Üzerini de sıkı sıkıya toprakla kapadı.

— İşte arkadaşlar. Bugünün hatırası, diye bağırdı.

Tahkik ettik. Meşrutiyet inkılâbının ilk hatırasını teşkil eden bu vesika, inkılâptan sonra, unutulmuş, çıkarılmamış. Daha hâlâ orada gömülü durmakta imiş.

***

Bu yedi arkadaş, artık büyük bir sabırsızlık humması içinde yanıp kavrularak, günleri değil, saatleri bile hesap ediyor ve cevap bekliyorlardı. Aradan tam sekiz gün geçti. Talât Bey, Naki Bey'e geldi. Rengi, bembeyaz kesilmişti.

— Cevap geldi, dedi ve Paris'ten gelen mektubu Naki Bey'e verdi.

Naki Bey mektubu okudukça hayreti artıyor, adeta gözlerine inanamıyordu. En parlak ümitlerle beklenilen cevabın meali, şu idi:

"Hissiyatı vatanpervareneniz şayanı şükrandır. Ancak buradaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ümit beklemeniz de bir hayaldir. Siz, bunları vatanın selâmeti için çalışan birer adam mı zannediyorsunuz? Bunlar, birer hırsız, birer dolandırıcıdır.

Başlarında bulunan Ahmed Rıza, şundan, bundan para koparmak için bir tuzak kurmuş dalavere çeviriyor. Etrafındakiler de, ona alet oluyor. Bu adamların yegâne meşgaleleri, birbirilerine tekâpu (dalkavukluk) etmek ve hayatlarını burada refah

içinde geçirmektir. Bunların içyüzlerini bilseniz, iğrenirsiniz. Bu adamlardan hiçbir ümit beklemeyiniz. Eğer muktedir olabilirseniz, kendiniz orada bir cemiyet teşkil ediniz. Ve icraatınızda da bilhassa gayri münevverleri istihdam ediniz."

Naki Bey'in vücudu da buz kesilmişti. Elindeki mektubu, avucunun içinde buruşturdu. Pantolonunun cebine soktu. Gözlerini, Talât Bey'in gözlerine dikerek:

— Talât. Bu mektuptan arkadaşlara bahsetmeyelim, dedi.

Esasen, Talât Bey de o fikirde idi. Gerek Naki Bey, gerek Talât Bey, Paris'teki cereyanların iç yüzünü bilmiyorlar, İsmail Hakkı Bey'i de, İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânından zannediyorlardı. Hâlbuki evvelce izah ettiğimiz vechile, Ahmed Rıza Bey'le İsmail Hakkı Bey arasında dehşetli bir münaferet *(karşılıklı nefret)* vardı. Hele bu mektup yazıldığı esnada, bu iki zat arasındaki münaferet, âdeta bir mücadele hâlini almıştı. İsmail Hakkı, her vesileden istifade ederek Ahmed Rıza Bey'in mevki ve haysiyetini kırmaya çalışıyor, buna mukabil Prens Sabahaddin Bey'i yükseltmek ve ona şerefli bir mevki temin etmek için ne mümkünse yapıyordu.

Naki Bey, derin bir teessürle sordu:

— Şimdi ne yapacağız?

Talât Bey, gözlerinde kudretli bir azim ve irâdenin, sönmez ateşleri kıvılcımlanarak cevap verdi:

— Kendi kendimize çalışacağız ve eminim ki muvaffak olacağız.

— Nasıl?

— Bunu düşünürüz.

Talât Bey'in bu sözleri, büyük bir ümidi ihtiva ediyordu. Çünkü muhitin, her türlü vatanperverane teşebbüsata müsait bir hale geldiğini tahmin eyliyordu. Vaktiyle İstanbul'da teşekkül eden İttihat Cemiyeti, burada da bir şube açmıştı. Filhakika *(gerçekten)* bu şube büyük bir faaliyet gösteremedi. Hatta 1313 (1897) – Yunan Harbi'nden sonra, büsbütün söndü ve öldü. Fakat ondan sonra da fikirler de az çok bir teyakkuz ve intibah

uyandırmıştı. Kahvelerde, gazinolarda, samimi ve dostça içtimalarda hükûmeti tenkit edenler, istikbali muzlim ve endişeli görenler az değildi. İşte yapılacak iş, bütün bunları bir araya getirivermekten ibâretti.

Bunlar bir araya gelirse ne olacaktı? Bunu, Talât Bey de, Naki Bey de kestiremiyordu. Şu halde. Şimdilik fikirleri hazırlamak, Hükûmetin idâresi aleyhine hissolunan cereyanları bir kanala toplamaktan başka yapacak bir şey yoktu.

Bu esas kabul edildikten sonra, faaliyete geçtiler. Talât Bey, Naki Bey, İsmail Mahir Efendi bir propaganda şebekesi teşkil ettiler. Bunlara iki arkadaş daha iştirak etti. Biri Yanyalı Yüzbaşı Mecdeddin Efendi, diğeri de mektep muallimlerinden sarıklı bir zattı. Bunlar, Avrupa'dan gelen gazeteleri, emin oldukları kimselere tevzi ediyor *(dağıtıyor)*, evvelâ fikri bir inkılâp yapmaya hazırlanıyorlardı.

Talât Bey'in Masonluğa Girişi

Bir gün, ansızın Yüzbaşı Mecdeddin Bey'in evi basıldı. Taharri edildi. Taharri eden, Merkez Kumandanı Nâzım Bey'di. Fakat ihbar eden belli olmadı. Evin basıldığı dakikada, Mecdeddin Bey'in hizmetçisi koşmuş, Naki Bey'i vaziyetten haberdar etmişti. Naki Bey de diğer arkadaşlarına haber gönderdi. Evlerde saklı olan evrak, başka yerlere nakledildi ve beklenildi. Fakat bu baskın, yalnız Mecdeddin Bey'in evinin basılmasına münhasır *(özgü)* kalmış, bundan da, yalnız bu zatın ihbar edildiği anlaşılmıştı.

Böyle olmakla beraber, bu vaka onlara şunu hatırlattı. İhtimal ki yarın onlar da takip edilecek, belki de kendilerini toparlamaya vakit bulamadan evleri basılarak saklı evrak ele geçirilecekti. Bunun için gerek evrakı saklamak ve gerek daha serbest ve nazar-ı dikkati celbetmeyecek bir surette içtima yapmak için emin bir yer bulmak mecburiyetini hissettiler. Fakat bu, neresi olabilirdi? Her yer, Hükûmetin tehdit ve kontrolü altında idi. Son zamanlarda Bulgar komitecilerinin faaliyeti arttığı için Hükûmetin de gözü açılmış, gizli teşekküllere, şura-

da burada herhangi şekilde vuku bulan içtimalara ehemmiyet vermeye başlamıştı.

Bir gün, Talât Bey'le Naki Bey, Kule Kahvelerde oturmuş, baş başa vermiş, bu meseleyi konuşuyorlardı. Naki Bey'e bir fikir geldi.

— Talât, sen Mason olsana, dedi.

Talât Bey, Naki Bey'in ne demek istediğini birdenbire anlayamayarak sordu:

— Bundan ne çıkar sanki?

— Bundan şu çıkar ki. Sen, ben, öteki arkadaşlar, birer birer Mason olursak kendimize emin bir yer bulmuş oluruz. Loca'da istediğimiz gibi oturur, konuşuruz. Evrakımızı emin bir yerde bulundururuz.

Talât Bey, epeyce düşündükten sonra cevap verdi:

— Evet. Bu çok iyi bir fikir, fakat zor iş. Ben bunu yapamam.

Talât Bey, birçok müşkülâttan bahsediyor, Naki Bey de onu iknaya gayret eyliyordu. Birdenbire kahvenin kapısı açıldı. İçeri Topçu Livalarından Şükrü Paşa girdi. Kahve, çok tenha idi. Hemen, hemen bütün müşteriler, Talât Bey'le Naki Bey'den ibâretti. Şükrü Paşa ile çok iyi görüşen Naki Bey derhal ayağa kalktı. Şükrü Paşa'yı karşıladı.

— Paşam. Şöyle buyurun da, bir kahvemizi içmek tenezzülünde bulunun, dedi ve kendi masalarına getirdi.

Şükrü Paşa, Talât Bey'le de evvelce birkaç defa görüşmüştü. Paşa oturur, oturmaz sordu:

— Böyle, tenha köşeye çekilmiş, baş başa vermiş, ne yapıyorsunuz?

Naki Bey, hafifçe Talât Bey'in ayağına bastıktan sonra cevap verdi:

— Ne yapalım Paşam, Talât'ı kandırmaya çalışıyorum. Gel seni Bektaşi yapalım diyorum. Razı olmuyor. "Ben, ille Mason olacağım diyor." dedi.

Şükrü Paşa, Talât Bey'e sordu:

— Bu arzunuz, ciddi mi?

Talât Bey, artık bir emri vaki karşısında bulunuyordu. Derhal ve büyük bir hararetle Naki Bey'i tasdik etti. Şükrü Paşa, kahvesini içtikten sonra:

— Kalkın gidelim, dedi.

Üçü birden kalktılar. Bir arabaya bindiler. Manuel Karasu Efendi'nin evine gittiler. Karasu Efendi, hasta idi. Yatakta yatıyordu. Misafirlerini yatak odasında kabul etti. Beş on dakika oturulduktan sonra Naki Bey, onları baş başa bırakarak avdet etti. Şükrü Paşa, Talât Bey'i Karasu Efendi'ye tanıttıktan sonra, icap eden şeyleri de söyledi. Selânik'teki Masonların en eskilerinden ve Gran Oryan Locası'nın en yüksek derecelilerinden olan Karasu Efendi, Talât Bey'i Masonluğa kabul ettirmek için icap eden tavassutu *(aracılığı)* memnuniyetle ifa edeceğine söz verdi. Biraz sonra da bu mesele, muvaffakiyetle neticelendi.

Talât Bey'in bu suretle Gran Oryan Locası'na duhulü, diğer arkadaşların da oraya kabulünü teshil etmişti *(kolaylaştırmıştı).*

Bu loca, bilhassa İtalya Hükûmetinin himayesi altında olduğu için, basılmaktan ve taharri olunmaktan tamamen masun idi *(korunuyordu).* Buna binaen bu, vatanperver arkadaşlar burada rahat rahat içtima ediyorlar. Evraklarını da locanın kasalarında saklıyorlardı.

Bir taraftan bu suretle faaliyetlerine devam eden arkadaşlar, diğer taraftan da Paris'teki vatanperverler hakkında ciddi tahkikata koyulmuşlardı. Aynı maksat etrafında vatanlarını terkeden, Abdülhamid'e ve onun Hükûmetine isyan eyleyen bu adamların arasında, aşikâr bir zıddiyet vardı. Fakat bu, neden ileri geliyordu?

Nihayet, tahkikat neticelendi. Amasyalı İsmail Hakkı Bey'in, Ahmed Rıza Bey'le arkadaşları hakkında yazdığı mektubun kıymet ve mahiyeti anlaşıldı. Ahmed Rıza Bey'in riyaset ettiği İttihat ve terakki Cemiyeti ile Prens Sabahaddin ve İsmail Hakkı Bey'lerin tesis ettikleri Meşrutiyet – Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin gaye ve maksatları hakkında tetkikat yapıldı.

Ahmed Rıza Bey, Türk milletinin hâkimiyeti altında, anasırı saire-i Osmaniye'nin iştirakiyle bir meşrutiyet istiyor.

Prens Sabahaddin ve İsmail Hakkı Bey'ler de, bütün millet-lere ayrı ayrı haklar vermek ve onları kendi muhitlerinde, kendi fikirlerine uygun kanunlarla idâre etmek esasına müstenid bir meşrutiyet talep ediyorlardı.

Prens Sabahaddin Bey'in prensipleri, Talât Bey'le arkadaşlarının hoşuna gitmedi. Buna binaen Ahmed Rıza Bey'e taraftarlık etmeye karar verildi. Bu karardan sonra daima Ahmed Rıza Bey'le muhabere ediyorlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organı olan gazeteleri getiriyorlar, Rumeli'nin her tarafına dağıtıyorlardı.

Talât Bey'le arkadaşlarının bu esnadaki vaziyeti, henüz bir teşekkül mahiyetinde değildi. Hiçbir Cemiyetin ismini taşımıyorlar ve kendileri de yeniden bir Cemiyet teşkil etmek teşebbüsünde bulunmuyorlar; sadece bir propaganda vasıtası olmakla iktifa ediyorlardı.

Said Halim Paşa

SUİKAST TEŞEBBÜSLERİ

Selânik'te, bu sekiz, on arkadaş her türlü tehlikeyi göze alarak bu suretle çalışırken, Paris'tekiler de birbirlerini yiyorlardı. Aralarında yeni yeni unsurlar da karışmıştı. Mısırlı Mehmed Ali Paşa, Prens Said Halim gibi kıymetli şahsiyetler Ahmed Rıza Bey'e muzaharete *(arka çıkmaya)* başlamışlardı. Prens Said Halim Mısır İttihat ve Terakki şubesini açmış ve riyâsetini deruhte etmişti.

Buna mukabil, Prens Sabahaddin Bey de, Ermenilerle münâsebetini artırıyor, bilhassa Hınçakyan Komitesiyle adeta müttefik ve müttehit bulunuyordu. Bu komita en nüfuzlu şeflerinden Cihangülyan, gayet cüretkâr ve her davayı kanla halletmeye taraftar olan müfrit bir komiteci idi. İstanbul'da, Babıâli Baskını'nda Patrikhane'de bulunan Osmanlı armasını, binlerce halkın önünde duvardan koparmış, yere atmış, ayaklarının altında parça, parça etmiş ve sonra da, yüzlerce fedainin önüne düşerek, Babıali önlerine kadar gelmişti. Bu ateşli komiteci, gerek Babıali'ye taarruzda ve gerek Osmanlı Bankası Baskını'ndaki muvaffakiyetsizliğini bir türlü unutamıyor, hele Artin Dadyan Paşa ile Patrik Kaymakamı Partogomyos Efendi'nin katilleri hakkındaki teşebbüsün suya düşerek müteşebbislerinin de mahkum edilmesini bir türlü hazmedemiyordu. Bu mahkumlardan biri, mahpus bulunduğu Bodrum Kalesi'nden denize atlamış, ölümle bir çok mücadeleden sonra, Yunanis-

tan tarikiyle Avrupa'ya geçerek komite arkadaşlarına iltihak etmişti. İstanbul'da Ermeni komitecilerinin maruz kaldıkları tazyikat, Anadolu'daki müsellah *(silahlı)* Ermeni çevreleri hakkında yapılan şiddetli takibat, Ermeni komitelerini daima kin ve intikama sevk ediyordu. Fakat çok gariptir ki, sakin bir tebaa olmaktan, Türklerle kardeşçe yaşamaktan memnun olan yerli Ermenilerin her türlü isyan ve ihtilâl fikirlerinden çok uzak yaşamalarına rağmen, ekserisi Kafkas Ermenilerinden mürekkep olan bu komiteciler, bütün Osmanlı ülkesini kan ve ateşe boğmak istiyorlardı.

Bu esnada İskenderiye'de bir kongre akdedilmiş, buna Prens Sabahaddin Bey de fikren iştirak eylemişti. Kongre, İstanbul'da bir karışıklık çıkarmaya ve ecnebi devletlerinin müdahalesini celbedecek bir şekilde, kanlı bir hâdise çıkarmaya karar verdi.

Bu işe, Veragazmıyal Hınçak komitesi tarafından, komitenin Amerika şefi, Aleksan Vahe ile Zare Koçyan memur edildi. Bu iki cüretkâr komiteciden Aleksan, yanında Sofi Faren isminde genç bir komiteci kadın olduğu halde bir Mesajeri vapuru ile İstanbul'a geldi. Sofi, zaten Fransız tebaasından olduğu için elindeki pasaportla bilâmüşkülât karaya çıktı. Aleksan ise, bir gemici elbisesi giydi. Rıhtımın tenha zamanını bekledi. O da, hiçbir müşkülâta maruz kalmadan İstanbul topraklarına ayak basarak Sofi'ye iltihak etti.

Zare Koçyan'a gelince; bu adam Avrupa treniyle hududu geçti. Tren Ayastafanos – Yeşilköy'e gelince usulcacık trenden indi. Yarım saat sonra banliyö treniyle İstanbul'a geldi. Galata'da, eskiden tanıdığı – yine komiteye mensup – bir Ermeni'nin oteline misafir oldu.

Bu iki arkadaş İstanbul'da birleştikten sonra derhal tertibat aldılar. İlk verilen karar şu oldu; Aleksan, Beyoğlu'nda, Asmalımescit'te Fransız'ın Apartmanı denilen apartmanda bir daire tutacak. Teşkilât için adam bulmaya başlayacak. Bu, adamları, daima gece vakti Tepebaşı bahçesine yollayacak, Zara Koçyan ise, Beyoğlu ile Kasımpaşa arasında bir evde saklanacak, gündüzleri sokağa çıkmayacak, ancak geceleri, Te-

pebaşı bahçesine gelecek, orada –aradaki parola mucibince – Aleksan'ın gönderdiği adamları görecekti. Bunlarla görüşecek, para ve talimat verecek, icraat zamanını bekleyecek, tam zamanı gelince, hazırladığı fedailerle işe girişecek, bombalarla resmi devairi ve sefarethaneleri tahrip edecekti.

Derhal bir programın tatbikatına başladılar. Zarekoçyan bu işlerle meşgul olurken – Kongrenin mukarreratı cümlesinden olmak üzere – Aleksan Vahe de bütün sefarethanelere birer mektup gönderdi.

Bu mektupta, eğer pek yakın bir zamanda Osmanlı Hükûmeti ıslahata icbar edilmezse, bütün İstanbul'un kan ve ateşe boyanacağını söyledi. Fakat büyük bir gaflette bulundu. Bu mektupların altına:

"Vıragazmıyal Hınçak" Komitesinin İhtilâl şubesine ait mührü basmakla beraber Aleksan Vahe imzasını da koydu.

Sefaretler, bu notayı alır almaz, derhal hükûmeti vaziyetten haberdar ettiler. Notanın birer suretini verdiler. Gerek Mabeyn'de ve gerek Zaptiye Nezareti'nde Ermeni komitecileri işleri ile meşgul olanlar, bu imzanın sahibini derhal tanıdılar. Aleksan Vahe, malum bir şahsiyetti. Ermeniler tarafından Bâbıâli'ye hücum yapıldığı zaman, Cihangülyan'la beraber ilk safta bulunmuş, Kapalı Fırın önlerinde müsademeye girişen fedaileri idâre etmiş, sonra da Varna'ya firar eylemişti. Bu hatasının sonradan farkına varan Aleksan, tanınmak korkusuyla izini kaybetmek istedi. Sarıyer'de Yenimahalle'nin tepesinde, bir Rum evinde gizlendi. Fakat zabıta, çok mütebassırane *(ileri görüşlülükle)* hareket etti. Evvelâ bütün sefarethaneleri ve hükûmet devairini sıkı bir nezaret altına almakla beraber, eski defterleri yokladı. Aleksan'ın İstanbul'daki ailesi efradı hakkında sessiz sedasız tahkikat yaptı, bu komitecinin İstanbul'da yegâne akrabası olan ve Yüksekkaldırım'da şapkacılıkla meşgul bulunan Takohi isminde bir kadının dükkânını tarassut altına aldı.

Bu esnada, Aleksan'la beraber Marsilya'dan gelen Sofi Faren bu dükkâna girip çıkıyor, elindeki paketleri, şuraya buraya

götürüp getiriyordu. Bu kadın da takip edilmeye başlandı. Nihayet bir gün Sofi, Sarıyer'e gitti. Aleksan'ın saklı olduğu Rum kadınının evine girdi Takip eden zabıta memurları derhal tahkikata giriştiler. Aleksan'ın burada saklı olduğunu öğrendiler. Sofi, Fransa tabiiyetinde olduğu için sefarethaneye müracaat ettiler. Bir memur istediler. Evi bastılar, Aleksan Vahe'yi yakaladılar. Hatta sefaretlere verilen mektubun suretiyle, komitenin mührünü vesair daha birtakım evrakı da meydana çıkardılar.

Zare Koçyan, Aleksan'ın bu suretle yakalandığını haber alır almaz, derhal eskiden tanıdığı nüfuzlu bir İngiliz'e dehalet etti. Onun vasıtasıyla tedarik ettiği bir İngiliz pasaportuyla, kolayca İstanbul'dan sıvıştı. Hâlbuki Zare'nin bu kadar telâş göstermesine hiç lüzum yoktu. Çünkü Aleksan Vahe cürmümeşhut *(suçüstü)* halinde yakalandığı halde kendisine bir şey yapılmamış, Fransa Sefaretinin tavassut ve iltiması üzerine, müreffehen ve muazzezen bir Mesajeri vapuruna bindirilerek sadece Memaliki Mahrusa-i Şahane hudutlarından uzaklaştırılmakla iktifa olunmuştu.

Naklettiğimiz şu hâdise, sadedimizden hariç gibi görünürse de bilâkis, şiddetle alâkası vardır. Çünkü bu meselede Prens Sabahaddin Bey, mühim bir rol oynamıştır ki o da şudur:

Sabahaddin Bey, gerek bu kararı veren kongreye fikren iştirak etmesi ve gerek Cihangülyan'la daima temas eylemesi hasebiyle yapılacak işleri tamamen biliyordu. Aleksan ile Zare'nin, bu suikastlar için Paris'ten hareketlerini müteakip İstanbul'da avukat B...yan isminde birine bir mektup yazdı. Bu mektupta, komitenin plânlarını muhtasaran anlattıktan sonra, Zare Koçyan'la temasa gelmesini ve ondan öğreneceği şeyleri kendi hesabına hükûmete bildirmesini tavsiye etti. Avukat B...yan, Prens'in adamlarındandı, aldığı talimatı aynen tatbik ederek Prens Sabahaddin Bey namına çok güzel bir rol oynadı. Zare ile tanıştı. İki gecede bir, Bahçekapısı'nda Simon isminde birinin dondurmacı dükkânında buluşuyorlardı.

Zare, yapılacak işlere dair avukata ufak tefek ifşaatta bulunuyor. Avukat da bunları başka şekillere sokarak Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya gizlice haber veriyordu. Fakat bu ihbarda kat'iyen isim ve adresten bahsetmiyor, Sadece:

— Vatanını pek çok seven Prens hazretleri "Yakında Ermeniler tarafından şöyle yapılacak, böyle yapılacak, İstanbul'da bir fenalık çıkarılacak." Diye bendenize mektup yazıyorlar. Sizleri ikaz ediyorum, diyordu.

Şüphesizdir ki Prens Sabahaddin Bey'in bundan maksadı iki tarafı da memnun etmek ve – şayet günün birinde lâzım olur, diye – kendi hattı ricatini temin eylemekti.

Ermeni komitecileri, bu teşebbüslerinin de akim kalmasından müteessir olmadılar. Bir defa, İstanbul'un muhtelif mahallerinde gaz depoları tesis ederek lodoslu bir gecede İstanbul'un ahşap mahallerine birçok yerlerden ateş vermek ve bu koca şehri, bir volkan haline getirmek istediler. Bunun için de teşebbüse giriştiler. Fakat Katina isminde bir fahişe kadın, bu meseleyi meydana çıkardı. Bu caniyane teşebbüs akim kaldı.

Bir defa da, tünelin en kalabalık bir zamanında arabaların içine saatli bomba bırakmak, bu suretle birçok ecnebileri de öldürüp, yaralayarak ecnebi devletlere bir müdahale kapısı açmak için hazırlandılar. Fakat bunda da muvaffak olamadılar. Nihayet, 1905 senesinde, Paris'te büyük bir kongre akdettiler.

Hatta bu kongreye Prens Sabahaddin Bey, İsmail Kemal Bey vesaire kalbur üzerine gelen Jön Türklerle beraber, başta Ahmed Rıza Bey olmak üzere bütün İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânını da dâvet ettiler.

Kongre, çok hareketli oldu. Ermeni komitelerinin hatipleri, her ne pahasına olursa olsun, İstanbul'da, İzmir'de, Selânik'te ecnebilerin müdahalesini icap ettirecek kanlı bir hâdise vücuda getirmek, Abdülhamid'i de bir suikasta kurban eylemek lüzumuna dair ateşli nutuklar irad ettiler. Prens Sabahaddin Bey'le rüfekası -diğer kongre ve kararlarda olduğu gibi- bu defa da Ermenilerin fikir ve emellerine uygun bir şekilde cephe aldılar. Fakat Ahmed Rıza Bey'le rüfekası, bu kanlı teşebbüslerin gerek

bugün ve gerek yarın husûle getireceği mazarratları *(mahzurları)* birer birer izah ederek bütün bu tekliflere muhalif kaldılar. Hatta Doktor Bahaeddin Şakir Bey coşkun bir nutuk irad etti:

— Her ne sebeple ve her ne şekilde olursa olsun masum bir Türk'ün öldürülmesine tahammül edemeyiz. Buna cesaret edenler, bizden de en şedit *(sert)* bir mukabeleye hazırlanmalıdırlar, dedi.

Maatteessüf bu tehdit, Ermeni komitecilerini fikirlerinden döndüremedi. İstanbul'a yeni komiteciler gönderildi. Yeniden teşkilât ve hazırlıklar yapıldı. Nihayet Yıldız'da bir Cuma selâmlığında müthiş bir bomba patladı.

Bütün bu hâdiseler, Paris İttihatçıları ile Prens Sabahaddin Bey'in arasını mütemadiyen açıyordu. Gayesine muvaffak olmak için mutlaka ecnebi müdahalesini intac edecek *(sonuçlandıracak)* teşebbüslere girişen ve bazan da Ermeni komitecilerinin elinde muti bir alet derecesine inen Prens Sabahaddin Bey, artık İttihatçıların şiddetli hücumlarına maruz kalıyor; o da bunlara mukabele etmeye çalışıyordu. Paris'teki neşriyat, hemen hemen dedikoduya münhasır kalmış gibiydi. Buna binaen bütün neşriyattan, memleket namına hiç bir fayda memul değildi *(beklenmiyordu)*.

Bu vaziyet, Selânik hürriyetperverlerinin de nazar-ı dikkatini celbetti. Artık tamamen şahsiyata dökülen Paris neşriyatına kimse kulak asmıyor, vatanın halâs ve necatı *(selamete ermesi)* için başka bir çare aramak lâzım geldiğini, herkes anlıyordu.

İhtilâller, Ayaklanmalar

Bu çareyi biran evvel düşünüp, yeni bir kuvvet meydana getirmek icap ediyordu. Çünkü Makedonya'da Bulgar ve Tesalya'da Yunan çetelerinin cüretkârane taarruzlar karşısında zavallı Türkler inim inim inliyorlardı. Ermeni komitelerinin her teşebbüsteki muvaffakiyetsizliklerine rağmen Bulgar ve Yunan çeteleri bütün milli programlarını harfi harfine tatbik ediyorlar, gezdikleri yerlerde kan ve ateşten mürekkep iz bırakıyorlardı. 1319 (1903) senesi Ağustos iptidasında *(başlarında)*

Manastır Vilâyeti, Serez Mutasarrıflığı, Cumaibalâ, Menlik, Petriç kazaları dahilindeki Bulgarlar adeta isyan etmişler, Kıreşna Boğazı'na toplanmışlardı. Selânik yolu kapanmış, civar ahalisi dağa kaldırılmıştı. Köylerdeki çocuklara ve kadınlara varıncaya kadar teşkilât yapılıyor, hükûmet aleyhinde bütün Makedonya'da umumi bir isyan hazırlanıyordu.

Makedonya İhtilâl Komitesi ismini taşıyan bu teşkilâtın başına Boris Sarafof isminde genç bir erkânıharp geçmişti. Bu adam, Türk toprağında doğmuş, Türk toprağında büyümüştü Nevrekop kazasının Bivbanva Karyesi ahalisinden Petro Sarafof isminde bir köy hocasının üçüncü oğlu olan Boris Sarafof, Selânik'te tahsil etmiş, sonra Bulgaristan'a giderek Harbiye Mektebi'ne girmiş, erkânıharp imtihanı vermişti. Fakat bu genç erkânıharp, bir askerden ziyade bir komiteci ruhu taşıyor, Büyük Bulgaristan gayesinin husûle gelmesi için ne mümkünse yapıyor, Türk ve Bulgar köylerini, kızıl kanlara boyuyordu. Hükûmet, bu kan ve ihtiras dalgasını durdurmaktan acizdi. Artık pervasızca köyleri basan, büyük kasaba ve şehirlere kadar sokulan Bulgar komitecilerinin icraatına mani olamıyor, birçok taburları, bunların arkasından koşturuyor, fakat çetelerle başa çıkamıyordu. Çünkü Bulgar komite teşkilât-ı muntazamdı. Değil bir tabur ve yahut bir bölüğün, hatta bir tek asker ve jandarmanın bile bir yerden geçtiğini çeteler derhal haber alıyor, o asker kuvvetini ya pusuya düşürüyor ve yahut da izini kaybederek bütün takip müfrezelerini beyhude yere aylarca dağlarda dolaştırıyordu. Karargâhlarından uzun zaman uzak kalan askerler, aç ve çıplak bir halde bu yalçın kayalı Balkanlarda geziyorlar; genç zabitler, her gün yeni bir futûr *(keder)* ve melâl içinde oradan oraya sürükleniyorlardı.

İkide bir de Avrupa Treni tehdit ediliyor, konsoloslar bile, bir şehirden diğer şehre gidemiyorlardı. Nihayet işe Rusya ve Avusturya devletleri müdahale etmişler:

"Bütün bu haller, hükûmet memurlarının Hıristiyan ahaliye fenâ muamele yapmasından ileri geliyor, derhal ıslahat yapılması elzemdir," diye nota vermişlerdi.

Buna, Abdülhamid de taraftardı. Hatta yalnız ıslahatı düşünmüyor, bütün Balkan hükûmetlerini, Devleti Osmaniye'nin hegemonyası altında toplayarak bir Balkan ittifakı yapmayı tasavvur ediyordu.

1318 (1902) senesinde tesis edilen Müfettiş-i Umumi'lik makamı, bütün bu işlerde çok büyük bir rol oynayabilirdi. Lâkin bu mahareti gösteremedi. Bu makam, asli ve vatani vazifesini ifa etmekten ziyade şikâyet dinlemekle vakit geçiriyor ve her defasında da Bulgarlara hak veriyordu. Meşru bir müdafaa hâlinde bile, bir Bulgar komitecisini öldüren bir köy muhtarından çeteler hakkında malumat isteyen Türk zabitleri, derhal müfettiş-i umumiliğin şiddetli tevbih *(paylama)* ve tekdirlerine *(azarlamalarına)* uğruyor, bu hâl ise genç zabitleri bütün bütün meyus *(karamsar)* ederek, artık devlete hizmet etmek için onların kalbinde bir arzu ve heves bırakmıyordu.

Bu hâli gören Bulgar komitecileri şımardıkça şımarıyordu. Bunlar, bir taraftan pervasızca Türk köylerini yakıyor, diğer taraftan da hududa yakın Bulgar köylülerini Bulgaristan'a çekiyor ve sonra da: "Bulgar köylüleri, Türklerin zulmünden Burgaristan'a iltica ediyor," diye feryada başlıyorlardı.

Ne jandarmanın ıslahı, ne de müfettiş-i umumilik makamının haklılardan ziyade haksızlara taraftarlığı, Bulgar komitecilerini tatmin etmiyordu. Onlar, hedeflerine bir ân evvel vasıl olabilmek için, cür'etlerini her gün biraz daha artırıyor, en hailevi *(trajik)* oyunlarını Selânik'te oynamaya hazırlanıyordu.

Bir akşam, güneş grup ediyordu. Ufuklara, kan gibi kıpkırmızı bulutlar yığılmıştı. Gümrük idâresinin önünde demirli olarak duran ve Marsilya'ya harekete hazırlanan Mesajeri Maritim Kumpanyası'nın "Vadil Kebir" ismindeki vapurundan birdenbire kıpkızıl alevler yükselmeye başladı. Kısa bir zamanda vapurun güvertesiyle kamaraları kâmilen yandı.

Bu yangını yapan, genç bir Bulgar komitecisi idi. Fakat vapurun Selânik Limanı'nda yakalanmasından dolayı, Osmanlı Hükûmeti muaheze edildi. Çünkü hükûmet ve zabıta kuvveti, emniyet ve masuniyeti temin edecek kudret ve kabiliyette değildi.

1319 (1903) senesi Nisanının yedinci gecesiydi. Selânik camilerinin minarelerinden Yatsı ezanının sesleri yükseliyor, rakit *(durgun)* havanın sükûneti içinde titreye titreye eriyordu. Birdenbire müthiş bir tarraka, bu sükûneti altüst etti. Korkunç gök gürlemesine benzeyen bu infilâkın heybetli akisleriyle, ufuklar inledi. Birdenbire şehrin bütün ışıkları söndü. Bir saniye evvel, her tarafından ziya ve neşe saçılan bu koca belde, bir saniye sonra derin bir zulmetle örtüldü. Şimdi, bu zifiri karanlık içinde, tüyler ürpertici tarrakalar birbirini takip ediyor, şehrin muhtelif yerleri, coşkun bir volkan gibi ateşler püskürüyordu. Her taraf acıklı feryatlarla dolmuştu. Kışlalarda, "Silâh başına" boruları çalıyor, polis ve jandarmalar, caddeden caddeye koşuyor, köşe başlarında, birbirlerine parola veren Bulgar komitecileri, zulmetler içinde kayboluyordu.

Selânik, bu refah ve ticaret beldesi, ilk defa olarak felâket görüyor, hain ve hasut *(kıskanç)* eller, bu mamur şehrin sinesine insafsız bir ihtirasın kin ve ateşlerini döküyordu. Vardar cihetindeki Galik Köprüsü dinamitle atılmıştı. Osmanlı Bankası ateşler içinde yanıyordu. Kolombo ismindeki Alman kulübü yıkılmıştı. Beyazkule civarındaki Elhamra kafeşantanı bir harebeye dönmüştü. Yalnız, Boyno gazinosuna atılan bir bomba, hiçbir tesir yapmamıştı. Fakat ihtilâlciler, bunu kâfi görmüyorlar, Alman Mektebi'nin köşesinde, Frenk mahallesindeki Fransız Hastahanesi'nin önlerine mütemadiyen el bombaları atıyorlar, şehir halkının korku ve heyecanını arttırıyorlardı. Asker ve zabıta memurları, oradan oraya koşuyor, komitecileri takip ediyor, şehrin sükûnetini iadeye çalışıyorlardı.

Vali, Hasan Fehmi Paşa idi. Bu değerli vezir, ertesi günü mevki kumandanı ile birleşerek derhal tertibat aldı. Şehri üç mıntıkaya ayırdı. Bulgar komitecilerinin yeni bir tecavüzüne meydan bırakmadı. Fakat halk, bu korkunç hâdiseyi hazmedemedi. Bombalarla tahrip edilen yerlere dolan binlerce insan, hayat ve sükûnetlerini tehdit eden bu facianın hesabını soruyor:

— Eğer hükûmetin kudreti, komitecilerle başa çıkmaya kâfi değilse, işi bize bıraksınlar, biz kozumuzu pay ederiz, diye haykırıyorlardı.

Münevver Selânik halkının lisânından yükselen bu ses, gizli bir isyanın ilk şikâyet sadalarını andırıyor; bunun manasını anlayamayan hükûmet memurlarını, hayretler içinde bırakıyordu...

Lâkin Hasan Fehmi Paşa, haklı bir tehevvürle *(öfkeyle)* coşan halkın gözlerindeki nefret ve infiali görüyor:

— Ey ahali! Bu gibi vukuat, her memlekette ara sıra vukua gelir. Ahalinin bu gibi işlere müdahalesi, ateşi el ile tutmaya benzer. Bu iş, hükûmete aittir. Saye-i Şahanede asker ve jandarmalarımızla her iş tesviye edilecektir. Siz gidiniz, işinizle meşgul olunuz, sözleriyle halkın hiddetini teskine çalışıyordu.

Kalabalık dağılmıştı. Zaten dağılmasa da ne yapılabilecekti? Halk, ne ihtilâlci Bulgarlardan intikam almaya ve ne de hükûmete karşı bir isyan ve ihtilâl çıkarmaya henüz hazırlanmamıştı.

Ancak bu hâdise, vatanperverlere ciddi ve hakiki bir ders oldu. Artık, elle tutulan ve gözle görülen bu felâket, vatanın nasıl bir uçuruma sürüklendiğini vazıhan gösteriyordu. Şimdi bunun manasını halka anlatmak, hükûmetin kayıtsızlığından müteessir olan fikirleri bir araya toplamak, vatanın mukadderatıyla alâkadar olan bir kuvvet meydana getirmek icap ediyordu.

Bu ihtiyacı hissedenler, ancak orduyu elde edebilmekle bu gayeye muvaffak olabileceklerine hükmetmişlerdi. Ordunun, bilhassa küçük rütbeli zabitleri, zaten Bulgar komitecilerine karşı kalplerinde derin bir hiddet ve infial besliyorlar ve intikam almaya can atıyorlardı. Aynı zamanda, her vesile ile ellerini bağlayan ellerindeki silâhı şerefli bir surette kullandırmayan hükûmetten de nefret ediyorlardı.

Hâdiseler arttıkça, bütün bu intikam ve nefretler de artıyor, artık bütün bu asil ruhlu zabitler:

"Zilletle yaşamaktansa, şerefle ölmek evlâdır." diyorlardı.

Yine bu senenin Temmuz ayının sonlarına doğru Bulgar komitecileri, hükûmetin haysiyet ve varlığına ağır bir darbe vur-

muşlar, milletin de kalbindeki yarayı, hain bir tırnak darbesiyle kanatmışlardı. Temmuz ayının yirmi ikinci günü akşamı idi.

Manastır vilâyetinin Kırçova nahiyesi merkezinde bulunan nizamiye askeri kıt'ası, akşam yoklamasına çıkmıştı. Selâm boruları çalınıyor, asker:

"Padişahım çok yaşa," diye bağırıyorlardı.

Birdenbire, her taraftan silâhlar patlamaya ve askerin olduğu yere, kurşunlar yağmaya başladı. Bulgar çeteleri kasabayı her taraftan sarmış şiddetli yaylım ateşleriyle halkı ve askeri şaşırtmışlardı. Asker, mevzi alıp ta müdafaa vaziyetine geçinceye kadar, Bulgarlar kasabaya girmişler. "Hurra!" sadalarıyla ortalığı çınlatarak Nahiye Müdüriyeti binasına Bulgar bayrağını çekmişlerdi. Kasabadaki Bulgar ahali zaten evvelce hazırlandığı için derhal çetecilerin tarafına geçmişler, bu işgalin kolaylık ve muvaffakiyetini temin etmişlerdi. Komiteciler, derhal İslâm mahallesine girmişler, Telgraf müdürü, Belediye kâtibi,

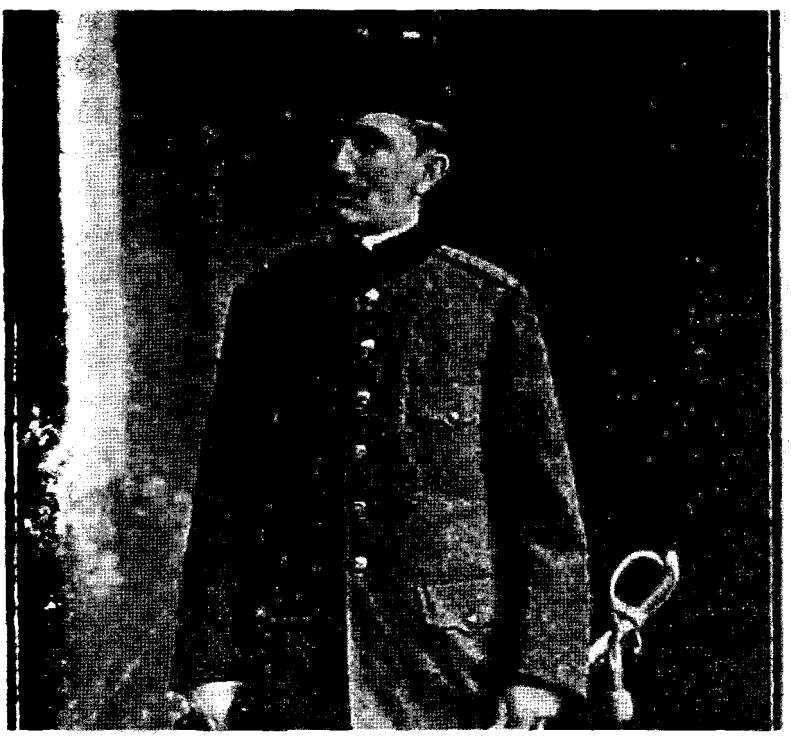

İsmail Hakkı Bey

iki polis, Düyunu Umumiye memuru, Tahrirat kâtibi, Telgraf çavuşu, iki tahsildar, Jandarma mülazımı, beş jandarma ile İslâm ahaliden bir hayli erkek kadın ve çocuk öldürmüşlerdi.

Makedonya İhtilâl Komitesi Reisi Sarafof'un ilk büyük zaferi bu idi. Sarafof, derhal Rum Mektebini de işgal etti. Burayı hükûmet konağı yaparak Bulgar, Rum ve Ulahlardan mürekkep bir meclis teşkil eyledi. Müstakil bir hükümdar gibi icraata girişti. Bu felâketten kurtulabilen İslâmlar, evlerini barklarını bırakarak dağlara çekildiler. Hükûmetten imdat beklediler. Fakat zaman geçiyor, bu imdat kuvveti gelmiyordu. Hâdiseyi Manastır Mevki Kumandanı Nâsır Paşa haber almış, fakat yalnız, mafevk *(üst)* makamları haberdar etmekle iktifa eylemişti. Eğer küçük bir mesuliyeti deruhte ederek derhal harekete geçseydi, mecmuu bin iki yüzü geçmeyen bu komiteci kuvvetini derhal süngüden geçireceği şüphesizdi. Çünkü o sırada o havalide, silâh altında bulunan Rumeli redif fırkalarından maada Anadolu'dan gelen İzmir ve Konya redif fırkaları ve 1314 (1898) senesinde teşkil edilip ilk defa seferber hâline getirilen ilâve taburları da vardı. Bu feci vaziyet karşısında bile vazife ve mesuliyet unutulmuş, suya, sabuna dokunulmamak için, muhaberelerle vakit geçiriliyordu.

Manastır halkı galeyana gelmişti. Artık herkes, açıktan açığa hükûmete lânet ediyor, kumandanlar hakkında en ağır sözler söyleniyordu. Nihayet Manastır eşrafından Pogan Recep namıyla maruf olan – Mektebi Harbiye'den mezun –Yüzbaşı Recep Bey sabredemedi. Derhal bölüğünün iman ve vicdanına müracaat etti. Cephane sandıklarını kırdırdı. Mevcut cephaneyi bölüğüne dağıttı. Her mesuliyeti üzerine alarak Kırçova istikametine yollandı. Pogan Recep'in bu cüreti, ahaliden bazılarının da hamiyetini tahrike sebep oldu. Bunlar da bu fedakâr bölüğe iltihak ettiler. Cebri yürüyüşle Kırçova'ya gittiler. Zaferden sermest olan *(kendinden geçen)* Bulgarların gafletinden istifade ederek bir anda kasabaya girdiler. Kısa bir müsademeden sonra Bulgar komitecilerini püskürterek hükûmet dairesinin üstündeki Bulgar bayrağını indirdiler.

Recep Pogan, iki kuvvetle çarpışmıştı. Biri, gayesi uğrunda her cüret ve fedakârlığı göze alan Bulgar komitecileri, diğeri de, aczin ve zilletin timsali olan hükûmet idâresi. Pogan Recep ancak iman ve vicdanından aldığı ilhamla bu işe atılmış ve muvaffak olmuştu. Şimdi o, Kırçova Balkanlarına dağılan perişan Bulgar çetelerinin arkasından koşarken onun bu büyük zaferini bütün Üçüncü Ordu'nun bağrı yanık zabitleri alkışlıyor, hepsi de birer Pogan Recep olmayı ahdediyorlardı.

Bulgar komitecileri, bu tokat üzerine kısa bir müddet sukût ettiler. Fakat ideallerine sadık olan bu adamlar daha fazla da bekleyemediler. 1319 (1903) senesi Hıdırellez günü idi. Parlak bir güneş, nur ve hayat saçıyor, Manastır halkı, bu günü bahçelerde ve kırlarda eğlence ile geçirmeye hazırlanıyordu. Birdenbire, kulaktan kulağa bir fısıltı dolaştı:

"Bulgar çeteleri, şehri basacakmış." Bu fısıltıyı, kılıç şakırtıları ve nal sesleri takip etti. Kırkar süvariden mürekkep üç devriye kolu, Manastır caddelerinden dörtnala geçerek muhtelif istikametlere gitmişlerdi.

Bunlardan Pırlepe yolu istikametine giden kolun başında Topçu Mülazımı Evveli Hasan Sabri Efendi, Filorina yolu istikametine ilerleyen kolun başında erkânıharp yüzbaşılarından Enver Bey, Perister istikametine doğru koşan müfrezenin başında da yine erkânıharp yüzbaşılarından İsmail Hakkı Bey bulunuyordu.

Herkesin neşesi kaçmıştı. Halk sabırsızlıkla neticeyi bekliyor, Manastır gibi binlerce askerin mevcut bulunduğu bir mevkie karşı, Bulgarların aldığı bu vaziyete herkes hayret ediyordu. Akşama doğru, birçok kimseler şehrin haricine çıkmışlar, keşif müfrezelerinin avdetini bekliyorlardı. Enver Bey ile Hasan Sabri Efendi'nin müfrezeleri, hiçbir hâdiseye maruz kalmadan avdet etmişler ve Bulgar komitecilerinden hiçbir eser olmadığını söylemişlerdi. Fakat, ortalık kararmaya başladığı halde İsmail Hakkı Bey'in müfrezesi dönmemiş, hiçbir haber de gelmemişti. Herkes, merak ve heyecan içinde idi. Halbuki İsmail Hakkı Bey, Manastır'dan çıkıp da Perister Tepesi'nin eteklerine

varır varmaz Bulgar komitecilerinin o civardaki bir Bulgar köyünde saklı olduklarını bir çobandan öğrenmişti. Vazifesi sadece bir keşiften ibâretti. Bunu öğrendikten sonra süratle geri dönebilirdi. Fakat dönmedi. Düşmanın, fâik *(üstün)* bir kuvvete mâlik olduğuna ehemmiyet vermedi. Derhal komitecilerin bulunduğu köyü sardı. Ateşe başladı. Müsademe, altı saat sürdü. Bulgarlar, üç maktul bıraktılar. Gecenin karanlığından istifade ederek kaçtılar.

Erkânıharp Yüzbaşısı İsmail Hakkı Bey'in kazandığı bu zafer, pek büyük bir şey olmamakla beraber, Manastır'daki zabitanın yüzünü güldürmüştü. Hükûmetin lüzumsuz bir teenni *(temkin)* ve ihtiyat göstermesine rağmen mesuliyeti üzerine alarak hiç olmazsa milli intikamı almak fırsatını kaçırmayan zabitan, diğer arkadaşları tarafından birer kahraman gibi telâkki olunuyordu. Kalplerde beslenen kinin bir kısmı Bulgarlara, fakat daha mühim hissesi de hükûmete ayrılıyordu.

Manastır'daki Rus Konsolosunun, Bulgar çetelerini bizzat idâre ettiği anlaşılmıştı. Hükûmetin gevşekliğinden istifade eden bu konsolos, mümkün olduğu kadar çetecilik hududunu genişletiyor, Kosova vilâyetindeki Sırplar ile Tesalya hududundaki Yunan çetelerini de azami faaliyete sevk ediyordu.

Hükûmet, nihayet siyâsetini tebdil etmeye mecbur olmuştu. Kosova vilâyeti erkânından iki ile üç büyük rütbeli zabitten mürekkep bir "Takib-i eşkıya Komisyonu" teşkil edildi. Bu komisyon azalarının sık sık değişmesine rağmen vaziyet birdenbire tebeddül etmişti. Komisyon tarafından ittihaz olunan *(alınan)* tedbir çok mükemmeldi. İhtilâl çetelerine mukabil, küçük cüzütamlarla, asker ve jandarma müfrezeleri çıkarılacak bunlar, adeta müstakil bir vaziyette çetecilerle uğraşacaklardı. Esasen ordudaki münevver zabitanın istediği de bu idi. Genç ve müntekim zabitan bu suretle iş başına geçer geçmez, komiteciler şaşırdılar, köylere ve kasabalara uğrayamaz oldular. Hatta Makedonya'nın yalçın kayalarla muhat olan Balkanlarında bile barınamadılar.

Bu hâdise, Makedonya'daki genç Türk zabitlerinin ilk zaferi idi. Bulgar çetecileri, acizlerini anladılar, derhal programlarını değiştirmeye mecbur oldular. Dahili çetelerini Bulgaristan'a çektiler. Bomba ve manliherleriyle temin edemedikleri gayelerini siyâsetle istihsale *(kazanmaya)* karar verdiler.

Bu esnada, Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetleri, adeta askeri bir idâre hâlini almıştı. Çetecilerin zulmünden bizar kalmış, hükûmet idâresinin acz ve zilletini anlamış olan İslâm köylüleri, kendilerini bu belâdan halâs eden *(kurtaran)* müfreze zabitlerine dört elle sarılıyor, mahkemelerde sürüklenen işlerini bile onların hüküm ve reylerine bırakıyorlardı. Üç vilâyet, adeta bir askerî idâre hâlini almıştı. Nispeten küçük dereceli hükûmet memurlarında da bir intibah *(uyanış)* başlamıştı. Genç zabitan arasındaki tesanüd *(dayanışma)* yavaş yavaş artıyor, her tarafa yayılıyordu.

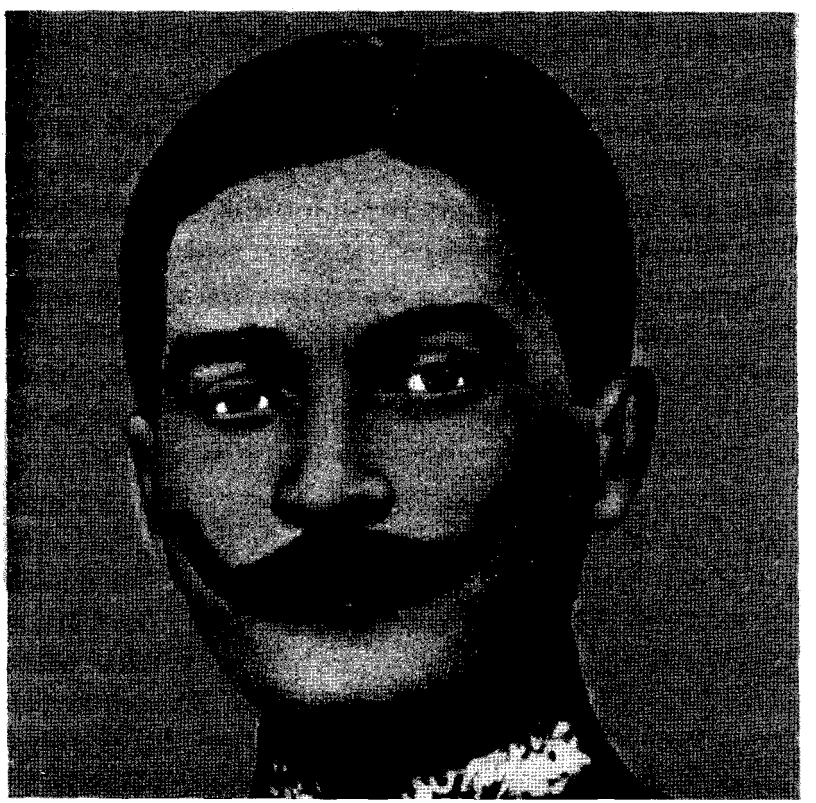

Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal

Lâkin şimdi de rahat ve huzuru selbeden yeni bir unsur peyda olmuştu. Bu da, ecnebi devletlerinin talebi üzerine teşkil edilen ajan sivillerle Jandarma tensikatına memur olan ecnebi zabitandı. Bunlar, en küçük bahanelerle her işe müdahale ediyorlar, Bulgar köylülerini el altından şikâyete sevk ediyorlardı. En küçük bir şikâyet mırıltısı, büyük bir aksi seda yapıyor, haksız yere birçok memur azil veyahut tebdil olunuyordu. "Müfettiş-i Umumilik" makamı, ıslahata memur olan bu ecnebilerin ellerinde, adi bir oyuncak haline gelmişti.

Vaziyeti yakından tetkik eden Selânik vatanperverleri, Müfettiş-i umumiliğin de ciddi bir ıslahat yapamayacağını anlayınca, fiilen işe müdahale etmek ve hükûmetin idâre şeklini değiştirmek lüzumuna kat'iyetle hükmetmişlerdi. Artık, bunun zamanı da gelmiş gibiydi. Hükûmetten memnun olmayanların adedi, sayılamayacak derecede artmış, yalnız zabitan arasında değil, sivil memurlardan da suiidareyi tenkit edenler çoğalmıştı.

Selânik vatanperverleri sık sık Mason Locası'nda içtima ediyor, yapılabilmesi mümkün olan şeyleri müzakere ediyor, fakat kati bir karar da veremiyorlardı. Artık Paris'tekilerden ümitlerini tamamen kesmişlerdi.

Bunların neşriyatıyla hiçbir şey hasıl olmayacağına katiyyen kanaat getirmişlerdi. Hatta bir aralık, Paris İttihat ve Terakki Merkezi'nin kendilerine iştirak teklifini bile reddeylemişlerdi. Yalnız bunlarla muhabereyi kesmiyor, eskisi gibi gazete ve kitap getirterek her tarafa neşretmekte devam ediyorlardı.

1321 (1905) senesinde Mektebi Harbiye - erkânıharp sınıfından neş'et eden erkânıharpler arasında Selânikli Mustafa Kemal Bey[18] isminde sarışın ve ağır başlı bir genç bulunuyordu. O devirde mektepten çıkan yeni zabitana Bab-ı Vâlay-ı Seraskeri'de kura çektirilir, isimlerine hangi ordu isabet ederse, oraya gönderilirdi. Erkânıharp Yüzbaşısı Mustafa Kemal Bey de usulen kur'a çekti. İsmine Beşinci Ordu isabet etti ve bu suretle Şam'a gönderildi. Daha mektep sıralarında iken va-

18- Reis-i Cumhur, Gazi Mustafa Kemal Hazretleri. Z. Ş.

tanın maruz kaldığı felâketi hisseden ve bunun önünü almak için çareler düşünen Mustafa Kemal Bey Şam'a gider gitmez, muhitini tetkike başladı. Hükûmetin idâre-i mülkiyesindeki sakatlığı, ordunun talim ve terbiyesindeki eksikliği, halkın fenâ idâre edilmekten çektiği ıstırabı daha yakından gördü, anladı. Bir taraftan resmi vazifesini ifaya çalışırken, diğer taraftan da, bu hallerin ıslahına ve vatanın izmihlâlden halâsına matuf *(yönelik)* düşüncelerini tatbike hazırlandı.

Az zaman zarfında muhitindekileri cezbeden Mustafa Kemal Bey, etrafına birçok münevver ve hürriyetperver gençler toplamıştı. Bunların arasında, Doktor Mustafa Bey isminde bir zat vardı. Mustafa Bey, Mektebi Tıbbiye'nin son sınıfında iken, efkârı ahrarânesine binaen *(özgür düşüncelerinden ötürü)* mektepten tart edilmiş ve sonra, bu haksızlığı anlayanlar tarafından tekrar mektebe kabul ve imtihan olunarak eline şahadetnamesi verildikten sonra Şam'a gönderilmişti. O devrin her münevver genci gibi bu zat da vatanın yuvarlandığı felâket uçurumunu görüyor, buna çare bulmak için çırpınıyordu. Mustafa Kemal Bey kendi efkârı âliyesine *(yüksek düşüncelerine)* uygun bulduğu bu arkadaştan istifade etmek istedi. Bütün vatandaşlara adâlet, hürriyet, muhabbet tevzi edecek, haksızlığa, zulüm ve istibdada, hükûmetin fenâ idâresine karşı muhalefet eyleyecek gizli bir Cemiyetin teşkili hakkındaki projesini izah eyledi.

Doktor Mustafa Bey, bu fikri derhal kabul etti. Cemiyetin teşekkül ve tevessuu *(yayılması)* için bütün kuvvetiyle çalışacağına dair Mustafa Kemal Bey'e söz verdi.

1906 senesi Teşrinievvel *(Ekim)* ayında Mustafa Kemal Bey'in tasavvuru, tahakkuk etmiş; merkezi Şam'da olmak üzere Vatan ve Hürriyet Cemiyeti teşekkül eylemişti. Cemiyetin gayesi, fenâ idâreyi şiar ittihaz eden hükûmetin şeklini değiştirmek, milleti hürriyet, adâlet ve müsavata *(eşitliğe)* nail etmekten *(kavuşturmaktan)* ibâretti. Bu maksadın husulü için bütün münevverlerin fikirleri bir araya toplanacak ve sonra yapılacak bir ihtilâl ile milletin bu hakları, hükûmetten cebren istihsal olunacaktı.

Cemiyetin mevcudiyeti pek gizli tutulmakla beraber, yine az zamanda bütün Suriye ve Filistin'de intişar etti *(yayıldı)*. Akkâ, Yafa, Kudüs ve sair yerlerde de merkezler vücuda getirildi. Cemiyet, ayrıca bir isim taşıyor, efradı arasında; Tüccar Mustafa Teşkilâtı namıyla yad ediliyordu.

Bu esnada, memleketini ziyâret için mezunen *(izinli olarak)* Selânik'e gelen Mustafa Kemal Bey, Mektebi Harbiye'deki sınıf arkadaşlarından Mülâzım Ömer Naci ve Hakkı Baha Bey'lerle[19] temas etti. Gerek Rumeli ahvaline ve gerek oradaki münevverlerin bu hallere karşı nasıl bir vaziyet aldıklarına dair izahat istedi. Verilen malumatı dinledi.

Münevver ve vatanperverlerle münâsebâtını genişletti. Bu meyanda, Rüştiye-i Askeriye müdürü Tahir Bey, Darülmuallimin müdürü İsmail Mahir Efendi, Telgraf ve Posta İdâresi başkâtibi Talât Bey ve saire ile de görüştü. Vatanperverler arasında henüz bir teşekkül vücuda getirilmediğini, ancak sık sık şurada burada gizlice içtima edilerek bazı şeyler görüşülüp düşünüldüğünü öğrendi.

— Böyle, boşu boşuna toplanılarak konuşulmaktan bir şey çıkmaz. Bir Cemiyet tesis etmek ve fiilen işe girişmek lâzımdır. Benim kati kanaatim bu merkezdedir, dedi.

Şam'da teşekkül eden Vatan ve Hürriyet Cemiyeti hakkında izahat verdi.

Mustafa Kemal Bey, Şam'a avdet ettikten sonra, Mason Locası'nda içtima eden arkadaşlar, Kulekahveler de Rıza Bey'in[20] evinde toplandılar. Uzun uzadıya mücadele-i fikriyede bulundular. Lâkin, dahilde bir Cemiyetin teşekkülü hakkında kati bir karar ittihazına muvaffak olamadılar. Birçokları buna cesaret edemiyor, böyle bir teşekkülü çok tehlikeli buluyorlardı. Talât Bey bu kararsızlıklardan müteessir oluyor, artık fiilen işe girişmek istiyordu.

19- Hakkı Paha Pars. Z.Ş.
20- Rıza Bey sonraları, Kırşehir meb'usu ve Mahkeme-i Temyiz azası olmuştu. Z. Ş.

YENİ CEMİYETİN TEŞKİLİ

Aradan üç ay kadar geçti. 1322 (1906) senesi Ağustos ayının on altıncı günü Talât, Naki, Rahmi, Ömer Naci Bey'ler, o zaman Selânik Belediye Hastanesi müdürü olan Mithat Şükrü Bey'in Defterdar'daki köşkünün selâmlık dairesinde toplandılar. On kişiden mürekkep bir teşekkül yapmayı kararlaştırdılar. Herkes en itimat ettiği arkadaşının ismini yazacak, birkaç gün sonra, Rüştiye-i Askeriye müdürü Binbaşı Tahir Bey'in[21] mektepteki odasında toplanılacak, bu isimler etrafında münakaşa olunacaktı. 1322 senesi Eylülünün birinci günü akşamı Tahir Bey'in odasında toplandılar. İntihap ettikleri zevatın isimlerini ortaya koydular. Uzunca süren münakaşadan sonra şu, on zatın isimleri üzerinde durdular:

1– Rüştiye-i Askeriye müdürü Binbaşı Tahir Bey.

2- Rüştiye-i Askeriye Fransızca muallimi Binbaşı Naki Bey.

3– Selânik eşrafından Rahmi[22]

4- Mithat Şükrü Bey.[23]

5– Talât Bey.

6 – Üçüncü Ordu Müşiriyeti yaveri Yüzbaşı Kâzım Nami Bey[24].

21- Binbaşı Bursali Tahir Bey
22- Rahmi Arslan Bey
23- Mithad Şükrü Bleda
24- Yüzbaşı Kâzım Nami Duru

7- Mülâzimievvel Ömer Naci Bey

8- Merkez Kumandanlığında müstahdem Mülâzımevvel İsmail Canbolat Bey,

9- Mülâzimevvel Hakkı Baha Bey[25]

10- Edip Servet Bey[26].

Bu on isim tespit edildikten sonra da şu kararlar ittihaz edildi:

1. Bu on zat müessis olmak üzere gizli bir Cemiyet teşkil edilecek.

2. Bu Cemiyet - aşağı, yukarı Mason Cemiyeti teşkilâtına benzeyecek.

3. Cemiyetin daimi merkezi olmak üzere bir ev tutulacak.

4. Nutuk ve tahlif *(yemin)* suretleri hazırlanacak.

5. Nikaplar dikilecek.

Bu maddelerin kararlaştırılması esnasında, en ziyade birinci madde üzerinde münakaşa edilmişti. Cemiyetin ismi meselesine çok ehemmiyet verilmişti. Bazıları, İttihat ismini teklif etmiş; fakat ekseriyet bunu reddeylemişti. Çünkü bu unvan, dedikodulu bir istihale *(değişim)* geçirmişti. 1313 (1897) senesinde İstanbul'da teşekkül eden İttihat ve Terakki'nin bir şubesi olmak üzere Paris'te de bu nam altında tesis edilen Cemiyet, hiçbir fayda temin edemeden infisah etmişti *(dağılmıştı)*. Sonraları Ahmed Rıza Bey ile rüfekası tarafından teşkil edilen Terakki ve İttihat Cemiyeti de, maksadı aslî üzerinde müteessir olamıyor, günden güne kuvvetini kaybediyordu. Buna binaen yeni bir kuvvetin doğduğunu ihsas etmek için yeni bir isme ihtiyaç görülüyordu. Münakaşa neticesinde, bu düşünüş galebe etti. Teşekkül edecek Cemiyet isminin, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti tesmiyesine *(adı verilmesine)* karar verildi.

Daimi merkeze gelince: Bunun için tenha bir ev tedarik etmek icap ediyordu. Müessislerden Mülâzim-ı evvel Ömer Naci Bey esasen bekârdı, yalnız yaşıyordu. Naci Bey namına şehir

25- Hakkı Baha Pars
26- Edip servet Tör

haricinde, Alâtini Köşkü ile tramvay deposu arasında küçük bir ev bulundu. Zahiren burası Naci Bey'in ikametgâhı olacak, hakikatte ise, Cemiyetin gizli merkezi olarak kullanılacaktı.

Nutuk ve tahlif *(yemin)* suretlerinin hazırlanması, müessislerden iyi yazı yazanlara havale olunmuştu. Birkaç zat tarafından ayrı ayrı yazılan bu suretler tetkik edildi. Bunlar birbirine mezcedilerek bir suret vücuda getirildi. Aynı zamanda nikapların siyah ve kırmızı bezleri ile iğne ve iplik de tedarik edildi ve bu suretle, bütün hazırlıklar bitirildi.

Nihayet, 1322 (1906) senesi Eylülünün Cuma gecesi müessisler, Ömer Naci Bey'in evinde toplandı. Bunlardan yalnız Edip Servet Bey noksandı. O, resmi bir vazife ile muvakkaten bir yere gönderilmiş ve bu içtimada bulunamamıştı. Perdeler sımsıkı kapatıldı. Evvelâ, siyah ve kırmızı bezler ortaya çıkarıldı.

Bu dokuz arkadaşın hatırasında ebediyen tatlı bir iz bırakan, gülünç bir faaliyet başladı. Derin bir sessizlik içinde, bazen makas şıkırtıları, bazen bez hışırtıları işitiliyor, nikaplar biçilerek dikiliyordu. Ekseriya bu beceriksiz ellere iğneler batıyor, kısa bir "Aman" şikâyetinden sonra, parmaklarının uçlarında tebellür eden *(beliren)* kan damlaları emiliyordu. Siyah bezlerden, tamamıyla başa geçecek torba şeklinde birer maske yapılmıştı. Yalnız göz yerleri açıktı. Kırmızı bezler de, boyundan itibaren omuzları örtecek surette birer göğüslük haline getirilmişti. Dikişçilikte mahareti olmayan bu ellerde, bunların hazırlanması, epeyce uzun sürmüştü. Saat, Alaturka üçe geliyordu. Artık dikiş işleri bitmiş, şimdi bu tarihi sahnenin dekoru hazırlanıyordu. Ortaya büyücek bir masa getirildi. Masanın üstüne de kırmızı bir örtü serildi. Ortaya bir Kur'an ile bir revolver konuldu, dokuz arkadaş, nikaplarını giydiler. Göğüslüklerini de omuzlarına geçirdiler. Masanın etrafına dizildiler, küçük bir petrol lâmbasından süzülen hafif aydınlık, bu sahneye esrar ile malâmal *(dopdolu)* bir manzara veriyor, bu korkunç kıyâfetlerin duvarlarda büyüyerek irtisam eden *(resmedilen)* şekilleri, efsanevi devlerin içtimaına benziyordu.

Dokuz arkadaş, ellerini masanın üzerine koymuşlardı. Hepsi de susuyor, hepsi de önlerine bakıyordu. Kim bilir, belki de... Vatanın maruz bulunduğu tehlike gözlerinin önünde bir daha canlanıyor, buna mani olmak için atıldıkları şu fedakârane işte, muvaffak olup olamayacaklarını düşünerek kalpleri çarpıyordu. Bu hazin sükût, birkaç dakika sürmüştü. Birdenbire Ömer Naci'nin gür ve tannan sesi, bu sükûtu ihlâl etti:

— Vatanın sinesinde bir kale-i stuvar gibi teşekkül eden, diye başlayan nutkun her kelimesi, onun ruhunun en taşkın heyecanlarını taşıyor, tatlı peltek bir ifâde ile söylenen bu sözler başka bir ruh ile canlanıyor, dinleyenlerin kalbinde, bir haşyet ve ürperme uyandırıyordu.

Nutku, tahlif *(yemin)* takip etti. Vatanı kurtarmak için icabında fedayı can edeceklerine dair!

"Vallahi, billâhi" yemini, bu sakin odanın basık tavanları, sararmış kireç badanalı duvarları arasında, coşkun bir deniz dalgası gibi gürledi.

***

Cemiyet, bu suretle teşekkül ettikten sonra ilk müzakere yapıldı. Verilen ilk kararlar şunlardan ibâretti:

1- Müessislerin daima hep birden içtimaı nazar-ı dikkati celbedeceği için, üç kişiden mürekkep bir heyet ayrıldı. Buna "Heyet-i Âliye" denildi.

İşte sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti, Heyet-i Merkeziyesi denilen ve tam on sene Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatına hükmeden heyetin nüvesi bu, Heyet-i Âliye'dir. Buna ilk defa olarak Talât, Rahmi, İsmail Canbolat Bey'ler intihap edilmişti. Fakat birkaç içtimadan sonra, işlerinin çokluğu hasebiyle Rahmi Bey muntazaman devam edemediğinden, bu vazife, Mithat Şükrü Bey'e tevdi edildi.

2- Cemiyet azasının, usulen birer numarası olmak icap ediyordu. Müessisler, aralarında takaddüm *(öncelik)* hakkı farkını kaldırmak için yaş sırasıyla numara aldılar. İçlerinde en yaşlı olan Tahir Bey'den başlayarak:

Tahir Bey'in - 1

Naki - 2

Rahmi- 3

Mithat Şükrü- 4

Talât- 5

Kâzım[27] - 6

Ömer Naci- 7

İsmail Canbolat - 8

Hakkı Baha - 9

Edip Servet-10

Numaraları taşımaları takarrür etti. Cemiyetin ilk müessisleri olan bu on zattan yedisi zabit, üçü sivil olduğu gibi Naki, Rahmi, Talât ve Mithat Şükrü Bey'ler de Masondu.

Bundan sonra Cemiyete alınacak azalara gelince: Bunlara verilecek numara 101'den başlayacaktı. Buna sebep te, Cemiyeti on kişiden ibâret göstermemek ve bu suretle de alınacak azanın maneviyatını kuvvetlendirmekten ibâretti.

3- Cemiyete kabul ve tahlif merasiminde, Mason usul ve ananâtı tatbik edilecek ve Cemiyetin bir kelime-i mukaddesesi ile bir de kelime-i müruru olacaktır.

Kelime-i mukaddese "muin", kelime-i mürur da "hilâl"dir.

Cemiyet azasından iki kişi karşı karşıya geldiği zaman, birbirlerini tanımak için sağ ellerinin üç parmağını bükerek ve şahadet parmaklarını bir hilâl şeklinde açarak, göğüs hizasından yukarı, kalbinin üstüne doğru kaldıracak. Eğer karşısındaki de aynı işareti verirse, aralarında şu parola teati olunacak:

- Mim

27- Bu zat, bugün kıymetli maarifçilerimizden olan Kâzım Nami Bey'dir. Kendisinin asıl ismi, Kâzım'dır. Lâkin o tarihte Avrupa'dan gizli olarak getirttiği kitap, gazete vesair evrakı Mösyö Nami. Post Restant, Fransız Salonik adresine getirtiyordu. Kâzım Bey, meşrutiyetin ilânından sonra bu müstear ismi de kendi asıl ismine ilâve etmiş: Kâzım Nami Bey olmuştur.

- Ayın

- Ye

- Nun

4- Cemiyete kabul edilecek azanın aslen ve neslen İslâm olması şarttır.

Selânik'te mühim bir ekseriyet teşkil eden dönmelerle İslâm olmayan unsurların Cemiyete kabulü caiz değildir. Kabul edilecek kimselerin, ahlâkı gayet dürüst, ciddi, ağır başlı, herkesin hürmetini celbetmiş, kumar oynamaz, fazla miktarda içki içmez, evhamsız ve cesur olması şarttır.

Cemiyet, on müessis aza ile teşekkül ettikten sonra ilk defa olarak üç zat kabul edilmişti. Bunlar da, Talât Bey'in tavassutu ile Darülmuallimin Müdürü Kastamonulu İsmail Mahir Efendi, Ömer Naci Bey'in delâleti ile Amasyalı Mülâzımıevvel Mustafa Necip Bey, Tahir Bey'in rehberliğiyle de Jandarma Binbaşılarından Kâmil Bey'dir. Bunlara – karar mucibince– 101-102-103 numaraları verildi.

Artık Cemiyet yavaş yavaş azalarını çoğaltmaya başlamıştı. Cemiyet azaları, ahlâkına emin oldukları arkadaşlarını evvelâ Heyet-i Âliye'ye bildiriyor. Tavsiye edilen zat bir müddet murakabe altında bulunduruluyor, hatta icap ederse tecrübelerden geçiriliyor. Eğer Cemiyete kabulünde bir mahsur yoksa Cemiyete kabulüne karar veriliyor. Tavsiye eden zat, kabul edilecek zata rehber oluyor. Kabul merasiminin yapılacağı gece takarrür ediyor. O gece ortalık kararıktan sonra rehber, henüz harici addolunan o zatla bir yerde birleşiyor, muayyen saatte, tahlif merasiminin icra olunacağı yerin civarına geliniyor, burada rehber tarafından, haricinin gözleri bağlanıyor, koluna girilerek bir müddet muhtelif istikametlerde dolaştırılıyor, nihayet, tahlif yapılacak binanın önüne götürülüyor.

Kapının önünde bekleyen nöbetçinin önünde duruluyor. Nöbetçi soruyor:

— Parola?

Rehber, derhal cevap veriyor:

— Hilâl.

O zaman, rehber kapının önünde kalıyor, nöbetçi, haricinin koluna giriyor, kapıdan ithal ediyor, boş bir odaya götürüyor, orada hariciye şu sözleri söylüyor:

— Cemiyete girmek için iyice düşündünüz mü? Bundan sonra takip edeceğiniz yol, çok tehlikelidir. Yarın, icap ederse vatan ve millet için canınızı feda etmeniz teklif edilecektir. Cemiyet tarafından verilecek emirleri, hiçbir tesir altında kalmayarak icra etmek lâzımdır. Bu emri ifadan zerre kadar çekinenler, en ağır cezaya duçar olur. Bunları iyice düşününüz. Eğer korkuyor ve tereddüt ediyorsanız, sizi tekrar geri gönderebilirim. Fakat kararınızı verip de yemin edersiniz, bir daha geri dönemezsiniz.

Haricinin, vatan ve millet namına her fedakârlığı yapacağını söylemesi üzerine nöbetçi tekrar onun koluna girer, tahlif odasına götürür, ortada duran masanın önündeki sandalyeye oturturdu. O andan itibaren birkaç dakika derin bir sükût ile geçer, sonra ağır, vakur, ahenktar bir sesle:

İsmail Canbolat Bey

— Vatandaş! Vatanın sinesinde bir kale-i stüvar gibi teşekkül eden, diye nutuk başlardı.

Bu nutkun müessir cümleleri, haricinin kalp ve asabını heyecandan heyecana getirir ve nihayet kendisine yemin teklif edilirdi. Yemin sureti de takriben şundan ibâretti:

"Dinim, vicdanım, namusum üzerine yemin ederim ki, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne dahil olduğum şu andan itibaren, Cemiyetin, bana tevdi edeceği her türlü esrarı muhafazaya ve teklif eyleyeceği elimden gelen her hizmeti bilâ tereddüt ifaya söz veriyorum. Ve Cemiyete her ne suretle olursa olsun ihânet edecek olursam, kanımı şimdiden helâl ediyorum. Vallahi. Billahi."

Bu yemin suretini, tahlife riyâset eden zat, cümle cümle okur, harici de tekrar ederdi. Yeminden sonra, harici, artık kardeş olduğu için:

— Gözlerini açınız, emri verilirdi.

Gözlerini açan yeni kardeş birdenbire karşısında o heybetli manzarayı görür ve iliklerine kadar titrerdi. O zaman, yine hatip söze başlar, vatana ve millete ifası lâzım gelen hizmetlerden bahsettikten sonra:

— Rehberiniz, numaranızı size tebliğ edecektir, der ve merasim de biterdi.

Yeni kardeşin tekrar gözleri bağlanır, kapıdan çıkarılır. Rehberine teslim edildikten sonra yine bir müddet o civarda dolaştırılır. Ondan sonra gözleri açılarak serbest bırakılırdı.

Bu suretle Cemiyete kabul edilen şahıs, kendi rehberinden başka hiç kimseyi bilemez ve tanıyamazdı. Tahlif merasimi esnasında gerek nutku okuyan ve gerek yemin ettiren şahısların, gür ve vakur sesli olmasına çok ehemmiyet verilirdi. O tarihte Redif Fırkaları Erkânı Harbiye Reisi ve Meşrutiyetten sonra da Üsküdar mutasarrıfı olan Kaymakam Nişli Faik Bey, sesinin tesir ve azametiyle meşhurdu.

Cemiyetin Genişlemesi Ve Yeni Azalar

Cemiyet, bu suretle Selânik'te teşekkül ettikten sonra artık yavaş yavaş hududunu genişletmeye başlamıştı. Selânik'te tahlif edilen kardeşlerden her cihetle itimada şayan olan ve teşkilatçılıkta kudret ve kabiliyeti bulunanlar birer birer mücavir kazalara ve vilâyetlere gönderiliyor, oralarda da teşkilât yapılıyor ve merkezler tesis ediliyordu.

Selânik eşrafından Ali Şefik Bey'in rehberliği ile Mithat Şükrü Bey'in köşkünde Talât, Mithat Şükrü, Telgraf Başmüdürü Hamdi Bey'ler tarafından tahlif edilen Mülâzımevvel Sapancalı Hakkı Bey'in İşkodra ve havalisinde teşkilât yapması takarrür etti. El altından çevrilen bir manevra ile Hakkı Bey'in resmi vazifesi, İşkodra'ya tahvil ettirildi.

Aynı zamanda, Manastır'daki topçu alayında stajını ikmal eden ve o havalideki Bulgar çeteleriyle müsademelerde temayüz eyleyen Erkânıharp Kolağası Enver Bey de Selânik'e celp ve tahlif edildi. Cemiyet, erkânıharplere ve mümtaz zabitlere fazla ehemmiyet veriyor, gerek teşkilât ve gerek murakabede, bunlardan çok istifade edilebileceğini düşünüyordu. Buna binaen Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi Paşa'nın refakatine memur Erkânıharp Binbaşılarından, İsmail Hakkı Bey[28] ile genç erkânıharplerden Binbaşı Fethi Bey[29], Numune Taburları Talim Muallimi Binbaşı Halil Sami Bey, Binbaşı Cemal Bey[30], Binbaşı Hafız Hakkı Bey[31], Binbaşı Kâzım Bey'ler, Cemiyete ilk ithal edilen kardeşler meyanında idi.

Bu esnada, Müfettiş-i umumi Hilmi Paşa, maiyeti ile beraber Manastır'a gitmişti. Kosova vilâyetinin bazı işleri hakkında müzakerede bulunmak üzere vilâyet tarafından mektupçu Mazhar Bey de Manastır'a gönderilmişti. Hilmi Paşa'nın refakatinde bulunan erkânı harp binbaşısı İsmail Hakkı Bey, Mazhar Bey'le temas etti. Kendisini itimada şayan bulduğu için Cemiyet hakkında izahat verdi.

28- Bursa valiliğinde vefat eden İsmail Hakkı Bey. Z. Ş.
29- Sabık Başvekil ve mefsuh Serbest Fırka lideri Fethi Bey. Z. Ş. (Fethi Okyar)
30- Bahriye Nazırı merhum Cemal Paşa. Z. Ş.
31- Damadı Hazreti Şehriyarı olan merhum Hafız Hakkı Paşa. Z. Ş.

Mazhar Bey, Üsküp'e avdet eder etmez, emin olduğu arkadaşlarla görüştü. Bu arkadaşlar, içlerinden birinin Selânik'e gönderilerek doğrudan doğruya Cemiyetle temasını ve vilâyet dahilinde de teşkilât yapılmak üzere bir arkadaşın Selânik'e izamına *(yollanmasına)* karar verdiler. Hususi bir işi bahanesiyle Jandarma Kumandanı Kaymakam Galip Bey'i Selânik'e gönderdiler.

Galip Bey Selânik'e gitti. İcap edenlerle temas etti. Üsküp'e avdet eder etmez de Cemiyetin Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi vücuda getirildi.

Cemiyet namına ilk tahlif edilenler, Galip Bey[32], Erkânıharp Kolağası Cafer Tayyar Bey[33], Vilâyet Mektupçusu Mazhar Bey, Erkânıharp Binbaşısı Emin Bey, eşraftan Necip Drağa Bey, Vergi Dairesi memurlarından Süreyya Akif Bey, Müdde-i Umumi Asım Bey'lerdi.

Aynı zamanda İşkodra'da da teşkilât başlamıştı. Sabancalı Hakkı Bey, İşkodra'ya muvasalat eder etmez *(ulaşır ulaşmaz)*, en evvel münevver zabitlerden Mülâzım-ı evvel Hasan Adli Bey'le görüşmüş, sonra, Yüzbaşı İzzet, Vehbi, Vasıf Bey'lerle Cemiyetin ilk teşekkülünü vücuda getirmiş, bilhassa 68'inci Alay Kumandanı Miralay Şevki Bey'in de Cemiyete duhulü, İşkodra teşkilâtını birdenbire kuvvetlendirmişti.

Cemiyetin hududu bu suretle Selânik'ten İşkodra'ya kadar genişlemekle beraber gizli kalmasına fevkalâde dikkat ediliyor, bu mahremiyet dahilinde sancak, kaza ve nahiye merkezleri vücuda getiriliyordu. Bu esnada Manastır'da teşekkül eden takibi eşkıya komisyonu azalığına tayin olunan Kosova mektupçusu Mazhar Bey'le Erkânıharp Enver Bey ekseriya beraberce teftişe çıkıyorlar ve bu fırsattan istifade ederek teşkilâta kuvvet veriyorlardı.

Cemiyet, Vodina, Karacalı ve Karaferye kazalarına fazla ehemmiyet veriyordu. Çünkü bu noktalar Manastır'la irtibatı temin ediyor ve icabında Cemiyetin emin bir ricat hattı olabilmek istidadı gösteriyordu.

32- Galip Pasiner. Z.Ş.
33- Cafer Tayyar Eğilmez. Z.Ş.

1322 (1906) senesi sonlarında, Vodina'da bulunan İkinci Avcı Taburu ile Hat Taburu zabitanı Mülâzımıevvel Gani Bey - Eczacı Ethem Bey - Yüzbaşı Rafet Bey'ler tarafından kâmilen tahlif edilmişti. Heyet-i Merkeziye'yi de Kaza Kaymakamı Muammer Bey[34], İkinci Avcı Taburu Kumandanı Binbaşı Şükrü Naili Bey[35], Avcı Taburu Kolağası Halil Bey[36] teşkil ediyordu.

Evvelce, Manastır Vilâyeti dahilinde Pirbilise Nahiyesi'nde iken, oradaki Nizamiye Bölüğü ve Mevki Kumandanı olan Yüzbaşı Ali Bey tarafından tahlif olunan İkinci Avcı taburuna mensup Mülâzımıevvel Gani Bey, 1322 senesinde Karaferye'de yapılan teşkilâtta mühim bir rol oynuyordu. Gani Bey, orada en evvel, Yüzbaşı Demir Ali Bey'i sonra da Jandarma Mülâzımı Vasfi Bey'i tahlif etmiş ve bu suretle teşkilâtın esasını vücuda getirmişti. O esnada Kırcova kaymakamı da Hamid Bey'di. Hamid Bey de derhal Cemiyete girdi. Kaza Merkez Komitesini Hamid, Gani ve Avcı Taburu Kolağası Halil Beyler teşkil etti.

Zabitanı tamamen tahlif edilmiş olan İkinci Avcı Taburu'nun ihata ettiği bu saha, Cemiyetin pek büyük ehemmiyet atfettiği bir yerdi. İcap ederse, bir anda Selânik'in imdadına yetişebilecek ve lüzumunda da Selânik'ten kaçan ve kaçırılanları himaye ve muhafaza eyleyecek bir kuvvet, ihzar edilmişti. Şimdi sıra, köylülerin hazırlanmasına gelmişti.

Kaza Meclisi İdâresi tarafından Mülazım Gani Bey'e Mektepler Müfettişi unvanı verildi. Karacaova köylerinde bu sıfatla gezdirildi. Gani Bey, köyleri dolaşıyor, köy hocaları ve münevver gençlerle temas ediyor:

— Bulgarların teşkilâtını görüyorsunuz. İşi yalnız hükûmetlerine ve askerlerine bırakmıyorlar. Kadınlarına ve çocuklarına kadar silâhlanıyorlar. İhtimal ki günün birinde büyük bir isyan çıkarırlar. Bizim asker, yetişinceye kadar sizi hırpalarlar. Siz de, gizlice teşkilât yapın. Silâhlanın, diyordu.

Bu telkin, az zamanda semeresini gösterdi. Kırcova köylerinde, iyi silâhlarla mücehhez otuz altı Türk çetesi vücuda gel-

34- Sivas valiliğinde bulunan Muammer Bey
35- Şükrü Naili Paşa. Z. Ş. (Şükrü Naili Gökberk)
36- Halil Paşa

di. Bu çetelerin her birinden, en münevver ve en ketum olan birkaç neferi tahlif ediliyor ve çetenin diğer efradı, bunların nezaretine tevdi ediliyordu. Çeteler, şimdilik gayrifaal bir halde kalacak, güya Bulgarların faaliyetine muntazır bulunacaktı.

Manastır'a gelince: Öteden beri Bulgar çetelerinin en büyük cevelângâhı olan bu vilâyette, komitecilerin teşkilâtı, icraatı, derin düşünen insanlar üzerinde bıraktıkları intibaat dolayısıyla Cemiyetin teşekkül ve tevessüüne *(yayılmasına)* tamamen hazırlanmış feyyaz bir tarla halinde idi. Gerek müsademelerde ve gerek başka suretle ele geçirilen Bulgar eşkiyası; silâhıyla, bombasıyla, koynundaki komite vesikalarıyla yakalandığı halde, ya konsolosların şefaati veyahut komite teşkilâtının fedakârlığı sayesinde kurtuluyor, yine gayesi uğrunda hayatını feda ediyordu. Bu Türkler için büyük bir dersti.

Hükûmetin acz ve zaafını herkes anlamıştı. Bahusus 1319 (1903) senesinde vukua gelen Bulgar ihtilâli, herkesin kalbinde bir fütûr uyandırmıştı. Buna binaen yalnız Üçüncü Ordu zabitanında değil, halkta da hükûmete karşı bir isyan ve ihtilâl temayülâtı vardı. Bu sebeple Cemiyetin bu havalideki faaliyeti, az zaman zarfında umumi bir şekil aldı.

Ordu zabitanından bazı münevver zevat, Selânik'e gidip geldikçe Cemiyete dahil oluyor ve Manastır'a avdetlerinde arkadaşlarının fikirlerini hazırlıyorlardı. Fakat bunlar münferid hareketlerdi. 1322 (1906) senesi sonlarına kadar Manastır'da Cemiyetin şubesini teşkil etmemişlerdi. Bu esnada, Manastır'da Eşkıya Takip Komisyonu'na memur olan Erkânıharp kolağası Enver Bey sık sık Selânik'e geliyor, komisyonun mesaisi hakkında Müfettiş-i Umumiliğe raporlar veriyordu.

Cemiyet, Enver Bey'in de faaliyetlerinden istifade etmek istedi. Yine böyle bir Selânik seyahatinde ona rehberler gönderildi. Nihayet, Selânik'te Musevi Hastanesi'nin arkasında Soul Modyano'nun bahçesi dahilindeki evde[37] tahlifi icra edildi.

37- Alatini köşkü ile depo arasında bulunan ve cemiyetin ilk içtimagâhı olarak Ömer Naci Bey namına isticar olunan (kiralanan) Rum evi, içtimaa müsait olmadığından sonraları bu eve nakledilmiş ve uzun müddet cemiyetin merkez umimisi burada ifayı vazife eylemiştir. Meşrutiyetin ilânından sonra bu ev, - o zaman Selânik Posta ve

Enver Bey'in, vazifesi dolayısıyla daima Manastır havalisindeki köy ve kazaları dolaşması, Cemiyetin teşkilâtını genişletmeye pek müsaitti. Buna binaen Manastır teşkilâtının idâresi, Enver Bey'e havale edildi. Enver Bey Manastır'a avdet eder etmez işe girişti. Süvari Kaymakamı Sadık, Topçu Mülazımlarından Habip, Kolağası Süleyman Askeri, Manastır eczacılarından İbrahim, Üçüncü Ordu Levazım İkinci Şube ketebesinden *(kaleminden)* Seyfeddin[38], Müstantik Murad, Merkez müddeimumilerinden Hayri[39], Kolağası Hüseyin Avni, Yüzbaşı Sabri[40], Süvari Mülâzımı Hâzim, Topçu Mülâzımı Hüseyin, Süvari Yüzbaşısı Debreli Zinnun[41], Süvari Mülâzımı Agâh Bey'ler tahlif edilerek vilâyet heyet-i merkeziyesi teşekkül etti. Bu zevattan maada, kolağası Hüseyin Tosun ve eskiden beri, Avrupa'dan evrak ve gazete getirterek arkadaşlarının fikirlerini tenvire çalışan Yüzbaşı Mecdeddin Bey'ler de Cemiyetin Manastır'da en kuvvetli müzahirlerindendi *(destekçilerdendi)*.

Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi, faaliyete geçer geçmez, derhal kazalarda teşkilâta başladılar. Az zaman zarfında, Avcı ve Nizamiye Taburları zabitanı ile beraber Redif Taburları zabitanını da Cemiyete kazandırdılar. Manastır Heyet-i Merkeziyesi'nin bu faaliyeti Heyet-i Aliye'nin nazar-ı dikkatini celbetti. Manastır'a ehemmiyet verildi. Bazı talimat ve mukarreratın tebliği için Mithat Şükrü Bey Manastır'a gönderildi.

O sırada Enver Bey mülhakatta bulunduğu için Mithat Şükrü Bey, onunla görüşemedi. Götürdüğü evrakı Kolağası Hasan Tosun Bey'e tevdi etti. Yine bu sıralarda, yani 1322 (1906) senesi sonlarına doğru Cemiyete ithal olunan Erkânıharp Binbaşısı Cemal Bey, faaliyete geçmişti. Cemal Bey, hem Selânik'te Üçüncü Kolordu Müşiriyeti erkânıharbiyesinde vazife ifa ediyor, hem de nafıa işlerinde müfettiş sıfatiyle istihdam ediliyordu. Buna binaen sık sık vilâyet dahilinde geziyor, birçok defalar

Telgraf memurlarından – şimdi Opera Sineması sahiplerinden olan Selânikli Rauf Bey tarafından üçyüz küsur liraya satın alınmış ve tarihi bir hatıra olmak üzere cemiyet namına Hacı Adil Bey'e ferağ edilmiştir. Z. Ş.

38- Şimdi, Müskirat İnhisar İdaresi Başmüdüriyeti imalât şubesi şeflerindendir. Z. Ş.

39- Sonraları Evkaf Nazırı olmuştur. Z. Ş.

40- Bugün liva olan Sabri Paşa. Z. Ş.

41- Zinnun Kızıltan. Z.Ş.

da Manastır ve Kosova vilâyetlerine gidip geliyor, bu vesile ile muhtelif merkezlerle temas ederek, neticeyi bilvasıta Heyet-i âliyeye bildiriyordu. İstitraden şunu da arz edelim ki: Heyet-i Âliye yani merkezi umumi ile doğrudan doğruya temas etmek mümkün değildi. Çünkü Heyet-i Âliye'yi teşkil eden zevatı, - müessis *(kurucu)* olan on zattan maada - hiç kimse bilmezdi. Bu sır, meşrutiyetin ilânına kadar en derin bir ketumiyetle muhafaza edilmiş, bu gizli şahsiyetler hakkında Cemiyet efradı pek kudsi hisler beslemişti. Bazıları bunları Avrupa'dan gelen ve hiç kimsenin gözüne görünmeyen zevat telâkki ettikleri gibi bazıları da ordu müşiri, fırka kumandanı ve saire gibi yüksek mevki sahibi adamlar zannederlerdi. Halbuki, evvelce yazdığımız gibi, Heyet-i Âliye, Talât, Mithat Şükrü, İsmail Canbolat Bey'lerden ibâretti.

Talât Bey, merkezi Selânik'te bulunan Selânik – Manastır - Kosova vilâyetleri Posta ve Telgraf Başmüdiriyeti Başkâtibi olduğu için bu üç vilâyetteki posta ve telgraf memuru arkadaşları üzerinde tesir yapıyor, onları da birer birer Cemiyete alıyordu. İnkılâp harekâtı esnasında, pek büyük bir rol oynayan ve hatta bu hususta muvaffakiyetin en mühim amillerinden olan posta ve telgrafçılar, adeta Cemiyetin ruhu ve hayatı mesabesinde idi.

Manastır teşkilâtı hararetle devam ettiği esnada Talât Bey, bir vazife bahane ederek Serez ve Drama havalisinde seyahate çıkmıştı. Serez'de, eski ahbaplarından Ticaret Reisi Vasfi Bey ile görüşerek bu zatı Cemiyete ithal ettiği gibi işe başlamak lüzumunu da oradaki vatanperverlere tebliğ etmişti. Derhal tahlif edilen zevat arasında Mümtaz Yüzbaşı Kâzım Bey[42], Piyade Yüzbaşısı Hamdi Bey, Kolağası Küşat Bey, Ceza Reisi İhsan Bey[43], Ticaret Reisi Vasfi Bey merhum, eşraftan Derviş Bey, Mülazım Edip Bey'lerden mürekkep ilk Heyet-i Merkeziye teşekkül etti.

Serez'den sonra Drama'ya geçen Talât Bey, orada da eşraftan Agâh ve Rıza Bey'lerle görüştü. Agâh Bey, esasen evvelce

42- Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa. Hazretleri. Z. Ş.
43- Mahkeme-i Temyiz Reis-i evveli. Z. Ş.

Selânik'e gelmiş ve Mason Locası'na ithal edilmişti. Bu iki zatın gayretiyle, Drama teşkilâtı da kolayca vücuda geldi.

Talât Bey'in bu seyahati, bu iki merkezdeki teşkilâttan maada Cemiyetin pek büyük bir kuvvet daha kazanmasına vesile teşkil etmişti. Tren, Drama'dan kalkıp Selânik'e doğru gelirken, Talât Bey, sarışın, temiz ve tatlı yüzlü, karşısındakine hürmet ve muhabbet telkin eden bir yolcu ile ahbap oldu. Bu zata ismini sordu:

— Manyasîzade Refik...

Talât Bey, bu ismi gıyâben tanıyordu. Çünkü bu zat, - Paris'te, Rumeli gibi nispeten serbest bir muhitte değil - İstanbul içinde ve Abdülhamid'in burnunun dibinde, senelerce zulüm ve istibdat ile cihad etmiş; şerefiyle, faziletiyle hürriyetperverane fikirleriyle bütün Osmanlı ülkesinde kendisine gaibane meftunlar *(gizli hayranlar)* ve hürmetkârlar peyda eylemişti.

Talât Bey, bu tesadüften memnun bir halde Manyasîzade ile Selânik'e avdet eder etmez, bu zatı icap eden arkadaşlarıyla tanıştırdı. Heyet-i Âliye tarafından derhal Cemiyete alınması kararlaştırıldı. Refik Bey, birkaç gün zarfında evvelâ Mason Locası'na ve sonra da Cemiyete alındı.

***

Manyasîzade Refik Bey, her türlü velveleden, gürültüden, şantaj hislerinden azade olarak, senelerce İstanbul'un su-i idâresine karşı mücahedede bulunmuştu. Evvelâ Galata'da, Mertebani Sokağı'nda bir yazıhanesi vardı. Burada Avukat Mustafa Beha[44], Reji memurlarından Necip[45], Doktor Mithat [46], Sadreddin Beyler gibi güzide gençleri etrafına toplayarak bunları efkârı ahrarane ile yetiştirmiş, Avrupa'dan gelen gazeteleri bu gençler vasıtasıyla birçok münevverlere tevzi ettirerek hürriyetperverane fikirleri İstanbul'un her tarafına neşreylemişti. İnkılapta, hepsinin de birer hissesi olan bu kıymetli gençler,

44- Şimdi Muğla da ikamet etmekte ve ziraatle iştigal eylemektedir. Z. Ş.
45- Tütün İnhisarı Bursa Başmüdürlüğünde
46- Bir nahiyemizde Belediye doktorudur. Z. Ş.

icabında büyük ve medeni cesaret göstermişler ve kendilerini tanıyanlar arasında temayüz etmişlerdi. Hükûmetin en kuvvetli takayyüdatına rağmen Bahaeddin Şakir Bey'i menfasından kaçıran ve bu suretle o devrin Hükûmet kuvvetine ağır bir darbe vuranlar, bu genç Reji Memuru Necip Bey'le onun fikir ve his arkadaşlarından Süvari Miralayı İshak Bey'di.[47]

İnkılâp fikrini neşretmek için böyle kıymetli unsurlar yetiştiren Manyasîzade Refik Bey, 1321 (1905) senesinde yazıhanesini Osmanlı Bankası'nın karşısında Tahta Burunyan Hanı'na naklettikten sonra, bütün işlerini Avukat Mustafa Baha Bey'e devretmiş ve İstanbul'la ilişiğini kesmişti.

Evvelâ, Selânik'e gitti. Birkaç gün orada kaldıktan sonra Kavala'ya geldi. Orada yerleşmek istedi. Fakat onun müstesna ahval *(durum)* ve etvarı *(davranışları)*, derhal kaza kaymakamını şüphelendirdi, hakkında tahkikat ve takibata girişti. Zekî, Manyasizade, bunu hisseder etmez, bir manevra çevirdi. Kaymakamın oğlunu kâtip sıfatıyla yanına aldı. Bir yazıhane açtı. Avukatlıkla meşgul olmaya başladı. Onun, şeref ve fazileti kadar yüksek olan hukuki ilim ve irfanı, tabii olarak birçok müşteri celbediyor, o havalide şöhreti gittikçe genişliyordu.

Halbuki Refik Bey'in maksadı orada yerleşmek ve İstanbul'la Rumeli arasında yeni bir inkılâp kuvveti vücuda getirmekti. Buna binaen Cemiyetin vücudundan haberdar olur olmaz, Selânik'e nakletmeyi ve orada bu hazırlanmış kuvvetle teşriki mesai ederek bir an evvel maksadını husûle getirmeyi Manyasîzade de çok muvafık bulmuştu.

Refik Bey, Selânik'te bir yazıhane açarak meslekinde devama başlamakla beraber, Cemiyetin de en kuvvetli ve en faal bir uzvu *(organı)* olmuştu. İstanbul münevverleri üzerinde müessir *(etkili)* olan bu zatı kazanınca, Cemiyetin ilk düşündüğü iş, İstanbul'da bir şube açmak oldu.

47- Bu zat, yaveranı hazreti şehriyariden iken hürriyetperverane bazı efkâr ve etvarı hoşuna gitmediğinden Trabzon'a nefyedilmişti. Bu zat, yalnız, Behaeddin Şakir Bey'in firarını temin ile kalmamış, her hususta teşriki mesai ettiği Reji memuru Necip Bey ile o havalide inkilâp fikirlerinin yayılmasına da pek çok hizmetlerde bulunmuş ve inkilâptan sonra da süvari livası olmuştur. Z. Ş.

Cemiyetin bazı müfrit *(aşırı)* taraftarları buna, kat'iyen lüzum görüyorlardı. Çünkü Cemiyet efradı gittikçe çoğalıyor, bütün Cemiyet efradının pek ketum davranmasına rağmen işin bir taraftan patlak vereceğinden korkuluyor, buna binaen biran evvel harekete geçmek lüzumu hissolunuyordu.

Bir Cuma günü, Heyet-i Âliye azaları ile yani: Talât, Mithat Şükrü, İsmail Canbolat Bey'lerle İsmail Mahir, Ömer Naci, Rahmi Bey'ler Selânik haricindeki Beş Çınar – Millet Bahçesi'ne gezmeye gittiler, bir tarafa çekildiler. Hem tabiatın güzelliklerinden istifade ediyor, hem de konuşuyorlardı. Söz, icraata intikal etti. O zaman tasavvur edilen faaliyet bahsi, yeniden ortaya konuldu. Nihayet bu tasavvur, şöyle bir karar verilmesine sebep oldu:

"Kâfi miktarda, el bombaları tedarik edilecek. Cemiyetin en mümtaz azaları, ikişer ikişer İstanbul'a gidecek muhtelif yerlerde yerleşecek. Sonra bir gün ve bir saat tayin ve takarrür

Manyasizade Refik Bey

ettirilecek. O saatte bütün azalar ikişer ikişer Sefaretlere girecek. Sefirlere evvelce hazırlanan birer takrir *(bildiri)* verilecek ve sonra da:

— Eğer derhal, süfera heyetini toplayarak, Memalik-i Osmaniye'de, Kanun-u Esasî'nin ilânı için Sultan Hamid'i icbar etmezseniz, şu bombalarla Sefarethaneyi şimdi berhava edeceğiz, denilecekti.

Bu karar, iptidai bir düşüncenin biraz da fazla hayalperverliğin mahsulü idi. Bereket versin ki, derhal tatbik edilmedi. Bir müddet bu hususta görüşmeler ve muhaberelerle vakit geçirildi. Bunun neticesinde de şu fikir galebe etti:

— Cemiyetin efradı, günden güne çoğalmakta ve Üçüncü Ordu'nun bütün kuvvetini ele almaktadır. Cemiyete karşı münevver halkta da büyük bir temayül var. Neticesi meşkûk *(şüpheli)* ferdî hareketlerle fiiliyata geçmektense, biraz sabretmek ve elde bulunan bu büyük kuvvetle maksadı husûle getirmek daha muvafık olacaktır.

Tabii, bu karar daha makul ve daha mantıki idi. Buna binaen Cemiyet, kuvvetini arttırmakta devam etti.

***

Bu sıralarda Paris'tekilerle muntazaman muhaberat devam ediyordu. 1323 (1907) senesi bidayetinde Paris'ten, Bahaeddin Şakir Bey'den bir mektup geldi, bu mektupta, İttihat ve Terakki Cemiyeti – Paris Merkezi azasından Doktor Nâzım Bey'in, bazı müzakerat zımnında Selânik'e gönderileceği bildirildi. Rahmi Bey'in tertip ettiği bir plân mucibince ve Yunanistan tarikiyle Doktor Nâzım Bey Selânik'e geldi. Mesul ve salahiyettar bir murahhas *(delege)* sıfatıyla gelen Nâzım Bey evvelâ Cemiyetin az bir zamanda iktisap ettiği kuvvet ve kudreti tebrik ettikten sonra, böyle ayrı ayrı çalışmaktansa, iki Cemiyetin birleştirilmesini teklif eyledi.

Epeyce uzun süren müzakere neticesinde, bu teklif muvafık görüldü. Yalnız "İttihat ve Terakki" ismi kabul edilmedi. Buna en çok muhalefet eden Talât Bey'di. Çünkü o, vaktiyle bu ismi teşe'üm etmişti *(uğursuz saymıştı)*.

Talât Bey'e nazaran bunun da sebebi şu idi. Vaktiyle, Çavuş Manastırı'nda içtima ederek Paris İttihat ve Terakki erkânına iltihak etmek üzere ilk mektubu yazdıkları akşam, mektuptaki sözler tam İttihat ve Terakki kelimesinin yazılmasına gelince, Talât Bey'in başının ucundaki fener, birdenbire sönüvermişti. Derhal fener yaktırıldı. Tekrar Talât Bey yazmaya başladı. Fakat çok gariptir ki, yine fener sönmüş ve karanlıkta kalmışlardı. Vakıa, ikinci defa olarak fener yakılmış ve mektup da ikmal edilmişse de, bu hâdise bütün orada bulunanların ruh ve maneviyatı üzerinde hoşa gitmeyen tesir bırakmıştı. Nitekim bu mektuba, Paris'ten aldıkları menfi cevap da bu fenâ tesiri bir kat daha artırmıştı. Sonra.. Senelerden beri bu ismi Avrupa'da taşıyan Cemiyet, hiçbir şeye muvaffak olamamıştı.

Buna binaen İttihat ve Terakki isminin kabulü halinde, herkes onları bu âciz kuvvetin bir şubesi telâkki edecek, ne Osmanlı Hükûmeti ne de Avrupa Hükûmetleri kendilerine ehemmiyet vermeyecekti. Buna binaen bir hayli müzakerelerden ve rehberler vasıtasıyla bütün Cemiyet azasının reylerine müracaat edildikten sonra, şu maddeler takarrür etti:

1- Her iki Cemiyet, aynı gaye üzerinde müttehiden çalışacak.

2- Bu müttehit Cemiyetin, dahili ve harici olmak üzere iki Merkez-i Umumîsi olacak. Dahili Merkez-i Umumî, Selânik'te; Harici Merkez-i Umumî de Paris'te bulunacak.

3- Paris teşkilâtı, yine eskisi gibi "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" unvanını taşıyacak, Rumeli teşkilâtını yapan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ise, doğrudan doğruya Paris Cemiyetinin taşıdığı nam altına girmek istemediğinden, ancak iki Cemiyet arasındaki ittihadı göstermiş olmak için bu tarihten itibaren "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" namını alacak.

Verilen şu kararla, Cemiyet bir istihale *(değişim)* geçirmiş oluyordu. Paris'tekilerden hiçbir şey beklenilmemekle beraber, yine onlarla akdedilen bu ittihat ve iştiyak, istikbal için az çok ümitler veriyordu. Rumeli'de, hükûmet aleyhine bir gazete çıkarmak.. Kitap, beyanname vesaire basmak mümkün değildi.

Hiç olmazsa bu işi Paris'tekiler görecek, propaganda ve tehdit vasıtalarını temin eyleyeceklerdi.

Manyasîzade Refik Bey'in Cemiyete girmesi ve Nâzım Bey'in Paris'ten gelmesi, Cemiyette yeni bir fikrin doğmasına sebep olmuştu: İstanbul ve İzmir'de birer şube açmak...

Bu kararın, derhal tatbikatına geçildi.

1322 (1916) senesi Şubat ayının soğuk bir günü idi. Galata'da Osmanlı Bankası'nın karşısında Tahtaburunyan Hanı'nda Avukat Mustafa Baha Bey'in yazıhanesinin kapısı açıldı. Evvelâ Manyasîzade Refik Bey, sonra da Talât Bey içeri girdi. Refik Bey, bir zamanlar en yüksek emellerle çalıştığı bu yazıhanede, şimdi kendisine halef olan Mustafa Baha Bey'in elini sıkarken, onu, Talât Bey'e takdim etti.

İki misafir yazıhanenin küçük odasına çekildiler. Bir müddet, baş başa görüştüler. Sonra da odaya, Mustafa Baha Bey'i dâvet ettiler. Karşılarına oturttular. Cemiyetin İstanbul Şubesi'nin kendi tarafından teşkil edilmesi hakkında teklifte bulundular. Baha Bey, kıymetli üstadının bu teklifini büyük bir memnuniyetle kabul ettikten sonra Cemiyetin programını okudular. Bu program başlıca üç faslı ihtiva ediyordu:

1- Aza kaydı.

2- Gerek vatana ve gerek Cemiyete ihânet edenlerin Cemiyetin Heyet-i Adûl'ü vasıtasîle gıyâben muhakemeleri.

3- Kuvve-i icraiye.

Baha Bey, okunan programı dinledikten sonra, bir noktaya itiraz etti ve:

— Siz, Selânik'te emin bir muhittesiniz. İhtimal ki bütün Zabıta ve Adliye'yi elinize almışsınızdır. Fakat biz burada, daima hafiyelerin tarassudu altında çalışacağız. Cemiyete ithal edilecek bir şahsı, gözlerini bağlayarak sokaklarda dolaştırmak nasıl olur? Bunun tadili lâzımdır, dedi.

Bu sözler, birdenbire Manyasizade'yi sinirlendirdi. Ömründe hiçbir şeye kızmamış olan Refik Bey, büyük bir hiddetle:

— Siz, korkaksınız. Fedayı nefs edemezsiniz. Avrupa'dakiler de emniyet ve istirahatte. Bu işte, fedakârlık lâzım. Eğer bunu yapmazsak yirmi sene daha geçse, hürriyete kavuşamayız, cevabını verdi.

Baha Bey, üstadının zehabını tashih etmek istedi:

— Efendim... Yarı yolda, Abdülhamid'in eline geçerek teşkilâtı akamete uğratmaktansa, programda İstanbul için küçük bir tadilât yapılsa ne olur? Dedi.

Manyasizade, öfkesinden ağlamak derecesine gelerek nizamnameden hiçbir şeyin feda edilemeyeceğini söyledi. Talât Bey, üstat ile şakirt arasındaki bu muhavereyi dinlemekle iktifa ediyor, söze karışmıyordu. Aradan biraz geçtikten sonra Refik Bey'e bir sükûnet geldi. Baha Bey'in omuzunu okşayarak:

— Sen Cemiyeti teşkil et de... Nasıl yaparsan, yap, dedi ve Baha Bey'e salâhiyet verdi.

Talât Bey ile Manyasîzade Refik Bey İstanbul'da iki gün kaldıktan sonra Selânik'e avdet ettiler. Şimdi çalışmak sırası, Baha Bey'e gelmişti. Yavaş yavaş teşkilât başladı. Bu teşkilâta ilk dahil olanlar arasında şu zatlar vardı:

1- Muharrir, Mahmud Sadık Bey.

2- Darüşşafaka Riyaziye Muallimi Fatin Efendi[48] (şimdi, Rasathane Müdürü)

3- Mühendis Salim Bey[49]. (Bu zat, aslen Selâniklidir. Memleketini ziyâret için Selânik'e geldiği zaman, bir gece Ticaret mektebinde tahlif edilmiş, Cemiyete dahil olmuş, İstanbul'a avdet ettikten sonra da İstanbul teşkilâtına iltihak etmişti. Şimdi, Darülfünunda müderristir *(öğretmendir)*.

4- Doktor Mithat Salim Bey.

5- Atina Sefiri Galip Bey[50]. Merhum, Çamlıca'daki Köşkü'nde Baha Bey tarafından tahlif edilmişti.

6-Tevfik Fikret Bey... (Baha Bey, bu büyük şâirin Aşiyanına

48- Fatin Gökmen
49- Salim Tunakan
50- Galip Kemalî Söylemezoğlu

gitmiş, Cemiyetin vücudundan kendisini haberdar ederek Cemiyet namına bir marş yazmasını rica etmişti. Fikret, Cemiyetin teşekkülüne pek sevindi. Fakat, pesimist olduğu için: "Bir şey yapabileceklerini hiç ümit etmem" dedi.)

7- Kolağası Kâzım Bey (Bu zat da Selânik'te tahlif edilmişti. Mekteb-i Harbiye tabiye muallimliğine tayin olunarak İstanbul'a gelmiş ve İstanbul teşkilâtına iltihak etmişti.)

8- Doktor Şükrü Bey (Şimdi Şehremaneti müesseselerinden birinde doktordur.)

Bunlardan maada Kadıköy'de tahlif edilen iki genç mektepli daha vardı ki bunlardan biri, Abdülhamid'in Mabeyincisi meşhur Ragıp Paşa'nın oğlu Mektebi Hukuk talebesinden Âbit Bey, diğeri de Baha Bey'in yazıhanesinde staj gören keza Mektebi Hukuk talebesinden Vasfi Reşid[51] Bey'di.

Bu iki genci Manyasîzade Refik Bey'le Talât Bey bizzat tahlif için Kadıköyü'ne geçmişlerdi. Hatta yolda soğuğun şiddetinden Manyasizade'nin burnu donmuş ve Talât Bey tarafından masaj yapılarak bu tehlike savuşturulmuştur. Talât Bey bunu daima gençlere hikâye eder, onlara bu hâdiseden ibret almalarını söylerdi.

Cemiyet rehberlerinin müracaat ettiği mümtaz simalardan bazıları da şarta muallâk olmak üzere tahlifi kabul ediyorlardı. Bunlardan meselâ Babanzade Hakkı Bey, merkezde çalışmamak ve ismi zikredilmemek şartıyla Cemiyete girmişti. Bu hukukçu zat, programın bir maddesini bir türlü kafasına sığdıramıyor:

— Gerek vatana ve gerek Cemiyete ihânet edenlerin idam olunacağı zikrediliyor. Hükûmetin resmi mahkemesinden sadır olmuş bir karar olmadıkça bir adam nasıl idam olunur, diye itiraz ederek komiteciliğin icabat ve ruhuna nüfuz edemiyordu.

Doktor Rıza Tevfik Bey – Bu zat da, isminin gayet mahrem kalması ve kendisinin hiçbir şeye karıştırılmaması şar-

51- Vasfi Reşid Sevig

tıyla yemin etmeyi kabul etmişti. Hatta Meşrutiyetin ilânına takaddüm eden günlerde Selânik Merkez-i Umumîsi İstanbul Merkezi'ne verdiği hazırlık emirlerinden birinde "Kuvvetli hatipler tedarik ediniz." Demişti. İstanbul Merkezince bu keyfiyet düşünülmüş, taşınılmış, çenesine güvenenler arasında Doktor Rıza Tevfik Bey'in de bulunduğu hatırlanmış. Kendisi Cemiyet azasından Doktor M. S. Bey tarafından Galata'da Mertebani Sokağı'ndaki İngilizin Birahanesi'ne celbedilmiş orada bu vazife kendisine verilmek istenilmiş. Fakat felsefe ve mantıkı kuvvetli olan Doktor Rıza Tevfik Bey:

— Bu vazifeyi kabul etmek benim için mümkün değildir, dostlarım. Şurada, karantinada yağlı bir kemik buldum, kemiriyorum. Doğrusu boş yere çenemi açıp da o kemiği dişlerim arasından kaybedemem, cevabını vermişti.

İnkılâbın bu kadar kolay oluvereceğine hiç ihtimal vermeyen Doktor Rıza Tevfik Bey, çok gariptir ki inkılâbın ertesi günü koca bir süvari beygirine binmiş güya bu inkılâbı yapan bizzat kendisi imiş gibi bütün İstanbul sokaklarında fâtihane bir gurur ile dolaşarak, işin iç yüzünü bilenleri kendine bir hayli güldürmüştü. Sırası gelince bundan da bahsedeceğiz.

İstanbul teşekkülünden bir müddet sonra Bahaeddin Şakir Bey gizlice İstanbul'a gelmiş, Beyoğlu'nda, Degüjisi Mağazası'nın üzerindeki apartmanın en üst katında bir odada yerleşmişti. Burada bir kaç gün bekleyen ve takip edilmediğine emniyet hasıl eden Bahaeddin Şakir Bey, Avukat Baha Bey'in yazıhanesine gitti. Paris - Selânik teşkilâtı hakkında bir hayli görüştü. Paris şubesi de, İstanbul'da ayrı bir teşkilât vücuda getirmek istedi. Bunun için, Baha Şakir Bey, eski Çamlıca komşularından Silistreli İbrahim Paşazade Hamdi Bey ile temas ederek merkezi, İstanbul'un tenha bir mahallesinde olmak üzere bir teşkilât vücuda getirilmesini bu zâta tevdi eyledi. Bahaeddin Şakir Bey, bir ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra avdet ederken, Fatih'te Haraççı Muhiddin Mahallesi'nde şu zatlardan mürekkep bir şube teşekkül etmişti:

1- Şuray-ı Devlet kâtiplerinden Daniş Bey.

2- Ali Sedat Bey, Maliye kâtiplerinden

3- Hamdi Bey Baba

4- İsmail Kaptan.

5- Arap Mehmed Bey

Her iki şube de İstanbul'da sessiz sedasız çalışıyor, 1313 (1897) felâketinden ders aldıkları için, fevkalâde ihtiyatla hareket ediyorlardı.

Gelelim, İzmir teşkilâtına.

Paris'ten gelen Doktor Nâzım Bey, altı ay kadar Selânik'te kalmıştı. Bu esnada çember sakalı, uzun cübbesi, kirli sarığı ile Hoca Mehmed Efendi namı altında Selânik kahve ve sokaklarını dolaşan Nâzım Bey, bir gün büyük bir tehlike geçirmişti. Paris'te tahsilini ikmal eden Selânikli Doktor Burla, bir gün sokakta Nâzım Bey'e tesadüf etti. kıyâfetini tebdil etmesine rağmen, senelerce beraber yaşadığı eski arkadaşını derhal tanıdı.

Doktor Nazım Bey

— Hoş geldin, be Nâzım. Ne geziyorsun burada? Diye bağırdı.

Nâzım Bey, ümit etmediği bu tesadüf ve teşhisten fevkalâde bir heyecan duymakla beraber, metanetini muhafaza ederek hiç aldırmadı ve derhal oradan uzaklaştı. Doktor Burla, doktorun bu hareketine hiçbir mana veremedi. Eski arkadaşını tanıdığına o kadar emindi ki, hemen Rahmi Bey'e gitti:

— Paris'teki bizim Doktor Nâzım gelmiş. Bu gözlerimle gördüm. Tanıdım. Fakat o, kıyâfetini değiştirmiş. Bana kendisini tanıtmak istemedi, dedi.

Rahmi Bey:

— Mümkün değil. Benzetmişsin, cevabını vermekle beraber, derhal Talât Bey'e gitti.

Vuku hâli hikâye etti. Doktor Burla'nın başkalarına karşı da bu yolda gevezelik etmesi ve neticede Doktor Nâzım Bey'in ele geçmesi, çok feci olacaktı. Buna binâen Talât Bey, derhal Doktor Burla'yı evine getirdi. Bir köşeye sıkıştırarak:

— Eğer bir daha Doktor Nâzım adını ağzına alırsan, seni derhal gebertirim, dedi.

Korkusundan bayılma derecesine gelen doktor, bu emre harfiyen itaat edeceğine dâir, Musa peygamber namına yemin etti ve hakikaten Meşrutiyetin ilânına kadar bu yemine de sadakat gösterdi.

Yine bir gün, Doktor Nâzım Bey Kule Kahvelere doğru gidiyordu. Karşıdan bisikletle gelen bir genç şiddetle kendisine çarptı. Bu genç, Doktor Nâzım Bey'in amcazadesi olduğu halde, gariptir ki kendisini tanıyamadı.

Nâzım Bey'in İzmir'e hareketi kararlaştırıldıktan sonra, Cemiyet efradından ve belediye memurlarından Yakup Efendi isminde bir zatın nüfus tezkeresi alındı. Müşiriyet yaveri Kâzım Nami Bey'in delâletiyle bu isme bir mürur *(geçiş)* tezkeresi çıkarıldı. Doktor Nâzım Bey yine o hoca kıyâfetiyle ve bu mürur *(geçiş)* tezkeresiyle Drama – Kavala tarikiyle İzmir'e yollandı.

Doktor Nâzım Bey İzmir'e ayak bastığı zaman oradaki efkâr ve vaziyet ne halde idi? Bunu lâyıkıyla anlayabilmek için biraz maziye rücu etmek lâzımdır.

Sadrazam Kâmil Paşa'nın valiliği zamanında İzmir halkı nispeten hür yaşamış ve hafiye korkusundan azade bir hayat geçirmişti. Yalnız ecnebilerin değil, Rumların, Ermenilerin, Musevilerin bile kulüpleri vardı. Münevver Türk gençlerinden bazıları sık sık bu kulüplere gider, her şeyin serbest görüşüldüğü bu muhitlerde fikren terakki ederlerdi. Abdülhamid'in sabık kitapçılarından olup Mektebi Sanayi Müdürlüğü ile İzmir'e gönderilen bir adam gibi birkaç hafiye varsa da bunlar da pek fazla ve kıyasıya hareket göstermezlerdi. Uzun seneler zarfında İzmir'de yalnız bir vaka olmuş, Abdülhalim Memduh, Müstecabizade İsmet, Tokadizade Şekip, Şâir Eşref, Şeyh Nuri Bey'ler gibi mümtaz simalar bir gün ansızın başka vilâyetlere nefyolunmuştu. Vakıa bu hâdise bir müddet İzmir muhitini korkutmuş ise de, az zaman sonra bu korku yine zail olmuştu.

Bu zengin ticaret beldesinde, herkes işiyle gücüyle meşgul olduğu için, istibdadın ağırlığı pek o kadar his olunmuyor, Hükûmetin idâresine ait şikâyetlerden ziyâde ticarete ait işler konuşuluyordu. Devletin idâresindeki sakatlığı en çok hissedenler, genç ve münevver zabitlerdi.

Kışlanın küf kokan koridorlarından, basık tavanlı odalarından muttarit askerlik hayatından başka bir şey bilmeyen, Edip Servet, Hüseyin Lütfi, Selim Sırrı[52] isminde üç genç zabit, geceleri sönük bir petrol lambasıyla yarı aydınlanan daracık odalarında toplanıyorlar, baş başa veriyorlar. Zevksiz ve neşesiz geçen bu hayatlarından şikâyet ediyorlar, kendilerini oyalayacak tatlı ve heyecanlı bir hayat istiyorlardı. Nihayet Fransızca öğrenmeyi, ecnebilerle ahbaplık etmeyi, kulüplere ve balolara devam ederek hayatlarına yeni bir mecra vermeyi düşündüler ve derhal bu fikrin husûlüne teşebbüs ettiler.

Girdikleri yeni hayat, birdenbire onlarda bir tesir bıraktı. Kendi yurdumuzda yaşayan yabancıların hür ve mesut hayatı,

52- Selim Sırrı Tarcan Z.Ş.

derhal bu gençlerin gözüne çarptı. Hürriyetin zevkini o zaman tattılar ve artık bunun bütün vatandaşlara şâmil bir hâle gelmesini temenniye başladılar.

Bu genç zabitlerin, Yanyalı Mülâzım Mecdeddin Efendi isminde bir arkadaşları daha vardı. Ateşli bir zekâya mâlik olan bu genç mülâzım, diğer arkadaşları gibi alafranga hayata düşkün ve mütehassir *(hasret)* değildi. O sadece okuyup yazmayı seviyor, siyâset ile meşgul olmaktan büyük bir zevk hissediyordu. İzmir'de bulunan Ermeni komitecilerinden Doktor Emirze Efendi'nin dostu idi. Doktorun delâletiyle tanıdığı İngiliz Postahanesi Müdürü vasıtasıyla Avrupa'dan gazeteler getirtiyor, bunlarla meşgul oluyordu. Avrupa'da Jön Türkler tarafından çıkarılan gazete ve kitapların hepsi muntazaman Mecdeddin Efendi'ye geliyor; kendisi okuduktan sonra, bunları emin olduğu arkadaşlarına veriyor, onlara da okutuyordu. Hatta bir gün Mecdi Efendi büyük bir cüret göstermiş, *Meşveret* gazetesinin bir nüshasını, Kumandan Yaveranı Hazreti Şehriyariden Ferik Hacı Osman Paşa'ya takdim eylemişti. Osman Paşa, gazeteye elini sürmek cesaretini bile gösterememiş, fakat iyi kalpli bir adam olduğu için, bir daha böyle şeylerle meşgul olmaması hakkında Mecdi Efendi'ye babacan bir nasihat vermekle iktifa etmişti.

Halbuki bilâkis Mecdi Efendi bu meşguliyetini tevsi etmek, bu gazete ve kitaplardan daha fazla getirterek memleketin her tarafına tevzi eylemek istiyordu. Onun bu fikrine arkadaşlarından Mülâzim Hüseyin Lütfi Bey de taraftar oldu. Mecdi Efendi, Hüseyin Lütfi Bey'i aldı, İngiliz Postahanesi Müdürüne götürdü. Prezante etti. Fikrini söyledi. Müdür, bu hususta icap eden bütün muaveneti gösterdi. Bundan sonra, artık Paris'ten, Cenevre'den, Mısır'dan paket paket evrak getiriyorlar ve tanıdıklarına dağıtıyorlardı.

Bir müddet, hiçbir sızıltı çıkmadan, bu iş böylece devam etti. Fakat bu esnada, Vali Kâmil Paşa'nın oğlu, yirmi iki yaşında Yaveri Hususi Hazreti Şehriyari, Bahriye Livası, Amiral Said Paşa tamamen sivrilmiş, İzmir ve havalisinde bir istihbarat şebekesi tesis etmiş, Abdülhamid'in en namdar ve hususi bende-

lerinden Tatar Şakir Paşa da İzmir'e gelmiş, orada yerleşmiş. Artık herkesin kalbine bir casus korkusu girmişti.

Eskisi gibi serbest konuşulamıyor, ecnebi muhitlerine pek sık devam olunamıyordu. İkide birde, şunun veya bunun jurnal edildiği işitiliyor, alışamadıkları bu vaziyete karşı İzmirlilerin kalbinde bir nefret, hareketlerinde bir çekingenlik husûle geliyordu.

Kumandan Osman Paşa'nın yerine, Yaveran-ı Hazreti Şehriyari'den Tevfik Paşa gelmişti. Kışlada hususi bir daireye yerleşen Tatar Şakir Paşa'dan bu zat bile çekiniyor ve hastalık bahane ederek kışlaya gelmiyor; rahatsızlığını soranlara, nükteli bir tarzda tebessüm ederek:

— Koltuğumun altında bir köpek memesi var. İnşâallah yakında defolur, diye Şakir Paşa'yı telmih ediyordu.

Muhit, artık daraldıkça daralmıştı. Hatta ara sıra, tefevvühatı garezkârenede bulunmak töhmetiyle tevkif olunanlar bile vardı. Bu şerait altında yaşamaktan Mülâzım Edip Servet ve Mecdeddin Bey'lerin taburları, Rumeli'ye geçmek için emir aldığından bu üç arkadaştan ikisi İzmir'den uzaklaşmışlar, Hüseyin Lütfi Bey'i orada yalnız bırakmışlardı. Hüseyin Lütfi Bey, yılmaz bir azim ile işinde devam ediyor, yine eskisi gibi İngiliz Postahanesi'ne gelen gazete ve kitapları alarak icap edenlere tevzi etmekten vazgeçmiyordu.

Lâkin Hüseyin Lütfi Bey bu tarzda çalışmanın pek büyük bir fayda temin etmeyeceğini anlamış, askerlikten çekilerek bir mektep açmayı tasarlamıştı. Maksadı, memlekete münevver ve nafi *(yararlı)* bir unsur yetiştirmekti. İzmir ticaret âleminde yaşayan ve muvaffak olan bütün gayrimüslim gençler, ecnebi ticaret mekteplerinde yetişiyor ve piyasaya hâkim oluyorlardı. Bunlara rekabet etmek lâzımdı. Bunun için de, bir ticaret mektebine ihtiyaç vardı. Hüseyin Lütfi Bey, bu kararını verdikten sonra, fikrini evvelâ dava vekili Mustafa Nedim Bey'e[53] açtı. Bu zattan, yüksek bir teşvik ve muzaheret gördü. Diğer bazı zevat ile de görüştü. Selânik'ten, İstanbul'daki Robert Kolej'den

53- Sonraları, Adliye Müşteşarı olan, merhum Mustafa Nedim Bey. Z. Ş.

programlar getirtti. Bunları tetkik etti. Son kararını verdikten sonra, bir hastalık bahane ederek uzun bir tebdili hava aldı. Muvakkat bir müddet için askerlikten uzaklaştı.

1321 (1905) senesinde, Uşşakizâde Sadık Bey'in Beyler Sokağı'nda mektep olmak üzere satın aldığı binada Hadika-i Maarif isminde bir mektep açtı. İzmir'in en maruf ilim ve fen adamları, bu mektepte bir muallimlik deruhte ettikleri gibi, mektebin fahri müdüriyetini kabul eylemesi de, Emlâki Hümayun Müdürü Galip Bey'e rica edilmişti. Bundan maksat da, doğrudan doğruya Abdülhamid'in şahsına merbut olan bir adamı bu işin başında sadece bir gölge gibi bulundurmak, hafiyelerin şerrinden masun kalarak tasavvur olunan işleri daha emniyetle yapmaktan ibâretti.

Mektep açılmış ve tedrisata da başlamıştı. Fakat burası, sadece bir mektep olmakla kalmıyor, İzmir'in bir inkılâp ocağı olmaya hazırlanıyordu. Geceleri Lütfi Bey'in dostları mektepte toplanıyor. Fahri müdür Galip'in ismine hürmeten hafiye korkusundan masun bir halde, hükûmetin idâresi tenkit olunuyor. Fikirler, yavaş yavaş bir inkılâp ihtiyacına doğru kayıyordu.

Bir aralık Mülazım Edip Servet Bey İzmir'e gelmiş ve her şeyden evvel arkadaşı Lütfi Bey'i ziyâret etmişti. Yanında Pizrenli, Erkânıharp Binbaşısı Salâhaddin Bey isminde genç bir zat da vardı. Bunlar Rumeli'ye ait birçok havadisler vermekle beraber Selânik'te pek gizli bir Cemiyetin teşekkül ettiğinden de Lütfi Bey'i haberdar ettiler:

— Yakında, buraya bir hoca gelecektir. Kendisiyle teşriki mesai etmeye memursunuz, dediler.

Aradan, aylar geçti. Fakat Lütfi Bey'in dört gözle beklediği bu hoca gelmemişti.

***

1323 (1907) senesi kânunusanisinin *(Ocak ayının)* oldukça soğuk bir akşamı idi. Mektep paydos olmuştu. Lütfi Bey'le bazı arkadaşları, müdüriyet odasında oturmuşlar, konuşuyorlardı. Birdenbire kapı açıldı. Uzunca boylu, zayıf ve kuru yüzlü, tıraşı

uzamış, boynunda bir çanta asılmış genç bir mülazım kapıda durarak evvelâ odadakilere ayrı ayrı baktı. Ve sonra, sanki kırk yıllık bir ahbapmış gibi Hüseyin Lütfi Bey'e doğru yaklaştı.

— Selânik'ten geliyorum. Şimdi vapurdan çıktım, diyerek, çantasından çıkardığı bir mektubu Lütfi Bey'e uzattı.

Lütfi Bey, misafiri yanına oturtup hâl ve hatır sorduktan sonra mektubu açtı, okumaya başladı. Fakat, okudukça, renkten renge giriyor, büyük bir heyecan duyuyor, onun ruhunda birdenbire büyük bir fırtına koparan bu mektup, şu kelimeleri ihtiva ediyordu:

"Vatandaş!...

Abdülhamid'in, nihayetsiz zulüm ve istibdadına nihayet vererek memlekette Kanun-u Esasî'yi ilân etmek maksadıyla Selânik'te bir Cemiyet teşekkül etmiş ve faaliyete başlamıştır. İzmir'de de teşkilât yapmak üzere siz kardeşimizi memur ediyoruz. Mektubumuzu size veren arkadaştan lâzım gelen izahatı alınız ve bu mukaddes maksadın husulü için bütün varlığınızla çalışınız."

Hüseyin Lütfi Bey, heyecanını yavaş yavaş teskin etti. Sonra, misafirlerine renk vermemek için:

— Teşekkür ederim efendim. Eğer yakında avdet edeceksiniz, cevabını yine sizinle gönderirim, dedi.

Sözü, afakî bir mecraya çevirdi. Bir aralık misafirinin kulağına eğildi:

— İsminiz nedir, diye sordu.

Misafir, aynı tarzda cevap verdi:

— İsmail Canbolat...

Lütfi Bey, bu ismi tanıdı. Çünkü Edip Servet ve Salâhaddin Bey'ler, ona bu isimden bahsetmişler, teşekkül eden Cemiyette mühim bir mevkii olduğunu söylemişlerdi. İsmail Canbolat Bey, çok oturmadı. Yorgunluğunu bahane ederek müsaade istedi. Kendisini teşyi eden *(uğurlayan)* Lütfi Bey'le kapının önüne gelince durdu. Büyük bir heyecanla Lütfi Bey'in gözlerinin içine baktı:

— Mektubu okuduktan sonra iyice düşündünüz mü? Sonra ölüm var, derken tehditkâr tavır aldı.

Bu vaziyeti çirkin bulan Lütfi Bey, birdenbire sarsıldı. Derhal kaşlarını çattı:

— İşte bu olmadı, azizim. Böyle şeyler, tehditle olmaz. Kanaati vicdaniye ile olur. Eğer beni ölümden korkar bir adam zannediyorsanız, böyle bir vazifeyi tevdi etmemelisiniz, dedi.

İsmail Bey, büyücek bir gaf yaptığını anladı ve o sözlerini başka türlü tefsire başladı ve nihayet:

— Ben derhal Selânik'e döneceğim. Yarın sizi bir arkadaşla tanıştıracağım. Artık onunla teşriki mesai edersiniz, diyerek bahsi kapadı. Mektepten uzaklaştı.

Ertesi sabah, erkenden mektebe gelen İsmail Canbolat Bey yanında pejmürde kıyâfetli bir hoca getirmişti. Bu hocayı Lütfi Bey'e takdim etti:

— Tütüncü Yakup Hoca...

O gün, Cuma idi. Mektep tatildi. Bu üç inkılâpçı, harıl harıl yanan sobanın karşısına geçtiler. İzmir'de yakacakları inkılâp ocağının plânı üzerinde, uzun uzadıya görüştüler. Komite işleri görüşülüp bittikten sonra, artık İsmail Canbolat Bey'in vazifesi bitmiş, arkadaşlarına veda ederek çıkıp gitmişti. Şimdi, Tütüncü Yakup hoca ismini taşıyan Doktor Nâzım Bey, vaziyetten şu suretle şikâyet ediyor:

— İzmir'e geleli, tam iki ay oldu. Hiçbir şey yapamadım, Gelir gelmez, Bursalı Binbaşı Tahir Bey'e müracaat ettim. Cemiyetimizin en eski azasından olan Tahir Bey'in vazifesi bir müddet evvel buraya tahvil edilmişti. Her halde, bu tahvil onu korkutmuş olacak ki, müracaatımı nazikâne reddetti: "İzmir'de sürgün gibi bir vaziyetteyim. Bu işte ortaya benim atılmam doğru değil. Cemiyetin çarçabuk anlaşılmasına sebep oluruz. Başkalarına müracaat etseniz daha iyi edersiniz" dedi ve teşkilât işinde bana yardım etmek istemedi. Mamafih kendisini bir dereceye kadar haklı buldum. Birkaç kişiye başvurdum. Fakat onları da arzuma muvafık bulamadığım için derhal kendilerinden

uzaklaşmaya mecbur oldum. Vaziyeti Merkez-i Umumîye yazdım, Canbolat'ı göndermişler. Sizinle teşriki mesaimi münasip görmüşler, diyordu.

Aynı zamanda Doktor Nâzım Bey, Cemiyetin Rumeli'de her tarafa dal budak saldığından Üçüncü Ordu'yu tamamen ele aldığından bahsediyor:

— Eğer İzmir'de de kuvvetli bir teşkilât yapmaya muvaffak olursak, bir iki aya kalmaz, Abdülhamid'in tahtını altüst eder, Yerine Veliaht Reşad Efendi'yi iclâs ederiz *(tahta çıkarırız).* Onu da tabibi hususisi vasıtasıyla elde ettik. Tabii bize ömrünün sonuna kadar minnettar kalacaktır, diye kuvvetli bir iman gösteriyordu.

Bütün bu sözleri dinleyen Hüseyin Lütfi Bey sordu:

— Bunların hepsi güzel, azizim. Teşkilât yapalım. Abdülhamid'i devirelim. Yerine Reşad Efendi'yi geçirelim. Farz ediniz ki, milleti bugün zulüm ve istibdattan kurtaralım. Lâkin korkuyorum ki devleti idâre edemeyeceğiz. Evvelâ Gayrimüslimler, her hususta bizden çok ileride. Yarın, "Müsavat *(eşitlik)*!" Dedik mi, onlar zaten hazırlıklı oldukları için ileri atılacaklar, Biz, bugün keyfiyet itibariyle onlardan zaten gerideyiz. Sonra işin içine tabiatıyla ihtiras girecek. "Sensin, bensin" diye birbirimizi yemeye başlıyacağız. Bunlar hep evvelden düşünülecek şeyler. Biz gayemiz, sade yıkmaktan ibâret olmamalı. Biraz da yapmayı düşünmeliyiz. Bunun için bir taraftan da o inkılâbı yapacak unsurları hazırlarken, diğer taraftan da o inkılâbı yaşatmak için maarifçilerimizi, maliyecilerimizi hazırlamalı ve tam teşkilât ile ortaya atılmalıyız. Yoksa bugün istibdat idâresini yıkmak çok kolaylaşmıştır. Artık bu idâre, bir çürük dala dönmüştür. Biraz kuvvetli bir sarsıntı, onu koparmaya kâfidir.

Doktor Nâzım Bey, bu suâle şu cevabı verdi:

— Haa bakınız. Biz, yalnız inkılâbı yapacağız. Ondan sonraki vazifemiz, yalnız Meşrutiyete nigahban *(bekçi)* olmaktan ibâret kalacak. İçimizden hiçbir fert memuriyet ve makam talebinde bulunmayacak. Millet, kendi kendini mebusları vasıtasıyla idâre edecek. İçimizde, birçok münevverler var. Bunlar, milletin birer ferdi sıfatıyla, dediğiniz işleri görebilirler.

Daha, söylendiği gün, sarı bir not defterine kaydedilmiş olan Nâzım Bey'in bu sözlerinde garip bir tezat vardı. Biz, bunun muhakemesini karilerimize bırakarak sadede devam ediyoruz.

Hüseyin Lütfi Bey Cemiyetin teşkilâtı için, Tütüncü Yakup Hoca "Nâzım Bey" ile çalışmaya başladı. Hadika-i Maarif Mektebi Cemiyetin merkezi idi. Evrak ve defterler, orada saklanılacaktı. Geceleri, Damlacık Mahallesi'nde, Köprübaşı'nda Hüseyin Lütfi Bey'in oturduğu harap ve bir tarafa eğrilmiş evde içtima olunacak, tahlifler yapılacaktı

Hüseyin Lütfi Bey, Bursalı Tahir Bey'in Doktor Nâzım Bey'e verdiği cevaptan ümitsizliğe düşmemişti. O gece, - henüz İzmir'den hareket etmemiş olan – Canbolat Bey'i de beraber aldılar. Üç arkadaş, Tahir Bey'in evine gittiler. Teşkilâta muavenet ricasını tekrar ettiler. Tahir Bey, İzmir'deki vaziyeti icabı olarak filen çalışmaktan fayda yerine zarar geleceğini söyledi:

— Ben, yine çalışmaktan, propaganda yapmaktan geri durmam. İcap ederse, ayaklarıma demir çarık giyer, diyar diyar gezerim. Şimdilik kendi askerî muhitimden birkaç mürit tedarik edeceğimi zannediyorum, dedi ve Cemiyetin muvaffakiyetine dua etti.

Doktor Nâzım Bey bu büyük adamı lâyıkıyla tanıyamamış ve dediklerini anlayamamıştı. Zaten Nâzım Bey, birçok şeylerde pek iyi anlayamazdı. İlk görüşte, Doktor Nâzım Bey'in anlayamadığı Bursalı Tahir Bey, Aydın vilâyeti teşkilâtının genişlemesinde büyük bir âmil olmuş. Rumeli'de ve Selânik'te olduğu gibi, Anadolu'da da Cemiyetin ilk alemdarları arasında bulunmuştur.

Hüseyin Lütfi Bey, bu mülâkatın ertesi günü işe başlamıştı. En evvel mektebinin İktisat Muallimi Veli Bey'i[54] bir tarafa çekti. İcap eden sözleri söyledi. Zaten ihtilâlci bir ruha mâlik olan bu zeki ve ateşli genç, teklifi derhal kabul etti. Lütfi Bey, ikinci olarak belediye mühendislerinden Celil Bey'e teklifte bulundu. O da bilâ tereddüt Cemiyete dahil oldu, Ondan sonra Lütfi Bey, Uşşakizade Muammer Bey'e gitti. Muammer Bey, esasen zeki, münevver bir gençti. Aynı zamanda Hadika-i Maarif Mektebi binasının da sahibi idi. Muammer Bey:

54- Sonraları, Hariciye hukuk müşaviri olmuştur. Z. Ş.

— Teklifinizi derhal kabul ediyorum. Ancak, babam beni çok sever ve bir tehlikeye maruz kalmamdan da korkar. Onun için böyle tehlikeli bir işe girdiğimi duyarsa mâni olur, ona duyurmamaya gayret ediniz. Ben gerek fikren ve gerek nakden muavenete hazırım, cevabını verdi.

Muammer Bey'in de, teklifi kabulü, artık İzmir şubesinin teşekkülünü temin etmişti. Bu suretle, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti – İzmir Heyet-i Merkeziyesi bu beş zattan mürekkep olarak teessüs eyledi:

1- Tütüncü Yakup Ağa *(Doktor Nâzım Bey).*

2- Hüseyin Lütfi Bey.

3- Veli Bey

4- Cemil Bey

5- Muammer Bey[55]

Mamafih, Cemil ve Muammer Bey'lerin ictimai vaziyetleri, Lütfi Bey'in evinde yapılan ictima ve tahliflerde bulunmaya müsait değildi. Onlar, yalnız Lütfi Bey'le mektepte temas edecekler, Cemiyete ait işleri orada görüşeceklerdi.

Doktor Nâzım Bey, İkiçeşmelik Caddesi'nde Asmalımescit'in karşısındaki köşe başında küçük bir dükkân tutmuş, kapının üstüne de çarpık bir yazı ile Tütüncü Yakup yazılı kırık bir levha kondurmuştu. Hem aktarlık, hem de tütüncülük ediyordu. Altı sigarayı bir Metelik'e verdiği için, epeyce de müşterisi vardı. Dükkânın üstündeki harap tavanlı küçücük odada, yatıp kalkıyor, sefil ve perişan bir hayat yaşıyor, ara sıra da komşularına gösteriş yapmak için abdest alarak Asmalımescit'te namaz da kılıyordu.

Bir iki gün zarfında Cemiyete alınmak için birkaç kişi kazanılmıştı. Buna binaen hazırlıklar başladı. Evvelâ, Lütfi Bey'in validesine, çarşıdan siyah ve kırmızı bezler aldırdı. Yakup Ağa tarafından biçilerek nikaplar ve örtüler yapıldı. Bir Kur'an ve bir de Karadağ revolveri hazırlandı. Tahlif suretini Yakup Ağa gömleğinin içindeki cepte gezdiriyor, kimselere veremiyordu. Nihayet, tahliflere başlanıldı.

55- Latife Hanım'ın babası

1- Hafız Gani Bey (mütekaid kaymakam - Bursa vilâyet meclisi azasından)

2- Yüzbaşı Süleyman Askerî Bey (o tarihte İzmir'de idi. Henüz Manastır'a geçmemişti.)

3- Cemil Bey *(vefât etmiştir.)*

4- Yanyalı Suphi Bey *(Şark Demiryolları inşaat kısmında)*

5- Binbaşı Nazif Bey

6- Binbaşı Mustafa Azmi Bey

7- Arslan Nuri Bey *(mütekaid)*

8- Mülazım Ömer Seyfeddin Bey (genç yaşında vefât eden, kıymetli edip ve hikâyecimiz)

9- Mülâzım Şaban Efendi (Hürriyet ve İtilâf fırkasının meşhur, Şaban Ağası, bugün[56] dünyadan el çeken bu adam, zannolunduğu gibi cahil ve ümmi bir adam değilmiş. Oldukça güzel okur, yazar, güzel söz söyler, mantığı yerinde, zeki bir zabitmiş. O tarihte İzmir Liva Kalemi'nde müstahdemmiş.)

İşler iyi gidiyor, Cemiyet her gün bir iki kardeş kazanıyordu. Yalnız, bütün kardeşlerin canını sıkan bir şey vardı. O da, Ömer Seyfeddin.

Hadika-i Maarif mektebinde fahri jimnastik muallimi olan Ömer Seyfeddin, hiç söz dinlemiyordu. İzmir'de Muharrir geçinen Suphi isminde bir adam vardı ki, herkes bunu bir hafiye olarak tanıyor ve ondan çekiniyordu. Aksi gibi Ömer Seyfeddin de bu adamla eskiden beri samimi bir suretle görüşüyor, Cemiyete dahil olduktan sonra:

— Artık, bu adamla böyle sıkı fıkı görüşmen doğru olmaz, denildiği halde, Ömer Seyfeddin, bu sözlere ehemmiyet vermiyordu.

Vaziyet, endişe edilecek derecede mühimdi. Esasen Ömer Seyfeddin coşkun ve samimi bir gençti. Hele içki meclisinde, çenesi büsbütün gevşerdi. Bu esnada ağzından kaçıracağı bir tek söz, bütün Cemiyet azalarını mahvedebilirdi. Buna binaen bir gün Ömer Seyfeddin'i bir köşeye çektiler.

56- 1933

— Eğer Cemiyetin başına bir belâ gelirse, bunu senden biliriz, dediler.

Ömer Seyfeddin, kendi vicdanından emindi. Yine de vicdan, senelerce beraber yaşamış ve hiçbir fenalığa maruz kalınmamış bir arkadaşı feda etmeye maniydi. Buna binaen Ömer Seyfeddin, ne yârdan ve ne de serden geçemedi:

— Sizleri, mazur görüyorum, cancağızlarım. Onun için, ben bugünden itibaren muhitinizden çekiliyorum. Kalben daima sizinle beraberim. Hizmet zamanı gelirde, beni çağırırsanız koşa koşa yine gelirim. Ancak Suphi'yi terk edemem. Çünkü onun hafiyeliğine kani değilim. Mamafih, bugünden itibaren onun yüzünden başınıza bir felâket gelirse, bunun mesuliyetini bizzat ben deruhte ediyorum, cevabını verdi.

Bu temiz yürekli gencin, bu merdane cevabı, arkadaşlarını çok müteessir etti. Onu aralarından çıkarmadılar, yine beraberce çalıştılar.

Selânik'te Erera isminde büyücek bir ticarethane vardı. Bu ticarethanenin sahibi, Masonlardan bir Musevi idi. Bu Musevi Selânik'te Cemiyete bazı maddi yardımlarda bulunduğu gibi, Cemiyetin İzmir şubesinin Selânik'teki Merkez-i Umumî ile muhaberesine tavassut etmek için İzmir'de bulunan Erera Mağazası Şubesi Müdürü Ziya Bey'e de bu hususta emir vermişti.

Selânik'teki merkezi umumi ile muhabereye memur olan Hüseyin Lütfi Bey, müteenni imzasıyla yazdığı mektupları, - Selânikli ve dönmelerden olan - Ziya Bey'e teslim ediyor, o da ticarethanenin evrakı arasında Selânik'e gönderiyor, oradan da bu mektuplar Talât Bey'e veriliyordu.

Muhaberat bu suretle emniyet altına alındığı gibi tahlif işleri de yolunda gidiyordu. Yalnız, Hüseyin Lütfi Bey'in validesi, endişe ve ıstırap içinde idi. Bu muhterem kadın, her gece devam eden ictimalarda, misafirlere kahve yetiştirmek, elinden gelen hizmetleri ifa etmekle beraber henüz daha meselenin içyüzünü bilmiyor, yalnız oğlunun tehlikeli bir işle meşgul olduğunu hissediyordu. Bir gün, Lütfi Bey'in karşısına geçti:

— Oğlum! Her gece bu adamları başına topluyorsun, evin içi han odasına dönüyor. Hadi, bu bir şey değil. Hele o, her gece gelen o softa kıyâfetli, şeytan bakışlı adamdan illâllah. Ayakları o kadar pis ki, evin içine kokusu siniyor. Temizlemekle önünü alamıyorum. Mamafih bundan da yüksünmüyorum, fakat o lâmbaları kısıp, kırmızı siyah örtülere bürünerek yaptığınız şeylerden fenâ halde ürküyorum. Vakıa senin fenâ bir şey yapacağını zannetmem. Fakat Allah saklasın, başınıza bir felâket gelmesinden korkuyorum, dedi.

Bir tek evlâdı üzerine titreyen bu ihtiyar ananın hakkı vardı. Çünkü, artık İzmir'in vaziyeti de daraldıkça daralmış, hafiyelerin adedi epeyce çoğalmıştı. Bu sıralarda İzmir gümrük memurlarından Fıraşarlı Gani Bey isminde bir zatı, Cemiyete almak istiyorlardı. Gani Bey, Arnavut olmakla beraber, tamamen Türk ruhu taşıyan, fazilet ve hamiyet sahibi bir adamdı. Lisan bilir, daima Avrupa gazetelerini mütalaa ile vakit geçirirdi. Fikren yüksekti. Cemiyet bu zattan, her halde istifade edecekti. Buna binaen Lütfi Bey, Gani Bey'e müracaat etti. Fakat o, Cemiyetin mevcudiyeti ve gayesi hususunda söylenen sözleri dinledikten sonra:

— Azizim. Ben bu hususta bedbinim.. Asırlardan beri uyumuş bir milletin, hiçbir şey yapamayacağına kaniyim. Onun için gittiğiniz yolu tehlikeli görüyorum. Ve bu uğurda, birçok kurban daha vermenizden korkuyorum, cevabını verdi.

Lütfi Bey, Gani Bey'den böyle bir cevap beklemiyor, onun ilk teklifi büyük bir memnuniyetle kabul edeceğini zannediyordu. Gani Bey'in yanından meyusen avdet etti. Vakayı arkadaşlarına söyledi.

Bu meseleden üç gün sonra İzmir'de mühim bir hâdise zuhura geldi. Bir gece ansızın, Cemiyetin, Merkez azalarından Belediye Mühendisi Cemil[57], Eczacı Rıfat ve Mecdet Bey'lerin birdenbire tevkif edildiği duyuldu. Lütfi Bey, Tütüncü Yakup Ağa ve sair Cemiyet azaları hâdiseyi derhal birbirlerine haber verdiler. Cemiyetin evrak ve defterini emin bir yere naklettiler.

57- Şimdi, İzmirde Karşıyaka'da müteakid Cemil Paşa. Z. Ş.

Sonra tevkifin sebebi hakkında gizlice tahkikata giriştiler. Bu esnada Fıraşarlı Gani Bey koşa koşa Lütfi Bey'e geldi:

— Aman birader. Ben Arnavut'um. Polis müdürü Mazhar Bey de Arnavut'tur. Hem de ahbabımdır. Siz geçen gün bana bir teklifte bulunmuştunuz da ben kabul etmemiştim. Şimdi; ihtimal ki bu tevkifleri benden bilir. "Gani gitti, bizi ele verdi." Dersiniz. Rica ederim, o tarihte Cemiyete dahil olmuş gibi beni de defterinize kaydediniz. Şayet başınıza bir felâket gelirse, ben de içinde bulunayım. Her şeye tahammül ederim. Fakat böyle fenâ bir zan altında kalmayayım, diye rica etti.

Bereket versin, mesele derhal anlaşıldı. Gani Bey hakkında fenâ bir fikir beslemeye lüzum kalmadı. Meğer Romanya'dan İzmir'e şüpheli bir şahıs gelmiş, zabıta, bunu takip etmekte imiş. Cemil ve Rifat Bey tesadüfen bu adamla temas etmiş. Bu da, tevkiflerine sebebiyet vermiş. Lütfi Bey'le arkadaşları, kışla meydanında polis karakoluna merdiven koyarak mevkufları kaçırmak istediler. Fakat Hükûmetin nazar-ı dikkatini Cemiyet üzerine celbetmemek için bu fikirden vazgeçtiler.

Yine o esnalarda idi ki: Cemiyetin tarih ve mukadderatında en mühim rol oynayan bir şahsiyet, garip bir surette Hüseyin Lütfi Bey'le temas etti. İzmir Postahanesi'nde mandapost memuru, Hasan Bey isminde bir zat vardı. Tahsili kıt olan bu adam, kendi itimat ettiği şahısların yanında daima Abdülhamid'e küfreder:

— Mekteplerde, hep bu zalim ve müstebit padişahı methettikleri için, çocuklarımı mektebe vermiyorum, derdi.

Esasen veremezdi. Çünkü bütçesi fazla masrafa mütehammil değildi. Lütfi Bey, icabında bu adamdan da istifade edebilmek için onun çocuklarını meccanen *(ücretsiz olarak)* mektebe aldı ve Hasan Bey'i, kendisine minnettar bıraktı. Bir müddet sonra da Cemiyete dahil olması için bir bahis açtı. Hasan Bey, bu teklifi dinledikten sonra:

— Fenâ şey değil. Fakat ben, kendi başıma iş yapamam. Benim, bir hocam vardır. Hele ona bir kere danışayım da sonra size cevap veririm, dedi.

Aradan, birkaç gün geçti. Hasan Bey, Lûtfi Bey'e geldi:

— Hocama danıştım, "Cemiyete gir, fakat yemin etme" diyor, dedi.

Tabii, Hasan Bey'i Cemiyete ithal etmediler. Sadece teması muhafaza ettiler. Bu adamla, Doktor Nâzım Bey de görüşüyordu. Bütün bu mülâkatlar esnasında Hasan Bey, hocasından bahsediyor, onun kıymet ve faziletini göklere çıkarıyordu. Gerek Lütfi ve gerek Nâzım Bey'ler de, bu hocayı görmek için bir merak uyandı. Onunla görüşmek istediklerini Hasan Bey'e söylediler.

Hasan Bey:

— O, gayet münzevi yaşar, kimse ile görüşmez mamafih, bir kere kendisine söylerim, dedi.

Bu esrarengiz adam, daha ziyade merakını tahrik etti tahkikat yaptılar. Hasan Bey'i teshir eden bu garip ruhlu hocanın İzmir Telgraf memurlarından, Kara Kemal Bey denilen bir adam olduğunu anladılar.

Kara Kemal Bey, bu şahıs, hakikaten herkesle görüşmüyor, bütün hayatı evi, vazifesi, tenha bir kahve köşesinde nargilesi arasında çizilen bir müselles *(üçgen)* içinde geçiyordu.

Kara Kemal Bey, Lütfi Bey'le temas etmek istemedi. Sadece Doktor Nâzım Bey'le görüşmeyi kabul etti. Uzun ve yağlı saçları, derinden bakan hiddetli gözleri, menfi bir mana ifâde eden ahenksiz çehresiyle insanın kalbine üşütücü bir tesir veren bu adam, Nâzım Bey'le kahve peykesinde bağdaş kurarak nargile içerken karşılaştı.

Nâzım Bey onda bir mümtaziyet aradı. Fakat medrese hayatını kolaylıkla hazmeden bir softa ruhundan başka bir şey bulamadı. Böyle olmakla beraber, Kara Kemal Bey, Doktor Nâzım Bey'in kalbini kolayca avladı. Bu zeki adam, kendisine Tütüncü Yakup Ağa diye tanıtılan bu çember sakallı, pejmürde kıyâfetli, gösterişsiz adamın, cevval ve azimkar gözlerine bakarak bu çehre ve bu kıyâfetin arkasında büsbütün başka bir şahsiyet olduğunu anladı. Ona göre davrandı. Her şeye kadir

fakat kuvvetini pahalıya satmak isteyen bir adam tavrı aldı. Bir saat kadar süren bu mülâkattan sonra bu iki garip şahsiyet birbirlerini çok iyi tanımış ve anlamışlardı. Birbirlerinde, ne mana buldular? Nasıl anlaştılar ve bağdaştılar? Bu, ebedi bir sırdır. Yalnız malum olan bir şey varsa, Kara Kemal Bey Meşrutiyetin ilânına kadar Cemiyete girmekten istinkâf etmiş *(çekinmiş),* böyle olmakla beraber, iki defa daha Nâzım Bey'le mülâkat ederek ona, bazı dersler vermiştir. Bilahare Cemiyetin en mühim rüknünü teşkil eden bu iki adamı birleştirmeye vesile olan Mandapost Memuru Hasan Bey'e gelince, bu zat da hocası gibi Meşrutiyetin ilânına kadar Cemiyete girmemekle beraber, İnkılâptan sonra Midilli, Edirne Posta Müdürlüğü, İzmir Müfettişliği, Rana Bey'e[58] vekâleten İzmir Posta ve Telgraf Müdürlüğüne atlamış, Harb-i umumide evvelâ şehremaneti umum müfettişi, sonra da iâşe müdürü olmuş ve nihayet vasi bir salahiyet ve açık bir bono ile İzmir'e gelmiş, İzmir ve Havalisi iâşe mümessili namı ve "Karaoğlu Hasan" firması altında büyük işler görmüş ve milyonlarca lira ile oynamıştır.

İstanbul ve İzmir'de teşkilât bu suretle yavaş yavaş devam ederken, Rumeli'de de Cemiyetin kudret ve nüfuzu gittikçe artıyor, her tarafta açılan şubeler, - nahiyelere kadar - bütün vilâyet merkezlerini bir şebeke halinde sarıyordu.

1323 (1907) senesi Ağustos ayında Edirne Jandarma Alayı'na mensup Mülazım Refet Bey Edirne'de teşkilât yapmaya memur edilmiş, Selânik'ten nutuk ve tahlif suretiyle teşkilât nizamnamesi gönderilmişti. Refet Bey, bu emri alır almaz itimat ettiği arkadaşlarından topçu fırkasına mensup, Mülâzım İhsan Bey'e[59] müracaat etti ve teklifini derhal kabul ettirdi. Evvelâ bu iki arkadaş birbirlerini tahlif ettiler. Bu suretle teşkilâtın esasını vücuda getirdiler.

O sırada Topçu Fırkası'nda staj gören Erkânıharp Yüzbaşısı İsmet Bey[60] bütün zabitanın hürmet ve muhabbetini celbetmişti. Bu zatı Cemiyete kazandırmak, muvaffakiyetin en

58- İnhisarlar vekili Rana Bey. Z. Ş.
59- Sabık Bahriye Vekili İhsan Bey. Z. Ş.
60- Başvekil İsmet Paşa Hazretleri. Z. Ş.

büyük âmili olacaktı. Buna binâen İsmet Bey'e müracaat ettiler. Cemiyetin maksat ve gayesini izah eylediler. Vatanın selâmetine matuf olan her işe atılmaya müheyya bulunan bu genç erkânıharp vuku bulan bu teklifi kabul etti. Bu suretle ilk tahlif heyeti vücuda geldi.

Artık teşkilâta devam edilecekti. Cemiyete dahil olacakların kuvve-i maneviyesini artırmak için, Cemiyetin kuvvetli gösterilmesine ve numaraların 3000'den itibar edilmesine karar verildi. Kıdem sırasıyla, Refet Bey[61] 3001, İhsan Bey 3002, İsmet Bey 3003 numara ile deftere kaydedildi. Cemiyete dördüncü olarak giren, Nişancı Taburu'na mensup, Erkânıharp binbaşılarından Hüseyin Kadri[62] idi. Bu zatın da orduda mevkii çok mühimdi.

İsmet Bey'in nafiz ve kudretli şahsiyeti sayesinde, Cemiyet az zaman zarfında ordu zâbitânı arasında intişar etmiş, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti – Edirne Heyet-i Merkeziyesi şu zatlardan mürekkep olarak teşekkül eylemişti.

Erkânıharp Yüzbaşısı İsmet Bey

Erkânıharp Binbaşısı Hüseyin Kadri Bey

Ordu Müftüsü Harun Efendi

Erkânıharp Seyfi Bey[63]

Erkânıharp Alâeddin Bey[64]

Erkânıharp Hurrem Bey.

Teşkilât hemen hemen zabitana münhasır kalmış, sivillerden henüz kimse Cemiyete alınmamıştı. Merkez teşkilâtı bu suretle kuvvetlendikten sonra, sıra mülhakata gelmişti. Bu esnada mezunen Edirne'ye gelen Kırkkilise'de Jandarma mülazımı Üsküdarlı Yusuf Ziya Bey[65] tahlif edildi. Ve Kırkkilise teşkilâtı bu zatın uhdesine verildi. Müteakiben Kırcaali'den Edirne'ye gelen Piyade Mülazımı Ahmed Eyüp Bey de Cemiyete ithal edilerek o havalide teşkilât yapmak için geri gönderildi.

61- Refet Bele.Z.Ş.
62- Sabık mebusanlardan. Z. Ş.
63- Seyfi Paşa. Z. Ş.
64- Selimiye Fırka Kumandanı merhum Alâeddin Paşa. Z. Ş.
65- Jandarma Kaymakamı iken vefat etmiştir. Z. Ş.

Edirne teşkilâtının bu suretle az zaman zarfında kuvvetlenmesi, Selânik'teki Merkez-i Umumî'nin kudret ve maneviyatını artırıyor, Serez'de bulunan ve kendisinden korkulan İbrahim Paşa'nın artık iki kuvvet arasında kaldığı düşünülerek kalplerde bir memnuniyet uyanıyordu. İbrahim Paşa, müşir olduğu halde, Serez'de Fırka Kumandanı sıfatıyla bulunuyordu. Paşa, bundan dolayı müteessirdi. Üçüncü Ordu Müşiri Hayri Paşa'nın vefatından sonra Ordu Müşiriyeti'ne kendisinin tayin edileceğini ümit etmişse de, bu ümidi de boşa çıkmıştı. Buna binaen, birçokları:

— İbrahim Paşa, eğer Cemiyetin vücudundan haberdar olursa göze girmek ve bu suretle ordu müşiriyetini ele geçirmek için hepimizi mahveder, diyor ve Serez'de bulunanlar da, bundan çekiniyorlardı.

Halbuki Serez ve Dırama, İstanbul yolu üzerinde oldukları için o havalide Cemiyetin çok kuvvetli olmasına ihtiyaç vardı.

1323 (1907) senesi Eylülünden beri Petriç havalisinde teşkilât ile meşgul olan – Cemiyetin müessislerinden– Naki Bey Pizren'de de iki şube açtıktan sonra yine Petriç'e avdet etmişti. 1324 (1908) senesi Mayıs iptidasında Üçüncü Ordu Müşiriyei Erkânıharbiyesinde bulunan – ve artık, Merkez-i Umumî namına teşkilât ile alâkadar olan – Binbaşı Cemal Bey'den Naki Bey'e bir mektup geldi. Cemal Bey bu mektubunda, Serez ve havalisinde kuvvetli bir teşkilâta ihtiyaç olduğunu izah ettikten sonra:

— İbrahim Paşa şu aralık Serez'de mevcut değildir. Yanına muktedir zabitlerden, lüzumu kadar arkadaş al. İki bölükle Serez'e hareket et. Oradaki teşkilâta kuvvet ver, diyordu.

Naki Bey, derhal icap eden zabitlerle iki bölüğünü hazır etti. Ve süratle Serez'e gitti. Serez Fırkası Erkânıharbiyesine mülhak Yüzbaşı Kâzım Bey'le görüştükten sonra gerek bu zâtın ve gerek Jandarma Kumandanı Kemal, zabitandan Kürşat, Hamdi, eşraftan Derviş, Mektupçu İsmail Hakkı, Muhasebeci Cemal Bey'lerin himmet ve gayretiyle yirmi gün zarfında Serez'de bulunan bütün zabitan ile hükûmet memurları tahlif edildi.

Merkezler bu suretle birer birer teşekkül ve tevessü ederken, Selânik'te de bazı hâdisat cereyan ediyordu. Müessislerden Mülazım Ömer Naci Bey, bir gün ansızın arkadaşlarının karşısına dikildi:

— Ben, Paris'e gidiyorum, dedi.

Tam Anavatan'da çalışacak bir zamanda Naci Bey'in bu fikrine arkadaşları hiçbir mana veremediler, hayret ettiler. Naci Bey, arkadaşlarından Hüsrev Sami Bey'le kalktı, Paris'e gitti. Bunların Paris'e muvasalatını müteakip, Ahmed Rıza Bey, Talât Bey'e bir mektup yazarak "Gerek Naci Bey'in şahsı ve gerek bu seyahatten maksadı hakkında" malumat istedi. Talât Bey verdiği cevapta: "Naci tamamen itimada şayan bir kardeşimizdir. Bu seyahatin hiçbir manası yoktur. Zaten Naci'nin hiçbir hareketine mana ve maksat bulmak mümkün değildir. Çünkü o ruhen serseri yaradılmış bir adamdır" dedi. Naci Bey, şahsı hakkında Talât Bey'in söylediği bu sözleri sonraları öğrendi. Yarı şaka olmakla beraber bu sözler onun pek çok gücüne gitti. Talât Bey'e, kalben gücendi. Naci Bey, vakıa ölünceye kadar Talât Bey'i pek çok sevmekte devam etti. Fakat bu serseri kelimesindeki acı manayı da unutmamış ve affetmemişti. İstitraden şunu da söyliyelim ki, bu seyahat, Talât Bey'in zannettiği gibi boşa çıkmamış, vakti gelince arz edeceğimiz vechile, büyük bir işe yaramıştı.

Cemiyet, kuvvet kesbettikçe, İstanbul'da büyük bir hâdise çıkarmak ve birdenbire cihanı hayrette bırakmak fikri yine uyanmaya başlamıştı. Bir müddet evvel, bombalarla mücehhez fedailerin Babıâli'yi ve sefarethaneleri basmak fikri, şimdi başka bir tasavvura inkılâp etmişti. Selânik'teki Merkez-i Umumî ile İstanbul Merkezi arasındaki irtibatı temin eden ve en mühim evrakı bizzat götürüp getiren Manyasîzade Refik Bey'in kayınvalidesi Zişan Hanım bir gün ansızın İstanbul'a geldi. Avukat Baha Bey'e, bir mektupla bir harita getirdi. Harita, Yıldız'daki Hamidiye Camisi'nden itibaren Beşiktaş'a inen caddeyi gösteriyor ve bazı yerlerinde de kırmızı kalemle işaretler görünüyordu. Mektupta da: "Bu cadde üzerinde, kırmızı boyalarla gösterilen yerlerin birinde kiralık bir ev bulunuz ve bir sene müddetle tutunuz." Diye bir emir veriliyordu.

Zişan Hanım merhum, meselenin müphem cihetlerini de şifahen izah etti:

— Bu ev, tutulacak. Fedailerden birinin ailesi yerleştirilecek. Ramazanın on beşinci günü, Abdülhamid Hırka-i Saadet'i ziyâret etmek için alayla buradan geçerken, pencereden arabasına el bombaları yağdırılacak. Bu suretle padişahın hayat ve saltanatına nihayet verilecek. Yerine derhal Veliaht Reşad Efendi tahta geçirilecek. Meşrutiyet de ilân ediliverecek.

Avukat Baha Bey, Ermeni komitecilerinin tasavvur ve icraatından mülhem olan bu fikrin tatbikini pek müşkül ve muhal görmekle beraber, yine paçaları sıvadı. El altından o cadde üzerinde bir ev aradı. Fakat bulamadı. Çünkü bütün saray civarındaki evler, Abdülhamid'in bendegânı tarafından işgal edilmişti. Bir yabancının, oralara sokulması mümkün değildi.

Selânik'te Merkez-i Umumî'de böyle cür'etkârane fikirler beslenirken, diğer merkezlerde de aynı hava esiyordu. 1323 (1907) senesi sonlarında Karacaova Kaymakamı Muammer Bey[66], Sivas vilâyeti kazalarından birine tayin edilmişti. Kendisine zabitan tarafından bir vedâ ziyâfeti verilecekti. Kaza merkezinde bulunan İkinci Avcı Taburu'nun Zabitan Kulübü ittihaz ettikleri binada bu ziyâfet tertip olunurken, zabitana bir fikir gelmişti:

Namık Kemal'in, *Vatan- yahut - Silistre* piyesini temsil etmek. Bu fikrin, derhal tatbikine geçildi. O esnada kaza merkezinde bulunan seyyar tiyatro oyuncularının aktrisleri bu oyun için angaje edildi. Başrol olan İslâm Bey rolünü genç zabitlerden Refet Bey[67], Abdullah Çavuş rolünü de, Gani Bey aldı. Derhal provalara başlandı. Aktrislerin kocaları, korkularından titriyorlardı, hatta bir tanesi, karısını alıp Selânik'e kaçmak istiyordu.

Gani Bey bu adamı bir köşeye çekti:

— Seni, gebertiriz. Şu bahçeye gömeriz, dedi.

Tabur kumandanı Şükrü Naili Bey, zabitanın gizlice hazır-

66- Sonraları Sivas valisi olan Muammer Bey merhum. Z. Ş.
67- Refet (Bele) Paşa. Z. Ş.

ladıkları bu cüretkârane teşebbüse mani olmuyor, bilâkis zımnen *(üstü kapalı)* teşvikte bulunuyordu. Nihayet ziyâfet gecesi, geldi. Kazanın bütün hükûmet memuruyla, eşrafı dâvet edilmişlerdi.

Ziyâfetten sonra, birdenbire oyun başladı. Dâvetliler, hayrette kaldı. Mustantik korkusundan kaçmak istedi. Fakat başucuna dikilen iki genç zabitin tehditkâr gözleri altında uyuşarak sandalyesine çöktü ve titreye titreye oyunu nihayetine kadar seyretti.

Ertesi günü, kasabanın bütün kahvelerinde bu hâdiseden bahsediliyor ve artık o muhitin havasında, sanki ılık ve tatlı bir hürriyet rüzgârı esiyordu.

Bu vakıa, yayıla yayıla evvelâ Selânik'e ve sonra da İstanbul'a kadar aksetti. Bunun üzerine mühim bir takibat yapılacağı zannediliyordu. Hâlbuki bu zan, tahakkuk etmedi. Sadece Selânik'ten birkaç hafiye geldi. El altından tahkikat icra edildi.

Aradan bir ay sükûnetle geçti. Günün birinde, İkinci Avcı Alayı'na dört yeni mülazım gönderildi. Bu dört mülazım doğruca İstanbul'dan ve Yıldız Sarayı'ndan geliyorlardı. Bunlar, Abdülhamid'in muhafızlarından olan Fesli Zuhaf Taburu'na mensup Arnavutlardı. Çavuş oldukları halde derhal terfi ettirilmiş ve hususi vazife verilerek İkinci Avcu Taburu'na gönderilmişlerdi. Vazifeleri de tabii, Tabur zabitanının ahvalini tarassut etmek ve – artık İstanbul'u fazlaca şüphelendirmeye başlayan – gizli cereyanları tetkik eyleyerek İstanbul'a bildirmekti.

Tabur zabitanı bunu hisseder etmez, hükûmetin vaziyetini anlamak için bir tecrübe yapmaya gizlice karar verdiler. O esnada maaş verilmiyor; zabitan maişet hususunda sıkıntı çekiyordu. Bir gün taburun İkinci Bölük Kumandanı Yüzbaşı Arnavut Mustafa Efendi odasında otururken bölük zabitlerinden Gani Bey birdenbire karşısına dikildi:

— Yüzbaşım. Kaç aydır, aylık alamıyoruz. fenâ halde sıkıntı içindeyim. Eğer önümüzdeki Perşembe gününe kadar bana maaş verilmezse, vazifemi terk edeceğim. Size şimdiden malumat veriyorum, dedi.

Yüzbaşı, bu cüretkârane hitap karşısında evvelâ şaşırdı, alıklaştı. Sonra, kendini topladı:

— Fakat ben de almıyorum, diye mırıldandı ve korkusundan bu bahsi derhal kapadı.

Aradan dört gün geçti. Perşembe günü geldi. O gün, Gani Bey vazifesini terk etti. Yüzbaşı, doğru tabur komutanına gitti, vaziyeti haber verdi. Kumandan Şükrü Naili Bey, Gani Bey'e haber yolladı. Yüzbaşı da beraber olduğu halde, huzuruna getirterek isticvaba başladı. Gani Bey vaziyeti acıklı bir lisan ile ifâde ettikten sonra, bu şerait altında vazife ifa edemeyeceğini söyledi. Şükrü Naili Bey bu sözleri dinlerken resmiyetini muhafaza ediyor, fakat Yüzbaşı gözlerinden de Gani Bey'e tasvip işaretleri veriyordu. Gani Bey'in sözü biter bitmez, güya, biraz nasihat etti. Sonra da;

— Askerlikte, böyle şey olmaz. Git, iyice düşün, taşın, Cumartesi günü de vazifenin başına gel, emrini verdi.

Halbuki, ertesi Cuma günü vaziyet birdenbire alevlendi. Bütün zabitan, maaş alamadıklarını bahane ettiler. Vazife başına gelmediler. Mesele, derhal Selânik'e, ordu müşiriyetine yazıldı. Fakat müşiriyetten, idâre-i maslahat ediniz *(işi oluruna bırakınız)* diye o zamanın modası olan bir cevap alındı. Şükrü Naili Bey, idâre-i maslahat mümkün olamayacağından bahsettikten sonra: "Zabitana pek çok nasihat ettim, fakat dinletemedim. Zaruret, her şeyi yaptırabilir." Diye cesurane mukabelede bulundu. Müşiriyet, zaaf gösterdi: "Zabitana derhal birer maaş veriniz." Demekle beraber, meseleyi tahkik için bir erkânıharp kaymakamı gönderdi. Bu kaymakam, zabitanı isticvap etmek istedi. Fakat acı hakaretlere maruz kalarak derhal Selânik'e avdet etti.

Bu hâdise inkılâba hazırlananların oldukça mühim bir zaferi idi. Demek ki hükûmet de ne derece acz ve zaaf içinde bulunduğunu hissediyor, fazla ileri varmak istemiyordu. Nitekim yine bu esnada, Üsküp'te Merkez Kazası Kaymakamı, Müfettiş-i Umumi'ye bir jurnal göndermiş: "Buralarda Hükûmet aleyhinde gizli bir Cemiyet teşekkül etmiştir. Gittikçe tevessü ediyor *(genişliyor)*. Bunun önünü şimdiden almak lâzımdır." Demişti.

Müfettiş-i Umumi, Hüseyin Hilmi Paşa, bu jurnal münderecatından bahsederek Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa'ya bir tahrirat göndermiş ve meselenin ehemmiyetle tahkik ve takibini emretmişti. Mahmud Şevket Paşa, bazı kimseleri çağırttı, isticvap ettirdi. Fakat daha ileri gidemedi. Hatta en çok şüpheli olanlara da husumet gösteremedi.

Cemiyet, bu halleri gördükçe artık hükûmet inzibat ve idâresinin ne kadar gevşediğini hissediyor, kendi kudret ve kuvvetine karşı daha büyük bir emniyet ve itimat husûle getiriyordu. Yalnız vilâyetler değil, vasi salâhiyete mâlik olan Müfettiş-i Umumilik makamı bile aynı vaziyette idi. Yine bu sıralarda, Selânik muhitinde büyük bir velvele husûle getiren, mühim bir hâdise olmuş, hükûmetin takip etmek istediği siyâsete karşı bir darbe daha vurulmuştu.

Selânik Telgraf ve Posta Başmüdürü Longo lakabıyla maruf Hamdi Bey, bir gün resmi makamında kâtiplerden bir efendi tarafından tahkir ve tokatla darbelendiğini iddia ederek mahkemeye müracaat etmiş. Başkâtip Talât Bey'i de şahit göstermişti. Fakat Barbaros Ömer Lütfi Bey'in riyaseti altında teşekkül eden heyet-i hâkime karşısında Talât Bey gerek müşahade ve gerek kanaatini Hamdi Bey aleyhinde söyledi. Bunun üzerine Reis, Hamdi Bey'e sordu:

— Talât Bey'in bu şahadetine ne dersiniz, dedi.

Hamdi Bey, büyük bir hiddet ve infial ile cevap verdi:

— Talât Bey'in şahadetini kabul etmiyorum. Çünkü o, vaktiyle "zati akdesi hazreti şehriyari aleyhinde tefevvühatı leimanede bulunmuş *(alçakça sözler söylemiş)*" ve bu yüzden mahkum olmuş bir haindir. Buna binaen şahadeti makbul değildir.

Hamdi Bey'in bu sözlerini büyük bir sükûnetle karşılayan hâkimler heyeti, manalı nazarlar ile birbirinin yüzüne bakarken, Hamdi Bey'in avukatlığını deruhte etmiş olan Manyasîzade Refik Bey, derhal ayağa kalktı. Adliye tarihimizde unutulmamak lâzım gelen bir kahramanlıkla:

— Reis Beyefendi, ben vakıa Hamdi Bey'in vekiliyim. Onun hakkını kanun ve adâlet dairesinde müdafaa etmek isterim. Fakat Hamdi Bey, kanun hududunu tecavüz etmiş, memleketin namuslu ve temiz bir gencine hakaret eylemiştir. Şu dakikadan itibaren Hamdi Bey'in vekâletinden istifa ediyorum, diye bağırdı.

Mahkeme salonunun tavanlarında akseden bu sözler, heyet-i hâkime üzerinde büyük bir hayret uyandırırken, samiin (dinleyici) kitlesinin kalbinde de Manyasîzade Refik Bey'e karşı derin bir takdir ve hürmet uyandırmıştı.

Fakat iş bu kadarla kalmadı. Hamdi Bey, mahkemeden çıkar çıkmaz, derhal Telgrafhaneye gitti. Talât Bey aleyhinde, Posta ve Telgraf Nezareti'ne şiddetli bir telgraf çekti. Efkârı muzırra eshabından *(zararlı düşünce sahiplerinden)* olan böyle bir adam ile teşriki mesai edemeyeceğini ileri sürerek Talât Bey'in azlini talep etti. Diğer taraftan da, hâdise Müfettiş-i Umumi Hilmi Paşa'ya aksetmişti. Hilmi Paşa derhal Manyasizade'yi çağırttı. Mahkemede yaptığı hareketin doğru olmadığını söyledikten sonra bir daha bu gibi cüretkârene muamelede bulunmamasını tembih etti. Aynı zamanda da Talât Bey'in azline ve Selânik'te kalması caiz görülmediğinden Anadolu'da başka bir memuriyete nakline karar verdi.

Bu karar, Cemiyet üzerinde pek fenâ bir tesir husûle getirdi. Evvela Manyasîzade Refik Bey, Selânik Duyunu Umumiye Nazırı Nedim Bey'in evine koştu.

— Hamdi Bey'in vekâletini sizin tavsiyenizle kabul etmiştim. Fakat bu adam, namuslu bir vatandaşı mahkemede haksız yere tahkir etti ve nihayet böyle bir hâdiseye sebebiyet verdi. Talât Bey'i bu felâketten kurtarmak için ne mümkünse yapalım, dedi.

Nedim Bey, Talât Bey hakkında Müfettiş-i Umumilik tarafından verilen bu kararı bozdurmak için Vali Rauf Paşa'ya koşarken Makedonya Mason Locasında da kıyâmetler kopuyordu. O tarihte Talât Bey Masonlukta Birinci Sürveyyan derecesini kazanmıştı. Bütün Masonlar, loca toplanmış, heyecan içinde kaynıyor.

— Talât Bey gibi kıymetli bir biraderimizi böyle bir zulüm ve haksızlığa feda edemeyiz. Bunun için, sonuna kadar mücadele etmeli. Hatta icap ederse, onu Anadolu'ya götürecek olan jandarmaların elinden cebren almalıyız, diye coşkun nutuklar söylüyorlardı.

Bir aralık, aynı cebir ve şiddeti kullanmak, Merkez-i Umumî'nin de fikrinden geçmişti. Fakat o zaman artık Cemiyetin vücudu tamamen anlaşılacak ve hükûmetin nazar-ı dikkati büsbütün açılacaktı. Buna binaen, Cemiyet erkânı, bu hâdiseyi serinkanlılıkla takip ediyor, meseleyi başka yollardan halletmeye çalışıyorlardı.

Nihayet, Vali Rauf Paşa'nın İstanbul'a çektiği telgrafa cevap geldi. Talât Bey'in sadece azli ile iktifa olunuyor, Anadolu'ya nakline lüzum görülmüyordu.

Talât Bey, bu suretle açıkta kalınca, Masonlar derhal muavenet ettiler. Evvelâ, her ay on İngiliz Lirası maaş verdiler. Sonra da, Manuel Karasu[68] Efendi ile Zihneli Said Bey Frenk Mahallesi'nde bir takibi mesalih *(iş takibi)* yazıhanesi tesis ettiler. Talât Bey'i de işlerine iştirak ettirdiler. Mamafih, Talât Bey burada uzun müddet kalmadı. Rahmi Bey tarafından tesis edilmiş olan Leylî ve Neharî Ticaret Mektebi Müdürü Mithat Şükrü Bey, Belediye Hastahanesi Müdüriyetine nakletti. Talât Bey de bu mektebin müdüriyetine tayin edildi.

Merkez-i Umumî, boş durmuyor, İstanbul'da bir hareket vücuda getirmeye çalışıyordu. Selânik Heyet-i Merkeziyesi'nin de iştirakiyle yapılan umumi bir ictimada, uzun uzadıya müzakerelerden sonra, İstanbul'da bulunan vükelâya birer tehditname gönderilmesine karar verildi. Bu karar mucibince, nazırlardan her birinin ef'al ve harekâtını tenkit ve takbih edecek *(kınayacak)* surette beheri on üçer sayfadan mürekkep olmak üzere birer beyanname tanzim edildi ve bunların nihayetlerinde de: "Bu gibi ef'al ve harekâtınızla bu zavallı vatanı, bu biçare milleti mahvediyorsunuz. Derhal makamınızı terk ediniz. Eğer bunu yapmazsanız, milletin size hazırladığı ağır cezayı yakında çekeceksiniz." denildi.

68- Emanuel Karaso Z.Ş.

Bu tehditnameleri Zişan Hanım aldı. Gömleğinin altına, o pâk muhterem vücuduna sımsıkı sardı. İstanbul'a getirildi. Avukat Baha Bey'e teslim etti. Aynı zamanda şu izahatı da verdi:

— Bunlar, münasip vasıtalarla birer birer vükelânın eline verilecek ve mümkün olduğu kadar da bunların hâsıl ettiği tesir, tetkik edilecek.

İstanbul Merkezi'ne mensup olanlar arasında bu işi görebilecek kabiliyette adam yoktu. Buna binaen, Avukat Baha Bey, ne yapacağını düşünüyordu. O sırada yazıhanede staj gören Mektebi Hukuk talebesinden Vasfi Raşit Bey[69] isminde bir genç vardı. Baha Bey, bu işi ona gördürmeyi düşünüyor; fakat tehlikeyi nazar-ı dikkate alarak bir türlü cesaret edemiyordu. Bir gün Baha Bey söz arasında bundan bahsederken, Vasfi Raşit Bey hararetle atıldı:

— Ben, bu işi memnuniyetle yaparım, diye bağırdı.

Sevine sevine kendisini ateşe atmak isteyen bu imanlı gencin karşısında, Avukat Baha Bey donmuş kalmıştı. Kısa bir münakaşadan sonra Vasfi Raşit Bey tehditnameleri kâmilen yanına aldı. Bunları -nazırların odacıları vesaire vasıtalarla- birer birer dağıttı.

Ertesi gün birden bire ortalık karıştı. Odacılar isticvap ediliyor; hafiyeler, eşkâli her tarafa tamim edilen o, meçhul genci arıyordu.

***

İstanbul'da ve Rumeli'de birbirini takip eden bu gibi hâdiseler dolayısıyla artık Yıldız Sarayı sakinlerinin gözleri iyiden iyiye açılmış, gizli bir kuvvetin gittikçe cesaretini artırarak bir şeyler yapmak istediğine şek ve şüphe kalmamıştı.

Büyük hadiseleri çok evvelden keşfetmek hassasına mâlik olan fakat böyle şeylere karşı velveleli tedbirler almaktan hiç hoşlanmayan Abdülhamid, kendi aleyhinde mühim bir teşek-

69- Şimdi, Şebinkarahisar meb'usu olan Vasfi Raşid Beydir. Z. Ş.

külün vücuduna kanaat getirmekle beraber, çıban başı kopartmaktan korkuyor, bu meçhul kuvvetin hakikatini pek mahrem vasıtalarla anlamaya çalışıyordu.

Bu hususta Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi Paşa'ya birkaç defa şifreli telgraf çektirdi. Bir kere de gayet mahrem olarak itimat ettiği adamlardan birini gönderdi, izahat istedi. Fakat Hilmi Paşa, Abdülhamid'e sarih ve müspet bir cevap veremedi. Ve veremezdi. Çünkü Cemiyet teşkilâtındaki mahremiyeti şiddetle muhafaza ediyor, Cemiyetin her ferdi, haricilere karşı renk vermemeyi en büyük vazife biliyordu.

Selânik'te bulunan hükûmet kuvvetlerinin bütün şüpheli nazarları, Mason Localarına çevrilmişti. Bulgar, Yunan ve biraz da Ermeni komitacılarının teşkilatından maada Türk ve Müslümanların esaslı bir teşekkül yapamayacağını zannediyor, bütün bu gizli fitne ve fesatların muhakkak Mason Localarından intişar ettiğine kanaat getiriyorlardı. Fakat bu kanaati bir delil ile tespit etmek ihtimali yoktu. Çünkü localar birer ecnebi müessesesi olduğu için ne bunların içtimalarını dinlemek ve ne de gizli evrakını elde etmek mümkün değildi.

Hükûmet, Rumeli'deki bu gizli kımıldanmalara ne mana verebileceğini düşünmekle meşgul iken, Anadolu'nun bazı yerlerinde de esrarengiz hâdiseler zuhura başlamıştı. Evvelâ Erzurum, Kastamonu ve daha sonra da Bitlis'te halk birdenbire galeyana gelmiş, manasız vergilerden, mürtekip ve zalim memurlardan şikâyet için hükûmet dairelerini abluka etmişlerdi. Bunlardan, Erzurum'da cereyan eden hâdise, âdeta kanlı bir ihtilâl hâlini almış, halkın isyan ve asabiyetini, Mevki Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, ancak süngü kuvvetiyle bastırmıştı.

Sadedimizden hariç olduğu için biz, bu isyanlardan bahsetmeyeceğiz. Ancak, bunların da iyi kötü bir teşkilât ile alâkadar olduğunu kaydetmekle iktifa edeceğiz. Bu teşkilât merkezi Selânik'te bulunan Terakki ve İttihat Cemiyeti ile alâkadar olmamakla beraber, yine Cemiyete ümit vermekte idi.

1313 (1897) senesi Trablusgarp Rüşdiyesi'nde Fransızca muallimi iken firar eden ve vatani hizmetini yine vatanın bir köşe-

sinde yapmaya karar veren Hüseyin Tosun Bey[70] isminde genç bir zabit ölümü göze almış, düzme isimlerle, sahte kıyâfetlerle Erzurum ve havalisinde senelerce dolaşmış, münevver halkın ruhundaki hürriyet nurunu uyandırmaya çalışmıştı. Filhakika Hüseyin Tosun Bey sonraları ele geçmiş ve hapishane köşelerinde, pek acı ıstıraplar çekmişti. Lâkin onun hizmet ve himmeti, az çok işe yaramış, bir kısım halkın da gözünü açmıştı.

Hüseyin Tosun Bey'in en kuvvetli muavin ve müzahirleri, Anadolu'nun her köşesine ve bilhassa şark vilâyetlerine gönderilen menfilerdi. Muhtelif töhmetlerle İstanbul'dan çıkarılan ve güya tedip için Anadolu'ya yollanılan bu sürgünler, gittikleri yerde hükûmet aleyhinde, idâre-i lisan etmekte geri durmuyor, asırlardan beri derin bir uyku içinde yaşayan Anadolu halkını uyandırıyorlardı. Şark vilâyetlerinde, bu intibah daha bariz bir şekilde göze çarpıyordu.

Esasen zeki ve atılgan olan bu halk, kendisine rahat ve huzur vermeyen hükûmete karşı her gün biraz daha kinleniyor, âdeta pusuya yatmış bir aslan haline geliyordu.

Selânik'ten Paris'e giden Ömer Naci Bey, oradaki heyecansız hayattan çarçabuk usanmıştı. O esnada, İran'da hürriyet mücadeleleri başlamış, Şark vilâyetlerinin de ehemmiyeti artmıştı. Naci Bey, bu hareketleri yakından takip etmek ve mümkün olursa, Şark vilâyetlerinde bir teşkilât vücuda getirmek için derhal Marsilya'ya indi. Oradan bir Fransız vapuruyla Batum'a geçti. Fakat mevsim seyahate müsait olmadığı için İran'a gidemedi. Gizlice Trabzon tarikiyle Erzurum'a geldi ve orada yerleşti. Muhiti tetkike başladı.

Halk, hürriyete can atıyordu. Fakat esaslı bir teşkilâta dahil olmaya da hiç kimse yanaşmıyordu. Çünkü Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, bütün orduyu şiddetli bir disiplin altında tutuyor, vazifesinden başka bir şeyle meşgul olabilmek için zabitana göz açtırmıyordu. Mülki idâre bile, bu şöhretli müşirin mürakabesi altında idi. Bu vaziyet karşısında, Naci Bey sadece Paris'teki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti – harici Merkez-i

70- Milli Ajans Müdürü Hüseyin Tosun Bey merhum. Z. Ş.

Umumîsi ile muhabere etmekle iktifa ediyor; aynı zamanda da Hüseyin Tosun Bey'in meslekini takip ederek münevver halka, hedefini göstermeye çalışıyordu.

Selânik'teki merkezi umumî, bu vaziyetten haberdar olmakla beraber, teşkilâtını oralara kadar tevsi etmekten çekiniyor; şayet Rumeli'de bir hareket olursa, Şark vilâyetlerinde hazırlanan fikirlerin de kolayca kendilerine iltihak edeceğine hükmeyliyordu.

***

Avrupa siyasî mahfellerinde, artık Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde acı sözler söylenmeye başlamıştı. Vakıa bu sözler, henüz kati bir hüküm mahiyetinde değildi. Fakat az çok anlaşılıyordu ki, artık bu asırdîde imparatorluk, hisse-i şayialı köhne bir binaya dönmüştü. Nasıl olsa günün birinde müzayedeye çıkarılacak ve herkes, hissesini alacaktı. Yıldız Sarayı erkânı ile birçok devlet ricali, Saye-i satvetvaye-i Hazreti Padişahî'de düvel-i Avrupaiye'nin hiçbir şeye cür'et edemeyeceğine kandıkları ve Abdülhamid'i de bu fikre kandırdıkları için tehlikeyi o kadar büyük görmüyorlardı. Devletin, Kâmil Paşa ve Said Paşa gibi iki büyük ve tecrübeli veziri vardı. Bunlar en müşkül siyasî vaziyetlerde bile, "oldu", "olacak" politikası ile Avrupa devletlerini ve diplomatlarını oyalamak hususunda büyük maharet ve ihtisas kazanmışlardı. Asırlardan beri idâresizlik yüzünden harap olan koca imparatorluk binası, ancak bu dessas siyâsetin destek direkleriyle duruyor; birdenbire çöküvermesi için, ya kuvvetli bir rüzgâr veyahut bir zelzele bekliyordu.

Büyük bir fırtınaya tahavvül etmek ihtimali olan bu rüzgâr, Avrupa siyâset mahfellerinden esmeye başladığı zaman, Merkez-i Umumî büyük bir endişeye kapıldı ve artık, teşkilâtını süratle ikmale başladı. Rumeli'de teşkilâta dahil olmayan yalnız bir Yanya Vilâyeti kalmıştı. Bu vilâyette kuvvetli iki cereyan vardı. Biri, Rumların Yunanistan'a iltihakı, diğeri de Başkım ve İşkiptar ismindeki gizli Arnavut komitelerinin müstakil bir Arnavutluk tesis etmek sevdası.

Birinci fikri, - daima ve her yerde Yunanistan hükûmetinin siyasî ordusunu teşkil eden - papaslar ve metrepolitler, ikinci fikri de başta firarî İsmail Kemal Bey olmak üzere birçok genç-ler idâre eyliyorlardı.

Bu iki zümrenin damla damla akıttığı nifak ve fesat zehri, cahil halk zümresinin hissiyatı üzerinde gittikçe genişleyen bir kanser gibi, katilane bir tesir yapıyor, asırlardan beri Türk-lük camiasına bağlanmış olan fikirleri yavaş yavaş uzaklaştı-rıyordu. Mamafih, gerek vilâyet merkezinde ve gerek vilâyete merbut kazalarda bu cereyana uymayan bir zümre de vardı. Bunlar, evladı fatihan denilen aslı ve nesli Anadolu'dan gelmiş olan öz Türklerle, ayrılığın bir felâket teşkil edeceğine kanaat getiren bazı münevverlerdi.

Bu münevverler, bir hayli zamandan beri Avrupa'daki genç Türklerin neşriyatını gizliden gizliye takip ediyor, henüz şekil veremedikleri gizli bir düşmanla mücadeleye hazırlanıyorlardı.

1323 (1907) senesi sonlarında bu havalide başlayan Cemi-yetin teşkilâtı, hiçbir mâniaya maruz kalmadan işe girişmiş ve az zamanda da bir hayli genişlemişti. O senenin kânunusani ayında bir gün Gerebene Kazası Jandarma Kumandanı Yüzba-şı Hüseyin Bey, Serfiçe'de bulunan Tabur Kumandanı Binbaşı Naşit Bey tarafından merkeze dâvet edildi. Aldığı emre derhal icabet eden Hüseyin Bey, merkeze gidip de Naşit Bey'le karşı-laştığı zaman, binbaşı ona şu sözleri söyledi:

— Hüseyin Efendi, seni Çikonyani Bey[71] görmek istiyor. Ra-gıp Onbaşı, eşkıyanın pususuna uğradığı zaman, nasıl muka-bele etti? Sen yetiştiğin zaman Ragıp Onbaşı'yı nasıl kurtar-dın? Sana, bunları soracaktır. Şimdi git, kendisini gör. Benim de sana bunları sorduğumu söyle. Sonra gece de hiç kimseye görünmeden bizim eve gel.

Evvelâ maksat, son sözlerde mündemiçti. Ragıp Onbaşı me-selesi, adi bir bahaneden ibâretti. Nitekim gece, Hüseyin Bey, Kumandan Raşit Bey'in evine gitti. Orada bir heyet tarafından Cemiyet namına tahlif edildi. Ertesi günü de Gerebene ve ha-valisinde Cemiyeti teşkil etmek vazifesiyle memuriyet mahal-line avdet etti.

71- Jandarma tensikine memur italyan zabiti. Z. Ş.

Aynı zamanda, Gerebene'de bulunan Nizamiye Yüzbaşısı Bekir[72] Bey de Kozana'da Doktor Servet Bey tarafından tahlif edilmiş ve ona da aynı vazife verilmişti. Bu iki zabit, baş başa vererek işe başladılar. Evvelâ o civardaki köylüler üzerinde nüfuz sahibi olan Hoca İbrahim Efendi'yi, sonra da askerî erzak müteahhidi Debreli İslâm Efendi'yi Cemiyete aldılar. Kasabanın Müftüsü Hoca Tahir Efendi de tahlif edildi. Artık iş, yoluna girmişti. Teşkilât, yavaş yavaş köylere doğru yayılıyor; henüz Yunanistan ve Arnavutluk cereyanlarına kapılmamış olan Türklerle Türk muhipleri arasında büyük bir muhabbetle karşılanıyordu.

Bu esnada, Almanya İmparatoru, Korfo adasındaki şatosunda istirahate gelmişti. Bu münâsebetle hükûmet tarafından Selânik'teki Numune taburları Yanya'ya gönderilmişti. Bu taburların muallimi olan Erkânıharp Binbaşısı Halil Sami Bey'le

Resneli Ahmed Niyazi Bey

72- Bekir Fikri.Z.Ş.

taburların diğer zabitanı, bulundukları yerlerde teşkilâtı kuvvetlendiriyor, Rumeli'nin bu köşesini de Cemiyetin bir nüfuz mıntıkası haline kalbediyorlardı.

***

Fakat Cemiyet en esaslı kuvvetini Manastır ve havalisinde teksif etmek istiyor, buradaki teşkilâtın kuvvetlenmesine ehemmiyet veriyordu. Esasen Manastır, feyyaz bir toprağa benziyordu. Atılan her tohum derhal kökleşiyor, muhitine de menfaat temin ediyordu. Teşkilâtın ilk rehberlerinden olan Topçu Mülazımı Kayserili Yusuf Ziya Bey'in[73] Cemiyet tarihinde çok kıymetli bir hatıra teşkil eden büyük gayret ve fedakârlığı, Topçu binbaşılarından Osman ve yine Topçu mülazımlarından Erzurumlu Dadaş Salim[74], Yüzbaşı Kâzım Karabekir[75], Levazım İkinci Şubesinde memur Seyfi, Mümtaz Yüzbaşı Habip, Redif Fırkasına Mülhak Mülazım Mahmud[76], Mıntıka Erkânıharp Kolağası Hasan Tosun, Binbaşı Selâhaddin Bey'ler gibi fikirlerinden ve arkadaşları üzerindeki nüfuz ve kudretlerinden istifade edilen güzide elemanlar sayesinde bütün Manastır muhiti, Cemiyetin metin bir kalesi haline gelmişti.

Aynı zamanda adliye ve mülkiye memurları arasında da Cemiyetin efradı çoğalmıştı. Manastır'dan Selânik'e tahvil edilen Merkez Müddeiumumilerinden *(savcılarından)* Hayri Bey'in bıraktığı boşluk, çarçabuk dolmuş; Vilâyet Sermüstantiği Giritli Hasan Kemal[77] – ve bu zatın rehberliğiyle – Bidayet *(asliye)* Mahkemesi Aza Mülâzımı *Murad*[78], Bidayet Müddeiumumi *(asliye savcı)* muavini Asım[79], Adliye Müfettişi Mustafa Nedim, Mahkeme-i Fevkalâde azasından Fuat Hulûsi[80] Bey'ler gibi kıy-

73- Ankarada Milli İttihat ve İhracat Şirketi murahhas azası. Z. Ş.
74- Eskişehir'de Tayyare Mektebi Müdürü.Z.Ş.
75- Enver Bey Manastır'da teşkilâta başladığı zaman, ilk içtima, Kâzım Bey'in evinde olmuş cemiyetin nizamnamesi ilk defa burada okunmuştu.Z.Ş.
76- Siirt Meb'usu ve Milliyet gazetesi sahip ve başmuharriri Mahmud Beyefendi.Z.Ş.
77- Bu zat, Enver Bey tarafından yapılan ilk teşkilâtta, sivillerden ikinci olarak tahlif edilmişti.Z.Ş.
78- Kastamonu Valisi.Z.Ş.
79- Şûrayı Devlet azasından.Z.Ş.
80- Temyiz mahkemesi rüesasından (Fuad Hulûsi Demirelli).Z.Ş.

metli adliye memurları Cemiyete dahil olmuşlardı. Vilâyetin mülkiye memurları arasında da, Bulgarca tercümanı Rusçuklu Fahri[81], Ziraat memuru Kâzım Bey'ler çalışıyorlardı.

Saha, genişlemiş, vazifeler taksim edilmişti. Gündüz içtimaları ekseriyetle ordu jurnal kaleminde Süvari Yüzbaşısı Manastırlı Zekeriya Bey'in nezdinde vuku buluyor, tahlifler, süvari mülâzımı Manastırlı Hakkı ve Mümtaz Yüzbaşı Selânikli Nuri Bey'lerin[82] evinde icra olunuyordu.

Kırcova'nın Sarakof tarafından evvelâ basılması ve sonra istirdat olunması üzerine o havarideki İslâm köylülerinin gözleri çarçabuk açılmış, bütün bu civar halkı, Cemiyete dört elle sarılmışlardı. Bu mıntıkada, beşinci nişancı alayı zabitlerinden Şerif ve İbrahim Beylerle[83], Gubeş denilen Ulah köyünde Selânikli Mülazım Mehmed Ali Bey[84] çalışıyorlardı.

Bu esnada Bulgar çeteleri yine faaliyete devam ediyor, Arnavutların Toska Komiteleri Reisi Circis[85] ile birleşerek bir taraftan Kesriye, diğer taraftan da Resne, Pirespe, Uhari havalisinde İslâm köylüleri aleyhinde şiddetli hareketler gösteriyorlardı. Adeta gerek hükûmet ve gerek Cemiyetin bu havalideki nüfuz ve kudreti sarsılmış gibiydi. Buna binaen buralarda yerleşen bu çeteleri şiddetle takip etmek ve tepelemek elzemdi. Manastır merkezi, bu meseleyi ehemmiyetle tetkik ve müzakere ettikten sonra, Cemiyetin en hararetli azalarından kolağası Niyazi Bey'i bu işe memur etmeye karar verdi. O esnada Resne Kumandanlığı münhaldi.

İcap eden makamlara tesir yapılarak Niyazi Bey Resne'ye tayin ettirildi.

Niyazi Bey, esasen Resneli idi. Harbiye Mektebi'nden zabit çıktığı günden beri temiz ve şerefli bir askerlik hayatı geçirmişti. 1313 (1897) - Yunan Harbi'nde Yanya Muharebesi'nde kahramanlıkla temayüz etmişti. Son senelerde de memleketi civarında büyük hizmetler ifa ederek gerek halkın ve gerek

81- Teşkilâtın bidayetinde, sivillerden ilk defa olarak tahlif edilen bu zattır.Z.Ş
82- Kütahya Meb'usu Nuri Bey.Z.Ş.
83- Bilecik Meb'usu İbrahim Bey.Z.Ş.
84- Artivin Meb'usu.Z.Ş.
85- Cercis.Z.Ş.

arkadaşlarının minnet ve muhabbetlerini celbeylemişti. Buna binaen, Niyazi Bey'in bu vazifeye tayin edilmesi, Bulgar ve Arnavut çetelerinden bîzar olan halkın üzerinde çok iyi bir tesir husûle getirdi.

Niyazi Bey, Resne'ye gelerek hazırlıklarını ikmal ettikten sonra derhal harekete geçti. Evvelâ, en azılı çetecilerden Kriste[86]'nin saklandığı Froşit Karyesi'ni bastı. Müsademe neticesinde, arkadaşlarının maktul düşmesi üzerine Kriste kaçtı. Fakat Niyazi Bey onun peşini bırakmadı. Nihayet bu komiteci Resne'ye gelerek silâhını teslime mecbur kaldı.

Bu muvaffakiyet, Niyazi Bey'in mevki ve nüfuzunu arttırmıştı. Artık faaliyet bütün şiddetiyle devam ediyor, Hristo Tontef, Resneli Dangul gibi senelerden beri çetecilikte temayüz etmiş Bulgar komitecileri, bunların saklandıkları köyler aranarak en son sistem silâhlar, kilolarla dinamitler, komitecilerin bütün muhabere evrakı meydana çıkarılıyordu.

Fakat Niyazi Bey'in bu faaliyeti, Bulgarlar arasında büyük bir endişe ve velvele uyandırdı. Manastır'daki Rus konsolosu da derhal işe karıştı. "Masum ve muti Bulgar tebaasına zulüm ediliyor." feryatlarıyla müfettiş-i umumî tazyike başlandı. Zaten âcz içinde bocalayan Hilmi Paşa, bu müdahaleye dayanamadı. Niyazi Bey'in derhal Resne'den tebdilini ve muhakeme altına alınmasını emretti. Müşir Vekili Ferik Esad Paşa, Resne'ye bir tahkik heyeti gönderdi. Aynı zamanda Niyazi Bey'i de Selânik'e celbetti. Niyazi Bey'in vaziyeti, nazikleşmişti.

Fakat Merkez-i Umumî derhal harekete geçti. İcap eden vesaite müracaat ederek kumandan üzerinde lâzım gelen tesiri yaptı. Esad Paşa, Niyazi Bey'e ancak biraz nasihat vermekle iktifa etti; tekrar Resne'ye gönderdi.

Bu arada mühim bir hâdise oldu. Namdar Bulgar çetecilerinden Kermanlı Petro, Kesriye'deki askerî müfrezeler tarafından tepelenmiş, bunun yerine geçen Metre ismindeki çete reisi de diri olarak ele geçirilmişti. Metre, ölümden kurtulmak için asker elbisesiyle ve muhbir sıfatıyla Bulgar komitecileri

86- Kristo Z.Ş.

aleyhinde çalışacağına söz verdi. Hükûmet de bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Metre hakikaten verdiği sözü tuttu. Bir taraftan Bulgar komitesinin şimdiye kadar yaptığı cinayetleri ortaya koydu. Diğer taraftan da yeni cinayetlerin yapılmasına mâni oldu.

Metre'nin bu hareketini Bulgarlığa ve Makedonya komitesinin programına ihânet telâkki eden komiteciler, Metre'yi gıyâben muhakeme ettiler ve idamına karar verdiler. Bu kararı tatbik edebilmek için Metre'yi askerler arasından ayırmak ve yalnız bırakmak icap ediyordu. İşe yine Rus konsolosu karıştı. Hükûmeti tazyik ederek Metre'nin Manastır'a celbini ve orada hapsini talep etti. Halbuki maksat, bu eski komiteciyi ya yolda ve yahut hapishanede öldürmekti. O esnada Niyazi Bey'in yanında bulunan Metre'nin derhal Manastır'a gönderilmesi için emir verildi. Fakat Niyazi Bey, bu emre itaat etmek istemedi. O, Metre'nin uğrayacağı akıbeti biliyor, son zamanlarda bu kadar iyiliği dokunan bir adamı düşmanlarının önüne atıvermeyi büyük bir namertlik telâkki ediyor, Hükûmetin gösterdiği bu şerefsizliğe karşı mukavemet edebilmek için Cemiyetin gizli kudret ve kuvvetine güveniyordu.

Fakat Cemiyet de bu vaziyetten müteessir olmakla beraber, şimdilik hiç bir yerde ve hiçbir meselede açıktan açığa kendini göstermek istemiyor; bu işi, iki tarafı da memnun edecek bir tarzda tesviye eylemeyi düşünüyordu. Buna binaen Niyazi Bey Manastır'a celp edildi. Görüşüldü. Metre'nin silâh ve cephanesinin kendisine teslim ve Cemiyet efradından bir müfrezeye terfik edilerek Manastır'a gönderilmesine, Merkez Kumandanlığına teslim edilmesine ve oradan da kaçırtılarak – kendi mukadderatını bizzat kendisi halletmek üzere – evine gönderilmesine karar verildi; bu karar da böylece tatbik edildi.

Metre'nin bu suretle kaçırıldığını derhal öğrenen Bulgar komitecileri evvelâ bir hiddet ve infial hissettiler. Lâkin, biraz düşündükten sonra, Türklerin gösterdiği bu merdane ve asilâne harekete karşı büyük bir takdir ve meftuniyet gösterdiler ve o günden itibaren de Türk ve İslâmlarla olan muhasemata nihayet verdiler.

Cemiyet, bu fırsattan istifade etti. Rumeli'de yaşayan Türk, Arnavut, Bulgar, Ulah ve Sırpların hep bir vatan evlâdı olduklarını ileri sürerek Anavatan'da rahat yaşamak için el ele vererek çalışmayı münferid hareketlerle hükûmeti icbar ederek Kanun-u Esasî'yi ilân ettirmek için birleşmeyi, komitecilere teklif etti. Bu suretle Türk komitecileriyle, sair unsurlara mensup olan komiteciler arasında adeta zımni bir itilâf husûle geldi.

***

Cemiyetin Rumeli'deki mevcudiyeti, artık gözle görülür ve elle tutulur bir hâle gelmişti. Vakıâ ortada Cemiyetin aza ve efradı namına hiçbir fert görülmüyordu. Fakat bu gizli kuvvetin, her yerde ve her şeyde müessir bir kudretle varlığını göstermeye başladığı da tamamen hissediliyordu. Rumeli'den İstanbul'a gelip gidenlerin anlattıkları bazı vakayiden ilham alan jurnalciler, bire bin katarak jurnaller takdim ediyor, Yıldız Sarayı'nda adeta göze çarpacak derecede bir telâş hissolunuyordu. Sarayın birçok düşüncesiz erkânı, saye-i şahanede hükûmetin satvetine güvenerek derme çatma bir teşekkülün hiçbir şeye muvaffak olmayacağına emniyet beslemekle beraber, daha ağır başlı olanlar bunun aksini düşünüyor; artık iflâs etmeye başlayan hükûmetin maddi ve manevi nüfuzu karşısında kuvvetli bir cereyanın bu idâreyi alt üst edebileceğini bütün vuzuhiyle görüyorlardı.

Esasen cereyan Avrupa'dan geliyordu. Mühim siyâset merkezlerinde çıkan muhtelif gazeteler, Devlet-i âliye aleyhinde ateş püskürüyorlar, artık bu köhne imparatorluğu bir darbe altında büsbütün tarumar etmek zamanının geldiğine dair şiddetli ve heyecanlı makaleler yazıyorlar, ihtiras ve menfaat kaynağı olan siyasî mahfellerde, korkunç bir husumet uyandırıyorlardı. Aynı zamanda, Kafkas hudutlarında Rusların asker topladığı havadisleri de şayi oluyor; bu da Osmanlı ülkesine göz diken diğer muhterislerin arzu ve iştihalarını arttırıyordu.

Bütün bu hallerden en çok müteessir olan bir şahıs varsa, o da Abdülhamid'di. Abdülhamid, her hangi bir devletin silâhla yapacağı müdahaleden ihtiraz ediyor *(çekiniyor)*, bilhassa harpten nefret eyliyordu. Zuhur edecek bir harbin, yalnız memleket için değil, bilhassa nefsi hümayûnu için de ne büyük bir tehlike teşkil edeceğini biliyor, böyle bir hâdisenin zuhur edivermesinden tiril tiril titriyordu.

Vakıa, Abdülhamid'in haricî siyâsette meslek ittihaz ettiği sistem, henüz iflâs etmemişti. Buna binaen, bütün bu korkulara rağmen Avrupa'dan gelen cereyanları bir müddet daha durdurabileceğini ümit ediyordu. Lâkin, Rumeli'yi ihata eden ve hiçbir yerde göze görünmeyen o gizli kuvvet, gittikçe onun endişelerini arttırıyor; birdenbire patlayacak bir ihtilâlin taç ve tahtını büyük bir tehlike uçurumuna atıvereceğini düşündükçe, dehşetler içinde kalıyordu. Artık o da anlamıştı ki halkın lisânı, Hakkın lisânıdır.

Muhitinde bulunan düşüncesiz ve riyakâr insanların mütemadiyen cüret temin etmelerine rağmen, Abdülhamid tehlikeyi bütün vuzuhiyle *(açıklığıyla)* görüyor, tarihin unutmayan ve affetmeyen hükümlerinden ürküyor. Hatta mahremlerine:

— Rumeli'ye beş on tabur Anadolu askeri geçirivermekle bu iş biter, diyorlar. Halbuki bunu söyleyenler, çok hata ediyorlar, millete silâh çekilmez. Lehistan'da Rusların yaptığını ben de burada yaparak dünya ve âhiretimi berbat edemem. Bu adamlar ne istiyorlar. Kanun-u Esasî mi? Pekâlâ iş bu kerteye geldikten sonra bunu kabul etmek zaruridir, diyordu.

Hatta Abdülhamid bu düşüncelerine adeta kuvvet vermeye başlamış ve hatta Avrupa hükûmetlerinden bazılarının Kanuni Esasîlerini getirerek kendi hususî mütercimlerine bunların tercümelerini yaptırmıştı. Hünkâr, bu tercümeleri tetkik ediyor: bunları birbirine mezcederek - şahsı ve saltanatı için tehlike teşkil etmeyecek surette - yine bir Kanun-u Esasî vücuda getirmek istiyordu.

Ancak; Abdülhamid'i endişeye düşüren bir nokta vardı. Onu da bizzat kendisi şu suretle izah ediyordu:

— Bir hükümdar, millet ve memleketin menfaatleriyle alâkadar olmalıdır. Bunu, ben de düşünüyorum. Yalnız, Kanun-u Esasî yeniden ortaya konulursa, acaba layıkıyla tatbik edilebilecek mi? Şunu itiraf etmek lâzımdır ki, bugün Türkler, sair unsurlara nispet edilirse, fikren ve mâlen çok geri kalmışlardır. Buna binaen teşekkül edecek Meclis-i Mebusan'da sair unsurların ekseriyet teşkil etmelerinden ve Türklerin menfaatini haleldar eylemelerinden korkuyorum, diyordu.

Abdülhamid, bu endişe ve tereddütler içinde bocalayıp dururken, mütamediyen jurnaller takdim ediliyor, Avrupa'daki Jön Türklerle Rumeli'deki Cemiyetin birleşerek saltanatın tebdilini isteyeceklerine dair mübalağalı haberler veriyordu. Bu jurnallerin her biri, hünkârın kalbinde bir ukde husûle getirmekle beraber, yine metanetini muhafaza ediyor, zahiren büyük bir telâş gösteriyor, icap eden tedbiri alabilmek için Cemiyetin bir temas noktasının zuhurunu bekliyordu. Bu esnada Selânik'ten, Müfettiş-i Umumî Hüseyin Hilmi Paşa'dan Abdülhamid'e gelen şifreli bir telgraf vaziyeti biraz izah eder gibi oldu. Bu kısa telgraf şu suretle yazılıyordu:

"Jön Türk, Ermeni, Makedonya fesat komitelerinin son umumî içtimalarında verdikleri karara tevfikan Selânik yahut Manastır dahilinde bir mahalli mahsusta Merkez İcraat Komitesi namile bir heyet-i ihtilâliye teşkil edip pek yakın vakitte fiiliyata başlayacakları malûm olan İtalyan menbaından istihbar edildi. Bu bapta tahkikatı mahremaneye devam olunuyor. Alınacak malûmat arzedilecektir ferman... 19 Mayıs 1324 (1 Haziran 1908)

Müfettiş-i Umumî Hüseyin Hilmi"

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu telgrafının yalanı yok, yanlışı vardı. Bahsettiği mesele, esasen komiteler tarafından verilmiş eski bir karardır. Ancak artık Cemiyet fiilen harekete geçmek istiyor ve hükûmetin kudretini birdenbire sarsmak için Rumeli'de bir tedhiş *(yıldırma)* siyâseti ihzar ediyordu. Bu maksada binaen, Üçüncü Ordu'nun muhtelif mıntıkalarına emirler verilmiş,

icabında Cemiyetin her emrini bilâtereddüt yapacak cesur zabitlerden mürekkep bir fedai kuvveti seçilmişti. Selânik'te yirmi fedai zabitten teşekkül eden bir kuvvet vücuda getirilmiş ve buna: "99'uncu Bölük" nâmı verilmişti. Vakıa Cemiyetin bu hazırlığı henüz kat'i bir maksadı istihdaf etmiyordu. Fakat tamamen hazırlanmış olan inkılâbın zeminine birkaç tecrübe tohumu atmak da muvafık görülüyordu. Nitekim bu hazırlıktan kinâye olarak Hüseyin Hilmi Paşa'nın Abdülhamid'e gönderdiği şifreli telgraf bile maksadı kısmen husûle getirmiş, Hünkârı birdenbire fenâ halde telâşa düşürmüştü. Kısa bir müddet evvel Anadolu'dan Rumeli'ye asker geçirmekten içtinap eden Abdülhamid, şimdi bu sevkiyata müsaade ediyor, meselenin iç yüzünü öğrenmek için her türlü vesaite müracaattan çekinmiyordu.

Atina sefaretinden doğrudan doğruya Abdülhamid'e gelen 9 Haziran 1324 (22 Haziran 1908) tarihli hususî tahrirat da müfettiş-i umumî Hilmi Paşa'nın ihbarına benziyordu. Hatta sefir, daha işgüzar davranıyordu, sefaret erkânından birinin, kıyâfeti tebdil ederek Makedonya Bulgar komiteleri arasına sokulduğunu ve bu suretle gerek komitenin ve gerek komite ile müttehiden çalışan bazı zabitanın yakında bir ihtilâl çıkaracağına vukuf hasıl olduğunu bildiriyordu. Halbuki gerek Hüseyin Hilmi Paşa ve gerek Atina sefiri hem bizzat aldanıyor, hem de Abdülhamid'i aldatıyorlardı. Rumeli'de inkılâba hazırlanan yalnız bir tek kuvvet vardı. O da, Cemiyetti.

Çok gariptir ki, bu esnada İstanbul'daki Makriköy[87] Telgrafhanesinden Mabeynin Başkitabetine bir telgraf geldi. Bu telgrafta şöyle yazılıyordu:

"Fevkalâde mühim ve mahrem ifadatımız olduğundan, mabeyni hümayuna celbimizi istirham eyleriz.

Sirkeci'de Manastır Oteli'nde mukim

Şükrü Rıza Ahmed"

87- Şimdiki Bakırköy'dür. O zamanlar, Mabeyne çekilen telgrafların, Bakırköy Telgrafhanesi'nden çekilmesi adetti. Z. Ş.

Bu adamlar, derhal mabeyne celbedildi ve isticvap edilmek istenildi. Fakat bunlar, ifâdelerinin pek mahrem olduğundan bahsettiler:

— Ancak Efendimiz huzurunda arz edebiliriz, dediler ve başka bir şey söylemek istemediler.

Bir hayli uğraşıldıktan sonra, Abdülhamid'in işitebileceği bir yerde ifâde verdiler. Bunlar da, Bulgar komitelerinin zabıtanla müşterek olarak bir fesat çıkarmaya çalıştıklarını söyledikten sonra, isimleri malûm olan bazı Arnavut rüesasıyla Selânik'te bulunan Masonların da bu işe müzaharet ettiklerini, hele masonların bu maksat uğrunda su gibi para döktüklerini ilâve ettiler.

Mesele arapsaçına dönmüş, artık ipin ucu kaybolmuştu. Bulgar komitacıları, zabitan, Arnavut Rüesası ve nihayet Masonlar. Bütün bunlar, ayrı ayrı nasıl takip edilecek, bu karışık işin nereden gelip nereye gittiği nasıl tezahür eyleyecekti?

Bu üç Güriceli'nin ifâdesini paravan arkasından bizzat dinleyen Abdülhamid, o gece çok müteessir olmuş, sabahlara kadar uyumamıştı. İşittiği sözlerden en çok Arnavutlara ait kısma ehemmiyet verdiği anlaşılıyordu. Çünkü birbiri arkasına, ayrı ayrı Tüfekçibaşı Tahir Paşa'yı ve yine en çok itimat ettiği Tüfekçi Halil Bey'i mütemadiyen huzuruna çağırıyor, Arnavutluk ve Arnavutlar hakkında inceden inceye suâller soruyor, isimleri zikredilen rüesanın ecnebiler ve bilhassa İngilizlerle bir münâsebetleri olup olmayacağını anlamaya çalışıyordu.

Abdülhamid'in kafasının almadığı bir şey varsa o da birbirine hiçbir münâsebeti olmayan bu dört unsurun ittifakı idi. Senelerden beri birçok zıt kuvvetlerin birbiriyle çarpışmasından ders alan Abdülhamid, Bulgar komitecileriyle ordu zabitanının ittifakına hiçbir ihtimal vermemekle beraber, Arnavutların ve hele Masonların bu işe karışmasında en küçük bir mana bulamıyordu. Gerek Müfettiş-i Umumiye ve gerek valilere şifreli telgraflarla şedit *(sert)* emirler verildi, bu hareketin saik ve muharriklerinin bir an evvel meydana çıkarılması talep edildi. Fakat bu da bir netice vermedi.

Bu sırada Revel şehrinde birleşen Rusya Çarı ile İngiltere Kıralı arasındaki mülâkatın mevzuu derhal şüyuu bulmuş, görüşülen meseleler arasında, Makedonya'ya dökülen Ortodoks kanlarının önüne geçmek için Makedonya'ya muhtariyet verilmesi hakkında bir karar ittihaz ettiği de duyulmuştu. Ajans telgrafları tarafından bildirilen bu haber, hem Abdülhamid'i, hem de Cemiyet erkânını fenâ halde sinirlendirmişti.

Abdülhamid, bu haberi Perşembe günü almıştı. Cuma günü selâmlık resminden sonra Çit Köşkü'nde Rusya sefirini huzuruna kabul etti. Bu mesele hakkında izahat istedi. Sefir, hiç telâş etmeden:

— Bu haber, tekzibe bile değmeyecek bir yalandır, Şevketmeap. Sizi temin ederim ki, iki hükümdar arasındaki mülâkat, yalnız Hindistan hudutlarındaki bazı mesailin halline ve bilhassa Tibet havalisinde bazı menfaatlerin müştereken taksimine aittir. Metbuu müfahhamım Çar Hazretleri, gerek şahsı hümayunları ve gerek Devleti aliyeleri hakkında daima hayırhahtır ve öyle de kalacaktır, cevabını verdi.

Abdülhamid bu sözlere inanmamakla beraber, aldığı cevaba inanmış gibi görünmek zarurî idi. Fakat gariptir ki, bir iki gün sonra İngiltere Hariciye Nazırı Edvard Grey parlamentoda ağzından baklayı çıkararak Makedonya'da ihtilâl ateşlerini söndürmek için oraya Avrupa devletleri tarafından müstakil bir vali tayin edilmek lâzım geldiğini söylerken Petersburg kabinesinde de Makedonya'nın beynelmilel bir teftiş idâresi altına konulması müzakere edilmeye başlamıştı. Abdülhamid, Makedonya meselesinin bir Avrupa meselesi olmasından korkuyor, böyle olduğu takdirde ecnebi devletler tarafından silâhla işe müdahale vuku bulacağını tahmin ediyordu. Onun bütün zan ve şüpheleri, İngiltere üzerinde temerküz etmişti *(yoğunlaşmıştı).* İngilizlerin bir işi hem yapacağına hem de bozacağına kaniydi. Bütün saltanatı devam ettiği müddet zarfında Rusya hükûmeti ile İngiltere hükûmetini daima muhalif cereyanlar peşinde koşturmaya ve bunları daima birbirine zıt yaşatmaya uğraşan Abdülhamid, yine aynı siyâsete müracaat etti. Başkâtip Tahsin Paşa vasıtasıyla Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, saraya celbedildi.

İngiltere hükûmetine bazı vaatlerde bulunarak gizli bir ittifak yapılması ve bu meselenin de gayet mahrem tutulması emredildi. Tevfik Paşa bu nâzik mesele ile birkaç gün uğraştı. Fakat sefirle vuku bulan müzakerâtı, her noktada akamete uğradı. Bu esnada Abdülhamid ümitsizlik içinde kıvranıyor, siyâseten halledemediği bu meselenin idâreten başarılabileceğini ümit ediyor, vuku bulacak bir ihtilâlin önünü almak için İzmir ve havalisinden sekiz tabur askerin bir an evvel Rumeli'ye geçirilmesi için mütemadî emirler veriyordu.

Abdülhamid, bu işlerle uğraşırken, Cemiyetin Merkez-i Umumîsi de boş durmadı, Selânik, Manastır, Kosova vilâyetlerinde bulunan ecnebi konsoloslarına birer memorandum verildi, yalnız Rus konsolosları bundan istisna edildi. On üç sayfadan ibâret olan bu memorandumda, artık Cemiyet kendini açıktan açığa ortaya atıyor. Makedonya'da dört seneden beri beyhude yere vukua getirilen ıslahat gürültülerinin faidesizliğinden gerek İngiltere Hariciye nazırı ve gerek Petersburg kabinesi tarafından ileri sürülen fikirlerin istikbalde çok fenâ bir tesir husûle getireceğinden bahsettikten sonra:

"... Bu iki türlü tedbirin ne biri, ne diğeri; ve hatta her ikisi; birden Makedonya'nın Osmanlılık mecmuasından büsbütün ayrılmasını intaç edeceği için, İslâm ve Hıristiyan bilumum vatandaşların ittihadıyla vatanlarını müdahelâtı ecnebiyeden vikaye etmekle beraber hürriyeti şahsiye ve siyasiyelerini hükûmeti hazıra yedinden istirdada karar vermiş ve bu maksatla idâre-i hazıranın vesaiti istipdadiyesinden müstefit olan (yararlanan) ümeranın istisnasıyla Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti namı altında ittihat ve ittifak etmiş olan bütün efradı milletçe şayanı kabul değildir" deniliyordu.

Cemiyet bu sözleriyle hem hükûmete hem de Anavatan'a müdahale etmek isteyen ecnebilere açıktan açığa meydan okuyor ve nihayet:

"... Artık, sabrımız tükenmiştir. Şerefli bir mevti, sefilâne ve zelilâne bir hayata tercih ederiz. Fakat bu intihaba varmaya lüzum kalmazdan evvel, ümit ederiz ki zatıâlileri metalibatımızın

(isteklerimizin) meşruiyetini lütfen teslim buyururlar ve bir tufan zuhurunu men için mehmaemken çalışarak şu iki kelimede hulâsa eylediğimiz ümidimizi mevki-i fiile çıkarmak için bizi tenezzülen serbest bırakırlar. Biz bize, bizim için" tehdidiyle bu muhtıraya nihayet veriyordu.

Aynı zamanda Paris'te tabolunarak İstanbul'a gönderilen ve Avukat Baha Bey'le muavini Vasfi Raşit Bey tarafından sefarethanelere tevzi edilen beyannamelerde de, yine aynı bu temenni ve tehditte bulunuyordu. Bütün bunlardan Abdülhamid çarçabuk haberdar oldu. Artık, vaziyetin ne kadar ciddi ve Cemiyetin ne kadar cüretkârane bir işe atılmak istediği vazıhan anlaşılıyordu. Abdülhamid, ya Cemiyetle itilâf etmek veyahut azami bir şiddet göstererek bu harekâtın önüne geçmek istiyor; fakat ortada Cemiyeti temsilen bir mevcudiyeti bulamıyordu.

Emmanuel Karasu

Yine bu esnada Almanya Sefiri Baron Mareşal Fon Birştayn Yıldız Sarayı'na gelip Abdülhamid'i ziyâret ederek:

— Şevketmaap! Samimi dostunuz, İmparator Vilhelm Hazretleri bilhassa Zat-ı şahanelerine selâm ediyorlar, Makedonya meselesinin aldığı şekilden pek büyük teessür gösteriyorlar. Haber aldıklarına nazaran Rumeli'de gizli bir Cemiyet teşkil etmiş olan zabitanın bu işe mücaseretleri, maişet yüzünden çektikleri sıkıntıdan ileri geliyormuş. Zabitanın maaş ve sair muhassesatını bir an evvel verdirerek bir fenalığa meydan vermemenizi tavsiye ediyorlar, dedi ve bu mesele etrafında Abdülhamid'le uzun uzadıya müdavele-i efkâr *(fikir alışverişi)* etti.

İmparator Vilhelm aldanıyordu. Çünkü Avrupa'da bulunan Prens Sabahaddin ile taraftarlarının yaptığı propagandalardan ilham alıyordu. Cemiyetin gittikçe genişleyen bereket ve şöhretini bir türlü hazmedemeyen Prens taraftarları, Cemiyeti yalnız zabitandan müteşekkil bir grup olmak üzere teşhir ediyorlar ve:

— Bu zavallılar, aylarca hükûmetten para alamadıkları için isyan etmek istiyorlar. Bu isyan, birçok kanlı hâdisata sebep olabilir. Bunun önüne geçmek için devletler müdahale etmeli ve inkılâbı tesri etmelidir, diye yine ecnebi müdahalesiyle Abdülhamid'i devirmeyi ve kendileri de o inkılâbın başına geçmeyi arzu ediyorlardı.

Halbuki silâhlarının ve imanlarının kudretinden başka hiçbir şeye güvenmeyen zabitlerle diğer Cemiyet efradı, en evvel vatanın halâs ve necatını *(selametini)* düşünüyorlar, hakikaten aylarca maaş ve tayın alamadıkları halde, bu hususta bir tek şikâyet kelimesi bile söylemiyorlardı.

Abdülhamid, işin içyüzünü, Kayser Vilhelm Hazretlerinden daha iyi bilmekle beraber, bu muhterem dostunun tavsiyesini yerine getirmek istedi. Serasker Rıza Paşa'ya şiddetli emirler verdi. Halbuki Serasker Rıza Paşa şikâyetçilerin en başında idi. Said Paşa'nın sadareti zamanında, Meclis-i hass-ı vükelâ da askerin ve bilhassa Üçüncü Ordu'nun maaş ve tayınlarını vermek,

ordunun iaşe müteahhitlerinin borçlarını ödemek için sadrazamla gırtlak gırtlağa gelmiş, hatta padişahın vekili mutlakı olan Said Paşa'nın üzerine yürüyerek bu koskoca veziri korkusundan tiril tiril titretmişti. Bundan maada, Abdülhamid'e de müteaddit defalar arizalar vermiş ve:

"... İkinci ve Üçüncü Orduların bihakkın faaliyette bulunması kaziyesi (hükmü) pek mühimdir. Hâl böyle iken daire-i askeriyenin bu baptaki mesaisi teshil ve teyid olunmak (kolaylaştırmak ve desteklemek) şöyle dursun, *bu kaziye-i mühimme asla nazar-ı dikkate alınmıyor, yalnız menfaati şahsiye ileri götürülmekle uğraşılıyor."*

"... Surette sadık, sirette hain olanlar, kuvve-i müsellahanın (silahlı kuvvetlerin) intizam ve faaliyetine ne derece teesiri muzırrı olacağını bildikleri halde, mücerret menfaati şahsiyeleri için idâre-i askeriye ile oynayanlardır."

"Bu alçaklar, mesalihi devletin (devlet işlerinin) bütün müfredatına kadar el atıp sokulmaktan maksatları, her ne olursa olsun ve neticesinde devlet için ne türlü mazarrat zuhur ederse etsin (ziyan oluşursa oluşsun), cüz'i ve külli bir menfaat istihsalinden (elde edilmesinden) ibârettir."

"Bu denîlerin (alçakların) hırs ve redaet-i fitriyeleri (yaradılıştan kötülükleri) o *dereceye varmış ve gözleri* o *mertebe kararmıştır ki, müşkülâtı siyasiye zuhurunda bile müteessir olmayıp bilâkis kendileri için bu yüzden ne menfaat hâsıl olabileceğini düşünürler ve alçakcasına istimali desayis (entrika kullanımı) ile temini menfaate de yol bulurlar."*

"Bu misillerce namus ve haysiyeti şahsiye gibi insanın hayatından kıymettar olmak lâzım gelen mütalaat bile fikirlerine uğramadığı için Avrupa'ya verilmiş siparişlerden dolayı türlü türlü hile ve desiselerle istihsali menfaat etmişlerdir (yarar sağlamışlardır). Bu cihetin dahi siparişleri akdettiğimiz fabrikaların mensup oldukları devletlerin buradaki sefarethanelerinde mevcut listelere müracaatla tahakkuku mümkün olur."

Bugün tarihe intikal eden bu satırlar, bir devrin hususiyetini göstermek ve ibretle telâkki edilmek itibariyle cidden nazar-ı

dikkate alınmaya şayandır. Serasker Rıza Paşa'nın burada alçaklar, denîler, hırs ve redaet sahipleri, dediği adamlar, kimlerdir? Bunu yine Rıza Paşa'nın arizalarında arayıp bulmak mümkündür:

"... Babıâli'ye ve Maliye Komisyonu'na müracaatla, her zaman olduğu gibi "para yok ki verilsin" suretinde cevap verdirmeyi her şeye kâfi itikat ediyorlar. Asakiri şahanelerine karşı bir, "Bugün muayyenatınız[88] *yok!" demekliğimiz kalmıştır. Ahval, son derece fecidir ve herhalde şayanı mülâhaza ve tetkiktir"* demesine nazaran bu işteki mesuliyeti, devletin en yüksek sınıf ricali arasında aramak icap eder.

Bu tarzda idâre edilen bir devletin maşrıktan mağribe kadar uzayan geniş ülkesinde, sayısız düşmanlara karşı hudutlar bekleyen, hayatını omzunda taşıdığı silâhının hakkından bekleyen koca orduların efrad ve zabitanı, senelerce açlığa, zaruret ve sefâlete göğüs gerdikleri halde en küçük bir şikâyet sedası bile çıkarmıyorlar, ancak vatanı yabancıların hüküm ve nüfuzu altına sokmamak ve sonra da çürüyen ve kokan saltanat devrinin pis ve iğrenç enkazını ortadan kaldırmak için hayatlarını ortaya koyarak bir inkılâp yaratmaya çalışıyorlardı.

Manuel Karasu'nun Sorgulanması

Artık, hâdise hâdiseyi takip ediyor ve her hâdise, vaziyetin ne kadar inceldiğini hem Cemiyete ve hem hükûmete ihsas eyliyordu. Abdülhamid ilk tedbir olmak üzere Rumeli'de bulunan Mason localarının – bir üslûbu hakimane ile – dağıtılmasını – gizlice – valilere irâde etmişti. Cemiyet, bunu haber almakta gecikmedi. Bu mesele hakkında İstanbul'da bulunan Mason müessesatiyle temasa gelmek ve bu işin önüne geçmek için Manuel Karasu Efendi ile Talât Bey İstanbul'a gelmişlerdi. Karasu Efendi esasen Masonlukla maruf ve Talât Bey de şüpheli eşhas *(şahıslar)* meyanında olduğu için bunların Selânik'ten İstanbul'a hareketi, derhal saraya ve Zaptiye Nezareti'ne aksetmişti. Abdülhamid kurnazlık etmek istedi. Bunların İstanbul'a

88- Devlet memurları ve askerlere belirli zamanlarda verilen erzak, eşya vb şeyler, tayinat. Y. N.

geldikleri zaman sıkı bir tarassut altında bulunmalarını emretti. Bu suretle İstanbul'da kimlerle temas edecekleri öğrenilecekti. Bu iki zat İstanbul'a gelir gelmez gerek sarayın ve gerek Zaptiye Nezareti'nin en mahir hafiyeleri bunların peşlerine düştüler. Nerelere gittiler ve kimlerle görüştülerse, her saat başında kendi mercilerine jurnaller verdiler. Halbuki gerek Talât Bey ve gerek Karasu Efendi takip edildiklerini biliyor ve ona göre hareket ediyorlardı.

Abdülhamid, Talât Bey'e pek o kadar ehemmiyet vermiyor, bütün şüpheleri Karasu Efendi üzerinde temerküz ediyordu. İki gün bu suretle İstanbul'da dolaşan bu iki arkadaş, Abdülhamid'in hiçbir merakını tatmin edemeden avdete hazırlanırlarken, Karasu Efendi'nin karşısına birdenbire sivil bir tüfekçi dikildi:

— Sizi Mabeyni Humayun'dan istiyorlar, dedi.

Bu, ânî ve gayrimuntazır *(beklenmeyen)* dâvet üzerine Karasu Efendi'nin birdenbire dizlerinin bağı kesildi. Fakat Talât Bey'in ikazı üzerine çarçabuk kendine geldi. Metanetle tüfekçiyi takip etti. Sarayda, Karasu Efendi'yi isticvap etmek üzere bir heyet teşekkül etmişti. Bu heyet, Karasu Efendi'yi pek sıkı bir istintaktan *(sorgudan)* geçirdi. Evvelâ, Cemiyete ait bazı suâller soruldu. Bunlara müspet bir cevap alınamadı. Sonra Masonluğa dair isticvap başladı. Karasu Efendi, gayet zeki bir adamdı. Sorulan suâlleri, suya sabuna dokunmaz cevaplarla karşıladı. Bu esnada, Manuel Efendinin söylediği bir söz, Mason tarihine kayda seza olduğu için bunu burada zikretmeyi faydalı buluyoruz. Heyet arasında Çerkes Mehmed Paşa da vardı.

Mehmed Paşa, Karasu Efendi ye şu suâlleri sordu:

— Baksana bana çelebi, Masonlar nasıl adamlardır?

— Efendim! Masonlar, gayet namuslu, yalan söylemez, kimseye fenalık etmez, insaniyete hizmeti sever. Herkese karşı elinden gelen iyiliği esirgemeyen adamlardır.

— Peki, bunların gizli bir işaretleri varmış, Birbirlerini görünce tanırlarmış. Öyle mi?

— Öyledir efendim.

— E, şöyle bak bakalım etrafına, bizim içimizde de Mason var mı?

Bu suâl üzerine Karasu Efendi gözlerini ağır ağır heyet üzerinde gezdirdi ve sonra, başını Mehmed Paşa'ya çevirdi:

— Hâşâ, paşa efendimiz. Ne münâsebet. Sizin içinizde, Masona benzer kimse görünmüyor, cevabını verdi.

Karasu Efendi'nin bu parlak cevabındaki nükteyi hiç kimse anlamadı. Heyet azası bir iki saniye, kaba kaba gülmekle kaldı.

Manuel Efendi'nin bu sıkı isticvabından bir netice çıkarılamadığı için kendisi serbest bırakıldı. Ve tabii tekrar tarassut altına alındı.

Halbuki gerek Talât Bey, gerek Karasu Efendi görüşecekleri adamlarla görüşmüşler, işlerini bitirmişlerdi. Loca haricinde görüştükleri Masonlar, nazar-ı dikkati celbetmeyen şahıslar olduğu için, gerek saray ve gerek Zaptiye Nazırı Şefik Paşa bunla-

عاد وترقی جمعیتی اعضاسندن انور بك وایکی رفیقی (انور بك اورتهده در)

İttihat ve Terakki Cemiyeti Azası Enver Bey, Arkadaşlarıyla

ra ehemmiyet vermemişti. Ancak, Talât Bey'in eski ahbaplarından ve Selânik'teki Rizorta Makedonya Locası mensuplarından olan ve o esnalarda Sahip Molla Bey'in akrabasından buluna Refik Bey[89] isminde bir zat vardı. Bu zatı ziyâret maksadıyla Sahip Molla Bey'in Yerebatan Mahallesi'ndeki konağına da uğradıkları için bunda büyük bir mana tevehhüm edildi. Gerek konak ve gerek Sahip Molla'nın Paşabahçesi'ndeki yalısı taharri olundu. Meşrutiyetin ilânı gününe kadar Molla Bey'le ailesi efradı şiddetli bir tarassut altında bulunduruldu[90].

Bu hâdisede de bir ipucu yakalayamayan Abdülhamid, endişeden endişeye düşüyor, Cemiyet erkânına dair malûmat alabilmek için valilere, mutasarrıflara, mevki kumandanlıklarına ve daha sair inzibat ile alâkadar olanlara gizlice mükâfatlar vaat ediyordu.

Bu esnada, Selânik'te Merkez Kumandanı bulunan Kaymakam Nâzım Bey faaliyete geçmişti. Nâzım Bey, esas itibariyle fenalık peşinde gezen bir adam değildi. Ancak, Abdülhamid'in yaverlerinden olduğu için, göğsünde kordonunu taşıdığı hükümdara karşı hissen ve ruhen merbut bulunuyor, memleketin kudretli bir padişah tarafından idâre edilebileceğine dair bir kanaat taşıyordu.

89- Selânikli Rahmi Bey'in kayınbiraderi. Z. Ş.
90- Son Posta neşriyatlarından: Otuz Sene Evvel Bizi İdare Edenler - Ziya Şakir eserinde bu hususta tafsilât vardır. Z. Ş.

CEMİYETİN NAZIM BEY'İ ÖLDÜRME KARARI

Kendisine hükûmetin tevdi ettiği vazifeden başka hiçbir şey tanımak ve bilmek istemiyordu. Aynı zamanda Müfettiş-i Umumî Hilmi Paşa da sık sık kendisini çağırıyor, Cemiyeti teşkil eden zabıtanın bir an evvel meydana çıkarılması için onu sıkıştırıyordu.

Nâzım Bey, artık Cemiyet azası arasında nüfuz ve kudret kazanmaya başlayan Enver Bey'in eniştesi idi. Enver Bey'in halinden şüphelenen Nâzım Bey, birkaç defa onu mahirane isticvap etmek istedi, fakat hiçbir şey öğrenememişti. Nâzım Bey bir aralık İstanbul'a celbedildi. Kendisine fazla tahsisat verilerek Cemiyetin takibi için derhal hususî bir teşkilât yapması emredildi. Bu kat'î emirle Selânik'e avdet eden Nâzım Bey icap eden teşkilâtı vücuda getirdi. Selânik'te, hafiyelikle meşhur olan bahriye yüzbaşılarından Rıza Bey'in mahirane manevraları sayesinde Cemiyet azalarından bazılarının isimleriyle Cemiyetin hedefi hakkında bazı şeyler öğrendi. Bunları, şifahen bildirmek için bizzat İstanbul'a gitmeye karar verdi. Bunun için de İstanbul'a şifreli bir telgraf çekerek mezuniyet istedi. Çok gariptir ki Nâzım Bey, kendi maiyetinde bulunan İsmail Canbolat Bey'in, Cemiyetin temel direği olduğunu bilmiyor ve kendisinden şüphe etmiyordu. Hâlbuki Nâzım Bey'in şifre-

si Cemiyet tarafından çalınmış ve İstanbul'a çektiği telgrafın münderecatı, kâmilen anlaşılmıştı.

Bunun üzerine Merkez-i Umumî derhal içtima etti. Nâzım Bey hakkında yapılması lâzım gelen muamele müzakere edildi. Nâzım Bey İstanbul'a giderek topladığı malûmatı verecek olursa, Cemiyetin fenâ halde sarsılacağı ve belki de kuvvetli bir hükûmet darbesiyle dağıtılacağı muhakkak görüldü.

Bu vaziyet karşısında, artık hükûmetle mücadeleye girişilmesine, Cemiyet aleyhinde bulunan hafiyelere bir ibret dersi verilmesine, bunun başlangıcı olarak ta, Nâzım Bey'in derhal öldürülmesine karar verildi.

Cemiyetin selâmeti için, bu suretle ilk idam kararını veren Merkez-i Umumî azaları, heyecan içinde titriyorlar, koca bir devletin kanunlarını çiğneyen bu hükmü vermekle, tarihî bir mesuliyetin ağır yükünü omuzlarına yüklenmiş oluyorlardı.

Nâzım Bey'i öldürmek vazifesi, 99'uncu Bölük'ten, Mülazım Mustafa Necip Bey'e verilmişti. O güne kadar, bu bölüğe kaydolunan zabitler, icap ettiği takdirde – Bulgar komiteleri teşkilâtında olduğu gibi – yalnız birer müfreze ile dağa çıkacaklarını ve bu suretle hükûmet üzerinde baskı yapacaklarını zannediyorlardı. Şimdi koca bir şehrin sırtında, hükûmetin en mühim bir şahsiyetini vurup öldürmek gibi bir vazife deruhte etmek, cidden düşünülecek bir şeydi. Mamafih, Mustafa Necip Bey, uzun bir tereddüde lüzum görmeden bu vazifeyi kabul etti.

Nâzım Bey'i öldürebilmek için iki yer düşünülmüştü. Ya, veda için Hilmi Paşa'yı ziyâreti tabiî olduğundan tam Müfettiş-i Umumîlik Dairesi'nden çıkarken ve yahut her gün Beyazkule Bahçesi'ne gelmesi mutadı olduğundan, orada bir iki kurşunla kolayca halledilebilecekti. Her iki mevkie de, 99'uncu Bölük mensuplarından postalar ve devriyeler tayin edildi. Nâzım Bey, bunlardan hangisine gelirse, o civarlarda bulunan Mustafa Necip Bey'e malumat verilecek, idam kararı tatbik edilecek. Zabitlerin o esnada çıkaracakları karışıklıktan bilistifade Mustafa Necip Bey de suhûletle bir tarafa savuşuverecekti. Fakat

akşama kadar devam eden bu tarassut ve intizarlar *(beklemeler)* boşa çıktı. Nâzım Bey, - sanki meçhul bir kuvvetten ilham almış gibi- o gün, dairesinden bir yere çıkmadı. Akşam olunca da doğruca evine gelerek üst kattaki odasına kapandı.

Bu vaziyet, Enver Bey'i çok müşkül bir mevkide bırakıtı. Kendisine açıktan açığa bir şey söylenmemekle beraber, enişteşinin mukadder olduğu akıbetini tahvil etmek istediğine dair, bir zan uyandı. Merkez-i Umumî derhal içtima etti. Nâzım Bey'in, evinde öldürülmesine karar verildi. Lâkin bu da epeyce müşkül bir işti. Nâzım Bey, son zamanlarda evine kimseyi kabul etmiyor, hele tanımadığı zabitlerle baş başa kalmak istemiyordu. Bunun için de bir plân tanzim edildi ve o anda tatbikine girişildi.

Akşam olmuştu. Ortalık, alaca karanlıktı. Nâzım Bey'in kapısı çalındı. Bir kanun çavuşu, kapıyı açtı. Kapıyı çalan İsmail Canbolat Bey'i tanıdı. Canbolat Bey, elindeki kâğıtları çavuşa gösterdi:

— Beyefendi yarın İstanbul'a erken gidecekmiş, belki vakit olmaz. Bunları kendisine göstereceğim. Bazı şeyler de söyleyeceğim, dedi.

Çavuş hiç şüphe etmeden Canbolat Bey'i, selâmlık odasına aldı. Bu oda, evin alt katında pencereleri tam sokak hizasında idi. Bu esnada, Enver Bey de evde bulunuyordu. Selâmlık odasında Canbolat Bey'le karşılaştı. Canbolat Bey'in, rengi uçmuş, vücudu asabiyetle titriyordu. Enver Bey'in kulağına eğildi:

— Cemiyete en büyük hizmeti ifa edeceğiniz zaman gelmiştir, dedi.

Bir iki saat evvel, Merkez-i Umumî'deki arkadaşlarıyla temas eden Enver Bey onların şüpheli nazarlarının, manalı tavırlarının ıstırabıyla müteessirdi. Canbolat Bey'in bu sözleri üzerine:

— Hay, hay, hazırım, diye cevap verdi.

Bu sırada Nâzım Bey'e hizmetçi ile haber gönderilmişti. Nâzım Bey'den:

— Canbolat Bey evrakı yukarı göndersin. Yarın sabah kendisiyle görüşürüm, diye cevap geldi.

Bu cevap, Canbolat Bey'i bir daha titretti. Nâzım Bey aşağıya gelmezse, bu plân da suya düşecekti. Tekrar Enver Bey'in yanına sokuldu. Elini tuttu:

— Git. Ne yap, yap... Onu buraya getir, diye yalvardı.

Enver Bey derhal kapıdan fırladı. Yukarı çıktı. Nâzım Bey'i gördü:

— Bir zabiti böyle savmak ayıp olur. Aşağıya gel de hiç olmazsa ayakta görüş, diyerek enîştesini ikna etti.

Nâzım Bey, istemeyerek aşağıya indi. İçeri girdi. Canbolat Bey, odanın ortasında ve tam pencere hizasında ayakta duruyordu. Nâzım Bey, içeri girer girmez. Canbolat Bey selâm vaziyeti aldı. Sol elindeki evrakı da, kumandanına uzattı. Nâzım Bey kâğıtları aldı. Daha iyi görmek için arkasını pencereye dönerek evrakı karıştırmaya başladı. Tam bu anda bir el silâh patladı. Nâzım Bey, kısa bir feryat çıkararak yere yuvarlandı.

Bu silâhı atan Mustafa Necip Bey'di. Tertip edilen plân mucibince Canbolat Bey tarafından Nâzım Bey sokak hizasındaki odaya getirilmiş bu esnada pencerenin dış tarafında bekleyen Mustafa Necip Bey tarafından da Nâzım Bey'in üzerine ateş edilmişti. Necip Bey, Nâzım Bey'in yere yuvarlandığını görür görmez, derhal firar etti. Bu firarı teshil etmek *(kolaylaştırmak)* için sokak başlarında bekleyen diğer fedai zabitler, oradaki işleri biter bitmez süratle Beyazkule bahçesine gittiler. Sabırsızlıkla neticeyi bekleyenlere:

"Nâzım Bey, vuruldu. Vuran da kaçtı," dediler. Fakat Canbolat Bey ne olmuştu? Oda içinde cereyan eden vakanın tafsilatını almak için, daha sabırsızlıkla onu bekliyorlardı. Bu sırada, kanun çavuşları oradan oraya koşuyor, doktor arıyorlardı. Bunlardan birini durdurdular ve sordular. Kanun, safvetle cevap verdi:

— Kumandan Bey'le Canbolat Bey odada konuşurlarken, Bulgar komitecileri, üzerlerine kurşun sıkmışlar, ikisini de yaralamışlar.

— Ölmemişler ya?

— Hayır. İkisi de bacaklarından yaralı...

Kanunun, bir müjde gibi söylediği son söz, o suâli soranlara bir yıldırım gibi tesir etmişti. Evvelâ, Nâzım Bey zararsız bir yerinden vurulmuştu. Şu hale nazaran ya yine İstanbul'a gidebilir veyahut da Cemiyet hakkında buradan da ifşaatta bulunurdu. Sonra da, Canbolat Bey, nasıl olup da vuruluyordu? Halbuki mesele gayet basitti. Zaten bütün gününü heyecan içinde geçiren Mustafa Necip Bey'in asabı tamamen sarsılmıştı. Akşamın alaca karanlığında odanın içinde bulunan ve bir gölge gibi görünen Nâzım Bey'e ateş ederken eli fazlaca titremiş, yüksekten gelen kurşun Nâzım Bey'i bacağından yaralayarak sekmiş, Canbolat Bey'in de ayağına isabet etmiş.

Bu muvaffakiyetsizlik, Merkez-i Umumî'nin üzerinde fenâ bir tesir husûle getirmişti. Ancak, biraz memnuniyeti mucip olan bir şey varsa o da, Nâzım Bey kendisinin Bulgarlar tarafından vurulduğuna hükmediyor, Cemiyetin o kadar mütecasirane hareket edeceğini zannetmiyordu.

Nâzım Bey'in bir şahs-ı meçhul tarafından vurulduğu haberi İstanbul'a akseder etmez, büyük bir dikkat ve itina ile İstanbul'a nakledilmesi Abdülhamid tarafından irâd edildi. Nâzım Bey, ilk trenle İstanbul'a gönderildi.

***

1324 (1908) senesi Mayısının 29'uncu günü Selânik'te bu hâdise vukua gelirken Manastır Telgrafhanesinden de Mabeyn Başkitabeti'ne şu telgraf çekilmişti:

"Gayet mühim ve mahrem maruzatımız olduğundan serian İstanbul'a celbimiz müsterhamdır.

Alay Müftüsü Mustafa,

Miralay Nazmi"

Telgrafa derhal cevap geldi. Bu iki zat ilk vasıta ile İstanbul'a giderlerken meserret içindelerdi. Çünkü bu Miralay Bey'le bu Alay müftüsü Efendi, bir saman mübayaasında *(satın almasında)*

ihtilâs ile ittiham edildikleri için, ikide bir de Selânik'e celbedilerek sorguya çekiliyorlar, bu mülevves işten bir türlü yakalarını kurtaramıyorlardı. Buna bir çare arayıp dururlarken Cemiyetin Manastır'da bulunan elemanlarından Vehip Bey'le Selâhaddin Bey, bu iki zatı da Cemiyete almak istemişler; hatta boş bulunarak bazı sırları da ifşa etmişlerdi. Bunu bir nimet telâkki eden bu iki zat, derhal baş başa vermişler;

— Gün, bugündür. Eğer biz bunu Şevketliye arz edersek, hem başımızdaki belâdan sıyrılır, hem rütbe ve nişanlara gark oluruz, demişler ve derhal o telgrafı da çekmişlerdi.

Nazmi Bey'le Mustafa Efendi, aldanmadılar. Yıldız Sarayı'na gidip de, bildiklerini söyledikleri zaman, derhal bolca ihsan ile birer nişan aldılar. Manastır'a avdet ederek Yıldız hesabına etrafı tecessüse başladılar.

Abdülhamid, gerek yaralı olarak İstanbul'a aldırılan Nâzım Bey'den ve gerek bu iki sadık bendeden aldığı malûmat üzerine artık Cemiyetin maksadını ve bu maksada önayak olanları kısmen öğrenmişti. Bu hususdaki malûmatı tamik için Ferik İsmail Mahir Paşa'nın riyaseti altında Liva Yusuf ve Recep Paşalardan mürekkep bir heyet teşkil etti. Selânik'e göndermeye karar verdi.

Serasker Rıza Paşa

İşkodra'da İhtilâl Denemesi ve Neticeleri

İstanbul'da, paşalardan mürekkep olan tahkik heyeti, Selânik'e harekete hazırlanırken İşkodra'da da mühim bir hâdise zuhur etmişti.

Selânik'te Nâzım Bey'in vurulmasından birkaç gün evvel, İşkodra heyet-i merkeziyesinde bulunan Sapancalı Hakkı Bey'den Merkez-i Umumî'ye şifreli bir mektup gelmiş:

"Manastır, Selânik ve Kosova vilâyetleri birbirine muttasıl olduğu için herhangi bir hâdisenin zuhurunda birbirlerine muavenet edebilirler. Fakat biz burada bir köşeye sıkışmış vaziyetteyiz. Her ne kadar buradaki teşkilâtımız kuvvetli ise de, bu kuvvetimizin ne dereceye kadar işe yarayacağını bilmiyoruz. Hem kendimizi, hem hükûmetin vaziyetini, hem de halkın hissiyat ve temayülâtını tecrübe için küçük bir hareket yapmak istiyoruz. Ne dersiniz?" denilmişti.

Merkez-i Umumî, bu suâle, derhal muvafakat cevabı verdi.

O günlerde, vali ve mevki kumandanı olan Seyfullah Paşa'nın damadı Kemal Bey, tesadüfen bir yüzbaşıya hakarette bulunmuştu. Bu mesele bahane ittihaz edildi. Bir sabah erkenden kışlalarda acı acı: "Silâh başına" Boruları çalınmaya başladı. İşkodra şehrinde bulunan altı tabur asker, derhal kışla meydanında içtima ederek silâh çattı. Vali, Seyfullah Paşa'nın evini bir bölük asker ihata etti. Damadı, evden alınarak kışlaya getirildi. Cemiyete dahil olmayan zabitanla beraber kışlanın bir odasına konularak kapısının önüne, süngülü nöbetçiler dikildi. Aynı zamanda bir müfreze asker tarafından telgrafhane işgal edildi. Zabitandan mürekkep bir heyet, makine başına geçerek İstanbul'la muhabereye girişti. Valinin, derhal tebdil edilmesi istenildi.

Bu vaziyet karşısında şaşıran İstanbul, makine başında kimlerin olduğunu soruyor:

— Burada, şahıs yoktur. Muhabere edenler, İşkodra fırka-i askeriyesini temsil eden zabitan heyetidir, cevabından başka bir şey öğrenemiyordu.

Vali ve kumandan olan Seyfullah Paşa, 1313 (1897) - Yunan Harbi'nde parlak hizmetleriyle temayüz etmiş bir zattı. Bütün hayatı her türlü şüpheden azade geçmiş olan bu temiz asker, birdenbire patlayan ve aleyhine bir cereyan alan bu hâdiseden hayretler içinde kalmış, ne yapacağını şaşırmıştı. Bu isyanın neye delâlet edeceğini düşünüyor, fakat hiçbir mana veremiyordu. Nihayet, bu hareketin tamamen hükûmet aleyhine olduğunu kestirdi; vaziyeti kurtarmak için bir teşebbüse girişmek istedi. Konağını abluka eden bölük zabitinin gafletinden istifade ederek uşaklarından birini İşkodra Müftüsü'ne gönderdi. Gizlice konağına celbetti.

— Bu isyan, tamamen padişah ve hükûmet aleyhindedir. İşkodralılar ve bütün Arnavutlar, padişahın en sevgili kullarıdır. Bakınız, sizden asker ve vergi bile almıyor. Padişahın bundan maksadı da, böyle fevkalâde bir hâl karşısında sizin hizmetinizden istifade etmektir.

Eğer bu isyan devam ederse, Karadağlılar derhal duyar, silâhını kapan düşman, buraya koşar. Rica ederim; halkın, asilerle birleşmesine meydan vermeyiniz ve ne yapıp yaparak bu isyanı da teskin ediniz, dedi.

Müftü, Paşa'nın yanından çıkar çıkmaz, memleketin ileri gelenlerini topladı. Kışla civarında adi bir barakadan ibâret olan mahkeme salonuna geldi. Validen aldığı ders mucibince eşrafa bir nutuk irâd etti.

İçtimada bulunanların gerek padişaha ve gerek hükûmete sadakatlerini teminat altına aldıktan sonra, Telgrafhanede toplanan zabitâna haber gönderdi. Görüşülmek üzere iki murahhas istedi.

Kolağası Rıza, Sapancalı Hakkı, Mülazım Vasıf Beylerden mürekkep bir heyet mahkeme salonuna gitti. Müftü Efendi, yapılan hareketin ne kadar tehlikeli olduğunu söyledikten sonra:

— Asker, derhal kışlalarına girmeli. Vali Paşa ile kışlada mahpus bulunan zabitler derhal tahliye edilmelidir. Eğer bunu yapmazsanız, şimdi halkı silâhlandıracağım ve bunları size cebren yaptıracağım, dedi.

Müftü Efendi'nin bu âmirane ihtarına, orada biriken halk da iştirak ediyor, her taraftan, hükûmete müzaheret edileceğine *(destek verileceğine)* dair sesler yükseliyordu. Bu esnada, eşraftan Cemiyete dahil olan zevat da, müşkül mevkide kalmışlardı.

Üç zabit kendi aralarında vaziyeti kısaca müzakere ettiler. Müftü ve eşrafla münakaşaya girişmek istemediler. Şiddetli bir nümayişle galebe temin etmeye karar verdiler. Sapancalı Hakkı Bey derhal bir diktatör tavrı aldı. Halkın tamamen işitebileceği bir sesle haykırdı:

— Rıza Bey! 68'inci Alayın iki taburunu şimdi Katolik Mahallesi'ne gönderiniz. Bu iki tabur, o mahalleyi ihata edecek ve konsoloshaneleri muhafaza edecektir. Asker, süngü taksın, ahaliden hiç kimseyi o tarafa geçmeye bırakmasın. Diğer dört tabura da, emir veriniz, süngü taksınlar ve cephane sandıklarını açsınlar. İlk gösterilecek hedefe hücum için hazırlansınlar. Vasıf Bey! Siz de, 67'inci Alayın Birinci taburuyla kaleye çıkınız. Kale kumandanıyla birleşiniz. Kaledeki topları, İslâm Mahallesi'ne çeviriniz. Kışlanın üstündeki bayrağa dikkat ediniz.

Bu bayrak üç defa inip çıkınca, İslâm Mahallesi üzerine ateş açacaksınız. Taş taş üstünde bırakmayacaksınız.

Hakkı Bey'in, tamamen vaziyete hâkim bir surette söylediği bu sözler, gerek Müftü Efendi'yi ve gerek orada içtima edenleri, adeta sersem etmişti. Biraz evvelki gürültünün yerine şimdi derin bir sükûnet hükümferma oluyor, herkes helecanla bu sözleri dinliyordu. Hakkı Bey halkın bu şaşkınlığından istifade etti. Yüzünü Müftü Efendi'ye çevirdi:

— Müftü Efendi. Verilen emri işittiniz değil mi? İşte size verilecek cevap, bu emirlerden ibârettir. Şimdi, biz de size teklif ediyoruz. Eğer yarım saate kadar, bizimle birleşmezseniz neticede zuhur edecek her felâketin mesuliyeti, size racidir. Allah'a ısmarladık, dedi ve arkadaşlarıyla beraber mahkeme salonunu terk etti.

Vaziyetten, valiyi de haberdar etmek icap ediyordu. Sapancalı Hakkı Bey, doğruca valinin konağına gitti. Müftünün hareketini, verilen emirleri söyledi:

— Müftüyü buraya celbederek askerler aleyhine tahrike sebep olduğunuz anlaşılmıştır. Eğer halk tarafından bir tek silâh patlarsa, konağınızı abluka eden askere emir verilmiştir. O anda sizi vuracaklardır, tehdidini de ilâve etti.

Zavallı Seyfullah Paşa, bu sözleri dinledikçe hayretten hayrete düşüyor:

— Fakat oğlum. Bunlara sebep ne? Bir incir çekirdeğini doldurmayan bir meseleden dolayı bu kadar gürültü çıkarmakta mana var mı? Damadımın bir kabahati varsa, divan-ı harbe verelim. Tahakkuk ederse tecziye ettirelim. Yok, eğer başka bir maksadınız varsa, onu da söyleyin. Makul bir şeyse, ben de sizinle beraber çalışayım, diyor, vaziyeti ıslah etmek için yalvarıyordu.

Seyfullah Paşa gibi cidden hürmete şayan bir adama yapılan bu muamele şüphesiz bir haksızlıktı. Fakat maksat, İstanbul'u imtihan etmek, böyle bir isyan karşısında, gerek padişahın ve gerek hükûmetin ne yapabileceğini öğrenmek olduğu için kat'iyen zaaf gösterilmiyor, Başlanılan bu tecrübenin sonuna kadar devamı arzu ediliyordu.

Yine bu maksatladır ki, Seyfullah Paşa'ya bu tebligat yapıldıktan sonra İstanbul'a tekrar bir telgraf çekildi. Son vaziyet bildirildi. Neticede:

"Yarım saate kadar vali buradan kaldırılmazsa, husûle gelecek vakayiin mes'uliyeti, tamamen hükûmete aittir" denildi.

Bu defa, cevap gecikmedi. Mabeyn telgrafhanesinden şu telgraf çekildi:

"İşkodra'da Seyfullah Paşa'ya

Hemen İstanbul'a müteveccihen hareketiniz, irâde-i seniye-i cenabı mülûkâne iktizasındandır.

Başkâtip Tahsin"

Bu telgraf adresinin yazılışından da anlaşılıyor ki, artık Seyfullah Paşa, telgrafı alır almaz, vali vekâletini mektupçuya, kumandanlığı da 68'inci Alayın Kumandanı Miralay Şevki Bey'e verdi. Çarçabuk İstanbul'a hareket etti.

Selânik'te Nâzım Bey'in vurulması. Manastır'dan gelen Miralay Nazmi Bey'le Mustafa Efendi'nin ifşaatı. Ve sonra da, İşkodra vakası, İstanbul'a tamamen anlatmıştı ki; Akdeniz kıyılarında başlayan ve Adriyatik sahillerinde nihayet bulan bu gizli ateş, yakın bir zamanda heybetli bir volkan gibi patlayacak, önüne gelen her kuvveti, yakıp kavuracaktır. İstanbul'un gaflet gözünü açan bu son hâdise, şunu da tamamen ortaya koymuştu ki: Bu tehditkâr volkanın ateşli unsurları, ne Masonlar ve ne de yabancı komiteciler değil, azim ve iman ile mücehhez zabitlerdir.

Mabeyinde, Abdülhamid'in işitebileceği bir yerde isticvap olunan yaralı Nâzım Bey'le, Manastır'dan gidenler ve nihayet Seyfullah Paşa, artık birçok isimler söylüyor ve gizli Cemiyetin elamanlarından bazılarını açıktan açığa gösterebiliyorlardı:

Şimdi, Abdülhamid'e daha büyük bir endişe arız olmuştu. Acaba, bu teşkilât yalnız Üçüncü Ordu mıntıkasına mı münhasır *(has)* kalıyordu? İkinci Ordu'nun, hatta Hassa Ordusu'nun da bu ittifaka dâhil olmadığı ve hatta seraskerin de bunlarla müttefik bulunmadığı ne malûmdu. Esasen Serasker Rıza Paşa hakkında kaç defa jurnal vermişler: "Mekteplî zabitanı kâmilen İkinci ve Üçüncü Ordulara gönderiyor. Diğer orduları genç ve münevver zabitlerden mahrum ediyor," demişlerdi.

Abdülhamid, şimdi bu jurnalleri hatırladıkça Serasker hakkında şüpheden şüpheye düşüyor, amcası Sultan Aziz'i asker kuvvetiyle hal'eden Serasker Hüseyin Avni Paşa gibi, Serasker Rıza Paşa'nın da kendi aleyhinde bir rol oynamasından korkuyordu. Geceyi, bu düşüncelerin ıstırabıyla geçiren Abdülhamid, daha şafak sökerken, başkâtip Tahsin Paşa'ya, müfettiş İsmail Paşa'ya, bir de Serasker Rıza Paşa'ya yaverler göndermiş, derhal saraya gelmelerini irâde etmişti. Bu üç zat saraya geldikleri zaman kapıda bekleyenler tarafından karşılandılar. Tahsin Paşa doğruca Huzuru Şahane'ye, İsmail Paşa, Arap İzzet Paşa'nın odasına, Serasker Rıza Paşa da, Çit Köşkü'ne sevk olundular.

O sabah Abdülhamid, banyosunu bile feda etmiş, küçük mabeyindeki odasına gelmişti. Tahsin Paşa huzura girdiği zaman ayakta duruyor, elinde bir kâğıt tutuyordu. Başkâtip girer girmez, şu emri verdi:

— Şimdi, Serasker Çit Köşkü'nde bekliyor. Git, kendisini gör, Rumeli'de bazı zabitanın inkılâp ve ihtilâl fikirleri taşımakta oldukları anlaşılıyor. Bunlara karşı ne yapmak icap eder?

Bu hususta kendi mütalaası nedir?

Tahsin Paşa, Hünkârın kaç gündür ne üzüntülü zaman geçirdiğini bildiği için bu suâlden maksadını da derhal anlamış ve hatta şu anda Hünkârın:

— Seraskeri azlettim. Derhal tevkif ettiriniz, demediğine hayrette kalmıştı.

Tahsin Paşa, Çit Köşkü'ne gittiği zaman, Serasker Rıza Paşa'yı merak ve heyecan içinde bulmuştu. Rumeli vaziyetinden az çok haberdar olan Rıza Paşa da böyle sabah karanlığı vuku bulan dâveti tabii hayra yormamış. Bu telâşlı dâvetin bu mesele ile münâsebeti olduğunu anlamıştı.

Tahsin Paşa, Rıza Paşa ile selâmlaşarak mutad olduğu üzere irâdeyi ayakta tebliğ etti ve cevap bekledi. Rıza Paşa vaziyetin nezaketini tamamen hissettiği için birdenbire cevap vermedi. Beş on saniye kadar düşündükten sonra kısa ve şümullü olan şu cevabı verdi:

— Şevketmeap Efendimiz, hangi suretle düşünüyorlarsa bittabi isabet ondadır. Bu hususta benim mütalaama gelince, Kısaca şu cevabı veriyorum. Eğer ortada bir cürüm ve bir mücrim var ise, ceza kanunu mucibince, muamele...

Rıza Paşa sözlerini ikmal edemedi Çünkü kapı açıldı. İçeriye Arap İzzet Paşa ile Müfettiş İsmail Paşa girdi. İkisi de Serasker'e selâm verdi. Ve onlar da Serasker'e aynı suâli tekrar etti. Rıza Paşa, esasen İzzet Paşa'yı her görüşte sinirlenirdi. Fakat şu dakikadaki vaziyeti, cidden nazikti. Birdenbire içinden doğan hiddeti güçlükle teskin etti. İsmail Paşa'ya bakarak, biraz evvel Tahsin Paşa'ya verdiği cevabı tekrar etti. İzzet Paşa, Serasker'in

asabiyetini pek iyi anlamış olmakla beraber, işi pişkinliğe vurarak sordu:

— Bu fesat Cemiyetine dahil olan bazı zabitanın isimleri malûm imiş. Acaba bunları mahallerinde bir anda tevkif ettirmek mümkün olamaz mı?

Bu suâl, şüphesiz bir iskandil mahiyetinde idi. Rıza Paşa, bütün hayat ve mukadderatının, vereceği bu cevaba merbut bulunduğunu hissetti.

— Bu gibi işlerin tahkikatı, tamamen sizlerin elinden geçiyor. Binaenaleyh, ne fesat Cemiyetinden ve ne de bu Cemiyetin ne yapmak istediğinden haberdar değilim. Eğer vazifeme taallûk eden bir şey varsa, Efendimiz irâde buyururlar ben de yaparım, diye, sözlerine hitam verdi.

Tahsin, İzzet, İsmail Paşalar, bu kestirme cevabı aldıktan sonra doğruca huzura gittiler. Rıza Paşa'nın söylediği sözleri Abdülhamid'e tekrar ettiler. Abdülhamid, kısa bir düşünce geçirdi:

— Pekâlâ, kendisine haber gönderiniz. Doğruca dairesine gitsin, dedi.

Abdülhamid, Seraskeri doğruca dairesine göndermekle, onu azletmediğini ve kendisine daha hâlâ itimat gösterdiğini ihsas etmek istedi. Şimdi Abdülhamid, ikinci nokta üzerinde duruyordu. Acaba, isimleri malûm olan büyük ve küçük rütbeli zabitleri, bir anda mahallerinde tevkif ettirmek mümkün mü idi? Şüphesiz, bu mümkündü. Fakat acaba bu hareket, birdenbire o ihtilâlin patlayıvermesine sebebiyet vermez mi idi? İşte asıl düşünülecek cihet de bu idi. Buna binaen, her mühim meselede olduğu gibi Abdülhamid bu meselede de teenni ve itidal ile harekete karar verdi. Muhtelif mıntıkalardan ikişer zabitin celp ve isticvaplarını irâde etti.

Selânik'ten Topçu Muallimi Hasan Rıza Bey'le Erkânıharp Miralayı Ali Rıza Bey, Manastır'dan Kaymakam Salâhaddin Bey'le, Binbaşı Hasan Tosun Bey; İşkodra'dan da Erkânıharp

Yüzbaşısı Kâzım Bey'le[91], Mülâzım Sapancalı Hakkı Bey İstanbul'a istenildi. İstenilen bu zabitlerin arasında bir de sivil vardı ki o da, Manastır Adliye Müfettişi Mustafa Nedim Bey'di.

Bu zatların bu şekilde İstanbul'a istenilmeleri, mahallerinde büyük bir heyecan uyandırmıştı. Bu emrin Üçüncü Ordu Müşiriyeti'ne geldiği gece, Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey[92], Erkânıharp Binbaşısı Fethi Bey, Topçu Kolağası Rasim Bey birleşmişler, bu meseleyi müzakere için Hasan Rıza Bey'in evine gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Bey, ordunun sarahat *(açıklık)* kesbeden kudret ve nüfuzunu ileri sürüyor, artık her türlü mücadeleye girişebilecek zamanın geldiğini söylüyor, İstanbul'un bu emrini dinlemek istemiyordu. Fakat bu noktadan başlayan müzakere, nihayet İstanbul'un son fikir ve cür'etini anlamak noktasından tadil edilmiş, Rıza Beylerin İstanbul'a gitmelerine karar verilmişti. Çünkü bu iki zata İstanbul'da yapılacak muamele neticesinde, hükûmetin ve bilhassa Abdülhamid'in noktainazarı anlaşılmış olacak, ona göre tedbirler alınacaktı. Hasan Rıza Bey, bu kararı memnuniyetle tatbikata karar verdi:

— Şayet, Cemiyetin esrarını almak için beni icbar ederlerse, derhal intihar ederim, dedi ve arkadaşı Ali Rıza Bey'le, ertesi gün İstanbul'a hareket etti.

Manastır'da bulunan Salâhaddin Hasan Tosun ve Adliye Müfettişi Mustafa Nedim Bey'ler, ortada görünmüyorlardı. İşkodra'dan istenilen Kâzım Bey'le Sapancalı Hakkı Bey'e gelince: Bunlar, Koçana'dan gelen yeni kumandan Ali Paşa'dan emirlerini almışlar ve derhal yola çıkmışlardı. Herkes, bu iki zatın İstanbul'a gittiklerini zannediyordu. Halbuki İşkodra Heyet-i Merkeziyesinin verdiği karar mucibince Kâzım Bey'le Hakkı Bey, doğruca Bosna'ya gitmişler, Heyet-i Merkeziye ile temaslarını muhafaza ederek orada çalışmaya başlamışlardı Hasan Rıza Bey'le Ali Rıza Bey'in İstanbul'a müteveccihen

91- İzmir valisi Kâzım Paşa. Z. Ş.

92- Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey, bu tarihten yedi ay evvel Şamdan, Üçüncü Ordu Maiyeti Müşiri Erkânıharbiyesi'ne naklolunmuşlar ve Cemiyette de mühim bir mevki almışlardı. Z. Ş.

hareketlerini, Ordu Müşiri telgrafla Mabeyne bildirmişti. Bu iki zat, Sirkeci İstasyonu'na muvasalat eder etmez, İstanbul Merkez Kumandanlığından gönderilen bir miralay tarafından istikbal edildiler. Doğruca Merkez Kumandanlığına götürüldüler. Orada birkaç saat kaldıktan sonra Yıldız Sarayı'ndan istenildiler. Sarayda, Çit Kasrı'nda, Erkânıharbiye müşirlerinden Ethem ve Ömer Rüştü Paşalar tarafından basit bir tarzda isticvaptan geçirildiler. Fakat Rıza Bey'ler sorulan suâllere o tarzda cevap verdiler ki:

—İkisi de koskoca miralay oldukları halde, dünyadan haberleri yok, diye, saraydakileri kendilerine güldürdüler.

Esasen onların da istedikleri bu idi. Demek ki, matlup hâsıl olmuştu. Bunlardan hiç bir şey öğrenemeyenler, Selânik'te yaralanan Nâzım Bey'in kayınbiraderi, Erkânıharp Binbaşısı Enver Bey'in İstanbul'a celbini muvafık gördüler. Çünkü Nâzım Bey'e karabeti *(yakınlığı)* hasebiyle, ona bazı şeyler söyletebileceklerini ümit ettiler.

Bu emir, Üçüncü Ordu Müşiriyeti'ne gelir gelmez, Merkez-i Umumî haber aldı. Artık yavaş yavaş tevkifat yapılmaya başladığı zehabına kapıldı. Enver Bey, İstanbul'a gitmek istemiyordu. Tabiîdir ki merkezi umumî de aynı fikirde bulunuyordu. Yapılan içtimada, Enver Bey'in, derhal Selânik'ten uzak bir yere çekilmesine ve orada hadisata intizar etmesine *(beklemesine)* karar verildi.

Enver Bey, bu kararı derhal kabul etmiş ve yola çıkmak istemişti Fakat hiçbir hazırlığı ve hatta revolveri bile yoktu. O içtimada bulunan Fethi Bey'in -zabitana mahsus- revolverini istemeye ve almaya mecbur oldu. Bu suretle yola çıkan Enver Bey, evvelâ, Yenice tarikiyle Karacaova'ya gitti. Orada dayısı İkinci Avcı Taburu Kolağası Halil Bey'le birleşti. Bu sırada Karacaova'da gizli bir faaliyet vardı. Vaktiyle hükûmetin büyük bir haksızlığına kurban olan Süleyman isminde bir adam bir çete teşkil etmiş ve dağa çekilmişti. Sonraları, Silo Kaptan unvanını alan bu Türk çetecisi, hükûmetten intikam almak için hiçbir fırsatı fevt etmiyor *(kaçırmıyor)*, her vesileden istifa-

de ederek hükûmet kuvvetlerine ehemmiyetli darbeler indiriyordu. Bu çeteyi Cemiyetin amaline hizmet edecek bir vaziyete getirmek şüphesiz nafi olacaktı. Buna binaen o havalideki teşkilâta memur olan Mülazım Gani Bey, Silo Kaptana gizlice haber yolladı. Tayin edilen yere kadar yalnız başına giderek Silo ile yaptığı mülâkat neticesinde, bu cesur adamın kalbini tamamen kazandı. İcabında beraber çalışmak için kendisinden söz aldı.

Aynı zamanda, icraata geçecek zamanın da hulûl ettiğine kanaat hasıl olmaya başladığı için Kaza Kaymakamı Hamid Bey, Kolağası Halil Bey, Mülâzım Gani Bey bir gece içtima etmişler, askerlerden mürekkep bir çetenin hazırlanmasına karar vermişler ve bunu Selânik'teki Merkez-i Umumî'den istizan etmişlerdi. Selânik'te, Mustafa Necip Bey tarafından Nâzım Bey'in yaralanmasını ve İstanbul'a aldırılmasını müteakip, bu çetenin Mülâzım Gani Bey Kumandasında hazırlanması için emir gelmişti. İşte, Enver Bey'in Karacaova'ya muvasalatı da, tam bu zamana tesadüf etmişti

Enver Bey bu faaliyete vâkıf olur olmaz, derhal vaziyetten istifade etmek istedi. Kendisine Terakki ve İttihat Cemiyeti Müfettişi unvanının verilmesi için Merkez-i Umumî'ye bir mektup gönderdi ve bu talebin is'af edileceğinden emin olarak, Mülazım Gani Bey vasıtasıyla bir mühür hakkettirdi *(kazdırdı)*.

Fakat Enver Bey'in bu arzusu, Merkez-i Umumî'ce kolaylıkla kabul edilmedi. Heyet azasında bir fikir ihtilâfı husûle geldi. Azadan bazıları:

— Hükûmetin takibatından kurtulmak için, gidip de ücra bir köşede oturacak olan bir adamın, böyle bir vazife ifa edemeyeceği aşikâr. Şu halde, böyle şümullü *(kapsamlı)* bir unvanın israf edilmesine ne lüzum var? Esasen bu unvanı ihtiva eden vazife, asıl lâzım olan yerlerde yapılıyor, diyorlardı.

Hakikaten, Cemiyetin en mühim merkezleri, Selânik'ten Üsküp'e kadar uzanan hat boyunda bulunuyordu. Evvelce, resmi vazifesi dolayısıyla sık sık Üsküp'e gidip gelen Erkânı Harbiye Binbaşısı Fethi Bey, daima bu merkezlere uğruyor; muamelâtı teftiş ediyordu.

Şimdi Jandarma Zabitan Mektebi'nin açılması ve Fethi Bey'in muallim olarak mektebe naklolunması üzerine, Hat Müfettişliğine Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey tayin olunmuşlardı. Mustafa Kemal Bey de daima Üsküp'e kadar gidip geliyorlar; hat üzerindeki merkezlerle temasta bulunarak, vaziyeti tetkik ediyorlar, icap eden emirleri veriyorlar; merkezleri daima kuvvetlendiriyorlardı. Bu mühim vazifenin tam bir emniyet dahilinde ve bu şekilde ifa edildiğini nazar-ı dikkate alan azalar, Enver Bey'in bu talebini manasız buluyorlar, fuzuli bir unvan vermek istemiyorlardı.

Fakat buna mukabil, Binbaşı Cemal Bey'le Talât Bey de, Enver Bey'i gücendirmeye taraftar olmuyorlar:

— Mademki heves etmiş, arzusunu kırmayalım, diyorlardı.

Münakaşa hâlini alan bu müzakere, epeyce devam etti. Lâkin neticede Müfettiş-i Umumî unvanı reddedilerek, icabında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Selânik Vilâyeti Çeteler Müfettişi namını kullanabileceği Enver Bey'e bildirildi. Bunun üzerine bu namı taşıyan diğer bir mühür hakkettirildi.

Enver Bey, kısa bir müddet Karacaova'da kaldıktan sonra, daha emin bir yere yerleşmek istedi. İkinci Avcu Taburu'ndan Mülâzım Mehmed Efendi kumandasında çıkarılan bir müfrezenin refakatinde olarak Gevgili yolu ile Tikveş'e getirildi. Kaza Jandarma Bölük Kumandanı Cemil Hamdi Bey'in delâletile, kasaba eşrafından ve Cemiyet azasından Rifat Bey'in evine misafir edildi. Fakat Enver Bey'in vaziyeti burada da pek o kadar emin değildi. Birkaç gün de burada misafir edildikten sonra, Tikveş civarında bir köyde bulunan Rifat Bey'in çiftliğine gönderildi ve oraya yerleştirildi.

Selânik'te Merkez Kumandanı Nâzım Bey de Tikveş'e gelmiş burada bölüğüne iltihak etmişti. Mustafa Necip Bey, sık sık köye giderek Enver Bey'le görüşüyor, Jandarma Kumandanı Cemil Hamdi Bey tarafından Enver Bey'in emrine verilen Tireli Mehmed ismindeki süvari jandarma neferi de postacılık vazifesini ifa ediyordu.

Mustafa Necip Bey, tabidir ki hükûmetten pek çok çekiniyordu. Vakıa Selânik'te hükûmet tarafından yapılan pek ince

tahkikata rağmen Nâzım Bey'i vuranın Mustafa Necip Bey olduğu henüz anlaşılmamıştı. Fakat anlaşılması ve hakkında şiddetli takibat yapılması ihtimali de vardı. Buna binaen şayet bu mesele meydana çıkarsa, Mustafa Necip Bey'le dağa çekilmek üzere mensup olduğu bölük hazırlanmış, hâdisata muntazır kalmıştı.

Selânik'e gösterdiği cüretkârane icraata mukabil, Manastır henüz bir tereddüt devresi geçiriyordu. Alay müftüsü Mustafa Efendi ile Nazmi Bey'in İstanbul'a giderek ifşaatta bulunmaları, Cemiyete mensup bazı zevatın İstanbul'dan talep olunmaları, maneviyatı biraz sarsmış, bahusus, Revel mülâkatından sonra ajan siviller tarafından tatbiki mevzubahis olan adlî murakabe, birçoklarını düşündürmeye başlamıştı. Cemiyete ihânet edenler, açıktan açığa ortada dolaştıkları halde bunları tehdit ve emsalini tedhiş edecek bir icraatta bulunulamıyor; sanki meçhul bir akıbete intizar olunuyordu. Merkeze nispetle, mülhakat daha canlı hareket ediyor, bilhassa Resne, Ohri, Kesriye havalisinde Cemiyetin mevcudiyeti daha bariz bir şekilde göze çarpıyordu. Bir taraftan Ulah eşkıyalarından Mitre, Jopanişteli Bulgar Lâzo gibi çetecilere göz açtırılmıyor, Kesriye havalisi seyyar Takip Müfreze Kumandanı Mülâzım İsmail Hakkı Bey[93] tarafından Yunan çetesi kumandanı Mülâzım Jake'ye Horpişte'de kahir *(ezici)* darbeler vuruluyor. Diğer taraftan da Cemiyetin halk arasında da nüfuz ve kudreti arttırılıyordu.

Kesriye'de, Jandarma Yüzbaşısı Hüsnü, Piyade Yüzbaşı Kalkandereli Ali, Yüzbaşı Manastırlı Rıza, Maliye Sandıkemini Hasan, Kesriye eşrafından Selim[94], Müstantik Rıfat[95], Takip Müfreze Kumandanı İsmail Hakkı Bey'lerden mürekkep olan Heyet-i Merkeziye gittikçe faaliyetini arttırırken Kırçova'da Beşinci Nişancı Taburu zabitlerinden Mülâzım Şerif ve Yüzbaşı İbrahim Bey'lerle arkadaşları büyük fedakârlıklar gösteriyor, Gobeş civarında da Mülâzım Selânikli Mehmed Ali Bey[96] teşkilâtı ikmale gayret ediyordu.

93- İnkılâptan sonra Sinop mebusu. Z. Ş.
94- Bu zatın gösterdiği hizmet ve samimiyet, takdir ile zikredilmektedir. Z. Ş.
95- İnkılâbın mühim simaları derecesinde fedakârlık gösteren bu zat ta şimdi, İstanbul'da beşinci müstantiktir. Z. Ş.
96- Şimdi Artvin mebusu. Z. Ş.

Manastır'da vaziyet bu merkezde iken Selânik'in hâli birden bire büyük bir nezaket kesbetmişti Cemiyet mensuplarını takip etmek için İstanbul'dan gönderilen Mahir Paşa, Recep Paşa, Yusuf Paşa ile maiyetlerinde bazı zabitandan mürekkep olan heyet Selânik'e gelmiş İsplândit Oteli'ne yerleşmiş ve çarçabuk bir istihbarat şebekesi tesis etmişlerdi.

Bu sırada, Kırçova mıntıkasında büyük bir faaliyet gösteren Mülazım Şerif ve Yüzbaşı İbrahim Bey'lerin[97] himmetiyle köylülerin bile Cemiyete dahil oldukları istihbar olunması üzerine, Polis müfettişi Sami Bey Kırcova'ya gönderilmiş, sıkı bir tahkikata girişilmişti. Sami Bey'in maznunlara karşı gösterdiği cebir ve işkence dolayısıyla tahkikat Cemiyet aleyhinde bir şekil almaya başlamıştı Tehlike, gittikçe büyüyor; Sami Bey'in burada bir felâket husûle getireceği açıkça görünüyordu. Heyet-i Merkeziye derhal içtima etti. Bu felâketin önüne geçmek için alınacak tedbir müzakere edildi. Nihayet Sami Bey'in öldürülmesine karar verildi.

Bu kararın tatbiki için düşünülen plân da şundan ibâretti: Kasaba haricinde ittihatçılardan mürekkep bir müfreze, bir pusu tertip edecek. Yüzbaşı İbrahim Bey, güya mahrem bir mülâkat için Sami Bey'i yanına alarak bu pusunun olduğu yerden geçecek. Fakat tam pusu noktasına gelir gelmez, birdenbire onu yalnız bırakarak bir tarafa çekilecek. Ortada kalan Sami Bey de, vatana karşı yaptığı fenalığın cezasını çekecek. Düşünülen fikir kolaylıkla tatbik edildi, Sami Bey'in vücudu, kurşunlarla delik deşik olarak yere serildi. Fakat tam zamanında Sami Bey'den ayrılamayan İbrahim Bey'in de, sağ elinin bileği üstüne bir kurşun isabet etti. İnkılâp tarihinin fedakârları arasına karışan bu zatın elinde, ebedi bir hatıra-î iftihar *(iftihar hatırası)* husûle getirdi.

Bu hadise, Cemiyet efradını takip edenlere bir sersemlik vermekler beraber, Manastır Heyet-i Merkeziyesi'nin de maneviyatını takviye etmişti. Bu kanlı vakadan sonra hükûmetin en çok Manastır ve havalisine ehemmiyet vereceği tabii idi. Bunun için artık her fedakârlığı göze almak, gerek hükûmeti

97- Bilecik mebusu İbrahim Bey. Z. Ş.

ve gerek Cemiyete ihânet edenleri şiddetli hareketlerle karşılaşmak icap ediyordu. 1313 (1897) - Yunan Harbi'nde büyük kahramanlıklar göstermek suretiyle orduda çok şerefli bir mevki kazandığı halde sonraları her nasılsa Alay Müftüsü Mustafa Efendi tarafından iğfal olunan ve Cemiyet aleyhinde İstanbul'da ifşaatta bulunan Miralay Çerkez Hacı Nazmi Bey liva üniforması ile Manastır'a avdet etmiş, Alay Müftüsü Mustafa Efendi ise casusluğunun mükâfatı olarak aldığı nişanı göğsüne takarak, cübbesinin eteklerini savura savura Dırahor boyunda gezmeye başlamıştı.

O sırada Kırcova'dan gelen Mülazım Mahmud Bey[98] bunları görünce fenâ halde müteessir olmuş. Dırahor boyunda, Muharrem Ağa'nın kıraathanesi önünde Sermüstantik Kemal Bey'e[99] tesadüf ettiği zaman:

— Bu adamları niçin böyle gezdiriyorsunuz? Diye şikâyette bulunmuştu.

Bu hâlden diğer arkadaşları gibi Kemal Bey de müteessirdi. Fakat icraata geçebilecek kuvvet, henüz lâyıkıyla ihzar edilmemişti.

Resneli Ahmed Niyazi Bey Çetesi ve Geyiği

98- Siirt Meb'usu Mahmud Bey. Z. Ş.
99- Şimdi inhisarlar idaresi şefi. Z. Ş.

Hükûmet, gözünün önüne gerilen gaflet perdesini daha hâlâ yırtamamış, hazırlanan inkılâbın hakiki membaını bir türlü anlayamamıştı. Abdülhamid, Mahir Paşa'nın riyasetindeki tahkik heyetini göndermekle beraber, bunlara da itimat edemiyor; Arap İzzet Paşa vasıtasıyla Hilmi Paşa'dan; hususi Şifre Kâtibi Esad Bey vasıtasıyla da Selânik'te bulunan Şükrü Paşa'dan hususî surette havadis almaya çalışıyordu. Şükrü Paşa, Esad Bey'e sudan bir cevap vermekle işin içinden sıyrılmıştı. Hüseyin Hilmi Paşa ise, daha hâlâ Bulgar çetelerinden, Paris'teki Jön Türklerin halkı heyecana getirmek istediğinden, gizli kongreler akdedildiğinden, bahsediyordu.

Bu esnada vali Rauf Paşa'dan Kızlarağası Abdülgani Ağa'ya bir mektup gelmişti. Bu mektuba, hünkâra takdim olunmak üzere de bir ariza raptedilmişti *(iliştirilmişti).*

Rauf Paşa bu tahriratında; *"Mason Locaları'nın faaliyetinden bahsettikten sonra, bütün Rumeli'de hükûmetin şeklini tebdil etmek ve Kanun-u Esasî'yi ilân eylemek üzere bazı şüpheli hareketlerin hissedilmeye başlandığını suret-i mahremanede"* arz ediyordu. Bu arizayı, Başkâtip Tahsin Paşa'ya okutan Abdülhamid, müteessir oldu. Hatta bu teessürünü de saklamaya lüzum görmeyerek, başkâtibe:

— Görüyorsunuz ya. Koca Rumeli'de işe yarar bir tek adam yok. Hepsi de bir şarkı teranesi gibi tutturmuşlar, bunu söylüyorlar. Ben bunları bilmiyor muyum? Asıl matlup olan, bu inkılâbı yapmak isteyenler, kimlerdir? Ne gibi adamlardır. Biz, bunu bilelim de, ona göre bir tedbir ittihaz edelim *(alalım).* Ah, ah. Günün birinde başıma bir felâket gelirse, hep adamsızlık yüzünden gelecek, diye şikâyette bulundu.

İşin daha garibi şudur ki, Selânik'e gönderilen ve hususi bir şifre ile ve Hususî Şifre Kâtibi Esad Bey vasıtasıyla Abdülhamid'le muhabere eden Tahkik Heyeti de, gerek vali ve gerek Hüseyin Hilmi Paşa'dan fazla malûmat veremiyorlardı.

Hükûmetin vaziyetini gizli vasıtalarıyla yakından takip eden Merkez-i Umumî, hiç telâş göstermiyor, bir taraftan, bütün Rumeli'de, aynı gün ve aynı saatte, umumî bir kıyamın hazır-

lıklarını ikmale çalışırken, diğer taraftan da Tahkik Heyeti'ni sıkı bir tarassut altında bulunduruyor, ilk kahir darbeyi bunlara vurmaya hazırlanıyordu. Talât Bey'in şahsi dostlarından olan Süvari Mülazımı Selim Bey, heyeti gizlice kontrol altında bulundurmaya memur edilmiş. Esasen servet sahibi bir ailenin evlâdı olan Selim Bey, Selânik'e geldiği günden beri İsplândit Oteli'ne yerleşmiş, otel müstahdemine verdiği bol bahşişlerle, hepsinin hürmetini celbetmişti.

Buna binaen, paşaların odalarında cereyan eden işleri dakikası dakikasına haber alıyor, Talât Bey'e malûmat veriyordu. Fakat Merkez-i Umumî, bunu kâfi görmedi. Heyetin şifresini çaldırmaya ve bununla bütün muhaberata da vakıf olmaya karar verdi. Bu işe Selim Bey'le beraber, Selânik Reji Başkâtibi Asım Bey'i memur etti. Bu iki zat tarafından otel garsonlarından ve Yunan komitesi mensuplarından Anastas elde edildi. Paşalar, yemekte iken şifrenin anahtarı kopya edildikten sonra yine geri götürülecekti. Tam bu esnada, Manastır'dan gelen bir havadis, Selânik'in merkezinde müthiş bir bomba gibi patladı:

"Resne'de, Niyazi Bey dağa çıkmış," sözleri her tarafta heybetli akisler yaptı.

Bu havadis, muhtelif mahfillerde, muhtelif tesirler husûle getirmişti. Hükûmete mensup olanlar, bu cürete hayret ediyor ve hatta inanmak istemiyorlardı.

Cemiyet erkâniyle Merkez-i Umumî ise, telâş ve heyecan içinde idi. Çünkü bu ani hareket, bütün plânları altüst etmişti. Merkez-i Umumî, Niyazi Bey'in hazırlıklarından haberdardı. Fakat harekete geçmek için, bütün hazırlıkların bitirilmesine ihtiyaç vardı. Niyazi Bey'in ilk defa olarak attığı bu cüretkârane adım, çok takdire seza olmakla beraber Cemiyetin harp plânının bir köşesini düşmana karşı açmış oluyordu. Şimdi, bütün hükûmet kuvvetlerinin aynı noktaya hücum etmesi ve iki yüz fedaiden mürekkep olan bu kuvveti ezivermesi çok muhtemeldi. Vaziyet çok nezaket kesbetmişti. Zaman, tenkit ve teessüflerle geçirilmeye müsait değildi Buna binaen Merkez-i Umumî ile Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi birleşti şu kararı verdi:

"Niyazi Bey, bir emrivaki yapmıştır. Bunu takviye etmek lâzımdır. Bütün merkezlere haber gönderilmeli. Bu hareketi takdirlerle karşılayarak müteyakkız bulunulmasını tavsiye eylemelidir."

Şu hakikati söylemek de lâzımdır ki, Niyazi Bey'in birden bire ortaya atılması, umumi şekilde hoş görülmemekle beraber, alâkadarları ayrı ayrı pek memnun etmişti. Bu hareketin iyi bir netice vereceğine dair herkeste bir ümit ve hatta kanaat vardı.

Aynı zamanda, şimdi hükûmetin bütün nazarları Manastır ve havalisine çevrilecek; Selânik biraz daha serbest kalarak, inkılâp hazırlıklarını sekinetle *(temkinle)* idâre edecekti.

Manastır merkezindeki düşünceler de aynı surette idi. Manastır'a gelen Resne Belediye Reisi ... Bey'den, Niyazi Bey'in hazırlıklarını haber almışlar ve memnun olmuşlardı Fakat hareketin bu kadar çabuk olacağını tahmin etmiyorlardı. Şimdi yapılacak iş, bu hareketi takviye etmek, Hükûmete karşı kudretli ve cüretkâr görünmek, Hükûmeti bir müddet olsun atıl ve meflûç bırakacak bir tokatla sersemletmekten ibaretti. Bu maksadı temin etmek için, Niyazi Bey'in dağa çıktığı 20 Haziran 1324 (3 Temmuz 1908) Cuma günü Cemiyet namına hükûmete ilk nota verilmişti. Aynı günün tarihini taşıyan ve Cemiyetin kudretine tercüman olacak derecede mütehakkim bir lisanla yazılmış olan bu nota, hükûmete karşı Cemiyetin ilk hitabı idi.

Bu hitapta, senelerden beri zulüm ve istibdada boyun eğen bir milletin mustarip feryadı değil. Gayesi uğrunda her şeyi göze alan bir zümrenin, kin ve infial ile dolu olan, her kelimesi kan ve barut kokan bir lisan vardı. Koca bir inkılâbın ilk zaferini temin eden ve şimdi kim bilir hangi evrak mahzeninde çürüyen bu notayı aynen aşağıya dercediyoruz:

"Mabeyn Başkitabetine

Rumeli Müfettiş-i Umumiliğine

Manastır Vilâyetine

Efkârı Umumiye Kanun-u Esasî'yi iâde ettirmek noktasına müteveccihtir. Erzurum'da icra kılınan mezalim, milleti korkutmamıştır. Belki daha ziyâde teşvik ve teşci etmiştir. Zatı Hazreti Padişahi'ye karşı millet hürmet beslemekte ve şimdiye kadar güzerân eden (geçen) seyyiâtın (günâhların) hesabını sormamaktadır.

Hedef-i maksat, bundan sonra medenî devletlere benzeyecek bir suret-i idare tesis ile her bir cüz'ü kanımıza bedel olan mukaddes vatanımızın otuz seneden beri her dâim uğramakta olduğu taksimden vikaye ve milletin dûçar olmuş bulunduğu teşettüt-ü efkârı ref ve hâlen pek müşkül ve muzlim görünen istikbalimizi bir esası metin üzerine temin etmektir. Ve bu maksat için müteenniyane (ihtiyatlı) ve durendişane olarak (gelecek için kaygılanırcasına) herkes bilâ savt ve haft (sessiz sedasız) çalıştığı bir sırada Selânik'e bir takım hafiyeler dolmuş ve asayişi ihlâl edecek esbabı istihzara (hazırlamaya) başlamışlardır. Tabiî bunların muamelâtına iğmaz ayn edilmek (kınamak) yâr-i ağyâre karşı tevessü vehameti tecviz etmek demek (izin vermek) olduğundan Millet, tedabiri lâzimeye tevessül etmiştir. Bu cümleden olmak üzere mavzer tüfeklerile müsellâh iki yüz fedai, bugün Resne'de işe başlamıştır. Şimdilik üç zabit kumandasında beynelanasır müteaddit müfrezeler hareket etmiştir Maksadımız, ordu ve esdıkayı vatanı (vatanseverleri) lekedar etmeye çalışan müfsit hafiyeleri tedip etmektir Selânik'e gelen dört beş casus Paşalar ile defteri mahsusla taayyün eden (beliren) hempaları (yandaşları) üç güne kadar Selânik'ten treni mahsusla defolup gitmedikleri takdirde, erbabı namus, her taraftan bizim hareketimize iştirak edeceklerdir. Biz, Kanun-u Esasî'nin hemen bugün tatbikini isteriz. Bunu, hükûmet vermezse, millet cebren alacaktır.

Bu da ankarip (yakında) görülecektir. Halen, vakayi-i elîmeye kapı açmak muvafıkı devlet ve millet değilse, sabıkan beyan olunan eşhası müfsidenin def'i ve Zat-ı şahane'nin mevkii şeref ve fahrini tamamiyle muhafazayı bugün pek müthiş olan Cemiyet tamamile deruhte ve temin eylemek şartile Meclisi Meb'usanın derhal küşadını talep eder; olmadığı halde vebal, ulülemre aittir."

Bu beyanname İstanbul'da, Yıldız Sarayı'nda ağır bir darbe tesirini yaptığı gibi Selânik'te bulunan Tahkik Heyetini de kıvrandırmaya başlamıştı.

Zaten Niyazi Bey'in dağa çıkması havadisiyle heyecan içinde kalan Tahkik Heyeti Reisi Mahir Paşa, Müfettiş-i Umumî Hilmi Paşa vasıtasıyla bu beyannameye de muttali olur olmaz, derhal Telgrafhane'ye gitmiş:

"Bu vaziyet karşısında, burada tahkikata imkân olmadığından, derhal İstanbul'a aldırılmamızı istirham ederiz." Diye Abdülhamid'in Hususî Şifre Kâtibi Esad Bey'e bir şifreli telgraf vermişti. Fakat sabırsızlıkla beklenen cevap gelmiyor, heyet azaları, endişeli saatler geçiriyordu.

Bu esnada, Yıldız Sarayı'nda kimsenin kimseye bakacak hâli yoktu. İş, bu vaziyete gelmişken bile, yine mefsedet *(fesatlık)* ve jurnalcilik işliyor, mesuliyet şunun bunun omuzlarına yükletilmek isteniliyordu. Abdülhamid'e verilen jurnallerin mühim bir kısmı, Serasker Ali Rıza Paşa aleyhinde idi. bu jurnallerin meali de şu suretlerle hülâsa edilebilirdi:

"... Makamı saltanatlarına, sahte bir sadakatle merbut olan Serasker Rıza Paşa kulları, İkinci ve Üçüncü Orduları mektepli ve münevver fikirli zabitan ile doldurmuş, *bu suretle nefsi şahanelerine karşı yapılacak suikastın esasını kurmuştur..."*

"... Erkânıharplerin vazifeleri büsbütün ayrı olduğu halde, Serasker Rıza Paşa bunları tabur ve alay kumandanlıklarına tayin etmiş, bu suretle orduda teceddüt ve inkılâp fikirleri husûle getirmiştir..."

"... Serasker Rıza Paşa ankasdin (kasden) Rumeli'de yedi buçuk fırkanın içtima ve ittihadına meydan vermiştir..."

Ciddi hiçbir mana ve maksat ifâde etmeyen bu jurnaller, Abdülhamid'i heyecandan heyecana düşürüyor. Bir taraftan, İkinci ve Üçüncü Ordu'daki mektepli zabitanın adedi hakkında Serasker Rıza Paşa'dan cetveller ve defterler isterken, diğer taraftan da artık Resne'de ilk alevleri parlayan bu ihtilâl ateşini, hangi sadık bendesine söndürteceğini düşünüyordu.

Bereket versin, Selânik'te bulunan Müşir İbrahim Paşa bunu Abdülhamid'e derhal hatırlattı. Senelerden beri müşir olduğu halde fırka kumandanlıklarında istihdam edilen ve halbuki Üçüncü Ordu Müşiriyetine hasret çeken Arnavut İbrahim Paşa, on beş gün evvel, Ordu Müşiri Hayri Paşa'nın vefatı üzerine nihayet muradına ermiş, Rumeli'deki inkılâp fikirlerini boğmak için bir misli fazla maaş ve hesapsız bir hafiye tahsisatıyla Ordu Müşiri olarak Selânik'e gelmişti. Refakatinde kıymetli bir muavini de vardı.

O da yaveri sıfatıyla maiyetine aldığı, oğlu Kolağası Nureddin Bey[100] idi. İbrahim Paşa, Resne'de Niyazi Bey'in dağa çıktığını Mabeyne usulen ihbar ederken, iki tavsiyede bulunmuştu. Bunlardan biri, Metroviçe'de fırka kumandanı olan Birinci Ferik Arnavut Şemsi Paşa'nın bu isyanı bastırmaya memur edilmesi, diğeri de Şemsi Paşa'nın hâdise mahalline yetişinceye kadar, Manastır'da bulunan Nazmi Paşa'nın kâfi derecede bir kuvvetle derhal asileri takibe mübaşeret eylemesi, bilhassa bu gailenin def'i için ordu müşiriyetine getirilen İbrahim Paşa'nın bizzat isyan mahalline kadar gitmemesi ise, nazar-ı dikkati celbeden ayrı bir keyfiyetti.

Bu tavsiyelerin ikisi de, Abdülhamid'in işine gelmişti. Şemsi Paşa, alaydan yetişme, cahil bir askerdi. Fakat Hünkârın şahsına karşı olan sadakatini defaatle ispat etmiş ve bu sayede birinci ferik gibi askerliğin en yüksek bir rütbesini ele geçirmişti. Eşkıya takibinde ve çete harbinde bilhassa mahareti vardı. Fevkalâde cesur ve cüretkârdı. Devlet aleyhine vuku bulan en küçük bir harekette, zalim ve insafsızdı. Muhtelif zamanlarda Arnavutluk'un şurasında burasında zuhur eden mevzii kıyamlarda, en yakın akrabasını bile ipe çekmek ve kurşuna dizdirmekle şöhret kazanmıştı. Abdülhamid, tamamen şahsına merbut olan bu sadık bendesini daima Arnavutluk'ta bulunduruyor, bir zamanlar Arnavutluk'ta Müşir Derviş Paşa'ya gördürdüğü işleri bu zatın vefatı üzerine Şemseddin Paşa'ya gördürüyordu. Nazmi Paşa'ya gelince: daha beş gün evvel Alay

100- Hazreti Hüseyin'in gömleği ile kılıcını taşıdığı için, İstiklâl harbinde kendisine verilen her vazifeyi büyük bir muvaffakiyetle ifa ettiğini zanneden ve hatta kendisini İzmir fatihi unvanıyla yâd eyleyen mahut Nureddin Paşa. Z. Ş.

müftüsü Mustafa Efendi'nin teşvikiyle İstanbul'a gelmiş, Rumeli ahvaliyle Cemiyetin amali hakkında bildiklerini söylemiş ve bu hizmetine mükâfat olarak livalığa terfi ettirilerek tekrar Manastır'a gönderilmişti.

Buna binaen onun da bu asileri bütün kuvvetiyle tenkile *(sindirmeye)* çalışacağı ve daha parlak bir mevkide hak kazanacağı şüphesiz zannolunuyordu. Bu mülahazalara binaen, Abdülhamid tereddüt etmedi.

Nazmi Paşa'nın derhal buna memur edilmesini İbrahim Paşa'ya irâde etmekle beraber Şemsi Paşa'ya da şu telgrafı çektirdi:

"Metroviçe'de Birinci Ferik Şemsi Paşa Hazretlerine

Resne'de bulunan Seksen sekizinci Alayın Üçüncü Taburu Kolağası Niyazi Efendi namında bir şahsı lâin ile Resne Belediye Reisi Hoca Cemal ve Vergi Kâtibi Tahsin ve Polis Komiseri Tahir ve Mülâzim Yusuf Efendilerden ve ahali ve askerden mürekkep takriben yüz kadar eşhasın tabur debboyunu (deposunu) kırarak mevcut mavzer tüfeklerinden yüz kadariyle cephane ve

Mülazım Yakup Cemil Bey

tabur sandığındaki nukudu (nakdi) gasp ile İstinye istikametine doğru savuştukları ve Piresye'de bulunan aynı tabura mensup iki zabitin yetmiş kadar mavzer ve cephane ile Asuman Kariye'sine azimetle oradaki ahali-i İslâmiyeyi teslih (silahlandırma) ile Resne'ye doğru gittikleri ve efraddan dördü ile mülazımlardan birinin avdet eylediği, arzı hakipayı âli kılınmıştır, Merkum (adı geçen) Niyazi ile rüfekasının şu hâl ve hareketi hainane ve nimet naşinasanelerine karşı tedibe müsaraat ile (süratle) beraber bu makule erbabı mefsedet ve mel'anetin (fesat ve lanet takımı) temamen derdest olunup (yakalanıp) bir ibreti müessire gösterilmesi ve bunlardan oraların tathir edilmesi (temizlenmesi) ehem ve elzem bulunduğundan ve zatı valâlarının diyânet ve sadakati âlileri, nezdi âlide malûm olduğu cihetle bu bapta dahi velinimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerine ve devleti aliyelerine hizmet ve ibrazı muvaffakiyet edeceklerine itminan (güven) âli berkemal idüğünden, Anadolu'dan tertip olunan bir fırka askerin vüruduna (gelişine) kadar, vakit geçmemek ve bunların vusulünde lüzumu kadar taburları istishab ederek (beraber götürülerek) hemen ol tarafa azimet eylemeleri nezdi âlide tensip (uygun) buyrulmakta olduğundan nerelerden hangi taburların alınacağının ve bu baptaki mütalarının arz ve iş'arı, irâde-i seniye-i cenabı hilâfetpenahî iktizayı âlisinden olduğu tebliğ ve izbar ve makine başında cevaba intizar olunur, olbapta.

20 Haziran 1324 (3 Temmuz 1908)

Serkâtibi Hazreti Şehriyari Tahsin

Abdülhamid o kadar heyecan ve telâş içinde idi ki, çekilen bu telgrafı makine başında okutan ve mealini anlamaya çalışan Şemsi Paşa, daha cevap vermeye vakit bulamadan makine tekrar çıtırdamaya başladı:

"Birinci Ferik Şemsi Paşa Hazretlerine

Anadolu'dan sevk ve nakil olunacak taburlardan, yerine badehu konulmak üzere zatı valâlarının Metroviçe Fırkasından lüzumu miktarı taburları istishap ederek (yanına alarak) ve treni mahsusa rakip olarak hemen ve serian (çarçabuk) Manastır'a azimet ve Niyazi ile ona refakat eden zabitan ve neferatı ve onların rüfekasını behemehal ahzü girift (yakalamak) için zatı

valâlarından muntazır olan faaliyeti fevkalâdeyi ibraz ve irâdeye gayret eylemeleri ve kıyâfeti askeriye altında bulunmak üzere işinize yarar olanlardan emin olduğunuz erbabı şecaatten gönüllü olarak taburlara münasip efrad almaları velhasıl işin sirâyet ve tevessüsüne (yayılıp, genişlemesine) meydan ve imkân bırakmayarak erbabı mefsedete (bozgunculara) bir ibreti müessire olacak surette ibrazı şiddetle muktezayı sadakat ve ubudiyeti ifası, şerefsadur buyrulan irâde-i seniye-i hazreti hilâfetpenahi iktizayı âlisinden olarak Üçüncü Ordu'yu hümayun müşiriyeti celilesine ifayı tebligat kılınmakla ve zatı valâları selâmı saadet ittisamı şahane ile taltif buyrulmakla olbapta...

20 Haziran 324 (3 Temmuz 1908)

Serkâtibi Hazreti Şehriyari Tahsin"

Böyle mühim bir vazifenin, adeta yalvarılırcasına bir lisanla kendisine tevdi edilmesinden mütevellit bir gururla makine başında böbürlenen Şemsi Paşa, derhal cevabı yapıştırdı:

"Mabeyni Hümayun Başkitabeti Celilesine

Nailiyetile bekâm buyrulduğum (ulaştığım) in'am (nimet) ve ihsanı lâtühsayı hazreti hilâfetpenahiye bir zamimei âlülâl olmak üzere bu kere selâmı saadet ittisamı hazreti şehriyari azami ile taltif buyrulduğumdan dolayı eşkirizi meserret (sevinç gözyaşları) ve mahmidet olduğum halde arzı şükrana mücaseret eder ve bu vesile ile de virdi zebanı sadakat nişanım olan duayı temadi (sürüp giden) ömrü afiyet ve taalii şanu şevketi hazreti hilâfetpenahı âzaminin ez seri nev tekrarile tezyini lisanı memlûkiyet kılındığının arzına ictisar eylerim ferman.

Birinci Ferik Şemsi"

Şemsi Paşa, telgrafhaneden çıkar çıkmaz, derhal işe girişti. Kendi fırkasından on tabur asker tertip etti. Bunları hep birden tahrike imkân olmadığı için üç tabur askeri yanına aldı. Hususi bir tirene atladı. Etrafına heybet ve haşyet saçarak, Selânik tarikiyle Manastır'a doğru yol almaya başladı.

Bu esnada, Manastır ve Selanik'te de mühim hâdiseler cereyan ediyordu. Niyazi Bey'in dağa çıkması ve Mirliva Nazmi

Paşa'nın da iki tabur askerle onu takibe memur olması, Alay müftüsü Mustafa Efendi'yi heyecana getirmişti. Samimi refiki ve Cemiyet aleyhtarlığında şeriki olan Nazmi Paşa'nın, askerlik kudretine ve şecaatine emin olan Mustafa Efendi, birkaç gün zarfında Niyazi Bey'in ele geçirileceğini ümit ediyor, bu kanaatle, önüne gelen yerde, Cemiyet aleyhinde ağır sözler söylüyor ve hatta camilerde padişaha ve hükûmete itaatin fazileti hakkında vaazlar veriyor, bu hâl ise, Cemiyet mensuplarını fenâ halde düşündürüyordu.

Eğer Mustafa Efendi susturulmayacak olursa, halkın hissiyatında Cemiyet aleyhinde bir cereyan husûle geleceği ve Şemsi Paşa'nın gelmesi üzerine de artık Cemiyetin büsbütün partiyi kaybedeceği anlaşılıyordu.

Niyazi Bey'in dağa çıkmasıyla bir emri vaki karşısında kalan Cemiyet, bütün selâmeti, ancak mukavemette buluyor, Şerefli bir ölümle nihayet bulmak ihtimali olan mücadeleye filen girişmek zamanının geldiğine hükmediyordu. Vilayet heyet-i merkeziyesi, derhal içtima etti. Hararetli bir müzakereden sonra Mustafa Efendi'nin idamına karar verildi. Bu müzakerenin ertesi günü Mustafa Efendi takip edildi. Karar, tatbik edilmek istenildi. Fakat atılan müteaddit kurşunlarından hiçbiri isabet etmedi. Mustafa Efendi, hiç ümit vermediği bu suikasttan yakasını kurtarır kurtarmaz, ertesi sabah tirene bindi. Canını kurtarmak için Selânik tarikiyle İstanbul'a hareket etti.

Fakat Heyet-i Merkeziye, onu kaçırmak istemiyor, bu müfsid hocayı mutlaka tepelemek suretiyle emsaline bir ibret dersi vermek istiyordu.

Buna binaen, vaziyet derhal Selânik'teki Merkez-i Umumî'ye bildirildi. Hocanın İstanbul'a kaçmasına meydan verilmemesi ve idam hükmünün, Selânik'te icra olunması rica edildi.

Mustafa Efendi, Selânik'e geldi. Geceyi Kolombo Oteli'nde geçirdi. Ertesi sabah, istasyona gitmek için tam kapıdan çıkarken üç zabitle karşılaştı. Önündeki zabitin eli, birdenbire yukarı kalktı. Birbirini müteakip, beş el silâh patladı.

— Ümmeti Muhammed, can kurtaran yok mu? Bu zalimler, beni katlediyorlar, diye bağıran Alay müftüsü Mustafa Efendi, yüzüstü yere yuvarlandı.

Silâhı atan, Mülâzım Yakup Cemil Bey'di[101]. Kurşunlardan üç tanesi hedefe isabet etmiş, hocanın vücudu üç yerinden delinmişti. O esnada o civarda bulunanlar, o kadar korkmuşlardı ki, otelin kapısı önünde, kanlar içinde yatan, hocanın yanına bir müddet yaklaşamamışlardı. Biraz sonra zabıta memurları geldi, Mustafa Efendi bir sedyeye konularak belediye hastanesine nakledildi.

Hadise, mühimdi. Bir anda, bütün Selânik'te büyük bir heyecan husûle geldi. Resmi makamlar birbirine giriyor, Mahir Paşa ile arkadaşları odalarına çekilmiş, vaziyeti müzakere ediyorlardı. Zaten kaç günden beri korku ve endişe içinde bulunan Paşalar, Niyazi Bey'in dağa çıkması üzerine İstanbul'a aldırılmaları için çektikleri telgrafa cevap alamamaktan mütevellid bir intizar içinde kıvranıyorlarken, bu hâdisenin vukuu onları bütün bütün şaşırtmış, korku ve telâşlarını arttırmıştı. İtimatlarını kazanmış olan otel garsonu Anastas'tan başka hiç kimsenin odalarına takarrüp ettirilmemesi hakkında, merdiven başında silâhla nöbet bekleyen topçu neferlerine kat'i emirler vermişlerdi. Tekrar İstanbul'a telgraf çekiyorlar, bu kanlı hâdiseden de bahsederek bir an evvel avdetlerine izin istiyorlardı.

Paşaların bu telâşına hiçbir mana veremeyen Abdülhamid, bunlardan da şüphe etmiş, Zaptiye Nazırı vasıtasıyla tedarik ettiği Hacı Hakkı ve Şuayp isminde iki hafiyeyi Selânik'e göndermişti. Bu iki adam da gizlice Selânik'e gelmiş, Beyazkule civarında bir Musevi evine, pansiyon olarak yerleşmişlerdi. Aldıkları talimata nazaran kimseye sezdirmeden gerek tahkik heyeti ve gerek Cemiyet erkânı hakkında tahkikata girişecekler ve her günkü mesailerini İstanbul'a bildireceklerdi.

Fakat bunlar, tamamen budalaca hareket ediyor; hiçbir ihtiyata lüzum görmeden, Cemiyet hakkında malûmat toplamaya

101- Yakup Cemil Bey, umumî harbin sonlarına doğru, kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmiştir. Sırası gelince bu meselenin de bütün gizli cihetleri nakledilecektir. Z. Ş.

çalışıyorlardı. Tabiidir ki, Merkez-i Umumî, bunu da çarçabuk haber almıştı. Bunlara da bir ders vermek ve artık sersemlemiş olan hükûmet kuvvetlerine bir darbe daha indirmek icap ediyordu. Buna binaen, Hacı Hakkı ile Şuayp, tarassut altına alınmışlar, kendilerine hissettirilmeden takibe başlanmışlardı.

Hastaneye nakledilen Mustafa Efendi, ölmemişti. Büyük bir dikkatle tedavi ediliyor, her gün, Müfettiş-i Umumilikten, Ordu Müşiriyetinden, Tahkik Heyeti tarafından adam gönderilerek ne vaziyette olduğu sorduruluyordu. Mustafa Efendi, kendisine gösterilen ihtimamdan memnundu. Hastane müdürü Mithat Şükrü Bey'e karşı derin bir minnettarlık hissediyor, Tahkik Heyeti tarafından her gün ziyâretine gönderilen Gergüklü Kaymakam Fehim Bey'e daima bu minnettarlığını söylüyordu. Fehim Bey de, bu insanî hareketinden dolayı Mithat Şükrü Bey'e memnuniyet beyan ediyor:

— Aman, bizim Müftü Efendi'ye iyi bakın. Yakında, rütbe ve nişanla taltifiniz muhakkaktır, diyor ve Mithat Şükrü Bey'i için için güldürüyordu.

Tahkik Heyeti, artık vazifesini unutmuştu. Yegâne meşguliyetleri, sık sık telgrafhaneye adam göndermek ve İstanbul'a avdetlerini tebşir edecek *(müjdeleyecek)* olan telgrafın gelip gelmediğini öğrenmeye münhasır kalmıştı. İsplândit Oteli'nde bulunan Mülazım Selim Bey'le Reji Başkâtibi Asım Bey, heyet üzerindeki tarassut vazifesini ifada devam ediyor, şifrenin bir an evvel elde edilmesi için garson Anastas'ı sıkıştırıyorlardı. Bir sabah erkenden Selim Bey'in kapısı vuruldu, Anastas telâşla odaya girdi:

— Paşalar, İstanbul trenine yetişmek için acele acele eşyalarını topluyorlar, dedi.

Selim Bey derhal yatağından fırladı. Hemen giyinip aşağıya inerek bir arabaya atladı. Doğruca Talât Bey'in evine gitti. Paşaların hareket etmek üzere olduklarını söyledi. Tam istasyona girerlerken bir el bombası ile bunların imhasını teklif etti. Fakat Talât Bey gülümsedi:

— Buna, hiç lüzum yok. Daha iyi, varsın gitsinler. Efendilerine burada gördüklerini söylesinler, dedi.

Paşalar, İstanbul'a yalnız gitmediler. Hastanede yatan Mustafa Efendi'yi de aldırdılar, beraber götürdüler. Paşaların bu kadar telâş etmekte hakları vardı. Çünkü tarassut zabitleri tarafından adım adım takip edilen Hacı Hakkı ile Şuayp da, kendilerine mukadder olan akıbete kavuşmuşlardı. Bu iki hafiye, akşam Beyazkule bahçesine gelmişler. Yemek yemişler. Geç vakte kadar oralarda dolaşarak güya malûmat toplamışlar ve artık pansiyonlarına avdetle raporlarını yazmaya hazırlanmışlardı. Caddeden, pansiyonun bulunduğu sokağa sapar sapmaz, arkalarından bir silâh patladı. Kurnaz Hacı Hakkı derhal upuzun yere yattı. Atılan kurşunlar birbirini takip etti. Şuayp:

— Yandım, diye haykırarak yere devrildi.

Bu vazifeyi de, Topçu Mülazımı Hakkı Bey ifa etmişti. Attığı kurşunlarla Şuayb'in belkemiğini kırmış, barsaklarını sekiz yerinden delmişti. Hacı Hakkı'ya gelince, Bu kurnaz tilki, bir müddet hareketsiz yerde yatmış, sonra gecenin karanlığından istifade ederek sürüne sürüne bir köşeye çekilmiş, bir müddet saklanmış. Nasılsa kolayını bularak İstanbul'a kaçmıştı.

Bu sırada, Şemsi Paşa Selânik'e gelmişti. Asilere karşı kazanacağı zaferden emindi. Şemsi Paşa'nın refakatinde üç tabur askerden maada Metroviçe, Pizren ve Firzövik'ten topladığı yirmi sekiz Arnavut asilzadesinden mürekkep bir de silâhşör müfrezesi vardı. Bunlar, doğrudan doğruya Paşa'nın muhafızları idi. Paşa, Metroviça'dan hareket etmeden evvel Priştine, Pizren, Yakova, İpek'teki Arnavut rüesasını oralardaki Telgrafhanelere getirtmiş; makine başında bunlarla muhabere etmiş:

— Manastır'da bulunan bazı din ve devlet hainleri, Bulgarlarla anlaşmışlar. Müslümanları kesecekler ve Rumeli'de bir Hıristiyan hükûmeti vücuda getirecekler. Firzövik'te toplanınız. Benden talimat bekleyiniz, demişti.

Paşa, bunu da kâfi görmemiş; Selânik'e gelirken uğradığı istasyonlarda yine Arnavut beylerini toplamış, aynı emri vermişti.

Cemiyet, en tehlikeli ve en buhranlı günlerini yaşıyordu. Merkez-i Umumî, vilâyet Merkez Heyeti ile mütemadiyen birleşiyor, fasılasız ve heyecanlı müzakereler cereyan ediyordu. Eğer, Şemsi Paşa salimen Manastır'a gider ve icraata da geçerse, Cemiyete mühim bir darbe indireceği muhakkaktı. Buna binaen her şeyi göze almaya ve bu korkunç şahsiyeti ortadan kaldırmaya kat'i bir ihtiyaç vardı. Cemiyetin Umumî Heyeti, nihayet son hükmünü vermiş; Manastır'a gitmek için trene binerken, Paşa'nın öldürülmesi takarrür etmişti. Fakat bu karar, bir türlü tatbik edilemedi. Çünkü birbirini müteakip yapılan suikastlar, gerek Paşa'ya ve gerek muhafızlarına bir ibret dersi vermiş. Böyle bir akıbete uğranılmamak için fevkalâde ihtiyat tedbirine müracaat edilmişti.

***

Şemsi Paşa, bilâhâdise trene binmiş, Manastır'a mütevecciben hareket etmişti. Bu esnada, Manastır'da bir telâş ve heyecan başlamıştı. En tehlikeli vaziyette bulunan, başlıca iki kişi idi. Bunlardan biri, Alay kumandanlarından ve Erkânıharbiye kaymakamlarından Salâhaddin, diğeri de Manastır mıntıkası Erkânıharbiyesine memur Binbaşı Hasan Tosun Bey'di. Bu iki zat, isticvap edilmek üzere İstanbul ve Selânik'ten mütemadiyen isteniliyor; fakat bunlar bu emirlere icabet etmiyor ve gitmiyorlardı. Şimdi Şemsi Paşa Manastır'a geldiği takdirde, en evvel bunları ele geçirecek ve şüphesiz derhal Selânik'e gönderecekti.

Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi, kaza heyeti ile birleşmiş, umumî içtima akdedilmiş, en evvel şu kararları vermişti:

1- Cemiyetin amal ve maksadını hiçbir kuvvet ve şiddetle bu azminden geri dönmeyeceğini mübeyyin *(açıklayan)* bir beyanname hazırlamak ve bunu hemen o gece cadde ve sokakların duvarlarına yapıştırmak. Bu suretle Şemsi Paşa'nın korkutulacağı ve harekâtın durdurulacağı ve yahut halkın Cemiyete müzaherette *(destekte)* bulunacağı ümid ediliyordu.

2- Şemsi Paşa'nın damadı olan ve az çok Cemiyete muhip bulunan Manastır Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Rifat

Bey'e müracaat olunarak, Paşa'yı hareketten vaz geçirmeye çalışmasının temini.

3- Salâhaddin ve Hasan Tosun Beylerin bir müddet Manastır'dan uzaklaştırılması.

4- Gerek merkez ve gerek mülhakatta derhal çeteler teşkiliyle takip kuvvetlerinin parçalanması. Bulgar İhtilâl Komitesi'nin hareket tarzına benzeyen bu usul, esasen Selânik Heyet-i Merkeziyesi'nin başlıca gayelerinden biri idi.

Bu kararlar verildikten sonra, derhal tatbikatına geçildi.

Haziranın 24'üncü günü sabah, alaca karanlıkta sabah namazına gidenler, cami kapılarında, caddelerin köşe başlarında durmuşlar, müstensihle yazılmış ve gece duvarlara yapıştırılmış olan 23 Haziran 1324 (6 Temmuz 1908) tarihli beyannameleri okuyorlardı. Salâhaddin Bey'le Hasan Tosun Bey, Manastır'ın Bâli Voyvada Mahallesi'nde Mefâhir Efendi'nin evine götürülmüş, muhafaza altına alınmış, bu iki zatı da beraber alıp Kırçova taraflarında faaliyete geçmek üzere, Yüzbaşı Şerif, Yüzbaşı Mecdeddin, Yüzbaşı Hayreddin, Yüzbaşı Opera-

Yüzbaşı Süleyman Askeri Bey

tör Fehim, Mülâzim Nazmi, Eşraftan Abidin Beylerle arkadaşlarından mürekkep bir çete hazırlanmaya başlamıştı.

Heyet-i Merkeziye'yi teşkil eden zevat, iki gecedir uyumamışlardı. Tertibatın ikmali için oradan oraya koşuyorlar, gittikçe yaklaşan felâketi metanetle karşılayabilmek için bütün varlıklarıyla uğraşıyorlardı. Hepsinin de renkleri solmuş, heyecan ve ıstırap içindelerdi. Sanki bütün Manastır'a, bir hüzün ve elem çökmüştü. Drahor boyunu yeşil yapraklarıyla süsleyen ağaçlarda bile bir melâl vardı. Sıra kahvelerde, alçak iskemlelerde öbek öbek oturan, cami avlularında, köşe başlarında üçer, beşer halkalanan ahalinin çehrelerinde derin çizgiler görünüyor, düşünceli simaları, matemî hislerle gölgeleniyordu. Sabahleyin, güneş doğarken, ufuklar kıpkırmızı idi. Bu kızıllık, Manastır'ın yüksek binalarına, güneşe karşı parlayan camlara çarpıyor, bu sakin beldenin üstünde, gittikçe genişleyen bir kan lekesi gibi yayılıyordu.

Şemsi Paşa, artık Manastır'a civar olan istasyonlara geldiği zaman, şu meşum haber Manastır'a aksetmişti:

— Şemsi Paşa, gelir gelmez, derhal Resne'ye hareket edecek.

Şemsi Paşa'nın Resne'ye hareket etmesi, vatanın selâmet ve saadeti için orada dağ başlarına çekilen bir avuç kahramanın, bir anda kurşundan ve süngüden geçirilmesi demekti. Göz göre göre buna nasıl tahammül edilecekti. Buna, bir çare aramak, gittikçe yaklaşan felâketi, Manastır'da karşılamak ve onu orada durdurmak, bir adım daha ileri attırmamak icap ediyordu. Fakat nasıl?

Manastır heyet-i merkeziyesinin en faal uzvu olan Mülazım Kayserili Ziya Bey, sokak sokak geziyor, son içtimadan sonra dağılan arkadaşlarını arıyor, son bir karar ittihazına *(alınmasına)* çalışıyor. Gayret ve vatanperverliğin timsali olan, kaza heyetinden, Sermüstantik Kemal Bey, aynı maksatla uğraşıyor, yine kaza heyeti idâresinden Eczacı İbrahim Bey, Cemiyetin en kudretli elemanlarından Levazım İkinci Şube memuru Seyfi Bey'e müracaat ediyor:

— Bir fedai bulamayacak mıyız, diye soruyordu.

Manastır, bu buhran ve heyecan içinde iken, bacasından kucak kucak dumanlar savrulan bir lokomotif, demir raylar üzerinde kayan heybetli bir canavar gibi Manastır'a doğru son süratle ilerliyor. Arkasında sürüklediği trenin kırmızı kadife döşeli vagonunda, gözlerini kan bürüyen Şemsi Paşa'yı, bir an evvel Manastır'a yetiştirmeye çalışıyordu.

***

Şemsi Paşa

ŞEMSİ PAŞA'YA DÜZENLENEN SUİKAST

Sabah, erkendi. Güneş, henüz yükselmişti. Kışla civarında, cephanelik sırtlarında genç ve sarışın bir mülazım ayakta duruyor, gece Manastır'dan uzaklaşan, Manastır Çetesi'ne, cephane yetiştirmekle meşgul oluyordu. Henüz, her taraf derin bir sükût içinde uyuyor, uzaktan horoz sesleri duyuluyordu. Birdenbire, kışla tarafından acı acı bir boru sesi işitildi. Bu genç ve sarışın mülazım, birdenbire titredi. Çelik mavisi gözlerini kışladan tarafa çevirerek, kendi kendine:

— İşte, ferik borusu çalıyor. Demek ki, geldi, dedi.

Tam bu sırada, acele acele yokuşu çıkan ve heyecandan sesi boğulan genç bir mülazım, onun yanına sokularak:

— Atıf. Şemsi Paşa geldi, sözlerini müşkülâtla söyleyebildi.

Atıf Bey'in, biraz evvel kıpkırmızı olan çehresi yavaş yavaş solmuş, dudakları kurumuştu. O da, dişlerinin arasından mırıldandı:

— Ferik borusunu duydum. Ne o, Mehmed Ali. Yoksa korkuyor musun?

Mehmed Ali Bey ismindeki mülazım, omuzlarını silkerek cevap verdi:

— Hiçbir şeyden korkum olmadığını pekâlâ bilirsin. Yalnız, Resne dağlarında dökülecek masum kanları düşünüyorum da, müteessir oluyorum.

Şimdi, ikisi de susuyorlardı. Uzaktan askerler birbirine sesleniyor, İnatçı bir katıra öfkelenen bir cephane neferi, yüksek sesle ağız dolusu küfürler ediyor, derinden derine atlar kişniyordu. Gözlerini dalgın dalgın ufuklara gezdiren Atıf Bey birdenbire arkadaşının yüzüne baktı. Aralarında şu mükâleme başladı:

— Müsterih ol Mehmed Ali. O kanlar dökülmeyecek.

— Niçin?

— Çünkü Şemsi Paşa, Resne'ye gidemeyecek.

— Neden?

—...

— Söylesene.

— Ne söyleyeyim? Bu adamın ölmesi lâzım geliyor ve ölmelidir.

— Nerede?

— Burada.

— Muamma söylüyorsun Atıf. Eğer bir şey biliyorsan şunu açık söyle de, biraz yüreğime su serpilsin.

— Hiçbir şey bilmiyorum yalnız kalbimden ve vicdanımdan bir ses işitiyorum.

— O ses ne diyor?

— Git, o adamı öldür, diyor.

Mehmed Ali Bey, Atıf Bey'in fedai teşkilâtına dahil olduğunu biliyordu. Kalbi ümitle çarparak sordu:

— Yoksa heyet-i merkeziyeden emir mi aldın?

— Hayır. Kimseden emir almadım. Şu anda bir tek âmirim var. O da vicdanım.

— Pekâlâ, amma Atıf, bunu yalnız başına nasıl becerebileceksin?

— Tecrübe edeceğim.

Hakikaten, Atıf Bey'e hiç kimse bu yolda bir emir vermemişti. Hatta sabahleyin kalktığı zaman, onun düşüncesi şunlardan ibâretti: Erkenden kışladaki işlerini bitirmek, sonra da gidip terzideki elbiselerini alarak Manastır çetesine iltihak etmek.

Atıf Bey, bu fikirle erkenden işe başlamış, bir an evvel çeteye iltihakı tasarlamıştı. Fakat şimdi işittiği boru sesi, onun bütün düşüncelerini birdenbire eritmiş; bunların yerini, ateş ve kanla yoğurulan bir düşünce ihata etmişti. Atıf Bey bu kat'î kararını tatbik edebilmek için her şeyi göze aldığını söyledikten sonra, Mehmed Ali Bey'le Cemiyetin Heyet-i Merkeziyesine haber gönderdi. Biri Brovning diğeri Karadağ olmak üzere iki revolver istedi. Brovning ile Şemsi Paşa'yı öldürecek, ele geçer geçmez de, Karadağ tabancasının müthiş ve müessir kurşunlarını kendisine çevirecekti.

Atıf Bey, o gün Bölük Kumandan vekili idi. Kışlaya gitti. Resmi işlerini bitirdi. Arkadaşlarına birkaç mektup yazarak son hislerini bildirdi.

Ve sonra mensup olduğu 21'inci Alayın 4'üncü Taburu merkezine indi. Saatler geçiyor, revolveri getirmek için Heyet-i Merkeziye'ye giden mülâzım Mehmed Ali Bey, daha hâlâ ortada görünmüyordu. Vakit, öğleye yaklaşmıştı. Şemsi Paşa ile gelen taburlar, şehre sokulmayarak Hanlarönü mevkiinde konaklamışlardı. Bu taburların mektepli zabitleri, tamamen kışlaya aldırılıyor, yerlerine alaylı zabitler gönderiliyordu. Bu suretle tebdil muamelesi ikmal edilen bölükler, yavaş yavaş Resne'ye doğru hareket etmişlerdi. İki saatten beri telgrafhanede, makine başında muhabere ile meşgul olan Şemsi Paşa'nın da birdenbire işini bitirerek yola çıkıvermesi muhtemeldi

Bu ihtimali düşünen Atıf Bey, daha fazla duramadı. Mehmed Ali Bey'i aramak için Drahor boyuna inerek kahvelerin önünde dolaşmaya başladı. Bu esnada, tabur arkadaşlarından Prevezeli Mülâzim Ahmed Talât Bey'e tesadüf etti. Onun, Nagant revolverini istedi, Aldı kılıfsız olarak ceketinin altına, kuşağı ile pantolonun arasına yerleştirdi. Bu anda Atıf Bey'in

yüzü gülmüş, kalbi de memnuniyetle titremişti. Çünkü belindeki şu silâhla, artık istediği anda harekete geçebilecekti. Bu esnada, en samimi arkadaşlarından, Mülâzım Baki Bey de karşısına çıktı. Atıf Bey'in renkten renge giren çehresini görerek sebebini sordu. Atıf Bey, ona kararını bildirdi. Ve sonra da:

— Ben, milletin selâmetini temin etmek düşüncesiyle, göz göre göre kendimi feda ediyorum kardeşim. Gözlerim kapandığı dakikada, anacığımla kız kardeşim, hayatta tamamen sahipsiz kalacaklardır. Bu iki zavallıyı, sana, arkadaşlarıma ve uğrunda hayatımı feda ettiğim milletime emanet ediyorum, dedi.

Bunları söylerken Atıf Bey'in dudakları titriyor, yüzünün hatları, gizli bir ıstırapla geriliyordu. İfaya hazırlandığı vazifenin büyüklüğüne emindi. Bunun içindir ki, ölümün soğuk parmağı alnına dokunduğu halde bir zerre bile korku hissetmiyor, silâh arkadaşlarının selâmeti ve belki de vatanın halâs *(kurtulması)* ve saadeti için seve seve aziz canını feda ediyordu. Fakat şimdi anacığı ile kız kardeşini, bir arkadaşına emanet ederken, kalbinin derin bir noktası acı acı sızlıyor, gözlerini yakan kızgın yaşlar, kirpiklerinin ucunda sıralanıyordu. Bir iki defa, evine kadar gitmek, birkaç saat sonra ebediyen boyunları bükülecek olan o sevgililerle son defa görüşmek istedi.

Fakat buna bir türlü cesaret edemedi. Bir anda, insanlığın zaafına mağlup oluvermekten korkarak, bu fikirden vazgeçti.

Atıf Bey, Baki Bey'den ayrıldıktan sonra kalbinde bir hafiflik hissetti. Artık o, son ve büyük vazifesini ne suretle yapacağından başka bir şey düşünmüyor, Şemsi Paşa'nın son vaziyetini öğrenmek ve işe nereden başlayacağını tespit etmek için telgrafhaneye doğru yürüyordu. Karşıdan gelen Yüzbaşı Süleyman Askerî Bey, birdenbire onu durdurdu:

— Hayrola Atıf. Buralarda, ne dolaşıyorsun, çeteye iltihak etmeyecek misin?

Atıf Bey, bu samimi arkadaşının gözlerinin içine bakarak metin ve mütebessim cevap verdi:

— Hayır.

— Niçin?

— Burada görecek bir işim var.

— Ne işi?

— Şemsi Paşa'yı öldüreceğim.

Bu son söz, Süleyman Askerî Bey'i çıldırttı. Birdenbire kollarını açtı, Atıf Bey'in boynuna sarıldı. Bir şeyler söylemek istiyor, fakat heyecandan, sözleri birbirine dolaşıyordu. Uzaktan, Telgrafhane görünüyordu. Kapının önünde, Arnavut elbiseli silâhşorlar dolaşıyor, gelip geçen zabitlerin arkasından dik dik bakıyorlardı. Atıf Bey, bunları görünce, canı sıkılarak kaşlarını çattı. Şemsi Paşa'nın sıkı bir muhafazası altında olduğunu anladı. O, Şemsi Paşa'yı yalnız zannediyor, uzun uzadıya bir plân tertibine lüzum görmeden, şöylece Paşa'nın karşısına dikilerek, tabancasındaki kurşunlardan üç tanesini onun göğsüne kolayca boşaltabileceğini tasavvur eyliyordu. Fakat şimdi, küçük ve yuvarlak beyaz külâhlarını sol kulaklarının üstüne eğerek poturlarının ağını gere gere kapının önünde dolaşan, öğle güneşinin ateşli ziyası altında, boyundan atma gümüş köstekleri, omuzlarında asılı mavzer ve fişeklikleri parlayan bu eşkıya bozması heriflerin arasına sokularak Şemsi Paşa'yı öldürmenin hayli çetin bir iş olduğunu anlamıştı. Ve sonra bu mümkün olsa bile, artık bu adamların elinden yakayı kurtarmak, her türlü imkân ve ihtimalin haricinde idi. Atıf Bey, artık kat'iyetle hükmetmişti ki şu anda hayatı, hiçbir kıymeti olmayan sıfır derecesine inmişti!

Şimdi, birdenbire karşısına dikilen bu haili devirmek icap ediyordu. Bunu içinde düşünmek lâzımdı. Bu esnada, öğle ezanı okunuyordu Süleyman Askerî Bey sordu:

— Yemek yedin mi, Atıf?

— Nerede? Sabahtan beri ağzıma bir şey koymadım.

— Gel. Evvelâ lokantaya gidelim. Her şeyden evvel, kuvvetli olmana ihtiyaç var. Orada hem yemek yeriz, hem de konuşuruz, dedi. Lokantaya gittiler.

Tenha bir köşeye çekildiler. Atıf Bey, hem listeyi tetkik ediyor hem de gülerek:

— Anlaşılıyor ki, bu yediğim yemek, son yemeğim olacaktır Şu halde, en sevdiğim yemekleri getirteyim, diyordu.

Hem yemek yiyor, hem de konuşuyorlardı. Nihayet, aralarında şu plân kararlaştırıldı:

— Bütün şüpheler, mektepli zabitler üzerinde toplandığı için, Atıf Bey de apoletlerini çıkaracak, kıyâfetindeki intizamı bozacak, alaylı zabit tavrı alacak. Şüpheyi celbetmemek için ortada dolaşmayarak telgrafhaneye en yakın bir kahvede oturacak. Süleyman Askerî Bey, telgrafhaneyi tamamen görebilecek bir yerde bulunarak Şemsi Paşa'nın çıkmasını bekleyecek. Tam vaktinde, Atıf Bey'e haber verecek. Şemsi Paşa'yı öldürdükten sonra, onun da orada derhal öldürüleceği muhakkak olmakla beraber şayet, her türlü ümit ve tahminlerin fevkinde olarak kurtulmaya muvaffak olursa, o civarda oturan arkadaşlardan birinin evine iltica edecek.

O civarda oturan arkadaşlar. Bunlar, birer birer tetkikten geçirildi. En nihayet, Redif Fırkası mülhakı Mülâzım Mahmud Bey'in[102] evine karar verildi. Mahmud Bey, telgrafhanenin arkasında, Yüzbaşı Cemal Bey'in evinin bir kısmında oturuyordu. Evinde bir tek validesinden başka kimse yoktu.

Validesi münevver fikirli, Cemiyetin maksat ve cereyanlarına vakıf, icabında her fedakârlığı yapabilecek kudret ve zihniyette muhterem bir kadındı. Buna binaen Atıf Bey için en emin ilticagâh, ancak Mahmud Bey'in evi olabilirdi. Şimdi, Mahmud Bey'e haber verilecek. Kapının ipi üstünde bırakılacak. Şayet, bir mucize kabilinden olarak Atıf Bey ölümden kurtulursa, hemen buraya koşacak, kapının ipini çekerek, içeri dalacak, gece karanlığa kadar burada kalacak. Sonra gidip çeteyi bulacaktı.

Süleyman Askerî Bey, bu işleri görmek için gittikten sonra Atıf Bey yalnız kalmıştı. Mütemadiyen saatine bakıyor, intizar *(bekleyiş)* ile geçen saniyeler, onun kalbindeki eza ve ıstırabı artıyordu. O biran evvel işini bitirmek, sabahtan beri asabını berbat eden heyecanlara, ne suretle olursa olsun bir nihayet vermek istiyordu.

102- Siirt meb'usu Mahmud. Z. Ş.

Bu esnada, revolver getirmek için giden Mülazım Mehmed Ali Bey, daha hâlâ ortada görünmüyordu. Aynı zamanda, Heyet-i Merkeziye'den de hiç kimse meydanda yoktu. Bundan da anlaşılıyor ki, azaların hepsi ayrı ayrı işlerle meşguldü.

Şemsi Paşa'nın damadı olan Manastır Jandarma Tabur Kumandanı Rıfat Bey görülmüş, kayınpederini bu işten vazgeçirmesi rica edilmişti. Bunun hiçbir semere hâsıl etmediği, Şemsi Paşa'nın telgrafhanedeki meşguliyetinin devamından anlaşılıyordu. Şemsi Paşa, makine başından ayrılmıyor Mabeyn Başkitabeti'ne Seraskere, Ordu Müşiriyeti'ne, Arnavutluk'a, Manastır civarındaki kazaların kumandanlıklarına telgraflar yağdırıyordu. Öğleye doğru, Ohri Kazası Mevki Kumandanlığından bir telgraf geldi. Bu telgraf Şemsi Paşa'yı fenâ halde hiddetlendirdi. Telgrafta *"Ohri Redif Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri Bey'in de iki yüz asker ve başıbozuktan mürekkep bir kuvvetle dağa çıktığı bildiriliyor, hatta Bulgarları da bu kanlı maceraya sürüklemek istediğinden dolayı Bulgar Metropolidi tarafından hükûmete şikâyet edildiği"* ilâve ediliyordu.

Dört gün evvel, Niyazi Bey'in, bu gece Manastır çetesinin, şimdi de Eyüp Sabri Bey'in dağa çıkması, artık vaziyetin ciddi bir hal aldığını Şemsi Paşa'ya anlatıyor ve onu daha şedit ve kahir tedbirler aldırmaya mecbur ediyordu. Aynı zamanda, henüz Manastır'da bulunan bazı zabit ve kıt'aların da hareket hazırlandığı kendisine haber verilmişti. Buna binaen Şemsi Paşa'nın telâşı gittikçe artıyor; Anadolu'dan nakledilecek fırkanın biran evvel gönderilmesini istemekle beraber, elindeki kuvvetlerle asileri derhal tedibe girişeceğini, hatta İstanbul'dan istenilip de bu emre itaat etmeyen zabitanı idam edeceğini Mabeyn Başkitabetine bildiriyordu.

Manastır'dan, her tarafa uzanan telgraf telleri, Şemsi Paşa'nın hazırlamak istediği bu kanlı hailenin tasavvur ve plânlarını her tarafa neşrederken, hava kararmış, yavaş yavaş yağmur yağmaya başlamıştı. Havanın bu kasveti, kahve köşesinde bekleyen ve ateşten daha şedit olan intizarın ıstıraplarını çeken Atıf Bey'i gittikçe sinirlendiriyor, her geçen dakika, ona ölüm acısından daha beter geliyordu.

Bu esnada Süleyman Askerî Bey, sık sık gidip geliyor, her defasında bir haber getiriyordu. Heyet-i Merkeziye, nihayet toplanabilmişti. Her ihtimale karşı mühim tedbirler alınıyordu.

Merkez Kumandanlığı tarafından, güya Şemsi Paşa'yı muhafaza ve selâmlamak maksadıyla Mülazım Niyazi Bey kumandasında Manastır İkinci Redif efradından mürekkep seksen neferlik –Cemiyete mensup ve yemin etmiş– bir müfreze getirilmiş, telgrafhanenin civarındaki sokağa yerleştirilmişti. Şayet, Atıf Bey, Şemsi Paşa'yı öldüremezse, bu müfreze silâh atmaya başlayacak, bir karışıklık çıkaracak, bu esnada da Şemsi Paşa'nın icabına bakılacaktı. Bundan maada, Manastır Resne yolu üzerinde Gevart mevkiinde hâkim bir noktaya da bir süvari müfrezesi gönderilmişti. Bunlar, orada pusuya yatacak, her türlü teşebbüslere rağmen Şemsi Paşa Manastır'dan kurtulup da Resne'ye gitmeye teşebbüs ederse, pusuya düşürülerek üzerine kurşun yağdırılacaktı.

Atıf Bey, hükûmetin karşısında Şaban ustanın kıraathanesinde oturmaktan bıkıp usanmıştı. Ara sıra, kalkıyor, kısa mesafelerde dolaşıyor, uzaktan görünen telgrafhaneye bakıyordu. İkindi vakti olmuştu. Şemsi Paşa daha hâlâ telgrafhaneden çıkmıyor, çıkacağına dair de bir emare görünmüyordu. Atıf Bey, bu sıkıntılı ölüm dakikalarını yaşarken Süleyman Askerî Bey'le Heyet-i Merkeziye'den Topçu Mülazımı Kayserili Ziya Bey gelmiş ve artık onun da kalbine biraz su serpilmişti. Şimdi bu üç arkadaş, birleşmişler, gazinonun köşesinde ayakta duruyorlar, telgrafhanenin önündeki gözcüden haber bekliyorlardı.

Nihayet, saat alaturka 10'a geliyordu. Evvelâ bir süvari müfrezesi, hükûmet tarafından ağır ağır gelerek üç arkadaşın önünden geçti, telgrafhaneye doğru gitti. Yine bu esnada, Telgrafhane civarındaki sokaktan dört atlı bir araba çıkarak telgrafhanenin önünde bir devir yaptıktan sonra kapıda tevakkuf etti *(durakladı)*. Telgrafhanedeki vaziyeti tarassut eden gözcü de gelerek hareket hazırlığı görüldüğünü haber verdi.

Üç arkadaş birbirlerinden ayrıldılar. Şu anda hislerini dağıtmaktan korkuyorlarmış gibi susuyorlar, melûl nazarlarla Atıf Bey'in yüzüne bakıyorlardı. Atıf Bey, arkasında beyaz ceketi, fesi bir az arkasına eğrimiş, kılıcının kabzasını sol kolunun altına almış olduğu halde, ağır ve metin adımlarla yürüyor, telgrafhaneye doğru ilerliyordu. Gittikçe şiddetini arttıran yağmura rağmen, telgrafhanenin önünde oldukça kalabalık bir seyirci kitlesi vardı. Muhafızlar bunlara ses çıkarmıyorlardı. Şüphesiz ki, bir suikasttan korkulduğunu halka hissettirmek istemiyorlardı. Bunlar, sadece mavzerlerini omuzlarına asmış, kapının iki tarafına sıralanarak atlarının gemlerini tutuyorlardı. Böyle olmakla beraber, yine mütecessis nazarlarını mütemadiyen halkın üzerinde gezdiriyor ve sinsi hareketlerle şüpheli bir adam olup olmadığını keşfe çalışıyorlardı.

Atıf Bey, bu vaziyeti görür görmez, şunu düşündü:

— Eğer, kapıdan çıkarken onu vurup öldürebilirsem, ne âlâ. Olmadığı takdirde, her şey mahvolacaktır.

Böyle olmasa bile, şüphesiz birçok kan dökülecek, her iki taraftan da bir hayli kurban verilecekti.

Atıf Bey, kalabalığın arasına karışırken, damarlarındaki kanın kaynadığını, bir anda kalbine toplandığını ve sonra, yine yavaş yavaş damarlarına yayıldığını hissediyor, başı ateşler içinde yanarken, elleri buz kesiliyordu. Sağ eliyle tabancasını yokluyor, kılıcının kabzasını sol koluyla sıkıyor, kayıtsız görünmeye çalışarak yanındakileri dirsekleriyle itiyor, ön sıralara geçmeye çalışıyordu. Bu suretle, kimsenin nazar-ı dikkatini celbetmeden, en önde bulunanların arkasında ve tam kapının karşısında durdu. Şimdi, muhafızların nazar-ı dikkatini celbetmemek için boyunu kısaltıyor, önündekilerin başlarını siper alıyordu.

Bu esnada, halk gittikçe birikiyor, arkadan itenler çoğaldığı için ön sırada bulunanlar, kapıya daha ziyade takarrüp ediyordu. Vaziyeti, muhafızların endişesini mucip olmuştu. Birbirilerine, Arnavutça bir şeyler söyledikten sonra, halka döndüler, geri püskürtmek istediler. Fakat tam bu anda, kapıdan koşa koşa genç bir çavuş fırladı.

— Geliyor, diye bağırdı.

Jandarmalarla muhafızlar, artık halkla meşgul olmayı bıraktılar, birbirine karışarak, atların üstüne atladılar, bu anda, Atıf Bey'in gözlerinin önünden her şey silinmiş, birdenbire ona bir sükûnet gelmişti. Sağ eliyle yavaş yavaş ceketinin eteğini kaldırdı. Tabancasının kabzasını kavradı, şu anda kimse, kimse ile alâkadar olmuyor, muhafızlar, atlarının üstünden başlarını ileri doğru uzatarak, halk ayaklarının ucuna basıp yükselmeye çalışarak bir an evvel Şemsi Paşa'yı görmek için kapıya bakıyorlardı. Kapının iç tarafı, epeyce karanlıktı. Birkaç saniye sonra, bu karanlıklarda sırmalı apoletler ve azametli çehreler fark olunmaya başladı. Manastır'da bulunan kumandan paşalardan mürekkep bir kafile, yavaş yavaş kapıya doğru yürüyor, bunların ortasında da Şemsi Paşa azametle ilerliyordu. Şemsi Paşa, fesini arkasına doğru giymiş, açık kalan alnı onun mağrur çehresine sert bir azamet vermişti. Atıf Bey bu haşin çehreyi görünce biran için titredi vücudu buz kesildi.

İşte, artık ölüm saniyesi gelmişti. Birdenbire gözlerinin içi kıvılcımlandı. Kulakları uğuldadı. Sol eliyle kılıcının kabzasını vücuduna daha kuvvetli bastırdı. Yeleğinin altında, sımsıkı tuttuğu Nagant tabancasını yarıya kadar çıkardı. Parmağını tetiğe dayadı. Şemsi Paşa, tam kapının eşiğini dönerken revolveri süratle çekerek ileri uzattı. Paşa'nın, açık alnını nişanladı. Parmağını şiddetle tetiğe bastı. Kurşun, vızıldayarak uzakları aştı. Paşalar birbirine karıştı ve dağıldı. Boşa giden bu kurşun, kapının yan tarafındaki taşın kenarına çarparak, küçük bir parça kopardı.

Bu anda, herkes şaşırmış, donmuş gibi bir hâl aldı. Hatta Şemsi Paşa bile ne yapacağını bilmeyerek dimdik ortada kaldı. Atıf Bey, bu şaşkınlıktan istifade etti. Bütün sükûnet ve itidalini toplayarak revolverin ucunu bu defa Paşa'nın göğsüne çevirdi. Tetiği bir daha çekti. Bu anda, Şemsi Paşa kollarını havaya kaldırdı. Yere kapanır gibi bir vaziyet aldı.

— Aaah, diye bağırdı.

Atıf Bey, aynı vaziyette, tetiğe bir daha bastı. Şemsi Paşa, arkasına doğru bir adım attı. Ve sonra, yüzüstü yere yuvarlandı.

Birbirini müteakip bu silâhlar atılırken, Şemsi Paşa'nın muhafızları bir baskına uğradıklarını zannetmişler, birdenbire, harekete geçememişlerdi. Fakat daha ilk el silâh atıldığı zaman halkın kaçıştığını ve üç el ateşten sonra silâhın atılmadığını görür görmez bunun münferid bir hareket olduğunu anladılar ve hemen silâhlarını çevirerek halkın üzerine atıldılar. Telgrafhanenin önü, karma karışık olmuştu. Bağıran ve haykıran halk, hükûmet dairesi karşısındaki köprü tarafına doğru kaçıyor, birçokları da, oradaki kahvelere dalarak peyke altlarına saklanıyorlardı.

Şemsi Paşa'nın yere yuvarlanması üzerine, artık vazifesini ikmal eden ve şimdi kendi hayatı kaygısına düşen Atıf Bey de, evvelâ halkın arasına karışarak o taraftan kaçmak istedi. Fakat bütün takibatın bu cihete yapıldığını görür görmez fikrini değiştirdi. Hemen araba beygirlerinin altına eğildi geçti, Kahvelerin önünden, belediye dairesine doğru koşmaya başladı. Elindeki revolverde, henüz daha dört kurşun vardı. İcap edersе, bunları da tam yerinde kullanacaktı.

Kılıcını sol eliyle sımsıkı tutmuş, bütün kuvvetiyle koşuyordu. Fakat henüz, on beş yirmi adım koşmuştu ki, arkasından şu sesleri duydu:

— Buradan kaçıyor...

— Vurun...

— Ateş edin...

Şimdi, Atıf Bey'in arkasından sürekli bir ateş başlamıştı. Lâkin bu kurşunları atan muhafızlardan çoğu, atlarından inmeye vakit bulamadıkları için, mavzer kurşunları cehennemi ıslıklar çalarak Atıf Bey'in üstünden geçiyor, kendisine isabet etmiyordu. Bu esnada, halkın kaçıştığı tarafta da, silâh sesleri işitiliyor, Süleyman Askerî Bey, elindeki revolveri havaya boşaltarak, sokak içindeki müfrezeye haykırıyor:

— Silâh başına. Bu eşkıyanın hepsini öldürün, diye emirler veriyordu.

Bu gürültü arasında, Mülâzım Kayserili Ziya Bey, muhafızların arasına sokulmuş, Atıf Bey'in üzerine açılan ateşe mani olacak bir tedbir düşünüyordu. Fakat muhafızlar, birer birer atlarından yere atlıyor, Atıf Bey'in arkasından mütemadiyen ateş yağdırıyorlardı. Atıf Bey, bu mermi yağmuru altında yüz elli metre kadar bir mesafe kat etmişti. Fakat sapacağı sokağa henüz elli metre vardı. Atlarından inen muhafızlar, şimdi, daha alçaktan ateş ettikleri için mermiler, ona çok yakın geçiyor, vaziyeti gittikçe müşkülleşiyordu. Bu esnada Pizren Belediye Reisi olduğu sonradan anlaşılan bir muhafız, diz çöktü. Süratle ateş etmeye başladı. Mülazım Ziya Bey bunu görür görmez, artık Atıf Bey'in kurtulamayacağını anladı. Bu fedakâr arkadaşının göz göre göre ölümüne dayanamadı. Kendi ölümünü göze alarak bu adamın yanına sıçradı. Burnuna kuvvetli bir yumruk indirerek yere yuvarladı. Fakat bu anda da göğsüne bir mavzer dayandı. Artık Ziya Bey'in ölümü muhakkaktı. Ortalık o kadar karışmıştı ki, Ziya Bey'in göğsüne bu mavzeri dayayan muhafız da, meçhul bir yumruk darbesiyle uzaklaştı.

Atıf Bey, mütemadiyen koşuyor, sapacağı sokağa yaklaştığı için artık bir memnuniyet duyuyordu. Fakat yavaş yavaş sağ bacağının ağırlaştığını ve ayağına doğru sıcak sıcak bir şeyin aktığını hissetti, vurulduğunu anladı. Lâkin henüz kuvvetten kesilmediği için, metaneti sarsılmadı. Köşeyi dolaşmaya ancak, yirmi adım kadar bir mesafe vardı. Bir kere köşeyi dolaşsa, ihtimal ki ondan sonra kurtulmak mümkün olacaktı. Atıf, bunları düşünerek koşarken, birdenbire kılıcı, bacaklarına dolaştı. Az kalsın, yere yuvarlanacaktı. Kendini çarçabuk toparladı. Kayışını çözerek kılıcının boş kınını kaldırdı attı. Fakat bu esnada, elindeki revolver uzaklara fırladı. Bunu almak için bir saniye duraladı. Fakat arkasından ateş edenlerin koşarak kendisini takibe de başladıklarını ayak seslerinden anlar anlamaz, artık bir saniye vaktin olmadığını anladı. Tekrar koşmaya başladı ve nihayet köşeyi dolaştı.

Şimdi önünde, belediyeye giden bir yol vardı. Bu yol, uzundu. Kendisini takip edenlerin, gözden kaçırmayacakları muhakkaktı. Buna binaen Atıf Bey sağ taraftaki dar sokağa saptı.

Silâh seslerini işiten dükkâncılar, dükkânlarını kapamış, kaçmışlardı. Yalnız açık olan kunduracı dükkânında, iki küçük çocuk, dükkânın kepeklerini kapamaya uğraşıyorlardı. Atıf Bey, hemen bu dükkâna geldi. Çocukları da içeri çağırdı. silâh seslerinden, halkın velvelesinden zaten ürkmüş olan çocuklar, paçasından kanlar sızan Atıf Bey'i, rengi uçmuş, gözleri dönmüş bir halde görünce büsbütün şaşırdılar. Adeta manyetize oldular. Hiçbir söz söylemeye muktedir olamadan, dükkânın bir köşesine sokuldular. Atıf Bey, kendisini alçak bir sandalyenin üstüne dar atmıştı. Yarası, artık soğumaya başladığı için fenâ halde sızlıyor, Mütemadiyen akan kanlar, kuvvetini tamamen kesiyordu. Birçok ayak sesleri, birbirine karışan Arnavutça bağrışmalar gittikçe yaklaşıyor, ne kadar şiddetle takip edildiğini Atıf Bey'e anlatıyordu. Muhafızların, kan izlerini görecekleri ve buraya gelecekleri şüphesizdi. O zaman, bu daracık dükkânda, silâhtan ve her türlü müdafaadan aciz bir halde bu kudurmuş ve kana susamış adamların ellerine geçmek onların hareket ve işkenceleriyle ölmek Atıf Bey'e çok güç geliyordu

Buna binaen, Atıf Bey, bütün kuvvetini kulaklarına vermiş, ayak seslerini dinliyordu. Atıf Bey'in birdenbire yüzü güldü. Çünkü sokak başından bir uğultu halinde gelen bu gürültü, belediye tarafına sürüklenip gidiyordu. Bu sesler, tamamen kesilinceye kadar Atıf Bey bekledi. Sonra, yavaş yavaş kalktı. Bir köşeye sinmiş olan çocuklara, korkmamalarını söyleyerek yüzlerini okşadı. Dükkândan çıkarak Mülâzım Mahmud Bey'in evine doğru yürümeye başladı. Fakat yaralı bacağı, tamamen keçeleşmiş, kuvvetini kaybetmişti Bereket versin, sokaklarda kimse kalmamıştı. Her ihtimale binaen duvar dibinden yavaş yavaş yürüyor, şüphe celbetmemeye çalışıyordu.

Bu müşkülât ve ıstırap içinde Mülâzım Mahmud Bey'in evinin kapısına geldiği zaman, kapının ipini üstünde buldu.

Çok tabiîdir ki, o anda Atıf Bey'in sevincine nihayet yoktu. Kapının ipini çekti. İçeri girdi. Merdivenin başına kadar giderek:

— Mahmud, diye seslendi. Fakat bu sese yukarıdan hiç bir cevap gelmedi.

Merdivenleri güçlükle çıktı. Sokak üstündeki odanın kapısı, arkasına kadar açıktı. Kar gibi bembeyaz patiska örtülü sedirler, sanki bu yaralı zabitin yüzüne gülüyordu. Bir lahza, bunları kirleteceğini düşündü. Etrafına göz gezdirdi. Fakat her taraf tertemizdi. Daha fazla durmaya tahammülü kalmamıştı. Sokağa bakan pencerelerin yanındaki sedire yaklaştı. Başının altına bir yastık çekerek olduğu gibi boylu boyuna uzandı. Yarası, artık tamamen soğumuştu, fenâ halde sızlıyordu. Bir taraftan kan akmakta devam ediyordu. Bu kadar fazla kan kaybetmek Atıf Bey'i çok zayıf düşürmüştü. Şimdi, gözleri kararıyor, başı dönüyordu. Boğazı ve dudakları kurumuştu. Etrafına göz gezdirdi. Su aradı, bulamadı. Bu aralık, diğer bir sedirin üzerine yıkanmış ve katlanmış, temiz bezler ilişti. Atıf Bey yavaş yavaş kalktı. Bunlardan birkaç tanesini aldı. Bunlarla yarasını sardı. Kanı durdurmaya çalıştı. Bu yorgunluk, artık onu büsbütün bitap bıraktı. Ağır ağır gözleri kapandı. Sapsarı kesilen çehresi, çukurlaşan ve etrafı moraran kapalı gözleri ile cansız bir ceset hâlini aldı.

Aradan, yarım saat kadar geçmişti. Biraz kendine gelen Atıf Bey, yarasında artan ıstırapla beraber, alnında ılık ve yumuşak bir elin dolaştığını hissetti. Gözlerini açtığı zaman, bir çift kadın gözü, bütün şefkati, bütün muhabbet ve harareti ile onun gözlerine gülümsedi. Candan gelen tatlı bir sesin heceleri, üzüntü ile titredi:

— Nasılsın yavrum.

Atıf Bey, bütün ıstıraplarını bir tebessümle örtmeye çalışarak:

— Teşekkür ederim. Çok susadım efendim... Rica ederim, bir yudum su.

Vicdanının ilham ettiği vazifeye kurban olan, o vazife uğrunda bir saatten beri damla damla kanını akıtan bu yaralı zabitin bir yudum suya o kadar ihtiyacı vardı ki. Artık kurumuş dili, pek güç dönmüş, rengi tamamen solan dudakları, kaskatı

kesilmiş, kadınlığın bütün rikkat ve şefkatini, ellerinde ve gözlerinde toplayan bu muhterem kadın, yine o endişeli ve titrek sesiyle cevap verdi:

— Yaralıya su verilmez, evlâdım. Sana çorba hazırladım. Bir kaç kaşık iç. İnşâallah şifâ gelir, dedi ve derhal gümüş gibi parlayan kalaylı bir tepsi içinde, yine gümüş gibi parlayan bir tasla Atıf Bey'e çorba getirdi.

Atıf Bey, sordu:

— Mahmud nerede?

O zaman, birçok vesvese ve endişelerle mustarip olan bu ana, analık hissinin bütün buhran ve heyecanlarıyla cevap verdi:

— Bilmem ki, evlâdım. Ben de onu merak edip duruyorum. Kırmızı Kışla'ya gittiğini haber aldım. Orada olduğunu bilsem hiç düşünmem. Korkuyorum ki, vurulan zabitler arasında olmasın.

Atıf Bey, birdenbire başını kıldırdı. Mahmud Bey'in annesine baktı:

— Zabitleri kim vurmuş? Diye mırıldandı.

Mahmud Bey'in validesi, bu son sözü söylediğine pişman olarak:

— Hayır evlâdım... Öyle merak edecek şey değil... Arnavutlar, senin üstüne ateş ederlerken, kurşunlardan bazıları, şuraya buraya düşmüş. Birkaç kişiyi yaralamış. İçsene yavrum çorbanı.

— İçemeyeceğim Hanım teyze.

Atıf Bey, çorbayı içmedi. Artık, oturamayacak derecede halsizdi. Sanki bütün varlığı yavaş yavaş eriyor, hayatı damla damla akan kan şeklinde, kendisini terk ediyordu. Yine, arka üstü uzandı. Gözlerini kapadı. Şimdi bütün sesleri, derinden geliyor gibi işitiyor, bütün idrak ve şuurunun üstüne, bazan kalın bir perde geçiriyordu. Yalnız, bir düşünce, onun yarı meflûç dimağını bir türlü terk etmiyor, gittikçe beynini oyan bir burgu gibi ona ıstırap veriyordu:

— Acaba, Şemsi Paşa öldü mü?

Bunu, bir defa Mahmud Bey'in annesine de sormak istedi. Fakat bu, sorulamayacak kadar büyük şeydi. Şuurunun bu buhran ve ıstırapları arasında, perdeleri sımsıkı kapalı olan kafesli pencerelerin arkasından, karışık sesler işitiyor, kaldırımları parçalarcasına koşan atların nal sesleri. Sık sık geçen asker müfrezelerinin muntazam ve muttarit ayak sadaları... Birbirine karışan anlaşılmaz muhavereler ve sonra...

Birdenbire her şey susmuştu. Kalabalık bir ayak sesi, yavaş yavaş yaklaşıyordu. Yüzlerce kişinin bu ayak sesi, Atıf Bey'in dimağında heyecanı bir endişe doğurdu. Yanındaki pencerenin perdesini araladı; sokağa baktı. Askerlerden, sarıklılardan ve başı açıklardan mürekkep bir halk kitlesi, ağır ağır geçiyor ve bunların ortasında, uzun bir tabut yükseliyordu. Atıf Bey'in kalbinden sanki bir damar kopar gibi oldu. Artık gözünün önünde her şey simsiyah kesilmiş, hiçbir şey görmüyordu. Perdeyi kapadı, başını yastığa dayadı:

— Allah'ın takdiri. Yerini bulmuş, diye mırıldandı.

Derin derin iç çektikten sonra gözlerini kapadı.

Suikastçı Atıf'ın vaziyeti

Bu esnada muhtelif mevkilerde de, muhtelif hâdiseler cereyan ediyordu. Şemsi Paşa'nın öldürüleceğinden geç vakit haberdar olan ve kaza heyet-i merkeziyesinde bulunan Sermüstantik Kemal Bey resmî makamında oturarak bir taraftan işleriyle meşgul oluyor, fakat bir taraftan da silâh seslerine muntazır bulunuyordu. Odasında bir iki misafir de vardı. Telgrafhane tarafından silâhlar patlamaya başlayınca, hiçbir şey bilmiyormuş gibi:

—Acaba bu ne? Dedi.

Tam, o anda da kapısı açılarak içeri Komiser muavini Abdül Efendi girdi. Yüzünde, büyük bir memnuniyet görülmekle beraber, yabancıların yanında bir şey söyleyemedi.

— Efendim. Silâhlar atılıyor. Galiba birini vurdular, demekle iktifa etti.

Kemal Bey, derhal yerinden kalktı. Müddeiumumî Muavini *(savcı yardımcısı)* Asım Bey'i aldı. Yanlarında Komiser muavini Abdül Efendi de olduğu halde merdivenlerden iniyorlardı. Abdül Efendi sabredemedi. Kemal Bey'in kulağına eğilerek:

— Şemsi Paşa, gitti, dedi.

Kemal Bey'le Asım Bey, derhal vak'a mahalline gittiler. Bu esnada, Şemsi Paşa'nın silâhşörlerinden mühim bir kısmı Atıf Bey'i takibe gitmiş, bir kaç tanesi de silâhlarına dayanarak Paşa'nın cesedinin yanına dikilmişlerdi. Kemal Bey, bunların üzerine yürür gibi bir hâl aldı:

— Yazık size. Paşa, size itimat ederek hayatını emanet etmişti. Nasıl oldu da bu adamı vurdurdunuz, diye çıkışmaya başladı.

Arnavutlar, zaten şaşırmışlardı. Bu Adliye Tahkik Heyeti'nin etrafını aldılar. İzahat vermeye başladılar. Hâlbuki heyetin bunları dinlemeye vakti yoktu. Onlar Atıf Bey'in ne olduğunu anlamak istiyorlardı. Burada lakırdıyı kısa kestiler. Atıf Bey'in kaçtığı istikamete doğru yolu takip ederek neticeye varmak istediler, yağmur şiddetle yağıyordu. Belediye Dairesi'ne sapılacak yola yaklaşıldığı zaman bazı yerlerde çamurlara karışmış olan kan izleri görülüyordu. Fakat çok yerde bu izler bozulmuştu. Tam köşeyi dolaşıp da kunduracı dükkânına sapılacak yere gelince, Burada büyücek bir kan lekesi görülüyordu. Komiser muavini Abdül Efendi bu lekeyi derhal ayağıyla bozdu. Kısa bir tetkikten sonra Adliye Heyeti kararını vermişti:

— Şemsi Paşa, asker kıyâfetine giren bir şahsı meçhul tarafından vurulmuştur, diye, fikirleri başka bir mecraya çevirmişti.

Adliye Heyeti, Hükûmet tarafları olanları oyalamak için tahkikata bu tarzda devam ederken, Şemsi Paşa'nın muhafızları müşkül bir vaziyette kalmışlardı. Şemsi Paşa'nın vurulmasını müteakip, muhafızlar Atıf Bey'i takibe başladıkları zaman, o civarda bulunan İnzibat Bölük Kumandanı Süvari Mülazımı Aşkırat Mehmed Bey, derhal bunların önüne geçmiş:

— Kaçıyor... Tutun.. Buradan kaçtı, diye bağırarak koşmaya başlamıştı.

Mehmed Bey, bu suretle muhafızları evvelâ Belediye Dairesi civarına ve sonra Merkez Kumandanlığı Dairesi'nin önüne çekmiş, tam dairenin önüne gelir gelmez hepsini daireye alıp, etraflarını inzibat efradiyle çevirerek silâhlarını toplamış, bir odaya kapatmıştı.

Cemiyet mensupları, bu kanlı hadisenin fenâ bir netice vermemesi için muhtelif yerlerde tedbirler alırken, hükûmet taraftarları da matem içindelerdi. Vali, komutan, makine başında İstanbul ve Selânik'le mütemadiyen muhabere ediyor ve vaziyeti bildiriliyorlardı. İlk telgraf, Şemsi Paşa'nın damadı Rıfat Bey tarafından mabeyin Başkitabeti'ne çekilmişti. Makine başında emir bekleyen Rıfat Bey'e:

— Derhal taburların başına siz geçiniz. Kumandayı deruhte ediniz, emri verildi.

Fakat Rıfat Bey, bu emri infaz edecek derecede cesaret gösteremedi.

Şemsi Paşa'nın kanlı cesedi, Telgrafhane önünden kaldırılmış, muvakkaten damadı Rıfat Bey'in Sinan Paşa Mahallesi'ndeki evine nakledilmişti. Mabeyin Başkitabeti'nden gelen emir üzerine ertesi günü muhteşem bir cenaze alayı yapılacaktı. O gece adeta Manastır hiç uyumamış, her zümre, kendi hesabına çalışmıştı.

Hiç bir hareket görülmeyen yer varsa o da, zavallı Atıf Bey'in yaralı olarak yattığı Mahmud Bey'in evi idi. Bu büyük kahraman sanki bir kenara atılmış ve unutulmuş gibi idi. Yarası layıkıyla sarılmadığı için mütemadiyen kan kaybediyor, çehresinin rengi, kurumuş bir limona benziyordu. Pencereleri sımsıkı kapalı oda, petrol lambasının solgun ve titrek ziyası altında bitap bir halde yatıyor, vazifesini tamamen ifa ettiğine kani olduğu için, müsterih ve bîperva bir halde ölüme hazırlanıyordu. Mahmud Bey'in validesi, onun başucuna oturmuş, her an, bir mum gibi eriyen, bu sararmış çehreden gözünü ayırmıyor, vakit vakit, sokaktan geçen ayak seslerine kulak kabartarak, oğlunun gel-

diğini zannediyor, seviniyor, fakat ayak sesleri uzaklaşınca, gittikçe artan bir ıstırap ile içini çekiyordu.

Birdenbire, kaldırımları parçalayan nal sesleri işitildi. Bu sesler yavaş yavaş yaklaştı. Mahmud Bey'in evinin önünde durur durmaz, kapı şiddetle çalındı. Mahmud Bey'in validesi, birdenbire yerinden sıçradı. Saatlerden beri bin bir vesvese ve korku içinde beklediği evlâdının geldiği zannına kapıldı. Merdivenleri karma karışık atlayarak helecanla kapıyı açtı. Fakat zifirî karanlık içinde yüzü görünmeyen bir zabitle karşılaştı. Zabit, heyecandan boğulan bir sesle:

—Valide! Atıf Bey'e söyleyiniz. Orbiraz Köyü'nün kilisesinin yanındaki eve gelsin, der demez, elindeki kırbacı atının sağrısında çatlattı; kaldırım taşlarından kıvılcımlar çıkararak, bir anda uzaklaştı.

Zavallı ananın ümitle titreyen gözleri, bir mezar kadar siyah olan gecenin boşlukları içine daldı ve bir müddet öylece kaldı. Bu haber, Kırçova istikametine doğru çekilen Manastır çetesinden geliyordu.

Şu halde bunlar Atıf Bey'in ne halde olduğunu bilmiyorlardı. Bütün ümitsizlikler karşısında, hiç tereddüt etmeden hayatını ortaya atan bu büyük kahraman saatlerden beri tedavisiz kalmış, bitap bir halde yatıyordu. Evin sahibi olan Mahmud Bey'in, ortada dolaşması evde bulunması muvafık görülmediği için Kırmızı Kışla'ya aldırılmıştı.

Fakat garibi şuradadır ki, hemen hemen Cemiyetin en emin bir merkezi olan Kırmızı Kışla'da da serin ve tereddütlü bir endişe cereyanı vardı. Hatta Şemsi Paşa'nın vurulmasından ve Atıf Bey'in de kaçıp kurtulmasından sonra, kışlaya giden Kayserili Ziya Bey'in karşısına, Binbaşı Osman Bey çıkmış:

— Ziya, buralarda dolaşma. Başının çaresine bak. Şemsi Paşa ölmemiş diyorlar, demişti.

Halbuki Atıf Bey'in attığı ikinci ve üçüncü kurşunla, Şemsi Paşa'nın ciğeri ve kalbi delinmişti, bu cahil ve idraksiz adam, hükümdarlarına olan körü körüne sadakate kurban gitmişti.

Şimdi, bu hakikat karşısında düşünülecek yalnız bir şey vardı. O da, hayatını hiçe sayarak, pervasızca ortaya atılan bir fedainin ne olduğunu öğrenmek ve onu ele vermemeyi düşünmekti. Fakat bir iki kişiden başka, bunu düşünen olmadı.

***

Bu ıstıraplı gecenin sabahında, Drahor boyunda Ömer'in Kıraathanesi'nde Levazım memuru Seyfi Bey'le Süleyman Askerî Bey birleştikleri zaman, en evvel bu mesele nazar-ı dikkate alındı. Cemiyetin Zabıta Reisi olan Süleyman Askerî Bey, o dakikadan itibaren artık işe bizzat vaziyet etmişti. Evvelâ, kışlaya haber gönderdi. Kendi taburunun mülazımlarından İstanbullu Cemil Bey'le Mülazım Mahmud Bey'i, kıraathaneye getirtti. Geldikleri anda eve gönderdi. Operatör Fehim Bey'i de celp ederek Atıf Bey'in tedavisi için göndermek istedi. Fakat Fehim Bey, Cemiyetin pek maruf simalarından olduğu için bundan sarfınazar edildi. Merkez Hastanesi doktorlarından Gelibolulu Yüzbaşı Fahri Bey'in götürülmesine karar verildi.

Artık Mahmud Bey'in validesi, evlâdına kavuşmuş, Atıf Bey de yalnızlıktan kurtulmuştu. Bu arkadaşların yardımı ile Atıf Bey'in yarası henüz temizlenmiş ve sarılmış ki, Süleyman Askerî Bey de eve girdi. Atıf Bey'in derhal başka bir eve nakli geldiğini söyledi. Çünkü dün akşam Atıf Bey eve girerken, o civarda oynayan çocuklardan birkaç tanesi onu görmüş, evlerine de böyle söylemişlerdi. Bu havadisin çarçabuk yayılması hükûmetçe haber alınması ve evin basılması ihtimali vardı. Aynı zamanda, bugün Şemsi Paşa'nın cenazesi büyük bir ihtifalle *(anma töreni ile)* kaldırılacak, -yol üstü olduğu için- evin önünden geçirilerek hanlar önündeki kabristana naklolunacaktı. Tabii, cenazenin geçeceği yollarda, hükûmet inzibat kuvvetleri bulunduracak. Bu meydana, bu sokağa da memurlar konulacak; bunların gözünün önünde eve girip çıkmak mümkün olmayacaktı.

Bu mecburiyet ve mülâhazalara binaen Atıf Bey'in mensup olduğu Yirmi dördüncü Alayın Birinci Tabur Kâtibi Süleyman Ragıp Efendi'ye evini hazırlaması için haber gönderildi. Terti-

bat alınarak Atıf Bey, bu eve nakledildi. Bu tertibat mucibince Atıf Bey'le, Süleyman Askerî Bey'e birer kadın çarşafı giydirildi. Bitişik evde oturan ve Seyfi Bey'in eniştesi olan Cevdet Efendi'nin adamı Aziz ağa, faytonuyla kapıya getirildi.

Evvelâ Süleyman Askerî Bey, elindeki silâhı, çarşafının pelerini altında saklayarak kapıdan çıktı, faytona oturdu. Sonra da, yine çarşaflı olan Atıf Bey, Mülazım Mahmud Bey'in sırtında olarak faytona naklolundu.

Çok garip bir tesadüftür ki, biraz evvel, cenaze alayını görmek için sokakta birçok kimseler bulunurken, bu esnada yağmur şiddetle yağmaya başlamış, o civarlarda kimse kalmamıştı. Talihin bu lütfu sayesinde, Atıf Bey bilâhâdise Tabur Kâtibi Ragıp Bey'in evine götürüldü. Yerleştirildi.

Fakat tehlikenin geçmesi şu tarafa dursun, bilâkis ertesi gün bir felâket baş göstermişti. Atıf Bey'in buraya nakli, -burada ifşasına lüzum görmediğimiz bir vasıta ile- Selânik'te Üçüncü Ordu Müşiriyetine şifreli telgrafla bildirilmiş, bu büyük fırsatı kaçırmak istemeyen Müşir İbrahim Paşa da Atıf Bey'in behemehâl derdesti *(yakalanması)* için Mevki Kumandanlığına şifre ile emir vermişti.

Bereket versin ki, Merkez Kumandanlığında bu husus için tedbir alınırken, Cemiyetin elemanları bundan vakti ile haberdar olmuşlardı. O gün, alaturka saat dokuz raddelerinde, Levazım memuru Seyfi Bey resmi işleriyle meşgul olurken Süleyman Askerî Bey'in emir neferi geldi:

— Sizi acele Bey istiyor, dedi.

Seyfi Bey, koşa koşa kışlaya gitti. Süleyman Askerî Bey:

— Bu gece ev basılacak ve Atıf yakalanacaktır. Buna binaen Atıf'ın derhal Manastır'dan çıkarılması lâzımdır. İcap eden tertibatı alınız, emrini verdi.

Atıf Bey'in vaziyeti, cidden büyük bir tehlike çemberi içine girmişti. Hükûmet taraftarları, nazar-ı dikkati celbetmemek için evin etrafına bir kordon hattı koymamış olsalar bile, şehirden çıkacak yolları tarassut altında bulundurmaları mu-

hakkaktı. Bu takdirde, ya Atıf Bey teslim olunacak veyahut da vurulacaktı.

Artık hâdisata uygun şekilde hareket etmekten başka çare olmadığı için, Seyfi Bey icap eden tedbirleri aldı. Yine Aziz Ağa'nın kır atlı faytonu hazırlandı. Tabur Kâtibi Ragıp Efendi'nin kapısına dayandı. Atıf Bey'e yine bir çarşaf giydirildi. Topçu Mülazımı Kayserili Ziya Bey'in sırtında ve Ragıp Efendi'nin validesinin refakatinde olarak evden çıkarılıp faytona bindirildi. Karşılarına Mülazım Ali Rıza Bey oturdu. Resne yoluna doğru hareket olundu. Bu faytonu, diğer bir araba takip ediyordu. Bunda da, Cemiyet efradından Manastırlı Arif, Rıza, Cevdet Efendilerle, Levazım Memuru Seyfi Bey bulunuyordu. Tabiidir ki, bunların hepsi de silâhlanmışlar, hükûmet taraftarları tarafından şayet bir müdahale olursa, her fedakârlığı yapmaya hazırlanmışlardı. Fakat hadisesizce şehirden çıktıktan sonra, gece yarısı Resne'ye girdiler. Atıf Bey'i, Resne'de bulunan Manastır Heyet-i Merkeziye azasından Üçüncü Avcı Taburu Kumandanı Erkânıharp Binbaşısı Remzi Bey'e teslim ettiler. O esnada, Resne pek karışık bir vaziyette olduğu için, Atıf Bey'in orada da kalması mahzurdan salim görülmedi. Kuvvetli bir muhafaza altında Ohri'ye gönderildi. Niyazi Bey'in büyük biraderi ve Redif Taburu Mülazımı Murtaza Bey'in evine yerleştirildi.

Yıldız'da Durum

Şemsi Paşa'nın katli havadisi, gerek Abdülhamid ve gerek Yıldız Sarayı sakinleri üzerinde bir yıldırım tesiri yapmıştı. Artık Rumeli'deki hareketin pek ciddi olduğuna herkes inanıyor ve herkes kendi mevki ve istikbalini düşünerek bu harekette şahsı için bir şeamet *(uğursuzluk)* hissediyordu. Daima kudret ve satveti şahaneden bahs ile Abdülhamid'i oyalayanlar bile şimdi kaçamaklı cevaplar vermeye başlamışlardı. O anda, Yıldız Sarayı'nın hâlini görenler, senelerden beri Abdülhamid'e sımsıkı bağlanan bir takım haris ve ikbalperestlerin, yavaş yavaş hünkâra olan rabıtalarını gevşettiklerine ve adeta türlü sebeplerle ondan uzaklaşmak istediklerine şahit oluyorlardı.

Fakat bunların hiçbiri, Abdülhamid kadar müteessir değildi. Her şeyden ziyade tarihten korkan bu vesveseli hükümdar otuz üç seneye yakın devam eden saltanatının feci bir akıbetle netice bulmasından korkuyor, dört ay evvel tasavvur ettiği meşrutiyet projesini tatbik edivermediğine pek acı bir nedamet hissediyordu.

Şemsi Paşa'nın vefatını bildiren ilk telgrafı eline aldığı zaman rengi birdenbire bembeyaz kesilmiş, karşısında derin bir üzüntü ile başı göğsünün üstüne düşmüş bir halde duran Başkâtip Tahsin Paşa'ya:

— Şunun bunun sözüne uyarak ne büyük gaflette bulundum. Bana, milleti meşrutiyete kabiliyetsiz gösteriyorlardı. Kabiliyeti olmayan adamlar bu kadar büyük cür'eti göze alabilirler mi? Bu işin başında olanlar, Şemsi Paşa gibi bir adamla da mücadeleyi göze aldıktan sonra, artık, bu iş bitmiş demektir. Hadi bakalım işi bu dereceye getirenler, şimdi gelsinler de, meselenin, pürüzünü temizlesinler, demiş ve son sözleriyle de bilhassa Said Paşa'yı kastetmişti.

Bugünden itibaren Abdülhamid'in hususî hayatında bir değişiklik hissediliyordu. Haftada iki gece tiyatroda oyun verilmesini irâde ettiği halde, şimdi tiyatroyu unutmuş gibi idi. Her akşam ikindi namazından sonra saray kapısında nöbet çalan muzikayı da kısa kestiriyordu. Hele, büyük bir alâka ile merbut olduğu o kıymetli güvercin ve papağanlarının kuşhanelerine hiç uğramıyordu. Haremde kadınlar mabeynde hususî bendeler telâş içinde idiler. Abdülhamid'in etrafını alan birçok muhteris ve dalkavukların arasında, ona saffet ve sadakatle – bağlı olan bu insanlar, tenha köşelere çekiliyorlar, gözyaşları dökerek:

— Acaba ne yapılsa da efendimizin bu üzüntüsüne bir çare bulunsa, diye düşünüyorlardı. Bunu düşünmeye hacet yoktu. Hünkâr, yapılacak işi herkesten iyi biliyor, Cemiyetin arzusunu yerine getirmekle bu işin bir anda sükûnet bulacağını tahmin ediyordu. Fakat kendi mevkilerinden korkan birçok hafiyeler ve muhteris bendeler, şimdi Abdülhamid'in fikrini altüst edecek haberler veriyorlar, kimi:

— Padişahım. Bu işin encamı *(neticesi)* muhakkak hal'e dayanacaktır. Aman mukavemet edin *(karşı koyun).*

Kimi de:

— Şevketlim. Bu mesele doğrudan doğruya İngiliz parmağıyla çevriliyor. Maksat meşrutiyet değil, Rumeli'de bir karışıklık çıkarıp bu vesile ile müdahale vücuda getirmektir. Aman biran evvel Anadolu'dan asker sevk edelim de bu işin önüne geçelim, diyorlar, bu suretle, mutlakıyet idâresinin temadisi sayesinde kendi mevkilerini sarsıntıdan kurtarmaya çalışıyorlardı.

Bütün bu telkinlere rağmen Abdülhamid, kat'i bir karar vermiyor, tereddütten tereddüde düşüyor, birdenbire mağlup oluvermenin büyük bir vahamet tevlid etmesinden *(doğmasından)* korkarak meseleyi bir üslûbu hakimane ile neticelendirmeyi düşünüyordu.

Abdülhamid, Şemsi Paşa'nın katlini haber alır almaz, hem hâdisenin ne suretle cereyan ettiğini bütün teferruatıyla öğrenmek ve hem de bu sayede Cemiyetin kudret ve nüfuzuna dair bir ipucu ele geçirebilmek için Selânik'teki Topçu Şükrü Paşa'yı tahkike memur etmiş, derhal Manastır'a göndermişti.

Aynı zamanda zekâ ve idâre kabiliyeti ile maruf olan Teftişi Askerî Komisyonu azasından Müşir Tatar Osman Paşa'ya da Manastır ve Havalisi Fevkalâde Kumandanı unvanı vererek derhal Selânik ve Manastır'a azimetini irâde etmişti. Derhal vazifesi başına koşan Osman Paşa'ya 26 Haziran 1324 (9 Temmuz 1908) tarihli bir telgraf, şu maddeleri ihtiva etmekte idi:

Şemsi Paşa'nın katilinin behemehal zahire ihracı.

1- Firarî Niyazi ile avenesinden sonra gerek Selânik ve gerek Manastır mıntıkasından bunlara iltihak etmek isteyenler varsa, araştırılıp buldurularak bunların hükûmete ve Zat-ı şahaneye sadakatlerinin temini.

2- Efrad ve zabitana nesayihi lâzime icrası.

3- Müfettiş-i Umumî Hilmi, Ordu Müşiri İbrahim, Müşir Osman Paşaları bir içtima akdiyle asayişin halelden masuniye-

ti *(güvenliğin bozulmasını korumak için)* ne gibi tedbirlere muhtaç ise derhal bildirilmesi...

Mabeynihümayun Başkitabeti'nden gönderilen şu maddelerle hulâsa edilen bu telgraf da gösteriyor ki, Abdülhamid işin pek ilerisine gitmek istemiyor, geniş bir okşama siyâseti ile Cemiyet mensubu olan zabitleri yeniden kazanmak istiyordu. Cemiyetin sivil mensupları hakkında hiç bir emir verilmemesine nazaran, bunlara ehemmiyet verilmediği de anlaşılıyordu.

Bu telgrafın dördüncü maddesindeki emir üzerine 27 Haziran 1324 (10 Temmuz 1908) günü Hilmi, İbrahim, Osman Paşalar içtima ettiler, uzun uzadıya müzakereden sonra aşağıdaki maddeleri tespit ettiler ve derhal şifreli bir telgrafla Mabeyin Başkitabeti'ne bildirdiler:

1- Şemsi Paşa'nın katilinin zahire ihracı ve derdesti *(yakalanması)* için Manastır'da gerek hükûmet ve gerek Şükrü Paşa heyeti tarafından yapılan tahkikatın tesri ve teşdidi.

2- Firari Niyazi ile avenesinden sonra ortadan gaybubet ve ihtifa eden *(saklanan)* ve fakat henüz asilere iltihak etmeyenlerin affi ve bu suretle vazifelerin başlarına avdetlerinin temini.

3- Manastır'da bulunan Birinci Ferik Şükrü Paşa vasıtasıyla zabitan ve efrada nesayihı lâzime icrası *(gereken öğütlerin verilmesi).*

4- Niyazi ile avenesinin şimdilik mevcut kuvvetlerle hasbellillah, takibi. Şerlerinin tahdidi, Cemiyetlerinin taklili *(azaltılması).*

5- Anadolu'dan gelecek taburlarla takibatın şiddetlendirilmesi Zabitanı, Cemiyeti fesadiyeye mensup taburların takibi eşkıya bahanesiyle derhal mevkilerinin tebdili.

6- Şimdiye kadar terfi edememiş zabitanın rütbeleri birer derece terfi ettirilerek orduda bir hoşnutluk husûle getirilmesi.

7- Anadolu'dan gelecek redif taburlarının bir an evvel gönderilmesi.

Üç Paşa'nın imzasını taşıyan ve bir hayli uzunca olan şu şifreli telgrafın ihtiva ettiği maddeler de gösteriyordu ki, Mabe-

yin Başkitabeti'nin telgrafından ilham alan paşalar da sert bir karar verememişlerdi. Şu halde, Şemsi Paşa'nın vefatı üzerine artık hükûmetin şiddet siyâseti gevşemiş demekti.

Merkez-i Umumî, bütün bu müzakerat ve muhaberatı haber alıyor, hükûmet ve sarayın ne büyük bir zaaf ve tereddüt içinde olduğunu anlıyor ve artık kat'i ve umumî harekete hazırlanıyor, fakat bu hazırlık, tamamen sessiz, sedasız yapılıyordu. Erkânıharb Kolağası Mustafa Kemal Bey'i, sık sık hat boyundaki merkezleri teftiş ederek, icap edenlere lâzım gelen emirleri verdikleri gibi, Tikveş cihetlerine de bir seyahat yaparak oradaki teşkilatı gözden geçirmişlerdi. Yalnız endişeyi mucip olan bir şey vardı ki o da, Manastır'ın vaziyeti idi.

Şemsi Paşa'nın katlinden sonra Manastır çok garip bir hal almıştı. Paşa'nın vefatı, kalplerdeki korkuyu bir anda silememiş ve hatta hükûmetin daha şedit bir harekete geçmek ihtimaline binaen herkeste bir endişe baş göstermişti. Hükûmet ve Adliye memurlarının tahkikatıyla beraber, Birinci Ferik Şükrü Paşa'nın da hususi tahkikatı da devam ediyordu. Cemiyet erkânı, Şükrü Paşa'ya itimat etmekle beraber, gene neticeyi kestiremiyorlardı. Heyet-i Merkeziye, derin bir düşünce içinde idi. Şemsi Paşa'nın cenazesi, parlak bir ihtifal *(tören)* ile kaldırılırken, halk oldukça göze çarpacak derecede bir heyecan göstermişti. Şu vaziyete nazaran, artık merkezdeki kuvvete pek o kadar güvenmenin caiz olamayacağı tahakkuk etmişti. Bahusus, Müşir Osman Paşa'nın vasi bir salâhiyetle Manastır'a geleceği havadisi şayi olur olmaz, bütün bu endişeler, bir kat daha tezayüd eylemişti.

CEMİYETİN YENİ BİR SUİKAST KARARI

1324 (1908) senesi Haziranının 28'inci günü Osman Paşa Selânik'ten Manastır'a hareket ederken, Ordu Müşiri İbrahim Paşa, Manastır Mevki Kumandanı Osman Hidayet Paşa'ya bir telgraf çekmiş, hulâsaten:

"Erbabı isyan ve mefsedeti imhaya memur olan Müşir Osman Paşa geliyor. Mıntıkanızda sıkı bir inzibat tesis edememeniz yüzünden işler bu hâle gelmiş ve Şemsi Paşa katledilmiştir. Eğer Osman Paşa hakkında da böyle bir hal vaki olursa; neticesi, hakkınızda çok vahim olur." Demişti.

Hükûmetin acz ve zaafını, şiddetli bir lisan ile örtmeye çalışan bu telgraftan Manastır Heyet-i Merkeziyesi haberdar olur olmaz, yeni bir endişe ve heyecan uyanmıştı. Heyecanlı bir müzakereden sonra, şu karar verildi:

— En küçük bir zaaf gösterilirse, en büyük bir felâketin zuhuru muhakkaktır. Mademki artık dehşet siyâsetine başlanmıştır. Bu siyâset sonuna kadar takip edilmeli. Osman Paşa da öldürülmelidir.

Osman Paşa, hakkında verilen idam kararından bihaber *(habersiz)* bir halde Manastır'a doğru yol alırken, Mülazım Ali Rıza Efendi bu kararı tatbik için fedailer arasında seçilmiş, kendisine lâzım gelen talimat verilmişti. Bu esnada, Manastır'da en müşkül vaziyette kalan bir zat vardı ki o da Mevki Kumandanı

Osman Hidayet Paşa idi. Müşir İbrahim Paşa'nın telgrafından çok müteessir olmuş ve buna uzun bir cevapla mukabelede bulunmuştu. Bu uzun telgrafın son satırları, bilhassa dikkate şayandı. Osman Hidayet Paşa, gerek muhitin ve gerek şahsının vaziyetini şu satırlarla hulâsa ediyor, Müşir Osman Paşa'nın hayatını siyanet etmeye *(korumaya)* muktedir olmadığına pek beliğ bir cevap veriyor, kendisinin de aynı tehlikeye maruz bulunduğunu ileri sürerek şimdiden mes'uliyeti üzerinden atmak istiyordu. Osman Hidayet Paşa, esasen iyi kalpli ve nüfuzu nazar sahibi bir kumandandı. Rumeli'de artık devlet nüfuzunun iflâs ettiğini görüyor, gizliden gizliye Cemiyetin emel ve maksatlarını haber alarak kalben memnuniyet hissediyordu. Cemiyetin son günlerdeki faaliyeti, umumî asayiş üzerinde büyük bir tesir yapmıştı. Bulgar Makedonya İhtilâl Komitesi çetelerine emir vermiş:

"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetinin alenen faaliyete geçmesi ve hükûmet üzerine büyük bir tesir icra etmesi dikkate şayandır. Her ihtimale karşı hazır bulunmakla beraber faaliyetinizi muvakkaten tatil ediniz; bilhassa Türklere karşı en küçük bir tecavüzde bulunmayınız; Hâdisata intizar eyleyiniz." demişti.

Aynı zamanda, Ulah, Sırp ve Yunan çeteleri de, birer köşeye çekilmiş, tecavüzkârane hareketlerden vazgeçmişlerdi. Şu anda Rumeli'nin umumî vaziyeti, büyük fırtınalardan evvel bir müddet hüküm süren derin bir sükûneti andırıyor; bu da, gerek hükûmet ve gerek Cemiyet taraftarlarının sinirlerindeki gerginliği arttırıyordu.

***

Fakat bu sükûnet, en ziyade hükûmeti korkutuyordu. Nitekim Müşir Osman Paşa Manastır'a geldiği gün fevkalade tedbirler ittihaz edilmiş, ikinci bir Şemsi Paşa vakasına meydan verilmemesi için Osman Paşa'nın etrafına müteaddid nöbetçilerinden mürekkep bir kordon çekilmişti. Muhitin vaziyetini çok iyi kavramış olduğu anlaşılan Osman Paşa, işe başlar başlamaz kurnazca hareket etti, Şemsi Paşa'nın gösterdiği tedhiş

siyâsetine tamamen muhalif olarak, hükûmetin şefkat ve merhametine, nasılsa cehalete kapılan ve asi Niyazi'ye iştirak etmiş olan efrad ve zabitanın affedileceğine dair her tarafa haberler gönderdi. Bundan maksat, Niyazi Bey'in etrafındakileri dağıtarak onu yalnız bırakmaktı. Osman Paşa bir taraftan bu emri verirken diğer taraftan da Resne'de bulunan Takip Kumandanı Nazmi Paşa'ya şifreli telgraf çekiyor takibatın şiddetle devam edilmesi hakkında emirler veriyordu. Fakat Nazmi Paşa, bu emirleri icra ve infaz edecek vaziyette değildi. Çünkü Resne muhitinde Niyazi Bey'in yarattığı kudret ve heyecanı görüyor, Ohri'de, Kolağası Eyüp Sabri Bey'in daha geniş bir kıyam *(ayaklanma)* hareketine hazırlandığını işitiyor; hele, Resne'de bulunan Üçüncü Avcı Taburuna kat'iyen itimat gösteremiyordu. Üçüncü Avcu Taburunun çok büyük bir kıymet ve ehemmiyeti vardı. Bu tabur, yakın zamana kadar Manastır'da idi. Cemiyetin bu icraat kuvveti olmak üzere yetiştirilmiş, bütün zabitan ve efradına yemin ettirilmişti. Tabur Kumandanı, Erkânıharp Binbaşısı Remzi Bey, Manastır Heyet-i Merkeziyesi'ne dahildi. Buna binaen, daha Şemsi Paşa Manastır'a gelmezden evvel bu taburun vaziyeti nazar-ı dikkati celbetmiş; o zaman Manastır Mıntıka Kumandanı Nâsır Paşa'nın Mabeyne vuku bulan müracaatı üzerine, Üçüncü Avcu Taburu eşkıyayı takip bahanesiyle Manastır'dan kaldırılmış, Resne'ye gönderilmişti. Taburun mevcudu tam ve teçhizatı mükemmel olmakla beraber, iki topu da vardı. Taburun gerek zabitan ve gerek efradı, Manastır'dan niçin kaldırıldıklarını pekâlâ biliyorlardı. Fakat o aralık; muhitte çalışmanın, merkezde bulunmaktan daha faydalı olduğunu anladıkları için buna memnun olmuşlar; nitekim Resne'ye gelir gelmez de, işe başlamışlardı.

Üçüncü Avcu Taburu, Resne'de ilk iş olarak oradaki muhalif zabitanı aralarına aldılar. Umumî vaziyet hakkında bunlarla uzun müzakere ve münakaşalar yaptılar. Burada, Niyazi Bey de vardı. Niyazi Bey, zaten çok heyecanlı bir vatanperverdi. Daima ileri atılmak ve gizli gizli hareketlerle uğraşmaktansa, hükûmet kuvvetleriyle açıktan açığa çarpışmak istiyordu. Nitekim Üçüncü Avcı Taburu Kumandanı Remzi Bey'in iştirakiy-

le yaptıkları bir içtimada, Niyazi Bey'in bu fikri kabul edilmiş, asker ve ahaliden mürekkep bir çete teşkil ederek dağa çıkmasına karar verilmişti.

Niyazi Bey'in dağa çıkması üzerine takip taburlarıyla Resne'ye gelen Hacı Nazmi Paşa, bu cereyanları öğrenmekte gecikmemişti. Nazmi Paşa, esasen fenâ kalpli bir adam değildi. Nitekim takip vazifesini kabul ederek Resne'ye geldikten sonra da kıyasıya hareket etmemişti. Şemsi Paşa'nın katli havadisi gelir gelmez, artık vaziyete hâkim olamayacağını anlayan Nazmi Paşa, derhal Üçüncü Avcı Taburu Kumandanı Remzi Bey'e koşmuş, Cemiyetin kendisini affetmesine tavassut etmesi için bir hayli ricada bulunmuştu.

Müşir Osman Paşa, tabiidir ki bunları bilmiyor, takibatın şiddetle devamı hakkında Nazmi Paşa'ya emirler veriyordu. Halbuki Nazmi Paşa bu emirin tatbikine kalkışırsa, iki ateş arasında kalacağını tahmin ediyor; aldığı emirleri, oyalamalarla geçiştirmeye çalışıyordu. İşte, bu esnada, doğrudan doğruya Mabeyni Hümayun'dan gelen bir irâde, Üçüncü Avcu Taburu'na tebliğ edildi. Bu irâde mucibince tabur derhal Resne'den hareket edecek, uzun yürüyüş ile Yanya'ya gidecekti. Bu irâde, tabur heyetini memnun etmişti. Çünkü tasavvur ettikleri plânın tatbikine muvafık gelmişti. Şimdi, Üçüncü Avcu Taburu'nun hedefi şu olacaktı:

"Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerle teması muhafaza etmek, Cenubî Arnavutluk'a doğru inmek, oradaki Arnavutları da harekete getirmek."

Aldığı irâde üzerine doğruca Yanya'ya gitmesi lâzım gelen Üçüncü Avcu Taburu, Resne'den çıkar çıkmaz, derhal yolunu çevirdi. Rense - Gorice - Yanya şosesini terk ederek, Resne civarındaki dağa tırmandı. Oradan da Ohri Gölü'nün cenubuna doğru sarkmaya başladı.

Resne havalisinde vaziyet bu merkezde iken Manastır'da da mühim hâdiseler cereyan ediyordu. Müşir Osman Paşa'yı öldürmeye memur olan Mülazım Ali Rıza Bey, bu işi yapamadı. Fakat mesele, yalnız muvaffakiyetsizlik derecesinde kalma-

dı. Müşir Osman Paşa'nın Erkânıharbi, Manastırlı Halil Recai Bey[103] tarafından haber alındı. Halil Recai Bey, ikinci bir Şemsi Paşa vakasının önüne geçmek istedi. Osman Paşa'ya hiçbir şey hissettirmemekle beraber, Cemiyet efradı arasında bulunan arkadaşlarına yalvardı. Onları bu kanlı teşebbüsten vazgeçirmeye uğraştı. Fakat karar karardı. Bu kararı geri almak mümkün olmadı.

Bir iki gün sonra isyana iştirak eden veyahut vaki sebeplerle ortadan gaybubet eyleyen zabitandan derhal vazifeleri başına avdet edenlerin mazharı affi ali olduğuna *(yüksek affa kavuşacağına)* dair İstanbul'dan irâde gelmişti. Bu irâde, evvelâ Kırmızı Kışla önünde, bilumum zabitan müvacehesinde *(yüzüne karşı)* okunacak ve sonra da her tarafta ilân olunacaktı. İçtima saati, kararlaştırılmıştı. Bütün zabitan, kılıçlarını takmış, hazırlanmışlardı.

Muayyen olan saatte, kışlanın cümle kapısından keskin bir boru sesi işitildi. Zabitanın içtimaı için çalınan cem borusu, bu tarihî kışlanın koridorlarında uzun akisler husûle getirdi. Zabitler, yavaş yavaş kışlanın önünde içtima ederlerken, Süleyman Askerî Bey'in odasında de genç bir zabit elindeki revolverle tecrübe yapıyor, mukaddes bir emelin yolcularını durdurmaya çalışan yeni bir engeli, ortadan kaldırmaya hazırlanıyordu. Alayların bütün zabitleri, içtima etmişler ve gözlerini Müşir Osman Paşa'nın çıkacağı kapıya çevirmişlerdi. Yapılan program mucibince Müşir Osman Paşa bizzat gelecek, irâde-i seniyeyi zabitana kendisi kıraat edecek ve sonra da rızayı âliden ayrılmamaları için bir nutuk söyleyecekti.

Fakat dikkat kumandası verilip de zabitan vaziyet alır almaz, ortaya çıkan Müşir Osman Paşa değil, Osman Hidayet Paşa oldu. Osman Hidayet Paşa yanında bulunan bazı kumandanlara yavaş yavaş ilerleyerek kapının önünde durdu. Zabitler, bu hâle hayrette kalmışlar ve dirsekleriyle birbirlerini dürtmeye başlamışlardı. Osman Hidayet Paşa'nın elinde, kâğıt vardı. Paşa, etrafına göz gezdirdi:

103- Devlet Demiryolları mürakiplerinden. Z. Ş.

— İçinizde gür sesli kim var? Dedi.

Hemen oradaki zabitlerin arasından kısa boylu, sarışın bir zabit ilerledi.

— Benim sesim gürdür, Paşa hazretleri, dedi.

Bu zabit, Mülazım İzzet Canbolat Bey'di.

Paşa elindeki kâğıdı, İzzet Bey'e verdi:

— Okuyunuz, dedi.

İzzet Bey, kâğıdı aldı. Yüzünü zabitlere çevirerek hakikaten gür ve yüksek bir sesle okumaya başladı.

Tam bu esnada, Süleyman Askerî Bey'in emir neferi Ergirili Faik, kışlanın koridorunda koşuyor, Süleyman Askerî Bey'in odasına doğru ilerliyordu. Odadaki genç zabit de revolver tecrübesinde devam ediyordu.

Kapı, birdenbire açıldı. Emir neferi Faik:

— Salim Bey! Osman Paşa geldi. Ferman okunuyor, diye bağırdı.[104]

Salim Bey derhal dışarı fırladı. Koridorları bir yıldırım gibi geçerek cümle kapısının önüne vardı.

Loş koridorların karanlığından birdenbire aydınlığa çıktığı için gözleri kamaştı. Hedefinin Müşir Osman Paşa olduğunda hiç tereddüt etmeyen revolverlerini ortada duran zata uzattı. Birbirini müteakip üç defa şiddetle tetiğe bastı.

Kışlanın duvarlarına çarpan ve korkunç akisler yapan bu üç revolver sesi, derin bir sükûtla karşılandı. Osman Hidayet Paşa, birdenbire rengi kül gibi kesilerek olduğu yerde hafifçe sallandı. Kolu, birdenbire sarktı. Parmaklarının ucundan sızan kanlar, yavaş yavaş yere damlamaya başladı. Fakat Paşa, metanetini hiç bozmadı. Olduğu yerde dimdik kaldı. Sadece:

— Ben... Bu kurşunu... Düşmandan beklerdim, diye mırıldandı.

Fakat Salim Bey, bunları duymadı. Çünkü o vazifesini ifa

104- Yüksek vatanperverliğini her yerde, her münasebetle gösteren ve arkadaşlarının arasında Dadaş tesmiye edilen Erzurumlu Salim Bey. Şimdi, Tayyare Mektebi Müdürü.

etmiş olmaktan mütevellid bir memnuniyetle geriye doğru fırladı.

Kışlanın arkasında hazır duran atına atladı. Manastır çetesine iltihak etmek üzere Kırcova istikametine doğru yol almaya başladı.

Cemiyete hiçbir fenalığı dokunmadığı için, Osman Hidayet Paşa'nın bu yanlışlığa kurban olması, bütün Cemiyet efradının teessürünü mucip olmuş, hatta bu yanlışlığı bir gün sonra haber alan Salim Bey de çok büyük bir kalp acısı duymuştu. Bereket versin, Paşa'nın yarası, yalnız kolunda idi. Bu da, birkaç gün zarfında geçebilecekti.

Fakat... Her ne olursa olsun, Salim Bey'in revolverinden çıkan kurşunlar, maddi hedefini şaşırmakla beraber, tam isabetle manevi hedefine vasıl olmuştu. Yüzlerce zabitin gözü önünde cereyan eden ve bir tek zabit tarafından bile itiraz ve müdahale edilmeyen şu hâdise, artık Cemiyetin, bütün zabitanı bir ittihat çemberi içine aldığını ve ne derece büyük cür'etkârlıklara hazırlandığını sarahaten göstermeye kâfi geliyordu. Müşir Osman Paşa, Manastır Hükûmeti, Yıldız Sarayı. Bütün bunlar, telâş içindelerdi. Birbirini takip eden bu kanlı hâdiselerin, bundan sonra da tevali edeceği anlaşılıyor; bu hâl, bütün alâkadarların kalbinde bir korku uyandırıyordu.

Ohrili Eyüp Sabri Bey'in Çetesi

Bu son vakanın dehşeti içinde bulunan Abdülhamid'in, son iki ümidi kalmıştı. Bunlardan biri, Anadolu'dan Rumeli'ye geçirilecek taburlar... Diğeri de, Manastır üzerine yürümek için Firzövik'te toplanan, sadık ve silâhşör Arnavutlar.

İzmir Redif Fırkası, silâh altına alınmıştı. Mulhakatla *(katılanlarla)* hazırlanan taburlar İzmir'e geliyor, oradan da Selânik ve Manastır'a sevk ediliyordu. Cemiyetin İzmir şubesi, telâş içerisindeydi. Daha hâlâ Tütüncü Yakup Ağa maskesini taşıyan Doktor Nâzım Bey'le, Cemiyetin İzmir şubesi müessisi Hüseyin Lütfi Bey, büyük mikyasta faaliyete geçmişlerdi. Selânik ve Manastır'a gönderilen bu taburlar eğer aldıkları emre itaat eder ve Rumeli'deki meşrutiyet kahramanlarına silâh çekerlerse, bütün ümitler suya düşecek ve artık meşrutiyete, ilânihaye hasret çekilecekti. Buna binaen fedakârlık yapmak, hükûmetin bu taburlardan beklediği hizmeti felce uğratmak icap ediyordu.

İzmir'de bulunan Cemiyet efradı, kâmilen kışlaya ve asker pavyonlarına yayılmışlardı. Gelen taburların zabitlerini arıyor, buluyor, bunları bir kenara çekiyorlar, Rumeli'deki hareketin içyüzünü, Cemiyetin maksat ve gayesini anlatıyorlar, bunların hamiyetlerini tahrik ediyorlar, hükûmetin verdiği bu gayrimeşru emre itaat etmeyeceklerine, Rumeli'deki din ve millet

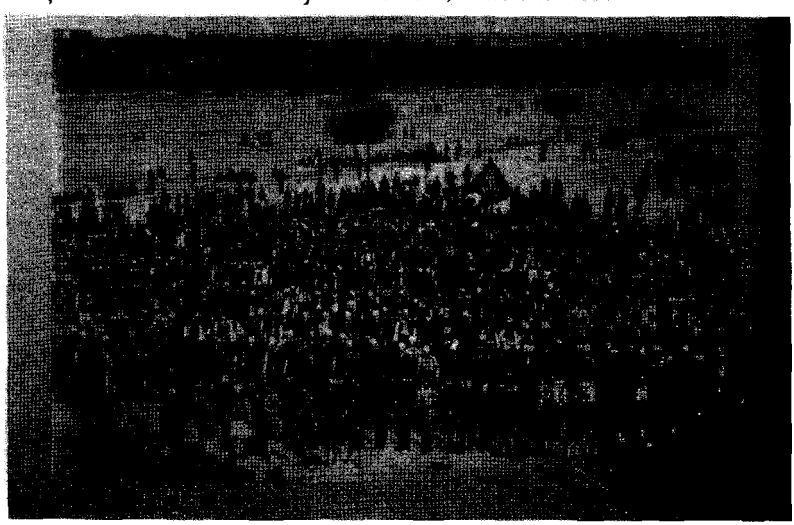

Resneli Niyazi Bey'in Çetesi

kardeşlerine silâh çekmeyeceklerine dair yemin ettiriyorlardı. Selânik'e sevk olunan her taburun zabitlerinin isimleri bir kâğıda yazılıyor, bunların hizasına da "Yemin etmiştir. Cemiyete sadıktır." veyahut "Yemin etmemiştir, tehlikelidir." diye şerh veriliyor. Bu kâğıt, Hüseyin Lütfi Bey tarafından Müteenni *(temkinli)* diye imza ediliyor. En itimat edilen bir zabite veriliyor. Selânik'e ayak basar basmaz, teslim edilmek üzere Erkânıharp Binbaşısı Cemal Bey'e gönderiliyordu.

Cemiyetin İzmir şubesinin bu cesurane teşebbüsü, derhal tesirini göstermişti. Rumeli'ye geçen taburlar, mürettep oldukları yere kadar gidiyorlar. Fakat orada silâh çatarak:

— Çarığımız yok.

— Yorgunuz.

Ve saire gibi bahanelerle, bir adım daha ilerlemiyorlardı. Bu hal, Abdülhamid'in derhal nazar-ı dikkatini celbetti. Rumeli'de mevcut olan isyan komitesine yeni bir kuvvet daha inzimam etmemesi için, İzmir'de bulunan taburların Rumeli'ye sevkinden sarfınazar edilmesi hakkında derhal emir verdi.

Bu vaziyet de gösteriyordu ki: Artık Anadolu taburlarından bir menfaat ümidi beklemek caiz değildir. Şu halde, Sultan Abdülhamid'in son bir istinadgâhı kalıyordu. O da Arnavutlar...

Çerçepsi (Cercis) ve Adem Beyler

Şemsi Paşa'nın, Metroviç'ten hareket ederken; Yakova, İpek Pizren, Priştine vesairede bulunan Arnavut rüesasına birer telgraf çekerek bunlara hazırlık emri verdiğini yazmıştık. Bu telgraflar üzerine Arnavut Bey'leri maiyetlerine birçok adamlar alarak yavaş yavaş Firzovik'te içtimaa başlamışlardı. Bunlar, burada içtima edecek ve Şemsi Paşa'dan emir bekleyeceklerdi...

Şemsi Paşa Manastır'a gelirken vaziyeti layıkıyla kavrayamadığı için, bu Arnavut kuvvetlerini birdenbire peşine takıp getirmemiş, bu suretle emir beklemelerini münasip görmüştü.

Paşa, zaten Niyazi Bey'in dağa çıkmasına ehemmiyet vermiyor, onu ilk takipte dağıtıvereceğini ümit ediyordu. Onun asıl nazar-ı dikkate aldığı cihet, Cemiyetin, henüz gizli olan kuvveti idi. Bunun hakikatini bilmediği için, bu suretle teenni göstermişti. Fakat Manastır'a geldiği gün, damadı Jandarma Kumandanı Rıfat Bey'den Cemiyetin ne kadar kudret kesbettiğini öğrenir öğrenmez, telâş etmiş ve derhal Elbasan Mutasarrıflığı vasıtasıyla Garbî Arnavutluk rüesasından Akif Paşa'ya, Şevket ve Derviş Beylere, Malisyas ve Gans kabilesi reisi Rüstem Ağazade Selim Bey'e de telgraflar çekmeye mecbur olmuştu. Bu telgraflara gelen cevaplarda:

"Zatı hazreti padişahiye ve dinü devletlerine cansiparane arzı hizmet, en has emelimizdir. Padişahın düşmanlarıyla çarpışmak hususunda ahtümisakımız vardır. Bu ahdımızı yerine getirmek için kabilelerimizin binlerce ferdi toplanıyor. Muhafaza-i din ve vatan uğrunda fedayı hayat için nereye gelmek icap ediyorsa hazırız." Diye cevaplar almıştı.

Fakat Atıf Bey'in revolverinden çıkan kurşunlar, Şemsi Paşa'nın hayatına hitam verir vermez, iş değişmişti. Şimdi, Firzovik'te toplanan ve miktarı beş bini mütecaviz olan Arnavutların rüesası ne yapacaklarını bilmiyor, ne suretle hareket edeceklerini düşünüyorlardı. O zaman, Cemiyetin Üsküp şubesi, gizlice faaliyete geçti. Priştine Heyet-i Merkeziyesini teşkil eden Süvari Alayı Kumandanı Asım, Ceza Reisi Ali Rıza[105] ve Priştine Belediye Reisi Sudi Beylerle birleşildi. Toplanan bu

105- Şimdi Dördüncü Kâtib-i adlî Dairesinde çalışmaktadır. Z. Ş.

Arnavutlardan Cemiyet lehine bir menfaat temin etmek için mahirane bir manevra çevrildi.

Sudi Bey, Arnavut Bey'leri arasında tanınmış ve herkesin hürmetini kazanmış bir zat olduğu için ortaya atıldı:

— Şemsi Paşa vuruldu ise, babamız olan padişahımız sağ olsun. Şimdi ona telgraf çeker, bu işlerin düzelmesini isteriz. Mademki buraya toplandık, bir iş görmeliyiz. Bütün bu fesatlar, padişahımızın etrafında bulunan ve onu aldatan bir kaç kişinin yüzünden çıkıyor. Bizim bu adamlara emniyetimiz yok. Bugün Şemsi Paşa'nın başına gelen bu felâket, yarın padişahın başına da gelebilir. Bunun önünü almak için bizden bir iki kişi İstanbul'a gitmeli, milletvekili sıfatıyla padişahımızın başını beklemelidir. Bu teklifimizi kabul ederlerse, ne âlâ. Etmezlerse, evvelâ İstanbul'a gidip oradaki hainleri terbiye etmeli. Sonra da Manastır'da, Selânik'te ne yapılacağını düşünmeli, dedi.

Sudi Bey'in bu sözleri, cahil Arnavut rüesası üzerinde derhal tesirini gösterdi. Bütün beyler, Sudi Bey'in bu fikrini tasvip ettiler. Bu kararı Abdülhamid'e bildirmek için Sudi Bey'in riyaseti altında bir heyet teşkil ederek telgrafhaneye gönderdiler.

Sudi Bey, telgraf muhaberatına aşina olduğu için bizzat makine başına geçti. İstanbul'u ve Mabeyin Telgrafhanesi'ni bularak Başkâtip Tahsin Paşa'yı makine başına istedi. Arnavut Bey'leri, gümüşlü tüfeklerine dayanarak taaccüple makineye bakarlarken, makinenin maneplası Sudi Bey'in parmaklarının arasında çıtır çıtır işliyor; fakat nokta ve hat şeklinde tellerden geçen kelimeler, Sudi Bey'in bir az evvel söylediği sözlere uymuyor. Mabeyin Telgrafhanesi'nin makinesi başında titreye titreye bu telgrafı alan Başkâtip Tahsin Paşa'yı korkudan korkuya düşürüyordu. Çünkü Sudi Bey;

"Zat-i akdesi hazretî padişahîye" diye yazmaya başladığı bu telgrafta, bir az evvel Arnavut beylerine söylediği sözleri kâmilen değiştirerek:

"Sünneti Peygamberi'den olan usulü Meşveretin derhal iadesi ve Derseadet'te Millet Meclisi'nin küşadını talep etmek maksadiyle Şimalî ve Garbî Arnavutluğun muhtelif mahallerinden ge-

len beş bini mütecaviz millet efradı, silâhlı olarak burada içtima etmiştir. Biz, bunların vekilleriyiz. Milletin meşru olan bu hakkını talep etmekteyiz. Eğer bu talebimiz kabul edilmezse, önümüzde ordu olduğu halde İstanbul'a geliyoruz. *Burada bulunan bilumum Arnavut rüesası, bu husus için ahtümisak etmişlerdir. Müessif hâdisata meydan verilmemesi müsterhamdır."* diyordu.

Bu telgraf, derhal Abdülhamid'e takdim edilmekle beraber, sarayda da çarçabuk şüyu buldu. Eğer o anda Yıldız Sarayı'nın üstüne bir yıldırım düşseydi, bu kadar büyük bir hayret ve korkuyu mucip olmazdı. Demek ki Arnavutlar, mahza *(yalnız)* padişaha sadakat gösterdikleri için senelerden beri bu gibi işler için beslenen, vergilerden ve askerlikten affedilen bu sadık kullar da nihayet asilerin fikrine iştirak etmiş, velinimetlerine birdenbire dirsek çevirivermişlerdi. Eğer bu telgraf, birkaç gün evvel çekilmiş olsaydı, hiç şüphesizdir ki, Abdülhamid buna inanmazdı. Çünkü Arnavutların kendi rızası hilâfına hareket etmeyeceklerine o derece emniyet ve itimadı vardı. Nitekim, az bir müddet evvel İşkodra'da vali ve kumandan Seyfullah Paşa aleyhine vukua gelen isyan hareketine ahalinin de iştirak ettiğine bir türlü inanmamış.. Bu meselenin iç yüzünü anlamak için en sadık bendegânından olan Tüfekçibaşı Tahir Paşa ve Tüfekçi Halil Bey'le istişare ettikten sonra Ali ve Mahmud isminde iki tüfekçiyi gizlice İşkodra'ya kadar yollamıştı. Bunlardan Ali, Tahir Paşa'ya mensuptu. O da Tahir Paşa gibi İşkodra'ya bir saat mesafede olan Krayna Köyü'nde doğmuştu. Orada birçok ahbap ve akrabası vardı. Mahmud ise, Halil Bey'in adamı idi. O da İşkodra'da nüfuz sahibiydi.

Böyle olmakla beraber, bu iki adam İşkodra'ya gidip de el altında tahkikata başlar başlamaz, tesadüfen Cemiyete mensup olanlarla temas etmişler; Cemiyet aleyhine bir şey öğrenmek şu tarafa dursun;

— Yirmi dört saate kadar, buradan gidiniz. Yoksa sizi vururuz, diye mukabele görmüşlerdi.

Çok gariptir ki Ali ile Mahmud, birkaç gün evvel İstanbul'a gelmişler, gördüklerini ve işittiklerini söylemişler, Abdülhamid'i

büyük bir telâşa düşmüşlerdi. Bu sözlerden dolayı maneviyatı sarsılan Hünkâr, şimdi Firzovik'te toplanan Arnavutlardan da böyle bir telgraf alınca, artık son istinadgâhının da yıkıldığını anlamıştı.

Bununla beraber, Rumeli'den gelen haberler, yalnız bunlardan ibâret de değildi. Debre Mutasarrıfı katledilmiş, Serez'de, topçu Miralayı Mustafa Bey'in mabeyne gönderdiği bir jurnalin postada ele geçmesi üzerine bu adam hakkında da Cemiyetçe idam kararı verilmiş, akşam evine giderken idadi mektebinin önünde, tam yirmi sekiz kurşun ve yedi bıçak darbesiyle vücudu delik deşik bir halde yere serilmişti.

Aynı zamanda, Karacaova ve Vodina tarafları da birdenbire karışıvermişti. Binbaşı Şükrü Naili Bey'in kumandası altında bulunan İkinci Avcı Taburu Birinci Bölük Kumandanı Gani Bey'in bir çete hazırladığını ve o havalide eskiden beri şekavetle meşgul olan Silo Kaptan'la bir anlaşma yaptığını yazmıştık. Merkez-i Umumî'den gelen emir üzerine bu çete de harekete geçmiş, tabur sandığından beş yüz lira para ile debboydan yüz yirmi mavzer ve otuz sandık cephane alarak bir gecede ansızın Dıraman ormanlarına çekilmişti. Kumandan Şükrü Naili Bey, her tarafa telgraflar yağdırıyor, güya firarîlerin derdesti için tebligat yapıyor, hâlbuki bu suretle, bu fedai çetesinin de dağa çıktığını her tarafa bildirmeye çalışıyordu. Selanik'te bulunan ordu müşiri İbrahim Paşa da, küplere biniyordu. Bütün askerî merkezlere yazdığı tamim telgraflarında: "Haini dinüdevlet, kâfiri nanünimet, melunü bîdin, Abdülgani lâini"ni hayyen ve meyten *(ölü veya diri)* derdest edenlere, beş yüz lira para müfâkatı ile iki derece terfi vadediyor, çetenin takibi için de Selanik'ten Erkânıharp Kaymakamı Faik Bey'i gönderiyordu.

Bu maksatla Selânik'ten hareket eden Faik Bey Karacaova'ya geldi. Şükrü Naili Bey'le birleşti. İkisi beraber olduğu halde bir müfreze askerle Gani Bey'in takip ve derdesti *(yakalanması)* için Karacaova'dan hareket edildi. Bunlar, o civardaki Serven ormanlarından Gani Bey'le karşılaştılar. Birbirlerine silâh atmak şu tarafa dursun, bilâkis muhabbetle kucaklaştılar. Faik Bey, Gani Bey'e bazı talimat verdi: bir gece sabaha kadar süren bu

mülâkattan sonra, güya Gani Bey'i takip maksadıyla başka bir istikamete çekildi. Sekiz gün kadar bu suretle vakit geçirdi ve Selânik'e avdet etti. Gerek Hilmi Paşa'nın ve gerek Müşir İbrahim Paşa'nın maneviyatını kıracak şekilde bir rapor verdi.

Gani Bey, artık açıktan açığa faaliyete geçmişti. Bütün köyleri geziyor, halkı tahlif ediyor, her köyde silâhlı bir teşkilât vücuda getiriyordu. Kısa bir zaman zarfında Karacaova köylerinde beş bine yakın silâh kuvveti teşekkül etmiş, bu havali Cemiyetin kuvvetli bir istinadgâhı hâline gelmişti. Nihor müderrisi maalesef bu zatın ismi öğrenilememiştir. Karacaova köylerini dolaşıyor, halkı meşrutiyetin ilânına hazırlıyor, çetenin Vodina havalisine geçmesi üzerine, sonları, Resne Kadısı namıyla şöhret alan ve şimdi İzmir'de komisyonculukla meşgul bulunan Halil Hilmi Efendi ortaya atılıyor. Bu natuk zat; köyden köye, camiden camiye, kahveden kahveye koşarak heyecanlı nutuklar veriyor, hatta koltuğunun altında bir Kur'ân olduğu halde, istasyona gidiyor, Selânik - Manastır arasında işleyen trenlere gidiyor, açıktan açığa tahlifler icra ediyordu.

Bu sırada İkinci Avcu Taburu'nun Kolağası Halil Bey'le, taburun Mülazım-ı Sanilerinden Melek Bey de gelmişler, Gani Bey'e iltihak etmişlerdi. Bütün bu hâdisat, gerek Selânik ve gerek İstanbul hükûmeti üzerinde acı tesirler bırakıyor, bu havalide hükûmet kudretinin yavaş yavaş söndüğünü tamamen anlatıyordu.

***

Merkez-i Umumî, artık kendi nüfuz mıntıkalarında mutlak bir hâkimiyete mâlik olduğuna hükmetmiş ve umumî harekete geçmek zamanının geldiğine kanaat hasıl eylemişti. Firzovik'te toplanan Arnavutları Cemiyet lehine bir silâh gibi istimale muvaffak olan Üsküp Jandarma Kumandanı Galip Bey'le arkadaşları, mütemadiyen Merkez-i Umumî'ye haber gönderiyorlar, bu fırsatı kaçırmamak için derhal meşrutiyetin ilânını tavsiye ediyorlardı.

Temmuzun, altıncı ve yedinci günlerinde Rumeli'deki isyan sahasına umumî bir nazarla bakıldığı zaman, vaziyet şu şekilde görülüyordu:

1- Firzovik'te toplanan beş bini mütecaviz müsellâh Arnavut namına bir heyet, makine başında İstanbul'dan cevap bekliyordu.

2- Niyazi Bey çetesi, Resne havalisinde kuvvet ve nüfuzunu arttırıyordu.

3- Ohri'de Eyüp Sabri Bey bin kişilik bir kuvvetle harekete geçmişti.

4- Güya, Âdem ve Cercis Bey'lerin Arnavut çetesini takibe memur olarak Resne'den hareket eden Üçüncü Avcu Taburu, ortadan kaybolmuştu. Aldığı emir mucibince, doğruca Yanya'ya gitmesi lâzım gelen bu tabur, Sarısaltık Manastırı civarında bir müddet tevakkuf etmiş, Gürice'nin garbında bulunan ve o havalide büyük bir kuvvet ve nüfuza mâlik olan Bektaşi babasıyla bir ittifak vücuda getirmiş, Gürice'ye gelmiş, kasaba civarına yerleşmişti. Saray, bu taburu mütemadiyen Yanya'dan soruyor, fakat her defasında menfi cevap alıyor, bittabi telâş artırıyordu.

5- Manastır merkezinden aldığı emir üzerine Grebne'de bulunan Yüzbaşı Bekir Bey de ikiyüzü mütecaviz asker ve ahaliden bir çete ile dağa çıkmıştı.

6- Şemsi Paşa'nın Manastır'a vüruduna takaddüm eden gece, Manastır'dan çıkan Manastır çetesi de ikiye ayrılmış, bunlardan biri Selâhaddin Bey'in kumandası altında Kırcova'daki Bektaşi tekkesine, diğer kısmı da Hasan Tosun Bey'in kumandasında olarak Pirlepe kazası dahilindeki Kanatlar Bektaşi Tekkesi'ne yerleşmişlerdi. Mülâzım Halim Cavit Bey bu çetelerin irtibat vazifesini görüyor; onların silâh ve cephanelerini temine gayret ediyordu.

7- Karacaova ve Vodina havalisinde Gani Bey çetesi faaliyetini son hadde kadar çıkarmış, bu iki kazanın köylerini kâmilen hazırlamıştı.

8- Tikveş'te Mustafa Necip Bey'in çetesi bulunuyor, Köprülü'nün çok hamiyetli ahalisinde de meşrutiyet lehine büyük bir galeyan hissolunuyordu.

Cemiyetin bu silâhlı kuvvetleri, müteferrik mahallerde bulunmakla beraber, merkezle arasında sıkı bir rabıta olduğu için vaziyet daima bir birine duyuruluyor, verilecek bir tek emirle artık bütün Rumeli'nin harekete geçeceğine kanaat besleniyordu. Üsküp'ten Jandarma Kumandanı Galip Bey'den birbirini müteakip gelen haberler, bu kanaati takviye etti. Nihayet 1324 (1908) senesi Temmuzun yedinci Pazartesi gününün gecesi, Merkez-i Umumî, vilâyet heyet-i merkeziyesiyle birleşerek fevkalâde bir içtimaa karar verdi.

7 - 8 Temmuz gecesi. Bu gece, tarihi bir gece idi. Koca bir devlet ve milletin mukadderatını değiştirmek için senelerden beri gizli gizli hazırlanan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, bu geceden itibaren artık açıktan açığa meydana atılıyor, tarihin, o büyük imtihan ve tenkit sahnesine, ilk defa olarak ayak basıyordu. Ortalık kararmaya başladığı zaman şu zatlar, Erkânıharp Binbaşısı Cemal Bey'in evinde toplanmaya başlamışlardı:

Talât Bey

Mülazım İsmail Canbolat Bey.

Mithat Şükrü Bey.

Rahmi Bey.

Erkânıharp Binbaşı Cemal Bey

Erkânıharp Binbaşısı İsmail Hakkı Bey.

Manyasizade Refik Bey.

Erkânıharp Binbaşısı Fethi Bey

Müftüzade İhsan Namık Bey

Yüzbaşı Hasan Fehmi Bey.

UMUMÎ İSYAN KARARI

Gece yarısına kadar süren müzakere, bir tek kararla hitam buldu:

"Umumî isyan..."

Artık iş, bu isyanın teferruatını tertip etmeye ve merkezlere emir vermeye kalmıştı. Bunlar için de bir talimatname kaleme alınacaktı. Böyle mühim meselelerde yazılacak şeyleri bizzat Fethi Bey hazırlar ve yazardı. Buna binaen Fethi Bey'le Cemal Bey bir köşeye çekildiler. Derhal merkezlere tebliğ edilmek üzere şu talimatnameyi tespit ettiler:

1- Meşrutiyetin istihsali *(oluşumu)* ve milletin zulüm ve istibdattan istihlâsı *(kurtarılması)* maksadıyla teşekkül eden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti bugünden itibaren mücadelesine alenen devama karar vermiştir. Buna binaen her vilâyetin; vilâyet, sancak, kaza, nahiye ve köy idâre heyetleri bugünden itibaren ahaliyi içtima ettirecek ve Kanun-u Esasî ahkâmının tatbiki için Mabeyin Başkitabeti'ne, Müfettiş-i Umumîliğe ve vali paşalara birer telgraf çektirilecektir.

2- Cemiyetin maksadını tatbik için teşkil edilen Selânik Millî Alayı[106] ile Manastır Millî taburları tarafından da aynı günde Mabeyne, Sadarete, Müfettiş-i Umumîye, Ordu Müşiriyetine, Selânik vilâyetine Cemiyet namına birer telgraf keşîde edilecektir.

106- Halbuki, esasen böyle bir alay mevcut değildi. Bu alay, Meşrutiyetin ilânını müteakip muhtelif çetelerden teşkil ediliverdi. Z. Ş.

3- Muhtelif mevkilerde bulunan taburlar tarafından, ahalinin Kanun-u Esasî talebi hakkında keşide ettikleri telgrafnamelere kendilerinin tamamen iştirak eylediklerini ve Meclis-i Mebusan'ın küşadı talebinde bulunduklarını mübeyyin *(açıklayan)* birer telgraf yazılacaktır.

4- Aynı günde, kazalardaki ahali camilerde içtima ederek Kanun-u Esasî'yi istihsal için yekdiğerinden ayrılmayacaklarına dair yemin edecekler ve bu sırada memurini hükûmeti alenen hükûmette tahlif eyleyeceklerdir.

5- Vilâyet merkezlerinde, muhterem zevattan mürekkep birer heyet-i mebusa teşkil olunarak Vali ve kumandana müracaat edilecek ve bunlara, milletle beraber Kanun-u Esasî talebine iştirak eyleyeceklerine dair resmen yemin ettirileceklerdir. Ayrıca, bunlar tarafından da kendi namlarına Kanun-u Esasî'nin tatbikine dair telgrafnameler keşide ettireceği gibi işbu Heyet-i Meb'use bizzat telgrafhaneye de giderek Mabeyin Başkâtibi ve Sadaret vasıtasıyla Zat-ı şahaneye müracaat eyleyeceklerdir.

6- Bundan kırk sekiz saat sonra, vilâyet, sancak ve kazalarda ve umumen hürriyet ilân olunacak ve usulü meşruta dairesinde idari hükûmet edileceği gibi vilâyet gazeteleri dahi Cemiyetimiz tarafından *Millî Vilâyet gazetesi* namıyla neşrolunacaktır.

7- Aynı günde bilumum konsolatolara ve metrepolitlere birer heyet gönderilerek, maksadı meşru, teşrih edilecektir *(açıklanacaktır).* Bundan başka, umum ahaliye hitaben de beyannameler neşrolunacaktır.

8- İşbu kırk sekiz saatin mürurunda *(sone ermesinde),* İstanbul hükûmeti, Meşrutiyeti iade etmemekte ısrar ederse "Eğer bu talebimizi derhal is'af etmezseniz *(karşılamazsanız),* ordu önümüzde olduğu halde İstanbul üzerine yürümeye müheyyayız *(hazırız).*" diye bir telgrafname keşide edilecektir.

9- Bu hareketler esnasında müdahaleci ecnebiyeyi dâvet edecek en ufak bir hareketten bile tevakki olunacak ve böyle bir münâsebetsizliğe cüret eden şahıs şediden mes'ul olacaktır.

10- Bu suretle dahi İstanbul hükûmeti maksadımızı kabul etmez ise, ikinci ve Üçüncü Ordu kuvvetleriyle maksadımız cebren kabul ettirilecektir.

Bu talimatnameye gizli bir madde daha ilâve edilmişti ki o da, şayet bu talimatname ahkâmını ihlâl eden olursa, derhal katledilmesinden ibâretti. Aynı zamanda, bir de ihtilâl beyannamesi kaleme alındı. Bu da, meşrutiyetin ilân edileceği günün gecesi, bütün sokaklara yapıştırılacaktı.

Kaymakam (Yarbay) Naim Bey'e Suikast

Bütün bu işler hitam bulduğu zaman, artık şafak söküyor; heyet azaları, birer ikişer Cemal Bey'in evini terk ediyorlardı. Birdenbire istasyon tarafından mavzerler patlamaya başladı. Heyet azalarından bazıları şaşırmışlardı. Bunun ne olduğunu bilmeyenler de vardı. Fakat mesele derhal anlaşıldı. Gevgili'de bulunan Kaymakam Naim Bey, beş on gün evvel saraya bir telgraf çekmiş, bazı mahrem maruzatı olduğundan bahsederek İstanbul'a celbini rica etmişti. Naim Bey İstanbul'dan istenildi, gitti. Cemiyet hakkında bildiklerini söyledi. Rütbesi, derhal kaymakamlığa *(yarbaylığa)* terfi ettirildi. Bu hususta tahkikatına devam etmek üzere tekrar Selânik'e gönderildi. Cemiyet, tabii bunu haber aldı. Selânik'te Naim Bey'i takibe başladı. Hıyaneti tahakkuk eder etmez, hakkında idam kararı verildi. İcra ciheti de 99'uncu Bölüğe havale edildi. Ayın beşinci gecesi, Naim Bey Beyazkule Bahçesi'nden evine avdet ederken, Mülazım Abdülkadir Bey'in attığı iki kurşunla yere serildi. Vazifesini tamamen ifa ettiğine emin olan genç mülazım, memnuniyetle kışlaya avdet etmişti. Fakat Naim Bey ölmemişti. Atılan kurşunlar bacaklarına isabet etmiş ve buna binaen yere düşmüştü. Ordu müşiri tarafından hâdise derhal İstanbul'a bildirildi. Gelen cevapta, mecruh *(yaralı)* Naim Bey'in gizlice İstanbul'a gönderilmesi emredildi. 7-8 Temmuz gecesinin sabahında, o gece Cemal Bey'in evinde toplanan heyet dağılırken, kaymakam Naim Bey de bir arabaya bindirilmiş, istasyona gönderiliyordu. Fakat alaca karanlıkta, karakolun önünden geçerken, orada bulunan bir as-

ker tarafından tanınmış ve üzerine mavzerle ateş açılmıştı. Bu neferin attığı müteaddit kurşunlarla araba delik deşik olduğu halde, Naim Bey bu defa da ölümün pençesinden kurtulmuştu. Nefer, orada bulunan zabitan tarafından şöyle muhtasarca *(kısaca)* bir isticvaptan geçirildi:

— Bu kaymakam, hafiyelik ettiği için iki gün evvel millet fedaileri tarafından vurulmuş, fakat öldürülememişti. Şimdi onun kaçtığını gördüm. Yarım kalan vazifeyi yapmak istedim. Onun üzerine ateş ettim, cevabını verdi ve mesele de hakikaten bundan ibâretti.

Kaymakam Naim Bey'i öldürmek için bu nefere hiçbir yerden emir verilmemişti. Nefer, usulen hapsedildi. Fakat yarım saat sonra, kapıdaki nöbetçi ile beraber firar etti. Hâlbuki arkadaşları tarafından bir kahraman gibi omuzlarda taşınan bu nefer, doğruca Binbaşı Fethi Bey'in evine getirilmiş, teslim edilmişti.

Bu neferin gösterdiği cesareti ruhiye, Cemiyetin maneviyatı üzerinde büyük bir tesir husûle getirmişti. Bundan da anlaşılıyordu ki, efradın bile hissiyatı, Cemiyetin emel ve maksadı lehine inkişaf etmiş ve artık her zümrenin efkârı kıvama gelmişti.

***

8 Temmuz 1324 (21 Temmuz 1908) günü, Selânik'te mühim bir faaliyet başlamıştı. O gece, Fethi ve Cemal Bey'ler tarafından Rumeli'nin en ücra köşelerine tamim edilirken, Merkez-i Umumî azalarından Mithat Şükrü Bey Serez'e, İsmail Hakkı Bey Drama'ya, vilâyet heyetinden İhsan Namık Bey[107] de Köprülü ve Tikveş taraflarına hareket etmişlerdi. Bunlar, oralara gidecekler ve derhal o mühim merkezleri harekete getireceklerdi.

Aynı zamanda Manastır merkezi de boş durmuyor, hükûmete ağır bir darbe indirmeye hazırlanıyordu. Osman Hidayet Paşa'nın alenen cerh edildiğini *(yaralandığını)* haber alan

107- Şimdi, şehir meclisi azasından Selânikli İhsan Namık Bey. Z. Ş.

İstanbul, mütecasirlerin behemehal derdest ve tecziye edilmesi *(cezalandırılması)* hakkında emir üstüne emir vermesine mukabil, Mıntıka Kumandanı Müşir Osman Paşa sekinetle hareket ediyor, "Cereyan etmekte olan vukuatın önüne geçmek için kuvvet ve şiddetle mukabele etmek zamanı geçmiştir. Bu mesele ancak siyâset ve idâre ile hallolunabilir" diye, İstanbul'a makul cevaplar veriyordu.

Osman Paşa'nın verdiği bu cevapları nazar-ı dikkate alan Manastır merkezi, Paşa'nın katli hakkındaki hükmü refetmiş *(kaldırmış)*, fakat hükûmeti daha büyük bir telâş ve heyecana düşürmek için, Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılmasına karar vermişti.

Buna binaen mümkün olduğu kadar fazla kuvvet toplayarak harekete hazır bulunmaları, gerek Niyazi Bey'e ve gerek Ohri'de bulunan Eyüp Sabri Bey'e bildirdi.

Niyazi Bey, Eyüp Sabri Bey'le birleşmek için Ohri'ye gelirken, İstanbul'dan firar ederek henüz kendi nezdine gelmiş olan biraderi –Tıbbiye Mektebi talebesinden- Osman Fehmi Bey'e bir mektup verdi, süratle Manastır'a gönderdi. Bu hareketin esbabı hakkında izahat istedi. Fakat Heyet-i Merkeziye buna "Muayyen olan gün ve saatte siz hareket ediniz. Bu hususdaki izahat ve talimat sizi karşılayacaktır." diye cevap verdi.

Eyüp Sabri Bey Ohri'de, Niyazi Bey de Resne köylerinde hazırlıklarını ikmal ederken, Cemiyetin en mühim merkezlerinden biri olan Serez'de, mühim hâdiseler cereyan ediyordu. Temmuzun 8'inci günü Selânik'ten hareket eden Mithat Şükrü Bey, o akşam Serez'e gelmiş ve derhal Mutasarrıf Reşid Paşa ile görüşmek istemişti. Fakat o esnada Reşid Paşa yanına Adliye Müfettişi Galip Bey'i almış, Petriç kazasına teftişe gitmişti. Tahrirat müdürü derhal bir ata bindirildi. Valinin serian merkeze avdetini temin için Petriç'e gönderildi.

Mithat Şükrü Bey'in vakti pek dar olduğu için o gece bütün hazırlıkları ikmal etmek istedi. Heyet-i Merkeziye'yi teşkil

eden, mümtaz Yüzbaşı Kâzım Bey'le[108] Ceza Reisi İhsan Bey'i[109] ve diğer azalardan Ticaret Reisi Vasfi, Kolağası Küşat, Yüzbaşı Hamdi, eşraftan Derviş, Mülâzım Edip Beyleri, memurlardan ve zabitlerden diğer bazı mümtaz kimseleri Belediye Reisi Akil Bey'in evine dâvet ettirdi. Orada bunlara Merkez-i Umumî'nin talimatını bildirdi. Yapılacak işler hakkında karar verildi. Mithat Şükrü Bey ertesi günü trenle Selânik'e avdet etti.

Temmuzun dokuzuncu Çarşamba günü sabahleyin erkenden Heyet-i Merkeziye faaliyete geçti. Cemiyet azaları toplandılar. Telgrafhaneyi işgal altına aldılar. Selânik vilâyetine, Müfettiş-i Umumiliğe, İstanbul'da Sadarete, Mabeyin Başkitabeti'ne meşrutiyetin derhal iadesine dair telgraflar çektiler ve makine başında cevap beklediklerini de ilâve ettiler. Yıldız Telgrafhanesi, bir müddet cevap vermedi. Sonra, Said Paşa, makine başına geldi.

"Sadaret mevkiini henüz işgal ettim. Metalibatınız (taleplerinizi) tetkik edilip lâzım gelen cevap verilecektir. Evvel emirde herkesin rızayı hükûmeti tahsil etmesi ve telgrafhaneyi derhal terk ederek işiyle gücüyle iştigal eylemesi lâzımdır" diye cevap verdi.

Telgraf Müdürü, bu cevabı yüksek sesle okur okumaz, orada bulunan Serez Redif Fırkası Kumandanı Fahri Paşa derhal yerinden fırladı;

— Sadrazam Said Paşa'ya cevap veriniz. Biz, artık böyle sözler dinleyemeyiz. Vatan tehlikededir. Biz, vatanı kurtarmak için bir an evvel Meşrutiyetin ilânını istiyoruz. Bunu derhal yaparlarsa ne âlâ, yapmazlarsa, şimdi burada Veliaht Reşad Efendi'ye biat ediyoruz ve onu elimizle tahta çıkarmak için de İstanbul üzerine yürüyoruz, diye bağırdı.

Bu cür'etkârane sözler, yalnız orada bulunanlara heyecan vermekten ibâret kalmamış, bu telgrafın çekilmesini müteakip, birdenbire Yıldız makinesini de felce uğratmıştı. Zaten şu günlerde, Yıldız Sarayı'ndakiler, büyük bir buhran ve helecan

108- Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa Hz. Z. Ş.
109- Mahkeme-i Temyiz Reis-i evveli İhsan Beyefendi. Z. Ş.

içinde yaşıyorlardı. Çünkü Firzovik'te toplanan Arnavutların yekûnu gittikçe artıyor, makine başında bekleyenler mütemadiyen:

"Daha fazla intizara tahammülümüz kalmamıştır. Eğer yirmi dört saate kadar cevap vermezseniz, elli bin Arnavut'la İstanbul'a geliyoruz." Diye bağırıyorlardı.

Bütün vaziyet, Rumeli'deki ihtilâl kuvvetinin azm-ü irâdesine gösteriyordu.

6 Temmuz tarihinde Sadrazam Ferid Paşa tarafından Manastır valisine bir telgraf çekilmiş, "Efradı ahalinin bir takım metalibi siyasiyeye akıl erdirmeleri müstebat olduğundan *(olacağı sanılmadığından)*" bahsederek "Müfsitlerin müddeti kalile zarfında behemehâl ele geçirilmesi" emredilmiş, fakat vaziyeti kâmilen idrak eden Vali Hıfzı Paşa bu telgrafa, istifasını bildirmekle cevap vermişti. Çok gariptir ki, Şemsi Paşa'nın öldürüldüğü günden beri, bu meselenin ancak tedabiri hakîmane ile halledileceğini ileri süren ve bu sözleriyle, milletin arzusunu yerine getirmekten başka hiç bir çare kalmadığını ima etmek isteyen Hıfzı Paşa'nın iş'aratını, ne Müfettiş-i Umumilik, ne Sadaret ve ne de Yıldız Sarayı lüzumu kadar ciddiyetle telâkki etmemişti. Fakat 7 Temmuz tarihinde Müfettiş-i Umumîliğe gönderdiği istifaname, ertesi günü Yıldız Sarayı'nda okunduğu zaman, her taraftan gelen telgrafların ehemmiyetini kuvvetlendiren bir hüccet makamına geçmişti.

Şu anda, Yıldız Sarayı'nda iki hâleti ruhiye hüküm sürüyordu. Riyakâr bendegân, hastalık ve sair mazeretlerle birer köşeye çekilmişlerdi. Hatta selâmlık resmi âlisinde Abdülhamid'in gözüne girmek için ön safları işgal eden birçok simalar, birdenbire ortadan silinivermişlerdi. Bir az daha mert ve metin olanlar ise, tereddüt içindelerdi. Bu müşkül vaziyet karşısında Ferid Paşa'nın kifayetsizliğini anlayan Abdülhamid onu Sadaretten azletmiş müşkül zamanlarında en büyük müşaviri olan Said Paşa'yı yedinci defa sadarete getirmişti. Mamafih şunu

da kaydetmeliyiz ki, Abdülhamid'din Said Paşa'yı Sadaret makamına getirmesinde, büyük bir incelik mündemiçti *(saklıydı).* Çünkü Said Paşa, öteden beri Meşrutiyet idâresine taraftar görünmemişti. Artık meşrutiyeti iâde etmekten başka hiç bir çare kalmadığını hisseden Hünkâr, Said Paşa tarafından yine mümanaat *(muhalefet)* gösterileceğini biliyor, fakat onun bu muhalefetine rağmen Meşrutiyetin iâdesini bizzat irâde ederek bu şerefi, kendi nefsine hasretmek istiyordu. Nitekim de, böyle oldu.

Sadrazam Said Paşa

SAİD PAŞA'NIN YENİDEN SADARETE GETİRİLMESİ

Said Paşa'nın Sadaret mevkiine gelmesi, şu suretle olmuştur:

Haziranın 28'inci günü akşamı Abdülhamid Mabeyinci Rıza Bey vasıtasıyla ve mükellef bir saray arabasıyla Said Paşa'yı saraya aldırmıştı. Said Paşa, saraya vasıl olur olmaz doğruca küçük mabeyin dairesinde ve Abdülhamid'in hususi odasının ittisalinde *(bitişiğinde)* bulunan odaya götürüldü. Orada, Kâmil Paşa da bulunuyordu. Beş on dakika istirahatten sonra Kâtibisani *(2. Kâtip)* İzzet Paşa geldi. İkisini de huzura dâvet etti. Abdülhamid, bu iki eski vezirini ayakta karşıladı. İltifatkârane sözlerle ikisine de cemileler yaptı ve sonra sözü Rumeli ahvaline getirdi. Vaziyeti hulâseten tasvir ettikten sonra:

— Bu hususta birçok telgraflar ve tahriratlar var. Bitişik odaya geçiniz, bunları bir gözden geçiriniz. Sonra tekrar söyleşiriz, dedi.

Paşalar, tekrar yandaki odaya geçtiler. Hususî Şifre Kâtibi Esad Bey'in getirdiği ve okuduğu telgrafları dinlediler. Sonra yine Abdülhamid'in odasına geldiler.

Hünkâr'ın:

— Nasıl, mesele bütün tafsilatıyla malûmunuz oldu mu?

Sualine:

— Evet Efendimiz, cevabını verdiler.

O zaman Abdülhamid:

— Pekâlâ, içeri buyurunuz. Bu hususta ne yapmak lâzım geliyorsa, mütalaanızı müştereken yazınız, dedi.

Kâmil Paşa bilâtereddüt:

— Ferman Efendimizin, cevabını verdi.

Fakat Said Paşa, sabahtan beri oğlunun mühim derecede hasta olduğundan bununla uğraşmaktan yorulduğundan, şu anda böyle mühim bir mesele hakkında mütalaa beyan edecek kadar fikir selâmetine mâlik olmadığından bahsederek itizar etti. Abdülhamid'in bütün ısrar ve ibramlarına *(diretmesine)* rağmen:

— Eğer tensip buyrulursa ve Kâmil Paşa'nın da gelmesi kabil olursa, bu iş hakkındaki mülahazatımıza dair yarın sabah bendehanelerine de bir ariza yazıp takdim ederiz, dedi.

Abdülhamid, bu söz üzerine artık ısrardan vazgeçti. Bu teklifi kabul etti. Halbuki memleketin dahilinde ve haricinde vukua gelen cereyanları günü gününe saati saatine takip eden ve hepsinin de içyüzünü bilen Said Paşa gibi eski ve zeki bir vezirin, bu meseleye vereceği cevap, pek rahat ve pek kolay olabilirdi. Fakat Said Paşa, devlet umuruna *(işlerine)* karıştığı günden beri takip ettiği prensibi ihlâl etmedi. Ne o gün ve ne de ertesi sabah, bu mesele hakkında kat'i olarak fikir ve mütalaasını söylemedi.

Aradan, tam on gün geçmişti. Bu müddet zarfında, Müfettiş-i Umumilikten, Üçüncü Ordu Müşiriyeti'nden, Selânik ve Manastır valilerinden mütemadiyen harekât-ı ihtilâliyenin tevessüüne *(yayıldığına)* dair telgraflar geliyor ve Abdülhamid'i mustarip ediyordu. Fakat Abdülhamid, bu ıstırabını etrafındakilere hissettirmemek istiyor, şimdiye kadar maruz kaldığı bütün büyük tehlikelerde yaptığı gibi gayet sakin ve mutedil görünmeye gayret ediyordu. Hatta bir gün bermutad Rumeli'den gelen telgrafları okuyan Başkâtip Tahsin Paşa'yı dinledikten sonra, uzun müddet sükût etmiş ve nihayet, karşısında irâde bekleyen başkâtibe:

— Bakalım, neticeyi bekleyelim. Devlet işlerinde, buhranı

geçirinceye kadar temkin ve itidal ile hareket etmek, hikmeti hükûmettir, dediği gibi, Rumeli muhaberatını idâre eden ve son zamanlarda pek çok itimadı şahaneyi celbeyleyen Hususî Şifre Kâtibi Esad Bey'e de son kararını bildirmiş:

— Artık kimsenin sözünü dinlemeyeceğim suyun akıntısına gideceğim, demişti.

Vaziyet bu merkezde iken Firzövik'te toplanan Arnavutlar namına telgraflar gelmeye başlamış, Temmuzun dokuzuncu günü sabahı da Said Paşa, Mabeyn'e çağrılmıştı. Abdülhamid, Said Paşa'ya sadareti teklif ettiği vakit Paşa, bunu birdenbire kabul etmedi. Hâli hazırdaki vükelâ ile çalışamayacağını söyledi. Halbuki Said Paşa'nın vükelâ demekten maksadı, bir tek şahıstı. O da Serasker Rıza Paşa idi. Bu iki zat, hakikaten hiçbir zaman birbirlerini sevmemişler ve geçinememişlerdi. Said Paşa'nın ne demek istediğini Abdülhamid derhal anlamıştı. Esasen ordunun isyanı, Serasker Rıza Paşa'yı müşkül bir vaziyete getirmişti. Buna binaen Rıza Paşa derhal Seraskerlikten azledildi. Yerine Ömer Rüştü Paşa getirildi. Bunun üzerine Said Paşa da sadareti kabul etti. Said Paşa'nın, böyle bir zamanda ve bu vaziyette sadareti kabul edivermesi, bu zatı yakından tanıyanların pek haklı olarak hayretini mucip olmuştu. Şundan da

Manastır'da Niyazi Bey ve Cemiyet üyeleri

anlaşılıyor ki, Said Paşa, kendi zekâ ve idâre kudretine güveniyor, Rumeli'deki harekâtı teskin ve ıslaha muvaffak olacağını ümit ediyordu.

Fakat Serez telgrafhanesinde içtima edenlerin tehditkâr telgrafı gelir gelmez, Said Paşa'ya birdenbire bir durgunluk arız oldu. Çünkü bu telgrafta mündemiç *(saklı)* olan tehdidin manası, yalnız Abdülhamid'in taç ve tahtına değil, muhitine de şâmil bulunuyordu. Gariptir ki Abdülhamid, bu telgrafı dinledikten sonra hiç telâş göstermedi; telgrafı arz eden Arap İzzet Paşa'ya:

— Meclise veriniz, demekle iktifa etti.

Meclis-i Hass-ı Vükelâ o gün de sarayda içtima etmişti. Telgraf mecliste okundu. Makamı saltanatı, tecdidi biatle *(bağlılığı yenilemekle)* tehdit eden bu telgrafa, tabiidir ki derhal cevap vermek icap ediyordu. Verilen cevap şu oldu:

"Mesele-i maruza (sunulan mesele), derdesti tezekkürdür (konuşulma durumundadır). Birkaç saate kadar cevap ita edileceğinden sükûnetle hareket olunması tavsiye olunur. [110]"

Bu cevap, Serez telgrafhanesinde, makine başında bekleyenleri coşturmaya kâfi gelmekle beraber, tavsiye kabul edildi ve telgrafhaneden çıkılarak hükûmet dairesine gidildi. Muhtelif heyetler ayrıldı. Bir taraftan hükûmet dairesindeki memurlar, jandarmalar alenen tahlif ediliyor, diğer taraftan da sokaklarda ve kahvelerde halka açıktan açığa yemin ettiriliyordu.

Yine bu esnada Mabeyin telgrafhanesine Manastır'dan şu telgraf gelmişti.

"Huzuru Akdesi Hazreti Padişahiye

110- O devre mahsus bir hâdise-i ahvalden olmak üzere şunu da kaydedelim ki, Serez'den gönderilen bu "tecdidi biat" tehdidi telgrafı Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da müzakere olunurken orada bulunan vükelâdan biri, bir anda oradan sıvışmış, bir köşeye çekilerek "Bu telgrafın münderacatı pek mühimdir. Âsilerin burada da gizli bir kuvvetleri olmak ihtimali vardır. Birdenbire veliahtın sarayına giderek böyle hainane bir file mücaseretlerinin meni için tedabiri lâzıme ittihaz buyurulması müsterhamdır," diye bir jurnal yazmış, Abdülhamid'e göndermişti. Fakat Abdülhamid, bu jurnalı tanımakla beraber, jurnalcıya hiç değer vermemiş, veliahtın sarayı civarında en küçük bir tedbir almaya lüzum görmemiştir. Z. Ş.

İradat-ı seniyeleriyle tebaa ve ziri destanlarına bahş ve ihsan buyrulan Kanun-u Esasi'nin tatbikatı fiiliyesine müsaade ve icabı hâlin irâde buyurulması suretiyle sadakat ve ubudiyetimizin halelden vikayesini istirham ederiz. Pazar gününe kadar Meclisi Meb'usan'ın küşadına (açılışına) fermanı hümayunları ısdar buyrulmadığı halde rizayı şehriyarilerine muhalif ahvalin vukuu dergâr olup Manastır vilâyeti dahilinde elyevm mevcut bulunan memurini mülkiye ve erkân ve ümera ve zabitanı askeriye ve efradı şahanelerile ulema, velhasıl kibar ve sıgar edyanı muhtelife mensubininin bilâistisna Vahdaniyeti Hüda'ya karşı ahdü misâk altında bulunduğunu arz ederiz.

9 Temmuz 324

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Manastır Merkezi"

Sabahleyin alaturka saat üç raddelerinde gelen bu telgraf, her ne kadar Abdülhamid'e karşı hürmetkâr bir lisânla yazılmış ise de, açıktan açığa bir ültimatom mahiyetinde idi. Bununla beraber bu telgrafı, Rumeli'nin muhtelif yerlerinden gelen diğer telgraflar takip ediyor; bunların adedi yüzü geçiyordu. Abdülhamid, öğleden bir saat evvel Said Paşa'yı Mabeyne celbetti. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'den maada vükelânın derhal Mabeyne toplanmasını irâde etti. Abdülhamid'in Şeyhülislâm'ı çağırtmamaktan maksadı bu ictimada vükelâ ile beraber bulundurmak istememesinden ibâretti. Malûm olan evhamı hasebiyle, böyle nâzik bir zamanda her iki tarafa da itimat etmiyor, Meclisi Vükelâ'nın derhal karar vererek Şeyhülislâm'a da tasdik ettirip kendisini hal'etmelerinden çekiniyordu.

Vükelânın neticesiz görüşmeleri

Öğle vaktine doğru toplanan vükelâ heyeti, evvelâ yemek yediler ve sonra müzakereye giriştiler. Kâtibisani İzzet Paşa, gelen telgrafları okuyor, bazısı hakkında izahat veriyordu.

Telgrafların okunması bittikten sonra sıra, bunlar hakkında hüküm vermeye ve Kanun-u Esasi'nin ilân edilip edilmemesini söylemeye gelmişti. Şu anda toplanan zevâtın ne hislerle mütehassis olduklarını söylemek, çok çirkin bir kehanet olur. Ancak,

bazılarının tabii bir ihtiyaç bahanesiyle müzakere salonundan uzun müddet kaybolmalarına bakılırsa, netice hakkında kimsenin bir hüküm vermeye cesaret edemediği anlaşılıyordu.

Sadrazam Said Paşa, yazdığı meşhur hatıratında bugünü ve bu saatleri tasvir etmiş ise de maalesef, bu satırların hakikate tamamen muhalif olduğu en sahib-i salâhiyet zevât tarafından iddia edilmektedir. Bizim, bu hususta yaptığımız inceden inceye tahkikata nazaran şu tarihi saatlerde sarayda cereyan eden hâdisatın hakikati tamamen şundan ibârettir:

Vakit, akşama yaklaşıyor, Abdülhamid, sabırsızlanıyordu. Gerek Said Paşa'nın ve gerek vükelânın, bu mühim meseleyi de idâre-i maslahatla geçiştirmek fikrinde olduklarını anlayan Hünkâr, artık bu siyâsetten hiçbir faide husûle gelmeyeceğine kanaat hâsıl etmişti. Buna binaen vilâyet merkezlerinden, en küçük ücra nahiyelere kadar bütün Rumeli'den gelen aynı mealdeki telgraflara henüz cevap verilmemesini gerek kendi şahsı ve gerek saltanatı namına doğru bulmuyor, hele öğleden sonra telgrafların arkası birdenbire kesiliverdiği için, mukadderatının feci bir akıbete doğru yuvarlanmakta olmasından korkuyordu. Abdülhamid, ikindiye doğru Said Paşa'yı huzuruna istemiş, kısa bir mülâkattan sonra, Said Paşa yine müzakere odasına gelmişti. Fakat pek kısa süren bu mülâkattan avdetinde Said Paşa'nın pek heyecanlı olduğu görülmekle beraber; Said Paşa odadan çıkar çıkmaz huzura giren Başkâtip Tahsin Paşa'ya hitaben, Abdülhamid'in:

— Said Paşa'nın şahsî mütâlaasını sordum. Eski fikrinde inat ediyor, Rumeli'den gelen telgraflara mümaşaat olunmamasını *(uyulmamasını)* ve Kanun-u Esasi'nin ilân edilmemesini söylüyor, demesi, tarihin kaydına geçirmekte ihmal etmeyeceği bir keyfiyettir.

İki üç günden beri, mukadderatına karşı boyun eğen ve tamamen bir sükûnet devresi geçiren Abdülhamid, bu kısa mülâkattan sonra sinirlenmiş gibi görünüyordu. Belki de Said Paşa'nın kendisini bir tehlike uçurumuna sürüklediğini zannediyordu. Çok garip bir tesadüf eseridir ki, aynı zamanda İkinci

Fırka kumandanı Hünkâr'a bir ariza göndererek Meşrutiyetin kat'iyen iade edilmemesini tavsiye etmiş ve "İstanbul üzerine yürümek şayialarına kat'iyen inanmayınız, Padişahım. Bu sözler, ortalığa dehşet salmaktan ibârettir. Ben ve ikinci Fırka zat-ı şahanenizin sadık nigehbanı oldukça, bir tek ferdin bile size takarrüp etmesi mümkün değildir. Eğer Rumeli'den gelecekleri varsa, görecekleri olduğuna da hiç şüphe edilmemelidir" demişti. Ve yine, Şimalî Arnavutluk'un en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan İsa Bolâtin'den de bir telgraf gelmiş, bu adam da Abdülhamid'e olan sadakatini teyid ettikten sonra, kendisine tabi olan kabilelerle fermanı şahaneye muntazır olduğunu bildirmişti. Hatta İsa Bolâtin'in bu telgrafı Mabeyin'deki tüfekçileri coşturmuş, Tüfekçibaşı Tahir Paşa ile en sadık bendegândan olan Tüfekçi Halil Bey huzura çıkarak:

— Padişahım! Biz sağ oldukça senin rızan hilâfına hiç kimse hareket edemez. İrade et, ne mümkünse yapalım, demişlerdi.

Fakat İkinci Fırka Kumandanıyla İsa Bolâtin'in müracaatlarına sükût ile mukabele eden Abdülhamid, bu sadık iki bendesine, sadece:

— Yapılacak yalnız bir şey kalmıştır. İtidal ve sükûnet... Bunlardan başka yapılacak en küçük hareket, benim zararıma olur, demekle iktifa etmiştir.

Bunlardan da anlaşılıyor ki, Abdülhamid hiçbir kuvvetle mücadeleye girişmek istemiyor, dediği gibi suyun akıntısına gitmeyi ve daha acıklı bir hâl zuhur etmeden bu meseleyi bitirmeyi arzu ediyordu.

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN KARARI

Fakat akşam olmuş, her tarafta ışıklar yanmış, vükelanın müzakeresi bir hayli uzamış olduğu halde daha hâlâ bir karar verilememişti. Öğleden beri içtima halinde bulunan mecliste, vükelâdan hiçbiri ağzını açarak Meşrutiyet veyahut Kanun-u Esasi'nin ne lehinde ve ne de aleyhinde bir tek söz söylememişlerdi. Abdülhamid, müzakerenin bu kadar uzamasını merak ediyor, odasında mütemadiyen geziyor, mütemadiyen meclis odasına gidip gelen İzzet Paşa'dan, vükelâya sık sık kahve ve şerbet götüren hademelerden meclis-te ne konuşulduğunu sorup öğreniyor, daha hâlâ telgrafların tetkiki ile vakit geçirildiğini ve esas hakkında bir müzakereye girişilmediğini haber aldıkça sinirleniyordu.

Getirilen akşam yemeğine bile iltifat etmemiş, her sıkıntılı zamanlarda yaptığı gibi sadece yoğurt yemek, bol bol kahve ve sigara içmekle iktifa etmişti. Bir aralık Kızlarağası Abdülgani Ağa gelmiş:

— Sıkılma velinimet. Elbet bunun da bir çaresi bulunur, diye teselli etmek istemiş, fakat Abdülhamid, ona da teessürünü belli etmek istemeyerek:

— Sıkılacak ne var, lala... Murad-ı İlâhi ne ise, o olur, diye sözü kısa kesmişti.

Gece, saat alaturka üçe geldiği halde, meclis henüz bir şeye karar vermemişti. Telgraflar elden ele geziyor, fakat hiç kimse bir fikir ve mütalâa beyan etmiyordu. Abdülhamid'in sabırsızlığı, artık son haddi bulmuştu. O aralık, elinde birkaç kâğıtla odaya giren Başkâtip Tahsin Paşa'ya sordu:

— Nedir onlar?

Tahsin Paşa cevap verdi:

— Efendimiz, muhtelif yerlerden, aynı mealde birkaç telgraf daha geldi.

Bu sözler Abdülhamid'i birdenbire harekete getirdi. Elindeki bastonuna dayanarak birdenbire ayağa kalktı:

— Bu meselenin bu kadar uzamaya tahammülü olmadığını daha hâlâ anlamıyorlar, diye mırıldandı ve sonra zile bastı.

İçeri giren Musahip Nadir Ağa'ya:

— İzzet Paşa ile Rıza Bey'i bana çağır, emrini verdi.

Meclis odasında olan İzzet Paşa ile nöbet odasında bulunan Kurenadan Rıza Bey derhal geldiler. Kapının yanında duran Başkâtip Tahsin Paşa'nın yanına dizildiler. Abdülhamid, asabiyetten titreyen bir sesle İzzet Paşa'ya sordu:

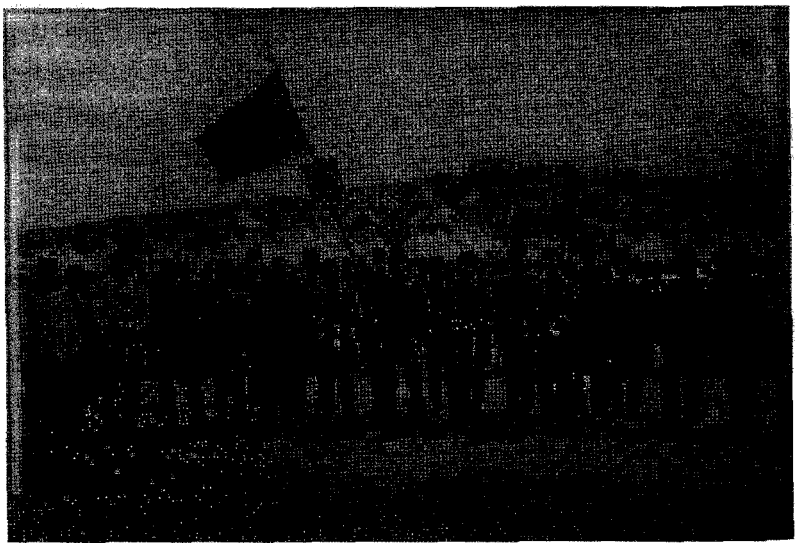

Manastır'da 3. Avcı Taburu

— Ne yapıyorlar?

İzzet Paşa ellerini ovuşturarak:

— Efendimiz! Telgrafnameleri okuyorlar. Henüz bir karar veremediler, diye cevap verdi.

Abdülhamid'in bu sözlere öfkeleneceği zannedilmişti. Fakat o bilâkis bir sükûnet gösterdi. Biraz evvel ki asabiyeti birdenbire değişmiş, hâline bir tevekkül ve hüzün gelmişti. Olduğu yerde, bastonuna dayandı, başı, biraz daha göğsünün üstüne düşerek, gözleri yerde bir noktaya daldı. Sık, sık nefes alıyor; büyük bir ruhî ve hissî mücadele geçirdiği anlaşılıyordu. Ezici bir sükût içinde geçen şu dakikalarda, Osmanlı İmparatorluğunun tarihinde yeni bir fasıl açılmaya hazırlanıyor, Abdülhamid, hayatının en tarihi anlarını yaşıyordu. Hünkâr'ın bu hissî mücadelesi, üç dört dakika kadar devam etti. Bu müddet zarfında, onun fikrinden neler geçmişti? Bunu keşfetmek, tabidir ki mümkün değildi. Yavaş yavaş başını kaldırdı. İzzet Paşa'ya baktı. Bu bakışta nefsî bir feragatin elem ve ıstırabıyla titreyen bir mana vardı. Pürüzlenen bir sesle, söze başladı:

— Şu telgrafları da meclise veriniz. Artık anlaşılıyor ki, Kanun-u Esasî'nin ilânı, umumun arzusu hâline gelmiştir. Ben, esasen bunun aleyhinde değilim. Bilâkis, o kanunun müessisi benim. Onu, hasbellüzum *(gerektiği için)*, bir müddet tatil etmiştim. Mademki bugün, her taraftan isteniliyor, pekâlâ, ben de kabul ediyorum. Bu sözlerimi, vükelâya aynen söyleyiniz ve...

Abdülhamid, burada bir lahza durdu. Yutkunur gibi oldu. Otuz üç sene pervasızca yükselen gür ve mütehakkim sesi, şimdi hummalı gibi titriyordu. Bu titreyen sesi, nihayet şu sözlerle hitam buldu:

— Ve ilân için, derhal mazbatanın yazılmasını irâde ettiğimi tebliğ ediniz.

İzzet Paşa ağlıyor, hıçkırıklarını güç zapt ediyor, gözyaşlarını Hünkâr'a göstermemek için başını mümkün olduğu kadar, önüne eğiyordu. Abdülhamid'in sözleri biter bitmez kolu ile Rıza Bey'e temas etti. İkisi de yavaş yavaş geri çekildiler, sessiz-

ce odayı terk ettiler. Abdülhamid, Tahsin Paşa ile yalnız kaldı. Evvelâ, yazı masasına doğru yaklaştı. Bir iki saniye, masanın üstündeki evrakı karıştırdı. Halinde bariz bir sıkıntı ve kararsızlık vardı. Sonra Tahsin Paşa'ya baktı:

— Meclisi Vükelâ'nın mazbatası gelince, hemen bana haber veriniz, diyerek yandaki küçük odaya geçti, kapıyı kapadı.

***

İzzet Paşa, Rıza Bey'le beraber meclis odasına girip de S. Abdülhamid'in irâdesini tebliğ ettiği zaman, vükelâ geniş bir nefes almış, hatta o zaman Meclisi Hass-ı Vükelâ'ya memur olan eski sadrazam Kâmil Paşa;

— Elhamdülillâh, diye mırıldanmıştı.

Tam otuz seneden beri hiç kimsenin söylemeye cesaret edemediği Kanun-u Esasî sözü, nihayet yine Hünkâr'ın ağzından çıkmış ve artık bu söz etrafında müzakereye yol açılmıştı. Bu halde bile riyakârlığı elden bırakmayan bazı nazırlar, Abdülhamid'e karşı dua ve sena ile meşgul olurlarken; Sadrazam Said Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın kulağına eğilmiş:

— Şu tehalüke ne sebep bulursunuz, diye sormuştu.

Bundan da anlaşılıyor ki, Said Paşa, Kanun-u Esasi'nin ilânını bir türlü hazmedemiyordu. Mamafih, Memduh Paşa'nın:

— Bu vaziyet karşısında ne yapılabilir, demesi üzerine, Said Paşa:

— Haklısınız, cevabını vermeye mecbur olmuştu.

Cemiyetin Manastır'a İntikali ve Hakim Olması

Yıldız Sarayı'nda bu ahval cereyan ederken Manastır'da da esrarengiz bir faaliyet hüküm sürüyordu. Temmuzun dokuzuncu Çarşamba günü, Umumî rehberlerden Süvari Yüzbaşısı Debreli Zinnun Bey, Manastır merkezî rehberlerinden Levazım memuru Seyfi Bey'i görmüş:

— On balta, kuvvetli bir ip, uzun bir merdiven, birkaç tane de orta cesamette torba tedarik edeceksin. Bunları Dölecik'e götüreceksin. Gece yarısına doğru oraya gelecek arkadaşları bekleyeceksin, diye, Heyet-i Merkeziye'nin bir emrini tebliğ etmişti.

Dölecik, şehir haricinde ve Manastır-Resne yolu üzerinde bir seyir yeri idi. Seyfi Bey bu eşyayı alıp oraya gittiği zaman büyük çınarın altında arkadaşlarından on zabite tesadüf etti. Bunlar da emir almışlar ve buraya gelmişlerdi. Biraz sonra, maiyetinde elli nefer olduğu halde Birinci Avcı Taburu zabitlerinden Resneli Osman Bey'le[111] Mülazım Esad Bey de geldi. Şimdi bütün burada toplananların gözleri, karanlıklar içinde hayal gibi uzanan Resne yoluna dikilmişti. Kalpler helecanla çarpıyor, kulaklar, uzaktan gelecek sesleri araştırıyordu. Resne yolu üzerine çıkarılan posta, koşa koşa geldi.

— Geliyorlar, dedi.

Osman Bey, emir verdi. Elli nefer, yolun kenarına dizildi. Diğer zabitler de heyecan içindelerdi. Resne yolu üzerinden bir toz bulutu kalkıyor, karanlıklar içinde dağılıyordu. Uzaktan, binlerce çarıklı ayağın bu tozlu yola sürtülmesinden hâsıl olan bir hışırtı hissediliyor, ara sıra, birbirine çarpan silâhların madeni sesleri işitiliyordu. Zabitler, daha fazla duramadılar. Birdenbire ileri atıldılar:

— Hoş geldiniz kardeşler.

Yüzlerce, binlerce ses, bir deniz dalgası gibi uğuldadı:

— Hoş bulduk.

Artık, karmakarışık mükâlemeler duyuluyor, bekleyenlerle gelenler, birbirlerinin boynuna sarılıyor, eller sıkılıyor, öpüşülüyor, tam manasıyla bir bayramın meserreti hissolunuyordu. Gelenler, Resne ve Ohri millî taburları idi. mevcutları, üç bini mütecavizdi. Bu taburlara kumanda eden Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerle diğer zabitler de, birer nefer gibi giyinmişlerdi. Niyazi Bey'in çehresini top bir sakal çerçeveliyor; başındaki beyaz keçe külâh ona tatlı bir heybet veriyordu.

111- Şimdiki Kuleli Askerî Lisesi'nde cebir muallimi Osman Bey.

Sevinçli muanakalar *(kucaklaşmalar),* hitam bulduktan sonra, Yüzbaşı Resneli Osman Bey, cebinden mühürlü bir zarf çıkardı. Niyazi ve Eyüp Sabri Beylere uzattı. Bu zarf açıldı. İçinden çıkan Heyet-i Merkeziye'nin emri okundu. Ve sonra bu kâğıt bir kibrit alevine tutularak yakıldı. Vakit dardı. Taburların, yorgun olmasına bakılmadı. Derhal yürüyüş vaziyeti alındı. On dakika sonra şehrin kenarına varıldı. Burada, birtakım zabitler bekliyor; Heyet-i Merkeziye azasından Topçu Mülazımı Yusuf Ziya Bey mütemadiyen emirler veriyor, bu zabitleri muhtelif yerlerdeki vazifelerine gönderiyordu. Taburlar şehrin kenarına gelir gelmez müteaddit kollara ayrıldı. Rehberlik eden Manastır zabitlerinin delâletiyle şehrin muhtelif istikametlerine doğru ilerlemeye başladı. Manastır'ın, dar ve dolambaçlı sokaklarında birer gölge gibi kayan bu kıt'alar, kısa bir müddet zarfında sessiz sedasız hükûmet dairesini, merkez kumandanlığını işgal ettikleri gibi, henüz Mıntıka kumandanlığına tayin olunan Naki Paşa'nın, Merkez kumandanının, Jandarma Alay kumandanının ve sair şahıslarından emniyet edilemeyen zevatın evlerini de abluka altına almışlardı. Asıl kısm-ı külliye gelince:

Başlarında Eyüp Sabri ve Niyazi Beyler olduğu halde sessizce ilerledi. Etrafı bahçe ile muhat olan Müşir Osman Paşa'nın ikametgâhını muhasara etti. Bu esnada, Yüzbaşı Zinnun Bey'le polis Debreli Ahmed Efendi icap eden noktaları gösteriyor, Topçu Mülazımı Yusuf Ziya Bey de alınan tertibatı tanzime çalışıyordu.

En evvel, Seyfi Bey tarafından hazırlanan torbalara toprak doldurularak birer ipe bağlandı. Osman Paşa'nın köşkünü, telgrafhaneye bağlayan telgraf tellerinin üstüne atıldı. Muhabereye imkân kalmamak için teller koparıldı. Bu işi gören redif yüzbaşılarından Hayreddin Bey'di. Sonra, konağı muhafaza eden efradın koğuşu basıldı, silâhları toplandı. Bu sırada bir nöbetçi nefer silâha davrandı. Fakat ateş etmesine meydan verilmeden onun silâhı da elinden alındı. Osman Paşa'nın hiçbir suretle ne mukavemetine ve ne de hariçle muhaberesine imkân bırakılmadı. Bu esnada köşkün kapısı sessizce açtırıl-

mıştı. Buna binaen ne kapılar için hazırlanan baltayla, ne de pencereden girmek için merdiven ve ipe lüzum kalmadı.

Bütün bu işler, tamamen sessiz ve sedasız cereyan ettiği için Osman Paşa tatlı tatlı uyuyor ve birkaç dakika sonra maruz kalacağı akıbetten bihaber bulunuyordu. Zabitandan mürekkep bir heyet ikinci kata çıktı. Paşa'nın yattığı odaya yaklaşıyorlardı. Osman Paşa, bu gürültü üzerine uyandı. Yatağından fırladı. Kapıyı açtı. Karşısında epeyce kalabalık olan zabitan heyetini görünce, birdenbire duraladı. Fakat çarçabuk kendisini toparladı. Büyük bir hiddetle:

— Kimsiniz, ne istiyorsunuz, diye bağırdı.

Her şey düşünülmüş, fakat en evvel Paşa'ya kimin hitap edeceği ve ne söyleyeceği unutulmuştu. Bunun için söz, birdenbire çoğaldı. O zaman Osman Paşa, Cemiyetin eline düştüğünü anladı. Bütün bütün öfkelenerek bağırmaya ve ilk sırada bulunanlara karşı yumruklarını sallayarak tehdit etmeye başladı. Paşa'nın birdenbire içeri atılarak silâha davranmasının da ihtimali vardı. Buna binaen zabitler tarafından kollarından yakalandı.

Bu esnada, Eyüp Sabri Bey'le Niyazi Bey ilerlediler. Arkadaşlarının aralarından geçtiler. Eyüp Sabri Bey, zabitlere işaret ederek Paşa'yı serbest bıraktırdı. Sonra karşısına durarak selâm vaziyeti aldı. Vakur ve kanaat bahşeden bir ses ve tavırla söze başladı:

— Müşir Paşa hazretleri! Emin olunuz ki, burada bulunan zabitandan, zat-i samilerine karşı suikastta bulunacak bir tek fert yoktur. Bu hususta tamamen müsterih olunuz. Bizler, bir maksat uğrunda çalışıyoruz. Bu maksadımız, ulvî ve mukaddestir. Şu dakikada, bu maksadı temine çalışan Cemiyetin emriyle hareket ediyoruz. Vazifemiz, zati devletinizi salimen buradan alıp muazzezen Resne'ye kadar götürmek, orada bir müddet misafir etmektir. Cemiyetimizin zati devletlerine karşı olan hürmetimi arz ediyorum ve şu arizayı da takdim ediyorum, dedi ve elinde tuttuğu mektubu Osman Paşa'ya verdi.

Besmele-i Şerife ve bir Âyet-i kerime ile başlayan bu mektup, epeyce uzun olduğu için buraya aynen dercinden sarfınazar ediyoruz. Ancak şu kadar söyleyelim ki, bu mektup hürmetkâr bir lisanla başlıyor, hiçbir suretle mukavemete imkân olmadığını ihsas edecek cümleler üstünde yürüdükten sonra, buradaki kuvvete teslim olarak mülâyemetle Resne'ye kadar gitmek lâzım geldiğini Osman Paşa'ya tavsiye ediyordu.

Osman Paşa, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti – Manastır merkezi mührünü taşıyan bu mektubu okuyup bitirdikten sonra, birkaç dakika sükûnetle düşündü. Ve sonra, karşısındakilere göz gezdirerek:

— Pekâlâ. Beni biraz yalnız bırakınız. Geceliklerimi değiştireyim de, sizi takip edeyim, dedi.

Fakat kalabalık arasında birdenbire bir ses yükseldi:

— Yalnız bırakmak olmaz. Belki, kendisine bir şey yapar.

Bu fikir, heyet tarafından da tasdik edildi. Birkaç kişi Paşa'nın odasına girdi. Osman Paşa, bunların önünde, geceliklerini çıkararak resmi elbisesini giydi. Ağır ağır merdivenleri indi.

Binbaşı Naki Bey

CEMİYETİN BEYANNAMESİ

Niyazi Bey'le Milli Resne Taburu, Osman Paşa'yı alıp Resne'ye doğru götürürlerken tan yeri ağarıyor, Manastır'da kalan Eyüp Sabri Bey'le Manastır Heyet-i Merkeziyesi şimdi de başka hazırlıklarla meşgul oluyorlardı. Manastır'da bu hazırlık devam ederken Selânik'te de erkenden sokağa çıkanlar, köşe başlarında toplanıyor, duvarlara yapıştırılmış olan beyannameleri okuyorlardı. Bu ihtilâl beyannameleri, gece yarısından sonra, kalabalık semtlerin köşe başlarına yapıştırılmış; hükûmete taraftar olanların yırtıp koparmamaları için de Cemiyetin fedaileri, yeminli polis ve jandarmalar tarafından muhafaza altına alınmıştı. Bir zamanlar, Osmanlı milleti denilen kütle-i muazzamaya hitap eden ve Cemiyetin tarihe geçmeye sezâ olan ilk resmî hitabını teşkil eden bu Beyannameyi aynen dercediyoruz.

Beyanname

Rumî 9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908) Çarşamba akşamı yani Perşembe gecesi Selânik sokakları köşelerine yapıştırılan ihtilâl varakası sureti:

Vatanın refah ve saadetini temin etmek, milletin hukuku mukaddesesini muhafaza eylemek, terakki ve tekemmül esbabını hazırlamak, asayişi umumiyi, emniyeti dahiliye ve hariciyeyi halelden vikaye etmek (korumak) vezaif-i mühimmesiyle mükel-

lef olan hükûmet, otuz şu kadar senedir işbu vezaiften hiçbirini zerre kadar olsun ifa etmedikten maada bütün mesai ve âmâli, vatanın zevaline, milletin kahır ve mazlumiyetine masruf olmuştur (harcanmıştır).

Hükûmet-i hazıra, asırlardan beri Saltanatı Osmaniye'ye tâbiiyetle müftehir olan (övünen) ve necabeti, ulüvvü cenabı, şeceat ve mertliği ile Beynel'akvam (milletler arasında) mümtaz bulunan Milleti Osmaniye'nin merbutiyeti sadakatkâranesini (sadakat ve bağlılığını) suiistimal birkaç edepsizin milyonlarını tezyid (arttırma), ezvakı hayvaniyesini (hayvanî zevklerini) temin için her türlü vesaiti zalime ve hainaneye müracaatla milletin kanını emmekten, dünyaya karşı zelil ve hakir kullanmaktan çekinmemiştir. Efradı milletin eşyayı beytiyesi (evindeki eşyaları) sattırılarak cebren tahsil edilen ve milyarlara baliğ olan paralara, birçok aileleri matemzede ve sefil bırakarak döktürülen kanlara mukabil bu meş'um tarz-ı idârenin devamı müddetince vatanın eczayı mukaddesesinin birer ikişer elden gittiğini, milletin hukuku hürriyetinin birer suretle mahrum edildiğini, haileden daha muzlim (karanlık) cehil ve esarete düştüğünü, dünyanın en nadir hezaini (hazineler) servetini haiz olan memleketin gittikçe tamiri gayrikabil harabiyet ve izmihlâle sürüklendiğini, asırlardan beri kardeş gibi bir arada yaşayan anasırı milletin beyinlerine tohumu nifak ekilerek birbirinin kanlarına susattırdıklarını görmekten beter bir şey kazanılmış mıdır? Hükûmet-i zalimenin bu mertebe-i hıyanette dahi kalmayarak milletin donanmasını imhaya tesaddi eylediğini (kalkıştığını), Şevketi Bahriye'mizi madum (yok) hâle getirerek vatanı her gün daha acı bir sille-i hakaretle zahmdar eylediğini (yaraladığını), havassı mahbule-i merdanesiyle iştihar eden ordumuzun re'si idâresine hırsızları ve alçakları geçirerek zaaf ve perişaniyete sebebiyet verildiğini inkâr etmek kabil midir?

Ey vatandaşlar! Bu acı hakikatlerle kalbinizin her gün ezildiğini hissetmez misiniz? Sizi nimeti hürriyetten, nimeti marifetten mahrum ederek kâbusu belâ gibi vatanın istikbalini tehdit eden bu idâre-i müstebidenin ve akıbetinizin ne olacağını düşünmez misiniz? Muhiti şefkatinde hayat bulduğunuz vatanın

bütün istidadı refah ve saadetine rağmen şu meş'um felâket ve mazlumiyetten muazzep olmaz mısınız? Evlâdı bulunduğunuz vatanın namını bile telaffuzdan sizi menedecek kadar vicdanınızı tazyik eden bu muzlim esaret altında ömür sürmek insanlığınıza hakir gelmiyor mu? Bilmiyor musunuz ki âlemde her hakarete tahammül eden, en mukaddes hukukunu gasp ettiren, benînev'ini düşünmeyen insan, hayvandan farkı olmayan şerefsiz bir insandır.

Ey ahali, ey çiftçiler! Namuskârane mesainiz neticesinde kazandığınız ve maişetinizden ayırdığınız paralarla daha ne zamana kadar İstanbul'daki edaninin kise-i mel'anetlerini doldurmaya, köşkler, apartmanlar vücuda getirmelerine yardım edeceksiniz? Padişah ile milletin arasına girecek hükûmetin Müşirlikten bed'ile Vilâyetlere ve Sadarete varıncaya kadar bilcümle makamatını ehliyetsiz, faziletsiz ve namussuzlara veren, mahkemelerimizde hak ve adâlet yerine zulüm ve rüşveti ikame eden, en âli mekâtibimizi hakikat ve marifetimizi tahrif edici hafiyelere makar ittihaz ettiren, gazetelerimizi herkesin tezyif ve tahkirine lâyık eracifnameler hâline koyan, her nevi tekellümâtı medeniyeden, vesaiti muvasaleden mileli sairenin binde biri nispetinde olsun istifadeye mâni olan askerlerimizi sefil ve çıplak bırakan işbu edadinin daha ne zamana kadar haraçgüzarı olacaksınız?

Artık yetişir! Vatanın istihsali saadet ve hürriyeti uğrunda hayatını hiçbir şeyden esirgemeyen, muhabbeti vataniyeyi en büyük meziyeti insaniye tanıyan, bilâtefrik cins ve mezhep bilcümle Osmanlı erbabı hamiyeti olarak veya hür olmak ahdü peymanı ile millete müstefid olduğu şekrahı halas ve necatı açmaya, saadet ve hürriyetine set çeken mevanii kırmaya azmeylemiştir. Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti namı tahtında birleşen işbu erbabı hamiyet, mazlumun hakkını zalimden almaya ve hukuku mağsubet tailiyeyi istirdat eylemek için idâre-i cebriyei hazırayı lağv ile millet mecalisini açtırmak kararı kat'isindedir.

Cemiyetin vücudundan agâh olmayan erbabı namus ve fazilet vatandaşlarımıza ihtar ederiz ki, bize pirev olabilecek metanetten mahrum iseler istihsali pek karip (yakın) olan bu maksadı âli

karşısında hiç olmazsa icabatı namus ve haysiyetten ayrılmasınlar! Çünkü millete hıyânet edenlere cezalarını vermek maksadı adâletpervarenesinden asla inhiraf etmeyecektir. Nankör hükûmeti zalimeye dahi ihtar ederiz ki, millet hayatının da fevkinde bir kuvvetle istihsali hürriyete çalışacağından âmâli müstebidanesi uğrunda şaşkınca tedabirden içtinap eylesin! Çünkü Cemiyet ve milletin mukabele-i taarruzkâranesi hükûmeti pek çok zayiat ile intibaha geçirecek şiddette olacaktır. Cenab-ı Hak zalimlerin düşmanı, hak ve adâlet isteyenlerin muinidir.

Yaşasın vatan: yaşasın millet, yaşasın hürriyet;

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Selânik Merkezi

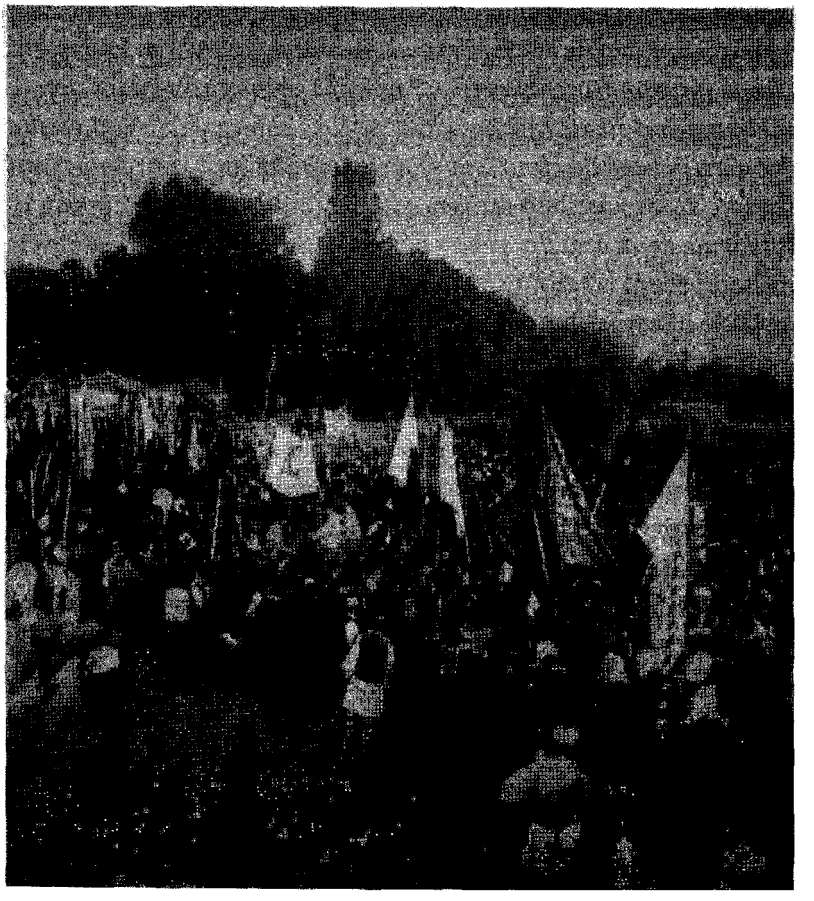

Manastır'da Meşrutiyet Gösterisi

SELÂNİK VE MANASTIR'DA MEŞRUTİYETİN İLÂNI

7 - 8 Temmuz gecesi, Erkânıharp Binbaşısı Cemal Bey'in evinde, Cemal Bey'le Erkânıharp Binbaşısı Fethi Bey tarafından kaleme alınan bu beyanname, birkaç saat zarfında bütün Selânik'i coşturmaya kâfi gelmişti. Fakat ortada ne bir nümayiş ve ne de ihtilâlden eser görünmüyordu. Çünkü bugün Temmuz ayının 10'uncu Perşembe günü idi. Merkez-i Umumî'ce verilen karar mucibince Meşrutiyet yarın yani Temmuz'un 11'inci Cuma günü her yerde ve hep birden ilân edilecekti.

Halbuki; Serezdekiler, Sadrazam Said Paşa'dan vazıh ve sarih bir cevap alamayınca fenâ halde kızmışlar, o gece Mutasarrıf Reşid Paşa da dahil olduğu halde Belediye Reisi Âkil Bey'in evinde toplanarak son kararlarını verdikten sonra, sabahleyin erkenden hükûmet meydanında nümayişe başlamışlardı. Serez'in meşhur olan büyük davulları azametli bir ahenkle çalıyor, halkı, bu büyük nümayişe iştirak ettirmek için muhite velvele saçıyordu. Davul seslerini işiten halk toplanıyor, koca meydan, her cins ve milletten kadın ve erkeklerle doluyordu. Saat de Alaturka bire geldiği zaman hatipler nutuklara başlamışlar:

— Yaşasın hürriyet! Yaşasın meşrutiyet! Feryatlarıyla ortalığı çınlatmışlar ve büyük bir coşkunlukla alkışlamışlardı. Artık,

Rum Bulgar'a, Bulgar Türk'e, Türk Arnavut'a sarılıyor, herkes birbirini kucaklıyor, galeyan gittikçe artıyordu.

***

Serez, bu büyük saadetin coşkun heyecanlarını yaşarken, Manastır'da ve kışlalarda da;

"Silâh başına!" boruları çalınıyor, Hazırlanan kıt'alar, Kırmızı Kışla Meydanı'nda toplanıyordu. Topçu On üçüncü Alayın Beşinci Mantelli bataryasına daha akşamdan hazırlık emri verilmişti. Bu bataryaya Topçu Mülâzımevveli Muammer Bey[112] kumanda edecekti.

Selânik'te olduğu gibi Manastır halkı da sabahleyin sokaklara çıkar çıkmaz, duvarlara yapışan beyannamelerle karşılaşmış, bir saat evvel Osman Paşa'nın Resne'ye götürüldüğünü haber almıştı. Cemiyet efradı her tarafa dağılmışlar, halkı heyecana getirecek propagandalara başlamışlardı. Bu sırada, Kışla Meydanı'nda bir askeri bandosu "Ey gaziler![113]" havasını çalıyor; müzika sesini işiten halk, akın akın Kışla Meydanı'na dökülerek koca meydanı dolduruyordu.

Meşrutiyeti ilân eden ilk nutuk, bir top arabası üzerinde irâd edilecekti. Bu nutku da Manastır Harbiye Mektebi Ders Nazırı, Erkânıharp Kolağası Vehip Bey söyleyecekti. Fakat neticenin ne olacağı henüz bilinmiyordu. Buna binaen, her ihtimale karşı kendini kurtarabilmek için Vehip Bey hakkında, "Bu nutku irad etmediğiniz takdirde idama mahkûmsunuz" diye uydurma bir karar verildi. Vehip Bey bu nutku, cebine yerleştirdi.

Sabahleyin, saat Alaturka iki buçuğa gelmişti. Batarya Kumandanı Muammer Bey, Beşinci Bataryaya hareket emrini verdi. Altı top, kışlanın ambarından çıkarılarak kışlanın istasyon cihetindeki köşesi, istikametinde, topların ağızları şehre müteveccih bir halde yirmişer adım ara ile bir sıraya dizildi.

O esnada, tuhaf bir hâdise oldu. Sevinç ve heyecandan, manevra hartucu almak unutulmuştu. Derhal her topun toparlak-

112- Üsküdar'da, Topçu Miralaylığından mütekaid. Z. Ş.
113- Çünkü o tarihte askerî bandolar bundan başka millî bir hava bilmiyorlardı. Z. Ş.

larına birer çift hayvan koşturuldu. Hatta Muammer Bey de giderek Ambar memuru Alay Emini Hüseyin Efendi'yi buldu. Hartuçlar alınarak bataryaya avdet olundu.

Artık her şey hazırdı. Oradan oraya koşan Cemiyet azalarının alnından ter damlıyor, heyecanla çarpan kalpleri, göğüslerine sığmıyordu. Gece verilen karar mucibince Vali Hıfzı Paşa ile hükûmet erkânı da gelmişler, kendilerine tahsis edilen yere dizilmişlerdi.

Saat, tam üçe geldiği zaman, keskin bir boru sesi dalga dalga yayıldı. Kışlanın solgun duvarlarında coşkun akisler yaptı. Herkes, vaziyet aldı. Vehip Bey, arkadaşlarının arasından sıyrıldı, süratli bir yürüyüşle ortada duran top arabasına giderek bir hamlede üstüne çıktı. Bu esnada, bu koca meydanı dolduran binlerce halkın sesi birdenbire kesilmiş, gözleri Vehip Bey'e çevrilmişti. Yine bu esnada, birinci topun on adım sağ açığında duran Muammer Bey, dik bir sesle bataryaya kumanda verdi:

— Manevra hartuciyle[114]...

Topların kuyruklarındaki kapaklar, açıldı. Hartuçlar sürülerek kapandı. Numara neferleri, vaziyet aldı.

Vehip Bey, tiz ve tannan bir sada ile:

— Vatandaşlar! diye nutka başlar başlamaz, Muammer Bey'in gür sesle verdiği kumanda, bataryanın üstünde dalgalandı:

— Meşrutiyetin şerefine. Sağdan ateş!

Birinci Takım Kumandanı heyecandan titreyen bir sesle bağırdı:

— Birinci tooop... Ateeeeş...

Meşrutiyetin bu ilk topu, Manastır'da atılmış, fakat coşkun sesi; İstanbul'da, Yıldız Sarayı'nın semasında korkunç akisler yaratmıştı.

Manastır'da patlayan topların tarrakası Yıldız Sarayı'nda aksettiği zaman, Abdülhamid'in irâdesiyle Meşrutiyetin ilânına karar verilmişti. Fakat bu kararın vilâyetlere tebliği, Sadrazam

114- Merminin arkasından namluya sürülen bezden veya kartondan barut kesesi.

Said Paşa tarafından tam on altı saat tehir edilmişti. Bu müddet zarfında da gerek Rumeli vilâyetlerinde ve gerek İstanbul'da şu mühim hâdiseler cereyan etmekte idi.

"Meşrutiyet derhal ve resmen ilân edilmezse, yüz bin kişi ile İstanbul'a geliyoruz" diye Serez'den Mabeyin'e çekilen telgrafnameyi müteakip, Manastır vilâyetinden de şu telgraf gelmişti:

"Huzuru akdesi hazreti padişahiye ve Huzuru sadaretpenahiye

Bu gece Kolağası Eyüp ve Niyazi Efendilerin tahtı kumandasında ahali ve efradı asakiri şahaneden mürekkep iki bin kadar müsellâh (silahlı) bir kuvvet, Manastır'a gelip âcizlerinin ve daha bazı ümeranın ikametgâhları abluka edilmiş, saat altı buçukta sekiz yüz kişi Müşir Paşa Hazretlerinin ikametgâhlarını sararak ve Paşa'yı müşarünileyhin muhafazasına mahsus olan kıt'a-i askeriyenin silâhlarını toplayarak müşarünileyh hazretlerini kaldırıp götürmüşler ve Manastır kuvve-i askeriyesinin kaffesi (tamamı) ve efradı ahaliden dahi üç bin beş yüz kişi onlara iltihak etmiş olduğu berayı malûmat maruzdur.

10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) Vali Hıfzı"

Yıldız Sarayı sakinlerinin asabı üzerinde bu telgrafın verdiği sarsıntı henüz zail olmamıştır ki, Yıldız Telgrafhanesi'nin makinesi tekrar işledi. Bu defa da şu telgraf geldi.

"Mabeyni hümayun Başkitabetine

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Heyet-i Merkeziyesi tarafından vaki olan dâvet üzerine bugün çakirleri de dahil olduğu halde bilumum memurini mülkiye ve askeriye ve eşraf ve mutebaranı memleket ve konsoloslar ve ahaliden yetmiş bin kişi, kırmızı kışla meydanında toplanarak vatan ve milletin saadet ve selâmeti duaları tekrar edildikten sonra, tesisi celili cenabı hilâfetpenahî olan Kanun-u Esasî'nin iade-i mer'iyeti (yürürlüğe girmesini) ve Meclisi Meb'usan'ın küşadı hususunun zatı hazreti padişahiden istirhamı için ahdümisak edildiği ve bu emniye-i umumiyenin husulüne derhal müsaade buyurulacağından kimsenin şüphesi olmadığından, şimdiden ilânı meserrete iptidar

olunarak yirmi bir pare top endaht olunduğu maruzdur.

10 Temmuz 324 Manastır valisi Hıfzı"

Bu telgrafın vürudundan biraz sonra, Babı Seraskeri telgrafhanesine de Üçüncü Ordu müşiriyetinden şu telgrafname gelmişti:

"Huzuru Sam-i Seraskeriye

Cemiyeti malûme-i fesadiye tarafından Temmuzun dokuzuncu gecesi Selânik sokaklarına ilânname şeklinde birer hezeyanname yapıştırılmıştır. Bunlardan bir adedinin elde edilerek posta ile irsal kılındığı maruzdur.

10 Temmuz 324

Yaveranı hazreti şehriyariden

Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim

Abdülhamid, artık "suyun akıntısına doğru gitmekten başka çare olmadığına" kanaat hâsıl ettiği için tenha bir odaya çekilmiş, yalnız başına oturuyor, meşrutiyetin ilânı lüzumuna dair vükelâ tarafından tanzim edilecek arz mazbatasını bekliyordu.

Bu esnada, başta Manastır şehri olduğu halde Rumeli'nin birçok şehir ve kasabaları meserret dalgaları içinde çalkalanıyor.

"Yaşasın hürriyet!" nidaları arttıkça artıyordu.

Mamafih Manastır'da halkın gösterdiği bu sürur ve heyecana mukabil endişeli saatler geçirenler de vardı. Sabahleyin Vali Hıfzı Paşa tarafından İstanbul'a çekilen telgrafa henüz bir cevap alınamamıştı. Bu cevapların gecikmesi, gerek valiyi ve gerek Heyet-i Merkeziye'yi endişeden endişeye düşürüyor; sarayın ve hükûmet merkezinin Meşrutiyet aleyhinde bir inat ve ısrar göstermesinden ve bu yüzden de çetin bir vaziyet tahaddüs etmesinden *(ortaya çıkmasından)* korkuluyordu.

Akşama kadar bu endişe ve ihtimallerle şurada burada dolaşan ve halkı büsbütün coşturmak için propagandalarla meşgul olan Heyet-i Merkeziye azaları, geç vakit Nüzhetiye Bahçesin-

de toplanmışlar, küçük küçük gruplara ayrılmışlar, gittikçe artan bir heyecanla en makûs fikirleri münakaşa ediyorlardı.

İşte, bu endişeli dakikalarda vali tarafından gönderilen mühürlü bir zarf geldi ve orada bulunanların kalbini titretti. Zarf açıldı. İçinde, İstanbul'dan gelen bir telgraf vardı. Bu telgrafı, Vali Hıfzı Paşa'nın mezunen Manastır'da bulunan mahdumu Nüzhet aldı, okumaya başladı:

"Manastır Vilâyetine,

C. 10 Temmuz 1324. Merasimi askeriye icrası ve top endahtı gibi ahval, kanunu askeriye mugayir ve müsebbipleri hakkında mücezatı daidir. Kanun-u Esasî'nin iade-i mer'iyeti ve Meclisi Meb'usanın içtimaa dâveti, hasbezzaman muvafık olup olmayacağı Meclisi vükelâca derdesti tezekkürdür. (görüşülmektedir) Cemiyetin, kuvayı müsellehasını teşkil eden efradın hemen silâhları alınarak memleketlerine gönderilmesi icap eder.

10 Temmuz 1324 Sadrazam Said"

Gerek bu telgrafı okuyan Nüzhet Bey ve gerek dinleyen Heyet-i Merkeziye azaları, adeta donakalmışlardı. Said Paşa'nın, ya derin bir gaflet veyahut da iltizamî bir hareketle gönderdiği bu cevaptan çıkarılacak mana açık ve sarihti. Demek ki hükûmet merkezi, halkın arzu ve hissiyatını hiçe sayıyor, daha hâlâ tafrafüruşane emirler vermekte devam ediyordu. Şu halde yapılacak bir şey vardı. O da, bu meselede sonuna kadar dayanmak ve çarpışmayı göze almaktı.

- 1. BÖLÜM SONU -

2. BÖLÜM

Uzun müddetten beri Babıali'de bulunan ve devletin kavaninine *(kanunlarına)* tamamen vâkıf olan Vali Hıfzı Paşa'nın mahdumu Nüzhet Bey, meseleyi sekinetle tetkik ve halletmeyi teklif etti. Ve sonra:

— Yapılacak en makul hareket, düsturdaki idâre-i vilâyet kanununu tatbik etmek ve İstanbul'la alâkayı kesmektir, dedi.

Tabiidir ki bu fikir, orada bulunanlara mülâyim geldi.

Halk, bütün bunlardan bihaber... Derin bir vecdi sürur içinde:

"Yaşasın hürriyet!" diye haykırıyor, Alay bandosu neş'eli valslar ve kadriller çalıyor, Dırahor boyundaki kahve ve gazinolardan meserret ve heyecanlar taşıyor. Koca Manastır şehri, tarihi bir gün yaşıyordu.

Temmuzun onuncu günü Manastır'da Meşrutiyet bu suretle tes'it edilirken *(kutlanırken)*, Selânik büsbütün başka bir manzara arz ediyordu. Burada inkılâbın ilk hareketi, kanla başlamıştı. Güneşin altın ziyaları Olimpos tepelerini yaldızlarken, köşe başlarındaki ihtilâl beyannamelerini heyecanla okuyan halk, birbirlerinin kulağına eğiliyor ve şu havadisi tekrar ediyorlardı:

— Haberiniz var mı? Üç kişiyi kurşuna dizmişler.

Bu şayia, tamamen doğru idi. Selânik'in yerlilerinden hafiyelikle iştihar etmiş *(ünlenmiş)* olan üç kişi, sabahleyin erkenden evlerinden kaldırılmış. Kapıcılar tarafındaki Tumba mevkiine götürülmüş. Orada 99'uncu Bölüğü teşkil eden fedai zabitler tarafından kurşuna dizilmişlerdi. Filhakika bu adamlar o gün hiçbir fenalık yapmamışlar ve Cemiyetin o günkü hareketine hiçbir surette müdahalekâr bir vaziyette bulunmamışlardı. Fakat, hem hükûmete ve hem halka karşı bir dehşet vermek ve inkılâp hareketlerine karşı muhalefette bulunacakların peşinen önüne geçmek isteyen Cemiyet, bir terör yapmaya karar vermiş. Bu üç bedbaht da, bu karara kurban gitmişti.

Aynı zamanda, Müfettiş-i Umumi Hilmi Paşa ile Müşir İbrahim Paşa'ya da bir mektup gönderilmişti. Bu mektuplarda; Cemiyetin emel ve maksadının ne derece mukaddes olduğu bir daha izah olunduktan sonra "Buna mani olmaya teşebbüs eden kimseler hangi mevki ve makamda bulunursa bulunsunlar, bu hareketlerin cezalarını kanlarıyla ödeyeceklerdir" denilmişti. Nitekim bu mektupları alan Hüseyin Hilmi Paşa ile Müşir İbrahim Paşa; Tumba Mevkiinde Cemiyet tarafından üç hafiyenin bilâperva kurşuna dizildiğine de muttali olduktan *(haber aldıktan)* sonra Cemiyetin harekâtına müdahale etmenin vakti geçtiğini tamamen hissetmişler ve ne duvarlara yapıştırılan ihtilal beyannamelerini toplatmaya ve ne de Tumba'da kurşuna dizilenler hakkında tahkikat ve takibat yapmaya cesaret edememişlerdi.

Müşir İbrahim Paşa'nın Cemiyet hakkındaki tarassudat ve takibatını kırmak için esasen bir hafta evvel harekete geçilmişti. İbrahim Paşa'nın oğlu Nureddin Bey celp edilmiş, babasının bu hareketi devam ettiği takdirde behemehâl idam edileceği bildirilmiş ve İbrahim Paşa'ya verilmek üzere kendisine bir de mektup tevdi edilmişti. Bu mektupta "Cemiyetin amal ve maksadına mümanaat etmek *(karşı koymak)* sizin değil, hükûmetin bile yed'i kudretinde değildir. Binaenaleyh, Cemiyetin bütün arzularına mümaşaattan *(rıza göstermekten)* başka çare kalmamıştır. Bu fikri kabul ettiğiniz takdirde, yarın ki Cuma günü Cuma namazını eda etmek üzere Yalılardaki Hamidiye Camii'ne ge-

liniz. Minberin sağ tarafında ikinci safta ahz-ı mevki ediniz. Bu suretle, artık Cemiyetin amaline muhalefet etmeyeceğinizi ispat eyleyiniz" denilmişti.

İbrahim Paşa, Temmuzun üçüncü Perşembe günü aldığı bu mektup üzerine ertesi Cuma günü Hamidiye Camisi'ne gelmiş, mektupta verilen talimat mucibince hareket ederek, artık Cemiyetle uzlaştığını fiilen ispat eylemişti. Böyle olmakla beraber İbrahim Paşa hem İstanbul'u ve hem de Cemiyeti memnun etmek istemiş, oğlu Nureddin Bey'le:

— Cemiyetin yapacağı şeylere fiilen mani olmam. Ancak bunu İstanbul'un bilmemesi lâzımdır. Bunun için de hadisatı İstanbul'a bildirmeye mecburum. Bu arada haklarında ağır sözler yazarsam mazur görsünler, diye haber göndermişti.

Buna binaen bu bir hafta zarfında İbrahim Paşa'nın İstanbul'la vuku bulan muhaberatı tamamıyla Cemiyetin malûmatı altında cereyan etmişti.

Hüseyin Hilmi Paşa'ya gelince:

10 Temmuz günü sabahı Cemiyet tarafından gönderilen mektubu henüz okuyup bitirmişti ki, Manyasîzade Refik Bey'in kendisini ziyârete geldiği haber verildi. Refik Bey, esasen Hilmi Paşa'nın eski bir dostu idi. Şimdiye kadar aralarında Cemiyetin leh ve aleyhinde birçok sözler geçmişti. Hilmi Paşa, Manyasizade'yi fikrinden ve yolundan çevirmeye pek çok uğraşmış, fakat muvaffak olamamıştı. Refik Bey Hilmi Paşa ile karşılaşır karşılaşmaz:

— Paşam, size bugün en halis bir dost sıfatı ile geliyorum, diye söze başladı.

Artık Cemiyetin bütün Rumeli'de umumi ihtilâl hareketine geçtiğini izah ettikten sonra, sözlerini şu suretle tamamladı:

— İstinat ettiğiniz bütün kuvvetler, Cemiyetin eline geçmiştir. Maiyetinizde bulunan en büyük memurdan tutunuz da, en son jandarma neferine kadar, kâmilen Cemiyetin adamıdır. Cemiyetin kuvveti karşısında, tek başınıza kalıyorsunuz. Buna binaen artık Cemiyete karşı hükûmet kuvvetiyle muhalefet ve

mukavemetin imkânı kalmamıştır. Bundan sonra, yapılacak her şeye karşı sükût ile mukabele ederseniz, hakkınızda hayırlı olur. Aksi takdirde vahim bir akıbetle karşılaşmanız muhakkaktır. Bugün buraya sizin şahsî bir dostunuz sıfatı ile geliyorum ve bunları söylüyorum. Namusumla temin ederim ki, bu sözlerim basit bir tehditten ibâret değil. bilâkis, hakikati arz etmekten ibârettir. Bu teklifi kabul ediniz. Sonra mükâfatını görürsünüz.

Esasen Tumba'da, al kanlar içinde yere serilen bedbahtların bu feci akıbetlerini haber aldığı dakikadan İtibaren Hüseyin Hilmi Paşa'nın ayakları suya ermişti. Şimdi Manyasizade'nin bu sözleri de derhal tesirini gösterdi. Hüseyin Hilmi Paşa, bundan sonra Cemiyete karşı muhalif bir vaziyet almayacağına dair Refik Bey'e teminat gösterdi.

Bu iş de bu suretle bitmiş, artık hükûmetin bütün kuvvet ve kudreti tamamen Cemiyetin eline geçmişti. Öğleye doğru Selânik, coşkun bir belde hâlini aldı. İşini gücünü terk ederek sokaklara, dökülen halkın çehrelerinde, kalplerinde kaynayan, bir meserretin neş'eli tezahüratı vardı. Cemiyet propagandacıları ortada dolaşıyor; halk kitlelerinin arasına sokularak Manastır'da, Serez'de, Üsküp'te, İşkodra'da hülâsa bütün Rumeli'de hürriyetin ilân edildiğini müjdeliyorlardı.

Fakat hürriyet ne demekti? Ve bu hürriyet ilân edildikten sonra, ne yapmak lâzım gelecekti? Halkın büyük bir zümresi bunu bilmiyor bu vaziyete karşı yapılacak hareketi kestiremiyorlardı. Sonraları Hürriyet Meydanı tesmiye olunan *(adı verilen)* Olimpos Oteli'nin önündeki meydanda halk küme küme toplanıyor; vaziyeti bilenler, bilmeyenlere izaha çalışıyordu. Birden bire:

— Vatandaşlar! diye bir ses yükseldi.

Bir hatip oradaki gazinonun önünde duran masanın üstüne çıkmış, Meşrutiyet'in ilk nutkunu vermeye hazırlanıyordu. Burada, bu nutku diğer bir nutuk takip ederken, birdenbire hatiplerin adedi çoğalıvermişti. Şimdi, Selânik'in muhtelif semtlerinde, arabaların sandalyesi üstüne çıkan ve elindeki bayrağı

sallaya sallaya hürriyet ve meşrutiyeti izaha çalışan birçok natıkaperdazlar *(etkili konuşmacılar)* zuhur edivermişti.

Hürriyet ve meşrutiyetin faziletinden bahseden ve Cemiyet namına söz söyleyen bu hararetli hatipler, kimlerdi? Bunu Cemiyet azaları da bilmiyor, hatta birçoklarının önünde durarak birbirlerinin kulağına:

— Yahu! Ben bu adamı Cemiyete sokmak için çok uğraşmış da muvaffak olamamıştım. Hâlbuki bak. Meğer bizdenmiş, diye hayret gösteriyorlardı.

Bu esnada gerek Merkez-i Umumî ve gerek Selânik Heyet-i Merkeziyesi, sükûnetini tamamen muhafaza ediyordu. Her iki heyet de biraz şaşırmış vaziyette idi. Çünkü bütün Rumeli'de, ertesi gün hep birden Meşrutiyet ilân edilecekti. Verilmiş olan bu kat'i karara karşı, şimdi evvela Serez'in ve sonra da Manastır'ın birdenbire Meşrutiyeti ilân edivermeleri Merkez-i Umumî'yi düşündürecek bir vaziyet husûle getirmişti. Bu emrivaki karşısında kalan Merkez-i Umumî, artık isyan hareketini umumileştirmek lüzumunu hissediyor; Telgrafhaneye gönderdiği bir heyet vasıtasıyla Rumeli'nin en ücra köşelerine kadar inkılâp hareketini tamime çalışıyordu.

Aynı zamanda Merkez-i Umumî Selânik'te büyük tezahürat yapılmasını istemiyor, birbirine zıt olan birçok milletlerin bu coşkunluk arasında bir hadise çıkarmalarından ve bu vesile ile de Selânik'te bulunan ajan sivillerin, konsolosların bir müdahale kapısı açmalarından korkuyordu. Fakat gariptir ki, dost düşman, herkes birbirini kucaklıyor. Gittikçe artan meserretli bir galeyan, Selânik'in cadde, sokak ve gazinolarını dolduruyordu.

Bütün gün, büyük bir sürur ve sevinç içinde geçmiş ve nihayet, akşam olmuştu. Halk, akın akın Beyazkule bahçesine toplanıyor. Burada da nutuklar söyleniyor, Cemiyet alkışlanıyordu.

Merkez-i Umumî azalarından bazılarıyla Cemiyetin ilk müessirlerinden birkaç zat, bir masada, oturmuşlar; hem İçiyor, hem de halkın bu coşkunluklarını büyük bir memnuniyetle

seyrediyorlardı. Bunların arasında bulunan Binbaşı Naki Bey, birdenbire kalktı. Orkestranın şefine:

— Mayestro! Çal. Marseyyez'i çal, diye bağırdı.

Fakat tuhaftır ki, çalgıcılar, Marseyyez'i pekiyi bilmiyorlardı. Böyle olmakla beraber yine birbirlerine uyarak bu büyük inkılâp marşını çalmaya başlamışlardı. O zaman halkın coşkunluğu bir feveran hâlini aldı. Binlerce halk, ellerini birbirine çarpıyor ve:

— Yaşasın hürriyet! diye haykırıyor, Selânik'in yıldızlı semasını çınlatıyorlardı.

Lâkin. Manastır'da olduğu gibi burada da Cemiyet erkânının kalbinde gizli bir üzüntü vardı. Evvelâ Manastır'da, Serez'de, Gürice ve sonra birçok merkezlerde Meşrutiyet ilânının üstünden on bir, on iki saat geçtiği ve gerek oralardan ve gerek Rumeli'nin diğer şehir ve kasabalarından İstanbul'a bir hayli tehdit telgrafları çekildiği halde, bunların hiç birine cevap verilmemişti. Şu halde bu vaziyete karşı hükûmetin nasıl bir hareket takip edeceği henüz belli değildi. Cemiyet erkânı bunu düşündükçe mustarip oluyor; bütün bu neşeli saatlerin birdenbire duruvererek neticenin kanlı bir akıbete doğru sürükleneceğinden korkuyorlardı.

Hüseyin Hilmi Paşa

İZMİR'DE HAREKETLİ GÜNLER

Yine 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) Perşembe günü, İzmir'de de mühim hâdiseler oluyordu. Gerek İzmir halkı ve gerek İzmir hükûmeti Rumeli'de Cemiyet tarafından Meşrutiyet'in ilân edildiğini bilmiyorlardı. Hatta Mabeyinde cereyan eden müzakerattan da haberdar değillerdi.

Rumeli'deki asilerin tedibi için İzmir Redif Fırkası'nın ne suretle silâh altına alındığını ve ne şekilde sevkiyat yapıldığını yazmıştık. Bu sevkiyat ayın sekizinci gününe kadar devam etmişti. O gün İzmir'de, Cemiyet azalarının arasında birdenbire bir şayia dolaşmaya başladı. Güya, Tütüncü Yakup Ağa ismini taşıyan Doktor Nâzım Bey, hafiyeler tarafından keşfedilmiş, tevkifi için de emir verilmiş.

Bu haber, Cemiyet azalarını telâşa düşürdüğü gibi. Nâzım Bey'i de fenâ halde korkutmuştu. Heyet-i Merkeziye derhal içtima etti. Nâzım Bey'in kaçırılmasına karar verildi. Nâzım Bey'e bir asker elbisesi giydirildi. Zabit arkadaşların himayesinde olarak kışlaya götürüldü. Bornova Redif Taburu yüzbaşılarından Mansur Efendi'nin odasına teslim edildi Nâzım Bey, Mansur Efendi'nin emir neferi maskesi altında o geceyi kışlada geçirdi.

Ertesi günü Alaşehir Taburu Selânik'e sevk ediliyordu. Nâzım Bey yine zabit arkadaşların himayesinde olarak, Alaşehir Taburu'nu nakledecek vapura aşırıldı. Asker arasına karıştırıldı. Biraz sonra vapur demir aldı. Yavaş yavaş limandan açıldı. Fakat vapur tam Yenikale hizasına gelir gelmez tevakkuf etti *(durdu)*. Beş on dakika bekledi sonra, geri, dönerek tekrar limana geldi. Eski yerine, demirledi.

Kordonboyu'nda bekleyen ve bu vaziyeti gören Cemiyet erkânı vapurun evvelâ tevakkuf etmesine ve sonra da avdet ederek yine limanda demirlemesine hiçbir mana verememişlerdi. Birçok ihtimalleri nazar-ı dikkate alırlarken, fikirleri bir noktada saplandı.

Nâzım Bey'in vapurda olduğu haber alındı. Vapur geri çevrildi. Şimdi hafiyeler tarafından aranılacak. Nâzım Bey de yakalanacak.

Cemiyet erkânı, bu ihtimal karşısında ittifak eder etmez derhal bir sandala atladılar. Vapura giderek merdivenleri tırmandılar. Aynı endişe ve ihtimal ile titreyen Doktor Nâzım Bey'i vapurdan aldılar. Yine kışlaya ve Yüzbaşı Mansur Efendi'nin odasına getirerek sakladılar ve orada da Cemiyete mensup zabitlerden bir nöbetçi bıraktılar.

Hâlbuki biraz sonra, İstanbul'dan gelen emir üzerine sevkiyata nihayet verildiği anlaşılmış, gerilen sinirler de yatışmıştı. Fakat her ihtimale karşı Nâzım Bey'in asker elbisesini çıkarmaması ve bir müddet bu suretle kışlada kalması kararlaştırılmış, Cemiyet erkânı da dağılmıştı. Rumeli'den gelen gizli haberler ve bu gibi müteferrik hâdiseler, İzmir'deki Cemiyet mensuplarını da heyecana sevk ediyor ve Rumeli'de olduğu gibi İzmir'de de fiili bir hareketin lüzumuna dair kanaat veriyordu.

Sonra, vaziyet de buna müsaid görünüyordu. Rumeli'de birbirini takip eden mühim hadiselerin bastırılması için koca bir redif fırkasını sevk etmek derecesinde telâşa düşen ve sonra da birdenbire bundan vazgeçen hükûmetin, artık ne yapacağını şaşırarak bocalama derecesine geldiği açıktan açığa anlaşılıyordu. Şu halde, Rumeli'de olduğu gibi İzmir ve havalisinde de

bir takım hareketler vukua getirilecek olursa, maksada bir an evvel vasıl olmak ihtimali çoğalıyordu.

İşte Doktor Nâzım Bey meselesinden dolayı epeyce heyecân geçiren Cemiyete mensup zabitler, bu mülâhazalarla da hali işbaa geldikten sonra Temmuzun onuncu günü öğleden sonra Kokaryalı'da iskele kahvesinde bir içtima yapmaya karar vermişlerdi. İzmir gibi bir hayli saray hafiyesi mevcut olan bir muhitte güpegündüz böyle bir içtima yapmak, mühim bir cür'etkârlıktı. Fakat buna rağmen zabitlerle diğer bazı Cemiyet erkânı tam muayyen vaktinde kahvede toplanmışlardı.

Müzakere, akşama kadar devam etti. Hararetli nutuklar söylenildi. Nihayet, şu maddeler tespit edildi:

— Terakki ve İttihat Cemiyeti İzmir merkezi, bugünden itibaren alenen faaliyete geçecektir,

— Kuşçubaşı Eşref'in idâresi altında bir çete teşekkül edecek. Bu çete ertesi günü akşamı Yahudi maşatlığında bir pusu tutacak. Her gün o yolda evine gidip gelen Kumandan Tevfik Paşa'yı bekleyecek. Ve kumandan geçerken üzerine ateş açılarak öldürülecek. Bu suretle İzmir'de de ikinci bir Şemsi Paşa hâdisesi vukua getirilecek.

— İttihatçı zabitan ile eli silâh tutan Cemiyet erkânından diğer bir grup, toplu bir halde evvelâ kışlayı basacak. Askerin emir ve kumandasını eline alacak. Sonra da hükûmet dairesine giderek ve valiyi ıskat eyleyerek hükûmetin idâresine de vaziyet edecek. İtimada şayan zevattan biri kumandanlık, diğeri de valilik makamına geçirilecek.

— Cemiyet erkânından bir heyet, Posta ve Telgraf İdâresini işgal eylemekle beraber, polis ve jandarma daireleri de ele geçirilecek, bunların başına da birer zabit tayin edilecek.

— Bütün bu işler olup bittikten sonra derhal kışla meydanında toplanılacak. 101 pare top atılarak Meşrutiyet ilân olunacak.

— Meşrutiyet'in ilânı, İzmir'de gazete ve beyannamelerle, mülhakatta da telgraflarla halka bildirilecek.

— Çerkes Reşid ve Sami'nin kumandasında toplanacak kuvvetli çete İzmir'den çıkacak; Menemen, Manisa, Bandırma istikametine doğru ilerleyecek; halkı ihtilâle teşvik edecek; Geçtikleri yerlerde Meşrutiyeti ilân etmekle beraber derhal teşkilât vücuda getirilecek. Hükûmet dairelerinin idâresi başına, Cemiyet namına tahlif edilmiş adamlar geçirilecek.

— Vilâyet merkezlerine telgraflar yağdırılarak, Abdülhamid'in hal'i ve Cemiyet tarafından Kanun-u Esasi'nin ilân edildiği her tarafa bildirilecek, bu isyanın umumi bir şekil alması temin edilecek.

— İzmir uleması Belediye Dairesi'ne toplattırılacak Abdülhamid'in hal'i *(tahttan indirilmesi)* hakkında fetva alınacak ve bu fetva, telgrafla her tarafa tamim olunacak.

Müfrid bir çeteci ruhuyla düşünülen bu maddelere karar verilmiş ve hatta gruplara dâhil olacaklar da seçilmişti. Yarın muhtelif noktalarda toplanılacak ve derhal işe başlanılacaktı. Artık yapılacak başka bir iş kalmadığı için içtima edenler dağılmak üzere idi. Tam bu esnada gazinonun kapısı açıldı. Cemiyet mensuplarından Veli Bey, yüzü sapsarı kesilmiş, heyecan içinde titreyerek kendisini kapıdan içeri attı. Bütün oradakiler Veli Bey'e bakakalmışlardı.

***

Yine Temmuzun onuncu günü, İstanbul derin bir sükûnet içinde idi. Ahvale vakıf olan bazı mühim devlet ricali ile siyâset meraklısı bazı zevattan maada hiç kimse, hiçbir şeyden haberdar değildi. Hatta Sadrazam Ferid Paşa'nın azliyle yerine Said Paşa'nın getirilmesindeki esbabı bile pek çok kimseler merak etmemişti Bu koskoca belde sanki üstüne ölü, toprağı serpilmiş gibi, derin bir gaflet uykusu geçirmekte idi.

Temmuzun on birinci Cuma günü sabahı yaklaşırken. Yıldız Sarayı'ndakiler henüz faaliyette bulunuyorlardı. On altı saatten beri içtima halinde bulunan Vükelâ Meclisi henüz işlerini bitirmemiş ve konaklarına avdet etmemişlerdi. Vakıa, Kanun-u Esasî'yi iade ettiğine dair Abdülhamid tarafından sadır olan

irâde, orada içtima halinde bulunanları müşkül bir vaziyetten kurtarmış ve hepsi de geniş bir nefes almıştı. Fakat iş bununla bitmiyordu. Şimdi düşünülecek başka noktalar da vardı. Evvelâ, bu hususa dair Abdülhamid'in beklediği arz mazbatası nasıl yazılacaktı? Hünkârın fikir ve niyeti henüz meçhul olduğu cihetle bunu rızayı âli dairesinde yazmak için, bir hayli maharet göstermek lâzımdı.

Sonra, bu kadar kolaylıkla Kanun-u Esasî'yi bahşeden Abdülhamid'in, bu meselede ne derece ciddi ve samimi olduğunu kestirebilmek de bir hünerdi. Hünkârın, kendilerini bir imtihandan geçirmekte olması da muhtemeldi. Nitekim bu müzakere esnasında aralarında geçen aşağıdaki muhaverenin incelikleri de gösteriyor ki, Abdülhamid vükelasının en cesurlarında bile mesuliyetten kaçmak yegâne düstur-u hareketti.

Sadrıesbak Kâmil Paşa: (Said Paşa'ya hitaben)

— Kanun-u Esasî, ancak bazı şartla verilebilir.

Sadrazam Said Paşa:

— ...

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa:

— Efendim. Devleti aliye, vilâyatı selâsede *(üç vilayette)* tanzim iktiza eden mevad *(maddeler)* için, düvel-i muazzamaya karşı bazı taahhüdatta bulunmuştur. Devletler, aradıklarını yine arar.

Said Paşa

— ...

Mamafih, Hariciye Nazırının bu sözlerine de derin bir sükût ile mukabele eden Said Paşa başını Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya çevirerek uzun ve manalı bir nazarla bakmış. Hariciye Nazırının sözlerini tasvip eder şekilde bir tavır almış.

Dahiliye Nazırı Memduh Paşa:

— Tevfik Paşa Hazretlerinin reyleri, yolundadır. Böyle olmakla beraber, düvel-i muazzama Rumeli'deki gayrimüslimlerin şikâyetlerine mebni bir nevi murakabe usulü vaz' etmişler-

dir. Rumeli'den gelen telgraflarda, isyan çıkaran Cemiyet ile Hıristiyanların da fikren müttehit *(birlik)* olduğu anlaşılıyor. Eğer bu hakikat ise, demek ki vaziyetten onlar da memnundurlar. Şu halde, bundan sonra ikide bir de Avrupa'ya şikâyette bulunmazlar. Şayet ilerde, umduklarını bulamazlarsa, o zaman yeniden şikâyete başlarlar ve düvel-i muazzamanın tekrar müdahalesine bir kapı açarlar.

Said Paşa:

— ...

Şuray-ı Devlet Reisi Fehmi Paşa:

— Ona ne şüphe efendim. Bendeniz de Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin reyine iştirak ederim.

Babıali'deki vükelâ meclislerinde, en adi meselelerin müzakeresinde bile, kılı kırk yaran ve münakaşa esnasında lisanındaki kudret ve tumturak ile meclisi vükelâyı mebhût *(şaşkın)* bırakan Said Paşa hâlâ susuyor. Devlet ve milletin istikbal ve mukadderatında yegâne halâs ve necat noktası olan bu meselenin müzakeresine karışmakta büyük bir teenni ve ihtiyat gösteriyordu.

MEŞRUTİYETİN RESMEN İLÂNI

Tebliğ edilen İrâde-i seniyeye nazaran yapılacak iş artık bir tek mazbata yazılmasından ibâret olduğu halde müzakere uzadıkça uzayacak ve ihtimal ki sabaha kadar hitam bulmayacaktı. Bereket versin, kâtibi sani İzzet paşa, bu meseleyi de halletti. Ve meclisten müsaade aldıktan sonra, arz mazbatasını meclis kâtibine bizzat kendisi dikte etti. Meşrutiyet'in ilânı gibi mühim ve tarihi bir meselede, koskoca bir vükelâ meclisinin kaçamaklı yollara sapması Meşrutiyet'in mazbatasının Arap İzzet Paşa gibi gayri mes'ul bir şahıs tarafından dikte suretiyle yazdırılması cidden ibretsezâ bir hâdise-i tarihiyedir.

Hakikat-i hâl tamamen böyle olmakla beraber, şayet Said Paşa'nın hatıratındaki iddiayı kabul ederek bu mazbatanın kendisi tarafından yazdırıldığı kabul edilse bile bu da, Said Paşa için iftihara sezâ bir eser değildir.

Çünkü içinde ne Meşrutiyet'in iadesi ve ne de Kanun-u Esasî'nin meriyetine *(yürürlüğüne)* dair bir tek söz bulunmayan bu mazbata, şu büyük ve tarihî dakikalarda ihtiyatkârlığın ve idârei maslahat siyâsetinin çok garip ve acıklı bir numunesidir.

Mazbata Sureti

"Rumeli vilâyatı selâsesinde cereyan eden ef'ali ihtilâliyeye (ihtilal hareketlerine) müteallik olup 8, 9 ve 10 Temmuz tarihleriyle

müverrahan gelen yetmiş yedi adet telgrafla, muharrerat İrâde-i seniye-i cenabı hilâfetpenahîleri vechile meyanemizde yegân yegân mütalaa olundu. Hâdisatı mevcudenin esbabı daiyesini teşrihe, muhatı ilmi alîi Hazreti Padişahî olan ahval icabınca zaman kâfi olmamasına nazaran, esbabı mucibesi aynca bâ mazbata derdesti arz ise de, mütehakkakullüzum olan sür'at hasıl olmak için nüshateyn (iki nüsha) olarak leffen (iliştirilmiş olarak) takdim olunan mümza (imza edilmiş) iki kıt'a müsveddeye tevfikan (uyarak) vilâyatı selâse müfettiş-i umumiliğile valilere serian telgrafnameler tastiri ve kararı mebhusun (bahsedilen) sair vilâyat ve elviyei gayri mülhakaya (katılmamış olan sancaklara) dahi tebliği tasvip olunmakla irâdei seniyei hazreti padişahî şerefsudur buyrulduğu halde icabı icra kılınacağı muhatı ilm-i âli buyruldukta, olbapta emrü ferman ve lûtfü ihsan, şehriyarı celilüşşan efendimiz hazretlerinindir."

İşte, Meşrutiyet'in ilânı lüzumuna dair yazılan arz mazbatası.

Koca bir milleti asırlardan beri zulmü istibdadı altında ezen mutlakıyet devrinin artık kapandığına ve hür, âdil, herkesin hakkını sıyanet eden *(koruyan)* Meşrutiyet devrinin açıldığına dair olan tarihi bir mazbata; bu kadar boş, bu kadar kuru, bu kadar yavan manasız mı olmak lâzım gelirdi?

İstitraden şunu da arz edelim ki, bu mazbatayı ister Arap İzzet Paşa, isterse -bizzat kendi iddiası veçhiyle Said Paşa yazdırmış olsun; Mutlakıyet devrini, Meşrutiyete pamuk ipliği ile bağlayan bu satırlar, o mühim ve tarihî dakikalarda bile padişaha karşı gösterilen riya ve tabasbusun derecesini gösteren en kuvvetli bir vesika olmakla beraber, bu mazbataya zeyil olmak üzere yazılan esbab-ı mucibe lâyihasında, meşrutiyeti istirdat etmek için mücadeleye girişen ve bu uğurda kıymetli hayatlarını feda etmeyi ahdeden mücahitlere eşhası merkume *(sıradan şahıslar)* tabirini kullanmak da çok acı bir takdirsizliktir.

Abdülhamid, Meşrutiyet'in ilânını irâde ettikten ve bunun mazbatası da bizzat kendi taraflarından imza edildikten sonra, artık bu büyük devlet adamlarının meşrutiyeti benimsemele-

ri ve milletin bu meşru ve medeni hakkını müdafaa edenlere karşı hürmet göstermeleri icap ederdi. Maatteessüf, hükümdara hoş görünmek gayesi iliklerine kadar işlemiş olan bu zevat, Meşrutiyet'in halaskarlarını merkum diye tavsif etmekten çekinmemişler ve yine bu mazbatada meşrutiyetperverlerin Cemiyetlerinin dağıtılmasını tezekkür ve tensip ettiklerini Abdülhamid'e bildirmişlerdi.

***

Vükelâ Meclisi'nde bulunan Sadrazam Said, Adliye Nazırı Abdürrahman, Meclisi Vükelâ'ya memur sadrı esbak Kâmil, Harbîye Nazırı Ömer Rüşdü, Şuray-ı Devlet Reisi Hasan Fehmi, Hariciye Nazırı Tevfik, Dahiliye Nazırı Memduh, Maliye Nazırı Mehmed Ziya, Ticaret Nazırı Zihni, Maarif Nazırı Haşim, Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi Şakir Paşalar tarafından imza edilen yukarıda aynen dercettiğim arz mazbatası, Arap İzzet Paşa tarafından Abdülhamid'e takdim edildi. Abdülhamid mazbatayı sükûnetle okudu ve sonra, yazı masasının önüne oturdu. Mazbatanın üstüne, kota renkli bir mürekkeple o günün tarihini koydu. Bu suretle ve mutadı veçhile mazbata münderecatını kabul etmiş oldu. Sonra kâğıdı Başkâtip Tahsin Paşa'ya verdi:

— Derhal tebliğ ediniz, dedi.

Aynı zamanda, İzzet Paşa'ya da:

— Siz de gidiniz, Sadrazam Paşa'ya söyleyiniz. Başkâtip şimdi kendilerine irâde tebliğ edecektir. Biraz beklesinler. Diğer vükelâ, konaklarına gidebilirler, diye irâde etti.

Heyet-i vükelâ tarafından arz edilen mazbatanın kabul edildiğine dair başkitabetten usulen yazılan tezkerenin muamelesi yapılırken, tesisi celili cenabı hilafetpenahî olan Kanun-u Esasî'nin vilâyâte telgrafla iş'arına ve İstanbul gazeteleriyle ilânına dair olan diğer bir mazbata da yazılmış arz edilmişti. Bu mazbatayı da Abdülhamid'e Başkâtip Tahsin Paşa takdim etti. Abdühamid bu mazbatayı okuduktan sonra, tasdik için eline kalemi alırken, garip bir tebessümle güldü:

— Tabii değil mi? Dedi.

sarayda, Meşrutiyet'in ilk hazırlıkları, bu suretle olup bitmişti. Gazetelerle ilânı icap eden mazbata suretleri. Dahiliye Nazırı tarafından, derhal gazete idârehanelerine gönderilmiş ve sabah yakın olduğu için hemen hemen makineye verilmek üzere olan gazetelere yetiştirilmek üzere yaverlerle emirler tebliğ edilmişti.

Ertesi sabah İstanbul'da çıkan gazetelerin başında tebligatı resmiye başlığı göze çarpıyor ve bunun altında da şu satırlar sıralanıyordu:

"Tesisi celili cenabı hilâlfetpenahî olan Kanun Esasi'de suret-i teşkili beyan olunan Meclis-i meb'usanın içtimaa dâvet olunması hakkında bilistizan şerefsudur buyrulan İrâde-i Seniyei Hazreti Padişahî hükmü celili bilcümle vilâyat-ı şahane ve elvîyei gayri mülhakaya ba telgraf tebliğ kılınmış ve keyfiyetin Dersaadet evrakı havadisi ile dahi resmen İlânı iktizayı maslahattan görülmüş olmakla ledel arz mucibince İrâde-i seniye-i cenabı hilâfetpenahî şerefsudur buyrulduğu malûm olmak üzere ilânı keyfiyet olunur."

Her gün gazetelerde, tebligatı resmiye klişesi altında, ya bir inşaat münakaşası ve yahut bir yerde bir mektep binasının küşadı gibi saçma sapan şeyler görüldüğü için, o günkü gazeteleri eline alanlardan birçokları bu klişe altında bu satırları okumaya lüzum bile görmemişlerdi. Yeni bir İnkılâp devrinin ilk gününü açan bu satırların etrafı da ne bir çizgi, ne bir çiçek ve ne de nazar-ı dikkati celbedecek bir müstesnalık yoktu. Bu koskoca tarihî vesika, günün alelâde havadisleri arasında boğulmuştu. Fakat bazı dikkat erbabının gözüne çarpar çarpmaz, bu büyük havadis kısa bir zamanda İstanbul'un dört köşesinde duyuldu. Artık, herkes gazetelere sarılıyor; akıl ve hayalden geçmeyen bu resmi ilânı arıyordu. Fakat garip değil midir ki, daha hâlâ halkta büyük bir korku vardı.

Mahalle kahvelerinde okuma bilmeyenler, okuyanların başına toplanıyor; bu resmi tebliği okutmak için yalvarıyor; fakat:

— Aman, neme lâzım birader. Ben, böyle şeyleri okuyup da başıma belâ alamam, cevabı ile karşılaşıyorlardı.

RUMELİ'DE TESİRAT VE HÂDİSAT

İstanbul halkı bu vaziyet karşısında henüz ne yapacağını bilmiyordu. Bu esnada bütün telgrafhane makineleri işliyor; Meşrutiyet'in, bir lütfü celili padişahî olmak üzere tekrar bahş ve ihsan buyrulduğu bütün vilâyetlere tebşir ediliyor, Anadolu ve Rumeli'de, muhtelif şekillerde tezahürat husûle geliyordu. 10 Temmuz gecesinde bıraktığımız üç büyük merkeze tekrar göz gezdirdiğimiz zaman şu hâdisat göze çarpıyordu.

Manastır'da, Cemiyetin dağıtılması ve efradın da silâhlarının toplattırılması hakkında Sadrazam Said Paşa'dan telgraf gelmesi üzerine heyet-i merkeziyenin idâre-i vilâyat kanununu tetkike ve ona göre harekete karar verdiğini yazmıştık. Temmuzun 11'inci Cuma günü sabahı, bu işi tetkike memur olan topçu livası Şükrü Paşa ile Vehib Bey, Filorine Kaymakamı Sâti Bey, erkânıharp binbaşısı Hikmet Bey[115] ve diğer bazı zevat Manastır Harbiye Mektebi Müdürü Nuri Bey'in evinde içtima etmişlerdi. Tam müzakerata başlanılacağı zaman, Meşrutiyet'in iade edildiğine ve meclisin içtimaa dâvetine dair Dahiliye Nezareti'nden vilâyete telgraf geldiği müjde edildi. Bu haber, orada içtima edenlerin hararetli dimağlarına derhal soğuk su serpti. Bu dakikadan İtibaren artık tamamen müsterih olan Cemiyet erkânı ortaya atıldılar; dünkü tezahüratı bugün daha coşkun bir halde devam ettirmeye başladılar. Fakat bu kâfi gel-

115- Hikmet Paşa. Z. Ş

miyordu. Herkes, meşrutiyet ve hürriyete bir timsal arıyordu. Buna binaen Heyet-i Merkeziye tarafından derhal Resne'deki Niyazi Bey'e bir telgraf çekildi. Manastır'a dâvet edildi.

Müşir Osman Paşa'yı Manastır'dan alıp Resne'ye götüren ve orada eşraftan Rıza Ağa'nın evine yerleştiren Niyazi Bey, çetesi efradından bir kısmını Paşa'nın muhafızı olarak bıraktı. Yanına iki yüz kişi aldı; Manastır'a doğru ilerlemeye başladı. Refakatinde, Arnavut çeteleri reislerinden Cercis ve Âdem Beylerle Rum çetesi kaptanlarından Apustol, Mihalâki de vardı.

Manastırlılar, Niyazi Bey'e büyük bir istikbal merasimi yapmak için hazırlanmışlar; bütün Manastır halkı, şehir civarındaki Dövlecik ve Hanlarönü mevkilerine toplanmışlardı. Kahveler ve dükkânlar tamamen donanmış; her tarafa;

"Yaşasın hürriyet"

"Yaşasın meşrutiyet"

"Yaşasın Cemiyet"

"Var olsun erbabı hamiyet"

Yazılı levhalar asılmıştı. Her tarafta bayraklar dalgalanıyor; davul sesleri, azametli akisler yaparak etrafa yayılıyordu. Burada toplananlar, yalnız Türklerden ibâret değildi. Niyazi Bey'in refakatinde bulunan Rum çetelerinin kaptanlarını karşılamak için gelen Rumlardan başka, Bulgarlar da bu istikbal merasimine iştirak etmişlerdi. Kalabalık arasında yer yer görünen sarık yığınlarının arasında Bulgar ve Rum papazlarının siyah ve üstüvânî külâhları da görünüyor; senelerden beri birbirinin kanına susayan Rumlarla Bulgarlar, şimdi burada her türlü ihtirası unutmuş bir halde, kol kola geziyorlardı.

Öğle vaktine doğru uzaktan bir toz bulutu belirdi. Halk, bir an evvel Niyazi Bey'i görmek için heyecan ile yollara döküldü. Fakat biraz sonra anlaşıldı ki gelenler, Manastır çetesi idi. Şemsi Paşa'nın Manastır'a gelmesi üzerine müşkül vaziyette kaldıklarından dolayı Manastır'ı terk edenler, şimdi avdet ediyorlardı. Başlarında Erkânıharbiye Kaymakamı Salâhaddin, Erkânıharbiye Binbaşısı Hasan Tosun, Yüzbaşı Yanyalı Mec-

deddin Beyler bulunan çete efradı alkışlandı ve samimi bir neş'e ile ayrı ayrı hepsi de kucaklandı. Halk tekrar kahvelere, ağaçların altına dağıldı. Bütün gözler, tekrar Resne yollarına daldı. Niyazi Bey'i görmek için herkeste büyük bir sabırsızlık vardı.

Nihayet, saat alaturka sekize doğru birdenbire halk dalgalandı. Niyazi Bey'le arkadaşları geliyorlardı. İki tarafın karşılaşması pek hazin ve firaklı oldu.

"Yaşasın hürriyet"

Sadaları ayyuka çıkıyor. Herkes hürriyet fedailerini kucaklıyor, göğsünün üstünde sıkıyor. Birçokları hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Niyazi Bey'in etrafı, çözülmek bilmeyen bir insan zinciriyle ihata edilmişti. Onun elini öpmek ona temas edebilmek için birbirini itip kakan halk, coşkun bir heyecanla haykırıyor; Niyazi Bey'e göz açtırmıyorlardı. Epeyce uzun süren bu hararetli ve heyecanlı sahneden sonra yol açılmış; Niyazi Bey'le arkadaşları, şehre doğru yürümeye başlamışlardı.

Hanlarönü Mevkiinde yine büyük bir halk kitlesi Manastır çetesi, Niyazi Bey'i karşılamışlardı. Kaymakam Salâhaddin Bey'le Binbaşı Hasan Tosun Bey, ileri atıldılar. Büyük bir samimiyetle Niyazi Bey'i kucakladılar. Hele Yüzbaşı Mecdeddin Bey, Niyazi Bey'in boynuna sarıldı. Mütemadiyen gözlerinden öpüyor ve aynı zamanda kendi gözlerinden de yaşlar dökülüyordu.

Cadde ve sokaklar kâmilen bayraklarla donatılmış, her tarafa Meşrutiyet ve Kanun-u Esasî'yi tebcil eden levhalar asılmıştı. Gariptir ki, şurada, burada

"Padişahım çok yaşa"

Levhalarına da tesadüf ediliyor; bu da, o günün zihniyeti ile bir tezat teşkil ediyordu.

Niyazi Bey, büyük kahramanlara lâyık bir zafer alayı ile Manastır'a girmişti. Önde fırka bandosu gidiyor; bandoyu Nizamiye ve Redif kıtaları takip ediyordu.

Niyazi Bey önünde meşhur geyiği[116], yanında Eyüp Sabri Bey'le arkadaşları olduğu halde yavaş yavaş ilerliyor; arkasından da Arnavut ve Rum çete reisleri geliyordu. Caddelerden geçmek mümkün değildi. Polis ve jandarmalar, güçlükle yol açıyorlardı. Drahor boyundaki kahvelerin masa ve peykelerinin üstü adam almıyordu. Evlerin pencere ve balkonlarından; bu hürriyet kahramanlarının başlarına çiçek yağdırılıyordu. Bu zafer alayı böylece hükûmet dairesinin önüne vasıl olduğu zaman, Vali Hıfzı Paşa vilâyet erkânı ile kapının önüne inmiş, Niyazi Bey'i bekliyordu. Niyazi Bey hükûmet kapısının önüne gelir gelmez, atından indi. Vali Hıfzı Paşa'ya doğru ilerledi. Hıfzı Paşa da birkaç adım attı. Kollarını açtı. Niyazi Bey'in boynuna sarılacaktı. Fakat Niyazi Bey daha evvel davrandı. Hıfzı Paşa'nın elini yakaladı:

— Affedersiniz Paşam, araya bazı münafıkların girmesi yüzünden size muğber olmuş *(gücenmiş)* ve ağır bir mektup yollamıştım. Bilahare bunun yalan olduğunu anladım. Bundan dolayı şimdi sizden af talep ediyorum, dedi[117].

Hıfzı Paşa esasen çok temiz kalpli bir zattı. Bu sözlere hiç cevap vermedi. Yalnız Niyazi Bey'in boynuna sarılarak gözlerinden öpmek suretiyle necibane bir mukabele gösterdi. Nutuklar, nutukları. Dualar, duaları takip etti Nutukların heyecanlı yerlerinde halk, bir deniz dalgası gibi kükredi.

"Yaşasın hürriyet. Var olsun Cemiyet."

Sedaları, semalara kadar yükseldi. Sonra, yine muhteşem bir alayla kışla meydanına gidildi. Orada da aynı merasim tekrar edildi Artık, akşam olmuş, herkes yorulmuştu. Çete kaptanları Ruvayyal Oteli'ne yerleştirildiler. Çetelerin efradı muh-

116- Osman Paşa'yı dağa kaldırmak için Resne'den Manastır'a gelirlerken birkaç jandarma yolda Niyazi Bey'e iltihak etmiş ve henüz iki buçuk yaşlarında olan bu geyiği de beraber getirmişlerdi. Çete, bu hayvanı uğur saymıştır. Z. Ş.

117- Niyazi Bey dağa çıktıktan sonra, Manastır valisi Hıfzı Paşa'nın Resne nahiyesi müdürünü, Manastır'a celbederek Niyazi Bey'i gizilce öldürtmek teşebbüsünde bulunduğu şayi olmuştu. Bu şayiayı haber alan Niyazi Bey, Vali Hıfzı Paşa'ya acı bir lisanla bir mektup yazdı. Fakat biraz sonra, bu meselenin âdi bir dedikodudan ibaret olduğu anlaşıldı ve Niyazi Bey'in kalbinde bir ukte kaldı. Şimdi Niyazi Bey Hıfzı Paşa ile karşılaşınca tabii en evvel bu meseleyi hatırlamış ve resmi vazifesini ifa etmekten başka ne cemiyete ve ne de cemiyete mensup bir ferde fenalığı dokunmamış olan Vali Hıfzı Paşa'ya tarziye vermeyi unutmamıştı. Z. Ş.

telif yerlere misafir edildiler. Herkesin yorgunluğuna rağmen coşkunluk devam ediyor. Halk, hissettiği neş'e ve şetarete doyamıyordu. Her tarafta bando ve davul sesleri duyuluyor; Koca Manastır şehri, artık uyku bile uyumuyordu: Meşrutiyet mücadelesinin son günlerinde birçok buhran ve korku geçirmiş. Bir hayli fedakârlıklar ihtiyar eylemiş olan Manastır muhiti, şimdi o sıkıntılı günlerin intikamını alıyor. Zaferin tatlı şarabını yudum yudum içerek, sermest ve mağrur saatler yaşıyordu.

***

Selânik'e gelince.

10 Temmuz Perşembe günü akşamı, halk, kendi ruhundan aldığı ilham ile Beyazkule bahçesini meserretlere gark ederken henüz İstanbul'dan hiçbir cevap alamayan Merkez-i Umumî ve Selânik Heyet-i Merkeziyesi azalarının mustarip dakikalar geçirdiğini yazmıştık.

Hislerini halktan ve hatta Cemiyetin ikinci derece azalarında bile saklamaya çalışan Cemiyet erkânı, bu gizli buhran ateşleriyle yanıp tutuşurken, Belediye Reisi Âdil Bey Beyazkule bahçesine geldi ve cebinden çıkardığı bir telgrafı, gizlice Talât Bey'e verdi. Talât Bey bu telgrafı okudukça çehresi değişiyor, mustarip ve endişeli bir hâl alıyordu. Telgraf, Cemiyet erkânının arasında elden ele dolaştı ve hepsinin simaları, mustarip ve düşünceli bir hâl aldı. Sadrazam, Said imzasını taşıyan bu telgraf, 10 Temmuz akşamı Manastır'a da çekilen telgrafın aynı idi.

Yıldız Telgrafhanesinden Müfettiş-i Umumi Hilmi Paşa'ya çekilmiş, Hilmi Paşa tarafından da Belediye Reisi Baha Bey vasıtasıyla Cemiyet erkânına gönderilmişti. Said Paşa, Kanun-u Esasî'yi ilân etmenin muvafık olup olamayacağının henüz Vükelâ Meclisi'nde derdesti müzakere olduğundan bahsediyor ve çetelerin dağıtılarak silâhlarının da toplattırılmasını Müfettiş-i Umumiye emreyliyordu.

Cemiyet erkânını mustarip eden mesele, çete ve silâh meselesi değildi. Çünkü Selânik'te, ne dağıtılacak bir çete ve ne de

toplatılacak silâh yoktu. Cemiyetin bütün icra kuvveti, ancak 20 zabitten mürekkep olan 99'uncu Bölük'ten ibâretti. Filhakika iki gün evvel bütün merkezlere verilen umumi hareket emrinde Selânik Milli Alayı'ndan bahsedilmişse de kat'iyen böyle bir alay mevcut değildi. Böyle gizli bir alayın olduğunu söylemekle, hem İstanbul tedhiş edilmek *(korkuya düşürülmek)*, hem de diğer merkezlerin maneviyatı kuvvetlendirilmek istenilmişti. Cemiyet erkânını asıl telâşa düşüren cihet, İstanbul hükûmetinin henüz bu meseleye karar verememesi idi. Eğer İstanbul hükûmeti Rumeli'nin her tarafından çekilen telgrafların ehemmiyetini takdir etmiş ve hüsnü niyet göstermek istemiş olsaydı, bu kadar uzun müzakereye ne lüzum vardı? Şu hale nazaran İstanbul hükûmeti vakit kazanmak istiyor, ihtimal ki gizlice bir kuvvet hazırlıyor ve ihtimal ki, bu meselede sonuna kadar mücadeleye hazırlanıyordu. İkinci Ordu tamamen Cemiyetin malı addedilemezdi. Binaenaleyh birdenbire oradan hareket edecek bir kuvvet; meselâ, İstanbul'a en ağır telgrafı çeken ve Abdülhamid'i hal'etmekle tehdit eden Serez merkezinin üzerine yürüyebilir ve bu merkezi bir anda eziverek diğer merkezler arasında bir panik husûle getirebilirdi Şu halde?

Bu ağır suâlin cevabını vermek, o anda mümkün değildi Halk, her şeyden bihaber parlak bir mektep ziyası altında, nurlarla kaynaşan denizin şiir ve füsun saçan altın dalgacıkları karşısında, hürriyetin şerefine içki kadehlerini devrederek coştukça coşarken, Cemiyetin erkânı endişe ve ıstırap içinde kıvranıyor; Önlerindeki içki kadehleri, sanki çıldırtıcı bir zehir ile dolup boşalıyordu.

Geceyi pek mustarip geçiren bu zevat, ertesi Cuma günü toplanmaya, en kötü ihtimalleri nazar-ı dikkate alarak kuvvetli bir poz almaya karar vermişlerdi. Fakat buna, lüzum kalmadan, Meşrutiyet'in iade edildiğine dair Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'dan Müfettiş-i Umumiliğe bir telgraf geldi. Bu da derhal Cemiyet erkânına gönderildi. İşte, o andan itibarendir ki Cemiyet, artık kendi varlığını tamamen hissetti. Ve her türlü endişeden azade bir halde, hürriyet ve Meşrutiyet'in zafer bayrağını yükseltti.

Geceki tezahürata doyamayan halk, daha erkenden sokaklara atılmış. O günü de neş'elerle tes'ide *(kutlamaya)* hazırlanmıştı, Birdenbire her tarafa dağılan beyannamelerin, kat'i surette Meşrutiyet'in ilânını tebşir etmesi, halkı büsbütün coşturmuş, bütün Selânik muhitini hudutsuz bir meserretle doldurmuştu. Cemiyetin en hararetli taraftarlarından Maarif Müdüriyeti Kâtibi Süleyman Bey isminde zayıf bir genç, Sabripaşa Caddesi'nde, Olimpos Meydanı'na yakın bir yerde hasır bir iskemle üzerine çıkmış, hararetli bir nutuk veriyor; Cemiyetin tahlifnamesini okuyarak başına toplanan halkı bu tahlifi kabule dâvet ediyordu. Biraz sonra. Galip Bey[118] isminde bir zat Olimpos Palas'ın balkonuna çıktı. O da coşkun bir nutuk iradına başladı. Artık, Kıristal Oteli'nin, Olimpos Palas'ın balkonlarında hatipler birbirinin yerini alıyor; 33 seneden beri milletin çektiği zulüm ve istibdadın acılıklarından bahsettikten sonra bugünden itibaren kavuşulan Meşrutiyetin bîpayan feyiz *(sınırsız bolluk)* ve ezvakından *(zevklerinden)* bahsediyorlardı.

Öğleye doğru Merkez-i Umumî ve Selânik Heyet-i Merkeziyesi azaları içtima ettiler. Müfettiş-i Umumi Hilmi Paşa'yı resmen ziyârete karar verdiler. Arka arkaya sıralanan arabalarda Cemiyeti temsil eden şahsiyetler bulunuyor ve halk, bu muazzam teşkilâtı kimlerin idâre ettiğini ilk defa olarak görüp öğreniyordu. Herkeste derin bir hayret vardı. Şimdi arabalara büyük bir gurur ve memnuniyetle yaslanan ve kollarında, İpekçi Kardeşler Mağazası'nda hazırlanarak bugünün bir hatırası olmak üzere hediye olunan kurdeleler sarkan Cemiyet erkânını görenler şaşırıyor:

"Bu büyük inkılâbı yapanlar, demek ki bunlarmış?"

Suali, kulaktan kulağa dolaşıyordu. Halkın bu suâlinde ince bir mana vardı. Cemiyetin kudret ve nüfuzunu görenler, onun mümessillerini de hiç tanınmamış şahsiyetler zannediyorlardı. Birçok kimseler, bu şahsiyetlerin kimler olabileceğini düşündükçe, bunları zihinlerinde büyültüyor, bu kadar büyük bir işi idâre edenlerin, her halde çok yüksek mevkilere sahip zevattan

118- Sonraları Posta ve Telgraf Nezareti Hukuk Müşaviri olan Galip Bey. Z. Ş.

veyahut Avrupa'daki mücahedeleriyle maruf Ahrardan *(hürriyetçilerden)* olmaları lâzım geleceğine dair garip bir kanaat besliyorlardı.

Halbuki şimdi, tam otuz sene, koca Osmanlı İmparatorluğu'nu idâre eden Abdülhamid gibi zorlu bir padişahın bu kadar sıkı inzibat ve idâre teşkilâtına rağmen bu Cemiyeti senelerden beri yaşatan ve bütün Rumeli'ye yayan ve şimdi de ona isyan ederek Meşrutiyet'in ilânına muvaffak olanların, her gün aralarında yaşayan, her gün elleri sıkılarak senli benli konuşulan en tanınmış simalardan mürekkep olduğunu görenler, hayret ve taaccüp içinde kalıyorlardı.

Cemiyet erkânını hamil olan arabaların etrafına, Cemiyet efradından birçokları da birikmiş, yollarda da ahaliden bazıları bunlara iltihak etmiş olduğu için Müfettiş Hilmi Paşa'nın dairesine vardıkları zaman kalabalığın miktarı epeyce mühim bir yekûn teşkil eylemişti. Hüseyin Hilmi Paşa, bu zîkudret misafirlerini büyük bir tevazu ve nezaketle istikbal etti. Bir anda salon dolmuş, Cemiyet mensupları yandaki odalara taşmış, hatta oturacak yer kalmamıştı. Birçokları, yerdeki halıların üstüne bağdaş kurmuş oturmuşlardı. Müfettiş Hilmi Paşa, heyet azalarını, salona bitişik olan kendi hususi çalışma odasına almıştı. Hepsinin de birer birer boynuna sarılıyor, öpüyor. Kazanılan bu büyük zaferi tebrik ediyordu. Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi'ne mensup Müftüzâde İhsan Namık Bey[119] mutavaziane bir köşeye çekilmiş, duruyordu. Onun bu mahviyetkârane *(alçakgönüllü)* tavrı Hilmi Paşa'nın nazar-ı dikkatini celbetti, hemen ona doğru ilerledi:

— Gel evlâdım. Seni de öpeyim, diye boynuna sarıldı.

Diğerlerine gösterdiği iltifattan, İhsan Bey'i de mahrum bırakmamıştı.

Hilmi Paşa'nın şu andaki vaziyeti çok garipti. Sanki o, kırk yıllık bir meşrutiyetperverdi. Şimdi etrafını alan meşrutiyet kahramanlarını hararetli bir lisanla tebrik ediyor; bundan sonra müştereken çalışılacağından, vatanın pek az bir zamanda

119- Şimdi Şehir Meclisi azasından. Z. Ş.

büyük bir terakki merhalesine varacağından bahsediliyordu. Vaziyet, uzun sözlere ve nutuklara mütehammil olmadığı için Cemiyet erkânı sözü kısa kestiler.

Hilmi Paşa'ya veda ettiler. Tekrar arabaya bindiler. Evvelâ müşir İbrahim Paşa'ya ve sonra da Vilâyete gittiler. Vilâyet dairesinin geniş merdivenleri ve önündeki meydan hınca hınç halk ile dolmuştu. Burada, merdivenin üst basamağında duran hatipler tarafından nutuklar söylendi. Hocalar tarafından da dua edildi. Cemiyet namına yapılan resmi tezahürata, burada bu suretle hitam verildi.

Evvelce arz etmiştik ki, Merkez-i Umumî fazla nümayiş yapmak istemiyor, Selânik gibi bin bir çeşit insanla meskûn olan bir şehirde asayişin kolayca ihlâl edilmesinden çekiniliyordu. Halk, galeyanda idi. Hürriyetin tatlı şarabı, herkese çılgın bir sarhoşluk vurmuştu. Senelerden beri istibdadın zalim tokatları altında ezilen ve dayak yemiş bir mektep çocuğu gibi sinmiş bir hayat geçiren halk; birdenbire hürriyete kavuşur kavuşmaz, zapt olunamayacak bir hâl almış. Derhal ifrata kapılmıştı. Her

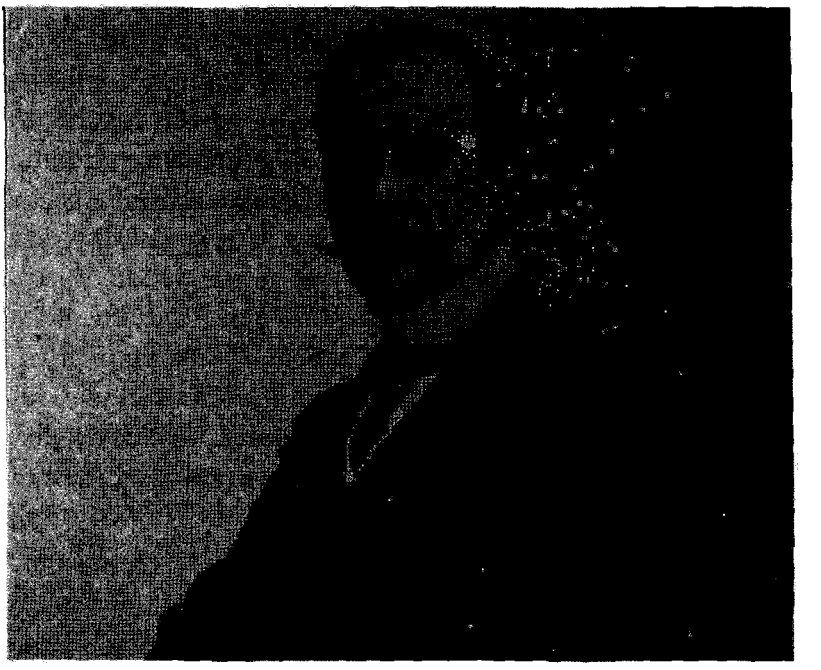

Hüseyin Cahit Bey

tarafta Abdülhamid'e karşı küfürler ve lanetler yağdırılıyor; her yerde dünkü devrin zulüm ve istibdadına dair feci menkıbeler anlatılıyordu. En sakin insanlar bile o derece galeyana gelmişlerdi ki, bir tek işaretle dünkü devrin bütün varlıklarını yıkıp devirmek istidadını gösteriyorlardı.

Evvelâ Manyasîzade Refik Bey'in evinde ve sonra, Şakir Paşa'nın sahip olduğu Serez Oteli'nde içtima eden Merkez-i Umumî ile Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi, şimdi bütün kudretiyle asayişin muhafazasına çalışıyor; halka sükûn ve itidal verecek tedbirler alıyordu. Fakat halk, ifrat derecesini geçmiş, müfrit bir hal almıştı. Hafiyeliğinden şüphe edilenler en acı hakaretlere maruz kalıyor, hatta bu yüzden tevkif edilenlerin derhal idam edilmeleri isteniyordu. Fakat Cemiyetin ağır başlı erkânı, artık Meşrutiyet'in ilân edildiğini ileri sürerek kanunsuz hareketlere meydan vermek istemiyor; hatta Manyasîzade Refik Bey:

— Bunlar, bu büyük zaferin şerefine affedilmelidir, diye haykırıyordu.

Bütün bunlara rağmen kanlı bir hâdisenin önüne geçilemedi; coşkun halkın hissettiği vurup kırma ihtiyacı, nihayet bir masumun haksız yere parçalanmasına sebebiyet verdi. O gün Drama eşrafından Ömer Bey isminde bir adam tecennün etmişti *(delirmişti)*. Bir müddet nümayişçilerin arasında gezen bu adam nihayet Hamzabey Camisi'nin karşısındaki Merkez Oteli'nin altında bulunan kıraathaneye gelmiş; orada otururken, birdenbire yine cinnet nöbetine tutularak, Abdülhamid'in lehinde bazı sözler söylemeye başlamıştı. Orada bulunanlar, bu adamın bir mecnun olduğunu düşünmeden üzerine yürüdüler. Sille, tokat ve sandalye darbeleri altında yere devirdiler. Koca bir zulüm ve seyyiat devrinin kin ve gayzını, bu masum adamın hayatını söndürmekle teskin ettiler.

Bu kanlı hâdiseden müteessir olan Cemiyet, artık bu müfrit galeyanın önüne geçmek için daha esaslı tedbirlere ihtiyaç olduğunu anladı. Halkı sükûnete dâvet eden bir beyanname neşretmeye mecbur kaldı.

Bu beyannamede Abdülhamid'in henüz halife ve padişah olduğundan bahsediliyor ve kendisine hürmet edilmesi lâzım geldiği söyleniyordu. Hatta iş bu kadarla da kalmadı. Başka hâdiselere sebebiyet verilmemesi için bu hususta nutuklar söylenmekle beraber, Cemiyetin bütün merkezlerine de aynı suretle tebligat yapıldı.

O gün akşama doğru halkın galeyanı biraz sükûnet bulmuştu. Gece, Beyazkule bahçesinde içtima eden büyük bir halk kitlesi, önlerinde muzika olduğu halde, Merkez-i Umumî azalarının, Cemiyet erkânının evlerine giderek tezahürat icra etmişler. bu meyanda Müfettiş-i Umumî Hilmi Paşa'nın dairesi önüne de gelmişlerdi. Aynı dairenin bir kısmında ikamet eden Hilmi Paşa, kapıya çıkarak halka karşı bir nutuk irad etmek istemiş ve söz arasında:

— Zat-ı hazreti padişahî tarafından ihsan buyurulan meşrutiyet, der demez, halk arasında bulunan Mülâzim Selim Bey hemen ileri atılmış:

— Doğru söyleyiniz Paşa. Meşrutiyet ve hürriyeti padişah, vermedi. Onu biz cebren aldık, diye Hilmi Paşa'nın sözünü kesmişti.

Şu anda, Hilmi Paşa'nın vaziyeti cidden müşkülleşmişti. Bereket versin Vilâyet Kadısı Nesip Efendi imdada yetişti. Sulhperverane bir tavır ve lisân ile Selim Bey'e hitaben:

— Sürçü lisan vaki oldu, dedi. Gerek Selim Bey'i ve gerek yeniden coşmaya müheyya olan halkı teskin etti. Bir hâdiseye meydan vermedi.

Manastır ve Selânik'te bu neş'eli heyecan ve nümayişler hüküm sürerken, İzmir'de de bir hayli mühim hâdiseler cereyan ediyordu. Kokaryalı'da iskele kahvesinde Cemiyete mensup bazı zevat ile zabitler tarafından bir içtima akdedildiğini, ihtilâle ait mühim kararlar verildiğini ve bu zevatın tam dağılacakları esnada, Cemiyet erkânından Veli Bey'in yüzü sapsarı kesilmiş, heyecan içinde titreyerek süratle gazinoya girdiğini ve bu hareketiyle herkese hayret verdiğini yazmıştık.

Veli Bey, boğuk bir sesle:

— Arkadaşlar, müjde, diye haykırıyor, elindeki kâğıdı havada sallıyordu.

Herkes, dona kalmıştı. Veli Bey, bir şeyler söylemek istiyor; fakat sözler, boğazında düğümleniyor.

— Kanus. kanus... diye dili dolanıyordu.

Birkaç saniye süren bu heyecandan sonra Veli Bey nihayet kendini toplayabildi:

— Kanun-u Esasî, diye haykırdıktan sonra elindeki kâğıdı, yakınında duran zabitlerden birine verdi.

Bu kâğıt *Ahenk* gazetesi tarafından neşredilmiş bir ilâve idi. Zabit, derhal yüksek sesle okumaya başladı.

İhtiyatkâr bir lisânla yazılmış olan bir resmi tebliğ;

"Tarafi eşrefi hazreti padişahîden, Kanun-u Esasî'nin bahş ve ihsan buyrulduğunu" ilân ediyordu.

Bu iki satır yazı, orada bulunanları tamamen coşturmaya kâfi gelmişti. Şimdi:

"Yaşasın Kanun-u Esasî."

"Yaşasın Terakki ve İttihat Cemiyeti."

Sedaları kahvenin camlarını ve tavanlarını sarsıyor. Bu hürriyet ve meşrutiyet âşıkları, biribirinin boynuna sarılıyor; gittikçe artan bir neş'e ve heyecanla:

"Kışlaya, kışlaya" Diye haykırıyorlardı.

Bunlar kışla meydanına geldikleri zaman, koca meydan halk ile dolmuştu. Fakat henüz halkta bir sükûnet vardı. Manastır'da, İstanbul'da, Selânik'te olduğu gibi burada da bu ilk saatlerde halk ne yapacağını bilmiyor, senelerden beri omuzlarda taşınan hükûmetin korku ve tazyiki, bir anda silkilip atılamıyordu. Cemiyetin İzmir şubesini teşkil edenlerden bir zat, yüksek bir yere çıkmış; korkunç zulüm ve istibdat günlerinin geçtiğine. Meşrutiyet'in nur ve feyzine dair bir nutuk irâd ediyor; halkın ruhundaki şüphe ve tereddüt bağlarını çözmek, kalplere heyecan vermek istiyordu:

"Yaşasın hürriyet."

Coşkun bir kalpten taşan bu iki tek kelime lâzım gelen sihir ve füsunu derhal yapmıştı. O koca halk kütlesi, birdenbire bir deniz dalgası gibi çağladı.

"Yaşasın" avazesi, sürekli bir alkış tufanına karışarak İzmir'in berrak ve lâcivert semasında tatlı akisler yaptı.

İzmir halkını heyecana getirmek için bu kadarcık bir hareket kâfi gelmişti. Her tarafta derhal tezahürat başlamıştı. Vaktin geç olmasına rağmen Kordonboyu bayraklarla donanıyordu. Ortaya atılan hatipler, halkı başlarına topluyor; bugünün ehemmiyet ve kudsiyetini anlatmaya çalışıyordu. Cemiyet erkânı oradan oraya koşuyor; gittikçe artan heyecan esnasında bir takım garezkârlar tarafından asayişin ihlâl edilmemesi için tedbirler almaya uğraşıyorlardı. Yalnız Doktor Nâzım Bey ortadan kaybolmuştu. Onu arıyorlar, bir türlü bulamıyorlardı. Aylardan beri her mahrumiyete katlanarak burada Cemiyetin temelini kuran. Halkı, ancak bugünün istihlâsına *(kurtarılmasını)* hazırlamak için çalışan bu zât ne olmuştu? Niçin halkın arası-

Manakyan Kumpanyası

na atılmıyor; niçin bu tezahüratı yapanların başında bulunmuyordu? Cemiyet erkânı birbirine bu suâli sorarlarken, Doktor Nâzım Bey daha mühim bir işle meşgul oluyordu. O, Kanun-u Esasî'nin resmen ilân edildiğini haber alır almaz, saklandığı, Yüzbaşı Mansur Efendi'nin odasından fırlamış. Sırtındaki asker elbisesini çıkararak bir tarafa atmış. Arkadaşlarına vedaya ve kendisini odasında saklayan yüzbaşıya teşekküre lüzum görmeden kışladan çıkmış. O akşam Selânik'e hareket edecek bir vapur bulmak için Kordonboyu'na doğru koşmaya başlamıştı.

Demek ki her şey unutulmuştu. İzmir. Buradaki mücahit arkadaşlar, onlarla geçirilen tehlikeli günlerin hatıraları, bundan sonra yapılacak işler. Bütün bunlar unutulmuş, biran evvel Selânik'e can atmak ve orada tebellür edecek *(belirecek)* büyük kahramanlar zümresine kavuşmak için kanatlı bir kuş gibi uçmak lâzım geliyordu.

Mamafih, bunu Selânik de istiyordu. Hatta Talât Bey, Selânik'te Telgrafhaneye gelmiş, bizzat makine başına geçerek İzmir Telgrafhanesi Merkez Şefi Rıza Bey'i istemiş, İzmir ahvali hakkında malûmat aldıktan sonra doktor Nâzım Bey'in derhal Selânik'e avdetini söylemişti. Hâlbuki o zaman, Doktor Nâzım Bey çoktan vapura atlamış; kalbi ümit ve hülyalarla malâmal *(dopdolu)* olarak Selânik'e yaklaşmaya başlamıştı.

O gece İzmir'in Kordonboyu, yanıp tutuşuyordu. Her taraf donanmış, her yerden rengârenk bir nur taşıyordu. Çalgı sesleri alkışlara karışıyor; bu zengin ve mes'ut beldenin hür ve ateşli evlâtları büyük bir vecdü sürür içinde yaşıyorlardı. Cemiyet erkânı, ertesi günü büyük bir merasim yapmaya hazırlanmışlardı. Fakat Kumandan Tevfik Paşa, muzika vermiyordu. Aynı zamanda, bir kaç gün evvel İstanbul'dan Beşinci Ordu'ya sevk edilirlerken Mabeyinden gelen bir irâde ile vapurdan çıkarılan ve kışlanın bir odasında hapsolunan Kolağası Cemil Cahit Bey ile Mustafa Efendi isminde bir Kanun zabitinin tahliyesi talep olunduğu halde Tevfik Paşa buna da muvafakat etmiyordu. Cemiyetin en hararetli erkânından Mülâzım Yanyalı Suphi Bey[120],

120- Şimdi yüzbaşı mütekaidi olup Şark Demiryolları İnşaat Dairesi'nde çalışmaktadır.

Kumandan Tevfik Paşa'nın karşısına dikildi:

— Paşa hazretleri! Kanun-u Esasî ilân edilmiştir. Bu kanun mucibince, bir mahkemenin hükmü olmadıkça hiç kimse hapsedilemez. Hâlbuki bir satırlık kısa bir telgrafla iki zabit arkadaşımız mevkuf bulunuyor. Onların bir zabit arkadaşı sıfatıyla tahliyesini istirham ediyorum, dedi.

Tevfik Paşa, bu büyük ve cüretkârane sözlerin altında ezilmekle beraber,

— Ben yapamam evlâdım, diye cevap verdi.

Suphi Bey sekinet ve itidalini bozmadan, kısaca:

— Ben yaparım Paşam, sözleriyle mukabele etti.

Kumandanı yine hürmetle selâmlayarak odasından çıktıktan sonra doğruca mevkufların bulunduğu odanın kapısına gitti. Nöbetçi onbaşısını oraya getirtti. Kapıda bekleyen süngülü nöbetçileri göstererek:

— Al. Bunları koğuşa götür, emrini verdi ve sonra kapıyı açarak Cemil Cahit Bey'le Mustafa Efendi'ye:

— Beyler! Serbestsiniz, dedi.

Bu hareket, İzmir'de Meşrutiyet'in ilk zaferini teşkil etmişti. Ertesi sabah, kışla meydanında toplar atılır ve nutuklar söylenirken, Kumandan Tevfik Paşa ile isimlerini sırası geldiği zaman söyleyeceğimiz bazı kimseler birer köşeye çekiliyor; zulüm ve seyyiat devrinin kahramanları, birer birer ortadan siliniyordu.

MEŞRUTİYET'İN İLK GÜNLERİNDE İSTANBUL

Gelelim İstanbul'a. Temmuzun on birinci Cuma günü sabahı henüz köprü[121] tamamen tenha iken, Üsküdar vapur iskelesinde, kabına sığmayacak kadar heyecan içinde olduğu anlaşılan sevimli bir adam dolaşıyor; mütemadiyen saatine bakıyordu. Üsküdar'a gidecek ilk vapur henüz hazır değildi. O devirde, muayyen olan vakitten evvel kayık ve sandalların işlemesi de memnu idi. Buna binaen işi acele olan bu yolcu gittikçe sabırsızlanıyor, ikide bir de memurlara müracaat ederek hareket vaktine daha ne kadar kaldığını soruyordu. Bu yolcu, Osmanlı matbuatının en temiz ve en necip simalarından, Mahmud Sadık Bey'di.

Nihayet vakit geldi. Mahmud Sadık Bey de vapura bindi. Vapur hareket ettiği zaman, büyük bir sevinç içinde idi. Üsküdar İskelesi'ne çıkar çıkmaz bir arabaya atladı:

— Salacak İskelesine, diye bağırdı.

Araba, Üsküdar caddelerinin bozuk kaldırımlarında, büyük bir gürültü ile yol alırken Mahmud Sadık Bey düşünüyor; hayalinden geçen tatlı hislerle gülümsüyordu. Araba Doğancılar Yokuşu'nu çıkarken ona garip bir fikir geldi. Arabacıya seslendi:

121- Galata Köprüsü

— Arabacı.

— Buyur efendim.

— İşler nasıl gidiyor.

— Eh, şöyle böyle. Saman ne ise, amma. Arpa biraz fiyatlı. İki ucunu bir araya getiremiyoruz.

— Ortalıkta ne havadis var?

Arabacı, birdenbire bu suâli anlamamış gibi sustu ve yutkundu.

Dizginleri hayvanların sırtında şakırdatarak kırbacının ucunu havada savurdu. Bu suâlden, arabacının ürktüğü anlaşılıyordu.

— E, söyle bakalım. Ortalıkta ne havadis var, sen, gazete okur musun?

Arabacı bu sefer kırbacının ucunu zavallı hayvanların kulaklarında şaklatarak dişlerinin arasından ıslık gibi çıkan bir sesle mırıldandı:

— Sabah sabah konuşacak şey bulamadın mı Beyefendi. Biz, bir arabacı parçasıyız. Gazete, kim. Biz, kim?

Mahmud Sadık Bey gülüyor; bu saf adamın kalbini tamamen anlamak için inat gösteriyordu.

— Bu gece hürriyet ilân edilmiş diyorlar. Duymadın mı, sen?

Arabacı, bu sözlere kulak kabartır gibi oldu. Hiç arkasına bakmadan yavaşçacık sordu;

— Hürriyet mi ilân edilmiş? Nasıl şeymiş, o hürriyet?

— Canım hürriyet işte. Artık bundan sonra herkes rahat yaşayacak. Hafiye korkusu kalmayacak. Haklı haksız kimse hapse atılmayacak. Milletin vekilleri hükûmet işlerini ele alacak. Bir Bey'le, bir paşa ile bir arabacı müsavi olacak. Sana daha nasıl anlatayım. Meselâ padişah, aklına geleni sürgüne yollayamaya...

Mahmud Sadık Bey, bu sözünü ikmal edemedi. Arabacı, derhal kolunu gerdi. Kırbacın ucu ıslık çalarak havada bir kavis çevirdi. Hiçbir günâhı olmayan masum hayvanların kulak tozuna indi.

— Deeeeh.

Arabacının bu hareketi, âdeta bir tehdit mahiyetinde idi. Bu haksız kırbaç darbesinden canı yanan hayvanlar, son takatlerini sarf ederek harap arabayı sarsa sarsa hızlanırlarken, arabacı homurdanıyor, kırbaç darbelerini sıklaştırıyordu. Mahmud Sadık Bey inat etti.

— Ne o, arabacı. Hürriyet hoşuna gitmedi mi?

Arabacı, artık tahammül edemedi. Başını hafifçe Mahmud Sadık Bey'e çevirdi, öfkeli bir bakışla cevap verdi:

— Efendi, sabahleyin benden başka canını yakacak bir fukara bulamadın mı? Nasıl? Ağzımdan lakırdı kapar da, gider mehel yerine yetiştirir misin?

Şimdi Mahmud Sadık Bey hem katıla katıla gülüyor, hem de arabacıya teminat veriyordu:

— Korkma yavrum, korkma. Artık o günler geçti. Bundan sonra ne hafiye var. Ne de hafiyelerin sözüne kulak asacak adam var. Bundan sonra bu memlekette yalnız doğrular yaşayacak. Eğri adamlar ortadan kaybolacaktır. Al şu gazeteyi de, arkadaşlarınla okursun.

Arabacı, Mahmud Sadık Bey'in bu sözlerine ne dereceye kadar inandı? Tabii bunu bilmiyoruz. Fakat Mahmud Sadık Bey; Meşrutiyet'in ilk günü, karşısına çıkan bu ilk adamla yaptığı hasbihâlden büyük bir ders almıştı. Şimdi o, kendi kendine soruyor:

— Acaba, herkesi inandırmak da bu kadar güç mü olacak? Diyordu.

Araba Salacak'a gelmişti. Mahmud Sadık Bey, parmaklarının ucu ile iki çeyreği uzatarak arabadan inerken, arabacı daha hâlâ onu korkulu bakışlarla süzüyordu. Mahmud Sadık Bey, sahile inilecek dik ve dolambaçlı yokuşu sür'atle inerken, şunu düşünüyordu;

Arabacı, hiç haksız değil. Korku, herkesin iliklerine kadar işlemiş. Şimdiye kadar bir türlü uğraştık. Bundan sonra da başka türlü uğraşacağız. Her halde bu korkuyu koparıp atmak için epeyce yorulacağız.

Vakit, çok erkendi. Sokaklarda hiç kimse görünmüyor, şüphesiz herkes derin bir uyku içinde uyuyordu. Mahmud Sadık Bey, iskelenin üst tarafındaki sette, büyücek bir yalının kapısı önünde durdu. Kapıyı şiddetle çalıyor, tatlı tatlı sabah uykusu uyuyanları uyandırmaya çalışıyordu. Bu yalı, Avukat Mustafa Baha Bey'in yalısıydı. Nihayet iki arkadaş karşı karşıya geldikleri zaman, Mahmud Sadık Bey, kalbinden taşan bir neş'e ile haykırdı:

— Müjde dostum, müjde.

Baha Bey uyku sersemliğine munzam olan bir sevinç heyecanı ile sordu:

— Hayrola Sadık Bey. Yoksa.

— Yoksası, moksası kalmadı. Al. Oku.

Mahmud Sadık Bey iki cebini dolduran gazetelerden bir *İkdam* gazetesini Baha Bey'e uzattı. Parmağını da dördüncü sütunun sonlarındaki Tebligat-ı Resmiye klişesinin üstüne bastı. Baha Bey, hemen gazeteyi kaptı. Helecandan boğulurcasına okumaya başladı. Mahmud Sadık Bey, on dört satırdan mürekkep olan bu kısacık yazının okunup bitmesine bile tahammül edemiyor:

— Şimdi ne yapacağız? İşe nereden başlayacağız, diye soruyordu.

Evet, şimdi ne yapacaklardı? Terakki ve İttihat Cemiyeti İstanbul Şubesi'nin bu iki mühim rüknü, son günlerde Rumeli'de cereyan eden hadisatı biliyorlar, sarayda olup bitenleri de Yüzbaşı Sabit Bey ismindeki bir arkadaşlarından öğreniyorlardı. Fakat İstanbul hükûmetinin ve bilhassa Abdülhamid'in bu işi bu kadar kolaylıkla hazım ve halledeceğini hiç beklemiyorlardı. Şayet fevkalâde bir hâl olursa ona göre tedbir almak için ufak tefek bazı şeyler düşünmüşlerdi. Lâkin birden zuhur edi-

veren bu hâdiseyi karşılamak için, vaziyete münasip bir surette hareket etmek elzemdi. Hiç şüphe edilmemek lâzım geliyordu ki, bugün bütün İstanbul'un fikri ve tahassüsatı, biraz evvel hürriyet hakkındaki telâkkisini gösteren arabacıdan farklı olmayacaktı. Halbuki en evvel lâzım olan cihet; halkı meşrutiyet ve hürriyetin ciddiyetine inandırmak, bütün fikirleri bir noktaya toplamaktı.

Salacak sahilinde, bu sakin Temmuz gününün parlak güneş ile pırıldayan mavi Marmara'nın tatlı iltivalarına dala dala hem kahve içen ve hem de yapılacak işleri müzakere eden bu iki arkadaştan başka şu anda iki arkadaş daha baş başa vermiş, konuşuyorlardı. Bunlardan biri, o devirde Darüşşafaka'da riyaziye muallimliği eden Fatin Efendi[122] isminde genç bir hoca. Diğeri de Sabit Bey[123] isminde yine genç bir erkânıharp zabitiydi.

Fatin Efendi, Cemiyetin İstanbul merkezinin en faal bir uzvu idi. O da, diğer Cemiyet erkânı gibi Rumeli ve saray harekâtını yakından takip ederek bu günlerde bir şeyler olacağını beklemekle beraber, sabahleyin erkenden gazetedeki Tebligatı Resmiye'yi görür görmez şaşırmış. Ne yapacağını düşünmeye başlamıştı. En evvel aklına gelen şey, Erkânıharp Kolağası Sabit Bey'i bulmak ve onunla işe başlamak oldu. Derhal koştu; Sabit Bey'i buldu. Bunlar da baş başa verdiler. Makul bir şekil düşündüler. Tebligatı Resmiye'nin yazılış tarzına nazaran çok ihtiyatlı davranmak icap ediyordu. Buna binaen büyük bir nümayiş ve tezahürat yapılmasını istemiyorlardı. Çünkü birdenbire bir aksülamelin zuhur etmesi ihtimali vardı. İstanbul'da Cemiyetin kuvveti çok azdı. Şimdiye kadar Cemiyete intisap edenlerin yekûnu, yetmiş kişiyi geçmiyordu. Bunların bir kısmı da gayet muhteriz *(çekingen)* ve müctenip *(sakınan)* bulunuyordu. Bu zayıf kuvvetle, henüz kudretinden hiçbir şey kaybetmeyen İstanbul hükûmetinin ve bilhassa Abdülhamid'in karşısına dikilmek, onunla açıktan açığa mücadeleye girişmek çok tehlikeli olabilirdi.

122- Şimdi Rasathane Müdürü ve Darülfünun'un müderrislerinden Fatin Bey'efendi. Z. Ş. (Aksekili Fatin Gökmen)

123- Bu faziletkâr vatanperver, meşrutiyetten sonra hakkın rahmetine kavuşmuştur. Resmini pek çok aradık, maalesef bulamadık. Z. Ş.

Hatta İstanbul'da aksi bir hâl zuhur ederse, Rumeli'deki vaziyetin de müşkülleşmesi muhtemeldi. Bütün bunları düşünen Fatin Efendi ile Sabit Bey; mümkün olduğu kadar padişahı okşamak ve ancak matbuat vasıtasıyla halkın hissiyatını, matlup olan mecraya sokmak münasip olacağına karar verdiler. Ve derhal harekete geçtiler.

Fatin Efendi, Sabit Bey'i avukat Mustafa Baha Bey'e gönderdi, kendisi de Tevfik Fikret Bey'i vaziyetten haberdar ederek yazı işleri hakkında görüşmek için Rumelihisarı'na gitti. Tevfik Fikret Bey, Fatin Efendi'yi dinledikten sonra pek çok sevindi. Böyle olmakla beraber, yine bedbindi. Meşrutiyet'in böyle kolayca ilân edilivermesini, Abdülhamid'in bir manevrası olmak üzere telâkki ediyor, vaziyetin sağlamlığına bir türlü güvenemiyordu. Tevfik Fikret Bey'den hiçbir fikir alamayan Fatin Efendi, boş yere vakit kaybetmemek için derhal İstanbul'a indi; arkadaşları ile birleşti.

Fatin Efendi, İstanbul'da az çok bir heyecan göreceğini umuyordu. Halbuki ortada en küçük bir hareket bile yoktu. Yalnız, Cuma olduğu için sokaklar biraz kalabalıktı. Galata tarafından bir muzika sedası geliyor; askerin Cuma selâmlığından döndüğü anlaşılıyordu.

Bu esnada, Galata'da Havyar Hanı'nın kapısı önünde iki genç duruyor, birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı, ikisinin simasında da büyük bir heyecan ve asabiyet vardı. Biri söze başladı:

— Görüyor musun Zühtü? Bugün, hakikaten meşrutiyet başlıyorsa, böyle mi olacaktı?

— Hakikaten öyle Cahit. Sanki bu büyük hâdiseden hiç kimse bir şey anlamamış gibi.

— Fakat bir şey lâzım.

— Evet lâzım. Fakat ne yapalım?

— Ne mi yapalım. İşte asker selâmlıktan dönüyor. Şimdi, Yeni Cami'nin merdivenleri, kalabalıktır. Oraya koşalım. Ahalinin arasına karışalım.

Bu karar derhal tatbik edilmişti. Şimdi, süratle köprüyü geçen bu iki gençten biri Hüseyin Cahit Bey, diğeri de Abdullah Zühtü Bey'di. Yeni Cami'nin önüne geldikleri zaman memnuniyetle gülümsediler. Caminin merdivenlerini dolduran halka göz gezdirdiler. Bunlar, softalar, yobazlar, hamallar ve aralarında da birkaç temizce giyinmiş insanlardan mürekkep bir kütle idi. Hepsi de ayakta durmuş, bu sıcak Temmuz gününün yakıcı güneşi altında şimdi önlerinden geçecek asker kıtalarını beklemektelerdi.

Hüseyin Cahit Bey'le, Abdullah Zühtü Bey yavaş yavaş bunların aralarına sokuldular. Dirsekleriyle yol aça aça, merdivenleri çıkarak halkın ortasında durdular. Buradan köprünün bir kısmı görünüyordu.

Eminönü'ne yaklaşan Süvari Ertuğrul Alayı'nın yüksek mızraklarının ucu güneşte parlıyor, küçük kırmızı bayraklar, bir gelincik tarlası gibi dalgalanıyordu. Muzikanın ve bilhassa davulun hâkim sadası, caminin duvarlarında aksedince Yeni Cami'nin esnafları da işlerini bırakarak caminin önüne koşuyor, kalabalık artıyordu.

Alayın ucu, Eminönü Meydanı'nı geçmiş, caminin Önündeki dükkânların teşkil ettiği dar boğaza gelmişti. En önde bando bulunuyordu. Al göğüslükleri, beyaz sırmalı hamail ve kılıç kayışları, parlak yaldızlı düz apoletleriyle yüksek doru atlarının üstünde dimdik ilerleyen bu tunç renkli Türk yavruları, halkta derin bir takdir ve heyecan uyandırıyor. Bandonun gür ve ahenktar nağmeleri, hisleri ve sinirleri coşturuyordu.

Şimdi burada, en çok coşan ve hisseden, Abdullah Zühtü ve Hüseyin Cahit Bey'lerdi. Bando önlerinden geçerken, ikisi de zapt edilmeyecek bir hâle gelmişlerdi. Dirsekleriyle birbirlerini dürtüyor, kısılmış dişlerinin arasından, birbirine:

"Hadi." Diyorlardı.

Nihayet, Hüseyin Cahit Bey dayanamadı. Birdenbire ayaklarının ucuna bastı. Kolları havalandı. Sanki oradan geçen o koca asker kıtasını kucaklayarak kalbinin üstüne basacakmış gibi bir hâl aldı ve kalbinden taşan büyük bir gurur ve sürur ile:

— Padişahım çok yaşa, diye bağırdı.

O anda, bütün oradaki başlar, Hüseyin Cahit Bey'e çevrildi Ve hiç şüphesizdir ki, bütün bu çevrilen başların taşıdığı dimağlardan şu suâl geçmişti:

"Rengi uçmuş. Çehresinin bütün sinirleri ürpermiş olan bu genç acaba çıldırdı mı?"

Evet. Bu, bir çılgınlıktı. Her Cuma günü buraya toplanan büyük bir haşmet azametle geçen bu asker kıtalarını sessiz sedasız temaşaya dalan, zamanın icabı olarak en coşkun hislerini bile kalbinde boğmaya alışan halk, şimdi meçhul bir korku ile Hüseyin Cahit Bey'e bakıyor; senelerden beri devam eden bir adeti ilk defa bozan bu cüretkâra karşı hayrette kalıyordu.

Bunu, Hüseyin Cahit Bey de anlamıştı. Halkın bu hayret ve tereddüdünü yırtmak; onların da hissettikleri, fakat daimi bir alışkanlıkla kalplerinde gizledikleri hisleri coşturmak için bir daha davrandı. Daha gür, daha pervasız bir sesle bir daha bağırdı:

— Padişahım çok yaşa.

Bu sefer halk, birbirine baktı. Sanki artık herkesin böylece bağırması lâzım geldiğini anlamışlardı. Adeta, mihaniki bir hareketle; fakat henüz kalplerden silinmeyen bir korku ve tereddütle, halk da bağırdı:

— Padişahım çok yaşa!

Birkaç yüz kişinin ağzından çıkan bu isteksiz gürültü, Yeni Cami binasının mermer cephesine çarptı. Ulu bir dalga halinde, sürüklenerek kaydı, bandonun mağrur ahengi arasında ezildi ve kaynadı.

İşte bu hareket, koskoca bir inkılâba karşı İstanbul'un yaptığı ilk nümayişti. Senelerden beri:

"Zulüm ve istibdat" diye, gizli gizli sızlanan ve için için yanan halk, sabahtan beri hürriyet ve adâlete kavuştukları halde bunu hissetmiyor. Sevinmiyor. Sevinmesini bilmiyordu. Yüz binlerce nüfustan terekküp eden ve memaliki mahrusai şahanenin en münevver kitlesini teşkil eyleyen koca İstanbul halkı-

nın bugüne karşı olan sürûr ve şükran hislerine, sanki şu Yeni Cami merdivenleri üzerine çıkmış olan birkaç yüz hamal ile softa tercüman oluyordu.

Hem de ne suretle? Senelerce zulmünden ve istibdadından şikâyet olunan, aleyhinde gizli lânetler okunan padişahın sıhhat ve hayatına dua etmekle.

Bu duada bile, bir tereddüt ve korku vardı. Halk, her şeyden ve her sesten ürken öksüz bir çocuğa benziyordu. Netekim, "Padişahım çok yaşa" seslerini işiterek vak'a mahalline koşan Eminönü merkezi polisleri:

"Ne var yahu, ne bağırıyorsunuz böyle," diye tahkikata başlar başlamaz, halk birdenbire dağılmış. Merdivenlerin üstünde kimse kalmamıştı. Bu polislerden birinin yeşil kordonlarına yapışacak ve:

— Bağırıyorum efendi. Bu büyük inkılâp gününün heyecanını hissetmek. Bunu kalbimin bütün sürûriyle izhar eylemek benim hakkımdır, diyecek bir tek adam bulunmamıştı.

Bu sınıf halk arasında umdukları tesiri yapamayan Hüseyin Cahit Bey'le Abdullah Zühtü Bey:

— Hele, bir de İkdam Matbaası'na gidelim, diye Bahçekapı'ya doğru yürüyorlar; İstanbul'un ilim ve irfan muhitini teşkil eden Babıâli Caddesi'nde bir hayat eseri bulacaklarını ümit ediyorlardı.

Babıâli Caddesi, kendisinden beklenilen canlılığı gösteren ilk muhit olmuştu. Öğleden sonra, ilk defa olarak Gayret Kitaphanesi sahibi Garbis Efendi dükkânının önüne bir bayrak asmıştı. Bunu gören komşular da, artık cesaret almışlardı. *İkdam* Matbaasının kapısı da iki bayrakla donanmıştı. Gece, gündüz caddeyi tarassuda memur olan resmi ve sivil polisler bayrak asılan dükkânların önünde dolaşıyor; bıyıklarını burup bayraklara bakıyor, ancak cülûs ve velâdeti hümayun günleri asılması mutad olan bu bayrakların bugün neye asıldıklarını bir türlü kestiremedikleri için "hilâfı âdet keyfiyete mücaseret" edenler hakkında ne muamele yapmak lâzım geldiğini düşü-

nüyorlardı. Zaptiye Nezareti'ne çoktan haber koşturulmuştu. Nazır, Heyeti Tahkikiye Reisi Acem Mehmed Ali Bey'i çağırmış:

— Git, Babıâli Caddesi'ni şöyle bir dolaş. Bayraklarını niçin asmışlar. Fakat tahkikat yapma. Belki bir hâdise çıkar, diye emir vermişti.

Bu manasız ve korkakça emri alan Mehmed Ali Bey, Babıâli Caddesi'ni dolaşmış, bayrak asan kitapçıların isimlerini gizlice toplatmış, Zaptiye Nazırı'na arz etmişti. Akşama doğru sivil polisler vasıtasıyla en başta Garbis Efendi olduğu halde bazı kitapçılar Zaptiye nezaretine celbedilmiş; bu gibi "hilâfı rızayı âli" hareketlerden içtinap eylemeleri *(sakınmaları)* hakkında kendilerine nasihat verilmişti. Çok gariptir ki, şu anda rızayı alinin artık arzuyu millî karşısında mağlûp olduğunu Zaptiye Nezareti hissedemiyor. Hatta devletin daha yüksek idâre makamları bile, Kanun-u Esasî ahkâmına tamamen riayet edilip edilmeyeceğini bir türlü kestiremiyordu.

Meşrutiyet'in başlangıcı, en ziyade Dahiliye Nezareti ile Sadaret makamını gülünç vaziyete sokacak bir hâdiseye sebep olmuştu. İstanbul'da Cemiyeti temsil eden zevatın, halkı uyandırmak için matbuatı elde etmeye karar verdiklerini yazmıştık. Bunlardan Mahmud Sadık Bey, evvelâ *Sabah* matbaasına uğramış; arkadaşlarından Babanzade'yi, Ali Reşad Bey'i almış, İkdam matbaasına gelmişti. *İkdam* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey'le Hüseyin Cahit ve Abdullah Zühtü Bey'ler de orada bulunuyor ve şimdi ne yapacaklarını düşünüyorlardı. Cevdet Bey mümkün olduğu kadar mutedil ve ihtiyatkâr olmak istiyordu. Mahmud Sadık Bey'le arkadaşlarının gelmesi, yeni bir münakaşa zemininin açılmasına sebep oldu.

"Yazılar, sansüre gösterilecek mi, gösterilmeyecek mi?"

"Patron, bunu bir türlü kestiremiyordu. Fakat muharrirler, mütemadiyen söylüyor: Artık sansür olamaz."

"Mademki, Kanun-u Esasî tekrar ortaya çıkmıştır; bu kanun mucibince yazılar gazete çıkmadan evvel sansür edilemez."

"Eğer yazıları sansüre gösterirsek hürriyet-i matbuatın mânası kalmaz."

Münakaşa uzadıkça uzuyor, boş kalan mürettipler, yazı bekliyorlardı. Kat'i bir karar verilmeden bu münakaşayı bir tarafa bıraktılar. Hüseyin Cahit Bey'le Abdullah Zühtü Bey birer tarafa çekilerek birer makale yazmaya başladılar. Mahmud Sadık Bey'le arkadaşları da *Sabah* Matbaasına giderek kendi yazılarını yazmak için ayrıldılar.

Matbaalarda bu faaliyet devam ederken Matbuat Müdürü Umumîsi Kemal Bey de Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın konağına gitmiş;

Kanun-u Esasînin tekrar mer'iyete vaz'ı dolayısıyla sansür usulünün devam edip etmeyeceğini ve devam edecekse ne şekilde muamele ifa edileceğini soruyordu.

Kanun sarih olduğu için Dahiliye Nazırı'nın buna tek bir kelime ile cevap vermesi mümkündü. Fakat Memduh Paşa ihtiyatlı, davrandı. Sadrazam Said Paşa'nın konağına bir telgraf çekti ve bu telgrafta:

"Her ne kadar matbuatın kanun dairesinde serbest olacağı Kanun-u Esasî'de musarrah (belirtilmiş) ise de, bu Serbestinin derecesi ne olacağı tayin edilmediğinden bu hususta icra olunacak muamele istizah (izahat) ve istizan (müsaade) olunur." dedi.

Sadaret mevkii, bütün kanunlarına en kudretli bir icra mercii idi. Buna binaen Sadrazam gayet sarih olan Kanun-u Esasî'ye istinad ederek:

"Kanun-u Esasî'de musarrah olan bir maddeyi tekrar sormaya lüzum yoktur. Matbuat, kanun dairesinde serbesttir. Kanun hududunu aşanlar hakkında muamele-i lâzıme icra olunur" diye cevap verebilirdi.

Fakat Said Paşa bu cevabı vermedi. Memduh Paşa'nın bu telgrafını hususi bir tezkere ile saraya gönderdi. Bu basit meseleyi -artık bu gibi işlerle hiç alâkası kalmamış olan- Abdülhamid'den sormak suretiyle Meşrutiyet'in ruhuna ilk darbe indirildi. Abdülhamid, bugünden itibaren matbuatın alacağı vaziyetten zaten endişe içinde idi. Fakat bu endişesinin doğrudan doğruya şahsına matuf olduğunu hissettirmek istemedi. Şu suretle cevap verdi:

— Zaman, pek nazik. Halkın efkâr ve hissiyatı son derece galeyanda. Çirkin neşriyatın halkı fenâ yollara sürüklemek ihtimali var. Böyle olmakla beraber, matbuatın hürriyetine riâyet etmek lâzımdır, dedi.

Gazeteciler, bu üç büyük makam arasında cereyan eden bu muhabereyi bilmiyorlar; ne suretle hareket edeceklerini tayin edemiyorlar; daha hâlâ:

— Sansür memurları gelirse, ne yapacağız, diye düşünüyorlardı.

Fakat münakaşa uzadıkça muharrirlerin cüreti artıyor, hatta:

— Sansür memurları gelirse, matbaaya hapsederiz, diyenler de bulunuyordu.

İkdam sahibi Ahmed Cevdet Bey, muharrirlerin fikrine iştirak ediyor, sansürle alâkasını kesmek istiyordu. Fakat *Sabah gazetesi* sahibi Mihran Efendi bu hususta söz söylemekten bile çekiniyordu. İki gazetenin de tahrir heyeti sözleştiler. O gece matbaadan ayrılmamaya karar verdiler. Şayet sansür memurları gelirse, matbaaya almayacaklar, yazıları mürettiplere dizdirecekler, sayfayı bağlatacaklar, makineye verdirecekler, gazete çıkıncaya kadar makine başında bekleyecekler, gazeteyi çıkaracaklar ve bir miktar da Babıali Caddesi'nde sattıracaklardı. Sonra da dağılacaklardı.

Muharrirler tarafından bu karar tatbik edilirken, kendilerine yeni bir kuvvet daha inzimam etti. *Sabah* matbaasında gece yarısı, birdenbire kapı açıldı. Muharrirlerin odasına iri yarı bir erkânıharp yüzbaşısı girdi. Bu, Cemiyetin İstanbul merkezi azasından Sabit Bey'di. Sabit Bey'i de, avukat Mustafa Baha Bey takip ediyordu. O aralık muharrirlerle bir şey görüşen Mihran Efendi, Sabit Bey'in gürbüz vücudu ve metin tavrı karşısında sarsıldı. Hele:

"Bu inkılâbı vücuda getiren Terakki ve ittihat Cemiyeti namına söylüyoruz. Bundan sonra çıkacak gazetelerin yazıları sansüre gönderilmeyecek" ihtarını işitir işitmez büsbütün afalladı. Ellerini ovuşturarak:

— Nasıl olur efendim. Ben bunu yapamam, demeye başladı.

O zaman Sabit Bey, parmağıyla pencereyi gösterdi:

— Şuradan bak. On tane asker, aşağıda bekliyor. Eğer müsveddeleri sansüre göndermek istersen, derhal matbaa işgal edilecek ve senin bu kanunsuz muamelene şiddetle mümanaat gösterilecektir *(engel olunacaktır),* cevabını verdi.

Mihran Efendi, bu vaziyet karşısında daha fazla mukavemet gösteremedi. Başını önüne eğdi. Mamafih Mihran Efendi'ye itimat edilemedi.

Kapıda bekleyen Cemiyet mensuplarından biri ihtiyaten orada bırakıldı. Diğer matbaalar da dolaşıldı. *Tercüman-ı Hakikat gazetesi*nin kolonları, sansüre gönderilmek üzere iken tehir ettirildi. Bir taraftan muharrirlerin gayreti, diğer taraftan da Cemiyet erkânın müdahalesiyle 10 Temmuz inkılâbının gazeteleri, sansür belâsını başlarından bu suretle defetmişlerdi.

Bâb-ı âli Caddesi'nde, matbuat hayatımızda bu hadisat cereyan ederken, o gün Kadıköy'de de tiyatro hayatımızın ilk inkılâbı husûle gelmişti.

O gün Kadıköy'de Zambaoğlu Tiyatrosunda Manakyan Kumpanyası tarafından Demirhane Müdürü ismindeki dram oynayacaktı. Öğleden sonra halk yavaş yavaş tiyatroya geliyordu. Manakyan Efendi, sahnede meşguldü. Cemiyetin İstanbul merkezi azalarından olup Kadıköy'de oturan Doktor Mithat Salim Bey sahneye geldi. Kanun-u Esasî'nin ilânından bahsederek bazı tezahürat yapılmasını teklif etti. Manakyan Efendi çok hür düşünen ve olur olmaz şeylerden ürkmeyen bir adam olmakla beraber buna birdenbire karar veremedi. O sırada bir komiser yanlarına geldi. Bu komiser, Doktor Mithat Salim Bey'i takibe memurdu. Fakat temiz kalpli bir adam olduğu için Mithat Bey'i lüzumundan fazla tazyik etmiyordu. Mithat Bey fikrini saklamadı. Komisere de anlattı. O zaman bu vicdanlı zabıta memuru:

— Bu cihet, doğrudan doğruya sizin hakkınızdır. Perde açılır açılmaz, elinize bir bayrak alınız. Sahneye çıkınız. Halka bir şeyler söyleyiniz, dedi.

Bu sözler, Manakyan Efendi'ye de cür'et verdi. Hemen güzel bir bayrak tedarik edildi. Muayyen saat gelip de perde açılır açılmaz, Mithat Bey sahneye çıktı. Tiyatroyu dolduran halk, ilk defa olarak böyle bir manzara görüyorlardı. Birdenbire bir alkış tufanı koptu.

Mithat Bey, istibdat devrinin pek çok zulmünü görmüş, bir zat olduğu için hem söylüyor ve hem ağlıyor, halk, çılgın bir heyecanla kendisini, alkışlıyordu. Nihayet nutuk bitti ve oyun başladı. Manakyan Efendi, sansür tarafından çizilen kelimeleri de ilâve ederek oyunu oynattı.

Alkış, alkışı takip ediyor; sanatkârlar, duruyor, bekliyor; sahneler mütemadiyen inkıtaa uğruyordu. Bu suretle bugün, Manakyan Efendi tarafından da sansüre karşı bir darbe vuruldu. Sahne hayatımızda da ilk inkılâp, bu şekilde vücut buldu.

Yalnız, Cemiyet erkânının Şehzadebaşı'nda, Direklerarası'nda sarf ettikleri mesai boşa gitmişti. Buralarda bulunan dükkânlara da bayrak astırılmak istenilmiş; fakat dükkân sahipleri ikna edilememişti. Hatta bazı dükkân sahipleri:

— Nasıl, bizi aldatıp bayrak astırır da, sonra gider, jurnal eder misiniz? Diye korkularını ve vaziyete karşı olan itimatsızlıklarını göstermişlerdi.

Fakat ertesi gün, İstanbul birdenbire tuğyan edivermiş. Artık önüne geçilmek imkân olmayan bir deniz dalgası haline gelmişti. Meşrutiyet'in ilk gazetesini, Babıali Caddesi'nde Adnan Bey bizzat satmıştı. Müvezziler, oradan oraya koşuyor. Ayaklarının sakatlığına rağmen müvezzilerin en faal ve cevvali olan müvezi Behçet Efendi, Sirkeci'deki küçük meydanda durmuş, boğuk bir sesle ve büyük bir cüretle:

— Hürriyeti yazıyor, diye haykırıyordu.

Halk, müvezzilerin etrafını alıyor; gazeteler bir anda yüzlerce ele dağılıyordu. *İkdam gazetesi*nde "Unutulmaz bir hatıra" başlıklı bir makale vardı:

"Oh! Bunca zamandan beri beklenen mukaddes günün ruhlu, feyizli, ulvi ve unutulmaz sabahı.

Oh! Memleketimize hürriyet, adâlet, uhuvvet, hayat ve saadet bahşeden yevmi mübârekin ilk mukaddime-i bînaziri.

Oh! Hepimizi secdelere kapandıran, sevincimizden ağlatan, ihtiyarımızı, gencimizi, kadınımızı çocuğumuzu doyulmamış bir meserrete, görülmemiş bir şükür ve minnete mecbur eden makamı kudsi-i hilâfetin ilk müjde-i inâyeti."

Diye başlayan bu makale iki muharririn Hüseyin Cahit Bey'le Abdullah Zühtü Bey'in yazdıkları ayrı ayrı iki yazıdan vücuda gelmişti. Bu iki muharrir ayrı ayrı birer yazı yazmışlardı. Halbuki *İkdam* sahibi Cevdet Bey bu iki yazıyı birleştirmiş, altına imza konulmayarak, bu suretle intişarını istemişti.

"Bundan sonra, ömrümüz pek bahtiyarane geçecek. Evlât ve ayalimiz saadet, hürriyet, müsavat ve adâletle feyiz ve emniyetle yaşayacak" diye hitam bulan bu makale, halkı birdenbire coşturmuş, artık bütün korku ve endişelere kat'i bir darbe vurmuştu.

Temmuzun on ikinci Cumartesi günü İstanbul, senelerce yaşadığı sönük ve sinmiş hayatın acısını çıkarmak için bütün heyecanlarını dökmeye hazırlanırken, Rumeli ve İzmir'de de mühim hâdiseler geçiyor; Cemiyetin tarihine yeni sayfalar ilâve ediliyordu.

Selânik'te, halk cuşuhuruş *(coşkunluk)* içinde idi. Gece ile gündüz, sanki birbirine karışmış gibiydi. Beyazkule bahçesi, bir insan mahşeri haline gelmişti. Servet Bey[124], Yusuf Cemil Bey, İpekli İbrahim Hoca[125] muhtelif yerlerde nutuklar veriyor, halkın heyecanı, her an biraz daha tezayüd ediyordu.

Çok şayanı dikkattir ki, bütün bu coşkunluklar arasında, inzibat kuvvetlerinin müdahalesini mucip olacak hiçbir hareket vuku bulmuyor; herkes, en büyük düşmanlarını bile affederek candan bir dost gibi sinesi üstünde kavrıyordu. Hafiyelere ve saray mensuplarına karşı beslenen husumetin üstüne

124- Şimdi Beyoğlu Kâtib-i adli. Z. Ş.
125- Sonraları İpek meb'usu olmuştu. Z. Ş.

de ıslak bir sünger çekilmişti, Beyazkule bahçesinde, Kolombo Oteli'nin önünde sırmalı kordonlarını savura savura gelen ve bütün zabitanın sinirlerini ürperten Muzaffer Paşa bile, affedilmişti. Üçüncü Ordu Esliha Müfettişi unvanını taşıyan, Yaveranı Hazreti Şehriyari'den ve Teftişi Askeri Komisyonu Âlisi azasından olan Muzaffer Paşa, yalnız Selânik'te değil Manastır ve Üsküp'te, bütün şimendifer hattı üzerindeki merkezlerde bile zabitanın nefret ve husumetini celbetmişti. Gösterişi çok seven bu Paşa, Meşrutiyet'in ilânından bir müddet evvel, az kalsın Selânik'te büyük bir hâdiseye sebebiyet verecekti. Buna da sebep, şu idi. Cemiyet'in Edirne Heyet-i Merkeziyesi azasından Erkânıharp Kolağası İsmet Bey[126] Merkez-i Umumî ile temas etmek, bazı mahrem meseleler hakkında görüşmek için Selânik'e gelmişlerdi. İsmet Bey bir gün; arkadaşlarından mümtaz Yüzbaşı Ali Naki[127], Manastır'dan mezunen *(izinli)* gelen Süleyman Askeri, mümtaz Yüzbaşı Abdurrahman Sami[128], baytar Yüzbaşısı Kudüslü Ali Beylerle[129] Kolombo Oteli'nin gazinosunda bir köşeye çekilmiş oturuyorlar, vatani bir mübahasede bulunuyorlardı. Hava sıcaktı. Bu genç zabitler, bunalmışlar ve göğüslerinin bir iki düğmelerini açmışlar, feslerini arkaya doğru atmışlardı. Bu esnada Muzaffer Paşa, içeri girdi. Bunların önünden geçti. Baş başa vererek konuşan genç zabitler o kadar dalmışlardı ki, önlerinden geçen koskoca Muzaffer Paşa'yı bile görememişler ve ayağa kalkarak selâmlayamamışlardı.

Azametinden bir zerresini bile feda edemeyen Paşa, birdenbire geri döndü ve bu genç zabitlerin masasının önünde durdu. Artık Paşa'yı görmemenin imkânı yoktu. Beş genç zabit, derhal yerinden fırladılar. Askerlik terbiye ve vazifesinin emrettiği şekilde keskin birer selâm vererek dimdik durdular.

Paşa, ayrı ayrı hepsinin yüzüne bakarak hiddetle sordu:

— Demin, bana niçin resmi tazim ifa etmediniz?

Bu haksız muaheze karşısında genç zabitlerin birdenbi-

126- Başvekil İsmet Paşa Hazretleri. Z. Ş.
127- Mütareke esnasında İstanbul Jandarma Alay Kumandanı. Z. Ş.
128- Şimdi İzmir'de komisyonculukla meşgul. Z. Ş.
129- Harb-i Umumi içinde, Suriye'de Âliye Divanı Harbı'ndan alınan bir kararla Cemal Paşa tarafından salben idam olunmuştur. Z. Ş.

re kanları donmuştu. Cevap veremiyorlardı. Bunların, birkaç saniye sükûtu, Paşa'yı büsbütün kudurtmuştu. Derhal kapıya koştu. İki tarafına bakıyor ve kendisine hürmette kusur eden bu zabitleri Merkez Kumandanlığı'na sevk etmek için gözleriyle kanun arıyordu.

Genç zabitlerin vaziyeti fenalaşmıştı. Çünkü hem İsmet Bey'in hem de Süleyman Askerî Bey'in üzerinde Cemiyete ait mühim evrak vardı. Şayet Merkez Kumandanlığı'na gitmeye mecbur kalırlarsa ve orada da bu evrak meydana çıkarsa, netice pek fenâ olacaktı. Buna binaen derhal evrakı gizlice Baytar Ali Bey'e verdiler:

— Hadi, sen kaç, dediler.

Ve kendileri de otele çıkarak bir odaya çekildiler. Kısa bir zaman sonra, Paşa yanında birkaç neferle geldi. Bu genç zabitlere bir diskur vermek istedi. Evvelâ göğsündeki kordonu ve sonra da sırmalı Galonlarını göstererek:

— Bakınız, bu Yaveranı Hazreti Şehriyari Silki Celiline dahil olduğumu gösterir. Bu sırmalar, koskoca bir ferik olduğuma delâlet eder. Bu apoletlerin de askerlikte büyük bir kıymeti vardır. Bunlara karşı hürmet göstermeye mecbursunuz. Siz bana değil. Bu sırmaları bana veren Padişaha karşı hakaret ettiniz, diyor ve lâkırdıyı daha bir hayli uzatmak istidadını gösteriyordu.

Halbuki bu genç zabitler, böyle nâzik bir zamanda bir çıban başı koparmamak ve takip ettikleri işleri sekteye uğratmamak için tatlıya bağlamak istiyorlardı. Nihayet, Naki Bey, cür'etkar davrandı. Munis ve muti bir tavır aldı;

— Paşam. Efendim. Haşa, size hürmetsizlik aklımızdan bile geçmez. Malûmu devletiniz. İnsan hâlidir bu. Teşrifi âlinizi görmedik. Kusura bakmayınız, diye nazikane özür dilemeye başladı.

Bu yumuşak sözler karşısında, Muzaffer Paşa derhal yumuşadı. Hemen arkasına döndü. Emir bekleyen kanun zabitiyle kanun neferlerine:

— Size lüzum kalmadı. Gidiniz, emrini verdi.

Sonra da merdiven başında korku ile bakan garsona seslendi:

— Garson, Beylere birer bira getir.

Şu muamele, Muzaffer Paşa'nın pek fenâ kalpli bir adam olmadığını gösteriyordu. Bu meselenin üstünden bir müddet geçip de Meşrutiyet ilân olunduğu zaman, Muzaffer Paşa zabitan arasında husûle getirdiği memnuniyetsizliği nazar-ı dikkate almış, nasıl bir hattı hareket takip etmesi lâzım geldiğini düşünmeye başlamıştı. Bu heyecanlı ve coşkun saatler esnasında; Naki, Baytar Ali, Abdürrahman Sami Bey'ler Olimpos Oteli'nde Muzaffer Paşa'ya rast geldiler; Paşa'nın geçirdiği korku ve heyecanı hissettiler; ona karşı âlicenabane bir tavır alarak şu sözleri söylediler:

— Gel Paşam. Sen de bizden ol. Haydi bakalım, sen de bizimle beraber bağır. Kahrolsun hafiyeler!

Paşa, derhal ayağa kalktı. Sesinin bütün kuvvetiyle bağırdı:

"Kahrolsun hafiyeler!

Kahrolsun müstebit paşalar!

Kahrolsun müstebit paşalar!

Yaşasın hürriyetperverler!

Yaşasın hürriyetperverler!

Yaşasın Terakki ve Ittihat Cemiyeti!

Yaşasın!"

Şimdi, yalnız Muzaffer Paşa değil, oraya toplanan halk da coşkun bir heyecanla,

— Yaşasın, diye haykırıyor, kırk yıllık bir hürriyetperver gibi canü yürekten bağıran Muzaffer Paşa'yı alkışlıyorlardı.

Fakat talihin garabetine bakmalıdır ki, Yaveranı Hazreti Şehriyari'den Muzaffer Paşa burada bu suretle alkışlanırken, Üsküp'ten Manastır'a gelen trende de diğer bir Muzaffer Paşa bir yanlışlığa, bir isim müşabehetine kurban oluyor. Bu masum

ve temiz nasiyeli *(çehreli)* zat, yaver Muzaffer Paşa'yı şahsen tanımayanlar tarafından tecavüze uğrayarak en acı hakaretlere maruz kalıyordu. Bereket versin birkaç istasyon sonra meselede, ancak isim müşabehetinden ibâret olan yanlışlık anlaşılmış ve büyük bir facianın önü alınmıştı.

Muzaffer Paşa'nın, canü gönülden; "Yaşasın!" diye bağırması gayet tabii ve zaruri idi. Çünkü bu sabah da kışlanın arkasındaki endaht meydanından gelen silâh seslerini Muzaffer Paşa tamamıyla işitmiş ve bu silâhların hangi hedefe atıldığını derhal öğrenmişti. Öğrendiği hadise, çok feci ve tüyler ürpertici bir mahiyette idi. Gece, bütün Selânik halkı, Beyazkule Bahçesi'nde, Olimpos Meydanı'nda, Kolumbiya Salonlarında, Moz boylarında, Meşrutiyet'in aşkına badeler içip zevk ve sürûr ile

"Yaşasın Hürriyet!"

"Yaşasın adâlet!" Diye memnun ve şadan naralar savururken şehrin karanlık sokaklarında üç postaya ayrılmış ikişer zabit dolaşıyor. İrtica fikirleriyle maznun üç zabiti evlerinden alıyor. Yalılardaki Piyade Kışlası'na getiriyorlardı.

Bu üç zabit, şunlardı:

Kanun zabiti Yüzbaşı İbrahim Efendi, Süvari yüzbaşısı Ali Efendi, Jandarma Yüzbaşısı Giritli Bahaeddin Efendi.

Bunlara, bir de kanun neferi ilâve edilmişti ki o da, Arnavut Salih'ti.

Bu üç zabitten Yüzbaşı İbrahim Efendi, alaydan yetişme bir adamdı. Askerliğe intisap ettiği günden itibaren kanun hizmetine ayrılmış, terfi edip zabit olduktan sonra da bu vazifede kalmış. Manastır ve Selânik'te kanun zabitliği yaptıktan sonra sabık Merkez Kumandanı mecruh Nâzım Bey'in maiyetinde çalışmıştı.

Süvari Yüzbaşısı Ali Efendi de bir sene kadar Nâzım Bey'e hizmet etmişti. Fakat hiç kimseye karşı gaddarane bir muamele yaptığı görülmemiş ve işitilmemişti. Jandarma yüzbaşısı Giritli Bahaeddin Efendi'ye gelince, bu adamcağız Karaferye'de

Jandarma Bölük Kumandanı idi. Cemiyetin intişara başladığı esnada orada bulunan zabitandan Yüzbaşı İbrahim Bey[130] ile Erkânıharp Kolağası Ali Fuat Bey[131] ve 18'inci Nişancı Taburu yüzbaşılarından Abidin Bey[132] birbirleriyle görüşmüşler, Bahaeddin Efendi'yi de Cemiyete almak istemişler. Bu maksatla Bahaeddin Efendi'yi Fuat Bey'in evine dâvet ettiler. Fikirlerini kendisine söylediler. Bahaeddin Efendi, bu teklife karşı kaçamaklı cevaplar verdi. Cemiyete girmek istemedi. İki gün sonra da bu dâvet ve teklifi, bir mektupla Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirdi. Bahaeddin Efendi Selânik'e dâvetle isticvap edildi. Fakat ifâdâtı hiçbir delile istinad etmediği için İbrahim, Ali Fuat, Abidin Bey'ler hakkında tahkikat yapılmasına lüzum görülmedi. Aradan bir müddet geçti. Bu hâdiseden haberdar olmayan Yüzbaşı Demir Ali Bey de[133] Bahaeddin Efendi'ye müracaat etti. Kendisini tahlif ettirmek istedi. Bahaeddin Efendi, bu defa da Demir Ali Bey hakkında bir jurnal verdi. Bu meseleyi Cemiyet haber aldı. Gizli bir nüfuz tesiri yaparak Bahaeddin Efendi'yi Karaferiye'den kaldırttı. Göz önünde bulundurmak için Selânik'e aldırttı. Tabiidir ki, bu adam da hainler defterinin bir sayfasına yazılmıştı.

İşte hakiki hüviyetleri bundan ibâret olan bu üç zabit o gece evlerinden alındı. Kışlaya getirildi. Bunlara kanun bölüğü efradından Salih isminde bir nefer de ilâve edildi. Bu irtica maznunları, 99'uncu Bölük efradından Yüzbaşı Abdülkadir, Mülâzim Siyâmi, Mülâzım Beyrutlu Hüsnü, Mülâzım Yakup Cemil Bey'ler'den mürekkep bir heyet-i adûl tarafından kısa bir mahkemeden geçirildi. İdamlarına hüküm verildi. Hükmün derhal infazı icab ediyordu. Mahkûmlar, kışlanın arkasındaki endaht *(atış)* meydanına götürüldüler. Hâkimler de, ellerinde revolver olduğu halde bunların karşısına geçtiler. Revolverlerdeki kurşunlar bitinceye kadar üzerlerine ateş ettiler. Bu dört mahkûmu, kanlar içinde yere serdiler.

130- Şimdi, Miralay mütekaididir. Z. Ş.
131- Esbak Meclis Reisi mütekaid Ali Fuad Paşa. Z. Ş.
132- Şimdi Binbaşı mütekaididir. Z. Ş.
133- Ankara Merkez Kumandanı. Z. Ş.

Tenha bir kışla köşesinde sessiz sadasız verilen bir hükmün bu suretle büyük bir velvele ile tatbik edilmesi, derhal şehrin dört köşesine yayılmış, herkes daha fazla hürriyetperver olduğunu ispat edebilmek için en gür sesle:

"Yaşasın hürriyet!"

"Yaşasın adâlet!"

Diye haykırmaya başlamıştı. Buna binaen, parlak üniformasına ve göğsünde kucak kucak sarkan sırmalı kordonlarına rağmen Muzaffer Paşa'nın da aynı teraneyi tekrar etmesi, gayet tabiî ve zarurî idi.

99'uncu Bölük

Cemiyetin icra vasıtası olan bu bölük kimlerden mürekkepti? Sırası gelmişken bundan da bahsedelim.

Bu bölük, her ne kadar zabitandan ibâret bir teşekkül zannı vermekte ise de, hakikatte böyle değildi. Hem zabit ve hem de sivillerden mürekkepti. Bölük efradının bugünkü vaziyetlerini söylemekte mazuruz. Ancak o zamanki hüviyetlerine nazaran isimlerini aşağıya yazıyoruz.

Zabitler:

Mümtaz Yüzbaşı Abdülkadir, Mülâzım Mustafa Necip, Mülâzım Yakup Cemil, Mülâzım Siyami, Mülâzım irfan, Mülâzım Beyrutlu Hüsnü, Yüzbaşı Halil, Mülâzım Hilmi, Mülâzım Yemenli Veysi, Topçu Yüzbaşısı Hamdi, Jandarma Yüzbaşısı Resneli Mehmed Ali, Kanun zabiti Mülâzım İsmail Bey'ler.

Siviller:

Telgraf Muhabere Başmemuru İbrahim, Gümrük memurlarından Bahri, Selânik eşrafından Nafiz Bey'in biraderi Mehmed, Topçu Mehmed Paşa hafîdi Hasan, Gümrük memurlarından Cemil, Gümrük memurlarından Hüseyin, Yorgancı Mustafa Bey'ler.

Zabitlerin mühim bir kısmı, daimî surette Selânik'te kaldığı gibi, Mustafa Necip ve Halil Bey'ler gibi mülhakatta bulunan ve Selânik'e gidip gelenler de vardı, bölüğün içtima mahalli Tophane karakolu idi. Tophane'nin tramvay caddesine nazır cihetinde, bir katlı binadan ibâret olan bir karakolun bir odasında toplanırlar, konuşurlar, yapacakları işleri kararlaştırırlardı. Bir hükmün icrası hakkında Merkez-i Umumî'nin irtibat memuru sadece 99'uncu Bölük'e emir verirdi.

O emrin infazı için ayrılacak fedaileri, bölük efradı toplanıp müzakere eder, kendi aralarından seçerlerdi. Bazan da kendi kendilerine hüküm verir ve icra ederlerdi. Nitekim hürriyetin ilân edildiği gece idam edilen üç yerli ile aynı akıbete uğrayan dört kişinin bu kanlı maceraya maruz bulunduklarından, bazı Merkezi Umûmi azaları haberdar değildi.

Bu karakolda bulunan bölük efradı da en gözü açık ve itimada şayan olan neferlerden mürekkepti. Karakol ve Bölük Kumandanı Yüzbaşı Abidin Bey'le Takım Kumandanları Mülâzım Hilmi ve Mülazım Küçük Yusuf Bey'ler de Cemiyetin itimat ettiği mühim unsurlardan birer şahsiyetti. Cemiyetin hayat ve muvaffakiyetinde en mühim âmil olan 99'uncu Bölük hakkında şimdilik bu kadar malumat vermeyi kâfi görüyoruz ve yine sadedimize dönüyoruz.

ENVER BEY

Koca Selânik şehri memnun ve mes'ud bir düğün evine benziyordu. Her tarafta bandolar, muzikalar, davullar çalınıyor heyecanlı nutuklar söylemekten, seyyar ve sabit hatiplerin boğazları parçalanıyordu. Fakat halk bunu kâfi görmüyor, hürriyet ve meşrutiyete karşı kalbindeki perestişleri dökebilmek için, bir timsal arıyordu. İmanı ancak gözlerinde olan basit ruhlu ve iptidaî düşünceli abidlerin, tapacak bir put aradıkları gibi.

Manastır, bunu bulmuştu. Niyazi Bey, hürriyetin timsali addolunuyordu. Fakat Selânik, bundan mahrumdu. Merkez-i Umumî'yi teşkil eden ve yahut Cemiyetin bütün ruh ve varlığını bihakkin idâre eyleyen şahsiyetlerden hiçbiri meydana çıkmak ve kendini göstermek istemiyordu.

Hatta Meşrutiyet'in ilânı üzerinden kırk sekiz saat geçtiği halde Merkez-i Umumî'yi ve Selânik Heyet-i Merkeziyesi'ni teşkil eden zevatın kimler olduğunu bile henüz hiç kimse bilmiyordu. Mülhakattan ve hatta İstanbul'la Anadolu'daki vilâyattan kucak kucak gelen tebrik telgrafları müvezzilerin elinde geziyor, Terakki ve İttihat Cemiyeti Merkez-i Umumîsi namına bunları kabul edecek el, ortada görünmüyordu. Bana binaen halkın, hürriyet ve meşrutiyete bir timsal aradığını Merkez-i Umumî de hissetmekle beraber, bu ihtiyacı tatmin

etmek için heyet-i merkeziyeler haricinde bir şahsiyeti ortaya çıkarmayı düşünüyor. Ve hatta Meşrutiyet'in ilânı şerefini benimsemek istidadını gösteren Manastır'ın rekabet hislerini kırmak için bunu elzem görüyordu. Epeyce hararetli bir müzakere neticesinde Merkez-i Umumî şu kararı verdi:

Tikveş'te bulunan Enver Bey'e haber gönderilecek. Selânik'e dâvet edilecek. Enver Bey, o civardaki çeteleri toplayacak -Resne ve Ohri'nin mili taburlarına mukabil- bunlara, Selânik Milli Alayı namını verecek. Kendisi de bunların başına geçecek. Selânik'e avdet edecek. İstasyonda muazzam bir istikbal merasimi yapılacak. Manastır'ın Niyazi Bey'ine mukabil, Selânik'in de bir Enver Bey'i olacak.

Bir taraftan bu karar telgrafla Enver Bey'e tebliğ olurken, diğer taraftan da Enver Bey namına bir marş yazdırılıyor, derhal bestelenerek istikbal esnasında hep bir ağızdan söylenilmesi için Cemiyet azalarına öğretilmesine gayret ediliyordu.

Enver Bey'e gelince. Eniştesi Nâzım Bey'i feda edecek derecede Cemiyete fedakârlık gösterdikten ve bunun neticesi olarak ta İstanbul'dan istenildikten sonra, Merkez-i Umumî'nin kararı ile Tikveş taraflarına çekilmeye mecbur olmuş. bir gece İskender Paşazade Abdurrahman Bey'in evine götürülmüş, refakatine Bulgar mühtedilerinden Subaşı İbrahim Efendi verilmiş. ikisine de birer kadın çarşafı giydirilmiş. Bir arabaya bindirilmiş, bu suretle Selânik - Vardar yolu üzerindeki Vardar Köprüsü Karakolu'nun önünden geçirilerek evvelce yazdığımız şekilde Tikveş'e götürülmüştü.

Bu tarihten itibaren Meşrutiyet'in ilânı gününe kadar, Enver Bey Tikveş'te nasıl yaşadı? Çeteler müfettiş-i umumisi unvanını taşıdığı halde Meşrutiyet'in ilânına yardım için oralarda ne yaptı? Bu ciheti çok araştırdık. Sözlerine itimat olunan birçok zevat ile bu hususta mülâkatlar yaptık ve mektuplaştık. Fakat Enver Bey'in Tikveş'te geçirdiği hayatta en küçük bir fevkalâdelik bulamadık. Elimizde bulunan vesaike nazaran Çeteler Müfettiş-i Umumisi unvanını taşıyan Enver Bey'in Tikveş'te geçirdiği hayat ve macera ancak şundan ibârettir:

Enver Bey Tikveş'e muvasalat eder etmez, doğruca Tikveş eşrafından Rıfat Bey'in evine misafir olmuştu. Cemiyetin Tikveş Heyet-i Merkeziyesi azasından Ceza Reisi Galip Bey'le Jandarma Kumandanı yüzbaşı Cemil Hamdi Bey, Enver Bey'in geldiğini haber alır almaz Rıfat Bey'in evine gittiler, kendisiyle görüştüler. Tikveş, Köprülü ve havalisi hakkında izahat verdiler. Bu esnada Köprülü'de bulanan Mustafa Necip Bey de geldi. Askeri teşkilât hakkında Enver Bey'i tenvir etti *(aydınlattı).* Verilen malumata nazaran buralarda yapılacak mühim iş kalmamıştı. Esasen Tikveş ve Köprülü Bey'leri, çok hamiyetli insanlardı. Bunlar, Cemiyetin vücudunu haber aldıkları günden beri teşkilâta dahil olmuşlardı. Köylerde de işe yarar adamlar elde edilmiş ve yeminden geçirilmişti. Mustafa Necip Bey kendi bölüğünü kâmilen tahlif etmekle beraber diğer silâh arkadaşlarını da Cemiyete mal etmişti.

Erkânıharp Binbaşısı Enver Bey

Şu hâle göre yapılacak iş, burada oturmak ve neticeyi beklemekten ibâret olacaktı. Nitekim, Enver Bey de böyle yaptı.

***

Birkaç gün Rıfat Bey'in evinde kalan Enver Bey, sonra eşraftan ve Cemiyetin en hararetli azasından Şevki Ali Bey'in konağında, bir müddet de yine o havalinin en nüfuzlu Bey'lerinden ve Cemiyetin fedakâr şahsiyetlerinden Kani Bey'lere misafir oldu ve bunlarla görüşerek Tikveş Bey'leri arasındaki şahsî bazı münaferetlerin izalesine, bu kudretli zevat arasında bir ittihat hususüne çareler buldu. Fakat Enver Bey'in Tikveş'te bulunması, bazı dedikoduları mucip olmuş ve hatta orada bulunduğu, gerek Umumî Müfettişlik ve gerek Ordu müşiriyetince duyulmuştu. Şu halde Selânik'ten tertip edilecek bir hükûmet kuvvetiyle Enver Bey'in bir baskına uğraması veyahut tehlikeli bir takibe maruz kalması muhtemel bulunuyordu. Buna binaen Enver Bey'in köylerden birine nakledilmesine ve orada münzevi bir hayat geçirmesine karar verildi.

Bu esnada, Hat Müfettişi Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey, teftiş zımnında Tikveş'e gelmişlerdi. Şevki Ali Bey'in evinde misafir olan Mustafa Kemal Bey, bahçenin bir köşesine çekilerek Enver Bey'le uzun uzadıya görüştüler. Mustafa Kemal Bey'in avdetini müteakip Enver Bey yanına Şevki Ali Bey'i aldı. Timyenik, Sirkova, Rosoman, Disan köylerini dolaştı ve ahalisi tamamen İslâm olan Timyenik köyünde kaldı. Artık Enver Bey buraya yerleşmişti. Köprülü merkezi buraya yakın olduğu için Mustafa Necip Bey kendi bölüğünden bir müfreze getirmiş ve buraya yerleştirmişti. Bu esnada Manastır'dan firar eden bazı zabitan da buraya gelmiş, Enver Bey'le birleşmişlerdi. Bir taraftan, Mustafa Necip Bey sık sık gidip geliyor, Enver Bey'i vaziyetten haberdar ediyor, Tikveş jandarma Kumandanı Cemil Hamdi Bey tarafından Enver Bey'in maiyetine verilen süvari jandarmalarından Tireli Mehmed ismindeki nefer de, Tikveş tarikiyle Selânik'ten gelen haber ve mektupları getiriyordu. Enver Bey, burada geçirdiği semeresiz hayattan mustarip iken Selânik bundan pek güzel istifade ediyor; Merkezî Umumî'de

Enver Bey namına yazılan ve imzalanan mektup ve tehditnameler, bazan Müfettiş-i Umumi'ye bazan da Ordu Müşirine gönderiliyordu. Yirmi günlük hayatını tenha bir köyde bir çiftlik odasının muzlim ve kuytu köşesinde, duvarda asılı bir manliher tüfeğinin dibinde geçiren Enver Bey, arada sırada o civardaki Bulgar çeteleriyle muharebe ediyor. Selânik'ten gönderilen gazeteleri okumakla vakit geçiriyor. Sık sık gelip giden Mustafa Necip Bey'den Manastır'a ait havadisleri öğreniyor ve bilhassa Niyazi Bey'in kahramanca hareket ve faaliyetlerine pek çok seviniyordu.

Umumî harekete geçmeye karar veren Merkez-i Umumî ve Selânik heyet-i merkeziyesi azalarının Serez, Drama ve havalisine ne suretle dağıldıklarını ve inkılâp gününü ne suretle hazırladıklarını evvelce yazmıştık. Bu meyanda, Köprülü ve Tikveş havalisine gelen İhsan Namık Bey, bu hareketten Enver Bey'i de haberdar etmiş ve onun kalbine büyük bir ümit ve heyecan vermişti Enver Bey, Temmuzun on birinci Cuma günü bütün Rumeli'de umumi bir şekilde vukua gelecek isyan hareketini bekliyor ve artık bütün saatleri, bu isyan ve ihtilal sahasında görebileceği işleri tasarlamakla geçiyordu. Fakat, Temmuzun onuncu Perşembe günü öğleye doğru, Tikveş yolundan küçük bir toz bulutunun kalktığını gördü. Dörtnala bir süvari geliyordu. Enver Bey dürbününe sarıldı. Baktı. Gelenin, Jandarma Tireli Mehmed olduğunu tanıdı. Mehmed, evin önüne gelince, köpükler içinde kalan atından atladı. Pencerenin önünde duran Enver Bey'e:

— Müjde, beyim, diye bağırdı ve sonra koşa koşa odaya girerek koynundan bir mektup çıkardı.

Bu mektup Tikveş Jandarma Kumandanı Cemil Hamdi Bey'den geliyor, Serez ve Manastır'da hürriyetin ilân edildiğini tebşir ediyordu.

Enver Bey, şaşırmış. Bu vaziyet karşısında hayrette kalmıştı. Meşrutiyet'in her yerde Cuma günü tam Cuma namazından sonra ilân edilmesi kararlaştırılmış olduğu halde, acaba nasıl bir, mecburiyet hâsıl olmuştu da, Serez'de ve Manastır'da bu hareket bir gün evvel vukua gelmişti?

Enver Bey, bu muammanın halli ile meşgul iken Mustafa Necip Bey de geldi. O da heyecan içinde idi. Mustafa Necip Bey, biraz daha fazla malûmat veriyor. Hatta yalnız Serez'de, Manastır'da değil; Gürice'de bulunan Üçüncü Avcı Taburu'nun da aynı gün ye aynı saatte, 101 pare top atarak Meşrutiyeti ilân ettiğini söylüyor, artık bütün bu hareketlerden mutlakıyet idâresinin tamamıyla mağlup olduğunu ilâve ediyordu.

Bütün bu haberler, tabii çok sevinilecek şeylerdi. Nitekim Enver Bey de pek çok sevinmişti. Şimdi bu genç erkânıharp binbaşısı ile mütevazı redif mülâzımı birbirinin boynuna sarılıyor. Bugünleri idrake muvaffak olduklarından dolayı birbirini tebrik ediyor. Ne yapılması lâzım geldiğini düşünüyorlardı.

Enver Bey, derhal kararını vermişti. Tikveş'e gitmek ve orada da aynı hareketi vücuda getirmek. Mustafa Necip Bey, küçük müfrezesini derhal seferber haline koymuş ve o civarda bulunan Çirtepif ismindeki Bulgar çete reisine bir haber uçurmuştu. Bir hayli zamandan beri Mustafa Necip Bey'le dost geçinen ve sonra da Enver Bey'le muhabere eden Çirtepif, bu dâvete icabet etmiş, çete efradını alarak Tikveş'e geleceğini bildirmişti.

Enver Bey, yanında Mustafa Necip Bey'le diğer arkadaşları olduğu halde Tikveş'e geldiği zaman, Cemiyet azaları tarafından istikbal edildi; bu esnada, Bulgar çetesinin de kasaba civarına geldiği haber verirdi. Biran evvel hürriyete kavuşmak isteyen Tikveş Bey'leriyle Cemiyet azaları kasabanın her tarafına haberler gönderiyor, halkı mektep meydanına toplatıyorlardı. Az zaman içinde meydan ahali ile dolmuştu. Vuku bulan dâvet üzerine Bulgar çetesi de gelmiş; avcı, jandarma bölükleri zabitan ve efradıyla selâmlaştıktan sonra mektep binasının önüne dizilmişti. Meydana bir masa getirildi. Mustafa Necip Bey masanın üstüne çıktı. Bir nutuk irâd etmeye başladı. Otuz üç seneden beri milletin ne acı şerait altında yaşadığını izah ettikten sonra, artık bu elemli günlere nihayet vermek lâzım geldiğini söyledi:

— Bugünden itibaren millet kendi mukadderatına hakim olmuş. Meşrutiyet ve hürriyete kavuşmuştur. Yaşasın hürriyet, diye, nutkuna hitam verdi.

Mustafa Necip Bey'in saf, samimi ve pür heyecan sözleri halkın ruh ve hissiyatı üzerinde büyük bir tesir hasıl etti. Meydanı dolduran ahali:

"Yaşasın hürriyet!"

Feryadıyla bu nutku alkışlarken, müfrezeler tarafından havaya yaylım ateşleri açılıyor. Bulgar çetesi reisi ile diğer hatiplerin nutukları birbirini takip ediyor. Herkes birbirini kucaklıyor. Bu mesut günün şerefine, kırk yıllık dargın olanlar bile birbirleriyle barışıyordu.

Artık, buradaki iş bitmişti. Şimdi Köprülü'ye gitmek orada da aynı işi görmek icap ediyordu. Arabalar hazırlanırken, Enver Bey de Bulgar çetesi kaptanlarıyla Belediye Dairesi'ne gitmişti. Halk takım takım geliyor, Cemiyet namına Enver Bey'i tebrik ediyordu. Nihayet arabalar geldi. Enver Bey'le arkadaşları bindiler, Kırvolak İstasyonu'na doğru hareket ettiler. Akşam yaklaşmıştı. Trene daha vakit vardı. Enver Bey istasyona geldiği zaman orada tren bekleyen Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey'le karşılaştı. Mustafa Kemal Bey, umumi vaziyet hakkında Enver Bey'i tenvir ederken, Refet Bey isminde bir zabit bir boş vagonun sahanlığına çıkmış, oraya toplanan zabitlerle halka bir nutuk veriyordu.

Mustafa Necip Bey, Enver Bey'le beraber Tikveş'ten Köprülü'ye hareketlerini bildirdiği için Köprülü İstasyonu istikbalcilerle dolmuştu. Bunların arasında, Köprülü eşrafından Emin Ağa da bulunuyordu. Emin ağa Cemiyetin en hararetli taraftarlarından cür'etli ve hamiyetli bir zattı. Enver Bey'i büyük bir hararetle karşıladı. Gece bütün erkânı ile Köprülü'de bulunan zabitan Emin Ağa'nın konağında toplandı. Yapılacak işlerin proğramı hazırlandı. Ertesi gün saat üç buçukta İslâm, Hıristiyan bütün Köprülü halkı ile bir bölük piyade ve süvari, topçu takımları hükûmet meydanına toplandı. Yine Mustafa Necip Bey'le diğer hatipler tarafından nutuklar verildi. Üç defa top atılarak burada da bu suretle Meşrutiyet ilân edildi.

Enver Bey, bir taraftan bu işleri görürken, diğer taraftan da Selânik'le mütemadiyen muhabere ediyor. Cemal Bey vasıtasıyla Merkez-i Umumî'yi vaziyetten haberdar etmekle beraber kendi hattı hareketi hakkında da talimat istiyordu. Bu esnada, meşrutiyete bir timsal çıkarılması Merkez-i Umumî'ce takarrür etti ve mümkün olduğu kadar fazla silâhlı çete efradıyla Selânik'e avdet etmesi Enver Bey'e bildirildi.

Bu dâvet, Enver Bey'i memnun etti. Ancak, Merkez-i Umumî'nin düşüncesini tatmin edecek derecede silâhlı adam bulmak ve bunları çete efradı hâline koymak da mühimce bir keyfiyetti. Uzun uzadıya hazırlanmaya vakit yoktu. Halkın heyecanı zail olmadan hürriyetin timsalini ortaya çıkarmak ve hürriyet kahramanlığının şerefini, Manastır'la paylaşmak icap ediyordu. Buna binaen işi, oluruna bağlamak lâzım geldi. Gani Bey çetesiyle beraber, Karacaova ve Vodina taraflarında dolaşarak Meşrutiyet'in ilânıyla meşgul olan Enver Bey'in anı-

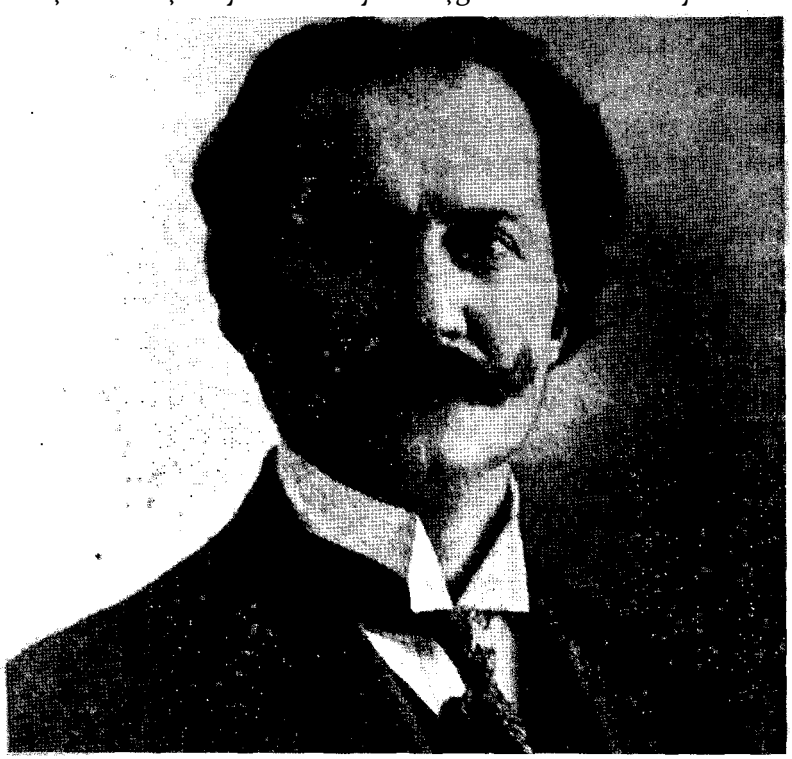

Doktor Rıza Tevfik Bey

cası Kolağası Halil Bey'e haber gönderildi. Aynı zamanda, Radovişte kazasında oldukça mühim bir çete ile gezen Koniçeli Abdi Kaptan da dâvet edildi. Tikveş Bey'lerinden Hacı Kani, Ali Şevki ve Rifat Bey'lerle, Köprülü Bey'lerinden Emin Ağa ve sair Bey'ler de beşer onar silâhlı ile geldi. Zaten beraber olan Bulgar çetesi efradı ile Mustafa Necip Bey'in çetesi de bunlara inzimam edince, oldukça mühim bir kuvvet toplanıverdi. Toplanan efradın keçe külâhlarına birer ay resmi diktirildi. Bazılarına da makinede, "Ya Ölüm, Ya Hürriyet" cümlesi işletildi. Enver Bey, keçe külâh giymedi. Sadece kırmızı fesinin ortasına beyaz bir ay tersim ettirdi. Son hazırlık da bu suretle bitmişti. Enver Bey, başına toplanan bu kalabalıkla trene bindi ve hareketini de Merkez-i Umumî'ye bildirdi. Komitecilikle itham olunan bir Bulgar muallimi ile yine aynı cürümle maznun bir Bulgar kızı da hapisten çıkarılarak serbest bırakıldı. Hükûmet dairesinin önünde nutuklar söylendi. Tahliye edilen mevkuflar, Selânik caddelerinde omuzlar üstünde gezdirildi. Her yerde hükûmetin haksızlıklarından bahsedildi. Zaten hükûmetin kudret ve nüfuzu tamamen sükût etmişti. Cemiyete mensup olmayan memurlar, hemen hemen ortadan silinmiş gibi idi. Her tarafta bir anarşi başlamıştı.

Cemiyet, asayişin haleldar olmasından korkuyor; halka sükûn tavsiye etmekle beraber, bütün efradına da asayişin muhafazasıyla meşgul olmalarını tavsiye ediyordu.

Enver Bey, hususi bir trenle aklından ve hayalinden geçirmediği büyük bir şöhrete doğru süratle ilerliyordu. Bu esnada da Selânik'te oldukça mühim hadiseler cereyan ediyordu. Hafiyeliği tahakkuk eden Leskovikli Mazlum Bey'le Selânikli Selâmi Efendi isminde iki sivil tutulmuş; kışla civarında Üççeşmeler Meydanı'nda 99'uncu Bölük tarafından kurşuna dizilmek suretiyle idam olunmuştu.

Şimdi, hürriyetperver gençlerin dimağını yalnız bir şey işgal ediyordu. O da hapishanede bulunan arkadaşlarını çıkarmak. Bu tarihten yirmi gün kadar evvel Selânik'te oldukça mühim bir hâdise cereyan etmişti. Hafiyelerden birinin verdiği jurnal üzerine Selânikli berber Mustafa isminde birinin dükkânı ba-

sılmış, aranmış. Ele geçirilen bir takım evrak yüzünden gerek berber Mustafa ve gerek bunun müşterilerinden birkaç Hukuk mektebi talebesi tevkif olunarak hapse atılmıştı. Şimdi, Hukuk mektebi talebeleri, başta Selânik Telgrafhanesi Muhabere Başmemuru, Hukuk talebesinden İbrahim Bey olduğu halde rehberleri vasıtasıyla Merkezî Umumi'ye müracaat ediyor, bu arkadaşlarının hapisten kurtarılmasını istiyorlardı. Merkez-i Umumî tarafından Hüseyin Hilmi Paşa'ya haber gönderildi. Hilmi Paşa, tahliye emrini vereceğini söyledi. Fakat bu emrin neticesi zuhur etmedi, İbrahim Bey'le arkadaşları, tekrar Merkez-i Umumî'ye müracaat ettiler. Müfettiş-i umumînin, icap edenlere emir verdiğini öğrendiler. Artık mesele kalmamıştı. Arkadaşlarını hapishane kapısında karşılamak için bütün Hukuk talebesi bazı Selânik gençleri, bayrakları omuzladılar. Yolda kendilerine iltihak edenlerle koca bir alay hâlini aldılar. Hükûmet dairesine dayandılar. Hükûmet dairesi, bomboştu. Vali, zaten tebdil edilmek üzere olduğunu bildiği için, tebdilhava bahanesiyle Karaferye'nin Ağustos Nahiyesi'ne çekilmişti. Vali vekâletinde bulunun Hâkim Nesip Efendi de o esnada hükûmette bulunmuyordu. Hukuk talebesinden bir heyet ayrıldı. Evvelâ Jandarma kumandanı Cavit Beye gittiler. Müfettiş-i umumînin emrinden bahsederek arkadaşlarını istediler. Cavit Bey, böyle bir emir almadığını söyledikten sonra müddeiumumiye müracaat etmelerini tavsiye etti. Heyet, bu sefer de Müddeiumumi muavini Pançedoref Efendi'ye gitti. Maksatlarını söylediler. Pançedoref Efendi, müfettiş-i umumîden böyle bir emir almadığı için mevkufların tahliyesine bizzat emir veremeyeceğini söyledikten sonra, sükûn ve itidallerini muhafaza etmeleri, hükûmet işlerine müdahale eylememeleri hakkında da bu ateşli gençlere bir nutuk vermek istedi. Şu esnada, Pançedoref Efendi'nin hayatı müzayedeye çıkarılmış olsaydı, emin olmalıdır ki, bir para bile etmezdi. Çünkü galeyan içinde olan gençlerin bir hareketiyle parçalanıvermesi, işten bile değildi. Fakat bu münevver gençler, sükûnetlerini muhafaza ettiler. Derhal hükûmet Telgraf memuru Mustafa Efendi'nin odasına girdiler. Makine başına geçtiler. Müfettiş-i Umumi Hilmi

Paşa'ya meseleyi anlatarak masum olan arkadaşlarının derhal tahliyesini istediler.

Bir taraftan Merkez-i Umumî'ye mevkufların tahliyesi hakkında emir verdiğini söyleyen halbuki diğer taraftan işi üzerinden atmak için tedbirler düşünen Hilmi Paşa, binlerce kişiden mürekkep halkın hükûmete dayandığını haber alır almaz telâşa başlamıştı. Şimdi bu telgrafla şikâyet ve talep üzerine korkusu büsbütün arttı. Yapılacak başka bir şey olmadığını anladı. Derhal cevap verdi:

— Ben, emir vereli epeyce oldu. Emri gönderdiğim adam, belki bir yere uğramış, geç kalmıştır. Şimdi nerede ise gelir. Telâş etmeyiniz, bekleyiniz, dedi.

Filhakika beş on dakika sonra da nefes nefese hükûmet merdivenlerini çıkan bir jandarma çavuşu ile de tahliye emri geldi. Derhal hapishane kapıları açıldı. Yirmi gün evvel tevkif edilen gençler çıkarıldı. Hatta bu hareket, yalnız Türk gençlerine münhasır kalmadı. Komitecilikle itham olunan bir Bulgar muallimi ile yine aynı cürümle maznun *(sanık)* ; bir Bulgar kızı da hapisten çıkarılarak serbest bırakıldı. Hükûmet dairesinin önünde nutuklar söylendi. Tahliye edilen mevkuflar, Selânik caddelerinde omuzlar üstünde gezdirildi. Her yerde hükûmetin haksızlıklarından bahsedildi. Zaten hükûmetin kudret ve nüfuzu tamamen sukût etmişti. Cemiyete mensup olmayan memurlar, hemen hemen ortadan silinmiş gibi idi. Her tarafta bir anarşi başlamıştı.

Cemiyet, asayişin haleldar olmasından korkuyor; halka sükûn tavsiye etmekle beraber, bütün efradına da asayişin muhafazasıyla meşgul olmalarını tavsiye ediyordu.

Buna rağmen, o gece yine hapishanenin kapıları açılmış, bir alay hırsız ve cani serbest kalarak Selânik'in dört köşesine yayılmıştı.

Cemiyet, cidden müşkül bir vaziyette idi. Senelerce derin bir tevekkül ve sükûnete alışmış olan halkın, birdenbire bu kadar coşacağı ümit edilmemişti. Hükûmet makinesinin duruvermesi üzerine ne yapılacağına dair bir program hazırlanmamıştı.

Şimdiye kadar yalnız Cemiyetin kuvvetini arttırmakta meşgul olan ve halkı hükûmet aleyhine kıyama hazırlamaktan başka bir şey düşünmemiş olan Cemiyet, bu karışık vaziyetten adeta şaşırmış gibiydi. Rumeli'nin bütün merkezlerinden mütemadiyen telgraflar geliyor; bunların hepsi de ayrı ayrı fikirleri ve talepleri ihtiva ediyorlardı. Cemiyete mensup olmayan devlet memurlarına karşı birdenbire bir husumet uyanmıştı. Şüphesizdir ki bu meselede şahsî kinlerin ve garezlerin de tesiri vardı. Bazı kaza kaymakamlarının, adliye ve maliye memurlarının darp ve tahkir edildiği; bazı yerlerde de memurların birer köşeye çekilerek vazifelerine devam etmedikleri gelen telgraflardan anlaşılıyordu. Bu hâl devam edip de anarşi artacak olursa, bu inkılâptan beklenen fayda ve maksat, tamamen bir hiçe müncer olacaktı. Aynı zamanda, İstanbul hükûmetinin gösterdiği sükûn ve kayıtsızlık da Cemiyetin endişesini mucip oluyordu. Kanun-u Esasî'nin tekrar meriyetine ve Meclis-i Mebusan'ın dâvet edileceğine dair gelen telgraftan sonra hükûmet merkezi birdenbire susuvermişti. Gelen bu telgraf, damağa çalınan bir parmak bala; bunu takip eden sükût ise, korkulu bir rüyaya benziyordu. Sadaret mevkiinde otuz üç seneden beri Abdülhamid ile el ele veren ve idâre-i maslâhat siyâsetinde yegane üstat addedilen Said Paşa vardı. Cemiyet Said Paşa'ya bir türlü güvenemiyor; henüz kuru bir vaat şeklinde olan "Padişahın ihsan ve inayetini" biran evvel kuvveden fiile çıkarmak istiyordu.

Merkez-i Umumî, şimdiye kadar şurada burada içtima ediyordu. Fakat artık vaziyet değiştiği için işe bir şekil ve resmiyet vermek lâzım geliyordu. İkinci rıhtımda, Şakir Paşa'nın akarlarından Serez Oteli isticar olundu. Bu surette tesis edilen Merkez-i Umumî'de şimdi baş döndürücü bir faaliyet hüküm sürüyordu, Vazifeler, az çok taksim olunmuştu. Erkânıharp Binbaşısı Fethi Bey adeta Cemiyetin Katib-i Umumisi vazifesini görüyor; binbaşı Cemal Bey de bütün zamanını Telgrafhanede makinelerin başında geçiriyordu. Manyasîzade Refik Bey, hasta idi. Elinde süt şişesi olduğu halde müzakerelere devam ediyor; bitap kalıncaya kadar masa başlarında çalışıyordu.

İlk iş olmak üzere Sadrazam Said Paşa'ya telgraf çekilmiş, Kanun-u Esasî'nin yalnız ilân edilmesinin kafi olmadığı, meb'usların ne vakit ve ne gibi kanun dairesinde intihap olunacakları sorulmuştu. Said Paşa'dan cevap geldi. Fakat bu cevap, kanaat ve emniyet verecek derecede vazıh değildi. Her sene intişar eden devlet salnamesinin baş tarafında koskoca Kanun-u Esasî mevcut olduğu halde, Said Paşa henüz hangi kanun mucibince icrayı amel olunacağının takarrür etmediğinden bahsederek bin dereden su getiriyor, Merkez-i Umumî'yi şüphe ve endişelere düşürüyordu, Merkez-i Umumî ile Selânik Heyet-i Merkeziye azalarına şu kanaat gelmişti.

Said Paşa, bizi avutmak, bugünkü faaliyet ve galeyanı, zaman ile uyuşturmak istiyor.

Şu halde, inkılâp bir suikasta uğruyor. İkinci Meşrutiyet de doğar doğmaz ölüyordu. Bu hain şüphe altında derin kâlp acıları duyan Cemiyet erkânı Said Paşa'ya ağır bir telgraf çektiler, sonunda da:

"Bu, isyan ve kıyamın, pek ciddi olduğuna inanmak lâzımdır. Cemiyet, böyle geçiştirici lâflarla iktifa edemez. Meclis hangi tarihte açılacaktır. Meb'uslar, hangi kanun mucibince toplanacaktır. Bunların derhal kararlaştırılmasına ve bu günden itibaren de fiiliyata başlanılması için her tarafa emir itasına şiddetle intizardayız" dediler.

Merkez-i Umumî, İstanbul'un vaziyetinden, Said Paşa'nın ne helecanlı saatler geçirdiğinden haberdar değildi. Böyle nâzik ve tehlikeli bir zamanda Sadaret mevkiini kabul eden Said Paşa, şu anda örs ile çekiç arasında kalan bir demir parçasına benziyordu. Hiçbir müşkülat çıkarmadan Meşrutiyet idâresini bizzat kabul eden Padişaha bir türlü emniyet edemiyor; Hünkârın gerek kendisini ve gerek vükelasını bir imtihandan geçirmek istediğini zannediyordu. İstanbul'da, Birinci ve İkinci Fırkayı teşkil eden o güzide taburların sadık efradı, daha hâlâ akşam yoklamalarında:

—Padişahım çok yaşa, diye haykırıyorlar, saf ve mütevekkil kalplerinde yerleşen ezeli bir imanla Padişah ve Halifelerine körü körüne bir merbutiyet ve ubudiyet besliyorlardı.

Zekâsı olur olmaz şeylerle ölçülemeyen Abdülhamid'in; herkesi bir imtihandan geçirdikten sonra, kısaca bir: "Silâh başına" emri vermesi kâfi değil miydi? O zaman hangi meşrutiyetperver gelir de, Said Paşa'nın önüne göğsünü gerer ve hangi hamiyetperver onu müdafaa ederdi?

Ne kadar gariptir ki, Said Paşa, bu mülahazalarla fevkalâde tedbir ve ihtiyatla hareket ederken, Abdülhamid de Said Paşa hakkında büyük bir itimatsızlık besliyor. Meşrutiyetperverlerle gizlice birleştiğine hükmettiği Said Paşa'nın, yine idâre-i maslahat siyâsetine saparak gerek hayatını, gerek taç ve tahtını bir tehlikeye düşüreceğinden şüpheleniyordu. Otuz üç sene, daima aynı ip üzerinde oynamış olan bu iki cambaz, her nedense bu son oyunda birbirlerine karşı bütün emniyetlerini kaybetmişlerdi. Şimdi her ikisi de en ince maharet ve siyâsetlerini ortaya koyuyor. Bir taraftan, birbirlerinden gelecek zararlara karşı kendilerini sigortaya koymaya çalışırlarken, diğer taraftan da artık yavaş yavaş köpürmeye başlayan halkın galeyan ve tuğyanından korunmak için çok temkinli davranıyorlardı.

Meşrutiyet'in birinci günü hiç bir şey hissetmeyen ve koca Cuma gününü sessiz sedasız geçiren İstanbul halkı, Cumartesi günü yavaş yavaş harekete gelmeye başlamıştı. İlk kımıldanma "Debüstanı Iraniyan" denilen, Binbirdirek Meydanı'ndaki İranlıların mektebinde zuhur etmişti. O sabah mektep muallimleri, talebelerini ikişerle sıraya dizmişler, önlerinde Şîr-i hurşitli yeşil bayrak olduğu halde Harbiye Nezareti önüne gitmişler. Farsça nutuklar ve neşideler okuduktan sonra Osmanlı Meşrutiyet'ini tebrik etmişlerdi. Samimi bir heyecan ifâde etmeyen bu hareket, hiç kimsede bir tesir uyandırmamış. Hatta İranlıların gösterdiği bu nazikâne muameleye karşı, gerek halktan ve gerek daire rüesasından bir tek sözle mukabele eden bile olmamıştı.

Fakat, öğleye doğru vaziyet birdenbire değişti. Eminönü'nde Kani Bey'in Selânik Bonmarşesi denilen mağazası birdenbire bayraklarla donandı. Mağazanın üstündeki balkonda da bir bando mızıka çalmaya başladı. Gelip geçen halk şaşırmış, mağazanın karşısına toplanmışlardı. Halkın büyük kısmı sadece

durup bakıyor; biraz cesurca olanları da, yanındakinin kulağına eğilerek:

— Bu, ne donanması birâder? diye soruyorlardı.

Halk, o kadar sinmiş ve ezilmişti ki sabahleyin çıkan gazetelerin oldukça velveleli ve tumturaklı yazılarına rağmen:

— Hürriyet, Meşrutiyet.

Kelimelerini henüz hiç kimse söylemek istemiyor, vaziyete karşı bir türlü emniyet husûle gelmiyordu. Hatta bu cesurane harekete teşebbüs eden, mağaza sahibi Kani Bey bile üzüntülü dakikalar geçiriyordu. O tarihte Eminönü Polis Merkezi, köprünün başında bir salalaştan ibâretti. Merkeze memur olan Serkomiser ise, zaptiye nazırının hususi adamlarından ve meşhur şerirlerdendi. Yumurtaya bile kulp takan bu adamı Kâni Bey yakından tanıdığı için gözlerini bir türlü karakoldan ayırmıyor, hainane bir manevra çevireceği muhakkak olan bu adama son bir ders vermeye hazırlanıyordu. Nitekim Kâni Bey aldanmamıştı. Bayrakların asılmasını, bandonun çalmaya başlamasını müteakip bir müddet pencereden bakan, serkomiser derhal bir arabaya atladı.

Gülünç ve asabi bir telâş ile:

— Zaptiye Nezaretine, diye bağırdı.

Komiserin bu gidişinden, bir mücadelenin başlamak üzere olduğunu Kâni Bey anladı. İcap ederse toplu bir halde bulunmak ve iyi bir müdafaa vaziyeti almak için o civardaki Selâniklilerin mağazalarına haber yolladı. Mağaza komşularından Selânikli Abdurrahman Tevfik isminde hamiyetli ve cür'etkar bir zat vardı. Bu zat, derhal yumruğunu sıvadı. Her türlü mukavemete hazırlandı. Bu sırada Köprünün üstünden Amerika sefirinin arabası görünmüştü. Kâni Bey, hemen bandonun şefine koştu:

— Amerika marşını çalınız, dedi.

Sefirin arabası Köprünün başına gelir gelmez Amerika marşı başladı. Sefir, hiç beklemediği bu hâle karşı hayrette kaldı. Evvelâ, dikkatle mağazaya ve bandoya baktı. Sonra memnun

bir tebessümle şapkasını çıkardı. Ve tam mağazanın önünden geçerken, bir alkış tufanı başlar başlamaz, bütün bütün şaşırarak, ayağa kalktı. Elindeki hasır şapkayı savura savura bandoyu, mağazayı, orada toplanan halkı selâmladı. Sefirin arabası henüz Bahçekapı'ya varmıştı ki, serkomiser, nefes nefese geldi, Hemen Kâni Bey'in kulağına eğildi:

— Zaptiye Nazırı Şefik Paşa hazretlerinin mahsus selâmı var. "Derhal muzikayı oradan kaldırsın, eğer şenlik yapacaksa, evinde yapsın" diyor, dedi.

Sözlerin yumuşaklığından, gelen darbenin de pek hafif olduğunu Kâni Bey hissetmişti. Derhal komiserin karşısında dikleşti. Herkesin işitebileceği surette bağırarak:

— Zaptiye Nazırı Paşa hazretlerine arzı ihtiram ederim. Bu şenliği bize Padişahımız efendimiz ihsan buyurdular. Canım nerede isterse orada yaparım. Çal muzikacı; Efendimizin bir marşını, diye mukabele etti.

Artık, ok yaydan çıkmıştı. Nasıl olsa, hedefine vasıl olacaktı. Suriyeli komiser, bıyıklarını bura bura bu vaziyet karşısında ne yapacağını düşünürken, Yeni Cami'nin önünden binlerce kişinin:

"Yaşasın hürriyet!" diye feryat ettikleri işitildi.

O anda, komiser, ne oldu. nereye kayboldu? Bunu bilmiyoruz. Fakat birkaç dakika sonra, koca Eminönü meydanı, Yeni Cami'nin kemeri altından taşan yüzlerce kişiden mürekkep bir kafile ile doldu. Bunlar, ellerindeki bayrakları havada dalgalandırıyor, bütün kuvvetleriyle:

"Yaşasın hürriyet" diye haykırıyorlardı.

İstibdat devrinin bütün korkularını çiğneyen ve Meşrutiyet'in İstanbul'da ilk tezahüratını vücuda getiren bu kafile; Sultanhamamı'nda, Marpuççularda Selânikli Sarım Efendinin mağazasında, yine tüccardan Selânikli Fadıl, dava vekillerinden Selânikli Talât ve Selim Hüsnü Bey'ler tarafından tertip edilmiş; o civardaki mağazalarda bulunan Rum, Ermeni ve Museviler de bunlarla birleşmişti. Oradan hareket eden

kafile; evvelâ Balcızadelerin, sonra Mustafa Şamlı'nın mağazalarına uğramış, ellerinde büyük bayraklarla bekleyen mağaza müstahdemlerini almış, yolda iltihak edenlerle de çoğalarak büyük bir insan kütlesi halinde Eminönü Meydanı'na gelmişti. Meydan hınca hınç dolmuştu. Kani Bey'in mağazasında hazırlanan limonatalar halka dağıtılıyor, bu sıcak Temmuz gününde;

"Yaşasın hürriyet!" diye bağırmaktan boğazı kuruyanların memnuniyeti artıyordu.

Nümayişçiler Bâb-ı âli'de

Gelen kafilenin bir programı vardı. Evvela Babıâli'ye sonra da diğer dairelere gidecekler, bütün İstanbul'u, hareket ve heyecana getireceklerdi. Bu teklif, Kâni Bey'le orada bulunanlar tarafından derhal kabul olundu. Hemen, bandoyu aşağıya indirdiler. Kafilenin önüne geçirdiler. Kâni Bey'in hazırlattığı yüzlerce küçük bayrağı tevzi ettiler. Bahçekapı tarikiyle yola düzüldüler. Atlar, arabalar, tramvaylar kâmilen durmuş, sokaklar her taraftan koşan halk ile dolmuştu. Şimdi, bütün dükkân ve mağaza sahiplerine de cesaret gelmiş; cadde ve sokaklar, derhal al bayraklarla süslenmişti.

Vaziyetin bu şekli aldığını, Cemiyetin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi duyar duymaz, hemen azadan ve Cemiyetin İstanbul'da ilk müessislerinden Mühendis Salim Bey'i[134] göndermiş, kafilenin milli kudretini, Cemiyetin nüfuzuyla da takviye etmek istemişti. Bu suretle, Cemiyet namına Salim Bey'in nezareti altına giren ve gittikçe efradı yükselen bu halk kitlesi, büyük bir intizam ile Babıali Caddesi'ne geldikleri zaman, baştanbaşa bir alkış tufanına gark edilmişlerdi. Mutlakıyet devrinin en acı ve en kahhar darbelerine rağmen yine mevcudiyetini muhafaza eden, memleketin hayatına gizli gizli ruh ve hayat veren Babıali caddesinin emektar ilim ve irfan satıcıları, caddenin ortasına atılmış, çılgın bir sürur içinde ellerini çarpıyor, senelerden beri kalplerinde biriken bir kin ve ıstırap ile:

134- Şimdi Darülfünun müderrislerinden olan Salim Bey o tarihte Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde Riyaziyat-ı âliye ve Mihanik muallimi idi. Z. Ş.

"Kahrolsun istibdat! Yaşasın hürriyet!" diye bağırıyorlardı.

Kafile, Sabah matbaasının önünde durmuştu. Bütün muharrirler pencerelere dolmuştu. Mahmud Sadık Bey, başını pencerenin kenarına dayamış; hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Birdenbire kafileden bir genç fırladı. Yerden bir avuç toprak aldı. Sabah Matbaası'na doğru uzattı. Muharrirlere hitaben bağırdı:

— Ey muhterem muharrirler, ey muhterem gazeteciler! İşte şu, mukaddes toprağımızdır. Siz, bunun için çalışıyordunuz. Fakat sizin ellerinizi istibdadın zinciriyle bağlıyorlar, kalemlerinizi kırıyorlar, çalıştırmıyorlardı. Artık o zincir koptu. kalemleriniz o hain ve zalim kuvvetten kurtuldu. Yazınız, icap ederse, kalemlerinizi kanlarınıza batırarak yazınız, hürriyetin zevkini bütün millete anlatınız. Korkmayınız biz, sizin daima duacınız ve yardımcınızız.

Bu kısa ve ateşli nutka, matbuatın en talihsiz fedakârlarından Nureddin Bey cevap verdi. Senelerden beri matbuatın kahrını çeken ve bu yüzden felâketten felâkete sürüklenen bu hasta ve bitkin adam; yorgun ve mariz sadası ile mukabele ederken, herkes ağlıyor, mahşeri andıran bu halk kitlesinin üzerinde, bir hıçkırık dalgası dolaşıyordu. Alil ve muhtazır (hastalıklı ve can çekişen) bir ses, yavaş yavaş titreyerek sürüklendi ve bu nutka, şu sözlerle hitam verdi:

— Yarabbi. Çok şükür yarabbi. Bize bugünleri de gösterdin. Bizi, hainlerin, zalimlerin ayakları altında çiğnete, çiğnete öldürmedin. Bize bugünleri göstermeye muvaffak olanlar. Bizi zulümden ve hakaretten kurtaranlar. Bizi hürriyete kavuşturanlar yaşasın. Bin yaşasın.

Bu sözler, sürüklenir ve sönerken, binlerce baş kalktı. Binlerce el birbirine çarptı. Binlerce kalpten taşan; "Yaşasın." sadası, kayalara çarpan coşkun bir sel gibi çağladı. Bu esnada Sadrazam Said Paşa Zaptiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne; Dahiliye Nezareti'nden de Sadarete takdim olunan "gayet müsta'cel" kayıtlı bir tezkereyi okuyordu. Bu tezkerede:

"Bir takım eşhasın Eminönü'nde toplanarak çalgılar çaldırdığı ve hilâfı adet olarak dükkânlarına bayraklar astırdıkları ve

bunları men etmek isteyen zabıta memurlarına karşı da küstahane ve mütecasirane tavır takındıklarından" bahsedilerek "eşhası merkume" *(adı geçen şahıslar)* hakkında ne muamele icrası lâzım geleceği arz ve istizan olunuyordu.

Bu tezkereye cevap vermek, o kadar kolay bir şey olamazdı. Çünkü üst tarafta bıyık, alt tarafta sakal vardı. Said Paşa, önünde duran tezkereye şöylece bir üslubu hakimaneyle cevap vermek için sakalını karıştırırken, Babıâli caddesinden gelen binlerce ses, birdenbire kulağına çarptı. Zaten kaç günden beri üzüntüden üzüntüye düşen Sadrazam Paşa'nın fenâ halde yüreği oynadı. Zile bastı. Gelen hademeye, ürpermiş bir çehre ile:

— Çabuk, gitsinler. Baksınlar. Nedir bu gürültü? Diye bağırdı.

Fakat buna lüzum kalmadı. Seryaver Cemal Paşa telâşla odaya daldı:

— Efendim bir sürü adam. Ellerinde bayraklar. Önlerinde muzikalar. Bu tarafa doğru geliyorlarmış. Karakola haber verelim mi? Diyerek, Said Paşa'nın telâşını büsbütün arttırdı.

Said Paşa esasen pek evhamlı bir zattı, Yüksek zekâsına ve emsalsiz intikal hassasına rağmen Cemal Paşa'nın suâline birdenbire verilecek cevap bulamadı. Uzunca bir tereddüt devresi geçirdi. Bu esnada, kafilenin kolbaşıları da ellerinde bayraklarla, Babıâli'nin kapısından içeri girmişlerdi. Muzika binek taşının karşısında durmuş, çalıyor. Dava vekili Talât Bey'in riyasetinde, beş kişiden mürekkep bir heyet, Sadrazam Paşa'yı görmek istiyorlardı.

Said Paşa, heyeti derhal huzuruna kabul etti. Talât Bey, yazıhanesinin arkasında, ayakta duran Said Paşa'ya yaklaştı, hürmetle selâmladı.

— Paşa hazretleri. Milletin hissiyatına tercüman olan şu arizamızı kabul buyurmanızı istirham ediyoruz, diyerek kırmızı ve beyaz kurdelelere sarılmış bir kağıt uzattı.

Said Paşa, heyecandan titreyen eliyle arizayı aldı, okumaya başladı. Milletle hükûmeti ilk defa temasa getiren bu tarihi yazıyı aynen buraya naklediyoruz:

"Huzuru samii sadaretpenahiye:

Cenabıhak, şevketlû padişahımız velinimetimiz efendimiz hazretlerinin ömrü âfiyeti hümayunlarını müzdat buyursun; amin.

Kemal-i lûtfü inayeti tebaa perverii hümayunlarından olmak üzere, Kanun-u Esasî ahkâmı celilesinin icrası ve Meclisi Meb'usanı Osmaninin küşadı hakkında şerefpaşı sahifei muali buyrulan emrü fermanı Hazreti padişahileri, cümlemizin kulûbü sadıkasını, hissiyatı minnet ve şükran ile doldurdu.

Muazzam ve mufahham padişahımızın siddei seniyyei hazreti mülûkânelerine arzı güldestei teşekkür ve tahmidatı, vecibei zimmeti (boynumuzun borcu) ubudiyetkâranemizdir (kulluğumuzdur).

Şükran ve tahmidatı ubeydanemizin o siddei celilenin, babü âlülâline ref'ü ilâsı temenniyatını arz ve takdime mücaseret eyleriz efendim hazretleri"

Bu arizayı okuyup bitiren Said Paşa'nın çehresinde birdenbire büyük bir memnuniyet inkişaf etmişti. Arizaya nazaran artık millet, Padişah ile birleşmiş; iki tarafı birbirinden ayıran hailler, erimişti. Binaenaleyh artık iki taraftan da çekinmeye lüzum kalmamıştı. Müşkül bir vaziyetten kurtulmuş olan Said Paşa, büyük bir memnuniyetle heyet azalarının yüzüne göz gezdirdi. Meşhur olan tatlı ve tumturaklı ifâdesiyle aynen şu sözleri söyledi:

— Mecbul ve meşmul olduğunuz hissi ubudiyet ve sadakati. Padişahımız, Efendimiz Hazretlerine arz edeceğim. Mucibi mahzuziyeti şehriyarileri olacağına hiç şüphem olmadığından, memnuniyeti şahaneyi şimdiden sizlere tebşir ederim.

Avukat Talât Bey, Sadrazam Paşa'nın bu sözlerine kısa bir nutukla cevap verdi. Paşa'yı selâmlayarak geri çekildi. Bu esnada muzika mütemadiyen çalıyor, halk:

"Yaşasın hürriyet" diye bağrıyordu. Heyet azaları, Said Paşa'yı selâmlayarak odadan çıkar çıkmaz, muzikaya selâm havası çaldırıldı. Halk, müfrit bir coşkunlukla:

"Padişahım çok yaşa." Diye bağırdı. Fakat. bu bağırışta, acaba ne dereceye kadar samimiyet vardı? İnkılâbın ilk sarhoşluğunu tadan. Lakin henüz manasını anlamamış olan halkın o günlerdeki heyecanı nazar-ı dikkate alınırsa, bütün bu gürültülü nümayişlerin tam bir şuurdan doğmadığına hükmetmek lâzım gelir. İster bir korku eseri olsun, isterse otuz üç seneden beri devam eden dil alışkınlığından ileri gelsin; padişaha karşı sık sık tekrar edilen bu dua, İstanbul'da bulunan Cemiyet azaları ile Abdülhamid'in düşmanlarını kalben korkutuyor. Abdülhamid'in hayatına yapışarak geçinen tufeylileri ise, bilâkis sevindiriyordu. Mamafih bunu, ileride vak'alarla daha canlı bir surette göreceğimiz için burada teşrihinden sarfınazar ediyoruz.

Nümayişçiler kafilesi, Sadaret Dairesi'nin önünden, yavaş yavaş aktılar. Hariciye Nezareti'nin önünde, tezahürata başladılar. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, büyük bir nezaket gösterdi. Binektaşına kadar indi. Söylenen nutukları, asil ve vakur bir çehre ile dinledi ve sonra:

— Kanun-u Esasî, velinimeti biminnetimiz efendimiz hazretlerinin ihsan ve lütfu hümayunlarıdır. Hissiyatı sadakatkâranenizi şimdi Zat-i şahaneye arz edeceğim, diye mukabele etti.

Burada da selâm havaları, duâlar ve yaşasınlar, tekrar edildi.

Şimdi kafile geri dönmüş. Bâbıâli'nin kapısı karşısındaki yokuşu çıkıyor, Sultan Mahmud Türbesi'ne doğru ilerliyordu. Bu esnada, Nafıa Nezareti'nin[135] köşesinde, bastonuna dayanarak duran ve halkın vaziyetini tahlil ile meşgul olan, Zaptiye Nezareti Heyeti Tahkikiye Reisi Mehmed Ali Bey süratle geri dönerek yandaki sokağa sapıyor, köşeyi siper alıyor; caddeyi dolduran ve büyük bir cûşu huruş içinde haykırıp bağıran halka hayret ve istihfaf ile karışık bir çehre ile bakıyordu.

O devirde Sultan Mahmud Türbesi'nin yanındaki köşede bulunan Maarif Nezareti'nin önünden bağrışarak geçen halk, tramvay caddesini takip ederek Bâyezîd Meydanı'na vasıl ol-

135- Şimdi İstanbul Maarif Müdüriyeti. Z. Ş.

dukları zaman, o koca meydan bu insan kitlesini alamayacak bir hâle gelmişti. Halk, akın akın Tahtkapı'dan girerek Harbiye Nezareti'nin meydanına yayılırken, muzika Osman Paşa marşını çalıyor. "93 Moskof Harbi"'nin elemli günlerinden yadigâr kalan bu hazin marşla, hem o harbin büyük kahramanını hatırlatıyor; Hem de bu asker yurduna girerken orduya karşı milletin kalbinde kökleşen ezeli minnet ve şükranın izharına bir zemin hazırlıyordu. Fakat ne gariptir ki, ortaya kimse çıkmıyor; gelenlere ne istedikleri bile sorulmuyordu. Halk, yangın kulesinin hizasından itfaiye koğuşlarının önüne kadar meydanı doldurmuştu. Muzikanın yorgun sesi, halkın coşkun feryatlarına karışıyor; koca binada akisler yaparak etrafa yayılıyordu.

"Yaşasın asker. Yaşasın, bize hürriyeti temin eden ordu."

Sedaları alkışlara karışarak semalara doğru yükselirken Nazır Paşa'nın penceresinin camı yavaş yavaş kalktı. Pencereden müteredditbirkaç baş uzandı. Sıcak Temmuz güneşinin keskin ziyaları altında birkaç müşir apoleti parladı.

Pencereden bakan bu zevatın çehrelerinde, bu vaziyete karşı ne yapılacağının kestirilemediğini ifâde eden müteredditve mütehayyir bir mana vardı. Nihayet, Ömer Rüştü Paşa, eliyle halkı selâmladı:

— Varolun. Siz de varolun, diye bağırdı.

Sonra, yanındakilerle geri çekiliverdiği için pencerenin önü boş kaldı.

Heyecanlarının en büyük kısmını burada izhar etmeye hazırlanan tertip heyeti, bu müteredditve pek yabis muameleden dolayı biraz müteessir olmuşlardı. Fakat herkesin his ve heyecanlarının henüz kıvama gelmediğini düşünerek hoş görmüşlerdi. Esasen böyle düşünmemek için de ortada hiçbir sebep yoktu. Henüz üç beş günden beri Harbiye Nezareti makamını işgal eden Ömer Rüştü Paşa, 1313 (1897) Yunan Harbi'nde gösterdiği hizmet ve liyakatla herkesin kalbinde yer tutmuştu. O harptan sonra, senelerce yaşadığı Yıldız Sarayı'nda ise -muhitin levs *(pislik)* fesadına rağmen- en küçük bir şüphe ile kirlenmemiş; büyük bir bîtaraflıkla resmi vazifesinden başka bir şey-

le meşgul olmayarak bütün hayatını temiz geçirmişti. Nitekim gerek Meşrutiyet'in müzakeresi esnasında ve gerek şu coşkun zamanlarda da yine resmiyetten ayrılmamış ve hatta bu sabah Mutlakiyet devrinin yadigârı olan son kağıdı imza ederken:

— Allah, bir daha böyle şeyleri imzayı nasip etmez, demişti.

Meşrutiyet'in meşruiyetine ve bu meşruiyetin de ilân edilmesine rağmen daha devletin en yüksek iki makamı arasında teati edilen bu tezkereyi ehemmiyetine binaen aynen buraya dercediyoruz:

"Harbiye Nezareti

Mektubî Kalemi Hususî

Huzuru Samii Cenabı Sadaretpenahîye

Devletlû fahametlû efendim hazretleri

Temmuzun dokuzuncu gecesi Selânik şehri sokaklarına yapıştırılan hezeyannamelerin bir nüshasının posta ile derdesti irsal bulunduğuna dair bu kere Üçüncü Orduyu hümayun Müşiriyeti celilesinden vurud eden telgrafname, makamı acizanemden 24 Cemaziyülahır 1326 (24 Ağustos 1908) tarihli tezkere-i hususiye ile arz ve takdim kılınmış idi. Müşüriyeti müşarülileyhadan posta ile bâtahrirat gönderilen hezeyanname, tahriratı mezkûre ile maan ve leffen arz ve takdim kılınmakla olbapta emri ferman hazreti menlehülemrindir.

26 Cemazîyelâhır 1326 ve 13 Temmuz 1324

Harbiye Nazırı Ömer Rüştü"

8-9 Temmuz gecesi, bütün Selânik sokaklarına yapıştırılan bu beyannameyi, muhterem karilerimiz hatırlayacakları için bu hususta yeniden tafsilât vermeye lüzum görmüyoruz. Yalnız. Artık Meşrutiyet'in ilân edilmesine ve bu inkılâbı icap ettiren hareketlerin de tamamen meşru ve takdire seza bir hareket olduğunun bilinmesine rağmen, o tarihî beyannamenin daha hâlâ hezeyanname telâkki edilmesindeki ısrara, hayret etmekle iktifa eyliyoruz.

Harbiye Nezareti'nin önünden ayrılan kafile, dairenin Süleymaniye kapısından çıkarak Babı meşihata gelmişler. Orada da hararetli tezahüratta bulunduktan sonra geri dönmüşler. Mercan Yokuşu, Köprü, Galata tariki ile Osmanlı Bankası'nın önüne gitmişler. Orada da Türkçe ve Fransızca olarak nutuklar söylemiştiler.

Saray, bu nümayişleri daha başlar başlamaz haber almıştı. Halkın vaziyeti, nerelere gittikleri, neler söyledikleri, sık sık Abdülhamid'e arz ediliyordu. Abdülhamid, bütün bu tezahürat arasında kendisine karşı hürmetkârane idâre-i lisan edilmesinden memnundu. Fakat. Bütün ihtilâl tarihlerini çok iyi tetkik etmiş olan Abdülhamid, halkın gösterdiği hissiyata itimat edemiyor; senelerden beri kendisine küskün yaşayanların, halkı bir anda kendi aleyhine çevirivermelerinden endişe ediyordu. Buna binaen nümayişçiler kafilesinin Köprüyü geçtiklerini haber alır almaz Hünkâr fenâ halde telâş etmiş. Bunların bir üslûbu hakimane ile dağıtılmasını müzakere etmek üzere Sadrazam Said Paşa'ya derhal telgraf çektirerek müstacelen saraya celbettirmişti. Bu iki evhamlı zat arasındaki müzakere bir hayli uzamıştı. Bu seyyar cemaatin herhangi şekilde dağıtılmasında mahzurlar buluyorlar. Hele cebir istimaline hiç yanaşmıyorlardı. Bunlar, bu kararsızlık içinde iken, kalabalığın kendi kendine inhilâl ettiği ve şurada burada nümayişler yapan beşer onar kişiden maada ortada kimsenin görünmediği haberi geldi. Gerek Abdülhamid'i ve gerek Said Paşa'yı bir dereceye kadar müsterih etti. saray erkânı da, bugünkü nümayişi çabuk geçen bir sağanak gibi telâkki ediyorlar ve artık bir daha tekerrür etmeyeceğini zan eyliyorlardı.

Bu sıcak Temmuz gününün yakıcı güneşi altında saatlerce sokaklarda dolaşan, bağırıp çağırmakla gırtlaklarını parçalayanlar, bitap düşmüşler; evlerine dağılarak istirahate çekilmişlerdi. Halk, koyun sürüsüne benziyordu, önünden giden birkaç cüretkâr olmazsa, yerinden kımıldamıyordu. Akşam serinliği basmıştı. Tepebaşı bahçesindeki İtalyan bandosu lâtif parçalar çalıyor, kapalı yerlerin boğucu sıcağından bunalanlar üçer, beşer bahçeye can atıyorlardı. Ortalık iyice kararmış, soğuk içkilerin tesiriyle kafalar bir hayli dumanlanmıştı. Müslüman,

Hıristiyan bütün halk gittikçe neş'eleniyor; o günkü tezahürata ait hisler ve fikirler, masadan masaya dolaşıyordu. Vakit epeyce ilerlemişti. Bandonun çaldığı raksan ve pür heyecan bir havanın son nağmeleri söner sönmez, Muzika köşkünün önünden gür bir ses yükseldi:

— Vatandaşlar!

Herkes sustu. Bütün başlar, mızıka köşküne çevrildi. Cemiyeti Rusumiye azasından, Mirza Said Paşazade Kadri Bey, ellerini tahta parmaklıklara dayamış, başını mağrur bir eda ile yukarı kaldırmış, nutuk söylemeye başlamıştı. Bu nutuk da, tıpkı gündüzki nümayişlerde olduğu gibi:

"Otuz üç seneden beri çektiğimiz zulüm ve istibdat," cümlesiyle başlamış:

"Padişahım çok yaşa" diye hitam bulmuştu.

Kadri Bey'in, bağırmakta henüz idmansız olan sesi, pürüzlenmiş, şişman çehresi kıpkırmızı kesilmişti. Halkın ayağa kalkarak:

— Zitooo. Vivaaa. Yaşasın! Sultan Hamid, diye haykırmaları el şakırtılarına karışırken, Kadri Bey reveranslar yaparak geri çekilmiş, yerini yeni bir hatibe terk etmişti.

Sivri tepeli ve koyu renkli fesi, kulaklarının üstüne kadar inen, geniş favorileri, yanaklarının yarısını örten, gür ve kumral saçları başının arkasında koca bir yığın teşkil eden geniş yüzlü, müstehzi bakışlı olan bu hatip; yayvan bir ifâde ile ve yine bugünün modası olan:

— Muhterem vatandaşlar!

Diye söze başlar başlamaz, şiddetli bir alkış tufanı ile karşılandı. Muhtelif masaları işgal eden musevi kadın ve erkekleri, gülüşerek birbirine:

"El doktor" diye seslenirken; muhtelif zümrelere mensup insanlar da bu hatibi benimsiyor:

— Bizim doktor, Rıza Tevfik, diye hem gülüyor, hem el şakırtılarına devam ediyorlardı.

Meşhur bir komiğin sahneye çıktığı zaman, henüz hiç bir rol yapmadan alkışlanması gibi. Mamafih, Rıza Tevfik Bey, bu alkışlara layık olduğunu derhal gösterdi. O, Kadri Bey gibi otuz üç senelik zulüm ve seyyiat facialarını dizip dökmedi. Bilâkis o devrin hafiye maskaralıklarını, kendisinin hafiyelerle Zaloğlu Rüstem gibi çarpışmalarını anlattı. Bir hayli kahkaha ve daha çok da alkış topladı.

Bu esnada onu alkışlamayan, hatta biraz da öfke ve dargınlıkla bakan bir masa vardı. Bu masada oturan üç arkadaştan genç bir doktor yana yakıla anlatıyordu:

— Olur şey değil yahu. Her şey aklıma gelirdi de bu adamın şuraya çıkıp nutuk vermesi hayalimden bile geçmezdi. Daha on gün olmadı. Selânik'ten emir aldık. "Yakında bir şeyler olmak ihtimali vardır. İyi söz söyleyen hatipler hazırlayın." diyorlardı. Tahtaburun Hanı'nda toplandık. Göz hekimi Doktor Esad Bey de vardı. Düşündük taşındık. Tanıdıklarımızdan iki kişi seçebildik. Biri Selim Sırrı Bey, diğeri de bu. Selim Sırrı Bey, vakıa eskiden beri bizimle çalışıyordu. Fakat hem zabit, hem de yaverdi. "Acaba bu işi deruhte eder mi? " dedik. Lakin o, Allah razı olsun, daha ilk teklifte büyük bir memnuniyetle kabul etti. Buna gelince, kalktım, kimyahanesine kadar gittim. Kendisini Galata'da Domuz Sokağı'ndaki bizim mahut birahaneye dâvet ettim. Orada meseleyi açtım. Bana, ne cevap verse beğenirsiniz? "Birader! Şunun şurasında, elime bir kemik geçirebildim. Onu elimden kaçırıp da Yemenlerde, Fizanlarda sürünecek kadar enayi değilim." demez mi?

Alkışlar devam ediyor:

"Yaşa doktor. Yaşasın hürriyet."

Sesleri, el şakırtılarına karışarak, semalara yükseliyordu.

Rıza Tevfik Bey, halkın ruhuna çarçabuk hakim oluvermişti. Nitekim verilen karar üzerine bandoyu önlerine geçirerek Beyoğlu caddesinde dolaşırlarken, binlerce halkın önündeki arabada Rıza Tevfik Bey bulunuyor; arabanın içinde ayakta durarak:

— Yaşasın hürriyet. Viva lö sultan, diye bağırıyor, halkı bağırtıyordu.

Bu suretle bağıran ve çağıranlar, Beyoğlu Mutasarrıflığının önüne gelmişlerdi. Burada velveleli bir nümayiş başlamıştı. "Yaşasın hürriyet" ve "Padişahım çok yaşa" feryatları arasında:

"Kahrolsun hafiyeler." Sedaları da yükseliyor, bir zamanlar bütün Beyoğlu halkını haraca kesmiş olan Fehim Paşa'nın zulüm ve istibdat merkezlerini teşkil eden bu binaya karşı halk nefret hisleri izhar ediyordu.

Mutasarrıf Hamdi Bey kapıya kadar indi. Halkın tezahüratına mukabele edecek birkaç söz söyledi ve en sonunda:

— İzhar ettiğiniz hissiyatı minnettariyi, hakipayı şahaneye arz edeceğim, diye, sözlerine hitam verdi.

Beyoğlu caddelerinde böyle geç vakit bu nümayişler devam ederken, Yıldız Sarayı da endişe ve telâş içinde idi. Gündüzki tezahüratı, bir günlük geçici heves gibi telâkki edenler; şimdi onun yeniden canlandığını haber alır almaz, fenâ düşüncelere kapılmışlar; hatta saray civarında tertibat bile almışlardı. İkinci Fırka Kumandanı Şevket Paşa, derhal saraya gelmiş; iki taburun Kıt'ai muntazıra *(bekleme)* hâlinde bulunması için emir vermişti.

Şunu da ilâve edelim ki, endişe edenler, yalnız Yıldızdakiler değildi. O gece İkdam matbaasının bir odasında İstanbul Heyet-i Merkeziyesi azaları içtima etmişlerdi. Bunlar halkın birdenbire coşan hislerinden dolayı memnun olmakla beraber, bu inkılâp tezahüratının arasına yabancı unsurların karışmasını ve Cemiyete mensup olmayanların söz almasını hoş görmüyorlar; inkılâp düşmanlarının teşvikiyle bir aksülamelden korkuyorlardı. Buna binaen, yarından itibaren her fedakârlığı ihtiyar ederek halkın arasına karışmaya ve tezahüratın idâresini yabancıların elinde bırakmamaya karar vermişlerdi.

Selanik'tekiler, İstanbul'da cereyan eden hadisatın bütün inceliklerinden henüz haberdar değiller. Ancak onlar da başka bir telâş, içinde idiler. Manastır'dan gelen haberler, hoşa

gidecek gibi değildi. Vakıa görünüşte her şey çok iyi gidiyordu. Orada da coşkun ve hararetli nümayişler devam ediyordu. Rum Bulgar, Arnavut, Sırp, Ulah çeteleri dağlardan iniyor. Silâhlarını teslim ederek, artık şekavet hayatına hitam verdiklerini, hükûmete bildiriyorlardı, İnkılabın en büyük kahramanlarından olan Atıf Bey Resne'den gelmiş, halkın samimi tezahüratı arasında Manastır'a girmişti. Hele Üçüncü Avcı Taburu'nun avdeti, Manastır halkını büsbütün coşturmuş. Emsalsiz nümayişlerin yapılmasına sebep olmuştu. Böyle olmakla beraber, halkın ruh ve hissiyatında büsbütün başka bir mana okunuyor. Bu da, istikbali düşünen münevverleri endişeye düşürüyordu. Çünkü yapılan bu inkılâp büsbütün milli bir mahiyette olduğu halde, halk tamamen milli mefkûreye tabi olmuyor, al renkli milli bayrakların yanında yeşil renkli, ayet yazılı cami ve tekke sancakları da göze çarpmakla beraber; "Yaşasın, Meşrutiyet" diye bağıranların arasında,

"Yaşasın, din-i İslâm" diye haykıranlar olduğu da görülüyordu.

CEMİYETİN İDÂRESİZLİĞİ

Aynı zamanda, Rumlarla Bulgarlar arasındaki açıklık devam ediyor, birdenbire tehlikeli bir hâl almak istidadı gösteriyordu. Bulgarlar, Rumlara karşı daha dostane davranarak dağdan inen Rum çetelerini istikbale çıktıkları halde, Rumlar bilâkis Bulgarlara soğuk davranıyor. Şehre gelen Bulgar çetelerine hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Bütün anasırı ittihat ettirdiğini ilân eyleyen Cemiyet bu hâli hoş görmüyor. Rumların bu hareketinin bir hadiseye sebep olmak ihtimalini düşünüyordu. Hatta bu meseleyi görüşüp halletmek üzere Rum metropolidi, celbedilmiş ve bu husus hakkında izahat istenilmişti. Metropolit, buna gülerek cevap verdi:

— Ne yapalım, patrikhanenin emri böyle. Hatta size şunu da söyleyeyim ki, ben sizin tezahüratınıza iştirak etmekle vazifemi haleldar etmiş oluyorum. Bizden fazla bir şey beklemeyiniz.

Metropolitin açık bir ifâde ile söylediği bu sözleri, Selânik'te daha mühim bir şahsiyet de teyid eylemişti. Selânik'teki Rizorta Makedonya Locası azasından Marko Teodoridis isminde bir zat vardı. Bilâhare Yunanistan'da Gonaris kabinesinde Nafia Nazırı olan bu zat, o tarihte İngiltere Konsolosu tercümanı idi.

Cemiyetin ilk teşekkülü zamanlarında, gerek Mason Locası'nda vuku bulan içtimalarda ve gerek mahrem muhabe-

ratın temini, Avrupa'dan gazete ve kitap celbi gibi hususatta Cemiyetin Mason azalarına pek büyük ve unutulmaz hizmetler etmiş olan bu Marko Efendi, Meşrutiyet'in ilânı günlerinde yine eski dostları arasında bulunuyordu. Konuşulurken söz, Rumların Meşrutiyete karşı olan vaziyet ve vazifelerine intikal etmişti. Çok dürüst ve doğru sözlü bir adam olan bu zat, pervasızca şu sözleri söyledi:

— Ben, Rum'um. Bugüne kadar sizinle beraber çalıştım. Fakat benim bu çalışmam vicdani bir vazife idi. Fakat bütün Rumlara gelince, size Rum milleti namına söylüyorum ki: Meşrutiyet'in ilânından memnun olan bir tek Rum yoktur. Çünkü Meşrutiyet, senelerden beri Rum milletinin kalbinde beslediği ideali suya düşürmüştür. Buna binaen, bundan sonra bizden büyük bir hizmet ve samimiyet beklemeyiniz.

Görülüyor ki bu sözler de Manastır Metropolidi'nin sözlerini teyid ediyor, daha Meşrutiyet'in ilk günlerinde başlayan bu ayrılık temayülleri, Merkez Umumi'yi endişeye düşürüyordu. Esasen Cemiyet, idârecilik hususunda pek zayıftı. Bu gibi mühim mesaili hallü fasledecek derecede kuvvetli bir teşkilâta mâlik değildi. Sadece müstebit bir idâreyi yıkıp devirmeyi istihdaf eden *(hedefleyen)* Cemiyet, o idâreyi yıktıktan sonra önüne çıkacak maniaları hesap etmemiş. Ona göre tertibat almamıştı.

Selim Sırrı Bey Tepebaşı Bahçesi'nde Nutuk Verirken

Şimdi, senelerden beri harap bir değirmen gibi işleyen hükûmet makinesi birdenbire durarak hürriyetin manasını henüz anlamayan ve her muhitte bir anarşi uyandıran muhtelif fikirli ve seciyeli bir halk kitlesi ile karşı karşıya gelince, Cemiyet erkanı sarsılmış, nasıl bir idâre sistemi takip edeceklerini şaşırmış gibi idiler. Bu vaziyet karşısında yapılacak bir tek çare vardı. O da, halkı zapturapt *(disiplin)* altına almak. Bunun içindir ki, daha ilk günden itibaren Cemiyet kendi itimat ettiği asker kuvvetine istinada mecbur kalmış, eski idârenin halk üzerinde tatbik ettiği inzibat sistemini bozamamıştı. Eski idâre, halka itaat edemiyor, kendi aleyhine bir inkılâptan korkuyordu. Şimdi Cemiyet de halka inanamıyor, kendi aleyhine bir irticadan korkuyordu. Onun için kuvvetli bulunmak istiyor, zabit ve askerleri etrafında toplu bir halde bulunduruyordu.

Nitekim inkılâbın şu ilk günlerinde bile en çok göze görünen ve Cemiyetin en mühim işlerini idâre edenler, erkânı harpler ve zabitlerdi. Cemal Bey, telgrafhaneden ayrılamıyor, Fethi Bey bütün muhabere işleriyle meşgul oluyordu. Cemiyetin sivil erkânına gelince, şüphesizdir ki bunlar da aynı derecede ve belki de daha ziyade her şeyle uğraşmakla beraber, ikinci planda kalmayı tercih ediyorlardı. Nitekim Enver Bey için hazırlanan nümayişlerin manası tahlil olunduğu zaman, bu maksat daha açık bir surette anlaşılıyordu. Buna binaen Cemiyet, her taraftan birdenbire bastıran yüzlerce ve binlerce muğlak işlerin halli ile meşgul olurken, diğer taraftan da Enver Bey'e karşı emsalsiz bir istikbal merasimi hazırlıyor. icabında, istinad edilebilecek *(güvenilebilecek)* kahramanlar yaratmaya çalışıyordu.

Temmuzun on üçüncü Pazar günü istasyon ve cıvarı müteaddit taklar, bayraklar, kandiller ve fenerlerle donatılmıştı. Üç günden beri durup dinlenmeden nümayiş yapan halk, akşama doğru akın akın istasyona koşuyordu. Cemiyet erkânı da orada toplanmıştı. Herkes gözünü saatten ayırmıyor; Meşrutiyet kahramanlarını bir an evvel görmek için sabırsızlanıyordu. Güneş, çoktan gurup etmişti.

Buna mukabil, parlak bir mehtap vardı. Rengarenk kandil ve fenerlerin ziyası birbirine karışıyor; "Yaşasın Hürriyet." "Ya-

şasın Meşrutiyet.", "Yaşasın Ordu" levhalarının üzerinde büyük ampuller sarkıyordu. Asker ve Sanayi Mektebi bandoları nöbetle marşlar çalıyor. mektep talebeleri neşideler okuyordu. Vakit, epeyce ilerlemiş, Yatsı ezanının okunma zamanı takarrüp etmişti. Uzaktan gelen keskin ve medid *(uzun)* bir düdük sesi, halkı birdenbire heyecana getirmişti. Bayraklar ve ağaç yaprakları ile süslenen lokomotif yavaş yavaş istasyona girerken, yeni, yepyeni bir marş söylenmeye başlamıştı. Bu marş, Meşrutiyet'in ilk marşı idi. Enver Bey'in şerefine güftelenmiş, bestelenmiş ve Cemiyet azaları ile mektep talebeleri tarafından çarçabuk bellenmişti. Tren, çok yavaş bir rampaya girerken marş devam ediyordu:

Âlemde emsali adîm

Yaptık bugün bir Inkılap

Hainleri, alçakları

Zalimleri ettik harap

Biz yek vücudû ittifak

Bir kale teşkil eyledik

Hürriyeti, milliyeti

Hakkıle temsil eyledik.

Binlerce ağızdan çıkan bu marş, alkışlara karışıyor:

"Yaşasın Enver" feryatları, istasyon muhitini sarsıyordu. Vagonun penceresinin önünde, omuzunda asılı Manliher filintasıyla ayakta duran Enver Bey, bu hâle karşı hayretler içinde kalmış. Bu büyük nümayişin niçin ve kime yapıldığını birdenbire anlamayarak şaşırmış gibi bir tavır almıştı. Tren, durmuştu.

Artık vaziyeti kavramış olan Enver Bey'in trenden inmesi icap ediyordu. Fakat şimdi o, tevzii mükâfat merasiminde, meydana çıkan mahcup bir mektep çocuğu gibi sıkılıyor, mütemadiyen omuzundan kayan kısa tüfenginin kayışını omuzuna yerleştirmeye çalışıyor, yanında bulunan Mustafa Necip Bey'in kolundan çekerek:

— Beraber inelim, diye mırıldanıyordu.

Enver Bey'in bu ağır hareketi, halkı sabırsızlandırıyor, marşlar, alkışlar, "Yaşasın"lar gittikçe hızlanan bir coşkunlukla devam ediyordu. Enver Bey, vagonun sahanlığında görünür görünmez, alkış ve nümayiş sedaları, adeta bir kasırga hâlini almıştı. O anda, sakallı bir zat ortaya atıldı. Enver Bey'in boynuna sarıldı. Hem hıçkıra hıçkıra ağlıyor; hem de:

— Evlâdım. Evâdım. Çok şükür, bugünleri de gördüm, diye, oğlunun emsalsiz talihine karşı ilhan şükran ediyordu.

Enver Bey de babasının boynuna sarılmış ağlıyor, heyecanı gittikçe artıyordu. Fakat oradakiler, bu baba ile oğlu büsbütün kendi hallerine bırakmak istemiyorlar. Artık şu andan itibaren Cemiyetin en kıymettar bir malı olan bu şahsiyeti vazifeye dâvet ediyorlar. Cemiyet erkânı, birer birer kucaklaya kucaklaya Enver Bey'i meydanın ortasındaki masaya doğru sürüklüyorlardı. Enver Bey baht ve talihin kendisine açtığı ufukların nur ve haşmetinden ürküyor, bütün bu emsalsiz teveccühün *(yakınlığın)* neye matuf olduğunu kestiremeyerek, büyük bir safiyet ve hakkaniyet gösteriyor:

Selim Sırrı Bey

— Ben, birşey yapmadım ki, diye söyleniyordu.

Boynuna sarılan kollar ve puseler arasında sürüklenen Enver Bey nihayet şallar ve halılarla süslenmiş masanın üzerine çıkarılmıştı. Şimdi burada onun, halka karşı birkaç söz söylemesi lâzımdı. Fakat Enver Bey, büsbütün şaşırmıştı. Mütemadiyen omzundan kayan tüfengin kayışını yerine yerleştirmekle meşgul oluyor, artık heyecandan boğulmak derecesine geldiği için bir şey söylemeye muktedir olamıyordu. Karşısına tesadüf eden Talât Bey; onu teskin ve teşci edebilmek, itidale sevk ederek birkaç söz söyletmek için göz, kaş işaretleri yaparken, yanında duran Cemal Bey de dizini dürtüyor:

— Metin ol Enver. Herkes seni bekliyor. Hadi, diye mırıldanıyordu.

Enver Bey, nihayet son kudretini sarf etti. Sağ koluyla hafif bir jest yaptı. Ve sonra, titrek bir sesle başladı:

— Vatandaşlar!

Lâkin bu hitap o kadar zayıf ki, halkın uğultusundan işitilmedi Mamafih, arkası da gelmedi. O zaman Cemal Bey, öfke ile başını kaldırdı. Enver Bey'e baktı:

— Enver, ne yapıyorsun? Diye yüksek sesle homurdandı.

Enver Bey, melûl ve mustarip bir bakışla Cemal Bey'e mukabele etti. Ve bu bakışla, şu anda hiç bir şey söylemeye muktedir olamayacağını anlatmak istedi. Cemal Bey idealini kaybetmekten korkan bir sanatkâr gibi meyus ve telâşlı bir hal aldı. Başını yanındakilere çevirdi:

— Birdenbire tutuldu. Söyleyemeyecek işte. Bari, haydi kulübe gidelim, dedi ve Enver'i elinden tutarak masanın üstünden indirdi.

Enver Bey'in gösterdiği bu zaaf, çok şayanı dikkatti. Senelerce Manastır havalisinde Bulgar çeteleriyle mücadele eden, arkadaşlarının arasında cür'et ve metanetle, oldukça iyi söz söylemekle temayüz eden bu genç erkânıharp, birdenbire mazhar olduğu *(şereflendiği)* bu büyük prestij karşısında adeta muvazenesini şaşırmış. Talih ve tesadüfün, önüne; çıkardığı

bu parlak ikbal ve saadetten, tamamen gözleri kamaşmış gibi bir hal almıştı. Onun biraz evvel büyük bir safiyetle: "Ben bir şey yapmadım ki."demesi, acaba büyük bir tevazuya mı? yoksa Cemiyetin kendisine izafe etmek istediği fuzuli kahramanlığı kabul edemeyecek kadar ihtirastan azade olduğuna mı atfedilmek *(saymak)* icap ediyordu? O anda, bunun ikisine de hükmedenler olduğu gibi, Enver Bey'i:

"Çok mahcup bir çocuk." olmakla tavsif edenler de vardı. Bunların hangisi doğru olursa olsun, malûm olan bir hakikat varsa o da şudur ki: Cihan harbinin dört büyük senesinde koca Osmanlı ordusunu maceradan maceraya sürükleyen, geniş Osmanlı ülkesinde taçsız ve tahtsız bir şehinşah gibi hüküm süren o meşhur Başkumandan vekili, temayüz ve ikbalin şahikasına bugünden itibaren ayak basıyor, gerek Osmanlı ve gerek İttihat ve Terakki tarihinde, bugünden itibaren türemeye başlıyordu.

Enver Bey, önünde bandolar, askerler, mektep talebeleri, marşlar, neşideler, rengârenk mahitaplar ve fenerlerle Kristal Gazinosu'nun üstündeki Selânik Kulübü'ne götürülürken, Cemiyet mensuplarının bindiği arabalarda da, dedikodular başlamıştı:

— Hazmedemedi.

— Amma kim olsa şaşırır.

— Dikkat ettiniz mi? Mustafa Necip ne kadar mahzun olmuştu.

— Evet. Yapılan şey, biraz fazla oldu. Asıl hak sahipleri dururken.

— Böyle şeylerde, şeref, taksim edilmelidir.

— Kuzum. Bu kıyâfet onun nereden aklına gelmiş. Avcı elbisesinin üstüne erkânıharp yakası. Binbaşı apoleti.

— Ya, fesinin üstündeki ay?

Cemiyetin ikinci sınıf azası arasında bu sözler ve fikirler cereyan ederken, birinci sınıf erkânı da şunu düşünmüş ve kararlaştırmışlardı:

— Bu hata, tamir edilmelidir. Enver'den daha fazla çalışan arkadaşlar var. Yapılan bu fevkalâde nümayişten onlar mahzun oldular. Enver, mutlaka bir nutuk irâd etmeli. Ordu namına kendisine gösterilen bu perestişte, birçok arkadaşlarının da hakkı olduğunu söylemelidir.

Nitekim böyle de oldu. Bütün Selânik halkını sinesinde toplayan ve rengârenk kandil ve fenerlerle yanıp tutuşan Olimpos Meydanı bir mahşer gibi kaynaşırken, artık sinirleri yatışmış olan Enver Bey Selânik Kulübünün balkonuna çıktı. Tayfun sağanakları gibi uğuldayan alkışlar ve feryatlar arasında bir nutuk söyledi:

— Şahsıma gösterilen bu teveccühte, birçok arkadaşlarımın da hakkı vardır, dedi.

Acaba, Enver Bey'in bu sözleri kâfi, gelmemiş miydi? Ve yahut bir tesadüf eseri mi idi ki, meydana bir sarıklı zat çıktı. Ağır, vakur, her bir cümlesi, mukaddes bir kitabın ayeti kadar kıymettar sözler söyledi. Bu zat, yapılan inkılâbı tebcil ediyor *(yüceltiyor)*, fakat bu inkılâbı yapanların, ihtirasa kapılmamalarını ve büyük bir feragat göstermelerini tavsiye eyliyordu. Söylenen sözler, çok müessirdi.

İslâm'ın ikinci halifesi Ömer'in (ra) şahsiyetinden ve feragat hislerinden misal getirerek yeni inkılâpçılara tarihten numuneler gösterirken, bu büyük, fakat büyük olduğu kadar da mütevazı olan Halifenin hal' ve hayatını da o suretle tasvir ediyordu ki: hem kendisi ağlıyor, hem de o koca meydanı dolduran bin bir çeşit insanı hıçkıra hıçkıra ağlatıyordu. Hatta jandarma zabitlerinden Rüştü Bey isminde bir zat, dayanamadı. Düştü, bayıldı.

Bu hocaefendinin verdiği şu tarihi ders, acaba oradaki inkılâpçıların kalp ve hissiyatı üzerinde ne dereceye kadar müessir olmuştu? Bunun cevabını, ancak istikbal ve hâdisatta aramak icap eder.

Enver Bey'in şerefine yapılan bu büyük tezahürata, Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, Müşir İbrahim Paşa, bütün hükûmet rüesası, Selânik eşrafı, muhtelif milletlerin ruhanî ve cismani

reisleri, mason locasının bütün biraderleri. Hatta konsoloslar bile iştirak etmişti. Kulübün vasi salonlarını dolduran bu fraklı ve smokinli mümtaz zevat arasında keçe külahlı, belleri çifte tabancalı çete kaptanlarıyla, Enver Bey sahnesinin heybetini arttırmak için figüran olarak beraber gelen köy ve kasaba ağaları dolaşıyor; bu insan meşherinin çeşidini arttırıyordu.

Enver Bey, artık açılmıştı. Herkesle tatlı tatlı konuşuyor, gittikçe memnuniyet ve meserreti artıyordu. Büyük salonunun en şerefli bir mevkiinde oturan Enver Bey, bir aralık sağ tarafına bir Bulgar çete reisini, sol tarafına da bir Rum kaptanını oturttu.

Onlarla biraz konuştu. Ve sonra ikisiyle de öpüşerek:

— Vatanın selâmet ve saadeti için, hepimiz el ele vermeli ve ittihat etmeliyiz, diye, inkılâbın bu en büyük düsturunu bir defa daha halka duyurdu.

Enver Bey'in bu büyük sözleri, salondaki muteber ve mümtaz zevat tarafından alkışlanırken, aşağıda, meydanda da kıyâmetler kopuyor. Muzikalar, davullar, gaydalar çalınıyor. Türk, Rum, Bulgar, Ulah, Sırp çetelerinin efradı el ele vererek horalar tepiyor, sirtolar oynuyorlardı.

Gerek Selânik Kulübü'nde ve gerek Beyazkule bahçesinde sabaha kadar devam eden bu neşeli şenliklerden sonra Cemiyet erkânıyla halk, bitâbutuvan *(takatsiz)* bir halde evlerine çekilmişlerdi. Fakat, acaba Lâyıkıyla istirahat edebilmişler miydi? Hayır, çünkü Selanik'e yeni bir kahraman daha geliyor, onu da lâyık olduğu derecede şeref ve hararetle karşılamak icabediyordu. Bu kahraman, Selânikli Hacı Hamid Efendizade, Doktor Nâzım Bey'di.

İzmir kışlasında, emirber neferi sıfatı ile Bornova Redif Taburu yüzbaşılarından Mansur Efendi'nin odasına saklanan Doktor Nâzım Bey'in, Selânik'te Meşrutiyet'in ilânını haber alır almaz, arkasındaki asker elbisesini nasıl çıkarıp attığını, hatta ne arkadaşlarına ve ne de kendisini hayatı bahasına odasında saklayan yüzbaşı Mansur Efendi'ye veda etmeye lüzum görmeden Kordonboyu'na ne suretle can attığını yazmıştık.

Bütün bahtı yâr olanların talihi de yaver olduğu gibi, Doktor Nâzım Bey de rıhtıma gelir gelmez, Selanik'e hareket etmek üzere olan Hacı Davut vapurunu hazır bulmuştu. Derhal vapura atladı. o da, kendisini bekleyen şeref ve ikbal diyarına doğru yol almaya başladı. Kamaraları küf kokan ve yastıkların üstünde böcekler dolaşan bu süfli *(bayağı)* vapurun bir kuytu yataklığı üzerine sırt üstü uzanan Doktor Nâzım Bey, bu büyük inkılâbı başaranların arasında geçirdiği maceralı hayatın azametini düşünerek, şimdi bunun mükâfatını nasıl paylaşmak lâzım geldiğini tahayyül ederken, bu köhne Hacı Davut vapuru takat ve kuvvetten kesilmiş hasta bir timsah gibi Adalar denizinin sakin ve lacivert suları üstünde sürükleniyor; büyük bir mücahidi taşıdığından bîhaber ve bîhis bir halde, Selânik'e doğru ilerliyordu.

Selânik, bugün de meserret içinde çalkalanıyordu. Hürriyet Meydanı tesmiye edilen *(isimlendirilen)* Olimpos Meydanı ile rıhtım, bayraklarla donanmıştı. Cemiyet azaları ile halktan birçoklarını hamil olan küçük vapurlar, istimbotlar, sandallar, Karaburun istikametine doğru gidiyorlar, İzmir'den gelen vapuru bekliyorlardı. Denizin üzeri de bir bayrak tarlası haline gelmişti. Nihayet, Hacı Davut vapuru göründü. Alkışlar, düdükler, muzikalar, "Yaşasınlar" göklere çıkıyordu. Bu tezahürattan hayrette kalan Hacı Davut vapuru halkı, o vakte kadar Nâzım Bey'e selâm ve ihtiram takdiminde gafil bulunduklarından dolayı teessüfler ediyor ve şimdi vapurun bu kıymettar hamulesini, kemal-i hürmetle, Cemiyet erkanını taşıyan vapura tevdi eyliyorlardı. Nâzım Bey'in Selânik Rıhtımına çıkışı da, pek parlak olmuş; karada bulunan halk bu zatı, muzaffer bir kumandan gibi karşılamıştı. Usulen Selânik Kulübü'ne götürülen ve şerefine birçok nutuklar söylenen bu hürriyet mücahidi; o sıcak Temmuz güneşi altında beyni kaynayan binlerce kişi tarafından takip edilerek yalılarda -Nâzım Bey'in enîştesi- Abdullah Efendi'nin hanesine götürülmüş. Bugünkü meserrete de bu suretle hitam verilmişti.

Ancak, bu sür-u sürûr arasında bir aralık Talât Bey Nâzım Bey'in kulağına eğilmiş:

— İzmir, ne halde? Demişti.

Bu da, düşünülecek şey mi idi? Temmuzun sıcağı gibi, birdenbire Osmanlı ülkesini istila ediveren hürriyetin feyzi *(verimi)* ile iki gün zarfında her yer nasıl güllük olmuşsa, şüphesizdir ki, İzmir de bir gülistan oluvermişti. Onun için Nâzım Bey, neşve-i hürriyetle mest ve mahmur olarak mütebessimane cevap verdi:

— Nasıl olacak birader, güllük, gülistanlık.

Halbuki Nâzım Bey, o esnada İzmir'de geçen hadisattan tamamen bihaberdi. İzmir'de, meşrutiyet haberinin ilânı ile beraber, anarşi de başlamıştı. Yüzbaşı Celâl Bey isminde bir zatın ısrarıyla kışla meydanında meşrutiyet topları atılırken, bütün İzmir'de velveleli bir meserret hayatı uyanmıştı. Kumandan Tevfik Paşa'nın vermek istemediği askerî bandosu meydana çıkarılmıştı. Çaldığı neşeli havalarla halkı coşturuyor; saray mensuplarının da kuytu köşelere sokulmalarına sebep oluyordu. Kumandan Tevfik Paşa, evine kapanmıştı. Henüz ne maksada hizmet ettikleri anlaşılamayan bazı kimseler, kışla kapısına dayanmış:

"Hafiyeleri yakalayalım."

"Sadece yakalamak olmaz. hepsini birer sokağın başına asalım."

"Hapishaneleri de boşaltalım." Deyip duruyorlardı.

İş, bununla da kalmamıştı. Hafiyeliğinden şüphe edilen birkaç kişi, çalyaka edilmiş, kışlaya getirilmişti. Heyet-i Merkeziye, henüz istinad edecek bir kuvvet bulamıyordu. Zabitan, nereden ve kimden emir alacaklarını bilmiyorlardı.

Bu gidişle büyük bir karışıklığın zuhur edeceği muhakkaktı. Heyet-i Merkeziye'de verilen karar üzerine Hüseyin Lütfi Bey kışlaya geldi. Miralay Arif Bey'e[136] müracaat etti.

— İş, anarşiye gidiyor. Evvelâ herkese söz geçirecek bir kumandan lâzım. Hemen kumandan mevkisini işgal ediniz. İş başına geçiniz, dedi.

136- Şimdi mütekaid Arif Paşa. Z. Ş.

Esasen vaziyeti Arif Bey de müdrikti. Buna binaen Cemiyet namına vuku bulan bu teklifi derhal kabul ederek kumandayı ele aldı. Zabitanı topladı. İşi haleldar etmeyecek tedbirler almaya başladı. Birçok zabitanın nefret ve husumetini celbetmiş olan Tevfik Paşa'ya da, bir müddet evinden çıkmaması için haber yolladı.

Kendilerinden şüpheli olan idâre amirlerinden bazıları birer tarafa çekildikleri için küçük memurlar yapacakları işi şaşırmışlardı. Cemiyetin kuvveti, çok zayıftı. Meşrutiyet ilân olunduğu gün, ancak yirmi kişiden ibâretti. Buna mukabil, zabitandan mürekkep mühim bir grup vardı. Bunlar, 1323 (1907) senesi evasıtında *(ortalarında)* İzmir Redif Taburu İkinci Bölük Kumandanlığı'nda bulunan Mümtaz Yüzbaşı Süleyman Askerî Bey'le Erkanıharp Pizrenli Salâhaddin ve Binbaşı Bursalı Tahir Bey tarafından yapılan gizli bir teşkilâtla tahlif edilmişlerdi. Bu teşkilata dahil olanlar, Heyet-i Merkeziye'ye mevki ve ehemmiyet vermek istemiyorlar, kendilerini İzmir'de Cemiyetin müessisi ve mümessili göstermek arzu ediyorlardı. Bu heyet-i müessiseden Süleyman Askerî Bey'le Salâhaddin Bey evvelce

باب عالی اوکنده نمایشلر

Babıali'de Gösteri

Manastır'a nakledildikleri için şimdi İzmir'de yalnız Binbaşı Tahir Bey kalmıştı. Tahir Bey'in cidden çok kıymetli hizmetleri vardı. Gerek bunu bilenler ve gerek mensup gruba taraftarlık edenler, Tahir Bey'in İzmir'de Cemiyetin mümessili olduğuna dair propaganda yapıyorlar; Cemiyete ait bir baş görmek ihtiyacını duyan halka, Tahir Bey'i gösteriyorlardı. Tahir Bey'e gönderilen mektup ve telgraflar, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi" unvanıyla yazılıyordu. Saf ve temiz ahlaklı olan Tahir Bey, kendisine izafe edilen bu sıfat ve unvandan hiçbir menfaat beklemediği veyahut bir zarar görmediği için halkın bu zehabını bozmak istemiyor; hatta kendi yazdığı mektup ve telgrafları bile, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi, Tahir" diye imzalıyordu.

Fakat Heyet-i Merkeziye, bunu hoş görmemişti. Tahir Bey'e, -her yerde ve her işte ileri sürülen- Hüseyin Lütfi Bey gönderildi:

— Cemiyetin nizamnamesinde "Cemiyet reisi" namıyla bir sıfat ve unvan yoktur. Hatta böyle bir isim kullanmak bile memnudur. Kemal-i hulûs ile yapılan bu hareket, bilahare birçok dedikoduya meydan verebilir. Usulü dairesinde teşekkül etmiş olan heyet-i merkeziye, size hürmet beslediği için böyle bir şeye meydan vermek istemiyor, dedirtildi.

Tahir Bey, bu sözleri büyük bir memnuniyetle dinlemiş ve hatta bu düşünüşe hak vermişti.

Meşrutiyet'in ilânı gününe kadar Cemiyete dahil olanlar, şu zevattan ibâretti:

Mülâzımıevvel Hüseyin Lütfi Bey - "Şimdi, binbaşı mütekaididir. Fındıklı'da Kolordu Dairesi karşısında tesis ettiği Emaye fabrikasında bizzat çalışmaktadır."

Veliyüddin Adil Bey - "Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri"

Belediye mühendisi Cemil Bey - "Erkânıharp Liva mütekaidi Cemil Paşa. Şimdi İzmir'de Karşıyaka'da oturmaktadır."

Uşşakîzade Muammer Bey - "İzmir eşrafından"

Bu dört zat, Cemiyetin İzmir Heyet-i Merkeziyesi'ni teşkil etmekte idi.

Kolağası Hafız Gani Bey - "Kaymakam mütekaidi Bursa'da mukim"

Mülazım Aslan Nuri Bey - "Kaymakam mütekaidi İstanbul'da müteahhit"

Mülazım Yanyalı Suphi Bey - "Yüzbaşı mütekaidi Şark şimendiferleri inşaat kısmında çalışıyor."

Mülazım Reşad Bey - "Kaymakam mütekaidi İstanbul, Belediye Meclisi arasından"

Mümtaz Yüzbaşı Fethi Bey - "Kaymakam mütekaidi İstanbul'da"

Mülazım Cemil Bey - "Merhum"

Mülazım ..... Bey - "Merhum"

Yüzbaşı Çerkes Reşid Bey - "150'liklerden"

Kuşçubaşızâde Çerkes Sami Bey - "Maktul"

Kuşçubaşızâde Çerkes Eşref Bey - "150'liklerden"

Mülazım Şaban Bey - "Sonraları Şaban Ağa namı ile şöhret bulan bu zat da 150'liklerden iken kalıbı dinlendirmiş, siyasî ihtirasatına ebediyen hitam vermiştir."

Şeyhülislam Cemalettin Efendi

Mümtaz Yüzbaşı - " Muhiddin Bey Miralay mütekaidi İstanbul'da"

Yüzbaşı Mansur Bey - "Merhum"

Mülazım Gördesli Kâzım Bey - "İzmir'de ticaretle meşgul"

Mülazım Ismail Bey - "Kaymakam mütekaidi"

Mülazım Mustafa İzzet Bey - "Binbaşı"

Mülazım Nazif Bey - "Binbaşı"

Jandarma Mülâzımı Tahsin Bey - "Binbaşı"

Tüccardan Üsküplü Ramiz Bey - "Doktor Nâzım Bey, bir zamanlar bu zatın yanına katip sıfatile girmiş ve kendisini bizzat tahlif etmişti."

Ödemiş'te, İnceoğlu Refik Şevket Bey - "Meb'us"

Bozdoğan Kaymakamı Tahsin Bey - "Mebus"

Mülazım Faik Bey.

Mandapost memuru Hasan Bey - "Kara Kemal Bey'in İaşe Nazırlığı devrinde bu zat İzmir iaşe mümessili olmuştu."

Doktor Kolağası Zihni Bey - "İstanbul'da Emrazı Zühreviye Hastanesi tabibi."

Hoca Celâl Efendi - "İzmir'de Milli Kütüphane'nin müessisi."

Nafia sermühendisi Bahtiyar Bey - "İstanbul'da Mütekait."

Selânikli Ziya Bey - "Merkezi Selânik'te bulunan Erera Mağazası'nın İzmir Şubesi Müdürü idi. Cemiyetin Selanik'le muhaberatını temin ederdi. Genç yaşında vefat etmiştir."

Doktor Yüzbaşı Giritli Kerimi Bey - "Merhum"

Hoca İnayetullah Efendi - "Şimdi, ne olduğu malûm değildir."

Mülâzımevvel Şevki Bey - "Mütekait Bursa'da."

Mülâzım Ömer Seyfeddin Bey - "Pek genç yaşında vefat eden kıymetli hikayecimiz."

Mülâzım Fuat Bey -...

Süvari Mülâzımı Lûtfi Bey - "İstanbul'da".

Dava vekili İsmail Sıtkı[137] Bey - "Esbak Adliye Nazırlarından"

Şimendifer Komiseri Mühendis İrfan Bey - "Mithat Paşa damadı mütekaid"

Doktor Yüzbaşı Rıfkı Bey - "Merhum"

Bu yazdığım isimler, doğrudan doğruya İzmir Heyet-i Merkeziyesi'ne mensup olan zevattır. Süleyman Askerî ve Bursalı Tahir Bey'ler tarafından Cemiyete ithal edilen İzmir Redif Taburu zabitlerinden Yüzbaşı Celâl, Mülâzım İsmail, Mülâzım Mustafa Şevki Bey'lerle sair birçok zabitan, bunlardan ayrıdır.

Cemiyete mensup olanların isim ve hüviyetleri bu kadar sarih iken, ne gariptir ki Meşrutiyet'in ilânının ertesi günü birçok kimseler Cemiyetçi olarak ortaya çıkmışlardı. Devri sabıkta mahza *(sadece)* mevkiini muhafaza etmek kaygısıyla daima mabeyne intisabıyla iftihar eden Maarif Müdürü Nail Bey, inkılâbı müteakip verilen bir ziyâfette Cemiyet namına söz söylemeye kalkmış. Fakat sille ve tokat darbeleri altında meclisten dışarı atılmıştı. Kâmil Paşazade Said Paşa'nın hafiyelerinden olup İngiliz postahanesini tarassuda memur olan polis Sadreddin Efendi isminde biri de inkılâbın ikinci günü Heyet-i Merkeziye azalarına müracaat etmiş:

— Efendim. Meşrutiyeti mübeccelemizin şerefine bir vapur tenezzûhü *(gezintisi)* tertip ediyorum. Müsaade ve iştirak buyurulur mu? Demiş, bu küstahane teşebbüs ve suâline cevap olarak güzel bir dayak yemişti.

İzmir bu keşmekeş içinde yuvarlanırken, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de muhtelif günlerde ve muhtelif şekillerle meşrutiyet ilân edilmişti. Kanun-u Esasî'nin iade edildiğine dair uzak yerler şu tarafa dursun, Hükûmeti merkeziye tarafından çekilen telgraflar, her yere aynı günde gönderilmediği için İstanbul'a yakın olan yerlerde bile inkılâp vaktiyle duyulmamış. Kanun-u Esasî ilân olunmamıştı. Elimizde bulunan ve o vakte ait olan vesikalara nazaran:

137- İsmail Sıtkı Erboy

Çatalca'da Temmuzun 15'inci,

Cezair-i Bahrisefid'de Temmuzun 16'ıncı.

Eskişehir'de Temmuzun 16'ıncı.

Kırcaali'de Temmuzun 16'ıncı

Biga'da Temmuzun 18'inci günü meşrutiyet ilân olunmuştur ki, buna hayret etmemek mümkün değildir. Meşrutiyet'in ilânı, bazı yerlerde de büyük felâketlere sebep olmak istidadı göstermişti. Ezcümle Kayseri, çok büyük bir tehlike geçirmişti. saraya ve idâre-i mutlakaya şiddetle merbut olan, aynı zamanda da halkı dilgir etmek yüzünden aleyhinde şiddetli bir nefret uyandıran Kayseri mutasarrıfı; Kanun-u Esasî'nin ilânına dair olan telgrafı alır almaz şaşırmış, saray ve idâre-i mutlakanın lehine bir manevra çevirmek için kanlı bir maceraya kapı açmıştı. Mutasarrıf, Kayseri'ye civar olan Hacil Karyesine el altından haber göndermiş: "Ermenilere beylik veriliyor. Eğer bunun önüne geçilmezse, İslâmların ırzı, namusu payimal olacak" diye propaganda yaptırarak, o köyün cahil ve mutaassıp olan halkını şehirdeki Ermenileri katle ve mallarını yağmaya teşvik etmişti. Hükûmetin en büyük idâre âmirinden bu cüreti alan halk, derhal silâhlarını kapmış, posta posta Kayseri'ye doğru akmaya başlamıştı. Bu yağmacı kafilenin yola çıktığını haber alan Ermeniler de fenâ halde korkmuşlar, müdafaa tertibatı almışlardı. Bereket versin ki, İstanbul'dan gelen mektuplar vasıtasıyla inkılâbın maksat ve manasını haber alan ve aynı zamanda mutasarrıfın çevirmek istediği entrikayı duyan gerek Ermeni ve gerek Türk münevverleri ortaya atılmışlar ve derhal birbirleriyle anlaşmışlardı. İstitraden *(arada)* şunu da arz edelim ki, mutasarrıf, kendi kazdığı kuyuya kendi düştü. Birbirleriyle anlaşan Türk ve Ermeni münevverleri, derhal ittihat ettiler. Evvelâ, yağma ve katliam için şehre gelen cahil köylülerin önüne geçtiler. Sonra hükûmet dairesini işgal etmek ve bu entrikacı mutasarrıfı mevkiinden ıskat eylemek için hükûmete geldiler. Mutasarrıf, hükûmete saklanmış ve kapıları kapattırmıştı.

Fakat Kayseri münevverleri kapıları kırdılar. Mutasarrıfın odasına doğru atıldılar. Mutasarrıf korkusundan menzulen ve-

fat etti. Bunun üzerine bu müttehit ahali kuvveti derhal icraata geçti. İrtikâbı ile meşhur olan muhasebeciyi dayaklar ve hakaretlerle hapse tıktılar. Tüccarlardan mürekkep bir komisyon tarafından hesabata bakılmak üzere bütün kasalarla defter ve evrakı mühür altına aldılar. Tahrirat Müdürü'nü, Polis Komiserini, Vergi memurlarını yakaladılar. Aynı akıbete uğrattılar. Belediye Dairesi'ndeki memurları da kâmilen kovarak kapısını kapattılar. Hatta işi bu derecede de bırakmadılar. Hükûmeti ve belediyeyi bu suretle kâmilen dağıttıktan sonra henüz ismini işittikleri Terakki ve İttihat Cemiyeti namına bir teşkilât yaparak aza yazmaya başladılar, ilk hamlede bin beş yüz kişi topladılar. Bunları kâmilen tahliften geçirdiler. İçlerinden yirmi Türk, yirmi Ermeni olmak üzere kırk kişi seçtiler. Hepsini birer memuriyete tayin ettiler, idâreyi bunların eline verdiler. Bu suretle bir hükûmet-i muvakkate vücuda getirdiler. Bu meselede hayrete şayan olan bir şey varsa, o da bütün bu hâdisat cereyan ederken koskoca mevki Liva Kumandanı tamamen atıl ve mefluç bir halde kalmış; hatta o muvakkat hükûmet teşekkül ettikten sonra bunun riyasetini almıştı.

Anadolu ve Arabistan'daki vali, mutasarrıf ve kaza kaymakamlarından bazıları ile bir hayli büyük ve küçük memura halk tarafından hakaret vuku bulmuş, hatta bunların arasında epeyce dayak yiyenler de olmuştu.

Selânik'te, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti isminde bir teşekkülün inkılap yaptığını duyan açıkgözler, bulundukları yerlerde birkaç kafa dengi ile birleşiyorlar ve Cemiyet namına bir heyet vücuda getiriyorlardı. Merkez-i Umumî'ye mütemadiyen telgraflar yağıyor; "Cemiyeti muhteremin Çölemerik şubesi reisi, Cemiyeti mukaddesenin Midyat kasabası heyeti namına Ahmed bendeleri" ve saire gibi garip imzalarla gelen telgraflar Cemiyet erkânını hayrette bırakıyor:

— Meğer ne kadar çokmuşuz da, haberimiz, yokmuş, sözleri, kahkahalar arasında, dilden dile dolaşıyordu.

Halbuki kendilerini derhal Cemiyete mal edenler ve Merkez-i Umumî'ye bu telgrafları çekenlerin ekserisi; eski de-

virde nüfuz sahibi olan şahıslardan ibâretti.

İzmir ve havalisi ile Çanakkale ve civarında birkaç küçük merkezden başka Anadolu'da Cemiyet tarafından bir teşkilat yapılmadığı gibi mevzii teşekküller de vücuda getirilmemişti. Yalnız Bitlis'te ehemmiyetli bir teşebbüs vuku bulmuştu. Meşrutiyet tarihine girecek derecede ehemmiyete şayan olan bu hadise de şundan ibâretti.

Takriben 1318 - 1319 (1902 – 1903) senelerinde İzmirli Miralay İsmail Bey isminde bir zat ile mahdumu, Erkânı Harp Kolağası Fahreddin Bey[138], Bitlis'te nefy olunmuşlardı *(sürgün edilmişlerdi).* Bu iki zat, uğradıkları felâketten yılmayarak, Bitlis'te de efkarı ahraranelerini *(hür düşüncelerini)* muhafaza ediyorlar, mutlakıyet idâresini devirebilecek bir teşkilât vücuda getirmek için el altından halkın ve zabitanın fikirlerini hazırlıyorlardı. Bu hazırlık, 1324 (1908) senesi iptidalarına *(başlarına)* kadar sürmüştü.

Bu tarihte artık muhiti kâfi derecede kazanmış olan İsmail Bey'le, mahdumu Fahreddin Bey asker ve ahaliden mürekkep bir kuvvetle dağlara çekilmeye ve müsellah bir kuvvetle hükûmete isyan eylemeye karar vermiştiler. Bunun için evvela küçük bir komite teşkil ettiler. Bitlis'e bulunan 16'ncı Liva Mulhakı Mülâzımevvel Hüseyin Hüsnü Bey[139] ile inzibat zabiti Erzincanlı Hâlis Bey[140] ve sair bir takım zabitan bu komitanın ilk azası olmuşlardı.

Komite, yavaş, yavaş genişliyor, mülhakata gönderilen murahhaslarla kuvvet kesbediyordu. Siirt'e gönderilen başçavuş Müştak Efendi[141] de oradaki zabitana vaziyeti anlatmış; bir hareket vukuunda komiteye müzaheret ve hatta iltihak edeceklerine dair söz almıştı.

Bu hazırlıklar bittikten sonra, dağa çıkış plânı da tertip edilmişti. Artık, Bitlis civarındaki yüksek dağlardaki karların erimesi bekleniyordu. İşte bu esnada, Rumeli hareketi vuku bulmuş; meşrutiyet ilân olunmuş, artık maksat husûle geldiği

138- Şimdi Ordu müfettişlerimizden olan Fahreddin Paşa. Z. Ş.
139- Sonraları Malatya Askerlik Kalemi Reisi olmuştu. Z. Ş.
140- Geçen seneye kadar Balıkesir'de Tetkiki Hesabat Komisyonu Reisi idi. Z. Ş.
141- Vefat etmiştir. Z. Ş.

için komitenin teşebbüsü de durdurulmuştu. Hemen kat'iyetle diyebiliriz ki, bu Bitlis hareketi, Anadolu'da tek olarak kalmış, bundan başka ciddi bir teşekkül uyanmamıştı. Buna binaen Anadolu ahvaline tamamen vakıf olan Merkez-i Umumî, her tarafta birdenbire zuhur ediveren ve Cemiyet namına hareket eden bu türedilerden endişe ediyor. Fakat bunları bir anda gücendirerek bir reaksiyona meydan vermemek için vaziyeti olduğu gibi kabule mecburiyet hisseyliyordu.

Mamafih, bu meselenin memnun olunacak tarafı da vardı. İyi, kötü birçok kimselerin Cemiyete karşı bir temayül ve tezahür göstermeleri, şüphesizdir ki hükûmet merkezinin ve Abdühamid'in korkusunu mucip olacak. Eğer Cemiyet aleyhinde gizli bir fikir ve teşebbüs varsa, bu kırılacaktı. Bunun içindir ki, Merkez-i Umumî, bu türedi kuvvetleri bilâhare tasfiye edebileceğini düşünüyor; şimdilik bunlarla münâsebet ve muhabereye girişmekte bir beis göremiyordu.

Aynı zamanda İstanbul'da da vaziyet aynı şekilde devam ediyordu. Senelerden beri derin bir gaflet uykusu uyuyan İstanbul artık uyanmış. Birdenbire eski idâreye karşı şahlanmış gerek hükûmet ve gerek Yıldız'a karşı müntakim ve müstehzi *(intikamcı ve alaycı)* bir cephe almıştı. 11 Temmuz gecesi *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi tarafından "ne olur ne olmaz" diye gizlice sansüre gönderilen provaların arkasından koşan ve Uzun Çarşı'da, Çukur Çeşme'de bunları götüren adama yetişerek elinden alıp parçalayan Servet-i Fünun mecmuası İdâre Müdürü Hayri Bey, şimdi de matbaayı bayraklarla donatmış, terasaya bir orkestra getirterek çaldırmaya başlamıştı. Babıâli'nin muhafaza memurlarından Polis Komiseri Mektepli Ahmed denilen şahıs, büyük bir hiddetle matbaaya geldi;

— Efendim, nedir bu rezalet. Kimden emir aldınız da bayrak astınız. hem Babıâli gibi bir makamın karşısında ne hadle çalgı çaldırıyorsunuz. Defedin şu çalgıyı. İndirin şu bayrakları, diye emir verdi.

Fakat Hayri Bey, birdenbire karşısına dikildi:

— Efendi, bundan sonra hakimiyet, Milletindir. Ne senin ve ne de efendilerinin borusu ötmez. Boynunu kır. Şuradan defol.

Yoksa alimallah tepelerim, cevabını verdi.

Fakat mektepli Ahmed, deyme lâhavle ile gidecek şeytanlardan değildi. Söz, büyüyor; İşin sille tokada bineceği vazıhen görülüyordu, Bereket versin, Babıâli'nin muhafazasına memur olan Tomrukönü Karakolu Bölük Kumandanı Yüzbaşı Mustafa Bey geldi. Küstah mektepliye âkilâne, bir ders verdi. Hayri Bey'in başını bir belâya girmekten esirgedi.

İstanbul'da bulunan Cemiyet azaları, henüz bocalamaktan kurtulamamışlardı. Merkez-i Umumî ile muhabere imkanı hasıl olmadığı için hepsi de ferdî hareketlerle meşgul idiler.

Hükûmetin birdenbire meşrutiyet tarafına temayül edivermesi bir çoklarını şüpheye düşürüyor; avamın cehil ve zaafından istifade etmek isteyenlerin bir hâdise çıkarmaları ihtimali, ciddi ve hakiki bir endişe tevlid ediyordu. Bu noktayı nazarı ehemmiyete alanlardan biri de yüzbaşı Selim Sırrı Bey'di. O tarihte, Topçu ve Mühendis Mektebi'nde Jimnastik muallimi olan Selim Sırrı Bey, aynı zamanda fahri yaveran silkine de dâhildi.

Böyle olmakla beraber Meşrutiyet'in ilânından bir hayli zaman evvel Cemiyete dahil olmuş. Tahtaburun Hanı'nda Manyasîzade Refik Bey'le bir hayli içtimalarda bulunmuştu. Henüz idâreyi elinde tutan büyük hükûmet memurlarının meşrutiyete karşı ihânet etmelerinden ve halkı da yanlış bir yola sürüklemelerinden endişe eden Selim Sırrı Bey de bir hareket vücuda getirmek istedi, Sultan Mahmud Türbesi'nin yanındaki -Babıali'ye inen- büyük caddede, iki taraflı sete çıktı. Halka hitap etmeye başladı. Resmî elbisesi ve göğsünde sarkan sırmalı kordonlarıyla bir zabitin yüksek sesle hitabı, derhal nazar-ı dikkati celbetti. Selim Sırrı Bey'in,

— Kardeşler, vatandaşlar; Buraya geliniz. Söyleyeceğim sözleri dinleyiniz, diye başlayan hitabına en evvel icabet edenler, -galiba şimdi Nata Şirketi Müdürü olan Ziya Bey ismindeki zat ile, Kıbrıslı Mustafa Paşa'nın mahdumları Şevket ve Tevfik Bey'ler olmuştu. Gelip geçenlerden bazıları oraya toplanıyor; korkak ve vesveseli olanlar da adımlarını sıklaştırarak uzaklaşıyorlardı. Fakat çarçabuk yirmi otuz kişi kadar birikmişti. Selim

Sırrı Bey bunlara:

— Ben şimdi, memleketin hayır ve selâmeti için bir hareket vücûda getireceğim. Benden ayrılmayacağınıza yemin eder misiniz? Dedi.

Halka yemin ettirdi. Sonra:

— Haydi. şimdi gidelim Meşrutiyete sadık kalacaklarına dair vükelâya yemin ettirelim: Göreceksiniz ki, Meşrutiyet'in sayesinde o koca vezirler, bizim ayağımıza geleceklerdir. Yalnız, taşkınlık göstermeyelim. Kimsenin haysiyet ve şerefine tecavüz etmeyelim, diye bir nutuk daha verdi.

Bu sırada, Babıâli tarafından:

"Yaşasın hürriyet."

Avazeleri geliyor. Allı yeşilli bayraklarla bir kafile ilerliyordu. Bu, güzel bir tesadüftü. Derhal iki kafile birleşti. Oraya en yakın olan Maarif Nezareti'nin kapısına gidildi. Kapının önüne toplanan hademelerden birine:

— Çağırınız, Nazır Paşa'yı. Millet, kendilerini görmek istiyor, denildi.

Nazır Haşim Paşa, derhal kapıya indi. Nazır kapıda görünür görünmez, halk tarafından:

— Yaşasın padişahımız, yaşasın hürriyet!

Nidaları yükseldi. Şimdi millet namına Nazır Paşa'ya yemin ettirilecekti. O esnada Selim Sırrı Bey'in yanında bulunan Ressam Şevket Bey, Selim Sırrı Bey'i kavradı. Geniş omuzlarının üstüne çıkardı. Selim Sırrı Bey, tannan bir ifâde ile söze başladı:

— Paşa hazretleri! Velinimetimiz Padişahımız efendimiz hazretleri, bize hürriyet, adâlet ve müsavat bahşettiler. Siz ki, Maarif nazırısınız. Hepimizden ziyâde takdir edersiniz ki Maarif, ruhu millettir. Her türlü asarı terakki, saye-i marifette arayişyabı vücut olur. Milletimiz maalesef şimdiye kadar maarifte geri kalmıştır. Bandan sonra ciddî bir surette maarife hizmet edeceğinize, devlet ve millete hayırlı işler göreceğinize, Meş-

rutiyeti ilelebet muhafaza edeceğinize millet karşısında sizi yemine dâvet ediyoruz, dedi.

Haşim Paşa, bu teklif karşısında irkilir gibi oldu. Böyle şeyler, şimdiye kadar ne görülmüş, ne de işitilmişti. Fakat vaziyetin daha fazla beklemeye tahammülü yoktu. Selim Sırrı Bey'i ihata eden zevât arasından

— Yemin ediniz. Hızlı söyleyiniz. Bütün millet işitsin, sözleri duyuluyordu.

Haşim Paşa, zaaf ve tereddüdünü gösteren bir tavırla etrafına göz gezdirdi.

— Umuru maarifin terakkisine hizmetten geri durmayacağıma ve Meşrutiyete sadık kalacağıma yemin ediyorum. Vallahi, dedi. Yavaş yavaş geri çekildi.

Haşim Paşa'nın ettiği bu yemin bir hayli zaman mutlakıyet hükûmetine ve onun hükümdarına sadık kalmayı ahdeden bir nazırın, Meşrutiyete karşı ettiği ilk yemindi. Oradaki halk kitlesini teşkil edenlerden münevver olanlar; esiri akide eshabının yeni bir imana; karşı bu ilk ihtida eserini görmekten mütevellid bir his ve heyecanla:

"Yaşasın, Meşrutiyet." Diye haykırırlarken, idraki daha kıt olanlar, nezaret kapısındaki iki polis komiserinin üstüne atılmış, tartaklamaya başlamışlardı. Şu anda kanlı bir facianın zuhur etmesi muhakkaktı. Bereket versin, Selim Sırrı Bey'in müdahalesile komiserler bu taşkın ruhlu adamların ellerinden kurtarıldı. İnkılâp demenin adam dövmek olmadığı kısaca halka anlatıldı. Adliye Nazırı'na da yemin ettirilmek üzere kafile, Divan Yolu'ndan aşağıya akmaya başladı.

Adliye Nazırı Abdürrahman Paşa, nümayişçilerin adliye dairesine doğru ilerlediklerini haber alır almaz derhal arabasını hazırlatmış. İçine binmiş, arka sokaklardan dolaşarak Babıali'ye gitmişti. Abdürrahman Paşa'nın bu gidişi, hiç bir zaman sûitefsir edilmemelidir. Abdülhamid vükelâsı içinde istikamet ve faziletiyle temayüz eden ve nezaret mevkiini işgal ettiği müddet zarfında mahkemelere hariç tesirlerin ka-

rışmamasına fevkalâde ehemmiyet veren Abdürrahman Paşa gibi eski ve namuslu bir vezirin bu suretle ortadan kaybolması, ne korkudan ve ne de Meşrutiyet'in manasını anlamadığından ileri gelmemişti. Sonraları bizzat kendisinden işitildiğine göre, halkın adliye umuruna müdahale edecek bazı metalibatta bulunmak ihtimalini düşünmüş. Şayet böyle bir şey olursa, buna tahammül edemeyeceği için bu suretle savuşmayı münasip görmüştü.

Nümayişçiler, Adliye Nezareti'nin demir parmaklıklı avlusunu işgal eder etmez:

— Nazır Paşa'yı isteriz, dediler ve Nazır Paşa'nın Babıâli'ye gittiğini öğrenir öğrenmez:

— Şu halde. Müsteşar Bey buyursun, cevabını verdiler.

Müsteşar Bey, bekleniyor; fakat bu zat, bir türlü gelemiyordu. Nihayet İstanbolin giymiş bir ağa geldi. Kafileyi idâre eden heyetin kulağına eğildi. Ağa ile heyetin arasında şu kısa muhavere geçti:

— Efendim, af buyurunuz. Müsteşar Beyefendi gelecek vaziyette değildir.

— Niçin?

— Büyük bir mazeretleri var.

— Ne gibi.

— Nasıl söyleyeyim efendim bilmem ki. Biraz rahatsızdılar. Sonra da.

Kısa bir kahkaha bu muhavereye hitam verdi.

— İstinaf Müddeiumumisini görmek isteriz.

İstinaf Müddeiumumisi, Necmeddin Molla Bey, hazırdı. Merdivenleri inip de, büyük camlı kapının önünde görünür görünmez, alkışla karşılandı. Çünkü heyet arasında onu çok yakından tanıyanlar vardı. Necmeddin Molla Bey, Yıldız'da Abdülhamid aleyhine hareket edenlerle meşgul bir tahkik heyetine mensup olmakla beraber, bir hayli zamandan beri Terakki ve ittihat Cemiyetinin Rumeli ve İstanbul'daki gizli hareketle-

rini, bu hareketlerin kimler tarafından idâre edildiğini biliyor, bunlara müdahale etmek şöyle dursun, bilâkis mümaşat gösteriyor ve hatta eline geçen bazı evrak ve jurnalleri da gizlice kendilerine teslim ediyordu. Necmeddin Molla Bey, heyet tarafından söylenen nutka ve teklif edilen yemine karşı, büyük bir belâgatle mukabele ve Meşrutiyet'in ilelebet hadimi olacağına dair yemin ettiği zaman, halkın alkışları son raddeyi bulmuştu.

Kafile, şimdi tekrar geri dönerek, yine Divan Yolu tarikiyle Harbiye Nezareti'ne doğrulmuştu. Nümayişçiler Bâyezîd Meydanı'na geldikleri zaman, yangın kulesi tarafından da bir askerî bandosu ilerliyor, kafileyi istikbal ediyordu. Koca meydan, bir anda halkla dolmuştu. Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşa bu defa, yanında nezaret erkânından bazı zevat ile Merkez Kumandanı Sadeddin Paşa olduğu halde dairenin Mercan Kapısı'na kadar inmiş ve halkı karşılamıştı. Selim Sırrı Bey, bir fayton içinde ayakta duruyor, faytonun körüğüne dayanarak bir nutuk söylüyordu.

Harbiye Nezareti'nde bu nutuklar irâd olunurken, Babıali'nin önü de yeni kafilelerle dolmuştu. Tıbbiye ve Baytar mektepleri talebeleri ellerinde bayraklar olduğu halde Sadaret dairesinin önüne gelmişler ve Sadrazam Said Paşa'yı görmek istemişlerdi. Bu esnada Said Paşa, Romanya sefiriyle görüşüyordu. Mülâkatı yanda bırakarak binek taşına kadar gelmeye mecbur oldu.

Mektebi Tıbbiye üçüncü sınıf talebesinden Midillili Osman Nuri Efendi bir nutuk söyledi. Said Paşa da:

— Evlâtlarım! Hürsünüz, serbestsiniz, bahtiyar olun. Hepimiz sizin saadet ve selâmetiniz için çalışıyoruz. Arzuyu şahane, milletin ve memleketin, mazhar-ı refah-u saadet olması merkezindedir. Heyecan ve meserretinizi hâkipâyi şahaneye arz edeceğim. Padişahım çok yaşa, diye mukabele gösterdi.

Henüz bu kafile uzaklaşmamıştı ki, muhtelif halk sınıflarından mürekkep diğer bir kafile zuhur etti. Artık halk, zapt edilemeyecek bir hâle gelmişti.

İkdam matbaasının caddeye nazır küçük bir odasında top-

lanan İstanbul Heyet-i Merkeziye azaları bütün bu halleri dikkatle takip ediyor; halkın gittikçe artan heyecanı karşısında ne yapmak lâzım geldiğini derin derin düşünüyorlardı. Bu esnada bir haber geldi:

"Harbiye Nezareti'ne giden kafile, Şeyhülislâm'a da yemin ettirdikten sonra, Yıldız'a gidecek. Padişaha da yemin ettirecekmiş."

Bu haber, Cemiyet azalarının üzerinde pek fenâ bir tesir husûle getirdi. Çünkü halkın saraya gitmesi ve Abdülhamid ile temas etmesi birçok hâdisata sebebiyet verebilirdi. Başlıca üç mahzur tasavvur edilmişti.

1-Abdülhamid, böyle muazzam bir halk kitlesinin saraya doğru geldiğini görünce korkacak, askerî tedbirler alacak. Bu esnada heyecan içinde bulunan halk, bunu hazmedemeyerek kanlı bir hâdise kopacak.

2-Fevkalâde zeki ve mizaçgir olan Abdülhamid, halka karşı gayet cazip bir hâl alacak. Bir anda halkın ruhunu ve perestişini kazanacak. Cemiyetin bütün nüfuz ve kudretini gölgede bırakacak.

3-Halk arasında, niyet ve mahiyeti meçhul birçok eşhas bulunmak ihtimali var. Bunlardan her hangi bir sebeple Abdülhamid'e karşı kalben muğber *(küskün)* olan bir veyahut birkaç kişi, Abdülhamid'e tecavüze kalkışırlarsa ortalık kana boyanacak ve o zaman memlekette bir mücadele ve felâket vuku bulacak.

Bu endişelere kapılan Cemiyet azaları hemen Selim Sırrı Bey'e haber yollamaya ve halkın Yıldız'a gitmesine mani olmaya karar verdiler. Fatin Efendi'ye:

— Hadi hocam. Bu işi sen becerebilirsin. Koş, dediler.

Fatin Efendi derhal bir arabaya atladı. Harbiye Nezareti'ne koşturmaya başladı.

Fatin Efendi, Harbiye Nezareti'ne geldiği zaman koca meydan mahşer gibi insanla kaynıyordu. Kapının önünde nutuklar devam ediyordu. Selim Sırrı Bey'e yaklaşmak için yol açmak

mümkün değildi. Fatin Efendinin aklına derhal bir tedbir geldi. "Cemiyet ve halk namına buradaki telgrafhaneden saraya bir telgraf çekilmesi karar altına alınmıştır. Sizi telgrafhanede bekliyorum." diye bir kâğıt yazdı. Sımsıkı bükülen bu kâğıt, şimdi adeta havada dolaşıyor;

— Cemiyetin emirnamesidir. Allah'ını seven elden ele versin. Selim Sırrı Bey'e teslim edilsin, sözleriyle ileriye doğru uçuruluyordu.

Devlet ve millete karşı sadakatle hizmet edeceğine ve meşrutiyeti, milletin silâhı ile muhafaza eyleyeceğine dair Harbiye Nazırı'na yemin ettirildikten sonra, bu sıcakta Yıldız Sarayı'na, kadar giderek padişahı rahatsız etmektense, buradan halk namına bir telgraf çekilmesinin münasip olacağı halka anlatıldı. Halk, itiraz etmiyor; rehberleri ne derse derhal alkışlarla kabul ediyordu.

Selim Sırrı Bey'le Fatin Efendi telgrafhanenin kapısı önünde birleşerek içeri girdikleri zaman orada birçok kimseleri buldular. Bunların hepsi de kendilerine Cemiyet azası süsü veriyor kendi hesaplarına Yıldız'a telgraf çekmek istiyorlardı. Fatin Efendi fenâ halde kızdı. Bunlardan, Cemiyete mensup olduklarına dair hüviyet varakası istedi. Tabiîdir ki kimse böyle bir şey gösteremedi. O zaman Fatin Efendi bunlara yaptıkları işin fenalığını ve bir daha böyle bir sahtekârlığa teşebbüs ederlerse, Cemiyetin takibatından kurtulamayacaklarını anlattı. Makine başına geçildi. Aynen şu telgraf çekildi:

Atebeî Ulyayı Hazreti Hilafetpenahiye:

Sevgili Padişahımız velinimet ve hürriyetperver efendimiz hazretlerinin Kanun-u Esasî'yi tekrar bir hak olarak milleti sadıkanelerine tefviz buyurmuş oldukları bütün efradı milleti hulûs ve sadakati kalp ile zatı şevketsimatı şahanelerine karşı bende kılmıştır. Dünden beri umum efradı millet tarafından izhar olunan hissiyatı şadumanî bu hakikati parlak surette meydana koymuş, Bugün yine binlerce efradı sadıka, avaze-î minnet ve şükranını hürriyetperver Padişahına işittirmek için mabeyni hümayunu cenabı mülûkâne civarına gelip tediyen Hamidiye

Camii civarında "padişahım çok yaşa" duasını bizzat işittirmek istiyor idi ise de, tasdiden ictinaben bu telgraf arzı hissiyatı sadıkayı adabı osmaniyemize daha muvafık gördük. Cenabıhak, sevgili padişahımıza ömür ve afiyet ihsan buyursun.

Suretini harfiyen dercettiğimiz bu telgrafa derhal Mabeyin başkâtibi Tâhsin Paşa tarafından şu cevap verildi:

"Hakkı hümayun mülûkânede irâde olunan eseri sadakaattan Zat-ı şahanenin pek memnun olduklarını ve cümlenizi selâmı şahaneleriyle taltif buyurduklarını tebşir eylerim."

Fatin Efendi ile Selim Sırrı Bey, bu telgrafı çekip cevabı aldıktan sonra, tekrar halkın arasına gelmişlerdi. telgraflar halk muvacehesinde okundu. Padişaha çekilen telgraf, alkışlarla karşılandı. Fakat cevabı okunup da sıra imzaya yani serkâtibi hazreti şehriyari, Tahsin kelimelerine gelince, halkta derhal bir feveran başladı:

— İstemeyiz, bu adamın imzasiyle çekilen bir telgrafı dinlemeyiz.

— Böyle adamlar, hâlâ padişahımızın muhitinde bulunacaklar mı?

— Bir telgraf daha çekelim. bunların saraydan kovulmasını isteyelim.

Cavit Bey

— Saraya kadar gidelim. Bizzat biz kollarından tutup atalım.

Söz büyüyor; adeta büyük bir fırtınanın başlangıç alâmetlerini gösteriyorlardı.

Selim Sırrı Bey, yine söze başladı:

— Muhterem vatandaşlar, beni dinleyin. Soruyorum size, bir uşağınız var. Bundan memnun değilsiniz. kovmaya karar verdiniz. Yeni bir uşak tedarik etmeden bunu kovabilir misiniz?

— Hayır. hayır.

— Şu halde, birkaç gün bekleyelim. Sabredelim. Zat-ı Şahane de şüphesiz. milletin istemediği adamları tardedecek. Yerlerine halkın emniyetini kazanmış zevat getirecektir.

— Hay. hay.

Görülüyor ki, halkın efkâr ve hissiyatı âdeta bir mil üzerinde duruyor. Hafif bir rüzgârla hangi tarafa istenilirse döndürülmek mümkün oluyordu. Ve. bunun içindir ki, Cemiyet azaları halkın fenâ bir mecraya döndürülüvermesinden korkuyorlardı.

Sokakları dolduran nümayişçi kitlelerin arasında her sınıf ve her zümreye ait insanlar vardı.

Hafiyelikle meşhur büyük şahsiyetlere mensup ikinci ve üçüncü sınıf hafiyeler. Abdülhamid'e sadakatiyle maruf paşazadeler ve Damat Bey'ler. Daha üç gün evvel Yıldız Yokuşu'nu tırmanan bir takım tufeyliler birdenbire mesleklerini değiştirmişler, sanki Cemiyetin, babadan kalma özbeöz birer mirasçısı oluvermişlerdi. Cemiyetin İstanbul'da bulunan kuvveti henüz bunların önüne geçebilecek kudrette değildi. Cemiyet azasından olan Erkânıharp Sabit Bey ve Yüzbaşı Kâzım Bey gibi zevat, İstanbul'daki alay ve taburlara mensup arkadaşlarının hamiyetlerine müracaat ediyor ve icab ederse muzaherette bulunmalarını temine çalışıyorlardı.

Matbuat da bu tehlikeyi anlamıştı. Ağır başlı ve maruf imzalı Muharrirler, halkı sükûn ve itidale dâvet edecek makaleler

yazıyorlar, fazla heyecan ve buhranın Meşrutiyeti tehlikeye düşürebileceğinden bahsediyorlardı. Fakat halk, durmuyor, dinlenmiyor, gece yarılarına kadar evlerine giremiyordu. Temmuzun on üçüncü günü şımarıklıklar başlamıştı. İçlerine birçok zabıta kaçkınları ve sabıkalılar karışan büyüklü küçüklü kafileler, ellerinde bayraklar ve:

"Yaşasın hürriyet" diye bağrışmalarla polis karakollarına gidiyor, zabıta memurlarına karşı tehditkâr vaziyetler alarak polisleri, komiserleri kapıların önüne celbediyor; ellerindeki kâğıda baka baka:

"Tebaai sadıka-i Osmaniye'den müslim ve gayrimüslim her ferde haksız olarak işkence etmeyeceklerine, devlet ve millete sadıkane hizmet edeceklerine" yemin ettiriyorlardı.

Her tarafta, acayip ve garip hatipler türemişti. Babıali'nin karşısında, Serveti Funun idârehanesinin tarasasında, o kızgın Temmuz güneşinin altında, beyaz gömleğinin üstüne al bir bayrak sarmış. Bağırmaktan bitap kaldığı için yanındakilerin omuzlarına dayanmış. çenesinden ve saçlarının her telinden damla damla ter akan. İstibdat senelerinin zulüm ve seyyiatını anlattıkça hıçkıra hıçkıra ağlayan bir hatip; binlerce halkı cûşu hurûşa getirirken; Sirkeci'de, dört yol ağzında da, kırık tekerlekli bir faytonun körüğüne çıkan, elindeki bayrağı sallaya sallaya halka hürriyetin manasını anlatmaya kalkan Adanalı Madam Ağacan Fikri isminde, hangi membadan zuhur ettiği malûm olmayan çatlak sesli bir kadın da, İstanbul inkılâbının âmil ve kahramanları arasına karışmaya çalışıyordu.

Daha üç gün evvel, kıpkırmızı fesleri, diz kapaklarına kadar inen redingotları, saray modası yüksek ökçeli kaluşları, altın saplı bastonları ile derhal meslekleri seçilen ve bilinen maruf hafiyeler de, birdenbire lisanlarını değiştirmişlerdi:

— Efendim, bendeniz senelerden beri Cemiyeti mukaddeseye mensuptum. Daima Paris'ten gizlice bendenize gönderilen gazeteleri okurdum. Suret-i zahirede bendenizi Mabeyne mensup zannedenler olmuştu. Ne münâsebet efendim. Bendeniz, mahza *(sadece)* Mabeyin erkân ve ricalinin ağızlarına ip

ölçmek ve icabı takdirinde bunların mal ve efkârını Cemiyeti mukaddeseye arz ile naçizane bir hizmet ifa eylemek maksadıyla saraya gider gelirdim, diyorlardı.

Devlet dairelerinde, intizam tamamen haleldar olmuştu. Gelip giden kafilelerin gürültüsünden memurlar iş göremiyorlardı. Nazırlar, ikide bir de binek taşına iniyor; saatlerce nümayişçilerin nutuklarını dinlemeye mecbur oluyor ve sonra, basma kalıp bir cevapla mukabelede bulunuyorlardı.

Dün Harbiye Nazırı'na yemin ettirenler, oradan doğruca Babımeşihata gitmişler ve Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'ye de yemin ettirmişlerdi. Cemiyet erkânı, burayı en son merhale telâkki ediyor ve Yıldız Sarayı'na hiç kimsenin gitmeyeceğini zanneyliyordu. Fakat bugün, İstanbul'un muhtelif yerlerinde nümayiş yapan ve gittikçe adedi artan büyük bir kafilenin akşam geç vakit Beşiktaş'a doğru gitmeye başladıklarını haber alan Cemiyet azaları, büyük bir telâş göstermişlerdi.

Binlerce kişiden mürekkep olan bu kafile, evvelâ Beşiktaş'taki Hasan Paşa Karakolu'nun önünde durdu. Nutuklar ve dualar okundu. Karakol Kumandanı Vasıf Paşa, kapıya çıkarak mukabelede bulundu. O da, halkın artık buradan dağılacağını ümit ediyordu. Fakat bir ses:

— Yıldız'a. Yıldız'a, diye bağırdı.

Binlerce ses buna cevap verdi:

— Yıldız'a. Yıldız'a, Efendimizi görmeye.

Vasıf Paşa şaşırmıştı. Elindeki üç, beş zaptiye neferi ile bu coşkun halkın önüne geçmek imkânı yoktu. Bayraklar dalgalanıyor. Caddeleri dolduran halk, Yıldız Yokuşu'nu tırmanıyordu. Saray muhafızları derhal tertibat almışlar; Orhaniye Kışlası'ndaki askeri silâh başına indirerek sarayın yanındaki meydanda silâh çattırmışlardı. O sırada akşam nöbetini çalan Mabeyn-i Hümayun Bandosu henüz sarayda bulunuyordu. Halkın velvelesini işiten Abdülhamid birdenbire epeyce telâş göstermiş ise de aklına gelen bir tedbirle çarçabuk sükûn bulmuştu. Hünkâr, Mabeyn Muzikası'nın halka karşı çıkmasını,

kapıdaki tüfekçilerin de içeriye girerek o civarda silâhlı hiç kimsenin bulunmamasını irâde etmişti. Şeyh Zaferin Tekkesi civarında halkı karşılayan Mabeyn Muzikası, derhal sağdan geri ederek halkın önüne düşmüş. Hamidiye Camisi önüne gelir gelmez, saraydan verilen emir mucibince, Yıldız Yokuşu'nu tamamen kapayacak bir zincir hattı şeklinde ahaliye karşı cephe alarak çalmaya başlamıştı. İkinci Mabeyinci Müşir Nuri Paşa, Erkânıharbiye-i Umumiye Dairesi Reisi ve Teftişi Askerî Komisyonu azasından Yaveriekrem Müşir Şakir Paşa, İkinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket Paşa ile Yaveri Hususi Sakallı Çerkeş Mehmed Paşa'dan mürekkep bir heyet saraydan çıkmış, halka Hünkârın selâmını tebliğ etmişti. Ahali arasında bulunan İzmir müderrislerinden Ahmed Said Efendi isminde bir hoca evvelâ müsecca ve mukaffa *(kafiyeli)* bir nutuk irâd etmiş ve arkasından da bir duay-ı beliğ kıraat eylemişti. Bu esnada, maiyet-i seniye Erkân-ı Harbiye Müşiri Abdullah Paşa ile Mabeyinci Faik Bey de geldi. Abdullah Paşa, halka aynen şu irâdeyi tebliğ etti:

— Efendiler, Hocalar, Bey'ler, Ağalar! Şevketmeap efendimiz hazretlerinin cümlenize tekrar selâmını tebliğe memur

Kaymakam Sadık Bey

buyruldum. İşte, selâmı şahaneyi cümlenize tebliğ ediyorum. Efendimiz, bu hissiyatınızdan dolayı fevkalâde memnun ve müteşekkir oldular. Güzel güzel geçinip işinizle meşgul olunuz ve artık, yerli yerinize dağılınız.

Bu esnada, bir ucu Hamidiye Camisi'nin köşesinde bulunan kafilenin alt başında bir bando sesi duyulmuştu. Şimdi orada çalmaya başlayan İkinci Fırka'nın Beşinci Alay Bandosu halkı başına topluyor ve bunları muzikanın lâtif ahengiyle yavaş yavaş sürükleyerek Beşiktaş'a doğru çekip götürüyordu. Halkı, Yıldız'a sürükleyen ve orada da Abdülhamid'i görmek isteyenler, sarayın bu parlak manevrasına karşı şaşırmışlar, ellerindeki bayraklarla yapayalnız kalarak birbirlerine baka kalmışlardı.

Bu hâdise, evvelâ Abdülhamid'i fenâ halde korkutmuştu. Çünkü o, Yıldız'a gelen halkın birçok taşkınlıklar yapmasından, belki de sarayın menfur simalarına karşı bir tecavüzde bulunulmasından endişe ediyordu. Fakat ahalinin böyle basit bir manevra ile avdet ediverdiğini görünce, artık müsterih oldu. Hatta o saatten itibaren sarayın bütün yollarına kuvvetli devriyeler çıkarılması. Ve hatta halkın askerle temasını kesmek için artık nümayişçilerin Harbiye Nezareti'ne sokulmaması hakkında maruzatta bulunanların bu fikirlerine mümanatta bulundu.

Nitekim ertesi gün öğle vakti, yine binlerce kişiden mürekkep bir kafile Yıldız Sarayı'nın önüne vasıl olduğu zaman Abdülhamid hiç telâş göstermedi. O sırada sarayda bulunan Sadrazam Said Paşa'yı, Şeyhülislâm Cemal Efendi'yi, Kâmil Paşa ve Harbiye nazırı Ömer Rüştü Paşa'yı yanına aldı. Büyük Mabeyn Dairesi'ne geldi. Kendi eliyle pencereyi açtı. Mütebessim bir çehre ile halkı selâmladı. Gür ve metin bir sesle;

— Bir arzunuz mu var? Dedi.

Hünkârın bu hitabına kafilenin önünde duranlardan bir zat cevap verdi:

— Padişahım! Sıhhat ve afiyeti hümayununuzdan başka, hiçbir arzumuz yoktur. Otuz iki seneden beri bazı hainler, didarı hümayununuzu bize göstermediler. Size, müştak idik.

Çok şükür, şimdi gördük. Padişahım çok yaşa.

Bu son cümle, binlerce kişinin ağzından tekrar edilirken, Abdülhamid şu özlerle mukabele etti:

— Bidayeti cülûsumdan beri, vatanın, saadet ve selâmetine çalıştığım gibi en büyük emelim de evlâtlarımdan farkı olmayan tebaamın, saadet ve selâmetidir. Buna, Cenab-ı Hak şahidi âdildir.

Abdülhamid bu sözleri söyledikten sonra arkasına döndü. Eliyle halkı işaret ederek:

— Cami avlusunda istirahat etsinler. Şerbet verilsin. Mızıka çaldırılsın, diye irâde etti.

Tabiidir ki, bu da şahane bir manevra idi. Evvela Abdülhamid, pencereyi bizzat açmak suretiyle halka karşı bir demokratlık göstermişti. Sonra, "Bir arzunuz mu var?" suâlini sormakla halkın efkâr ve amalini bir an evvel öğrenmek istemişti. Ve daha sonra ahalinin sükûnet ve mülayemetini görünce artık çekinecek hiçbir şey olmadığına hükmetmiş halkın bir kat daha perestişini celbetmek için de istirahatlerini irâde eylemişti.

İstanbul'da bulunan Cemiyet erkanı bunları haber aldıkça, telâşları artıyor, ne yapacaklarını şaşırıyorlardı. Merkez-i Umumî ile henüz muhabere temin edilememişti. Ortada Cemiyet namına bütün salihiyeti haiz ve her türlü mes'uliyeti kabul eden bir şahıs ve bir zümre yoktu. İşin en fenâ ciheti İstanbul'daki Cemiyet erkanı da ikiye ayrılmışlardı. Cemiyetin İstanbul'da ilk müessis ve rehberlerinden Mühendis Salim Bey, Fatin Efendi, Sabit Bey ile arkadaşları Babıâli Caddesi'nde İkdam matbaasının caddeye nazır iki odasına yerleşerek orada bir merkez tesis etmişlerdi. Bazı Cemiyet azaları ise, Babıâli karşısındaki *Servet-i Fünun* gazetesi idârehanesinde Mahmud Sadık Bey'in odasında içtima etmektelerdi, İnkılâptan evvel mühimce bir meseleden dolayı Salim Bey ve Fatin Efendi ile araları açılmış olan Mustafa Baha Bey de Mahmud Sadık Bey'e iltihak etmişti. Bazan Tahtaburunyan Hanı'nda fakat ekseriya Servet-i Fünun matbaasında içtima ediyorlar. Umumi vaziyeti murakabe altında bulunduruyorlardı.

Bu içtimalara, mühim bir takım şahsiyetler de devama başlamıştı. Bunlar da, göz hekimi Esad Bey[142], Hüseyin Cahit Bey, Hüseyin Kâzım Bey[143], Ahmed İhsan Bey, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin mahdumu Muhtar Bey gibi münevverlerdi. Fakat bu partiye dahil olan Cemiyetçilerin en hararetlisi, Servet-i Fünun idâre memuru Hayri Bey'di. Cemiyet erkânı, henüz ortada görünmeye başladıkları için, buraya müracaat edenleri Cemiyet namına Hayri Bey dinliyor, icabeden cevapları veriyor; eğer lâzım gelirse, Mahmud Sadık Bey'in odasına sevk ediyordu. Hatta o esnada, mühim bir vaka olmuştu:

Gece Alaturka saat ikiye doğru Hayri Bey'in odasının kapısı açılmış, içeri uzun boylu, zayıf bir haremağası girmişti. Hayri Bey'le aralarında şu muhavere geçti:

Hayri Bey: — Ne istiyorsunuz?

Ağa: — Cemiyeti muhteremenin reisi ile görüşmek istiyorum.

— Cemiyette, reis namıyla bir şahsiyet yoktur. Görüşeceğinizi azalardan biri ile de görüşürsünüz. bir şey istiyorsanız, bana söyleyiniz.

— Efendim arz edeceğim şey, fevkalâde mühimdir. En sahibi selâhiyet zat kim ise onunla görüşmek isterim.

Hayri Bey, bu inat ve ısrardan sıkılmakla beraber, yine itidalini muhafaza etti. Harem ağasını alarak Mahmud Sadık Bey'in odasına götürdü.

Mahmud Sadık Bey de Ağaya sordu:

— Ne istiyorsunuz?

Ağa, gayet mühim bir teklifte bulunanlara mahsus itina ile cevap verdi:

— Efendim, bendeniz Veliaht-ı sani, Vahdeddin Efendi Hazretlerinin başağasıyım. Efendi hazretleri, mahsus selâm buyurdular. Cemiyeti muhteremenin buradaki teşkilât masari-

142- Esad Paşa. Z. Ş.

143- Edebiyat ve tahrir hayatımızda Şeyh Muhsini Fani imzasile şöhret bulan Hüseyin Kâzım Beyefendi. Z. Ş.

fine yardım olmak üzere şimdilik şunu yolladılar, diye bir zarf uzattı.

Mahmud Sadık Bey, ayağa kalktı. Zarfa baktı. Fakat zarfa, parmağını bile dokundurmadı. Tekrar sordu:

— O nedir efendim?

— Efendim. Elli bin liralık bir çek.

Mahmud Sadık Bey, o halim ve sakin adam, bu sözleri işitir işitmez, adeta korkunç bir kaplan kesilmişti. Dik bir sesle bağırdı:

— Ağa! Git, efendine böylece söyle. Bizim, paraya ihtiyacımız yok. Bize ancak iki şey lâzım. Biri, memleket. Diğeri de namus.

Ve sonra parmağı ile kapıyı göstererek ilâve etti:

— Buyurun.

Bu cevap karşısında fenâ halde şaşalayan haremağası, odadan çıktıktan sonra bu teklifteki hakiki maksat ve manayı tevil için Hayri Bey'e bir şeyler söylemek istedi. Fakat Hayri Bey de, Mahmud Sadık Bey'in sözlerini teyid edecek kısa bir cevapla iktifa etti:

— Alacağın dersi aldın. Artık söz kafi. Haydi bakalım. Çek arabanı.

Ağanın teklifindeki mana ve maksat, aşikârdı. Şehzade Vahdeddin Efendi, Cemiyetin henüz üç günlük seriri ikbaline altından mamul bir merdiven kurmak ve buradan da kolayca Tahtıâli Bahtıosmanî'ye atlayıvermek istiyordu.

Abdülhamid, otuz üç seneden beri aleyhinde çevrilen entrikaların, şimdi de başka bir şekil aldığından tamamen gafil ve bihaber. Yalnız halka yaranmayı ve yalnız, bütün cihana karşı meşrutiyetperver tanınmayı düşünüyor; bir taraftan bu maksadının husulü için Babıali'ye irâdeler tebliğ ederken, diğer taraftan da Şahs-ı hümayununa çekilen telgraflara münasip cevaplar verdiriyordu. Bir zamanlar, yalnız jurnallere ve "Mühim ve mahrem bazı maruzatta bulunacağımdan mabeyni hü-

mayuna celbimi istirham ederim." diye sefil maksatlara hizmet eden Yıldız Telgrafhanesinin makineleri yine mütemadiyen işliyor; fakat şimdi, Meşrutiyetperver padişaha, tebrikleri ve şükranları ihtiva ediyordu. Meşrutiyeti müteakip, Abdülhamid'e, ilk telgrafı matbuat mensupları çekmişlerdi. *Sabah* gazetesi idârehanesinde, Mahmud Sadık Bey'le arkadaşları tarafından yazılan bu tarihi telgrafı aynen dercetmeyi faydalı buluyoruz:

"Atebei Seniye-i Hazreti Hilafetpenahîye

Tesisi celili cenabı hilâfetpenahileri olan Kanun-u Esasînin mevkii tatbik ve icraya vaz'ile, hukuku âmmenin tahtı emniyete alınmasından dolayı bütün milletin hissiyatı şükrana iştirak ile Matbuatı Osmaniye namına arzı minnet eyleriz. Cenabıhak ömrü şahanelerini müzdat buyursun, âmin."

Ve en garip tarzda telgrafı da, avukat Baha Bey çekmişti. O da, aynen şöyle idi:

"Yıldız'da Sultan Abdülhamid'e

Milletin istirdat ettiği *(geri aldığı)* meşrutiyet, bütün memleketi meserretlere gark etmiştir.

Galata'da Tahtaburunyan Hanı'nda Terakki ve İttihat Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Reisi Baha"

Daha üç gün evvel, kendisine arz edilen evraktaki kelime ve harfleri bile inceden inceye tahlil eden Abdülhamid, şimdi bütün maruzatı büyük bir serinkanlılıkla karşılıyor; her şeyden daha fazla mevkiini tahkime çalışıyordu.

Mütemadiyen Babıâli önüne gelip giden nümayişçiler tarafından ilk zamanlarda irâd edilen nutuklar, sadece Meşrutiyet'in iadesinden dolayı minnet ve şükranı ihtiva ettiği halde, şimdi yavaş yavaş sözler değişiyor, bazı talep ve arzular tebellür ediyordu. Bunlardan anlaşılıyordu ki, halk şimdilik üç şey istiyordu.

1- Siyasî mücrimlerin affı.

2- Hafiyeliğin ilgası.

3- Fenâ şöhret kazanmış olanların, Mabeynden tardı.

Meşrutiyet'in istihsali için Rumeli vilâyetlerinde kanunî cürüm ve cinayet yapmış olanların affı hakkında irâde sadır olmuş ve tebliğ neşredilmişti. Fakat yine aynı maksatla Avrupa'ya kaçmış veyahut Anadolu'ya ve Afrika'ya sürülmüş olanlarla İstanbul hapishanelerinde mevkuf ve mahkûm bulunanlar için hiçbir şey söylenmemiş ve yapılmamıştı. Babıâli'ye gelen kafilelerin içinde, bazı ak saçlı babalar göz yaşları döküyor ve:

— Ya, bizim evlâtlarımız ne olacak, Daha hâlâ bunlara kavuşamayacak mıyız? diye haykırıyorlardı.

Hiç bir meselede ön ayak olmamayı usul ittihaz eden Said Paşa, bu meşru ve haklı talep karşısında sükût ediyor; bütün bu feryatları işitmemezlikten geliyordu. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, bu ciheti Said Paşa'ya arz ettiği zaman şu cevabı aldı:

-İhtarınız, mühimdir. Mecliste, müzakere olunmalıdır. Bilirsiniz ki menfiler meyanında müşir ve balâ rütbesini haiz olanlarla Avrupa'da da bir hayli firari vardır. Bunların cümlesi İstanbul'a getirilince, yukarısı ne söyler?

Said Paşa'nın, yukarısı demekten maksadının saray olduğunu. Mecliste müzakere olunmak terkibinden de işin uzatılacağını Memduh Paşa anlamıştı.

Halbuki Babıâli önündeki feryat, her gün ve her saat bir perde daha yükseliyor ve bunun yükselmesi iyi bir netice vermemek istidadını gösteriyordu. Bu ciheti nazar-ı dikkate alan Memduh Paşa, doğruca Yıldız Sarayı'na gitti. Başkâtip Tahsin Paşa'yı gördü. Said Paşa ile mülâkatını anlattıktan sonra:

— Bütün siyasî mahkûmların affı zarurîdir. Er, geç bunun yapılacağında şüphe edilemez. Bir müddetcik daha tehiri vahim netice gösterir. Halk tarafından şiddetle, istihsal olunacağına, tarafı şahaneden şefkatle ibzal edilmek ahsen olur. Keyfiyetin şimdi arzını himmetinizden beklerim, dedi.

Tahsin Paşa, huzura gitti ve çarçabuk geri geldi.

— Şevketli Efendimiz affıumumi icrasını muvafıkı maslahat buldular ve "Dahiliye Nazırı, Sadrazamı görsün, iktizası ifa edilsin. Bugün, bermutad meclisi vükela toplanacaktır. Müza-

kereye muhtaç ise, orada bakılsın. Kararı havi mazbata, akşam bana yetiştirilsin" buyurdular, cevabını getirdi.

Bu irâdeyi alan Memduh Paşa, derhal Babıâli'ye geldi. O gün, Pazartesi olduğu için vükelâ meclisi toplanmış ve müzakere de başlamıştı. Memduh Paşa, müzakere odasına girer girmez, irâde-i seniyeyi tebliğ etti. Fakat irâdeyi ihtiva eden sözleri söylerken, sadrazam Said Paşa'ya hitap etmekte idi. Dahiliye Nazırının kendi kendine işler becermesinden münfail olan Said Paşa, pek çok temkinli bir zat olmasına rağmen itidalini, muhafaza edemedi:

— Bana ne söylüyorsunuz? Meclise beyan ediniz, dedi.

Eğer hakikati söylemek lâzım gelirse, sadrazam dururken vükelâdan birinin sarayla muameleye girişmesi ve bir Mabeyinci gibi irâde tebliğ etmesi meşrutiyet umdelerine sığar bir keyfiyet değildi. Fakat Memduh Paşa tarafından da bizzat itiraf edildiği üzere halk, üst tetikte idi. Şayet bu yüzden Babıâli'ye bir tecavüz vuku bulursa, ilk taarruza uğrayacaklardan biri de şüphesiz ki kendisi idi. Mamafih, irâdenin hükmü derhal infaz edildi. Bütün siyasî mahkûm ve mevkufların affı icap ettiğine dair karar verildi. Derhal mazbatası yazılarak Mabeyne gönderildi.

Abdülhamid, yalnız siyasî mücrimleri affetmekle kalmamış, hafiyeliği ve sansür usulünü de kaldırmıştı. Mabeyn başkitabeti'nden Sadarete yazılan tezkere de "Kanun-u Esasî, Serbesti-i matbuat hakkını bahşettiğinden sansürlerin kâmilen ilga edilmesi ve şimdiye kadar bu vazifeyi ifa edenlerin açıkta kalarak mağduriyetlerine meydan verilmemek için Dahiliye Nezareti'nde birer memuriyete yerleştirilmesi" irâde ediliyordu.

Hafiyeliğin ilgası hakkında sadır olan irâde üzerine de şu tezkere gönderilmişti:

"Umuru siyasiye ve adiyede hafiyelik hizmetinde istihdam olunan kesanın, birçok ef'ali na maraziyeye cüretleri, sevgili Padişahımız efendimiz hazretlerince nazar-ı dikkate alınarak badezin Kanun-u Esasî mucibince Osmanlıların kâffesi hürri-

yeti şahsiyelerine mâlik ve aharin hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükellef olduklarından ve hürriyeti şahsiye, her türlü taarruzdan masun bulunduğundan hafiyeliğin ilgasını ve hafiye tahsisatının katını ve polislerin kanun ve nizam dairesinde ifayı vazife etmeleri hususunu emrü ferman buyurmak gibi zatı akdesi şahanelerine has bir büyüklük eseri daha ibraz buyurmuşlardır. Tebaai sadıkaları hakkında bir lûtfu âli olan bu emri hümayunun, makamı aidinden bilumum vilâyat ve elviyei gayri mülhakaya tebliği."

Yalnız. Abdülhamid, bir şeye itiraz etmişti. O da, fenâ şöhrete mâlik olanların Mabeyn'den tardı. bu iki meselede hüsnü niyet göstermek suretiyle halkın perestişini celbetmek isteyen Abdülhamid, saraydan bir tek adamını feda etmek istemiyor:

— Onlar, benim hususi bendegânımdır. Benim evimin[144] işine ne karışıyorlar? diyordu.

Aynı zamanda Abdülhamid küçük makamlarla temas etmekten de kurtulmak istiyordu. Üç gün evveline kadar, bütün vilâyetler ve gayri mülhak livalar, bir taraftan resmî işlerini sadarete ve Dahiliye Nezaretine usulen yazarlarken, aynı işleri Abdülhamid'e de arz ederlerdi. Devletin bütün umurunu, en ince teferruatına kadar tetkik etmeyi bir usul ve âdet ittihaz etmiş olan Hünkâr, bazan gece yarılarına kadar bunlarla uğraşır ve bunalırdı. Şimdi, hem Kanun-u Esasî'ye hürmetkâr olduğunu göstermek ve hem de artık bir mesuliyet yüklenmemek için Abdülhamid bu işi de üzerinden atmış. Başkitabetten sadarete şöyle bir tezkere yollanmıştı.

"Kanun ve nizam mucibince, vilâyatı şahaneye ait kâffe-i umur ve masalihin mercii makamı sadaret olduğu cihetle, bademe vilâyetlerin ve gayrı mülhak livaların bütün umur ve hususatı muhtelifeleri hakkında Babıâli ile muhabere etmeleri şerefsadır olan irâdei seniyei cenabı hilâfetpenahî iktizasından olmakla, olvech ile ifayı muamele olunması."

İstanbul'da ve Yıldız Sarayı'nda cereyan eden bu muamelelerden ancak resmî tebliğlerle haberdar olan Selânik'teki

144- Abdülhamid Yıldız Sarayı'na daima "benim evim" derdi. Z. Ş.

Merkez-i Umumî, daha hâlâ İstanbul'a karşı bir tereddüt ve endişe içinde idi. Çünkü Meşrutiyet'in ilânına ve onun tabii icabatından olan bu gibi emirlerin her tarafa tebliğ ve irsaline *(gönderilmesine)* rağmen mutlakıyet devrinin bütün eşhası, çivilenmiş birer dama taşı gibi yerlerinde duruyor; senelerden beri zulümlerinden şikâyet edilen müstebitlerden bir tek adam bile yerinden kımıldamıyordu. Merkez-i Umumî'de verilen karar üzerine, Fethi Bey, Said Paşa'ya acı bir telgraf çekti:

"Dahiliye Nazırı Memduh, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşalar gibi milletin nefret ettiği adamların daha hâlâ kabinede mevkilerini muhafaza etmesi gerek meşrutiyet ve gerek milletle bir istihza telâkki edildiğinden bunların derhal azliyle yerlerine halkın itimat ve teveccühüne mazhar olmuş zevatın geçirilmesini" talep etti. Fakat ezelden beri kös dinlemiş olan Said Paşa, bu telgrafı da sudan bir cevapla geçiştirdi.

Merkez-i Umumî'nin vaziyeti gittikçe müşkülleşiyor; irtica tehlikesinin önüne geçmek için hükûmet merkezinin de sıkı bir kontrol altına alınması icap ediyordu. Nitekim bunu İstanbul'daki Cemiyet azaları da hissetmişler ve İstanbul'da Cemiyetin şahsı manevisini temsil etmek üzere bir veya birkaç zatın gönderilmesini istemişlerdi. Lâkin şu aralık Cemiyet erkânından hiç birini Selânik'ten ayırmak mümkün değildi. Çünkü telgrafhanenin bütün makineleri durup dinlenmeden işliyor; Rumeli'nin, Anadolu'nun, Arabistan'ın her köşesinden binlerce telgraf geliyor. Binlerce suâller soruluyor. Binlerce meselelerden bahsolunuyor. Bunların hepsine ayrı ayrı cevaplar vermek icap ediyordu. Cemiyetin nazımı addolunabilen zevat, esasen mahduttu. Her ihtimale karşı, şimdilik bunu genişletmekten de korkuluyordu. Muhaberat işlerinin bütün sıkleti, Fethi ve Cemal Bey'lerin omuzlarına yüklenmişti.

Bütün Selânik halkı, hürriyetin neşesiyle kulüplerde, gazinolarda, Beyazkule ve Beşçınar bahçelerinde zevk ve sürur içinde yaşarlarken, Fethi ve Cemal Bey'ler sabahlara kadar telgraf makinelerinin önünden ayrılmıyor; başlarını makine masalarına dayayarak uyku kestirmek mecburiyetinde kalıyorlardı. Amansız bir derdin ıstırabı ile her gün biraz daha eriyen

Manyasîzade Refik Bey de, önünde bir bardak süt olduğu halde bütün gün ve gecelerini masa başında geçiriyor, Cemiyetin diğer erkânı da aynı şekil ve şerait altında yaşıyorlardı.

Merkez-i Umumî ile Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi adeta birleşmiş gibi idi. Şimdi bu müşterek heyetin bütün meşguliyetini başlıca iki mesele teşkil ediyordu. Biri, muhaberatı idâre ederek umumi vaziyete hâkim olmak, diğeri de Rumeli'nin dört köşesinden akın akın "Kâbe-i Hürriyeti" ziyârete koşanlara izaz ve ikramda bulunmak. Umumî vaziyeti idâre meselesi bir hayli sarpa sarmıştı. Ardı, arkası gelmeyen tebrik telgraflarına cevap vermek kolaydı. Fakat bunların arasında, Cemiyetin ruh ve hayatına taalluk eden, hükûmet idâresini müşkülleştiren şeyler de vardı.

Gelen telgrafların çoğunda, halkın henüz padişaha karşı büyük bir meyil ve muhabbet beslediği görülüyor. Meşrutiyet'in ancak Padişah tarafından bir lütuf olarak verildiğine halkın büyük bir kanaat beslediği hissediliyordu. Halkın bu hissi ve kanaati, tabiîdir ki Cemiyet için büyük bir tehlike teşkil etmekte idi. Cemiyet, bunca fedakârlık ihtiyar etmiş haklı ve haksız epeyce kan dökülmüştü. Cemiyet erkânının senelerden beri çalışarak hayat pahasına kazandıkları bu zaferin şerefi, otuz üç seneden beri mutlakıyet tacını taşıyan Abdülhamid'e bahşolunursa, Cemiyetin âti ve istikbali tehlikeye giriyor, aziz canlarını bu uğurda feda edenlerin yaptıkları işler, bir sabun köpüğü gibi eriyiveriyordu. Sonra... Anadolu'nun şurasından, burasından da garip isimler taşıyan birtakım teşekküllerin telgrafları geliyordu. Kırşehri'nden gelen bir telgrafın altında "Terakki ve Vatan Aşıkları Cemiyeti reisi" gibi nev zuhur bir teşekkülün vücudunu bildiren bir imza olduğu gibi, "Midilli Hüriyetperverani Osmanî Cemiyeti", "Erzurum İttihat ve Terakki Kahramanları", "Kardeşler", "Meşrutiyet-i Osmanî", "Hürriyet-i Vatan" isimlerini taşıyan meçhul birtakım teşkilâtın doğduğu anlaşılıyor. İttihat ve Terakki Cemiyeti imzasını taşıyan telgrafların hemen hepsinde de "Reis" unvanı göze çarpıyordu. Bu Cemiyetleri kimler teşkil etmiş ve bu reisleri kimler intihap etmişti? Bu cihet, ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınacak bir keyfiyetti.

Fakat Merkez-i Umumî, halkın bu geniş tezahürat ve tehassüsatı karşısında bunları durdurabilecek kudret ve vaziyette değildi. Buna binaen hepsini de kendi varlığından doğan birer kuvvet olarak karşılamak; münasip cevaplarla oyalamak tarikini ihtiyar etti.

Gelen telgrafların çoğu, artık Osmanlı ülkesinde hükûmet mevcudiyetinin tamamen sarsıldığını göstermekte idi. Senelerden beri envai suiistimallerle çürüyen idâre şirazesinin bir anda kopuvermesi ve hükûmetin de derhal inhilâl ederek şurada burada bir takım türedilerin zuhur etmesi çok muhtemeldi. Eskiden beri Anadolu'da halkın bütün varlığına müdahale ve hükmeden mütegallibe kuvveti, şimdiye kadar mutlakıyet hükûmetine istinad ettiği gibi, şimdi de Cemiyetin bayrağını ele geçirmişlerdi. Anadolu'da ve hatta İstanbul'da bile, Meşrutiyet namına gösterilen heyecan ve tezahüratın bir kısmı samimî ise, daha çok bir kısmı sahte bir gösterişten ibâretti. Çünkü:

"Yaşasın Hürriyet" diye hep bir ağızdan bağıran otuz sekiz milyon nüfusun içinde, beş on münevverden maadası Meşrutiyet kelimesini ilk defa işitmiş ve henüz manasının ne olduğunu bile öğrenememişti. Merkez-i Umumî'ye yağmur gibi yağan telgraflardan da anlaşılıyordu ki halk, Meşrutiyet ve hürriyeti, doğrudan doğruya bir intikam ve ihtiras aleti olarak kabul etmişti. Meşrutiyet'in ilânı, Anadolu'nun bazı yerlerinde bir sekinetle geçtiği gibi birçok yerlerde de mühim hâdiselere sebebiyet vermişti. Eşraf ve mütegallibe kuvvetinin gizli elleriyle yaptırılan tehditkâr nümayişlerle bazı valiler, birçok mutasarrıf ve kaymakamlar, değil yalnız makamlarından. hatta şehir ve kasabalardan bile kaçırılmış. Büyük memurların evleri taşlanmış. Hadsiz hesapsız, küçük memurlara dayaklar atılmıştı. Bunların arasında ahlâksızlıkları yüzünden milletin kin ve infialini kazanan, pek haklı olarak bu hakaretlere müstahak olanlar bulunmakla beraber, fazilet ve istikameti yüzünden eşraf ve mütegallibeyi *(zorbaları)* memnun edemeyen afif memurlar da vardı.

Artık, anarşi her tarafta baş göstermişti. Gizli bir volkan gibi feverana hazırlanan bu korkunç kuvvetin birdenbire patlayıvermesine mani olmak elzemdi. Avrupa devletleri, zaten Osmanlı ülkesini taksim etmek için bahane arıyorlardı. Şurada, burada isyan ve ihtilâller başlarsa, Avrupalılar her tarafı işgal için hak kazanacaklardı.

Cemiyet, Meşrutiyet'in ilânı gününe kadar bu cihetleri hiç nazar-ı dikkate almamış, sadece Abdülhamid ile onun mutlakıyet hükûmeti aleyhine bir ihtilâl hazırlamaya çalışmıştı. Filhakika bu ihtilâl semeredar olmuştu. Fakat cahil halkın dilinde gene Padişaha karşı bitmez ve tükenmez dualar deveran ediyordu. Bu, ihtimal ki biraz korkudan ve daha çok da senelerden beri kökleşen bir alışkanlıktan ileri geliyordu.

Hatta İstanbul gazetelerinde, en münevver ve kıymetli kalemlerden çıkan yazılarda bile iğrenç bir riyakârlık kokan cümleler ve satırlar görünüyordu.

Cemiyet, elinde tuttuğu koskoca Üçüncü Ordu'ya ve bir o kadar yekûna baliğ olan silâhlı Rumeli halkına güvenmekle beraber, bu makûs tezahürat karşısında mevkiini tehlikeli görüyor, henüz ne Meşrutiyet'in manasını ve ne de Cemiyetin maksadını hazmedememiş olan Anadolu halkının ruhuna nasıl hâkim olacağını düşünüyordu. Koca Osmanlı ülkesinde yaşayan otuz sekiz milyon nüfusun gözleri, tamamen İstanbul'a müteveccihti. Asırlardan beri devam eden merkeziyet usulü, bütün tebaanın efkâr ve tehassüsatını tamamıyla İstanbul'a raptetmişti. Şu halde, bütün ülke ve bütün tebaaya hâkim olabilmek için en evvel İstanbul'u ele geçirmek. orada kökleşen saltanat ve hükûmet kuvvetini, Cemiyetin kudret ve satveti karşısında eğmek icap ediyordu.

Merkez-i Umumî'nin İstanbul'a nakli kat'iyen caiz olamazdı. Çünkü Cemiyet erkânı, göze görünmeyen bu heyulai kuvvetin daha birçok zaman meydana çıkmamasına taraftardı. İstanbul'da ayrı bir Merkez-i Umumî tesis etmekte de bir hayli tehlike vardı. Halbuki Cemiyetin İstanbul merkezine mensup ağırbaşlı azaları, şimdiye kadar İstanbul halkı tarafından ta-

nınmamış zevattan mürekkep bir heyetin İstanbul'a gelmesine ve Merkez-i Umumî'yi temsil etmesine lüzum gösteriyorlar ve bunun için Merkez-i Umumî'ye müracaatta bulunuyorlardı. Esasen Cemiyet erkânında da doğan bu fikir, çarçabuk kuvvet kespetti. Heyet-i Meb'use namı altında üç kişiden mürekkep bir heyetin İstanbul'a gönderilmesine karar verildi. Bu heyet, zahiren Kanun-u Esasî'nin tekrar neşrinden dolayı Padişahı meşrutiyetperver hazretlerine Cemiyet namına arzı şükrana gidecek. Fakat İstanbul'da yerleşerek Merkez-i Umumî'yi temsil edecekti. Bir taraftan bu heyet-i meb'usanın kimlerden mürekkep olması düşünülürken, diğer taraftan da Cemiyetin nüfuz ve kudretinin artırılmasına çalışılıyor. Koca Selânik şehrini panayır yerine döndüren bin bir çeşit misafirlere, seviye ve zihniyetlerine göre bandolar, orkestralar, davullar, zurnalar, gaydalar çaldırılıyor. Rumeli'de konuşulan bütün lisanların hatipleri vasıtasıyla nutuklar söyletiliyor. Her milletin ve herkesin nabzına göre şerbetler veriliyordu. Fakat bütün bunlar için para lâzımdı. Halbuki Cemiyetin kasası, henüz tıngır elek, tıngır tastı. Heyet-i merkeziyenin veznedarı olan İhsan Namık Bey, Enver Bey'in firarı esnasında lâzım olan kadın peçelerinin tedarikine iktiza eden parayı bulamamış, bunları borca satın almıştı. Bereket versin ki Cemiyetin gizli ve aşikâr birçok muhipleri vardı. Bunlar keselerinin tahammülü nispetinde Cemiyete yardım etmeye başlamışlardı. Cemiyetin kuvveti artık tamamen tebarüz etmeye başlar başlamaz da mühim müesseseler kasalarının kapılarını açmışlardı. Cemiyete resmen ilk defa iane verenlerle, bir gün zarfında toplanan para şunlardan ibâretti:

Altın lira Adet	
900	Alatini Birader Ticarethanesi
600	Osmanlı Bankası
300	Erzakı askeriye müteahhitlerinden İsmail Paşazade Fuad Bey
250	Selânik Bankası
150	Mehmed Kapancı Bey

150	Oryan Bank
250	Herzog ve kumpanyası
200	Saol Modyano
50	Erera mağazası sahibi
2450	Toplam

Ve bu iane, yalnız müessesata ve zengin eşhasa münhasır kalmamış, gün geçtikçe halkın en fakir zümresine varıncaya kadar herkes iane vermek hususunda birbiriyle rekabete başlamıştı. Milletin gösterdiği bu teveccüh ve itimattan dolayı Cemiyet memnun ve müteşekkirdi. Çünkü Selânik şehri, şimdi tam manasıyla bir düğün evine dönmüştü. Kazalardan ve komşu vilâyetlerden gelen ellişer yüzer kişilik heyetler, dağlardan inen muhtelif unsurlara mensup çeteler; Selânik'in han, otel, gazino, lokanta, meyhane ve birahanelerini dolduruyor. Celbikulûp *(kulübe dâvet)* için bu binlerce misafirin izaz *(ağırlanma)* ve ikramında kusur edilmiyordu.

Selânik halkı, bu sûr *(şenlik)* arasında sermesti sürûr iken, birdenbire bir havadis yayıldı:

"Cavit Bey, geliyormuş."

Cavit Bey, o zamana kadar ancak mahdut bir zümre arasında tanınmış bir şahsiyetti. Kendisi aslen Selânikli idi. İstanbul'da iken bir taraftan *Serveti Fünun* Mecmuasına edebî ve iktisadî yazılar yazar, bir taraftan da mektep muallimliği yapardı. Meşrutiyet'in ilânından dört sene evvel Selânik'e gelmiş, mensup olduğu aile tarafından tesis edilen Feyziye Mektebi'ne müdürlükle yerleşmişti. Hatta bu mektep yüzünden Cavit Bey'le Rahmi Bey arasında bir dargınlık da husûle gelmişti. Fakat Meşrutiyet'in ilânından bir sene evvel, iki tarafın dostları birleşmiş ve bu dargınlığı izale etmişlerdi. Cavit Bey, nazar-ı dikkati celbedecek derecede zeki ve enerji sahibi bir gençti. Mensup olduğu ailenin nüfuzu itibariyle de ehemmiyet kazanan bir mevcudiyetti. Buna binaen son zamanlarda dönmelerin de Cemiyete alınmasına cevaz veren Merkez-i Umumî, bu zâtı da kazanmak istemiş, inkılâptan dört ay evvel Cavit Bey

Cemiyet tarafından tahlif edilmiş, lâkin inkılâp yaklaşıncaya kadar Cemiyette ona hiçbir mevki ve vazife verilmemişti.

Manastır'da ilk ihtilâl hareketleri başladığı zaman Avrupa gazetelerinde bu meseleye dair bazı makaleler yazılmıştı. Bu yazılarda, "Rumeli'de vukua gelen ihtilâl hareketi, küçük rütbeli zabitlerin maaş alamamalarından ileri geliyor" deniliyor. Cemiyet tarafından hazırlanan büyük ve siyasî ihtilalin mahiyet ve kıymeti, hiçe indiriliyordu. Avrupa gazetelerinin, düştüğü bu hatayı tashih etmek icap ediyordu.

Bunlara Cemiyet namına birer mektup yazmak, hem kafi ve hem de muvafık görülmüyor. İyi lisan bilen ve dili ağzında dönen bir zatın Avrupa'ya gitmesi, bu gazetelerle temasa gelmesi düşünülüyordu. Cavit Bey bu vazifeyi deruhte etmiş. Talât Bey'in, Bulgaristan'da bulunan eniştesi Yörükoğlu İsmail Bey'e[145] hitaben yazdığı bir mektubu hamilen Bulgaristan'a geçmişti. Bulgaristan'da çok kalmayan Cavit Bey, Romanya tarikiyle yoluna devam edecekti. Fakat Bükreş'e vasıl olur olmaz, Meşrutiyet'in ilân edildiğini işitti.

Bu haber teeyyüd edinceye kadar, bir iki gün bekledi. Sonra, artık maksat hasıl olduğu için yoluna devamdan sarfınazar ederek Selanik'e avdet etti. Cavit Bey'e de parlak bir istikbal merasimi yapıldı. Şerefine, nutuklar söylendi; evinin ve mektebinin önünde muzikalar çaldırıldı, İşte o günden itibaren, Cavit Bey de Cemiyet erkânı arasında mühim bir vaziyet aldı. Cavit'i harimine alan Cemiyet, mühim bir unsur daha kazanmıştı. Güzel söz söyleyen, sözleriyle daima muhataplarını teshir ve ikna kudretini gösteren Cavit Bey bu suretle birdenbire parlamış. O tarihte henüz pek dar olan Cemiyetin erkân kadrosunda, istikbale hâkim olacak bir meslekte çalışmaya başlamıştı.

Selânik cadde ve meydanlarında yapılan tezahürat gittikçe hararetini artırıyordu. Cemiyetin ilk teşekkülünde, evrak saklamak, Avrupa ile muhaberata kolaylık bulmak gibi bazı yardımları dokunan Rezorta Makedonya Mason Locası bile bu

145- Şimdi Erenköyü'nde münzevi bir hayat geçiren İsmail Bey, o tarihte Bulgaristan Ordusu Süvari zabitlerinden idi. Paris'ten, Cenevre'den gelen gazete ve mektupları hududa kadar bizzat getirir. Oradaki karakol zabitleri vasıtasile Selânik'e gönderirdi. Z. Ş.

inkılâbın muvaffakiyetini adeta benimsemiş ve bu nümayişlere resmen iştirak etmişti. Locada verilen karar üzerine bütün kardeşler resmî alâmetlerini takmışlar; Selânik caddelerinde dolaşmışlar; halkın hayretini mucip olmuşlardı. Asıl hayreti celp eden başka bir hâdise olmuştu. İstanbul'daki Selim Melhame ve Necip Melhame Paşaların biraderi olan Selânik Reji Nazırı İskender Melhame Bey, Meşrutiyetten evvel hafiyeliğinden dolayı Cemiyet tarafından idama mahkûm edilmiş, fakat bu hükmün icrası bir müddet tehir edilmişti. Meşrutiyet ilân olunur olunmaz, İskender Melhame Bey birdenbire ortadan kaybolmuş bu, ocaktan yetişme hafiyenin Atina'ya firar ettiği şüyu bulmuştu. Fakat, Temmuzun on dördüncü günü öğleye doğru resmî elbisesini lâbis olan erkânı harp binbaşısı Cemal Bey'in bir arabaya binerek ve İskender Melhame Bey'i de sol tarafına bindirerek Selanik'in en kalabalık muhitlerinde dolaşması ve bu dolaşma esnasında halka karşı:

— Görüyorsunuz ya, İskender Melhame Bey bizimdir, manasını ifâde eden bir tavır alması halkın hem hayret ve hem de teessürünü mucip olmuştu.

Deveran eden şayiaya nazaran İskender Melhame Bey bundan sonra kendisine ait olmayan işlere karışmayacağına ve Meşrutiyet'in aleyhinde bulunmayacağına dair yemin etmişti. Fakat halk, Cemal Bey'in bu hareketini hoş görmemişti. Daha dört gün evvel, halka ve hükûmete karşı bir tedhiş manevrası yapmak için Yakup Cemil Bey'in kurşunları ile Kışla Meydanı'nda yerlere serilen dört zabitin al kanları henüz kurumamıştı. Cehalet yüzünden sadece gevezelik eden ve herhalde günâhları, İskender Melhame Bey'in seyyiatını geçmeyen bu dört zavallı zabite; acaba İskender Melhame Bey gibi bir yemin ettirilemez miydi? Kurşuna dizilecekleri zaman, ölüm, korkusundan kanı kuruyan bu mahkûmlardan biri, bir bardak su istemiş. Fakat verilmemişti. Halbuki gerek kendisinin ve gerek kardeşlerinin hafiyeliği sayesinde rütbelere, nişanlara ve altınlara müstağrak olan İskender Melhame Bey'in, böyle arabada gezdirildikten sonra Kolombo Oteli'ne götürülmesi. Orada heyecanının buzlu şampanyalarla teskin edilmesi. Meşrutiyet'in

en büyük istinadgâhı olan adâlete münafi görülmüş, düşünülmeden yapılan bu hareket, hiç şüphesizdir ki, Cemiyetin hata hanesinin en başına kaydedilmişti.

Bu hususta en büyük dedikodu Manastır'da husûle gelmişti. Esasen Şemsi Paşa vak'asından beri Manastır'la Selânik arasında oldukça bariz bir gerginlik vardı. Şemsi Paşa'yı öldürmek daha kolay olma ihtimali varken bunun becerilememesi Manastır'ı hiddetlendirmiş, hatta Selânik'in korkaklıkla ittiham edilmesine sebebiyet vermişti. Şemsi Paşa'yı öldürmeye muvaffak olan Manastır, artık geniş bir nefes alarak, inkılâba doğru sür'atli adımlar atarken Merkez-i Umumî'den gelen emirleri istihfaf ediyor; hatta Manastır Heyet-i Merkeziyesini tamamen kendi nefsinde toplamak isteyen Kaymakam Sadık Bey'in ağzından:

— Bu adamlar budala mıdır, nedir? Daha hâlâ bize amirlik taslamak istiyorlar, sözleri işitiliyordu.

Manastır, inkılâbın bütün zafer ve şerefini benimsemek istiyor; bunun için de o muhitte zuhura gelen hâdiselere istinad ediyordu. İlk defa olarak bu fikri ortaya atan Sadık Bey çok gariptir ki Manastır'a şeref kazandıran o hâdiseler zuhur ettiği zaman adem-i memnuniyet *(memnuniyetsizlik)* göstermiş. hatta kendisine danışılmadan yapıldığı için bir hayli hiddetlenmişti. Meselâ, Niyazi Bey'in dağa çıkma meselesi bunların en başında gelebilirdi. Niyazi Bey, dağa çıkacağı zaman, Resne Belediye Reisi Cemal Efendi'yi Manastır'a göndermiş, Heyet-i Merkeziye'den izin istemişti. Cemal Efendi, Sadık Bey'i aradı bulamadı. Topçu mülâzımı Yusuf Ziya Bey'e müracaat etti ise de, o aralık Miralay Nazmi Bey'in Cemiyet aleyhindeki faaliyetine binaen heyet-i merkeziye toplanamadı. Nihayet, Sermüstantik Hasan Kemal, tercüman Fahri ve Mazhar Bey'ler Drahor boyunda Müfettiş-i Umumi'nin ikametine tahsis edilen köşkte gizlice birleştiler. Meseleyi aralarında müzakere ettiler. Niyazi Bey'in dağa çıkmasını münasip gördüler. Cemal Efendi'ye de bu yolda cevap verdiler.

Sadık Bey, bunu haber aldığı zaman müteessir oldu. Çünkü o, bu gibi isyankârane hareketlerin yapılmasını henüz pek vakitsiz buluyordu. Niyazi Bey'in dağa çıkması ve hele Bulgarlara bir gösteriş yapmak için bir Sırp muallimini de rehin olarak dağa kaldırması, Sadık Bey'in fenâ halde evhamına dokundu. Fakat ok yaydan çıkmıştı. Artık münakaşa edecek ve zaaf gösterilecek zaman değildi. Çaresiz vaziyeti kabul etti. Hatta Niyazi Bey namına ilk beyannameyi kendi eliyle yazdı. Bunu müstensihle teksir ettirerek gece Manastır sokaklarına astırdı; cami kapılarına yapıştırttı.

Sadık Bey, Melamilik gibi tamamen tevazu emreden bir tarikin en yüksek tabakalarına çıkmış olmakla beraber, ne kadar tuhaftır ki ruhu bu tarikin iman ve akaidinden hiç bir ilham alamamış onu daima müteharris ve hodbin yaşatmıştı. Kendisinde, şifa kabul etmeyen bir megalomani vardı. İnkılâbın zuhuruna kadar, kendini Manastır Heyet-i Merkeziye'nin ruhu ve dimağı mesabesinde görüyordu, inkılâptan sonra ise, bu zan ve zehabı genişledi. Cemiyetin bütün varlığını bütün muvaffakiyetini kendi nefsinde toplamak istedi. Selaniği, cür'etsizlik ve sinsilikle ittiham edenler de Sadık Bey'in bu hislerini takviye etmişlerdi. Meşrutiyet topları atılır atılmaz, bütün takdir ve tebcillerin kendisine takdim edilmesini bekleyen Sadık Bey, bu zannında aldanmıştı. Çünkü, imanı gözlerinde olan halk, köşe minderi çürüten fikrî inkılâpçıları bir tarafa bırakıyor. bütün perestişlerini dağdan inen keçe külâhlı kahramanlara arz ediyordu.

Sadık Bey, talihin bu haksızlığını bir türlü hazmedememişti Manastır'dan birkaç saat uzaktaki bir Bektaşî tekkesine kadar gidivermeye üşenen ve yahut bunu düşünecek kadar zekâ eseri gösteremeyen Sadık Bey, şimdi mefluç kalan talihini hareket getirebilmek için başka bir çareye tevessül ediyor. Üç gün zarfında hürriyetin kâbesi unvanını alan Selânik'i, temelinden yıkıp devirmek istiyordu. Elinde, buna müsait olan bir silâh vardı. O da, cehil ve taassuptu.

Selânik'te Olimpos Meydanı'nda, Beyazkule bahçesinde, gaydalar ve davullar çalınarak Müslüman ve Hıristiyan çeteleri

kol kola horalar teperken, Manastır'da cami minberlerinden indirilen, tekkelerden getirtilen "Kelime-i Tevhid" yazılı yeşil bayraklar sokaklarda dolaştırılıyor. Meşrutiyet sahnesinin suflörle hareket eden figüranlarına, "Yaşasın, dini İslâm" diye bağırtılıyordu.

Vaziyeti inceden inceye tahlil edenler görüyorlardı ki, inkılâpla beraber, yeni bir ihtiras da doğmuştu. Daha üç gün evvel, umumî tehlike karşısında yek vücut olanlar; şimdi o tehlikenin zevalini görür görmez benliklerini hissediyorlar. Vatan ve milleti kurtarmak için ettikleri ahidleri, yeminleri unutarak büyük zaferden kendilerine birer pay çıkarmak istiyorlardı. En büyük tehlike, işte bu günden başlamıştı. Selanik'tekileri gözden düşürmek için, onların kâmilen Mason ve dinsiz olduğunu ileri sürenler; dini siyâsete alet etmekle cehlin ve taassubun eline katil bir silâh veriyor; hiç farkında olmadıkları halde kendilerini irtica gibi büyük bir düşmanın eline teslim ediyorlardı.

Fazla gazeteye ihtiyaç görülüyordu. Halbuki eldeki müstensihle elli nüshadan fazla gazete basmak mümkün olmuyordu. Yüzbaşı Habip Bey, şahsî dostlarından Jandarma teşkilâtına memur İtalyalı Yüzbaşı Ludi Bey'e müracaat etti. Bu zat, nezdinde bulunan mükemmel bir şapirografı[146] Cemiyet namına hediye verdi. Alet, derhal Seyfi Bey'in evine nakledildi. Son zamanlarda *Neyyiri Hakikat* gazetesi bu aletle basılmıştı. İnkılâbın dördüncü günü bu tarihi gazeteyi vilâyet matbaasında bastırmak ve Cemiyet namına ortaya çıkarmakla, Manastır bu hususta da Selânik'e takaddüm etmişti. Merkez-i Umumî, tabiidir ki bunu hoş görmedi. Manastır'a karşı en küçük bir tenkit ve muahazede bulunmamakla beraber, doğrudan doğruya Cemiyetin organı olmak üzere Selânik'te *İttihat ve Terakki* isminde bir gazete çıkarmaya karar verdi.

Cemiyetin ismi Terakki ve İttihat iken, çıkacak gazetenin ismi, niçin İttihat ve Terakki tesmiye edilmişti? Bu suâli soran karilerimize şunu da arz edelim ki, o esnada birdenbire Cemiyetin adı değişmiş, Terakki ve İttihat Cemiyeti, İttihat ve Te-

146- Daktiloda, mumlu kâğıda karbon şeritsiz olarak yazılan yazıyı ispirtolu çoğaltma tekniğiyle basan ve elle çalıştırılan makine (teksir makinesi)

rakki Cemiyeti'ne tahavvül etmişti. Bunda ne büyük bir sebep ve ne de bir mecburiyet vardı. O esnada, hem umumî vaziyet hakkında görüşerek inkılâbın seyrini tespit etmek ve hem de itimat edilemeyen Said Paşa kabinesine karşı esaslı tedbirler ittihaz eylemek için Rumeli vilâyetlerinden Selânik'e bazı zatlar gönderilmişti

Manastır'dan Vilâyet Heyet-i Merkeziye azasından Yüzbaşı Habip Bey'le Sermüstantik Hasan Kemal, Fuat Hulusi ve Vilâyet Tercümanı Fahri Bey'ler. Üsküp'ten, Necip Draga, Vilâyet mektupçusu Mazhar, Binbaşı Cafer Tayyar, Yekta ve Jandarma Kumandanı Galip Bey'ler. Edirne'den de Heyet-i Merkeziye azasından Yüzbaşı İsmet Bey'le[147] Yüzbaşı Hüseyin Kadri, Seyfi[148], Binbaşı Necati Bey'ler. İşkodra'dan Yüzbaşı Kâzım ve Sabancalı Hakkı Bey'ler Selânik'e gelmişlerdi. Bu zatlar, müzakerat esnasında, on beş sene evvel İstanbul'da teşekkül eden eski İttihat ve Terakki Cemiyetinden bahsederlerken Terakki ve İttihat kelimesinin dile dolaştığını ileri sürdüler. Hatta bazıları:

— İttihat olmazsa, Terakki olmaz. Binaenaleyh, İttihat kelimesi, Terakki kelimesine takaddüm etmelidir, dediler.

Bu kısa müzakere neticesinde, Terakki ve İttihat'ı, İttihat ve Terakki'ye çeviriverdiler ve Cemiyetin resmî gazetesinin de bu ismi taşımasını münasip gördüler.

Bu suretle toplanan heyet aynı zamanda şimdilik üç kişiden mürekkep bir heyetin İstanbul'a gönderilmesini de tensip ettiler. Bu heyet, İstanbul'da Cemiyeti temsil edecek ve hükûmetle Cemiyet arasında bir irtibat merkezi vazifesini ifa eyleyecekti. Bu iş için eski Heyet-i Âliye azasından ve Cemiyetin müessislerinden Rahmi Bey ile Erkânıharp Binbaşısı Hafız Hakkı Bey ve Üsküp'ten gelen Necip Draga Bey seçildi ve bunlara Heyet-i Meb'use namı verildi.

Heyet-i Meb'use Merkez-i Umumî'nin birçok talimatını hamilen Selânik'ten hareket eder etmez, İstanbul'a telgraf çekildi. Mühendis Salim Bey'le Fatin Efendi heyetin gelişinden haber-

147- Başvekil Paşa Hazretleri. Z. Ş.
148- Seyfi Paşa. Z. Ş

dar edildi. Heyet, Salim Bey, Naim Bey, Sabit Bey, Fatin Efendi ve birkaç Cemiyet azası tarafından Sirkeci İstasyonu'nda sessizce karşılandı. Doğruca İkdam matbaasının üstündeki odaya götürüldü. Umumi vaziyet hakkında izahat verildi.

O esnada, nümayişler şiddetle devam ediyor; Sirkeci ve Babıâli'nin cadde ve sokaklarından geçilmiyordu. Bugün, Temmuz on beşinci Salı günü idi. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'ye yemin ettirmek üzere büyük bir kafile tertip edilmişti. Evvela Şeyhülislâma yemin ettirilecek ve sonra da Yıldız Sarayı'na gidilerek meşrutiyete sadık kalacağına dair Abdülhamid tahlif edilecekti.

Binlerce kişiden mürekkep kafile, ellerinde bayraklar olduğu halde Şeyhülislâm kapısına gitmişler ve dairenin koca avlusunu kamilen işgal etmişlerdi. Fakat ortada Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi görünmüyordu. Onun Mabeyinde olduğu rivâyet ediliyordu. Temmuzun kızgın güneşi, halkın beyninde

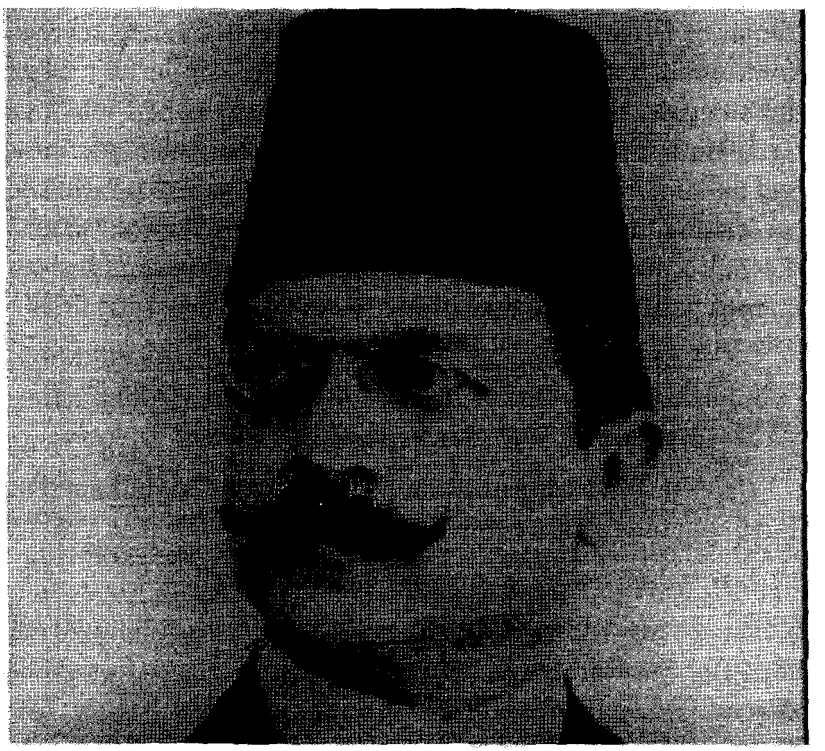

Ali Kemal Bey

kaynıyor. Binlerce kişi, cesur ve mütevekkil bekleşiyordu. Saat sekize geldiği zaman:

"Şeyhülislâm Efendi Mabeyin'den gelmiş" sözleri işitildi. Biraz sonra da, cesim taş merdivene açılan büyük kapıda, zeki ve sevimli bir sima göründü. Bu, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi idi. Simasına nazaran biraz büyücek görünen sarığı, artık tamamen beyazlaşmaya başlamış olan hafif kıvırcık sakalı arasında tebarüz eden mütebessim çehresiyle, parmaklığa gelerek ellerini dayadı. Evvela bütün o muazzam halk yığınına baktı ve sonra:

— Ey ma'şerel müslimin, diye söze başladı.

Yanında duran sarıklı bir zatın elindeki yeşil atlasa bürünmüş Kur'an-ı Kerim'i aldı. Halka gösterdikten sonra:

— Ben, şu kitabullah ile tarafı celili hilâfeti uzmadan geliyorum. Zati akdesi zıllullahileri beni pek kıymettar bir vazife ile tavzif buyurdular. "Eğer millet, bu kanunun ilelebet payidar olmasını istiyorsa, işte, Kur'an-ı Azim üzerine elimi koyarak bunun müebbet olacağına yemin ediyorum" dediler ve kasemi billah ettiler. İşte, sizlere, bu irâde-i hilafetpenahiyi tebliğ ve artık bu nümayişlere hitam vererek işiniz ve gücünüzle meşgul olmanızı tavsiye ediyorum. Ve bu sözlerimin sadakatine de şu Kitab-ı Mübini işhad eyliyorum, dedi ve elindeki Kur'an-ı Kerim'i dudaklarına götürerek üç defa öptükten sonra, geri çekilmek istedi. Fakat o anda, Rıza Tevfik Bey ortaya atıldı:

— Mensubiyeti ile mübahi olduğum ve bugün de murahhası bulunduğum Terakki ve İttihat Cemiyeti muhteremesi namına arzediyorum ki, diye söze başladı.

Uzun uzadıya Meşrutiyet'in faziletinden ve Abdülhamid'in büyüklüğünden dem vurarak sözlerini:

"Padişahım çok yaşa" duası ile tatlıya bağladı.

Bu esnada Yıldız Sarayı'nda büyük bir telâş hükümferma idi. "Tıbbiye, Harbiye ve Bahriyelilerden; hoca, esnaf ve ahaliden mürekkep büyük bir halk kitlesinin nümayişi bahanesiyle Yıldız'a gelecekleri ve saraya hücum ederek kendisini hal' ede-

ceklerine" dair Abdülhamid'e bir jurnal verilmişti. Abdülhamid, halkın kendisine karşı gösterdiği perestişi bizzat görmek ve artık teb'asına tamamen emniyet hasıl etmekle beraber bu jurnal onun yine evhamına dokunmuştu.

Saray erkanından bazıları Yıldız'a gelmek isteyen halkın cebren dağıtılmasına taraftardı. Fakat bazıları da, şu esnada cebir istimal etmenin muvafık olamayacağını biliyorlardı. Abdülhamid, bu işi Babıâli'nin görmesini istedi. Said Paşa'ya haber gönderdi, Sadrazam, halka karşı derhal bir beyanname neşretti: Epeyce uzun olan bu Beyannamenin sonunda:

"Sarayı hümayun civarı âlisine gelen heyetler Zat-ı şahaneye arzı şükran ve ubudiyet etmişler, bu suretle de memnuniyeti şahaneyi celbeylemişlerdir. Ancak, bu gibi nümayişlerin tevalisi yüzünden devairi devlet ve memurini hükûmet muattal kalmamak ve ahali kârükisiplerinden dûr olmamak için artık bu teşekküratın tevalisine mahal kalmadığından, bilûmum sunufu tebaai şahaneye memnuniyeti şahane ve selâmı mülûkânenin tebliği ile beraber nümayişlere hitam verilmesi meclisi vükela kararile ilân olunur."

Fakat ne bu suretle selâmı mülûkânenin tebliğ ve tebşiri ve ne de Meclisi Vükela kararı ile hükûmetin tembihi halkın üzerinde hiçbir tesir husûle getirmiyordu. Hakikaten Tıbbiyelilerden, Harbiyelilerden ve Bahriye mekteplerinden mürekkep bir kafilenin büyük bir halk kitlesiyle birleşerek saraya gidilmesine karar verilmişti. Tıbbiye ve Bahriye mektepleri talebeleri, Sultanahmed Meydanı'nda toplanmışlar.

Harbiye mektebi talebesine haber yollamışlardı. Maarif Nezareti teftiş ve muayene heyeti azasından olan Rıza Paşa ile Hafız Hüseyin Hüsnü Efendi ismindeki zatlar heyecanlı nutuklar veriyor ve halkı topluyorlardı. Tersane ve Reji fabrikaları ameleleri de gelmişler, bu içtimaa iştirak etmişlerdi. Kafilenin büyük bir velvele ile hareket ettiği haber alınmış ve saray da telâşlanmıştı. Beşiktaş Karakolu'na haber gönderildi. Kafile oraya gelir gelmez önlerine geçilerek, tarafı şahaneden halka selâm tebliğ edilecek ve:

Efendimiz; "Hava sıcak, tabaai sadıkam, yokuşu çıkmak zAhmedini ihtiyar etmesinler, geri dönsünler" buyuruyorlar, denilecekti.

Önlerinde muzika bulunan nümayişçi kafilesi, bu tertibattan bihaber bir halde Beşiktaş'a doğru ilerliyor; halkın adedi, yükseldikçe yükseliyordu.

Dolmabahçe Meydanı'nda bir müddet tevakkuf edildi. Gazhane Yokuşu'ndan inecek olan Harbiye talebesi beklenildi. Fakat Harbiyelilerin mektepten çıkamadıkları için bu nümayişe iştirak edemeyeceklerine dair haber geldi. Bu haber arasında, Tophane Müşiri ve Mekatib-i Askeriye Nazırı Zeki Paşa'nın ismi de sık sık geçiyor ve Harbiye talebesini bu tezahürata iştirakten menettiği söyleniyordu.

Kafile yoluna devam etmiş ve Beşiktaş Karakolu önüne gelmişti. saraydan telâkki edilen emir mucibince gerek selâm-ı şahane ve gerek beyanat-ı mülûkâne tebliğ edildi. Fakat halkı, geri çevirmek mümkün değildi. Kafile, Yıldız Yokuşu'nu çıkıyor, mızıkanın sesi, binlerce halkın feryadına karışıyor, rengarenk bayraklar dalgalanıyordu. Abdülhamid'in evhamını tahrik edenler, şimdi biraz daha ileri gidiyorlar. İrade-i şahaneye rağmen, saraya gelmekte ısrar edenleri asker kuvvetiyle dağıtmak istiyorlardı.

Hususi yaverlerinden Ferik Kenan Paşa belinden kılıcını çıkarıp bir tarafa atıyor, yumruklarını sıkarak:

— Efendimiz, müsaade buyursun. Dışarı çıkayım. Şu halkı yumruklarımla döğe döğe dağıtayım, diye Abdülhamid'e haber gönderiyordu.

Abdülhamid, her ihtimale karşı, Harem Dairesi'nde bir köşeye çekilmekle beraber, saraydan bir tek ferdin bile dışarı çıkarılmaması için kapılardaki tüfekçilere emirler gönderiyor, saray halkı ve bendeganı tarafından bir hadise çıkarılmasına meydan vermemek istiyordu. Halk, Yıldız Sarayı'nın önünü doldurmuştu. Hamidiye Camisi'nin önü adam almıyordu. Muzika mütemadiyen marş çalıyor. "Padişahım çok yaşa" feryadı göklere çıkıyor. Fakat ne saray kapılarında ve ne de Mabeyn

Dairesi'nin pencerelerinde bir tek fert görünmüyordu.

Sultanahmed Meydanı'ndan buraya kadar yaya gelen halk yorulmuş, bitap kalmıştı. Bu yorgun halk, saatlerden beri ayakta durarak:

— Padişahımızı görmek isteriz, diye feryat ettikleri halde, bu arzularına muvaffak olamamışlardı.

Temmuz güneşinin ateşi, halkın beyni üzerinde kaynıyor. Hararetten bunalanların dilleri ve dudakları çatlıyor. Reji amelesi arasında bulunan kadın amelelerden bazıları düşüp bayılıyor. Artık hatipler bile nutuklarını bırakarak:

— Su, Allah rızası için birer yudum su, diye bağırıyorlardı.

Kalplerinde insaf ve merhamet hisleri taşıyan bazı saray ricali, halka su dağıtılması için müzakerata girişirlerken, o esnada sarayda bulunan Tophane Müşiri Zeki Paşa ortaya atılmış:

— Bırakınız, çatlasınlar. Bir damla su bile vermeyiniz. Elbette defolur giderler, diyordu.

Fakat halk, sebat ediyor, dağılmıyor ve gitmiyordu. Vakit, ikindiyi geçmiş, artık akşam oluyordu. Saatlerden beri sarayın duvarları dibinde, azametli kapıları önünde boynunu bükerek bekleyen halkın, kendisine karşı hiç bir fenalığı olmadığına kanaat getirmeye başlayan Abdülhamid, halkın susuzluktan da bunaldığını haber alınca dayanamamış. Büyük Mabeyn Dairesi'ne gelerek pencereyi açtırmış ve halka:

— Teşekkür ederim. Rahatsız olmayınız. Evlerinize gidiniz. İstirahat ediniz, diye bağırmıştı.

O zaman halk, bütün yorgunluğunu, bütün açlık ve susuzluk ıstırabını unutmuş. Binlerce kalpten, binlerce ağızdan çıkan:

"Padişahım çok yaşa, binler yaşa" feryatları, göklere kadar çıkarak Yıldız semasını çınlatmıştı.

Şu hâdise de gösteriyordu ki, sarayda, Meşrutiyet'ten memnun olmayan mühim bir zümre vardı. Bu zümre, bir taraftan Abdülhamid'in evhamını tahrik ediyor. Diğer taraftan da hal-

kın hiddet ve gazabını mucip olacak hâdiselere zemin hazırlıyor. Bu iki kuvveti birbiriyle çarpıştırarak, Meşrutiyeti ezdikten sonra yine eskisi gibi sarayda hükümran olmaya çalışıyorlardı.

Hükûmetin en büyük icra merkezi olan Bâbıâli'ye gelince, orada da bazı garip haller nazar-ı dikkate çarpıyordu. Sadaret Dairesi'yle Dahiliye Nezareti'nde Meşrutiyet'e temas eden meselelere karşı esbabı anlaşılamayan bir bataat açıktan açığa görülen bir tereddüt vardı. Abdülhamid Kanun-u Esasî ahkâmının derhal tatbikini irâde edeli beş gün olduğu halde, siyasî mücrimlerin affına dair henüz vilâyete emir gönderilmemiş, İstanbul'daki hapishanelerde bulunan siyasî mücrimler de tahliye edilmemişti. Bu haller, halkın asabiyetini tahrik ediyor; Babıâli önünde nümayişlerin devamına sebebiyet veriyordu. Temmuzun on beşinci Salı günü, on bini mütecaviz halk, yine Sadaret Dairesi önüne toplanmış, bağırıp çağırmaya başlamıştı. *Serveti Fünun* matbaasının taraçasında mütemadiyen nutuk irâd eden Kadri Bey, halkın heyecanını tahrik ediyor; sinirler gerildikçe geriliyordu. Âhali arasında:

— Ne duruyoruz? Gidelim, hapishane kapılarını kıralım. Oradaki masumları kurtaralım.

Sözleri işitilmeye başlamıştı. Eğer böyle bir hareket başlarsa, şüphesiz orada kalmayacak. Etrafa dal budak salacak. Belki de İstanbul muhiti al kanlara boyanacaktı. Şuna teşekkür olunur ki, aynı muhitte, Mahmud Sadık Bey ve arkadaşları gibi ağır düşünceli insanlar vardı. Anarşiyi durdurmak ve bir felâkete sebep olmamak için halk namına bir heyet teşkiline karar verdiler. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin mahdumu Şûray-ı Devlet Mülkiye Dairesi azasından Muhtar, Cemiyeti Rüsumiye azasından Kadri, *Serveti Fünun* gazetesi sahibi Ahmed İhsan Bey'leri seçerek Sadrazam Said Paşa'ya gönderdiler. Said Paşa ortada yoktu. Sadaret Dairesi'nin intizar salonunda, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa heyeti karşıladı. Elinde bir kâğıt vardı. Heyet affı umumî meselesinden bahseder etmez, Memduh Paşa hemen kâğıdı gösterdi:

— İşte, arz tezkeresi. İrade-i seniye, henüz istihsal edildi,

dedi ve irâde-i seniye hükmünün derhal yerine getirileceğine dair teminat verdi.

Bu teminat üzerine heyet *Serveti Fünun* matbaasına avdet etmiş. Dahiliye Nazırı'nın söylediklerini halka tebliğ eylemiş, bu vaat üzerine içtimaa nihayet verilmişti. Fakat halkın aldığı tehditkâr tavır Babıali'dekiler üzerinde mühim bir tesir husûle getirmiş ve hatta epeyce bir korku tevlid etmişti. Buna binaen, hükûmet derhal üç beyanname neşretti ve bunlardan birinin sonunda; Padişahın ve hükûmetin hüsnüniyetinden emin olunması hakkında halka teminat verildikten sonra, nümayiş yapanlar kast edilerek:

"Maazallâh-ı taalâ kendilerinden rızayı padişahiye muhalif edna bir hareketin vukuu, memleket ve devlet için tamiri nâkabil zararı müstelzim olarak bu işe hamiyeti milliye ile nakabili telif olacağının nazar-ı dikkatten dûr tutulmaması ve nümayişlere nihayet verilmesi" tavsiye edildi.

Halbuki ortada hükûmetin hüsnü niyetine delâlet eden hiçbir şey yoktu. Babıâli, istediği şeyleri, Yıldız Sarayı'na bir telgraf çekerek beş on dakikada hallederken, Meşrutiyet'in ruhunu teşkil eden en mühim bir meselede bu kadar ağır davranıyor ve sonra da halka, hakkını aratmamak için sebepler yaratıyordu. Aynı zamanda, Bâbıâli'nin resmî lisânından çıkan yukarıdaki sözlerde açıktan açığa bir tehdit manası hissolunuyordu. Bundan da anlaşılıyor ki hükûmet, halkı susturmak istiyordu. Hatta çok gariptir ki, bir akşam evvel, Sirkeci İstasyonu'nun karşısındaki birahanenin bahçesinde toplanarak bira içen matbuat erkânı arasında Nureddin Bey isminde bir zatın büyük bir samimiyetle söylediği sözlerden dolayı hakkında tahkikat icra olunuyor, hafiyeliğin ilga edildiği resmen ilân olunduğu halde, hükûmet tecessüs illetinden bir türlü kurtulamıyordu.

Selânik'ten İstanbul'a gelen Heyet-i Meb'use, bütün bu vaziyeti tetkik ederek işin vehamete doğru sürüklendiğini görünce, Cemiyet namına halka hitap etmeyi muvafık gördüler ve İstanbul'da ilk defa şu beyannameyi neşrettiler:

"Artık Herkes İşiyle Meşgul Olsun

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti bütün vatan kardeşlerini, Allah'a hamd-ü senâlar olsun, ittihat ve muhabbet bayrağı altında topladı, herkesi birbirine sevdirdi; el birliğiyle, yürek birliğiyle vatanı zincirlerinden kurtardı. Artık herkes hür, herkes mes'ud ve mesrurdur. Fakat bunun için, buna tamamıyla muvaffak olmak için cümlenize Cemiyetin bir nasihati, bir ihtarı var: Zerre kadar namustan, doğruluktan, itidalden ayrılmayınız. Heyecanlı nümayişler, bilhassa heyecanlı ve namakul nümayişler maksadı yalnız bulandırır. Kimse başkasının malına, ırzına, canına, taarruz etmesin, herkes birbirine hürmet ve sahabet göstersin. Bilhassa memleketimizde yaşayan ecnebi dostlarımızın malı, canı, ırzı kat'iyen bizim kefalet ve emniyetimiz altında bulunmalıdır. Namus, muhabbet ve intizam altında yalnız vatanın selâmetine çalışmakla tarihimizde, tarihi âlemde pâk, şanlı ve ebedi bir nam bırakalım. Çalışmak için Cemiyetin vesaiti mahsusa ile millete tebliğ edeceği tebligattan kıl kadar ayrılmayınız.

Cemiyetin ihtarat ve ikazatı hilâfında hareket edecek olanların sebebiyet verecekleri naseza hallerden dolayı pek büyük bir mesuliyet yüklenmiş olacaklarını, bilelim. Bilelim ki, Osmanlılık şanını muhafaza etmek namus ve hamiyetten ayrılmamakla olur. Vatan bizden yalnız bunu istiyor."

Gerek hükûmetin ve gerek Cemiyetin bütün tavsiyelerine rağmen, hâdisatı durdurmak mümkün olamıyordu. Meşrutiyet'in, ilânına takaddüm eden günlerde bir takım küçük rütbeli zabitler terfi etmişlerdi. Bunlar hakkında sadır olan irâde-i seniyenin derhal Harbiye Nezareti'ne tebliği icap ederken, her nedense Babıâli bunu yapmıyordu. Terfi eden zabitler, toplanmışlar; Babıali'ye gelmişler, kazandıkları hakkın bir an evvel verilmesini istemişlerdi. Bunlara kısaca bir cevap verildi:

Evrakınız derdesti tahrirdir *(yazılmak üzeredir),* denildi.

Halbuki derdesti tahrir *(yazılmakta)* denilen dört satırlık tezkere, azami bir saat zarfında yazılır, gönderilir; hak sahipleri de memnun edilebilirdi.

Aynı zamanda, bir de Mektebi Harbiye meselesi zuhur etmişti. Abdülhamid'in evhamına dokunan bu meselenin Babıâli'ce pek kolay halledilmesine imkân varken, "Zeki Paşa'nın, Mektebi Harbiye talebesini sürûru umumiyeye iştirakten menetmesi, yolsuz olduğuna" dair Mabeyne baştan savma bir cevap vermekle iktifa edilmişti. Halbuki Babıâli'nin ehemmiyet vermediği bu mesele, az kalsın kanlı bir felâketin zuhuruna sebebiyet verecekti. Bu mühim vak'a, şu suretle cereyan etmişti:

Bir gün evvel, Bahriye ve Tıbbiye talebesiyle Yıldız Sarayı'na gitmek ve padişahı görmek isteyen Mektebi Harbiye talebesi, o gün imtihanları olduğundan bahsedilerek mektepten çıkarılmamıştı. Ertesi günü Zeki Paşa'ya bir jurnal verildi. Bu jurnalde,"Talebe, yarın toplu bir halde mektepten çıkacak, Yıldız'a giderek sarayın önünde nümayiş yapacak" denildi.

Zeki Paşa bu jurnali alır almaz, doğruca mektebe geldi. Cem borusu çaldırarak talebeyi divan etti. Tehditkâr bir nutuk irâd ettikten sonra:

— Mektepten çıkmaya kim cesaret ederse, mahvederim, dedi.

Mahvetmek? Halbuki Meşrutiyet'in ilânı ile artık bu gibi sözlerin de mutlakıyet tarihine karışması icap ederdi. Buna rağmen söylenen bu sözü, talebe hazmedemedi;

— Dinlemeyiz. Meşrutiyet devrinde böyle sözleri dinlemeye tahammül edemeyiz.

Feryatlarıyla Zeki Paşa'nın sözü kesildi. Fakat hâdise, derhal her tarafa intişar etti. Zaten bir gün evvel sarayda cereyan eden su meselesi de halk arasında şüyu bulmuş ve Zeki Paşa'ya karşı büyük bir hoşnutsuzluk hasıl olmuştu.

Harbiye talebesi, gayet asilâne hareket etmiş ve terbiye-i askeriyelerini tamamıyla muhafaza ederek bir tek efendi bile mektebi terkeylememişti.

Efendilerin bu muamelesi, halkın daha ziyade takdir ve istihsanını celbetmişti. O akşam Tepebaşı bahçesinde oturanlar

arasında bu meseleden bahsedilirken Babıâli istişare odası muavinlerinden Fuat Bey isminde bir zat ortaya atılmış:

— Kalkınız, Harbiye Mektebi'ne gidelim. Terbiye-i askeriyelerini muhafaza etmek için Meşrutiyet'in zevk ve sürûrundan feragat gösteren asil kalpli efendileri tebrik edelim, diye bağırmıştı.

Bu teklif, derhal kabul edildi. Kadın, erkek yüzlerce halk bir araya geldi. Bahçede çalan İtalyan muzikası öne geçti.

Halk, Fuat Bey'in etrafını alarak sözlerini dinlerken, uzun boylu, siyah ve kısa sakallı bir adam ileri atıldı. Fuat Bey'e hitaben;

— Ne bağırıp çağırıyorsun. Halkı, niye başına topluyorsun? diye bağırdı.

Fuat Bey, epeyce sarhoş olan bu adamın yüzüne baktı. Sekinetle cevap verdi:

— Halkı, vicdani bir vazifeye dâvet ediyorum. Bu da bana, Meşrutiyet'in verdiği bir haktır. Sen ne karışıyorsun?

— Meşrutiyet, Âlâ. İyi ki bunu öğrenmişsiniz. Gevezeliğin lüzumu yok. Otur, oturduğun yerde. Halka iz'aç etme. Burası, şarlatanlık yeri değil. Eğlence mahallidir.

Bu adam, Beyoğlu Ciheti Kumandanı, Yaveranı Hazreti Şehriyarîden Ferik Faik Paşa idi. Söylediği son sözler, halkın üzerinde pek fenâ bir tesir hâsıl etmişti. Yumruklar sıkılıyor; dişler gıcırdıyordu. Şu anda, kanlı bir hâdiseye ramak kalmıştı. Yine o anda, ortaya resmî elbiseli bir liva çıktı. Derhal sivil elbiseli Faik Paşa'nın yakasına yapıştı:

— Efradı milletten bir genç, beyanatı halisanede bulunuyor. Sen, ne hakla, onun hareketine müdahale ediyorsun?

Faik Paşa, mestane bir gurur ile cevap verdi:

— Ben mi ne hakla müdahale ediyorum? Tanımıyor musun beni? Ben, ben.

— Evet, sen, artık hiç bir şeye karışamazsın. Geçti o günler herif, diye bağırdı.

Bu sözleri söyleyen, Müddeiumumi Askerî Mirliva Fazıl Paşa idi. Ve Fazıl Paşa'nın yanında bulunan erkânıharp kaymakamlarından Osman Senai Bey de Faik Paşa'ya aynı şekilde bir ders verdi.

Faik Paşa, karşısına dikilen resmî üniformalı bu iki büyük rütbeli askere mukavemet edemeyeceğini anlayınca:

— Ben size gösteririm, diye söylenerek geri çekildi.

Halk, galeyan içinde idi. Muzika marş çalıyor. Fuat Bey omuzlarda taşınıyor, adedi gittikçe artan kalabalık, Harbiye'ye doğru ilerliyordu.

Faik Paşa bir arabaya binmiş Taksim Kışlası'na gitmiş, gelenleri geri çevirmek için nöbetçi zabitine emir vermişti. Fakat Meşrutiyet'in manasını idrak eden zabit bu tezahüratın ne maksada binaen yapıldığını öğrenince bu emri dinlememişti. Faik Paşa bu zabite de:

— Hele dur ben sana da gösteririm.

Tehdidini savurduktan sonra Harbiye Mektebi'ne koşmuş, talebeyi halk ile ihtilât ettirmemek için tedbir almak teşebbüsünde bulunmuştu. Fazıl Paşa ile Osman Senai Bey, büyük bir fenalığa sebebiyet vermesi ihtimali olan Faik Paşa'yı uzaktan takip ettikleri için bu maksadını da anlamışlar, nümayiş kafilesi, henüz yarı yolda iken mektebe koşmuşlar. Halkın niçin mektebe geldiğini anlatmışlardı. Mektep ders nazırı Rıza Paşa derhal mektep ümera ve zabitanını toplamış cem borusu çaldırmış. Talebeye mektebin yanındaki büyük meydanlıkta vaziyet aldırmış. Kendisi de, mektep kapısında ahaliyi karşılamıştı. Bu esnada Faik Paşa tekrar ortaya çıkmış, tehditlere başlamış, artık oradakilerin sabrını tükettiği için yakasından tutulmuş, kapıdan, dışarı atılmış. Hatta Fazıl Paşa tarafından da hafif tertip pataklanmıştı.

Yirmi bini mütecaviz halkın Mektebi Harbiye talebesiyle karşılaşması, pek firaklı olmuştu. Halk, talebenin boynuna sarılıyor, öpüyor, bu genç zabit namzetlerini Meşrutiyet namına tebrik ediyordu. Sabık Selânik Vilâyeti tercümanı Fahreddin

Bey heyecanlı bir nutuk söylemiş. Coşkun ve sürekli alkışlarla mukabele görmüştü. Harbiyelilerden Kenan Efendi isminde bir üçüncü sınıf talebesi ortaya çıkmış:

— Ey, büyükler büyüğü, Allah. Ruhunu, hayatını, aklını, fikrini milletin şanına, vatanın saadetine bağlayan ve asker olmak saadetiyle müftehir olan bu vatan yavrularına, en büyük dileklerini ihsan buyuran Erhamürrahimin! Sana, yüz bin kere şükrederiz ki; Bizi emelimize kavuşturdun, diye başlayan uzun bir nutuk irâd etmişti.

Bu heyecanlı sahne, bir saat kadar sürdükten sonra, ders borusu çalmış. Talebe, derhal muntazam hatvelerle mektebe girmiş. Halk da avdet etmişti.

Şu hâdise gösteriyordu ki, beş altı gün evveline kadar, caka ve tahakkümle yaşayanlar, bugün Meşrutiyet'in icabatını bir türlü hazmedemiyorlar ve bir çıban başı koparmak istiyorlardı. Abdülhamid, bu vak'ayı en ince teferruatına kadar duymuş ve fenâ halde korkmuştu. Faik Paşa'yı derhal Beyoğlu Kuman-

Arap İzzet Paşa

danlığından geri aldırmakla da kalmamış, gerek yaver paşa ve Bey'lere ve gerek sair saray mensuplarına haber göndererek halkın hiçbir hareketine müdahale etmemelerini kat'iyetle emretmişti.

Abdülhamid, bu telâş içinde iken bir mektup gelmiş ve derhal Hünkâra takdim edilmişti. Paris'te bulunan Ahmed Rıza Bey tarafından gönderilen ve tarihi bir kıymet ihtiva eden bu mektubu da aynen dercetmeyi faydalı buluyoruz:

-MEKTUP SURETİ-

"Şevketmeap efendimiz hazretleri,

1892 tarihinde, Bursa'daki vazifemi terk ile İstanbul'dan müfarakatimde, hakipayi mülûkânelerine takdim ettiğim ıslahatı dahiliye lâyihası, elbette hatır nişanı şahaneleridir. Mezkûr lâyihaya merbut arizamda, kemal-i ihlâs ile arz eylediğim vechile, zati hümayunlarına hürmet ve tazimim berkemaldir.

Hiç bir kimse hakkında hissi iğbirar ve husumet beslemediğim gibi şahsıma ait bir güna menfaat takip edenlerden değilim. Maksadım, ancak millet ve memleketimizin temini saadet ve terakkiyatından ibârettir. Bu maksadın da 1293 (1877-78) tarihinde tesis buyrulan usulü Meşrutiyet'in iadesiyle kabil olacağına kani bulunduğumdan bunun istihsaline hasrı hayat etmiştim.

On beş sene, sabru sebat ile vazife-i vataniyemi ifaya çalıştım. Tafsilâtı pek uzun olan Paris ve Cenevre'de geçen muhakemelerden sonra, nihayet Paris Sefiri Münir ve Ferik Ahmed Celâleddin Paşalarla ve baş konsolos Esad Bey'in; fermanı şahaneleriyle bendenize tebliğ ettikleri vesayaya karşı verdiğim cevaplarda da bu maksadı mukaddesi takipten fariğ olamayacağımı bildirmiş ve son olarak Kontinantal Oteli'nde oturan Ahmed Celâleddin Paşa'ya, kabulü mümkün olabilecek bir itilâfname projesi tevdi etmiştim ki: 1892 tarihli lâyihanın esasatını hâvi idi.

Mezkûr projede:

1-Siyasî affı umumi ilânı.

2-Matbuatın Serbestisi.

3-Aleniyet hâlini alan irtikâp ve irtişanın men'i.

4-Sarayı hümayunlarından kumanda usulünün kaldırılıp; vazife ve mes'uliyet namındaki risâlemde yazdığım veçhile Bâbıâli'nin, bütün işleri yeddi mes'uliyetine alması ve Tanzimatı Hayriye'nin umdei esasiyesinden olan hürriyet ve müsavatın tanınması ve vilâyet meclisi umumîlerinin içtimaî dâvetleri gibi en hayırlı ve mübrem içtimai vecibeleri yazmış ve Efendimizden mütevazıane istirham etmiştim.

Şüphesiz ki Zat-ı hümayunları bu maruzatımı is'af buyurdunuz. Maalesef bir takım vatan, millet hainleri mani olduklarından seneler geçtiği halde hiçbir semere görülmemiş ve bu yüzden, hem Zat-ı hümayunları, hem de necip ve masum milletimiz pek mühim ve elim zararlara maruz kalmıştır.

1321 (1905) senesinde Ermeni komitelerinin, nezih fikir ve emeli rekiklerime ve bilhassa bu acizlerine vuku bulan fiili hareket tekliflerine muvafakat etmediğim[149] *pek çok zevatı müteberece malum olup bu mümaneatın saiki, gerek Zat-ı şahanelerine, gerek aziz vatanımıza karşı ecanibin zarar iras edebilecek bir vaziyet almalarına mahal bırakmamaktı.*

Ahiren Rumeli'de artan esayişşikenane ahval ve düvel-i muazzamanın fırsattan istifade için Bey'inlerinde (aralarında) müdavelei efkâr ile Reval'de verdikleri son karar meselenin süratle hallini istilzam ettiğinden ve Cemiyetimizin ruhunu teşkil eden ordumuza mensup münevveran taraflarından hakipayi şehriyarîlerine amali milliyenin herhalde is'af ve encazi arz olunmakla 10 Temmuz 1324 (1908) tarihli irâdei seniyeleriyle Meşrutiyet'in tecdiden ilânına müsaade buyurulduğunu istişar eylediğimden muvaffakiyeti mes'uliyetten duyduğum en nar hissi, hissi sürûr mefhareti arz ve izhar ile beraber tebrikât ve şükranımı izhar ve takdime müsaraat eylerim efendim."

Abdülhamid, Ahmed Rıza Bey'in mektubunu okuduktan sonra müteessir olmuştu. O esnada huzurda bulunan Başkâtip Tahsin Paşa'ya:

149- Cenevre'de Jön Türklerinde iştirakiyle yapılan büyük kongrede Ermeniler Abdülhamid'e suikast yapmayı ve Anadolu'da isyan çıkarmayı teklif etmişlerdi. Prens Sabahaddin buna taraftardı. Fakat Rıza Bey tamamen muhalif kaldı. Hatta bu hususta mütekayyiz bulunması için Abdülhamid'e haber yolladı. Z. Ş.

— Ahmed Rıza Bey'i şahsen tanımam. Lâkin yazılarından mutedil fikirli, bir adam olduğu anlaşılıyor. Avrupa'da hakikaten pek çok sıkıntı çekti. Şimdi bunları unutturmak lâzım. Geldiği zaman ikamet etmek üzere iyi bina bulunsun ve güzelce tefriş olunsun. Bir de, hemşireleri galiba buradadır. Onların da sıkıntı içinde bulunmaları ihtimali vardır. Derhâl aranılsın, sordurulsun, diye irâde etti.

Bu mektupta, Ahmed Rıza Bey'in izhar ettiği hissiyat, cidden samimî idi. Avrupa'da senelerce meşrutiyet lehine mücadele ettiği halde, bugün Meşrutiyet'in ilânı dolayısıyla tafrafurûşane bir yüz almamış ve hatta Cemiyetin Merkez-i Umumî haricisini temsil ve idâre ettiği halde, inkılâbın zaferinden kendine hiç bir hisse çıkarmamıştı. Bu inkılâpta en büyük âmil, memleket dahilinde çalışan ittihatçılarla, ordu zabıtanı olduğunu itiraf ediyor ve cidden büyüklük gösteriyordu. Nitekim refakatinde bulunan zevat da aynı fikri taşıyorlardı. Anavatan'da Meşrutiyet'in ilânı, Paris'te bulunan ve Jön Türk etiketini taşıyanlar üzerinde muhtelif tesirler husûle getirmişti. Bir kısmı, büyük ümitlere kapılmış ve derhal İstanbul'a dönerek yaldızlı birer külâh kapmak sevdasına kalkmışlardı. Bunların içinde Osmanlı tahtına cülus ettiği zaman tediye edilmek şartıyla Ermenilerden ve Frenklerden borç para alanlar da vardı. Ve tekrara hacet yoktur ki, bunların etrafını Ermeni komitecileriyle birçok menfaatperest adamlar almışlardı.

Fakat Ahmed Rıza Bey'le onun sadık arkadaşları, Anavatan'da zuhura gelen bu muazzam hâdiseyi gayet asilâne bir sekinetle karşılamışlar; vakur bir tavır almışlardı. Artık Paris'te, senelerce elem ve ıstırap içinde mücadele edilen bu diyarı gurbette yapılacak hiçbir iş kalmamıştı. Anavatan'a dönmek ve orada hasretle bekleyen sevgililere kavuşarak, bundan sonra yurdun ve milletin saadetine hizmet etmek zamanı gelmişti. Bahaeddin Şakir Bey, Sami Paşazade Sezai Bey, Talha Bey ve diğer ağır başlı ve halis vatanperverler bu ciheti uzun uzadıya müzakere etmişler. Şimdilik Ahmed Rıza Bey'in Paris'te kalmasına ve kendilerinin avdetlerine karar vermişlerdi.

Avrupa'da bulunan ve Ahrâr namını taşıyanlardan en evvel ayak basan Ali Kemal Bey'di. Uzun seneler Mısır ve Avrupa'da dolaşan bu zat, Jön Türkler arasında oldukça mühim bir şöhrete mâlikti. Dünyada rahat yaşamak sırrına bihakkın vakıf olduğu için hem Avrupa'da esrar arasında çalışmış ve hem de -birçok emsali gibi- el altından sarayla anlaşabilmek dirayetini göstererek sarayın teveccühünü kazanmıştı. Ali Kemal Bey, son zamanlarda Brüksel Sefaretine İkinci Kâtip tayin olunmuştu. İnkılâba takaddüm eden günlerde Atina'ya geldi. Rumeli'de cereyan eden hâdisat hakkında bazı malûmat alarak saraya gönderdi. Ve bu esnada da inkılâp olur olmaz, İstanbul'a gelmek ve Avrupa'dan avdet eden ilk mücahit şerefini ihraz etmek *(kazanmak),* eh kim bilir; belki de büyücek bir iş başına geçivermek fırsatını ele geçirmek istedi. Telgrafla saraydan istizan etti. İnkılâbın beşinci günü İstanbul'a geldi.

Ali Kemal Bey Avrupa'da bulunduğu esnada, İstanbul'un maruf gazetelerine "Paris mektupları" ve saire gibi ilmî ve edebî yazılar yazıyordu. Bunun için münevver gençlerin hepsi de bu zatı gıyâben tanıyor ve yazılarından, baharlı bir yemek gibi lezzet alıyorlardı. Buna binaen, Ali Kemal Bey'in İstanbul'a avdetini haber alan bu gençler, her tarafta bu zatı arıyorlardı. Halbuki Ali Kemal Bey, İstanbul'a ayak basar basmaz doğruca Yıldız Sarayı'na gitmiş, İbriktarbaşı Kâmil Bey'in odasında yaldızlı kanepeye yan gelerek bir hokka, kalem istemiş, ayağının tozu ile şu arızayı yazıp Abdülhamid'e takdim eylemişti:

-Aynen-

"Atebe-i Seniye-i Hazreti Zıllullâhîye

Şerefsüdûr eden fermânı hümâyuna imtisalen bu gün Dersaadete geldim. Zatı meliksematı cihanbanilerinin ve saltanatı seniyelerinin en sadık bir hâdimı hakiriyim. On beş seneden beri Avrupa'da bir meslekî sıdkı ubudiyete vakfı amal eyledim. Vaktiyle Murad Bey kullarını bedhâhanı ecanibe karşı o *meslekî methulü bırakarak daire-i itaate sokmaya en ziyade çalışan bu abdi ahkarları idi. Bilâhare evamiri âliyeye imtisalen gerek*

Avrupa'da ve gerek Mısır'da birçok ifşaatın önünü almaya muvaffak oldum. Fakat şu son zamanlarda Avrupa'da işler, her nedense yüz üstü bırakıldığı için gerek Zât-ı velinimeti azamileri ve gerek saltanatı seniyeleri aleyhinde her taraftan mühlik fesatlar çevrilmekte olduğunu kemal-i hüzun ile gördüm ve gördüklerimi de gerek baş kitabeti celile ve gerek vesaiti saire ile atabe-i zillullâhîlerine arz eyledim.

Yemen'e, Manastır'a ve sair memaliki şahanelerine gönderilen yaftaların, beyannamelerin aslını, hakayıkını daha kablettabı ihbar ettim. Şimdi Fransa'nın İngiltere'nin evrakı mühimmei havadisini, âdayi saltanatı hümayunları ele aldılar. Şiddetle icrayı hükmediyorlar. Bu gazeteleri mütalâa edenler, memaliki şahanelerinde kan gövdeyi götürüyor, sanıyorlar; eracif, o derece hadden efzundur.

Sayei şevketvayei hümayunlarında, vaktiyle Murad Bey kullarının dersaadete avdeti esnasında ittihaz edilen tedabire yeniden iktiza olunursa, bütün bu yolsuzlukların önünü almak bu gün gayet kolaydır. İşlerin böyle yüz üstü terkedilmesinden cesaret alarak Hidiv Abbas Hilmi ve Muhtar Paşa ve gerek sairi âdayi hümayuna muavenetten geri kalmıyorlar; ferman.

Ali Kemal"

Heyecanlı bir anda ve dar bir zamanda yazılmasına rağmen yine Ali Kemal Bey'in şahsına has olan tefekkür ve zihniyetten bir nümune-i edep ve fazilet addedilmeye şayan olan bu arızaya karşı acaba Abdülhamid ne mükâfat ihsan buyurmuştu ?

"Hiç."

Çünkü gerek gıyâben ve gerek vicahen her ne suretle olursa olsun, kendisiyle temasa gelenleri, bir Venedik aynası gibi bütün incelikleriyle gören ve tanıyan Abdülhamid; Ali Kemal Bey'in İstanbul'a geldiği saatte takdim ettiği bu arizadan bazı evhama düşmüş. Bu edebî maruzatı dürmüş, bükmüş. Bir zarfın içine koyup adeti vechile zarfın üzerine de bir tarih çektikten sonra:

"Günün birinde lâzım olur" diye bürosunun gözüne yerleştirmişti.

Sarayı hümayunda geç vakte kadar kalan Ali Kemal Bey'in, ihsan ve enamdan mahrum olarak avdeti esnasında mahzun olduğunu tasavvur etmek doğru değildir. Çünkü Anavatan'a dönen ve ilmine, edebine, fazilet ve bilhassa şöhretine güvenen Ali Kemal Bey, İstanbul'da bulundukça ve Abdülhamid-i sâni de tahtı saltanatta bulundukça, nasıl olsa bir başa geçeceğini biliyor, Binaenaleyh, bir taraftan devlete, diğer taraftan da millete hizmet etmek suretiyle ve vaziyeti bir üslûb-u mahirane ile idâre etmekte devam eyledikçe Murad ve maksadına nail olacağına, tam ve kat'î bir kanaat besliyordu.

İstanbul'a ayak basar basmaz en evvel devlete hizmetle işe başlayan Ali Kemal Bey, o günün bakiyesiyle gecesini ve ertesi gün de öğle zamanına kadar vaktini boşa geçirmemiş, millete karşı da vazifesini ifa etmişti.

Ali Kemal Bey'in yazılarının sehhar ve edipkâr olduğuna kanaat besleyen birçok gençler, onu ziyârete gelmişler; Meşrutiyet'in istihsali için Avrupa'da ne büyük mücahede ve meşakkatlere katlandığına, hele; Ahmed Rızalar, Bahaeddin Şakirler, Sami Paşazade Sezailere Meşrutiyet'in ne olduğunu anlatıncaya kadar ne kadar kafa patlattığına, dair verdiği konferansları dinlemişler. Meşrutiyet mücadelesinin bu, en büyük kahramanını ilâhî bir mürşit gibi telâkki ederek ellerini öpmüşler, ondan himmet ve manevî feyiz dilemişlerdi. Ali Kemal Bey için, bu da büyük bir şeydi. Şayet günün birinde kendisine karşı nankörlük etse bile; şüphesizdir ki, bu münevver gençler, onu başlarının üstünde taşıyabilirlerdi.

Mamafih, Ali Kemal Bey, millete de bu suretle bir vazife ihbar ettikten sonra gene devlete dönmüş. Meşrutiyet'in ilân gününden beri İstanbul'da cereyan eden hâdisatı güzelce tahkik edip öğrenebildiği için şu ikinci arizasını Abdülhamid'e göndermişti.

-Aynen-

"Atebei Seniyei Hazreti Hilâfetpenahîye

Dün ve bugün, İttihat ve Terakki Cemiyetinin buradaki azasını gördüm. Zatı cihanbaniye şiddeti sadakat ve ubudiyetlerini

alenen beyan eylediler. Şeyhülislâm Efendi'ye giderek bazı metalipte bulunan üç Mektebi Hukuk şakirdinin, Cemiyetle kat'iyen münâsebeti olmadığını söylediler. Hattâ, o metalibi de nabica bularak uluvvü ve sümuvvü fikirlerinden, canudilden emin oldukları, şehrîyarı zişan efendimizi artık bu yolda iz'aç etmek nimeti nâşinaslık olduğunu itiraf eylediler. Hattâ, Şeyhülislâm Efendi'ye giderek bu hakayiki arz ile beraber mahut üç efendinin hareketini tekzip eylediler.

Varlığıma kasem ederim ki, küçük ve büyük, mühim ve gayri mühim yüzlerce tabaayı hümayun ile görüştüm. Cümlesinin kalbini, zatı melekseması şehrîyarilerine, tasavvura sığmaz bir his ile malâmal buldum. Ekseriyet, sokaklardaki o yaygaralardan bizardır. Bütün gazeteler, hep bir lisândan bu hâli tevbih ediyorlar. Mamafih, bir hakikattir ki, arz eylerim; o yaygaracıların bile kalbi, Zatı velinimeti âzamilerine karşı derin bir ubudiyet ile meşhundur. Her kalpten kopan "padişahım çok yaşa" nidayi safiyeti bütün o duaları işittikçe, insanın gözleri sulanıyor.

Fikri hakiranemce, en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün İstanbul halkı, şimdi kemal-i şükrü minnetle, rahat ve afiyeti hümayunlarını yürekten özlüyorlar. Hatta Tophane Müşiri Zeki Paşa kullarının ve bazı ileri gelenlerin, birkaç şedidül meal sözlerinden müteessir oldukları halde, mahza zati akdesi hümayunlarını iz'aç etmemek için buna karşı mukabelede bulunmadıklarını bugün giderek müşarünileyhe arz edeceklerdir.

Mamafih, böyle yüzbinleri mütecaviz bir halkta, fenaları da bulunur. Belki tedricen bunlar, bazı fenalıklara da mütecasir olmaya kalkarlar. Maazallah, böyle bir hâl vukua gelecek olursa, bu yolsuzlukların kanun dairesinde önünü almaya, küçük bir fermanı hümayunları lehülhamd kâfidir. Kimse emirden ve kanundan harice çıkamaz ve çıkmamalıdır. Ancak her nasılsa çığırından çıkmış bulunan İkinci ve Üçüncü Orduları bir miktar inzibat ve inkıyat altına, usul ve kavanini askeriye dairesine almak lâzımedendir. Bu askerlerde gerek zabit, gerek nefer son derece muhtaçtırlar. Üçüncü Ordu'da, İbrahim Paşa kulları bu emniyeye kariben muvaffak olurlar ve oluyorlar.

Fakat İkinci Ordu için de böyle bir âmir ister. Bir taraftan esasen zati şevketsimati hümayunlarına şiddeti sıdkı ubudiyetini ve vaktiyle Avrupa'dan kendisine vukua gelen mugayiri sadakat teklifleri ne suretle reddeylediği bildiğim ve diğer taraftan da maiyyetine hüküm ve nüfuzunu, istikamet ve kudretini tesir ettirebildiği bizzat müşahede eylediğimden dolayı Muhtar Paşa kullarının İkinci Ordu'ya tayinini gayetle münasip gördüm. Müşarünileyh orada bulunsa idi zabitanın şu serkeşlikleri böyle Telgrafhane'ye hücumları mümkün mü idi? Hulâsa şu suret-i maruza ile bu iki ordunun tahtı intizama alındıktan sonra Dersaadette dilhâhı zıllullahîlerine cüzîce mugayir bir hareketin asla vukua gelmeyeceği maruzdur ferman."

Ali Kemal Bey, Abdülhamid'e takdim ettiği bu ikinci jurnalde farkında olmayarak birçok potlar kırmıştı. Meşrutiyet'in ilânı dakikasından beri İstanbul'un hâlini ve halkın ahvalini her zamankinden daha fazla bir merak ve endişe ile takip eden Abdülhamid, Ali Kemal Bey'in bu asılsız sözlerinden şüphelenmiş, bir daha saraya gelecek olursa kabul edilmemesi hakkında emir vermişti.

Hünkâr, henüz elden çıkarmadığı müteaddit istihbarat vasıtalarıyla her gün, her saat ve her dakika halkın efkâr ve temayülâtına vâkıf oluyor. Bir taraftan cahil ve avam güruhunun kendisini muhabbet ve hürmetle alkışlamasına mukabil, diğer taraftan da gerek şahsı ve gerek kendi mensupları aleyhinde şiddetli bir taarruzun başlamak istidadı gösterdiğini hissediyordu. Nitekim Abdülhamid, bu hislerinde aldanmadı. Mutlakıyet devrinin sansür darbeleri altında ezilen ve şimdi de temkinli bir surette idâre-i lisân eden eski gazetelerden başka birdenbire ortaya çıkıveren birtakım türedi gazeteler, akla ve hayale gelmeyen bir şımarıklıkla gayz ve garaz püskürmeye başlamışlar. Matbuatın temiz ve yüksek kuşunu, iğrenç bir ihtiras ve menfaat aleti yapmışlardı.

Daha dört gün evvel, haftalık mecmualarına tahsisat koparmak için Mabeyincilerin, saray ağalarının, Babıâli erkânının ellerine ve eteklerine sarılanlar simdi ikişer sayfalık birer kâğıt parçasını Yıldız'a ve Babıâli'ye karşı bir cihad bayrağı gibi sal-

lıyorlar. Kimden ve nereden aldıkları malûm olmayan bir hakla "Cemiyeti Mukaddese'nin" tercüman-ı efkârı oluyorlardı. Mecrasını şaşırmış bir sele dönen halk zaten işarete bakıyordu. Zeki Paşa hakkında yazılan bir fıkra, az kalsın Babıâli'nin binek taşında kanlı bir facia yaratıyordu. Meclis-i Vükelâ'ya iştirak etmek için Bâbıâli'ye gelen Zeki Paşa orada biriken halkın, "Yuha" sedaları ile karşılanmış. Osmanlı ordusunun bir müşir üniforması, bembeyaz tükürükler içinde kalmıştı. Ve artık anarşi, tam manası ile başlamıştı. Geçen asırlarda Topkapı Sarayı'nın servilerini, ayetler yazılı çini kubbelerini titreten, "İstemezük" sedaları şimdi, yavaş yavaş hızlanan bir sür'atle yine duyulmaya başlamış, tarihin hiç değişmeyen sayfalarından biri daha açılmıştı.

Halk, istemiyordu. Fakat kimi ve neyi? Bunu henüz hiç kimse bilmiyordu. Yalnız, dün aczü zillet içinde kıvrananlar, bugün kükremiş birer aslan kesilmişlerdi. Simsiyah redingotunu, çenesinin altından diz kapaklarına kadar sımsıkı ilikleyen. Babıali Caddesi'nde, Köprü iskelelerinde rasgeldikleri nüfuzlu şahsiyetleri etekleyerek onların mevki ve kudretlerinden kendilerine de bir himâye şerefi dilenenler; bugün güneş görmüş bir yılan gibi Bâbıâli'nin önüne dikiliyorlar. Sadrazamın, Dahi-

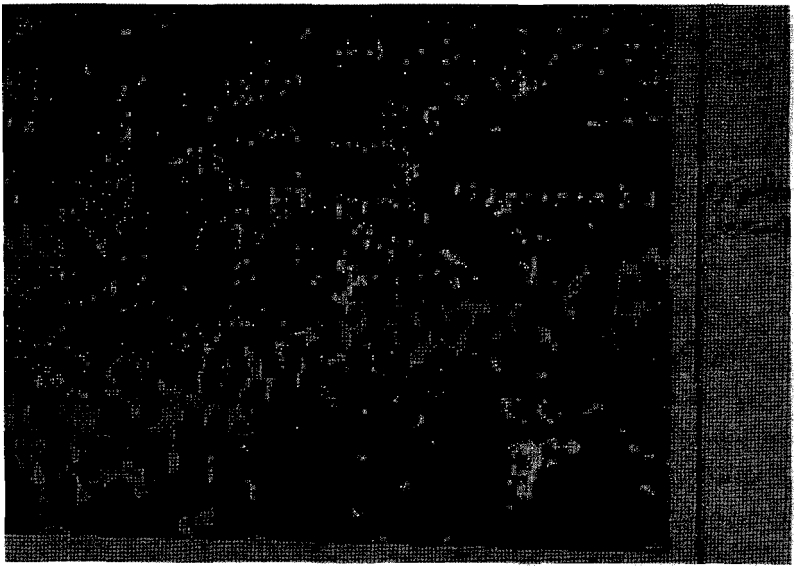

Cuma Selamlağı sırasında halk gösterisi

liye Nazırı'nın karşısında şahlanarak, "Zaptiye Nezareti Celilesine falan Bey tayin buyurulmuş. Halbuki bu adam en meşhur hafiyelerdendir. Millet galeyandadır. Vukua gelecek hâdisattan dolayı mesuliyet kabul edemeyiz."

Diyorlardı. Halbuki bu sözleri söyleyenler, daha dört gün evveli o meşhur hafiyelerin teveccühünü celbedebilmek için önlerinde türlü şaklabanlık yapan adamlardı ve bugün, "Mesuliyet kabul edemeyiz" demekle kendilerinde ne gibi bir hak ve sıfat tahayyül ediyorlardı.

Said Paşa hükûmeti, daha hâlâ Meşrutiyet'e bir kıymet ve ehemmiyet vermiyor. Eski düzeni bozmak istemiyordu. Posta ve Telgraf Nezareti'nde, sansür henüz kaldırılmamıştı. Verilen telgraflar evvelâ Nazıra takdim ediliyor; ancak altına "çekile" işareti konulduktan sonra makinelere tevzi ediliyordu. Rumeli'ye gönderilen mektuplar, yine eskisi gibi açılıyor ve Fethi Bey isminde bir sansür tarafından okunuyor. Nazarı dikkati celbeden cümleler olursa, ya Nazır'a takdim ediliyor veyahut yırtılıp atılıyordu. Rumeli'deki siyasî mahkûmlar, Cemiyet kuvvetleri tarafından hapishanelerden tahliye edilmişlerdi.

Fakat Bâbıâli, Anadolu'daki mahkûmlar hakkında henüz bir karar vermemişti. Hatta hapishanelerin muhafazası için ciheti askeriye tarafından muavenet edilmesi hakkında Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne emir veriliyor. Fakat Harbiye Nazırı, bu emri dinlemiyordu. Hafiyeliğin lağvı hakkında sadır olan irâde, Meclisi Vükelâ'da da takarrür ettiği halde, henüz resmen ilân edilmemişti. Babıâli'nin önünde nümayiş, nümayişi takip ediyor. Halk, İstanbul hapishanelerindeki siyasî mahkûmların derhal tahliyesini tehditkâr bir lisanla talep ediyordu. Hükûmet, bu yüzden bir hâdise çıkacağını hissetmiş ve bunların tahliyesi için emir vermişti.

Umumî hapishanede 55 siyasî mahkûm bulunuyordu. Bunlardan 13'ü Türk ve Müslüman, 2'si Rum, 40'ı da İstanbullu ve Anadolulu Ermeni idi. Mahkûmiyet müddetlerine gelince:

10 kişi	İdam
12 kişi	Müebbet kalebent

7 kişi 15 sene kalebent

3 kişi 10 sene kalebent

2 kişi 9 sene kalebent

1 kişi 7 sene kalebent

2 kişi 6 sene kalebent

2 kişi 5 sene kalebent

Mütebakisi de 3 seneden 3 aya kadar muhtelif cezaya mahkûm olmuşlardı.

Mahkûm olan Türk ve Müslümanlar, şu zatlardı:

İstanbullu Mecdet Efendi, müebbet

Dağıstanlı Sadık Efendi, müebbet

Balıkesirli Çerkes Hüseyin Bey, 10 sene

İstanbullu Ahmed Talât Bey, 10 sene

İstanbullu Mahmud Tahir[150], 9 sene

Kanlıcalı Mustafa Bey, 9 sene

Nişli Yahya Hayati Efendi, 7 sene

İstanbullu Ahmed Rıfkı Bey, 6 sene

Şamlı Muhsin Efendi, 4 sene

Üsküplü Şaban Efendi, 3 sene

Giritli Mithat Bey, 1 sene

İstanbullu Said Asaf Efendi, 1 sene

Umumi hapishanede mevcut olan bu, elli beş mahkûmdan maada, Zaptiye Nezareti tevkifhanesiyle Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları tevkifhanelerinde ve Beşiktaş Karakolu'nda muvakkaten mevkuf bulunan 120 kişinin de tahliyesi icra edilmişti. Demek ki, Abdülhamid'in mutlakıyet devri hitam bulduğu zaman, siyâseten mahkûm ve mevkuf bulunanların adedi, ceman yekûn 175 kişiden ibâretti.

150- Bu zat meşhur Baba Tahir değildir. Z. Ş.

Selânik'ten Merkez-i Umumî namına gelen üç kişilik heyet, henüz kendini göstermiyor; vaziyeti uzaktan takip ediyordu. İlk geldikleri gece Sirkeci'de Ali Efendi Lokantası'nın üstündeki odalarda yattıktan sonra, ertesi günü Tokatlıyan Oteli'ne nakletmişlerdi. İlk defa olarak otelin birinci katındaki odada on iki zattan mürekkep bir içtima akdedilmişti. Bu içtimada, Selânik'ten gelen Rahmi, İsmail Hakkı, Necip Draga Bey'lerden maada, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ni teşkil edenlerden Mühendis Salim Bey, Fatin Efendi, Mahmud Sadık Bey, Erkânıharp Yüzbaşısı Sabit ve Kâzım Bey'ler Topçu Yüzbaşısı Nahit Bey[151] Mustafa Baha Bey, Göz hekimi Esad Paşa, Selim Sırrı Bey bulunmuştu.

Heyet, henüz İstanbul'a gelmiş olmakla beraber, umumi vaziyeti derhal kavramış; hükûmetin kuvvetine güvenmek mümkün olmadığı gibi Babıâli'ye de emniyet caiz olmadığını anlamıştı. Buna binaen inkılâbı tehlikeden koruyacak tedbirler düşünüldü. Bu meyanda Selim Sırrı Bey'in, Cemiyet tarafından asayişi muhafazaya memur olması. Ve irâd ettiği nutuklarla halkın suhuletle teveccühünü kazanmış olan Rıza Tevfik Bey'in de Selim Sırrı Bey'e muavenette bulunması muvafık görüldü.

Selim Sırrı Bey, Beyoğlu mutasarrıflığının alt katında, bir zamanlar Fehim Paşa ile avenesinin icrayı saltanat ettiği daireyi işgal edecek. Taksim'deki Topçu Kışlası'ndan maiyetine dört at ile iki borazan verilecek. Buradan, Cemiyet namına hükûmetin bütün zabıta kuvvetlerini murakabe edecekti.

En evvel bu meseleyi tespit eden heyet, ikinci olarak bir merkez tesisini düşündü. Muvakkaten Cemiyetin merkezi olan İkdam matbaasının üstündeki odalar kâfi gelmiyordu. Buna binaen, bütün devairi resmiyeye yakın ve nazar-ı dikkati celbetmeyecek tenha bir sokakta merkez ittihazına elverişli bir bina aranmasına karar verildi. Sonra, Selânik'ten daha salâhiyeti haiz resmî bir heyet gelinceye kadar İstanbul merkezini teşkil edecek zevât ayrıldı ve İstanbul Merkezi namına yeniden bir mühür yaptırıldı.

151- Kırklareli meb'usu. Z. Ş.

Hey'et, ne saray ve ne de hükûmetle temas etmiyordu. Sadece, vaziyet hakkında Merkez-i Umumî'ye raporlar gönderiyor; nümayişler esnasında bir fenalık çıkmaması için yarım tedbirlere başvurmakla meşgul oluyordu. Bu esnada birkaç mühim hâdise vuku buldu. Temmuzun on altıncı günü sabaha karşı, dragon elbiseli bir yaver, atını dörtnala sürerek Beyoğlu Mutasarrıflığı'na geldi. Selim Sırrı Bey'e:

— Sizi acele Mabeyn'den istiyorlar, dedi.

Selim Sırrı Bey, derhal atına atladı. Borazanlarını arkasına aldı. Yıldız Sarayı'na dayandı. Koltukkapının önünde, üç yüz kişi kadar tersane amelesi toplanmış, mütemadiyen:

"Padişahım çok yaşa" diye bağırıyorlardı. Selim Sırrı Bey'in oraya gelmesi üzerine derhal kapının bir kanadı açıldı, önce, İkinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket Paşa, onun arkasından Topçu Feriki Livarnalı Rıza, Ferik Osman Nizami Paşalarla daha bir takım kordonlu kordonsuz zabıtan ve ümera çıktılar.

Saray kapısında, atının üstünde dimdik duran Selim Sırrı Bey'e yaklaşarak meseleyi anlattılar. Meğer bu toplanan neferler ve ameleler, onbaşılık istiyorlarmış. Dün akşam, sarayın

önüne toplanmışlar. Sabaha kadar, "Padişahım çok yaşa" diye bağırmışlar, kendilerine nasihat verilmiş, hatta Rıza Paşa tarafından birer çil altın tevzi edilmiş, yine dağılmamışlar.

Müşir Şevket Paşa, Selim Sırrı Bey'e sordu:

— Bunlara ne yapalım, yüzbaşı efendi?

Selim Sırrı Bey, sükûnetle cevap verdi:

— Lütfen bana bir hokka, kalem getirtiniz.

Derhal hokka, kalem, kâğıt getirtildi. Selim Sırrı Bey, atının üstünden inmeye lüzum görmeden kalemi eline aldı. İkinci Fırka'ya mensup bir kaymakam da elindeki hokkayı yukarı kaldırdı. Selim Sırrı Bey, şu iki satır yazıyı yazdı.

"İkinci Fırka Kumandanı Şevket Paşa Hazretlerine

Tarafınızdan verilen emirleri dinlemeyen ve Zat-ı şahaneyi iz'aç eylemekte devam eden eşhasa üç defa dağılmalarını emrediniz. Bu emri de dinlemedikleri takdirde, hepsini süngüden geçiriniz.

Terakki ve İttihat Cemiyeti murahhası

Selim Sırrı"

Selim Sırrı Bey bu emri yazdıktan sonra Şevket Paşa'ya uzattı. Şevket Paşa gözlüğünü taktı. Kâğıdı okur okumaz.

— Derhal bir bölük asker getiriniz. Beyefendinin emirlerini aynen tatbik ediniz, dedi.

Zaten ihtiyati bir tedbir olmak üzere caminin arkasında geceden beri iki bölük bekliyordu. Binbaşı koştu. Bölüklerden birini aldı, getirdi;

"Süngü tak!" emrini verdi. Güneşin ilk ziyâları ile parlayan süngüler, daha hâlâ bağıran ve çağıran amelelere birdenbire bir dehşet verdi. Hepsi de bir iki adım geri çekildi. O zaman binbaşının sesi yükseldi:

— Cemiyeti Muhtereme murahhası beyefendi tarafından emir veriliyor. Size üç defa ihtarda bulunacağım. Eğer dağılmazsanız, hepinizi süngüden geçireceğim. Dağılınız, bir... Dağılınız, iki. Dağılınız, ü...

Binbaşı efendi üç diyemeden, içtima edenlerin elebaşları:

— Ulan kaçın, diye bağırdı.

Süngü davranan askerin önünde, bu amele kitlesi çil yavrusu gibi dağıldı. Şimdi, bütün kuvvetleriyle Yıldız Yokuşu'ndan aşağıya doğru koşuyorlar ve karma karışık seslerle haykırıyorlardı.

Selim Sırrı Bey bu hareketin bir vahamet tevlid edebileceğini düşündü. Meselenin neden ibâret olduğunu bilmeyen Beşiktaş halkı şüphesiz telâşa düşecek ve belki de bunu bir isyan ve ihtilal zannedenler işe başka bir şekil vereceklerdi. Bu fenalığı durdurmak için derhal atını dört nala kaldırdı.

Selim Sırrı Bey'le borazanlarının arkadan böyle süratle geldiğini gören ameleler, bir süvari müfrezesi tarafından takip edildiklerini zannettiler. Daha büyük bir velvele ile tabanlara kuvvet verdiler. Selim Sırrı Bey, bunları yararak geçti. Evvela Beşiktaş Karakolu'na, sonra da Aziziye Karakolu'na koşarak oralardan kuvvet aldı. Eline geçirebildiklerinin kollarını bağlattı. Harbiye Nezareti'ne getirterek hepsini bir koğuşa kapattı.

O esnada Ermenilerin komiteci güruhu, Patrik Ormanyan Efendi'yi istemiyorlar, bu adamı Abdülhamid'e hafiyelik etmek ve kiliselerin varidatını israf eylemekle ittiham ediyorlardı. Ermeni gazeteleri Patrik'e fenâ halde hücum ettikleri gibi gerek Patrikhane'de ve gerek Patrik'in evinin civarında sık sık nümayişler yapılıyor. Patrik istifaya dâvet olunuyordu. Beşiktaş vukuatından henüz Galatasaray'a avdet eden Selim Sırrı Bey, istirahate hazırlanırken koşa koşa iki adam geldi:

— Aman efendim. Patrik Efendi'nin evine hücum ettiler. Eğer sür'at ile imdadına yetişmezseniz, bu muhterem zatın işini bitirecekler, dediler.

Selim Sırrı Bey yine atına atladı. Borazanlarını maiyetine aldı. Taksim'de su terazisinin arkasında bulunan Patrik Efendi'nin evine doğru koşmaya başladı. Hakikaten, yüzden fazla Ermeni genci evin etrafını kuşatmışlar, ellerindeki kazmalarla demir kapıları, pencere parmaklarını zorluyorlar bun-

ları kırmaya uğraşıyorlardı. Selim Sırrı Bey bunları derhal durdurdu, ne istediklerini sordu. Hep birden cevap verdiler:

— Bu adam hain-i vatandır. Abdülhamid'e satılmıştır. Bunun yüzünden bu kadar kardeşlerimiz öldü. Biz de bunu öldüreceğiz, dediler.

Selim Sırrı Bey derhal cevap verdi:

— Bugün memlekete hükmeden kuvvet, Terakki ve İttihat hükûmetidir. Eğer bu adamdan bir hak istiyorsanız; gider, mahkemeye müracaat edersiniz. Size, Cemiyet namına emrediyorum. Dağılınız. Eğer dağılmazsanız şimdi asker getirtir, hepinizi süngületirim.

Ermeni gençleri Selim Sırrı Bey'in bu sözlerine ehemmiyet vermediler, bilakis, bir tehevvür ve galeyan gösterdiler. O zaman Selim Sırrı Bey arkasına döndü.

Borazana emir verdi:

— Çal borazan.

Keskin bir boru sesi yükseldi. Binaların duvarlarında titreye titreye aksetti. Birbirine kenetlenmiş gibi sıkı sıkı duran o insan kitlesi birdenbire dağıldı. Ortada, Selim Sırrı Bey'le borazanlardan başka kimse kalmadı. Selim Sırrı Bey kapıyı açtırdı. Patrik'i görmek istedi. Ormanyan Efendi'ye korkudan nüzul isabet etmişti. İçeriden kadın feryatları hıçkırık sedaları geliyordu.

İnkılâbın, hiç bir mantık ve şuur dinlemeyen girdap ve cereyanı arasında, muazzez ve muhterem Patrik Ormanyan Efendi de kaynayıp gidiyordu.

Bu esnada, mühim şayialar da deveran edip duruyordu. Abdülhamid'in son ve kıymetli seraskeri Ali Rıza Paşa'nın, Vaniköy'ündeki yalısında, esrarengiz bir ölümle öldüğü, Tophane müşiri Zeki Paşa'nın tecennün ettiği, vükelâdan ve saray erkânından bazılarının, paralarını ecnebi bankalarına yatırarak İstanbul'dan firara hazırlandıkları, halkın lisanında dolaşıyor, sarayın ve sabık devrin ricaline karşı beslenen gizli husûmet, yavaş yavaş aleniyete dökülerek tehditkâr bir şekil alıyordu.

Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame Paşa'nın bir İtalyan vapuriyle firar ettiği duyulur duyulmaz büyük bir heyecan hasıl olmuştu. Şurada burada toplanan halk grupları:

— Kaçacaklar. Hepsi de, çaldıkları paraları alarak Avrupa'ya kaçacaklar, diye söyleniyor ve bir takım isimler sayıyorlardı.

Bu isimlerin en başında, Abdülhamid'in İkinci Kâtibi Arap İzzet Paşa vardı. Bu adam hakkında halkın gösterdiği nefret ve husumet birdenbire büyümüş ve bilhassa Abdülhamid'i fenâ halde ürkütmüştü. Hünkâr, hususî bendegânından hiç birini feda etmek istememesine rağmen İzzet Paşa'ya beş bin lira vermiş ve derhal İstanbul'u terk etmesini tavsiye eylemişti. Selim Melhame Paşa'yı müteakip İzzet Paşa'nın da firarı halkın heyecanını büsbütün artırmış, erkânı istibdat unvanı verilen adamlar aleyhinde müthiş bir cereyan başlamıştı.

Birdenbire ortaya çıkan saçma sapan gazeteler, şimdi birçok isimler etrafında ağır ittihamlar havi yazılar yazıyorlar, hatta bunları himaye ettiğinden dolayı Abdülhamid'e de atıp tutuyorlardı. Makam-ı muallâyi hilâfet ve saltanata karşı halkın gösterdiği tazim ve hürmet sarsılıyor; gerek saraya ve gerek Babıali'ye, itimat ve emniyet büsbütün azalıyordu.

Temmuzun 17'nci Perşembe günü vukua gelen bir hâdise, halkın Babıâli'ye karşı olan bu emniyetsizliğini büsbütün artırmış; gerek sadrazam ve gerek vükelâ hakkında en ağır sözler işitilmeye başlamıştı. Hâdise, cidden mühimdi. Ve hatta hiç bir devletin tarihinde, görülmüş ve işitilmiş bir şey değildi.

Evvelce yazmış olduğumuz vechile, Meşrutiyet'in ilânının üçüncü günü Selânik gençleri tarafından hapishaneye gidilmiş; Müfettiş-i Umumî Hilmi Paşa'ya imzalattırılan bir emirname mucibince, siyâseten mahpus olanlar derhal tahliye ettirilmişti. Bu emri yanlış telâkki eden gardiyanlar, o gece mahpuslara karşı müsamahakar davranmışlar. Hatta şuraya buraya dağılmışlar; adi mahpuslar da bu gafletten istifade ederek, kendilerine açılan kapıdan çıkmışlar ve yerli yerlerine dağılmışlardı. Siyasî mücrimler hakkında affı umumî telgrafı Anadolu'ya tebliğ edildiği zaman muhtelif yerlerde de aynı şekilde bazı

vak'alar husûle gelmiş. Hatta Zabıta kuvvetlerinin zayıf olduğu bir iki kazada, mahpuslar duvarları delerek firar etmişlerdi. Mahallî hükûmetler firarileri toplatmak için çalışmışlar ise de muvaffak olamamışlardı. Bu vaziyetin derhal şayi olması üzerine Babıâli'ye müracaatlar başlamış; "Hangi şekilde olursa olsun, bir kısım mahkûmlar bu suretle serbestiye nail olduktan sonra, diğerlerinin hâlâ mahpus bulunmaları, Meşrutiyet'in icabatından olan kaide-i müsavata muvafık mıdır? suâli ortaya atılmıştı. Meşrutiyet ve müsavatı yanlış telâkki edenlere ve bu karışıklıktan istifade ederek adâletin hükmünü ihlâl etmek isteyenlere karşı Bâbıâli'nin küçük bir kudret ve faaliyet göstermesi icap ederken, bu yapılmamış, bütün bu hâdiseler bilakis kayıtsızlıkla karşılanmıştı. Hükûmetin Anadolu'da gösterdiği bu âcz ve meskenet İstanbul'a akseder etmez, burada da aynı hal zuhura geldi. Siyasi mahpusların tahliye edildiği gün, umum hapishanede sahtekârlık cürmünden mahpus bulunan meşhur Baba Tahir, derhal hapishanedeki diğer mahpusları başına topladı. Dünyanın hiç bir yerinde görülmemiş ve işitilmemiş derecede ahlâksızca bir plân yaptı. Bu plân mucibince, ertesi günü hapishanedeki mahpuslarını ziyârete gelecek olan kadınlar içeri çekilip alınacak. Kapılar kapatılacak. "Eğer bizi de tahliye etmezseniz, bu kadınları öldüreceğiz" diye bağırılacaktı.

Bereket versin, müteyakkız *(tetikte)* bulunan hapishane heyeti, bunu haber aldı. Etraf derhal süngülü askerlerle kuşatıldı. Garibi şurasıdır ki, bu gürültü esnasında Sultanahmed Meydanı'na bir yığın halk toplandı. Bunların arasından bazı kimseler:

— Bu, nasıl Meşrutiyet? Bu, nasıl müsavat? Mademki affiumumî vardır. O halde, bütün mahpuslar çıkarılmalıdır, diye bağırmaya başladı. Fakat, yine o halk arasından bir zat ortaya atıldı:

— Aldanmayınız vatandaşlar! Affı umumî, yalnız siyasî mahkûm ve mahpuslar içindir. Bunlar, devlet ve millet uğrunda çalışmak yüzünden burada hapsolunmuşlardı. Bunlar tahliye olundu ve hak, yerini buldu. Şimdi şu hapishanede

mahpus olanlar, herkesin ırzına, malına, canına taarruz eden ve adâletin pençesine düşen bir takım kimselerdir. Onların bu aftan istifade etmeleri, adâlet ve hakkaniyete muvafık değildir. Buna biz mani olmalıyız. Hakkı ve adâleti korumalıyız, diye cevap verdi.

Sadrazam, bu meselelerden haberdar olur olmaz derhal Vükelâyı meclise dâvet etti. Pek kısa süren bir müzakereden sonra, "Zamanın nezaketi hasebiyle mücrimini adiyenin de affı şahaneye mazhariyeti" hakkında bir arz mazbatası tanzim edildi. Saraya gönderildi. İradesi alınır alınmaz, Adliye Nezareti'ne emir verildi. Mahpuslara badema, tarik-i namustan inhiraf etmeyeceklerine dair yemin ettirildi.

Hapishane kapıları arkasına kadar açıldı. Umumî hapishanede mevcut bulunan 985 mahpus ile Zaptiye tevkifhanesindeki 84 mevkuf kâmilen serbest bırakıldı,. Fakat bu hâl, İstanbul halkı üzerinde bir korku ve dehşet uyandırdı. Aynı zamanda Cemiyet mensuplarında da büyük bir endişe ve telâş başlamıştı. Hapishane muhafızlarına verilecek kısa bir emirle ve iki el yaylım ateşiyle hal olunabilecek basit bir meselede bu suretle büyük bir acz ve zaaf gösteren Nizamı içtimaiyi haleldar eden yüzlerce adamı, böyle kupkuru bir yemine bağlayarak, büyük bir inkılâp buhranı geçiren İstanbul gibi karmakarışık unsurları ihtiva eden bir memleket içine kapıp salıveren Babıali'ye karşı artık emniyet ve itimat kalmamıştı. Vaziyeti tahlil edenler, Babıâli'nin bu suretle hareketini bir aksülâmel mukaddemesi telâkki ediyorlar; hapishanenin boşalmasından sonra asayişin birdenbire haleldar edilerek bir ecnebi müdahalesine yol açılmak istenildiğini zan ediyorlardı. İstidraten şunu da arz edelim ki: Hapishaneden çıkanlar, hükûmetten daha basiretkâr davranmışlar ve kendilerinden ümit edilmeyecek derecede dürüst bir tavır almışlardı. Mamafih, bu hususta Fatin Efendi'nin çok büyük bir fetanet ve dirayeti görülmüştü. Cemiyetin muvakkat merkezinde, büyük bir endişe ve ıstırap ile bu, asayiş meselesi mevzubahis olurken garip bir fikir dermeyan etmiş:

— Hapishaneden çıkanlardan en nüfuzlu bir iki kişi bulalım. Bunların vicdanına müracaat edelim, demişti.

Bu fikir, evvelâ bir az tuhaf görünmekle beraber, münakaşa neticesinde kabul edilmişti. Hapishaneden çıkanlar arasında idam mahkûmlarından, Şığlılı Mustafa Pehlivan isminde bir adam vardı. Bu adam mertliği cesareti ve ağır başlılığı ile bütün mahpusların hürmet ve muhabbetini kazanmıştı. Sabit Bey gitti, bu adamı aradı. Merkeze getirdi. Fatin Efendi ile birlikte kendisine vaziyet izah edildi:

— İnsan kırk yıl günâhkâr ve bir gün de tövbekar olabilir. Mademki böyle bir vesile ile kurtuldunuz ve bu memlekette yaşayacaksınız. Bari memlekete, millete bir hizmet ediniz de, Allah günâhlarınızı affetsin, denildi.

Mustafa Pehlivan, derhal söz verdi:

— Şu andan itibaren, ben bu işe karıştığım müddet zarfında eğer İstanbul'da bir tek vukuat olursa, beni hapishanenin önüne asın, dedi.

Mustafa Pehlivan gitti. Derhal arkadaşlarını buldu. Teşkilât yaptı. Bunları mahalle aralarına dağıttı. Umumi asayişi ve meşrutiyeti haleldar edecek bir vukuatın zuhuru şöyle dursun, hatta en küçük bir zabıta vak'ası bile çıkarttırmadı. Bu vaziyet, Cemiyetin pek çok işine yaradı.

Mahpusların Cemiyete karşı gösterdikleri bu inkıyat gerek sarayı ve gerek hükûmeti hayretler içinde bıraktı. Eğer bu mahpusların tahliyesinde Cemiyet erkânının şüphe ettiği gibi bir kast var idi ise, Fatin Efendi'nin basit bir fikir ve mütalaası sayesinde bu suretle akim kaldı.

Bu esnada, Yusuf Kemal Bey isminde bir zat Bâyezîd Meydanı'nda bir merkez tesis etmiş; Cemiyet namına aza kaydediyor, bunların eline de mühürlü birer vesika veriyordu. Bu mesele, Cemiyet erkânına akseder etmez büyük bir hayret husûle geldi. Çünkü Cemiyet, hiç kimseye böyle bir salahiyet vermemişti. Mustafa Baha Bey, derhal Cemiyetin mührünü yanına aldı. Fatin Efendi ile beraber bir arabaya atladı. Bâyezîd Meydanı'nda, merkez ittihaz edilen mahallin önünde hakikaten mühimce bir kalabalık vardı. Baha Bey'le Fatin Efendi, kalabalığı yardılar. İleri sokuldular. Kemal Bey'in yanına giderek

Cemiyet tarafından kendisine bu iş için bir salahiyetname verilip verilmediğini sordular. Kemal Bey evvela bunları tanımadı. Hükûmete mensup birer memur zannetti. Hatta biraz da çıkışmak istedi.

Fakat Avukat Baha Bey, cebinden Cemiyetin mührünü çıkarıp gösterir göstermez, tabiidir ki derhal sükûnet kesbetti. Maksadının, Cemiyete bir hizmet olduğunu söyledi. Hüsnüniyete makrun olan *(yakın)* bu hareket Baha Bey'le Fatin Efendi'yi de memnun etti. Yalnız, Cemiyete girmenin bir usul ve merasime tabi olduğunu söylediler. Beraberce teşriki mesai edilmek üzere Yusuf Kemal Bey'i aldılar, İkdam matbaasındaki merkeze getirdiler

Yusuf Kemal Bey, merkezde çalışmaya başladı. Ve sırası geldikçe arz edeceğimiz vechile, mühim meselelerde bir hayli fedakârlıklar yaptı.

Bu sırada, Galata'da Liman Dairesi'nin altındaki bodrumda iki kişinin hapsedildiği ve bunlardan Cemiyet namına para istenildiği haber alındı. Cemiyet erkanı evvelâ buna inanmak istemedi. Fakat ihtiyaten tahkikat icrası için asayişin teminine memur olan Selim Sırrı Bey'e malûmat verildi. Selim Sırrı Bey, atına atladı. Borazanlarını maiyetine aldı. Liman Dairesi'nin kapısına dayandı. Açıktan açığa tahkikat icra ederse bir şey öğrenemeyeceğini bildiği için kurnaz davrandı. En alt kattan başlayarak daireyi gezmeye başladı. Sımsıkı kilitli olan bir odayı açtırır açtırmaz, iki zat ile karşılaştı. Bunların birisi esbak Maliye Nazırlarından Tevfik Bey, diğeri de esbak Maarif Nazırlarından maslûp Şükrü Bey'di. Selim Sırrı Bey, derhal tahkikata başladı. Liman Dairesi'nin mühim şahsiyetlerinden Basri Bey isminde bir zatın, kendisine Cemiyetin reisi süsünü vererek bu iki zatı Liman Dairesi'ne celbettiği, Cemiyet namına para istediği, vermedikleri için hapseylediği anlaşıldı. Selim Sırrı Bey, Cemiyet namına yapılan bu muameleden dolayı Tevfik ve Şükrü Bey'lerden özür diledi. Şükrü Bey'i evine gönderdi. Tevfik Bey'i bizzat yanına alarak Pera Palas Oteli'ne getirdi. Ve sonra Basri Bey'i de Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndaki dairesine getirterek, bir daha Cemiyet sözünü ağzına almaya tövbe ettirinceye

kadar, kırbaçtan geçirdi. Emsaline ibret olmak üzere güzel bir ders verdi.

Bu esnada, yine nümayişler devam ediyor. fenâ şöhret kazanmış olan bazı vükelânın azilleri ve saray erkânından İkinci Kâtip Arap İzzet Paşa ile hususî yaverlerden Çerkez Mehmed, Kenan, Tatar Şakir, Zülüflü İsmail, Başkâtip Tahsin ve sair bir takım paşaların derhal saraydan uzaklaştırılmaları halk tarafından isteniliyordu.

Her gün bir perde daha yükselen bu heyecanlı talep karşısında; bazan Sadrazam Said Paşa ve bazan da Dahiliye Nazırı Memduh Paşa halkın karşısına çıkıyorlar; Babıali'nin idâre-i düsturuna uygun sözlerle halka sükûnet tavsiye ediyorlar ve bu nümayişlere nihayet vermek istiyorlardı.

Said Paşa, hükûmetin halk üzerinde hiçbir tesir yapamayacağını artık tamamıyla anlamıştı. O, daha üzüntüsüz bir surette icrayı sadaret edebilmek imkânını düşünüyor; hiç olmazsa halkın galeyanını teskin etmek için Cemiyet tarafından salâhiyettar bir heyetin ortaya çıkmasını istiyordu. Said Paşa, bundan ayrıca bir faide daha umuyordu. Cemiyetle doğrudan doğruya temasa geldiği takdirde, onları da büyük zekâsına hayran bırakarak kendisine kuvvetli bir istinad noktası temin edeceğini ümit ediyordu. Biraz sonra arz edeceğimiz vechile Said Paşa ile Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin arası açılmış. Kâmil Paşa da vaziyeti ciddi bir surette tenkide başlamıştı. Abdülhamid, esasen Said Paşa'ya itimat edemiyordu. Fakat otuz üç senelik saltanat hayatında, Said Paşa'yı ya sadrazam veyahut bir müşavir olarak kullanmış. Fakat bu zata karşı daima menfi hislerle yaşamıştı. Dünkü mutlakıyet devrinde Said Paşa'dan başka türlü şüphelenen Abdülhamid; bugünkü meşrutiyet devrinde de, başka sebeplerle ondan çekiniyordu. Nitekim Said Paşa "Ahval-i hazırayı beyan için Rumeli'de bulunan İttihadı Terakki Cemiyeti azasından birkaç zatın Dersaadet'e celbi" hususunu arz ve istizan ettiği zaman Abdülhamid birdenbire telâş etmiş, bunu da Said Paşa'nın bir manevrası olarak telâkki eylemişti. Mamafih Hünkâr evham ve endişesini hissettirmek istememiş, Said Paşa'nın bu talebini derhâl terviç etmişti.

Acaba şu anda Abdülhamid, Cemiyet hakkında ne düşünüyordu? Buna kat'iyetle hükmetmek mümkün olmamakla beraber, ileride arz edeceğimiz bazı esbabın delâletiyle anlaşılıyordu ki, Padişah da tıpkı Said Paşa gibi Cemiyet erkânını elde etmek ve adam kullanmaktaki maharetinden bilistifade, Cemiyeti de kendi aleyhinde zararsız bir hâle getirmek istiyordu. Şu halde Cemiyet, istibdat devrinin bu iki büyük rüknü arasında, rekabete maruz kalan fakat bir türlü paylaşılamayan bir mal haline gelmişti.

Abdülhamid devlet ve saltanatı üzerinde irsî bir hak iddia ediyor; bunlardan kolayca vazgeçmek istemiyordu. Aynı zamanda Said Paşa da, makamı sadareti benimsiyor; her ne pahasına olursa olsun bu yüksek mevkiden düşmeyecek tedbirler almaya tevessül ediyordu. Bir zamanlar halkı istihfaf eden, millet denilen muazzam heyeti bir alay insan kalabalığından ibâret gören Said Paşa, şimdi bilâkis halka hoş görünmek mesleğine temayül gösteriyor ve Abdülhamid ile olan rabıtasını yavaş yavaş keserek, bugüne kadar onun sayesinde elde ettiği ikbal ve mevkii, bundan sonra da halkın muhabbet ve teveccühü ile idame ettirmek istediği zan ve zehabını veriyordu.

Temmuzun on sekizinci Cuma günü, Abdülhamid ile bu eski vezirinin arasında az kalsın büyük bir facia zuhur ediyordu. İhtimal ki tarih kanlı bir sayfa kaydedecek ve Said Paşa, Abdülhamid'in kurşunlarına hedef olarak, kuru bir evhama kurban olup gidecekti. Mesele de, şundan ibâretti. Geçen Cuma selâmlığı, Meşrutiyet'in ilânının ilk gününe tesadüf ettiği için senelerden beri mutad olan merasim, fevkalâde inzibat içinde yapılmış, halk henüz Yıldız Sarayı civarına ayak basmaya cesaret edemediği için selâmlık mahallinde askerden başka kimse bulunamamıştı. Halbuki bir haftadan beri halk, Yıldız yolunu öğrenmişti. Bir taraftan nümayiş kafileleri, diğer taraftan birçok meraklı insanlar, her gün saray civarına geliyor; hiçbir kimse tarafından mümanaata uğramadan oralarda gezebiliyorlardı.

Buna binaen Cuma günü sabahleyin erkenden Yıldız Yokuşu adam almıyor; selâmlık mahallini kâmilen ahali kap-

lıyordu. Öğleye doğru saray kapısı ile Hamidiye Camisi'nin arası bir mahşer hâlini almış, usulen selâmlığa gelen alay ve taburlar bile geçecek ve yerleşecek yer bulamamışlardı. Saray halkı, bu izdihamdan endişe içindelerdi. Birkaç defa tüfekçiler ve saray muhafızı askerler vasıtasıyla halkın dağıtılmasını Abdülhamid'e teklif ettiler. Fakat Abdülhamid, kendi mensuplarının halka müdahalesini istemedi:

— Zinhar, siz karışmayınız. Said Paşa şimdi gelir. Elbette bir çaresini bulur, dedi.

Mutad olan saatte Sadrazam Said Paşa geldi. Saraya girer girmez, karşısına BaşMabeyinci Nuri Paşa ile Kurenadan ve Seccadecibaşı İzzet Bey'ler dikildiler:

— Aman Paşa Hazretleri, şu izdihamı dağıtınız. Efendimiz de irâde buyuruyor, dediler.

Said Paşa derhal cevap verdi:

— Efendimizin bu irâdeleri, kabili icra değildir.

Said Paşa'nın bu cevabını derhal Abdülhamid'e arz ettiler. O esnada büyük bir endişe içinde bulunan Abdülhamid, bu anifâne *(kabaca)* cevaptan fenâ halde kuşkulandı. Bu vaziyette, şahsına karşı suikasttan, hal'e kadar birçok sebepler aradı ve:

— Bilirim kendileri idârelidir. Kimseyi rencide etmeden halkı uzaklaştırabilirler, diye tekrar Said Paşa'ya haber yolladı.

Fakat Said Paşa, bu defa daha sert ve daha kat'î bir lisânla cevap verdi:

— Ben, halka karşı bir şey yapamam, isterlerse kendileri yaptırsınlar.

Abdülhamid bu cevaptan büsbütün evhama kapıldı. Derin derin düşünmeye başladı. Şimdi ne yapılacaktı. Selâmlığa çıkmamak olamazdı. Halbuki bu vaziyette nasıl çıkacak, halka bu kadar yakın nasıl bulunacaktı?

Nihayet Hünkârın aklına şöyle bir şey geldi:

— Pekala. Şu halde, kendisi bir arabaya binsin. Benim önümde gitsin. Bari bu suretle yol açsın.

Said Paşa, buna da cevap verdi;

— Ben, Sadrazamım, gerdune-i hümâyuna yol açmak, Gidiş müdürünün ve saray hademelerinin vazifesidir.

Abdülhamid, bu son cevaptan büsbütün şüphelenmiş ve artık, Said Paşa'nın, kendisine bir suikast hazırladığına kat'iyetle hükmetmişti. Ezan vakti çoktan gelmiş ve geçmişti. sarayın önüne toplanan halk, mütemadiyen saatlerine bakıyor:

— Vakti geçti galiba selâmlık olmayacak, diye söyleniyorlardı.

Abdülhamid meyus ve müteessir bir halde, Küçük Mabeyin Dairesi'nin salonunda, bastonuna dayana dayana dolaşıyor, bu müşkül vaziyete bir hâl çaresi arıyordu. Bu aralık, Nuri Paşa salona girdi:

— Efendimiz. Yeni zaptiye Nazırı Ziver Bey kulları gerdune-i hümâyun *(sultan arabası)* önünde gidecekler. Ve yol açılmasını temin edecekler, dedi.

Abdülhamid, birdenbire fenâ halde öfkelendi. Demek ki, kendisi sadece Ziver Bey'in himayesinde bulunacak ve şayet bir vaka olursa, Said Paşa selâmette kalacaktı. Elindeki bastonun ucunu hiddetli hiddetli yere vurarak:

— Said Paşa'ya söyleyiniz. Çabuk üniformasını giysin, Ömer Rüştü Paşa ile beraber arabada benimle birlikte olacaklar, diye bağırdı ve sonra, aynı öfke ile homurdandı:

— Hele bir kılıma hata gelsin. Vallahi, billahi, tallahi. En evvel onun kafasını parçalarım.

Nuri Paşa, bu irâdeyi tebliğ için salondan çıkarken, Abdülhamid de yandaki hususi odasına geçmiş. Bürosunun gözünü çekmiş. Al kadifeden yapılmış bir kutu içinden iki Simit Vesson markalı revolver çıkararak ceketinin ceplerine yerleştirmişti.

Dışarda halkın sabırsızlığı son dereceyi bulmuştu. Saray kapısından caminin arkasına kadar bir mahşer gibi yığılan halk, yüksek sesle konuşuyor; üstüne çıkanların sıkletine tahammül edemeyen ağaç dalları çatır çatır kırılıyor, bu, otuz kırk bin kişinin gürültüsü, sarayın yüksek duvarlarını aşıyor; korkunç

bir uğultu halinde, her tarafa dağılıyordu. Hususi bendegân, harem kapısının önüne toplanmışlar, telâşlı telâşlı konuşuyorlardı, öfkesinden kıpkırmızı kesilen Tüfekçibaşı Tahir Paşa ile hiddetinden mütemadiyen sakalını karıştıran ikinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket Paşa karşı karşıya geçmişler.

— Efendimiz böyle yapmayacaklardı. Böyle olduktan sonra, artık bu sarayda bizlere ne lüzum kaldı? diye söyleniyorlardı.

Asıl telâş, Harem Dairesi'nde idi. Şimdiye kadar, Abdülhamid'in sesinden daha hâkim bir ses duymamış olan kadınlar; her Cuma günü işittikleri muzika seslerine, at kişnemelerine mukabil şimdi bu korkunç uğultuyu duydukça sinir buhranları geçiriyorlar:

— Efendimizi dışarı çıkarmamak için ne yapalım? Diye oradan oraya koşuyorlardı.

Başkadınefendi dairesinde Kur'anlar açılmış, "inna fetahna leke..." suresi tilâvet olunuyor. Diğer dairelerde, "Ayetülkürsüler" bin bir "İhlâslar" okunarak Daire-i Hümayuna doğru üfleniyor, Velinimet, sebebi devletleri olan Efendilerinin selâmetleri için evliyalara, enbiyalara binlerce nezirler ve kurbanlar adanıyordu.

Saat alaturka tam, beşi on geçiyordu. Birdenbire saltanat kapısının iki kanadı birden açıldı. Tiz ve tannan bir boru sedası büyük Mabeyin dairesinin duvarlarında dalgalı akisler yaptı. Otuz bin ağızdan çıkan bir tek kelime, gürültülü bir sağanak gibi, o insan mahşerinin üstünde dolaştı:

"Geliyor"

Mabeyin muzikası, Marş-ı Hamidi'yi çalmaya başlamıştı. En evvel gür sesli bir hoca:

— Padişahım çok yaşa, diye bağırdı.

O anda sanki bir volkan kaynadı. Otuz bin kişi, seslerinin bütün kudretiyle haykırıyor, altmış bin el birbirine çarpıyor, şuursuz, idraksiz, hedefi meçhul olan, çılgın ve heyecanlı bir nümayiş, coşkun bir tufanın bin bir sesten mürekkep olan uğultusu gibi uzuyordu.

Her Cuma günü, tunçtan dökülmüş birer heykel gibi sessiz camid asker dizilerinin arasından sükûnetle geçmeye alışmış olan Abdülhamid aklına ve hayaline sığmayan bu sahne ile karşılaşınca, birdenbire ürkmüş, rengi kül kesilmişti. Kulağını kamçılayan bu sesler, acaba ona neyi ifâde ediyordu? O kadar korktuğu millet, işte karşısında idi. Eğer parmaklarını uzatsalar onu tutacaklar ve bir anda parçalayacaklardı.

Abdülhamid'in elleri bir anda ceketinin ceplerine kaydı. Elleri, revolverinin sedefli kabzelerine dayandı. Araba saray kapısından üç beş adım uzaklaşır uzaklaşmaz, etrafını büsbütün halk sarmıştı. Otuz üç sene, en emin olduğu birkaç insandan başka yanına bir tek ferdi bile yaklaştırmayan, Kendi milletinin efradını korkunç birer ejder gibi tanıyan Abdülhamid, nihayet korktuğuna uğramış, daima hayatını siyânet eden sırmalı silâhşorlarından, çelik süngülerinden birdenbire ayrılıvererek nihayet o kadar korktuğu bu milletin arasında, tek başına kalmıştı.

Arabanın çamurluğuna birdenbire bir genç atladı. Abdülhamid'in kulağının dibinde:

— Padişahım! Sen milletine, milletin sana kavuştu. Binler yaşa, diye bağırdı.

Bu ses, çılgın bir alkış tufanı ile karşılandı.

— Kahrolsun hafiyeler. Kahrolsun padişahımızı bizden gizleyenler. Gebersin onun yüzünü bize göstermek istemeyenler.

Abdülhamid'in çehresi birdenbire kızardı. Hemen, yerinden fırladı. Sol eliyle kılıncına dayandı. Hiç bir sefire, hiç bir hükümdara göstermediği geniş bir jestle sağ elini kaldırdı. Halkı selâmladı. Ağzını açtı:

— Siz de. Siz de, dedi ve arkasını tamamlayamadı.

Şimdi Abdülhamid'in gözlerinde iri yaş taneleri parlıyor, kızarmış yanaklarının üstünden kayarak, kırçıl ve boyalı sakalının arasına yuvarlanıyordu.

Kendisi ile beraber ayağa kalkan Said Paşa ile Rüştü Paşa'nın yüzlerine baktı. Bir şey söylemek istedi. Fakat söyleyemedi.

Yalnız Rüştü Paşa'ya, oturmasını işaret etti. Said Paşa, ellerini göğsünde kavuşturmuş, arabanın ihtizazına mukavemet edemiyor, sağa sola sallanıyor. Korku ve evhamdan büyüyen gözleri, manasız ve hedefsiz bir halde sağa sola kayıyordu. Altın koşumlar içinde, mağrur başlarını sallaya sallaya kendilerine yol açan munis atlar, gerdune-i saltanatı yokuştan yavaş yavaş indirirlerken Abdülhamid sağa sola selâm vermekte devam ediyor, kendisine bu kadar coşkun bir muhabbet gösteren milletine karşı otuz üç sene gösterdiği itimatsızlıktan dolayı pek büyük bir hicap ve teessür hissettiği açıktan açığa görünüyordu.

Camiye kadar ayakta duran ve sağındaki, solundaki halkı mütemadiyen eliyle selâmlayan Abdülhamid, bu müddet zarfında Said Paşa'yı da oturtmamış karşısında divan durdurmuştu. Hünkâr, şüphesizdir ki, bununla bir şey kastetmek istiyordu. Onun bu hareketini birçok manalarla tefsir etmek mümkündür.

Fakat biz bu hususta kehanet göstermekten içtinap ederek sadece Abdülhamid'in bizzat söylediği sözleri tekrar etmekle iktifa eyliyoruz. Hünkâr, daha iki gün evvel Başkâtip Tahsin Paşa'ya:

— Said Paşa, artık bana ehemmiyet vermek istemiyor. Benden ziyade halkın teveccühüne mazhar olduğunu zannediyor. Fakat onun bu düşüncesinin aksi sabit olacaktır, demişti.

Demek ki Abdülhamid, Mutlakıyet devrinde olduğu gibi Meşrutiyet'in ilânından sonra da Said Paşa'ya emniyet ve itimat edememişti. Senelerden beri birbirine karşı türlü vehimler ve gizli kinlerle yaşayan, fakat yine birbirinden ayrılmayan bu iki mühim şahsiyet, bu gün de aynı vaziyeti muhafaza ediyorlardı.

Said Paşa, biraz evvel Abdülhamid'i müşkül bir vaziyette bırakmıştı. Selâmlık Meydanı'nı dolduran ve Meşrutiyet'in neşesiyle azami derecede sarhoş olan bin bir çeşit halkın arasından, Abdülhamid'in geçebileceğini hiç zannetmiyor; her müşkül vaziyette olduğu gibi bu defa da kendisine müracaat eden hünkâra karşı nazlanıyor; millet denilen kuvvetin azamet

ve kudreti karşısında[152] onun bütün bütün haşmet ve şevketini söndürerek, belki de mazideki çektiklerinin intikamını almak istiyordu. Bunu, herkesten evvel ve herkesten dana iyi hisseden, şüphesiz Abdülhamid olmuştu. Fakat Abdülhamid'in hususi bir hâlet-i rûhiyesi vardı. Âdi meselelerde büyük bir telâş gösteren bu Hükümdar, büyük ve tehlikeli vaziyetlerde fevkalâdelikler yapar; evham ve endişesini muvakkat bir cesaretle kapardı. Nitekim bu defa da böyle yaptı. Mukadderatına boyun eğen ve kendi ayağı ile maktele giden bir mahkûm gibi saraydan çıktı. Lâkin halkın büyük ve muhabbetkâr tezahüratiyle karşılaşır karşılaşmaz, geniş bir nefes aldı. Said Paşa'nın gizli his ve emellerine ağır bir darbe vurmak zamanının geldiğini derhal anladı. Caminin binek taşında arabadan iner inmez sadrazama döndü ve:

— Evlâtlarımdan hiç farkı olmayan ahaliye tebliğ ediniz, gösterdikleri asar-ı memnuniyetten ziyadesiyle mahzuz oldum. Cümlesinin bahtiyar olmasını temenni ederim, emrini verdi.

Hiç şüphesizdir ki Said Paşa, bu irâdenin ihtiva ettiği maksat ve manayı derhal keşfetmiş ve Abdülhamid'in bu meselede de kendisine galebe çaldığını hisseylemişti.

Artık bu iki büyük cambazın, aynı ipte oynayamayacakları muhakkaktı. Said Paşa, muvazenesinin sarsıldığını anlıyor; mevkisinde tutunabilmek için yegâne çare, padişahın Meşrutiyet'e karşı sadakatini şüpheli göstermekti. Esasen memleketin münevver kısmı da bu endişe içinde idi. Said Paşa, bu hisleri harekete geçirmek istiyor; meselâ, affı umuminin ilânını, hafiyeliğin ilgasına dair icap edenlere emirler isdarını tacil ediyor ve sonra, bu suretle hareketin sebep ve manasını anlamak isteyenlere sanki bir demir parçasıyla tazyik görmüş gibi yerinden fırlayarak ve gözlerini büyülterek telâş ile:

"Teenni *(ihtiyat),* tabiidir, zaruridir. Teennisizlik neticesinde, ne devlet kalır; ne ben kalırım, ne sen kalırsın. Zira biz böyle akıbeti gayri malûm çok kararlar verip yine geriye almaya alışık

152- Said Paşa da bunu pek geç anlamıştı. Z. Ş.

olduğumuzdan ne kadar mümkün olursa o kadar ağır hatve atmamız icap etmektedir," diye ilân olunan Meşrutiyet'in ciddiyetinde şüphe gösteriyordu. 153

Said Paşa'nın bu sözlerini hâl ve vaziyet de teyid ediyordu. Gerek Babıali'de ve gerek sarayda, hiçbir şey değişmemişti. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, daha hâlâ etrafa lastikli emirler veriyor; Posta ve Telgraf Nazırı, vilâyetlere çektiği umumî bir telgrafnamede, "Evrak-ı matbuanın bir müddeti muvakkate için imrarına mümanaat olunmasını" tavsiye ediyordu. Muhaberatın, taarruzdan masuniyeti temin edilememişti. Halkın şikâyeti gün begün artıyor; Babıâli'ye gelip giden nümayiş kafilelerinin arkası kesilmiyor; hükûmet aleyhinde haykıra hay kıra en acı sözler söyleniyordu. Babıâli'ye gidip gelen vükelâdan bazılarına karşı da alenen husûmet gösterilmeye başlanmıştı.

"Ah, şu mektepler olmasa, Maarif bütçesini pek güzel idâre edeceğim." Dediği şayi olan Maarif Nazırı Haşim Paşa ile birçok isaet *(kötülük)* isnat olunan Dahiliye Nazırı Memduh ve Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'ya karşı halk köpürdükçe köpürüyor. Arabaları Babıâli Caddesi'nden geçerken bu koca nazırlara karşı yumruklar sallanıyor ve:

"Yuha" diye bağrılıyordu.

Nihayet, günün birinde Haşim Paşa, çok ağır bir hakaretle karşılaştığı için derhal istifaya mecbur olmuş, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa da selâmeti aynı suretle bir köşeye çekilmekte bulmuştu. Said Paşa, reisi bulunduğu devletin heyet-i âliye azalarına karşı yapılan bu hakaretleri görüyor, işitiyor; fakat saraya giderek:

— Al Padişahım emanetini. Arkadaşlarıma yapılan bu hakaret, aynı zamanda bana da racidir. Ben, bu şerait altında sadaret, yapamam, diyemiyordu.

Tabiidir ki, bu vaziyet karşısında, saray da hâdisata karşı lakayt kalıyor ve kendi işinin çıkarına bakıyordu.

Abdülhamid, mevkisini tahkim etmek ve etrafındaki kuvve-

153- O devrin Maliye Nazırı olan Ziya Paşa'nın gayrimatbu hatıratından aynen naklolunmuştur. Z. Ş.

tin sadakat ve merbutiyetini temin eylemekten, başka bir şey düşünmüyordu. Mabeyin Başkitabeti'nden Maliye Nezareti'ne yazılan tezkerede, "İkinci Fırkai hümayun zabıtan ve efradının haftalığından geçen haftalıkla beraber iki haftalığın defaten itası" hakkında emir verilmekle beraber, "Fatih dersiâmları efendilerin haftalıklarının derhal tesviyesi" irâde ediliyordu. Şundan da anlaşılıyordu ki Abdülhamid, başlıca korkulacak iki kuvveti yani, ulema ve asker kuvvetini elde tutmak istiyordu. Meşrutiyet'in manasını çok iyi bilen Ziya Paşa, Mabeyin Başkitabeti'nden aldığı bu tezkereyi çantasına atmış, hiç aldırmamış, hatta bu irâdei seniyeler mucibince paraları almak için gerek İkinci Fırkadan ve gerek ulema tarafından gelen tahsil memurlarını da başından savmıştı. Fakat irâde, tekid edildi. Ve tahsildar efendiler de, Ziya Paşa'nın karşısına dikildi. Bu efendiler, bir taraftan irâde-i seniye kuvvetinden diğeri de hürriyetin bahşettiği söz Serbestisinden cesaret alarak Maliye Nazırı'na yüksek sesle söylenmeye başladılar. Ziya Paşa, itidalini muhafaza etti. Bunları başından tatlılıkla defetmek istedi. Fakat şu suâl karşısında kaldı:

"Efendimizin irâdesi infaz olunmayacak mı?"

Bu suâlde zimnî *(üstü kapalı)* bir tehdit vardı. Meşrutiyet'in manasını anlamayan bu adamlara karşı artık güzel bir ders vermeye lüzum gören Ziya Paşa, derhal yerinden doğruldu:

— Padişahımızın irâdesi şüphesizdir ki infaz olunur. Lâkin bugün Meşrutiyet devrindeyiz. Artık eski devirdeki imtiyazları ve istisnaları zihinden çıkarmalıdır. Herkes, her müessese ne zaman hakkını alırsa, sizin fırkanız, sizin de hocalarınız o zaman hakkını alır. Böyle nâzik bir zamanda mesele çıkarmaya çalışmayınız. Ve bunu, gidip amirlerinize de anlatınız. Eğer yine şurayı burayı tacizde devam ederseniz, en evvel Padişahımız Efendimizi gücendirirsiniz.

Diye mukabelede bulundu. Ziya Paşa, bu sözlerin doğruca Mabeyne aksedeceğini biliyordu. Bunu bildiği için bu suretle hareket ediyor ve bir Meşrutiyet Maliye Nazırı'nın başka suretle hareket edemeyeceğini Abdülhamid'e ihsas etmek istiyordu.

Fakat Abdülhamid, henüz meşrutiyete alışamadı. Otuz üç sene zarfında olduğu gibi, yine her işi bir irâde ile halletmeyi arzu ediyordu. Nitekim ertesi günü Ziya Paşa'ya haber göndermiş, mabeyne celbetmişti. Ziya Paşa erkenden mabeyne gitmiş, bir hayli zaman Vükelâ odasında beklemişti. Bu esnada, huzurdan çıkan Said Paşa'ya tesadüf etti. Sadrazam, Ziya Paşa'ya:

— Vay efendim, zatıâliniz burada mısınız? Vakit, geç oldu. Mecliste, maliye işleriyle de görüşülecek. Bari çok kalmazsanız, dedi.

Ziya Paşa irâde-i seniye ile Mabeyne geldiğini ve işi bittikten sonra derhal avdet edeceğini söyledi. Muvakkaten veda ettiler ve ayrıldılar.

Fakat Said Paşa, derhal:

— Paşa hazretleri, Paşa hazretleri, diye Ziya Paşa'yı tevkif etti.

Ayaklarının rahatsızlığına rağmen Paşa'nın yanına kadar geldi:

— Rica ederim efendim, burada görüştüğümüze ve hele çok kalmayınız, çabuk geliniz dediğime dair kimseye bir şey söylemeyiniz, dedi.

Bu sözler, Said Paşa'nın bu esnadaki zihniyet ve tefekkürâtına en beliğ bir misal teşkili etmekteydi. Ziya Paşa fenâ halde sinirlenmişti. Çünkü İkinci Fırkanın ve hocaların haftalıklarının derhal tesviyesi hakkında Mabeyinci Bekir Bey vasıtası ile bir irâde tebliğ edilmişti.

Ziya Paşa artık sabredemedi. Bir Meşrutiyet Nazırı sıfatı ile Başkâtip Tahsin Paşa'yı, bulunduğu odaya celbetti. Şahsî dostluğun bertaraf edilmesini ricadan sonra, şu sözleri söyledi:

— Soruyorum size, Efendimiz Kanun-u Esasî'nin tatbikini ferman buyurmadılar mı? Kanun-u Esasî mucibince vükelâ mesul; Efendimiz mukaddes ve gayri mes'ul değil mi? Hâl böyle iken ne cesaret ve salâhiyetle, "İkinci Fırkanın maaşı verilsin, hocalara haftalık ita olunsun" diye tezkereler yazıyorsunuz? Bu saygısız, adamlar, Efendimizi tasdi ediyorlar. Efendimiz

de, bugünlerde yorgun olduklarından işin neticesini düşünemeyerek irâde buyuruyorlar; erbabı müracaatı hoşnut etmek istiyorlar.

Siz, Efendimizin en yakınında bulunuyorsunuz. Bu gibi şeyleri münasip bir lisânla niçin hatırlatmıyorsunuz. Sizin saray ıstılahınca sadakat dediğiniz şey bu mudur?

Ziya Paşa, Tahsin Paşa'nın bu sözlere muhatap olamayacağını pekâlâ biliyordu. Fakat o, bu sözlerin bilvasıta Abdülhamid'e aksedeceğini düşünüyor, Hünkarı keyfî irâdelerden vazgeçirecek bir teşebbüste bulunmakla vicdani bir vazife ifa eylemek istiyordu. Fakat Ziya Paşa, pek boşuna yoruluyordu. Çünkü bugünlerde her şey, hedefini şaşırmış birer oka benziyordu. Yukarıda yazdığımız misallerden de anlaşılacağı vechile, hükûmet denilen Babıâli ve sakinleri şu halde. Yıldız Sarayı'ndakiler de, bu halde idi. Halka gelince, hürriyet hudutlarını gittikçe genişletiyor herkes, her şeye karışmak için kendisinde bir hak buluyordu. Şımarıklık, azami dereceyi çoktan geçmişti. Vükelâ meclisinden yorgun argın çıkan Zihni Paşa ile Ziya Paşa akşam geç vakit Haydarpaşa vapuruna gelmişler. Kafalarını bir az huzur ve sükûn içinde bulundurabilmek için yandaki küçük kamaraya girmişlerdi. Kamaranın kapısı, birdenbire büyük bir gürültü ile açıldı. Göğsüne allı beyazlı uzun bir kurdele takmış olan bir adam içeri girdi. O anda bu küçük kamarayı sert bir rakı kokusu istila etti. Bu zat, mütemadiyen iki tarafa Paşalara selâm verdi. Vakit bir müddet sükût ile geçti. Sonra bu kokartlı zat, mestane nazarlarla Zihni Paşa'nın yüzüne baktı. Göğsünde taşıdığı altmış paralık kurdelenin verdiği bir gururla kabardı. Hürriyetin aşkına çektiği üç beş kadeh rakının tesiri ile söylemeye başladı:

— A, Paşa! Bu ihtiyarlıkta ne sürüklenip duruyorsun? Bak, millet senin hüsnüniyet ve istikametini takdir ediyor. Bazılarına yapılan hakareti, sana reva görmüyor. Artık sen de insaf et de, şu makamdan çekil. Yerini, iş görecek gençlere terk et.

Zihni Paşa, eski bir vezirdi. Senelerden beri hükûmetin ağır yükünü sırtında taşımış, bu uğurda saçını, sakalını ağartmıştı.

Jurnalci ve rüşvetçi değildi. Hiç bir leke ile kirlenmemişti. İhtiyar olmakla beraber daha bir hayli zaman, ilminden ve tecrübelerinden istifade edilebilirdi. Böyle olmakla beraber, acaba o sarhoş adam, bu eski ve temiz vezirden ne istiyordu? Onu mevkiinden kovarak, onun yerine acaba kimi geçirmek istiyordu? Eğer bu sarhoşluk ve bu sözler, sadece bu adama münhasır kalsa idi, tabiîdir ki, bu hâdise de bu satırlar arasında yer bulabilecek kadar nazarı ehemmiyete alınmazdı. Fakat bu sarhoş adam, o günlerin psikolojisine beliğ bir misal teşkil ediyor ve biraz sonra nakledeceğimiz mühim bir hâdiseye sebebiyet veriyordu. Bu ve daha bunun gibi hâdiseler, doğrudan doğruya Cemiyetin hatası idi. Ve Cemiyetin yaptığı inkılâbın daha ilk gününden başlamıştı.

Mutlakıyet devrinin hitam bulduğu gün, Cemiyetin bir program neşretmesi ve halka, inkılâbın hedefini gösterdikten sonra kendi arkasından sürüklemesi icap ederdi. Cemiyet, bunu yapmadı. Vakıa, Meşrutiyet'in ilânına takaddüm eden günlerde, Rumeli'de beyannameler neşredilmişti. Fakat bunlar, alelade birer ihtilâl dâvetnamesinden ibâretti. Bu beyannamelerde, yapılacak inkılâbın ruhuna, mantığına, şuuruna ve istikbaline ait hiçbir madde yoktu, işe, sadece Abdülhamid'i ve onun hükûmetine hizmet edenleri devirmekle başlanılmıştı. Fakat onları devirmeden evvel yerlerine birer adam hazırlanmamıştı işte bu programsızlık daha bir anarşiye sebebiyet vermiş ve cezası ilk günden itibaren Cemiyetin hesabına geçirilmişti.

Zihni Paşa ile Ziya Paşa, o sarhoş adama güzel bir ders vermekle kalmamışlar. Aralarında verdikleri karar mucibince hemen o gece istifanamelerini yazarak ertesi günü, Abdülhamid'e yollamışlardı. Said Paşa, bu iki büyük devlet adamının birdenbire kendisini terk edivermelerinden şaşırmış, zaten sağlam olmayan mevkiinin bütün bütün acı bir sukûta uğrayacağını anlamıştı. Derhal Zihni Paşa'ya haber göndermiş; eski hukuku ileri sürerek ve hâlihazırda memleketin geçirdiği buhran dolayısıyla hamiyetini tahrik ederek Paşa'ya istifasını geri aldırmış ise de Maliye Nazırı Ziya Paşa'ya karşı bir şey söylemeye

muktedir olamamıştı. Çünkü Ziya Paşa, istifanamesini sadece Abdülhamid'e göndermekle kalmamış, birer suretini de matbuata yollamıştı. Bu istifaname, hükûmetin o günlerdeki vaziyetini ve bu inkılâbın ehemmiyetine nazaran taşınılan zihniyeti açıktan açığa ortaya koyuveriyordu. Ve tarihin, mahkemesi huzurunda kendini kurtarabilmek için, mevcut hataları şunun bunun sırtına yükletmek isteyenlerin hakiki çehrelerini meydana çıkarıyordu.

Ziya Paşa istifanamesinde; Kanun-u Esasî'nin hâlihazırdaki tatbikat şekli, o kanunun istilzam ettiği mahiyette olmadığından bahsettikten sonra:

"Vükelânın, emniyet-i ahaliye mazhar olmaları, Meşrutiyet'in şeraiti esasiyesinden olup her ne kadar henüz Mebusani Millet toplanmamış olduğu cihetle emniyet rey talebine imkân yok ise de, Kanun-u Esasî'nin tatbikat evveliyesince itina ve sür'at gösterilerek bir dereceye kadar emniyeti umumiyeyi istihsal kâbil iken, Heyet-i Hazıra-i Vükelânın icraat ve teşebbüsatında faaliyeti matlube görülememesi, vatan ve millet hakkında bazı ahval-i maraziyenin hudûsuna sebep olabileceğinden, daha doğrusu, kendim de dahil olduğum halde, heyet-i mezkûre, memleketin ihtiyacat acilesi esbabını ihtizar edebilecek kifayeti haiz olmadığından" gerek hâkipayi maalî arayı hilâfetpenahîlerine, gerek milleti muazzamai Osmaniyeye karşı olan sadakatime binaen Maliye Nezaretinden af buyurulmaklığımı istidaya müsareat eylerim," diyordu.

İttihat ve Terakki tarihi ile sıkı bir münâsebeti olduğu biraz sonra anlaşılacak olan bu istifaname açıktan açığa gösteriyordu ki, hükûmet derin bir çukura doğru yavaş yavaş kayıyordu. Vatan ve millet hakkında Ziya Paşa'nın tahmin ettiği "bazı ahvali gayri maraziye" zuhur etmeye başlamıştı. Hükûmetin atıl ve meflûç kalması. Başta Sadrazam Said Paşa olduğu halde hükûmet erkânının daha hâlâ Meşrutiyet'in ciddiyetine inanmaması hakikî hürriyetperverleri tereddüde düşürmüş. Edirne'de, Edirne ve İstanbul'u, belki de bütün Anadolu'yu kana boyamak istidadını gösteren Rûşeni Vak'asını. Bursa ve

İzmir'de, Anadolu'nun bazı yerlerinde de ilk irtica hareketlerini husûle getirmişti154.

Aynı zamanda Abdülhamid, Ziya Paşa'nın istifanamesini kıymetli bir vesika gibi dürmüş, bükmüş; bürosunun gözüne yerleştirmişti. Şüphesizdir ki, bunu Meşrutiyet'in ilk gününden beri kendisine dirsek çeviren Said Paşa aleyhinde kıymetli bir vesika olarak istimal edecekti. Hatta Abdülhamid pek kurnazca hareket etti Ziya Paşa'nın bu istifanamesini görmemezlikten geldi, esbabını sordurmadı; kabul ettiğine dair bir cevap vermedi. Geri aldırmak için bir teşebbüste bulunmadı. Fakat Ziya Paşa kendisini istifa etmiş addediyor; Erenköyü'ndeki köşkünden İstanbul'a inmiyordu

Üç gün sükût ile geçti. Regaip Kandili gelmişti. Tebrik için saraya gitmek adetti. O gün Ziya Paşa da ikindiye doğru saraya gitti. Mabeyinci Nuri Paşa'nın odasına alınarak izaz ve ikram edildi. Bu esnada Mabeyinci Bekir Bey içeri girdi. Ziya Paşa'yı Vükelâ odasına dâvet etti. Usûlen selâmı şahane tebliğ etmek icap ederken, bundan bahsetmeyerek doğrudan doğruya:

— Efendimiz buyuruyorlar ki: "İstifa etmiş. Bunun icabını düşünürüz. Lâkin istifanamenin gazetelerle neşredilmesinden maksat nedir?" dedi.

Suâl biraz sert ve saray nezaketine gayrı muvafıktı. Fakat açıktan açığa anlaşılıyordu ki, bundan da Abdülhamid'in bir maksadı vardı. Tabiîdir ki, Ziya Paşa derhal bunu anladı. Ve içine biriken dertleri tamamıyla ortaya boşalttı:

— Efendimizin, hakkı şahaneleri var. Meşrutiyet kaidesince, istifanamenin yalnız kabine reisine verilmesi iktiza eder. Fakat ben, bir nüshasının da hâk-i pay-ı âliye takdiminde ve gazetelerle neşrinde bir fayda düşündüğüm için böyle yaptım. Bundan da maksadım şudur. Bu kabinenin devamı kat'iyen caiz değildir. Çünkü halk, kabine erkânından bazılarını alenen tahkir etmiş, Yüzlerine tükürmüş, arabalarına çürük domatesler atmışlardır. Kabine erkânının bu kadar tahkir ve terzil edildiğini gören bir kabine reisinin, nasıl olup da bu halleri Efen-

154- Sırası geldikçe bunlardan bahsedeceğiz. Z. Ş.

dimize arz etmediğine, eğer arz etti ise, böyle nâzik günlerde, Efendimizin nasıl olup da bunları değiştirmediğine hayret ediyorum. Ben, böyle her an hakârete maruz olan bir heyet ile teşriki mesai edemem, izzeti nefsim, buna müsait değildir. Bunun için istifa ettim ve istifanamemi gazetelerde okuyan sair vükelânın da bundan ibret alarak istifa edeceklerini zanneyledim. Fakat görülüyor ki, herkes yerinde duruyor. Hiç kimse, mevkiini terk etmek istemiyor. Şimdi, Efendimize bunları arz ederken şu istirhamımı da unutmayınız. Hâkipayilerine, yüz sürerim. Jurnalcilik ve saire ile kirlenmemiş zevattan yeni bir kabine teşkili asbabına tevessül buyursunlar. Bir haftadan beri geçirilen zaman gibi, bundan sonra da idâre-i maslahatla işin yürüyeceğini zan buyurmasınlar. Bugünkü Heyet-i Vükela hakkında halkın hissiyatı büsbütün başkadır. Galeyan gittikçe artıyor. Neticede, vahamet muhakkaktır.

Bu sözleri dikkatle dinleyen Mabeyinci Bekir Bey, Abdülhamid'in huzuruna gitti ve bir müddet sonra avdet etti.

— Efendimiz; "Merak etmesin. İki güne kadar her iş yolu girer" buyuruyorlar. Ve "İkinci Fırka'nın haftalıklarını tehir etmesin, versin" diye irâde ediyorlar, dedi.

Ziya Paşa, bu irâdenin garabetine hayret ederek:

— Aman efendim. Ben Maliye Nazırlığı'ndan istifa edeli üç gün oldu. Bugün usulen Kandil tebrikine geldim, diye cevap verdi ve yine, istifasının kabûlüne veya adem-i kabulüne dair kat'i bir söz geçmeden, saraydan avdet etti.

Bu, hiç bir tarihte görülmemiş ve işitilmemiş bir mesele idi. Koca bir inkılâp oluyor. Bu inkılâp esnasında Maliye Nezareti gibi mühim bir makam, günlerce boş kalıyor. Yüzlerce, binlerce iş sahiplerinin muamele ve işleri tamamen felce uğruyor. Tabiîdir ki bankalar ve ticaret mahfili bundan zararlar görüyor, Kabine reisi olan zat ise, sadece -Ziya Paşa'nın istifanamesini gazetelerle ilân ettirdiğinden dolayı- hükümdara şikâyette bulunmakla iktifa ediyor. Maliye Nezareti'ndeki boşluğu doldurmaya ehemmiyet bile vermiyordu.

Ruşeni Bey[155]

Meşrutiyet'in ilk gününden beri Babıâli'nin takındığı tavrı hareket; nihayet, muhtemel olan neticeleri vukua getirmişti, İstanbul'da, kulaktan kulağa:

"Edirne'de, büyük bir ihtilâl olmuş."

"İkinci Ordu, isyan etmiş, İstanbul üzerine yürüyormuş."

"Edirne'de ordu ikiye ayrılmış. Bir tarafı Meşrutiyeti, diğer tarafı da eski idâreyi istiyormuş."

Gibi sözler deverana başlamıştı. Bu korkunç şayialar, borsada ve ecnebi mahafilinde çirkin akisler yapıyor memleketin zaten metin esaslara istinad etmeyen iktisadiyatını, derin bir uçuruma doğru yuvarlıyordu.

Çıkan şayialar, asılsız değildi. Edirne'de, hakikaten mühim bir hâdise zuhur etmiş. Tunca ve Meriç vadilerini kızıl kanlara boyayacak bir istidat göstermişti.

Bunun yegâne sebebi de Babıâli'nin aldığı vaziyete karşı gerilen sinirlerdi. Selânik'te, Rumeli vilâyetlerinden gelen murahhaslardan mürekkep heyet, Said Paşa hükûmetinin emniyet bahşolmayan muamelâtından endişelere düşerek Meşrutiyeti tehlikeden korumak için tedbirler almakla meşgul iken, Edirne birdenbire karışmış. Askerî bir ihtilâl başlamıştı. Meşrutiyet ve İttihat Terakki tarihinde Ruşeni Vakası namıyla maruf olan bu hâdise ilk irtica hareketidir.

Ruşeni Vak'ası'nın mahiyetini lâyıkıyla kavrıyabilmek için bir hafta evveline kısa bir dönüş yapmak lâzımdır. Temmuzun dokuzuncu günü Merkez-i Umumî'nin talimatını hâmil olan Mithat Şükrü Bey'in Serez'e geldiğini yazmıştık.

Serez'de, bu talimat mucibince Meşrutiyet'in ilânı hazırlıkları yapılırken, büyük bir endişe de hüküm sürüyordu. İkinci Ordu, tamamen Cemiyete mal olmamıştı.

Edirne ile Serez arasında mühim bir merkez olan Drama'da Cemiyet, taraftar kazanamamıştı. Çünkü mutasarrıf, mabey-

155- Hasan R. Barkın

ne mensuptu ve Cemiyete mensubiyetleri şüpheli olanları, sıkı bir tarassut altında bulunduruyordu. Buna binaen Serez ve Selânik'i emniyet altına almak için Drama'ya bir kuvvet gönderilmesine, Temmuzun onuncu günü orada da Meşrutiyet'in cebren ilân edilmesine karar verilmişti.

Bu işi, erkânıharp yüzbaşılarından Giritli Ruşeni Bey[156], deruhte etti. Maiyetine yedi zabit ile en uygun efraddan kırk nefer ve bir alay sancağı verildi. Bu heyet Temmuzun 10'uncu günü sabahı trenle Drama'ya gitti. O gün Jandarma Müfettiş-i Umumisi Robilân Paşa da Drama'ya gelecekti. Bunun için Drama'da bulunan Jandarma tensikine memur İngiliz zabitleri istasyona gelmişlerdi.

Tren durup ta Ruşeni Bey'le arkadaşları istasyona iner inmez, Ruşeni Bey derhal askeri saffi harp nizamında dizdirdi. Yüksek sesle:

— Silâh doldur, süngü tak! Emrini verdi.

Silâh şakırtıları İngiliz zabitlerini hayret ve dehşet içinde bırakmış. Oraya birçok halkı, toplamıştı. Ruşeni Bey, halkın karşısına çıktı.

"Bugünden itibaren devlet idâresinin değiştiğine ve şu andan itibaren de Meşrutiyet idâresinin ilân edildiğine. Ordunun bu işe azmettiğine. Her kim olursa olsun, en küçük muhalefette bulunacakların derhal süngüden geçirileceğine" dair kısa bir nutuk verdi.

Ve sonra, askerin önüne düşerek şehre doğru ilerledi. Bu esnada orada bulunan İngiliz zabitlerinden kaymakam Tirel, derhal atına atlamıştı. Hıristiyan mahallelerine koşarak halkı her ihtimale karşı müteyakkız bulundurmaya masruf bir faaliyete başlamıştı. Ruşeni Bey, bunu haber aldığı halde hiç aldırmadı. Kendi işine baktı. Şehre girerken durdu. Rumca ve Türkçe nutuklar söyledi. Maksadı halka izah etti. Şehre girdi. Hükûmet Dairesi'nin önünden geçerken, jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nedim Bey jandarma bölüğüne derhal silâh başına emrini verdi. Hükûmet dairesinin önüne çıkardı:

156- Şimdi Meb'us. Z. Ş.

— Ananız sizi bugün için doğurdu, diye başlayarak kısa bir nutuk söyledi ve o andan itibaren Bölüğü ile meşrutiyetperverlerle beraber olduğunu ilâve etti.

Nedim Bey esasen Cemiyete dâhildi ve vaziyetin şehir dahilinde bir yıldırım süratiyle şayi olması üzerine Cemiyete mensup olanların hükûmet civarına toplanmasını sağladı.

Bunların mecmuu, dört zabit ile yetmiş, seksen kişiden ibâretti. Bu esnada, Cemiyet azaları büyük bir heyecan geçiriyorlardı. Cemiyete mensup olanlardan Uncu Hüseyin Efendi isminde bir zat, boylu boyunca askerin önüne yattı:

— Allah aşkına, üstüme basınız da geçiniz. Ben bu mesut günü gördükten sonra, artık yaşamak istemem, diye haykırarak ağlamaya başladı.

Buraya kadar cereyan eden sahneler, pek parlaktı. Fakat şimdi kışlaya gidilecek. Acaba, orada ne olacaktı? Herkes, kulaktan kulağa bu suâli sorarken, Ruşeni Bey tekrar askerin önüne geçti. Dalgalanan ayet yazılı sancağın temevvüçleri altında kışlanın önüne geldi. Askere, tevakkuf emri verdi.

Kışladaki zabit ve neferler, her şeyden bihaber, gelenlerin kim olduğunu birbirlerinden soruyor ve müteredditbulunuyorlardı. Ruşeni Bey, zabitan ve efradı çağırdı. Bunların arasında kumandan Miralay Rasim Bey merhum da vardı. Ruşeni Bey ortaya çıktı:

— Muhterem silâh arkadaşlarım. Size şu anda Üçüncü Ordu'nun bir mümessili sıfatı ile hitap ediyorum. Bugün ordu, zalim ve müstebit bir hükûmetin aleyhine kıyam etmiştir. Bu hükûmet devrilecek ve yerine âdil, meşrutî bir hükûmet geçecektir. Şu anda bütün Rumeli'de meşrutiyet ilân edilmiştir, işte biz de burada Meşrutiyeti ilân ediyoruz. Bize karşı gelenler, ancak süngülerimize cevap verecektir, diye bir nutuk irâd etti ve sonra kendi müfrezesine dönerek:

— Arkadaşlar, bunlar da sizin kardeşlerinizdir. Bunlar da sizin gibi Meşrutiyet için aynı safta can vereceklerdir. Haydi, koşunuz, birbirinize sarılıp, öpüşünüz, emrini verdi.

İki taraf büyük bir heyecan içinde birbirlerinin kucaklarına atıldılar:

— Yasasın, Meşrutiyet. Yaşasın Ordu, diye haykırmaya başladılar.

Bir saat zarfında, kışlada bulunan Redif Taburu kâmilen tahlif edildi. Ve icap eden tertibat alındıktan sonra hükûmet dairesine gidildi. Mutasarrıf Ziya Paşa evinden celbedildi. İki zabitin revolverle tehdidi karşısında, meşrutiyete sadık kalacağına dair yemin ettirildi. Aynı zamanda Çerkeş Hoca namı ile meşhur olan ve öteden beri Cemiyet aleyhinde propaganda yapan Musa Kâzım Efendi yakalanarak meydana getirildi. Şimdiye kadar yaptığı münâsebetsizlikler birer birer yüzüne karşı söylendi:

— Milletin böyle mesut bir gününde senin murdar kanını dökmek istemiyoruz. Fakat bundan sonra çeneni tut, diye sıkı bir tembih verildikten sonra affedildi.

Bu sırada kaymakam Tirel hükûmete geldi. Ve memleketin sükûnetini velveleye vererek Hıristiyan ahalinin büyük korkular geçirmesine sebebiyet verdiğinden dolayı Ruşeni Bey'i protesto etti. Ruşeni Bey, soğukkanlılığını muhafaza ederek:

— Kaymakam Bey, yapılan işler, memleketimizin hayat ve istikbaline ait bir programın aynen tatbikinden başka bir şey değildir. Siz memleketimizin bir misafirisiniz. Ve öyle zannederim ki, yakında da pasaportunuzu alıp geldiğiniz yere gideceksiniz. Size tavsiye ederim, misafirliğinizi hüsnü istimal ediniz ve arkanızda iyi bir hâtıra bırakarak avdet ediniz, dedi.

Bu haklı sözlere cevap bulamayan kaymakam Tirel Bey de çekilip gitti. Hatta o akşam, Ruşeni Bey'in şerefine parlak bir ziyâfetle beraber, mükemmel bir de tarziye verdi

Hükûmetteki bu işler bittikten sonra Ruşeni Bey Telgrafhaneye yerleşti. Elindeki -Merkez-i Umumî'den Mithat Şükrü Bey'in getirdiği talimatname mucibince, İstanbul ve mülhakat ile muhabereye başladı. Serez'de yapıldığı gibi saray, tecdidi biatiyle tehdit edildi. Nihayet 11 Temmuz günü öğleye doğru,

Meşrutiyet'in ilânına dair irâde sadır olduğu İstanbul'dan bildirildi.

Çok gariptir ki, gerek İstanbul'dan ve gerek kazalardan muvafık cevap alındığı halde Edirne'den hiçbir cevap gelmiyor, bu da Ruşeni Bey'i ve arkadaşlarını telâşa düşürüyordu. Cemiyet kuvvetinin Edirne'de zayıf olduğu biliniyordu. Fakat ne de olsa, bir hareket, bir teşebbüs bekleniyordu. Bu hareket zuhur etmeyince Ruşeni Bey'le arkadaşları müzakere ettiler. Yavaş yavaş Edirne'ye yaklaşmaya karar verdiler. Gümilcine, İskece, Dedeağac'a gittiler. Nutuklar verdiler. İyi neticeler istihsal ettiler. Halk bu heyete ve Meşrutiyete büyük alâkalar gösterdi. Hatta Ruşeni Bey'in arabasının atlarını söktüler. Kendileri arabayı çektiler. Heyecan gittikçe arttı. Edirne'ye doğru dalgalandı. O esnada İkinci Ordu seryaveri Kaymakam ..... Bey Dedeağaç'ta bulunuyordu. Ruşeni Bey'e geldi. Edirne'ye dâvet etti. Aynı zamanda, vaziyetten haberdar olan Edirne Cemiyetçileri tarafından da dâvetnameler gelmişti.

Ruşeni Bey'le arkadaşları bir müzakere daha yaptılar. Üçüncü Ordu'dan, İkinci Ordu'ya selâm götürmek bahanesiyle Edirne'ye gitmeye, orada da Meşrutiyet lehinde bir heyecan tevlid etmeyi kararlaştırdılar. Bu kararı Edirne'ye bildirdiler. Edirne'den heyetin rükûbuna hususî bir tren gönderdiler.

Bu esnada Edirne'deki vaziyet, şundan ibâretti:

Her ne kadar Meşrutiyet ilân edilmiş ise de, büyük nümayişler yapılmamıştı. Cemiyetin manen kuvvetli fakat maddeten zayıf bir mevkii vardı. Heyet-i İdâre'yi teşkil edenler ağırbaşlı ve ince düşünen zevattı. Bu zevat İstanbul'un pek yakın olması hasebiyle, her ihtimale karşı velveleli nümayişlerden çekiniyorlardı. O sırada Edirne'de külliyetli miktarda istibdal efradı *(görev süresi biten askerler)* bulunuyordu. Bunlar, ikide birde terhis tezkerelerini istiyorlardı. Fakat hükûmette para olmadığı için terhis edilemiyorlardı.

O devirde istibdal efradı daima birçok şımarıklıklar husûle getirir, hükûmet âciz bir mevkide olduğu için, bunları bir üslûbu hakimane ile idâre etmeye gayret gösterirdi. Meşrutiyet

ve hürriyetin manasını lâyıkıyla idrâkten âciz olan bu şımarık unsurun küçük bir işaretle büyük bir gaile ihdas etmesi pek çok muhtemel olduğu için Cemiyetin heyet-i idâresi gayet ihtiyatlı hareket ediyor. Meşrutiyet'in ruh ve gayesini halka hazmettirmek için sakin tedbirleri, faydasız heyecan ve nümayişlere tercih eyliyordu. Hatta askerî kıtalarda, bu inkılâbın manasını efrada tefsir eden İttihatçı zabitan bile gayet teenni ile idâre-i lisan ediyorlar, "Padişahımız, masumdur. Hiçbir meselede kabahati yoktur. Fakat etrafını alan bir takım kimseler, padişahımızı iğfal ediyorlar *(kandırıyorlar).* Milletten ayrı yaşatıyorlar, Maksat, bunları ıskat etmek ve padişahımızı bunların şerrinden masun eylemektir" diyorlar. Bu suretle askerin zihniyetine uygun bir şekilde hareketi muvafık görüyorlardı.

Edirne'de vaziyet bu merkezde olmakla beraber Üçüncü Ordudan İkinci Orduya selâm getiren heyete büyük bir merasim yapılmasına karar verilmişti. Karağaç istasyonuna, Meriç köprüsüne, şehrin medhaline, kışla meydanına büyük taklar yapılmış; bayraklarla donatılmış; yaşasın Meşrutiyet levhalarının arasına "Padişahım çok yaşa" levhaları da asılmıştı. Önlerinde, bandolar olduğu halde askerî kıtalar Karaağaç istasyonuna iniyor; halk da, akın akın bu kıt'aları takip ediyordu. Edirne'de, birdenbire bir heyecan uyanmıştı. İstanbul'dan gelen ve coşkun nümayişleri tasvir eden gazetelerin de bunda bir tesiri vardı. Nihayet hususi tren geldi. Ruşen Bey'le, refakatinde bulunan Drama eşrafından Rıza, Müddeiumumi muavini Azmi, Drama Jandarma Kumandanı Nedim Bey'lerle diğer zabitler trenden indi. Edirne heyet-i merkeziyesi tarafından pek hararetli bir samimiyet gösterildi. iki taraf birbirine sarıldı, öpüşüldü. Nutuklar irâd edildi. Halkın heyecanı harekete getirildi. Zafer taklarının altlarından geçilerek muazzam bir alayla hükûmete gidildi. Orada da nutuklar verildi. Halk, artık coşkunluğun azami haddine gelmişti.

Ruşeni Bey'le arkadaşları, arabalara binmiş, şehrin mühim müessesatını dolaşmaya başlamışlardı. Evvelâ Kışla'ya, Askerî Mektebi'ne, Belediyeye. Sonra da Rum Metropolithanesi'ne gidildi. Ruşeni Bey'in, fasih bir Rumca ile söylediği nutuk:

"Zito" Sedaları ile alkışlandı. Sonra, Bulgar, Ermeni, Musevi müessesâtı ziyâret edildi. Gittikçe artan coşkunlukla, halkın heyecanı ateşlendikçe ateşlendi. Halkın, galeyanı, Ruşeni Bey'in tahassüsatına büsbütün hararet verdi. Nutuk söylerken belindeki kılıcı göstererek:

— Bu, sadece bir demir parçası değildir. Vatanın müdafaasını temsil eden bir semboldür. Bugün belimizde sakin duran bu kılıç, vatanı uçuruma götürmek isteyen müstebit bir padişahın kafasını da keser, dedi.

Bu sözler, Meşrutiyetperverler ve çarçabuk bunlara uyuveren gösterişçiler tarafından şiddetle alkışlanırken; Meşrutiyeti hazmedemeyenlerin elinde de bir silâh olmuştu. Derhal, gizliden gizliye bir fesat kazanı, kaynamaya başladı. Askerin ve bilhassa istibdal askerlerinin arasına sokulan bu müfsidler:

— İşittiniz ya, o Erkânıharbin söylediklerini? Demek ki günün birinde padişahımızı öldürecekler. Yerine de, kim bilir kimi geçirecekler, diye askerin hissiyat ve maneviyatını sarsarlarken, erkânıharplere esasen garez olan bazı alaylı zabitler de:

— Mektepli zabitler, bizi aldatıyorlar, "Hürriyet, Meşrutiyet" diye bizi gâvurlarla müsavi tutuyorlar. Halbuki asıl maksatları, bizi Avrupalılara satmak. Kendileri de birer külâh kapmak, diye ordunun cahil unsurunu, münevverler aleyhine tahrik ediyorlardı.

Bugünden itibaren askerin dimağına, bir şüphe ateşi düşmüştü. Bu ateş, için için yanıyor, parlamaya bir vesile arıyordu. Ruşeni Bey'le arkadaşları, Meşrutiyet'in neşvesiyle sermesti sürur oldukları için, bütün bu zehirli ifadattan bihaber bir halde daha hâlâ dimağlarda inkılâbın nurlarını saçmaya çalışıyorlar. Mütemadiyen nutuklar, konferanslar veriyorlar. Meşrutiyet'in ilânına rağmen Kanun-u Esasîye riâyet etmeyen Sadrazam Said Paşa ile saray erkânını başından dağıtmayan Abdülhamid'e itimat caiz olmadığını iddia ediyorlardı.

Halbuki Ruşeni Bey'in, ayrıca bir fikri mahsusu vardı. O, otuz üç senelik zulüm ve seyyiatın âmili olarak yalnız Abdülhamid'i görüyor ve günün birinde Abdülhamid'in kendilerinden inti-

kam alacağını zannediyordu.

Buna binaen Ruşeni Bey, hazır İstanbul'da heyecanlı nümayişler devam ederken, İkinci Ordu'yu da hali işbaa getirmek ve buradan alınacak bir kuvvetle İstanbul üzerine yürümek, karışıklık esnasında Abdülhamid'i öldürerek bir emri vaki ihdas eylemek istiyordu. Ruşenî Bey bu fikrini arkadaşlarına da söylemişti. Fakat tatbiki için, Merkez-i Umumî'nin de fikrini ve kararını almak zarurî idi.

Bu esnada İngiltere hükûmetinin yeni İstanbul Sefiri Sir Lavter Avrupa treniyle İstanbul'a geliyordu. İstanbul'dan, sefiri Edirne'de istikbal için Hariciye teşrifatçısı Hayreddin Bey gönderilmişti. Hayreddin Bey'in Edirne'ye gelişi, derhal bir dedikodu husûle getirdi. Cemiyet erkânına ve bahusus Ruşeni Bey'e yaranmak isteyenler, geldiler:

— Hayreddin Bey'in sefiri istikbale gelmesi, bir bahanedir. Kendisi saraydan bilhassa gizli bîr vazife ile gönderilmiştir. Maksat, Cemiyetin buradaki kuvvetini gizlice anlamaktır, dediler.

İstanbul'a karşı kat'îyen emniyetleri olmayan Ruşeni Bey'le arkadaşları, derhal Hayreddin Bey'i buldurdular. İstasyondaki büyük otelin bahçesinde oturdular. Vazifesi hakkında istizahta bulundular. Hayreddin Bey, verdiği dürüstane cevaplarla, Ruşeni Bey ve arkadaşlarını kâfî derecede tenvir etti ve aleyhinde hâsıl olan şüpheleri tamamen sildi, O zaman Ruşeni Bey, saray ve Babıali hakkındaki tahassusatını Hayreddin Bey'e izah ettikten sonra:

— İstanbul'da bu maskaralıklar devam ettikçe, orası bizim için daima muzır ve tehlikeli bir yuva halindedir. Bu takdirde, gidip o yuvayı dağıtmak ihtiyacı hissedilecektir, İstanbul'a avdet ettiğiniz zaman gidiniz. Padişaha söyleyiniz. Meşrutiyeti ebediyen muhafaza edeceğine dair bize teminat versin ve bunun fiilî eserlerini göstersin, dedi

Hayreddin Bey şaşırdı. Kendisine böyle bir vazife tahmil edileceğini aklından, hayalinden bile geçirmemişti. Derhal:

— Benim vazifem, Hariciye teşrifatçılığıdır. Padişahı, ancak resmi günlerde vazifemin müsaid olduğu nisbette görürüm. Bunun haricinde, Padişahla bir tek söz konuşmuş adam değilim. Onun için bu vazifeyi deruhte edemem, cevabını verdi.

Fakat bu cevap, muhataplarını tatmin ve teskine kâfi gelmedi:

— Gideceksiniz ve söyleyeceksiniz, denildi.

Hayreddin Bey, müşkül vaziyette kalmıştı. Bu işten yakasını sıyıramayacağını anladı:

— Mademki istiyorsunuz. Gider, Hünkâra müracaat ederim. Fakat eğer beni huzuruna kabul etmezse, size yazarım, dedi ve işi, tatlıya bağladı.

Sefir geldi. Hayreddin Bey, vazifesini ifa ederek beraberce İstanbul'a avdet etti. Ve trenden çıkar çıkmaz, doğruca saraya gitti Bahçede Başkâtip Tahsin Paşa ile karşılaştı:

— Şevketmeap efendimizi görmek istiyorum. Cemiyetin Edirne şubesi tarafından kendilerine söylenecek bazı sözlerim var, dedi.

Başkâtip gitti, geldi:

— Efendimiz meşgul. Ne söyleyecekseniz, bana söyleyin. Ben kendilerine arz edeceğim. Böylece ferman buyurdular, cevabını getirdi.

Hayreddin Bey, zaten zorla karıştırıldığı bu işten müteessir bir halde idi. Şimdi bu müşkül vaziyette asabiyeti büsbütün galebe etti:

— Paşam! Ben işittiklerimi size söylemek için mezuniyet almadım. Oradaki Cemiyet erkânının söylediklerini harfiyen ve şifahen Zat-ı şahaneye arza mecburum. Size, bir tek söz dahi söylememe imkân yoktur. Gidiniz, böylece arz ediniz, diye mukabele gösterdi.

Başkâtip, yine huzura gitti, geldi. Bu sefer de:

— "Eğer söylemek istemiyorsa otursun, yazsın" diye ferman buyuruluyor, irâdesini tebliğ etti.

Şu anda Hayreddin Bey'in asabı epeyce bozulmuştu. Hatta o aralık yanlarına gelen Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa da söze karışmak istedi. Fakat Hayreddin Bey:

— Paşam! Siz karışmayınız. Mesele, sizin bildiğiniz işlerden değil, diye mukabele gösterdi.

Hayreddin Bey teşrifat odasına çekildi. Ruşeni Bey ve arkadaşlarıyla mülâkatını aynen naklettikten sonra Meşrutiyet'in tarafı seniyelerinden ebediyen muhafaza edileceğine dair teminatı kaviyye verilmediği takdirde, pek müessif hâdisatın zuhur etmesi muhtemel olduğuna dair de icap eden şeyleri söyledi.

Sarayda bu hâdise cereyan ederken, Babıâli'de de Said Paşa öfkesinden küplere biniyordu.

Hayreddin Bey'in sefirle Edirne'den avdet eder etmez doğruca mabeyn'e gittiğini ve orada bir ariza yazarak Abdülhamid'e gönderdiğini haber almış ve bundan fenâ halde kuşkulanmıştı.

Abdülhamid'e gelince: Hayreddin Bey'in arizasına sadece teşekkürle iktifa etmişti. O gün hem perşembe, hem de Kandil idi. Ertesi Cuma günü biraz evvel tafsilâtı ile yazdığımız Cuma selâmlığından sonra Abdülhamid saraya gelir gelmez derhal Büyük Mabeyin Dairesi'ne girdi. Yaverler ve hademeler koşup gelinceye kadar, pencerenin büyük camını bizzat kaldırdı. Dairenin önünde bulunan binlerce halka tekrar tekrar eliyle selâm verdi. Artık milletle kendi arasında; samimi bir rabıta husûle geldiğini göstermek istedi. Ve sonra, Çit Kasrı'na geçerek selâmlıkta hazır bulunan sefirlerin müctemian *(topluca)* huzuruna gelmelerini irâde etti. O gün selâmlıkta, Avusturya sefiri Marki Pallaviçini, İran sefiri Prens Rıza Daniş Han, İtalya sefiri Marki Imperyali, Amerika sefiri Lişman, Almanya sefiri Giderlen Fon Vahter, Rusya sefiri M. Nelidof, Romanya sefiri Papino, Fransa sefareti maslahatgüzarı M. Bop, Yunan maslahatgüzarı Boten, İspanya sefiri Marki dö Kampo Sağrado, Karadağ maslahatgüzarı Gregoviç bulunuyordu. Abdülhamid, Sadrazamı ve Hariciye Nazırını da celbetti. Bunların yanında sefirlere beyanatta bulunarak:

— Kanun-u Esasî, kât'iyen mevkii icraya konulmuştur. Bunun bir harfine bile muhalif harekette bulunanlar, emsaline ibret olmak üzere şiddetle tecziye edileceklerdir. Meşrutiyet'in ve Kanun-u Esasî'nin en büyük müdafii benim. Çünkü o, benim eserimdir. Bu sözlerimi, böyle devletlerinize bildiriniz, dedi ve sonra Amerika sefirine dönerek:

— Kanun-u Esasî'nin yeniden ilânından dolayı Reisi Cumhurunuz M. Ruzvelt'ten de bir tebrik telgrafnamesi aldım. Bu hususdaki memnuniyetimi de, selâmımla beraber ayrıca kendisine tebliğ ediniz, sözlerini ilâve etti.

Esasen her Cuma selâmlığında, merasimde mevcut bulunan sefirleri kabul etmek Abdülhamid'in âdetiydi. Fakat daima bunları ayrı ayrı huzuruna celbeder ve kısa süren mülâkatlarda, daima afakî sözler ve mebzul iltifatlarla geçerdi.

Bu gün bu suretle mevcut suferayı müçtemian huzuruna kabulü Abdülhamid'in vaziyete ehemmiyet verdiğine delâlet ediyordu. Nitekim. sefirlerin huzurdan çıkması üzerine Başkâtip Tahsin Paşa derhal Hayreddin Bey'e haber gönderdi. Odasına getirtti:

— Efendimiz, irâde buyuruyorlar. Suferaya resmen ve bizzat vaki olan beyanat ve teminatlarını, şimdi telgrafla Ruşeni Bey'e bildireceksiniz, diye bir irâde tebliğ etti.

Fakat iş, bununla bitmemişti. Ruşeni Bey, Hayreddin Bey'den bu mesele hakkında yazılan telgrafname ile beraber, İstanbul'dan Selânik'e gitmek üzere hareket eden Merkez-i Umumî'nin İstanbul murahhaslarından Binbaşı Hafız Hakkı ve Rahmi Bey'lerden de bir telgraf almıştı. Bu telgrafta:

"Kuleliburgaz'a geliniz görüşelim." Diyorlardı.

Ruşeni Bey, derhal hareket etti. Kuleliburgaz İstasyonu'nda birleşildi. Hakkı Bey'le Rahmi Bey, Ruşeni Bey'in İstanbul üzerine yürümek ve Abdülhamid'i öldürmek meselesi hakkında Merkez-i Umumî'ye gönderdiği haberden bahsederek, artık İstanbul'da irtica ihtimaline meydan kalmadığını, buna binaen de ne İstanbul üzerine yürümeye ve ne de Abdülhamid'i öldür-

meye lüzum olmadığını söylediler ve Ruşeni Bey'e, Selânik'e gelmesini tavsiye ettiler.

Esasen Edirne'de artık işi kalmamış olan Ruşeni Bey ertesi günü Selânik'e avdet etti. Lâkin arkasında bıraktığı, için için yanan ateş bir anda parlayıverdi.

Caddelerde halk kaçışıyor; dükkânlar ve çarşılar sür'atle kapanıyordu. Başı boş asker kafileleri oradan oraya koşuyorlar. Genç ve mektepli zabitlerin üstüne hücum ediyorlar. Apoletlerini koparark yerlere atıyorlardı. Müfsitler tarafından zehirli propagandalarla tahrik edilen cahil askerler büyük bir kitle halinde Hükûmet Dairesi'nin önüne toplanmışlar:

— Mektepli zabitler bizi iğfal ediyorlar. Padişahımıza fenâlık etmek istiyorlar. Biz padişahımızı görmek için İstanbul'a gideceğiz, diye avaz avaz haykırıyorlardı.

Bu halden memnun olanlar da bu isyan ateşini körüklüyorlar:

— Askerlerin hakkı var. Ruşeni Bey, Edirne'ye gelir gelmez, kılıncını çekti. Padişahım çok yaşa, levhasını yırttı. "Göğsünüzdeki nişanları çıkarın, atın." diye nutuklar verdi. Padişahımızı tahkir etti, diyorlardı.

Fakat dikkat edilince açıktan açığa göze çarpıyordu ki; isyan eden asker, tamamen istidal efradı idi, Askerliğin terbiye ve temizliğini muhafaza eden Nizamiye askerleri, bunların arasına karışmamıştı. İsyanın gittikçe büyümesine rağmen hükûmet âciz ve atıl duruyor, büyük bir felâkete doğru yürüyen bu vaziyet karşısında hiç bir tedbir düşünmüyordu. Asi askerler, cüretlerini arttırmışlar; genç zabitlere karşı çirkin taarruzlara başlamışlardı. Hükûmet dairesinin önünde, birkaç mektepli zabit müşkül vaziyette bulunuyorlar; şiddetli bir tecavüz altında hırpalanıyorlardı. O sırada valinin dairesinde bulunan, Heyet-i Merkeziye azasından ve Topçu mülazımlarından İhsan Bey bu hâli görünce tahammül edemedi. Eline bir Kur'an geçirdi. Meydana atıldı. Askerlere karşı:

— Ne yapıyorsunuz. Bu hareketinizle âhiretinizi yıkıyorsunuz, bakınız, işte bu Kur'an ne diyor? "Âmirine, zabitine itaat

etmeyen kâfirdir" diyor. Sizi aldatıyorlar. Zorla dinden çıkarmak istiyorlar, diye bağırdı.

İhsan Bey'in bu sözlerine karşı, askerler bir an duraladılar. İhsan Bey'e baktılar. Askerlerin arasındaki topçular, onu tanıdılar.

— Susun, dinleyelim. Bizim zabit ne diyor? diye bağırdılar.

Halbuki piyadeler:

— Hayır. Dinlemeyiz. O da mektepli zabit.

— O da bizi aldatıyor. Vurun. Öldürün, diye haykırmaya başladılar.

Asker, derhal ikiye ayrıldı. Piyadeler, süngü ve dipçiklerle İhsan Bey'e hücum ediyorlar; Topçular da onu kurtarmaya çalışıyorlardı. O zaman İhsan Bey revolverini çekti:

— Ben sizi bu milletin selâmetine çalışan birer silâh arkadaşı yapmak istiyordum. Halbuki siz, o şerefi çiğneyerek beni öldürmek istiyorsunuz. Ben ölümden korkmadığımı ispat etmek için işte kendi elimle kendimi öldürüyorum. Sizi de Allah'ın huzuruna bir katil olarak gitmekten kurtarıyorum, dedi ve tabancayı beynine çevirdi.

O zaman derhal İhsan Bey'in üzerine atıldılar. Kollarına sarıldılar. Nedametkâr bir vaziyet aldılar:

— Öyle ise önümüze düş. Bizi İstanbul'a götür. Biz, Padişahımızı görmek istiyoruz, diye yalvarmaya başladılar.

İhsan Bey, askerin birdenbire değişen bu hâlet-i ruhiyesinden istifade etmek istedi.

— Pekâlâ. Gidelim. Lâkin bilirsiniz ki, Padişahın huzuruna böyle gidilmez. Askerlikte, bir onbaşıya bile dert anlatmanın bir yolu vardır. Şimdi, dağılın. kışlanıza gidin. Düşünelim, taşınalım. Bir çaresine bakalım, dedi.

Fakat derhal birkaç ses yükseldi:

— Düşünmeye vakit yok. Padişahımızı öldüreceklermiş.

İhsan Bey, yine söze başladı:

— Oğlum, yalan. Sizi aldatıyorlar. Hem de düşman hesabına aldatıyorlar. Bakınız, işte hudut, şurada. İhtimal ki şimdi şu konuştuklarımızı bile Bulgarlar işitiyorlar. Eğer biz hep beraber kalkar da İstanbul'a gidersek, buraları bomboş bırakırsak; Bulgarlar bundan istifade etmek ister ve derhal Edirne'ye girerler. O zaman hâlimiz ne olur? diyordu.

Fakat birçok sesler, İhsan Bey'in bu sözlerini boğdu:

— Bizi kandırıyor.

— Aldatıyor. Sakın inanmayın. İstanbul'a gideceğiz, diye haykırıyorlardı.

İhsan Bey, artık tamamen çileden çıkmış olan bu efrada söz anlatamayacağını anladı. Oradan uzaklaştı. Fakat askerler, o sırada oradan geçen Mümtaz Yüzbaşı Cevat Bey'i yakaladılar. Ortalarına aldılar.

— Bizi sen İstanbul'a götüreceksin, diye tehditkâr bir vaziyet aldılar.

Cevat Bey, daha büyük bir felâketin önüne geçmek istedi. Derhal askerle pazarlığa girişti:

— Pekâlâ. Ben sizin sözünüzü yaparım. Lâkin siz de benim dediklerimi yapacaksınız. Size evvela şunu söyliyeyim ki, buradan İstanbul'a böyle alayla, taburla gitmek doğru olmaz. Olabilir ki, birtakım düşmanlar Padişahımıza yalan yanlış bir şey söylerler, Efendimizi korkuturlar. Sonra, biliyorsunuz ki, burası bir kaledir. Şimdi buradan taburlarla asker çıkınca Bulgarlar haber alırlar. "Hah Türkler Edirne'yi boşaltıyorlar." diyerek gelirler, burayı alıverirler. Onun için şimdi kışlalarınıza gidin. Her taburdan üçer kişi seçin. Yanınıza bir bando muzika alın. İstasyona gelin. Siz gelinceye kadar ben de tren hazırlatayım, dedi.

Askerler, bu teklifi derhal kabul ettiler, kışlalarına gittiler.

Efrad bu işle meşgul olurken Cevat Bey derhal Heyet-i Merkeziye azalarına müracaat etti. Vaziyeti anlattı. Yapılacak başka çare olmadığı için mesele olduğu gibi kabul edildi. Yalnız işe Cemiyetin lehinde bir şekil verildi. Derhal İstanbul Heyet-i Merkeziyesine:

"Zatı hazreti padişahiye arzı tazimat etmek üzere İkinci Ordu namına bir heyet-i askeriye geliyor. Kendilerini icap eden şekilde istikbal ediniz."

Diye bir telgraf çekildi. Aynı zamanda Mabeyn başkitabetine de bu yolda malûmat verildi.

Tren hazırlanırken, üzerinde: "Yaşasın Kanun-u Esasî", "Yaşasın Hürriyet" işlemeli bayraklar tedarik edilmiş, istasyona getirilmişti. Biraz sonra Piyade, Süvari Topçu, İstihkam, Sanayi, Hamidiye hafif süvari alayları efradından seçilmiş 350 neferden mürekkep bir kıt'a istasyona geldi. Askerler, Kolağası Hamdi Bey'in idâresindeki 11'inci Alayın Bandosu ile Topçu Sekizinci Alayın yüzbaşılarından Kadri, Cerrah Yüzbaşısı Muammer, Mülazım Celal Bey'leri de yanlarına almışlardı.

Tren işleriyle meşgul olan Cevat Bey, bir mazeret bahane ederek İstanbul'a gitmekten yakasını kurtardı. Askerin başında bulunmayı, Yüzbaşı Kadri Bey'e bıraktı. Tren, Edirne'de kalan askerin alkışları ve bandoların marşları arasında hareket etti.

Tren, İstanbul'a doğru ilerlerken, İstanbul'da da büyük mikyasta hazırlıklar yapılıyordu. Cemiyet erkânı, Sirkeci İstasyonu'nu bayraklarla donattırmışlar:

"Edirne'den, Cemiyetin bir askeri heyeti geliyor." Diye her tarafa haber yollamışlardı.

Trenin gelme saati yaklaştıkça istasyon meydanı doluyor. Sirkeci civarı, bir mahşer hâlini alıyordu. Ortaya bir masa konulmuştu. Kolunda kırmızı beyaz kurdeleden pazıbent ve göğsünde, kokardı ile Rıza Tevfik Bey masanın önünde duruyor; biraz sonra söyleyeceği parlak nutku, zihnen tasarlıyordu. Cemiyetin bütün erkânıyla İpekçi Kani Bey bütün tevabiile gelmiş, halkın ellerine küçük bayraklar tevzi edilmişti. Merkez Kumandanı Sadeddin Paşa, Piyade Dairesi Reisi Cemal Paşa ve sair bir takım askeri erkân ve ümera da kendilerine tahsis edilen yere yerleşmişlerdi.

Trenin muvasalat zamanı gelmiş. Hatta epeyce de geçmişti. Bu esnada kulaktan kulağa bir fısıltı işitildi:

Edirne'den gelen askerî treni Mabeyin'den gönderilen bir heyet yolda karşılamış. Asker Ayastefanos'a çıkarılmış, Oradan bir vapura bindirilmiş. Doğruca Beşiktaş'a geçirilmiş.

Bu havadis karşısında, Cemiyet azalarının rengi, birdenbire kül kesilmişti. Rıza Tevfik Bey, nutuk söylerken askerin hissiyatını heyecana vermek için hazırladığı bayrağı sarmış:

— Efendim gelenler bizden değilmiş. Mesele, yanlış anlaşılmış, dedikten sonra ortadan savuşmuş, Cemiyet azaları da bu vaziyet karşısında ne yapılacağını müzakere etmek için İpekçi Kâni Bey'in mağazasındaki yazıhanede toplanmışlardı.

Bu işte Abdülhamid, büyük bir zekâ ve maharet göstermişti. Hariçten gelen müsellah *(silâhlı)* bir kuvayı askeriyenin halk ile temasından tevehhüm ettiği için, Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşa ile Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Şakir Paşa'yı Hadımköyü'ne göndermiş, heyeti oradan istikbal ettirmişti. Tren Ayastafanos İstasyonu'na gelir gelmez tevkif edilmiş. Heyet orada bekleyen İdâre-i Mahsusa'nın 19 numaralı vapuruna naklolunarak doğruca Beşiktaş'a geçirilmişti.

Beşiktaş İskelesi'nde İkinci Fırka efradından bir kıt'a, gelen heyeti selâmlamış, bandolar, selâm havasını çalmıştı. Asker, selâm havasından sonra mutad olan:

"Padişahım çok yaşa"yı, bağırır bağırmaz heyetin Padişaha merbutiyet ve sadakati anlaşılmış, ondan sonra saraya çıkarılmıştı. Sarayın önünde, İkinci Fırka Kumandanı Şevket Paşa ile büyük rütbeli yaverlerden bazıları heyeti karşılamış. Hamidiye Camisi avlusuna kurulan yemek sofralarına yerleştirmişlerdi. Askerler yemek yerlerken Mabeyn erkânından bazıları efradın arasında dolaşıyor, hissiyatlarını anlamaya çalışıyorlardı.

Yemek hitam bulur bulmaz, askere derhal kumanda verildi. Mabeyn dairesinin karşısına dizildi. Abdülhamid, bizzat pencereye geldi askere selâm verdi. Ve sonra, Yüzbaşı Kadri Bey'e pencerenin dibine gelmesi için eliyle işâret etti. Kadri Bey, pencereye gelir gelmez:

— Cümlenizi gördüğümden dolayı çok memnun oldum. Buradaki asker evlâtlarımla beraber ordudaki evlâtlarıma da selâmımı tebliğ etmenizi size emrediyorum. Tarafımdan kendilerine söyleyiniz. Meşrutiyet'in muhafazasına dikkat etsinler. Ve zabitlerine daima itaat göstersinler. Bu sözlerimi bir an evvel orduya tebliğ ediniz, dedi.

Padişahı, sağ salim gören ve bu sözleri de büyük bir iltifat telâkki eden askerler sevinç içinde derhal Beşiktaş İskelesi'ne indiler. İskelede bekleyen vapura bindiler. Ayastafanos'a geçtiler. Hazır duran trenle Edirne'ye döndüler.

Cemiyetin ve Meşrutiyet'in aleyhine olarak başlayan bu hareket, derhal mecrasını değiştirivermişti. Çünkü Yıldız'daki ziyâfet esnasında Mabeyin erkânının, göğsüne taktıkları rozetleri ve kurdeleleri gören ve Padişahın gür sesle söylediği sözleri işiten askerler Edirne'ye gider gitmez bütün arkadaşlarına vaziyeti anlatmışlar ve derhal meşrutiyetperverler safında mevki almışlardı. Meşrutiyet'in daha ilk günlerinde çok büyük ve kanlı bir felâket tevlid etmek ihtimali olan bu hâdisenin böyle kolaylıkla geçiştirilmesi, başlıca iki cepheyi memnun etmişti. Bunların birincisi Cemiyet, ikincisi, Abdülhamid'di. Cemiyet, korkunç bir irtica hareketinin böylece sönüvermesinden memnundu.

Edirne'deki isyanı, bütün incelikleriyle haber alan ve bu hareketin, meşrutiyetperverler tarafından kendi aleyhine yapılmak istenilen bir manevra olduğu zannına kapılan Abdülhamid ise, gelen askerleri kolaylıkla başından savmaya muvaffak olduğundan dolayı seviniyordu. Hükûmeti fiilen idâre etmek dolayısı ile bu meselede asıl alâkadar olması lâzım gelen Babıâli'ye gelince, Meşrutiyet'in ilk gününden beri tuttuğu prensibi değiştirmiyor; Kanun-u Esasî'nin ruhunu rencide edecek hallerde devam etmekle beraber, herkes mevkiini muhafaza etmekten başka bir şey düşünmüyordu.

Bâbıâli'nin bu tarzda hareketini Abdülhamid de beğenmiyor; bu gidişle, kendi başına bir çorap örüleceğinden endişe ediyor, hayatını ve tacütahtını kurtarmak için gerek meşruti-

yetperverler ve gerek efkârıumumiyeyi memnun etmek istiyordu, Daha bir kaç gün evvel hususî bendegânından bir tek adamı bile feda etmeyeceğini söyleyen Abdülhamid, yavaş yavaş sarayda tasfiye yapmaya ve halk arasında en çok dile gelen zevatı birer birer başından atmaya başlamıştı. Usulen, Cuma selâmlığına gelen Zülüflü İsmail Paşa'ya, bir daha saraya ayak basmaması tembih edilmiş; Paşa mutfak kapısından ağlaya ağlaya çıkarak evine gitmişti.

Hususi yaverlerden Çerkes Sakallı Mehmed Paşa ile İbriktar başı Kâmil Bey, Hacı Mustafa, Bahriye Miralaylarından fotoğrafçı Sami ve saire gibi meşhur hafiyeler de aynı akıbete uğramışlardı. Bunlar, sadece halk arasında memnuniyeti mucip olmakla kalmıştı. Fakat İkinci Kâtip Arap İzzet Paşa'nın saraydan ve İstanbul'dan uzaklaşması mühim bir hâdise hâlini almıştı.

Efkârıumumiyenin en çok husûmet ve hakâretine maruz kalanlardan biri olan bu adam, Abdülhamid'den nasıl ayrıldı, İstanbul'dan nasıl kaçtı? Bu mesele hakkında şimdiye kadar birçok sözler söylenmiş ise de, bunların hepsi birer efsaneden ibârettir. Bugüne kadar bir sır hâlinde kalan bu meselenin iç yüzüne gelince:

Büyük bir zekâya ve çok kuvvetli bir görüşe mâlik olan İzzet Paşa, Meşrutiyet'in ilânını müteakip hasıl olan cereyanların, Yıldız Sarayı aleyhinde bir tuğyan teşkil edeceğini anlar anlamaz kararını vermiş. Temmuzun on dördüncü Pazartesi günü, sabahleyin erkenden Abdülhamid'in huzuruna girerek ayaklarına kapanmış:

— Velinimetim! Efkârıumumiye bizim aleyhimize dönüyor. Yarın sizi müşkül mevkide bırakmamak için müsaade buyurunuz bana, Avrupa'ya gideyim. Bir köşeye çekilip oturayım. Size olan rabıta ve alâkam, ebedidir. Kim bilir, belki bir gün gelir, orada da bir işinize yararım, demişti.

Fakat Abdülhamid, buna derhal cevap vermişti:

— Hayır. Olmaz. Ben saltanatta baki kaldıkça, sadık bendegânımdan bir at uşağını bile feda etmem. Bahusus böyle nâzik bir zamanda beni kimlere bırakıp gidiyorsun.

Abdülhamid'in bu sözleri, bendegânına olan muhabbet ve merbutiyetinden ziyade, eskileri feda edip yerine ahval-i meçhul yeni adamlar getirmemek içindi. Fakat nümayişler artmaya, gerek vükela ve gerek saray takımına karşı husumet ve hakaret yağdırılmaya başlanınca Abdülhamid korktu. Birkaç gün saraya gelmemesi için İzzet Paşa'ya haber yolladı. İzzet Paşa vaziyeti derhal kavramış; artık Abdülhamid'in kendisini himaye edemeyeceğini anlayınca kendi başına çare aramaya başlamıştı. Bu esnada, gittikçe köpüren efkârıumumiye karşısında Abdülhamid de sözünden ric'at etmiş; kanlı bir hâdiseye sebebiyet vermemek için Başmusahip Cevher Ağa'yı İzzet Paşa'ya göndermiş:

— Derhal hususi bir ecnebi vapuru satın alsın. Buradan doğruca Hayfa'ya gitsin. Orada bir müddet göze görünmesin. Sakın aklına uyup da Avrupa'ya gitmesin, diye irâde etmişti.

İzzet Paşa, irâde-i seniye mucibince derhal hareket edeceğini söylemekle beraber:

— Hayfa'ya azimetim doğru olamaz. Sahile çıkar çıkmaz beni tevkif ederler. Müsaade buyursunlar da yine İstanbul'a yakın bir yerde, meselâ Yunanistan'ın bir köşesinde oturayım. Yine kendilerine yakın bulunayım, diye cevap verdi.

Abdülhamid, fikrinde ısrar etti. İzzet Paşa'nın, Hicaz Şimendifer Yolu para işlerini tasfiyeye memur olduğuna dair Başkâtip Tahsin Paşa'ya bir açık tezkere yazdırdı, İzzet Paşa'ya gönderdi ve azimetini tacil etmesini de irâde etti.

İzzet Paşa'nın Necip Şukâyr isminde Suriyeli gayet zeki ve dirayetli bir kâtibi vardı. Paşa bu zatı pek çok sever ve mahrem işlerini bunun vasıtası ile tedvir ederdi. İstanbul'un en güzel kızlarından olan ve maruf bir aileye mensup bulunan sevgili metresi Nadire Hanım'ı bile Necip Bey'e vermiş, iki ay evvel onları evlendirmişti. İzzet Paşa, bu müşkül vaziyete düşünce Necip Bey'le Nadire Hanım da müteessir olmuşlardı. Zaten Paşa gittikten sonra, artık onlar da barınamazlardı. İzzet Paşa, müşkülattan müşkülâta düşüyordu. Evvelâ, elinde bir vapur alacak kadar parası yoktu. Şüphe celbetmemek için bankalardan da para alamıyordu.

Aynı zamanda, satın alacak vapur da bulamıyordu. Paşa, bu ıstırap içinde kıvrım kıvrım kıvranırken Abdülhamid haber haber üzerine gönderiyor; sevgili Mabeyinci ve kâtibinin bir an evvel uzaklaşmasını istiyordu, İzzet Paşa, bunalmış kalmış. Ve nihayet, Abdülhamid'e şu mektubu yollamıştı:

"Vallahil'azim ve billahilkerim eşyamı terhin ederek dört bin İngiliz lirası feda eyleyerek doğruca Hayfa'ya götürecek bir vapur tedarik edemedim. Maahaza bu dakikaya kadar vapur aramaktan bihakkın huda, hâli değilim. Bulduğum saatte hemen azimet edeceğim. Kur'aniazimüşan'a kasem ederim.

Her halükârda velinimeti biminnet efendimize son nefesime kadar sadık ve nimet şinas bir kulları, sabit bir abdi memlûkleri, fedakâr ve azat kabul etmez bir köleleri kalacağıma Vahdaniyeti hüdaya kasem etmekte bulunduğum maruzdur.

Abdi memlukleri: İzzet"

Abdülhamid'e bu mektup takdim edildiği esnada, dikkate şayan bir havadis de verilmişti. Aynı günde, Bahçekapı taraflarındaki mağazaların önünde ayı oynatarak beş on para toplayan bir çingenenin, ayısının boynuna "Arap İzzet" diye bir levha asılmış, sokak sokak dolaştırılmaya başlamıştı. Herkes ayının etrafına toplanıyor. Katıla katıla gülüyor; bu manzarayı seyretmekten zevk duyuyordu. Eminönü karakoluna mensup bir polis, bunu men etmek istemiş, fakat halkın tehdidi karşısında ric'at etmişti. Demek ki halk, cüretini arttırdıkça arttırıyor; elinde hürriyet ve meşrutiyet silâhına güvenerek zabıta ve hükûmet kuvvetlerini hiçe sayıyordu.

Abdülhamid, bundan çok müteessir oldu. Derhâl bir zarfa beş bin liralık banknot koydu. Bu zarfı İzzet Paşa'ya gönderdi; artık İstanbul'da bir dakika bile vakit geçirmeden derhal başının çaresine bakmasını kat'i olarak irâde etti. Bu vaziyet karşısında, İzzet Paşa Almanya Sefarethanesi'ne iltica mecburiyetinde kaldı.

Fakat yüz bulamadı. Lâkin eski dostlarından bir Alman'ın evinde birkaç saat saklandı. Oradan İngiltere Sefarethanesine haber yolladı. Kendisini Sefarethaneye kabul etmediler. Fakat

her hususta himâye edileceğine dair cevap gönderdiler. Bu esnada, Haliç'te bulunan Marya ismindeki İngiliz bandıralı bir vapurun meçhul bir şahıs namına satın alındığı Cemiyet azalarına haber verilmişti. Artık Heyet-i Merkeziye ile çalışan Yusuf Kemal Bey bu meselenin tahkikini deruhte etti. Arkasına bir gemici elbisesi giydi. Kasımpaşa'ya gitti. Bir kolayını bularak gemici sıfatıyla Marya vapuruna girmek ve işin hakikatini öğrenmek istedi, lâkin vapur çarçabuk Haliç'ten akmış, Kabataş önüne demirlemişti. İzzet Paşa, sakalını tıraş ederek ve başına da bir şapka giyerek yanında oğlu Abdurrahman, Kâtibi Necip Bey'lerle Nadire Hanım olduğu halde araba ile Tophane Rıhtımı'na geldi. Mister Kampel'in Cons ismindeki çatanasına binerek derhal Marya vapuruna geçti.

İzzet Paşa'nın kararını Cemiyet erkânı haber almışlar ve telâşa başlamışlardı. Tophane rıhtımına koşan Selim Sırrı Bey, elinde iki bavul bulunan Tosyalı Ali isminde bir adamdan şüphelendi ve derhal bunu tevkif etti. Maharetle söyletti. Ali, İzzet Paşa'nın uşağı olduğunu itiraf etmekle beraber Paşa'nın hangi vapurla firar ettiğine dair malûmat veremedi. Bu esnada firar hâdisesi bazı açıkgöz halk tarafından da haber alınmış, istimbotlara, sandallara dolan halk, limandaki vapurları aramaya başlamışlardı. Liman Dairesi Başkâtibi Ali Bey isminde bir zat, İzzet Paşa'yı kaçırmakla ittiham olunuyordu. Halk, Liman Dairesi'ne doldu. Ali Bey tutuldu. Tokat ve tekme darbeleri arasında merdivenden atıldı. Bu suçsuz adamın bir gözü patladı. Kanlar içinde sürüklendi. Köprünün Karaköy tarafındaki başında olan Aziziye Karakolu'na getirildi; teslim edildi.

İstanbul'dan sessizce firara muvaffak olan İzzet Paşa, Çanakkale Boğazı'ndan kolayca geçememişti. Firar hâdisesi, telgrafla derhal Çanakkale'ye bildirilmişti. Bütün şüpheler, Marya vapurunda toplandığı için, Mutasarrıf ve kumandan yanlarına İngiliz Konsolosunu almışlar. Vapuru tevkif ederek aramışlar, İzzet Paşa'yı bulmuşlardı. İzzet Paşa, firar etmediğini ve memuriyetle gittiğini söyledi; elinde bulunan Mabeyin Başkitabeti'nin tezkeresini gösterdi. Vapur kaptanı da, geminin kıçında sallanan İngiliz bandırasına doğru parmağını uzatarak

değil İzzet Paşa'yı, hatta onun gecelik takkesini bile teslim edemeyeceğini bildirdi. Konsolos ise, sefaretle muhabere etmeden hiçbir şey yapamayacağını ifâde etti. Tabiîdir ki, bu vaziyet karşısında kumandanla mutasarrıf, birbirlerine bakakalmışlardı.

Abdülhamid, vapurun tevkifini haber alır almaz derhal sefarethaneye adam koşturmuş; İzzet Paşa'nın teslim edilmemesi için konsolosa emir gönderilmesi hakkında ricada bulunmuştu. Tabiidir ki, bu rica kabul edilmiş; İzzet Paşa'yı hâmil olan Marya vapuru, Adalar Denizi'nin enginlerine doğru süzülüp gitmişti. Lakin bu hadise Abdülhamid aleyhinde derhal bir cereyan husûle getirmişti

Bu cereyan belki bu kadarla kalır ve geçiştirilebilirdi. Fakat bundan daha mühim bir sebep, Abdülhamid'in Meşrutiyete sadakati hakkındaki şüphelere büsbütün menfi bir cereyan verdi. Said Paşa'ya güvenemeyen ve Babıâli'nin gidişini beğenemeyen Abdülhamid; Meclisi Vükelaya, memur olan Kâmil Paşa'nın riyaseti altında Şuray-ı Devlet Reisi, Hariciye ve Dahiliye nazırlarından mürekkep bir encümen teşkilini emretmiş ve adeta, Heyet-i Vükela'nın Kanun-u Esasî'yi tamamiyle tatbik edip etmediğini kontrol etmek istemişti.

Bu meseleye dair Abdülhamid tarafından Babıali'ye yollanan ve Sadaret Dairesi'nin binek taşında, merasimi mahsusa ile sadaret Müsteşarı Mehmed Ali Paşa tarafından halka karşı okunan hattı hümayun da Kanun-u Esasî'ye mühim bir darbe vuruyordu.

Kanun-u Esasî mucibince Hükümdar, ancak sadrazam ile şeyhülİslâmı kendi intihap edecek, Heyet-i Vükelanın intihabını sadrazama terkeyleyecekti. Halbuki okunan bu on beş maddelik Hattı Hümayun'un onuncu maddesinde, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının intihabını da Abdülhamid kendi şahsına hasrediyor ve Kanun-u Esasî'nin bir harfini bile tebdil ve ihlal etmeyeceğine dair verdiği kat'i teminatı, bizzat kendisi haleldar ediyordu.

Bir anda, efkarıumumiye altüst oldu. O anda herkes Abdülhamid'e karşı ateş püskürüyordu. Fakat Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, derhal meseleyi tenvir etti. O maddenin

tarafı sadaretten tanzim edildiğini açıktan açığa söylemekle beraber Heyet-i Vükelâya karşı da:

— Şahit olun. Artık Sadrazamın hüsnü niyetine hiç itimadım kalmadı, dedi.

Ertesi günü saraya gitti. Böyle bir sadrazam ve Vükelâ heyeti ile teşriki mesai edemeyeceğini söyledi; istifasını verdi.

Cemaleddin Efendinin gösterdiği bu büyük celâdet, Abdülhamid'i müthiş bir suizandan kurtarmakla beraber Said Paşa'nın mevki ve ikbaline karşı da mühim bir darbe vurmuştu. Meşrutiyet'in ilânına arife olan 11 Temmuz gecesi Mabeyindeki içtimada Abdülhamid'den çekindiği için gayet büyük bir teenni ve ihtiyat gösteren Said Paşa; Abdülhamid'in ısrarı ile meşrutiyet ilân olunur olunmaz derhal halk tarafına geçmiş. Halkın ruhunu cezbederek ikbâl ve istikbâlini idâme etmek istemiş. Fakat her nedense bütün teşebbüsleri talihsizliklere tesadüf ederek kendi aleyhine neticelenmişti.

On günden beri kendisiyle teşrik-i mesai eden vükelâ heyetinde, hiç bir suretle lekelenmeyen ve buna binaen pervasızca düşünen ve söyleyen bazı zevat, Said Paşa'nın bu hareketlerini hoş görmüyorlar; neticenin, Said Paşa aleyhine bir hüsranla nihayet bulacağını beyandan geri durmuyorlardı. Maliye nazırı Ziya Paşa'nın merdane ve asilane bir tarzda istifasından sonra Posta ve Telgraf Nazırı da istifa etmiş ise de, halkın gözüne diken gibi batan ve bir çok ağır ithamlar altında ezilen birkaç nazır, daha hâlâ mevkisini muhafaza ediyor; milletin gösterdiği husumet ve hakarete hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Nihayet, Kâmil Paşa da bu hâle karşı tahammül edememiş. Vükelâ heyeti arasında ciddi bir tasfiye ve tebeddül yapılmadıkça Babıâli'ye devam edemeyeceğini Abdülhamid'e bildirmişti.

Bu haller karşısında en ziyade endişe ve korku geçiren, Cemiyet mahfili idi. Vaziyetin böylece devamı hâlinde Meşrutiyet'in bir tehlikeye uğrıyacağına ve koca ülkenin kanla yoğrulacağına hiç şüphe edilmiyordu.

Hükûmeti temsil eden kuvvetin emin ellere geçmesi isteniliyordu. Merkez-i Umumî, mütemadiyen Said Paşa'ya telgraflar çekiyor, halkın hürmet ve itimadını celbeden zevattan

mürekkep bir Vükelâ Heyeti teşkilini talep ediyor. Fakat Said Paşa, bütün bu taleplere karşı, kendine has olan maharet ve pişkinlikle atlatıcı cevaplar vermekle iktifa eyliyordu.

Vaziyetin korkunç akıbetini pek yakın gören Merkez-i Umumî, artık meseleyi fiilen halletmek lâzım geldiğini hissetmiş ve İstanbul'a selâhiyetdar bir heyet göndermeye karar vermişti. Temmuzun on dokuzuncu Cumartesi günü İstanbul'a gelen bu heyet, Talât, Cavit, Hüseyin Kadri Bey'lerden mürekkepti. Evvelce İstanbul'a gelen Rahmi, Hafız Hakkı ve Necip Dıraga Bey'ler de bu heyete iştirak edecekti. Cemal Bey'le Cavit Bey de heyete ayrılmış iseler de azimetlerini bir iki gün sonraya tehir etmişlerdi.

Heyet, İstanbul'da bulunan Cemiyet erkânı tarafından Sirkeci Garı'nda istikbal edilmiş ve birer çay içirilmek için istasyonun gazinosuna getirilmişti. Masanın üstünde gazeteler du-

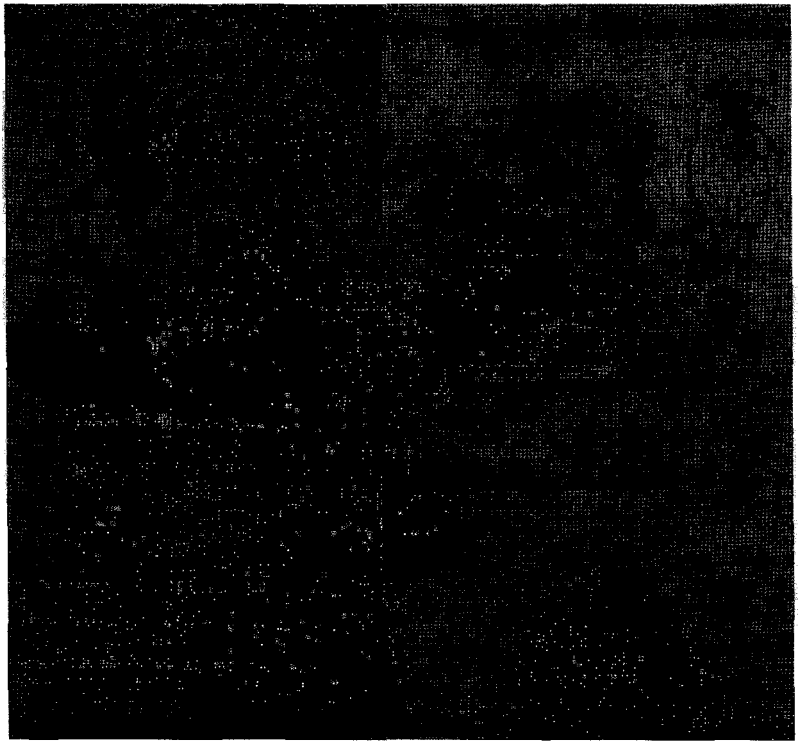

El-Üfürük İsimli Gazete

ruyordu. Talât Bey, çay içerken, bunları karıştırıyordu. Gözleri, bir anda bir yazı üstünde durdu. Burada, Maliye Nazırı Ziya Paşa'nın istifasından bahsolunuyordu. Talât Bey şu teklifte bulundu:

— Hadin kalkalım. Ziya Paşa'ya gidelim. En evvel şu zatı dinliyelim. Bunun istifasında şüphesiz birçok sebepler vardır. Meselenin iç yüzünü öğrenmiş oluruz, dedi.

Bu teklif, derhal kabul edildi. Talât, Rahmi, Hafız Hakkı Bey'ler, kalktılar; Ziya Paşa'nın Erenköyü'ndeki köşküne gittiler; Paşa'yı gördüler. Evvelâ, Meşrutiyet kararı verilirken vükelâ meclisinde cereyan eden ahval hakkında izahat vermesini rica ettiler. Ziya Paşa, o gece Yıldız Sarayı'nda toplanan Vükelâ Meclisi'nde cereyan eden vekayii büyük bir bîtaraflıkla anlattı.

Sonra Talât Bey, Paşa ile konuşmaya başladı:

— Paşa hazretleri, istifanamenizi okuduk. Efkârıumumiyeye karşı verdiğiniz açık hesaptan, çok mütehassis olduk. Şu anda size tamamen itimat ediyoruz ve fikirlerinizden istifade etmek istiyoruz. Anlıyoruz ki, Said Paşa'nın bu zamanda kabine riyasetinde bulunması münasip değildir. Halbuki biz, ricali devleti yakından bilmiyoruz, tanımıyoruz. Acaba Said Paşa'nın yerine kimi getirmeli?

Ziya Paşa, Talât Bey'in bu suâline verilecek cevabı tasarlamakla meşgul iken Rahmi Bey söze karıştı. Sabık Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın faaliyetini sena ettikten sonra onun iş başına getirilmesinin münasip olacağını söyledi. Ve sonra Ziya Paşa'ya:

— Siz ne buyurursunuz, Paşa hazretleri? Dedi.

Ziya Paşa, aynen şu cevabı verdi:

— Ferid Paşa, sekiz sene kadar sadaret makamında bulundu. Son üç sene ben de onun kabinesinde çalıştım. Filhakika ciddi, cesur ve faal olduğuna şahadet ederim. Fakat bugün sadaret makamına kimin getirilmesi muvafıktır, diyorsunuz. Rica ederim bunu bana sormayınız. Size, isim tasrih ederek *(açıklayarak)* cevap vermekte mazurum. Kimsenin leh ve aleyhinde mütalaa

beyanı için kendimde bir salahiyet bulmuyorum. Yalnız size şunu tavsiye ederim ki, bu zamanda makam-ı sadarete getirilecek ve kabine teşkiline memur edilecek, zatta her şeyden evvel şunları arayınız. Birincisi, bu zat bugün haiz olduğu rütbe, memuriyet ve makam-ı resmiyi ne suretle ihraz etmiştir? İkincisi, halk nazarındaki haysiyet ve şerefi neden ibârettir? Üçüncüsü jurnalcilik etmiş midir? Hele bu nokta üzerinde çok durunuz. Çünkü derecei iktidarı her ne olursa olsun, böyle bir ayıpla şaibedar olan bir adamı Sadaret makamına getirirseniz, hem halkı sukûtu hayale uğratırsınız. Hem de Padişaha, bu işte ciddiyet olmadığına dair bir fikir ilka etmiş olursunuz. Benim size söyleyeceklerim bunlardan ibârettir, dedi ve bahsi değiştirmek için, şu mühim bahse temas etmek suretiyle sözlerine devam etti:

— Bey'ler! Çok ağır bir yük altına girdiğinizi, unutmayınız. Eğer devletin idâresi, sizin murakabeniz altında devam edecekse, göreceğiniz çok mühim işler var. Fakat evvelâ, bunların en mühimlerinden başlamalısınız. Nazarı dikkatinizi en evvel İkinci Ordu üzerine celbederim. Bu ordunun yakında erzaksız kalması ihtimali vardır. Buna da siz sebep oldunuz. Çünkü Meşrutiyet ilân edilirken ihtiyatsızca propagandalar yaptınız. Her tarafla yanlış telâkkilere kapı açtınız. Buna binaen bir an evvel anarşiye hitam vermeli ve sükûnu temin etmelisiniz. Yoksa memleketi kurtarmak için başladığınız bu hayırlı iş, muhakkak bir felâkete müncer olur. Meşrutiyeti kaybetmek şu tarafa dursun, memleket inhilâl eder, dedi ve bu sözlerle Cemiyetin büyük bir hatasını telmih etmek istedi.

Malûm ya; meşrutiyete takaddüm eden günlerde Cemiyet tarafından neşredilen beyannameler de hükûmet memurları aleyhinde çok ağır lisanlar kullanılmış. Masum ve mürtekip birbirinden ayrılmayarak bütün devlet idâre kuvveti hakkında bir kin ve nefret uyandırılmıştı.

Meşrutiyeti takip eden günlerde bütün vilâyetlerde halk, memurlara hakaret etmiş, idâre ve maliye memurlarından pek çokları mevkilerini terk ederek ortadan çekilmiş, Bir çok yer,

o işlerle alâkası olmayanların ellerine geçmişti. Köylerden on para bile tahsil etmenin imkânı yoktu. Çünkü köye giden tahsildarlar, sopalarla kovuluyordu. Halbuki maliye, zaruret içinde kıvranıyor. Askerî müteahhitler, haftalıklarını alamadıkları için erzak veremiyor. Ordularda açlık tehlikesi baş gösteriyordu.

Heyet azaları, tekrar görüşmek temennisi ile Ziya Paşa'ya veda ettikten sonra, doğruca Said Paşa'nın konağına gitmeye karar verdiler. Said Paşa, heyeti kabul etmekle beraber uzun uzadıya görüşmekten içtinap etti. Malûm olan evhamından dolayı, bu da pek tabiî bir şeydi. Mamafih heyet azaları bunu hoş gördüler. Babıali'de görüşmek için resmî bir mülâkat istediler ve aynı günün akşamında Babıali'de görüştüler.

Cemiyetin Merkez-i Umumî murahhasları ile hükûmetin reisi arasında cereyan eden bu ilk ve tarihi mülâkat, çok dikkate şayandı. Cemiyet murahhasları ile baş başa konuşmaktan -her ihtimale karşı- çekinen Said Paşa Dahiliye Nazırı Hacı Akif Paşa ile Şûrayı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa'yı da Sadaret Dairesi'nin teneffüs salonuna celbetmiş, onların huzurunda görüşmüştü.

Tarihi bir hakikat olmak üzere şunu söylemeyi unutmayalım ki, Cemiyetin murahhaslarını ilk gördüğü anda yukarıdan aşağıya kadar süzen ve görünüşlerine nazaran hiç bir kıymet vermeyen Said Paşa; yine aynı zevatı Babıali'de resmen kabul ederken sadaret mevkiine mahsus olan azametli tavrı takınmış, zorla hürmet celbedecek bir hâl almıştı. Sahne, çok enteresandı. Muhteşem dekorlu teneffüs salonuna som altın yaldızlı kanepeye gömülen Said Paşa'nın sağında ve solunda devletin iki büyük veziri oturuyor, yukarıdan aşağıya kadar ilikli redingotları, ağır ve temkinli oturuşları ile Said Paşa'nın azametine bir kat daha cila veriyorlardı. Merasim ve teşrifata riayetkârlığı ile maruf olan bu meşhur Sadrazam, huzuruna giren en büyük hükûmet erkânından bile mübalağalı hürmetler görmeye alışmıştı.

Fakat Talât, Rahmi, Hafız Hakkı Bey'ler; Babıâli usul ve merasimine mugayir olarak kısa ceketler giymiş oldukları hal-

de pervasız ve laubali, bir tavırla salona girerek ve kısaca bir selâm vererek teklifsizce birer koltuğa yerleştikleri zaman Said Paşa'nın maneviyatı sarsılmış. Büyük bir hayretle yüzlerine bakakalmıştı. Bunlar, kimlerdi? Gösterdikleri bu küstahça cüreti, hangi kuvvetten istihsal etmişlerdi? Abdülhamid'in otuz üç senelik saltanat hayatında, o azametli Padişah ile daima atbaşı beraber koşan ve bugün de vekili mutlak unvanını taşıyan bir Sadrazamın karşısına, adeta bir mahalle kahvesine girer gibi giren ve oturan bu adamlarla ne konuşulacaktı? Said Paşa, gizleyemedigi bir hayretle karşısındakilere bakıyor. Vaziyeti bir türlü havsalasına sığdıramadığı anlaşılıyordu.

— Vakıa. İstanbul'a henüz geldik amma, epeyce şeyler de öğrendik.

Hiç bir mukaddemeye, hiç bir elfazı tazimiyeye raptedilmeden, söylenen bu basit ve tumturaksız sözleri söyleyiveren, Talât Bey'di. Talât Bey, o kadar sade ve samimi idi ki, onu şu anda gören, en teklifsiz bir arkadaşı ile görüşüyor zannedebilirdi.

Talât Bey, aynı tabiilik içinde sözüne devam etti:

— Evvelâ şunu bilmelidir ki, Zat-ı şahaneye ve onun hukukuna hürmet ve riâyet, Cemiyetin esas mesleğidir. Bu da, yeni bir şey değildir. Biz, taaa, Cemiyetin ilk teşekkülü zamanlarında da bunu düşündük. Bir kaide-i esasiye olarak kabul ettik. Öyle değil mi Rahmi? Söylesene.

Rahmi Bey'le Hafız Hakkı Bey birer baş işaretiyle Talât Bey'in bu sözlerini tasdik ederlerken devletin en mühim rüknünü teşkil eden o mükellef üç vezir, bu sadeliğe hayretle bakıyorlar ve hangi sınıfa mensup insanlarla karşılaştıklarını, daha hâlâ kestiremediklerini ihsas ediyorlardı.

Talât Bey, yine aynı basitlik içinde sözüne devam eyliyordu:

— Fakat maalesef anladık ki işler iyi gitmiyor. Hatta Zat-ı şahaneyi şüpheli bir vaziyette gösterecek bir takım haller görünüyor. Mamafih biz, bu cereyanların nereden gelip nereye gittiğini bilmiyor değiliz. Ve icap ettiği zaman da önüne ge-

çebiliriz. Yalnız biz istiyoruz ki, karşımızdakiler de bizim gibi hüsnüniyet göstersin.

— Karşımızdakilerden, maksut kim?

Kelimeleri boğazda düğümlenen ve pürüzlü bir ifâde ile söylenen bu sözler, Said Paşa'nın ağzından çıkmış ve artık söyleşme kapısı açılmıştı.

— Herkes. Ve bilhassa, Zat-ı şahane. Hükûmet. Sizler.

Perde perde yükselen ve bir tehdit kokusu hissedilen bu sözler, Said Paşa'ya bir endişe ve heyecan vermişti.

— Ortada, hüsnü niyeti şübhedar edecek bir şey mi var?

Talât Bey, sağ elini hafif hafif havada savurarak cevap verdi:

— Yalnız bir şey olsa, bir şey değil. O kadar çok şey var ki. evvelâ, hükûmet asayişi muhafaza edemiyor. Herkes, bir hâdise çıkmasından korkuyor. Bereket versin, biz icap edenlerle görüştük. Harbiye Nezareti'ne, Zaptiyeye Cemiyet namına haberler gönderdik. Tabii, gazetelerle de halka beyannameler neşredeceğiz. Said Paşa sabredemedi:

— Bu hususta hükûmeti tahtie etmek *(hatalı görmek)* doğru olamaz. Halkın heyecanının önüne geçmek kabil oluyor mu?

Talât Bey alaylı bir tarzda cevap verdi:

— Aman efendim. Otuz üç sene nasıl kabil oldu. Kime ağız açtırıyor, kime söz söyletiyordunuz? Mamafih, biz size gene öyle yapın demiyoruz. Halkın hürriyetine mani olmadan, hükûmete düşen vazifeyi yapın diyoruz. Meselâ, her gün beyannameler neşredin. Hükûmetin Meşrutiyet'e karşı ne gibi vazifeler ifa ettiğini söyleyin. Halkın şüphelenmesine meydan vermeyin. Halkın bağırıp çağırmakta hakkı var. Meşrutiyet ilân olunalı on günü geçtiği halde, her şey eski hamam, eski tas.

Şimdi, Rahmi Bey de söze iştirak etmişti. On gün zarfında hükûmetin takip ettikleri aykırı mesleği izah ediyorlar, Said Paşa'yı fenâ halde hırpalıyorlardı.

Hele söz; kabine azalarına intikal edince:

— Daha hâlâ yetmiş seksen yaşındaki adamlardan imdat

umuyorsunuz. Bu nâzik zamanda bu yaştaki adamlar ne faaliyet gösterebilirler? Demişlerdi.

Bu söz, Said Paşa'nın en büyük evham damarlarına dokunduğu için işi lâtifeye boğarak:

— Acaba ben de bu zevât, meyanına dâhil miyim, benim hakkımda ne fikirdesiniz?

Sualini sormuş ve Talât Bey'den:

— Artık o ciheti siz mülâhaza buyurursunuz.

Cevabını alınca fenâ halde bozulmuştu.

Said Paşa'nın kısa kesmek istediği bu söyleşme, gittikçe uzuyor. Uzadıkça şümul peyda ediyordu. Söz Harbiye ve Bahriye Nazırlarının tarafı padişahiden intihabı meselesine gelmişti. Said Paşa, bir gün gelip de bu mesele hakkında hesap vereceğini iyice tasarlayamamış olmalı ki, kanaatbahş bir cevap veremedi. Sadece Zat-ı şahanenin, "başkumandan" sıfatını haiz olmak itibariyle Kara ve Deniz askerî kuvvetlerine, kendi vekili mahiyetinde birer zatı intihap etmesinde hiçbir beis olmadığını. ileride ayan meclisi açıldığı zaman bu meselenin orada tetkik ve tefsiri mümkün olabileceğini söylemekle iktifa etti.

Cemal Bey

Mükâleme hitam bulduğu zaman, iki taraf da uzun bir imtihan geçirmişler gibi terlemiş ve üzülmüşlerdi. Hasıl olan netice ise şu idi:

Said Paşa, şimdiye kadar geçen resmî hayatında, yalnız bir tek Abdülhamid ile bir ip üstünde oynamış, fakat bir ipte iki cambaz oynayamayacağı için bazan Abdülhamid'i yuvarlamış ve bazan da kendi yuvarlanmıştı. Fakat şimdi, bir tek Abdülhamid yerine birçok Abdülhamidler karşısına çıkmışlar, bu ipe tırmanmışlardı. Hem de bu tırmanan acemi cambazlar, cüretkâr ve hayatı hiçe sayan insanlardı. Tabiidir ki, Said Paşa bunlarla yapamayacaktı. Lâkin Babıâli Çeşmesi'nden henüz bir tas su bile içmemiş olan bu görgüsüz adamlara meydanı bırakıp kaçıvermek de onun, destan olan zekâ, dirayet, fetanet *(kavrayış)* ve bilhassa umuru devleti ondan başka kimsenin idâre edemeyeceğine dair halkta hâsıl olan kanaat ve şöhreti sarsacaktı. Şu halde yapılacak yalnız bir iş vardı. Şimdilik Cemiyet erkânının gözlerini, bir kabine tebeddülü oyunu ile oyalamak ve sonra bir üslûbu hakimane ile işin içinden sıyrılmak.

Cemiyet erkânına gelince. Bunlar da şöyle düşünüyorlardı: Said Paşa'nın bir Meşrutiyet hükûmeti reisi olabilmesine imkân ve ihtimal yoktur. Buna binaen bu zatı, makamından ürkütmeli ve yerine daha başı yumuşak. şöhretine daha az mağrur Cemiyet için en korkunç bir şahsiyet olan Abdülhamid'le daha az içli dışlı olmuş bir zat getirmeli.

Nitekim bu mülâkatın ertesi günü, sabık Maliye Nazırı Ziya Paşa'ya giderek vaziyeti bir daha istişare ettikleri zaman bu fikirlerini birer birer söylemişler ve şu zamanda sadaret makamını idâre edecek zatın, ancak Kâmil Paşa olabileceğini ileri sürmüşlerdi.

Said Paşa, kendi aleyhindeki cereyanları işitiyor, görüyor. Fakat artık bunların önüne geçmek kudretini gösteremiyordu. Şimdi onda yalnız bir fikir temerküz etmişti. O da, Sadaret mevkiinden, şeref ve şöhreti tamamen zâil olmadan çekilmekti. Gariptir ki, Said Paşa bu arzusuna muvaffak olamıyor. Tâli ve mukadderatı üzerine çöken bir şeamet onu gittikçe müşkül bir mevkide bırakıyordu.

Temmuzun yirmi üçüncü Çarşamba günü idi. Kapalıçarşı, hıncahınç kalabalıktı. Çarşının Nuruosmaniye kapısından dört Bahriye neferi girdi. Bunlar, yavaş yavaş ilerledi. Başlarındaki sıfır numaralı fesler birer tarafa eğrilmiş; kırmızı kuşaklarının üstündeki palaskaya asılı martin kasaturaları tehditkâr bir vaziyette sallanmakta idi. Bu neferler, kavaflar tarafına gelince durdular. Aralarında kısaca konuştular. Ve birdenbire, bellerindeki enli yüzlü kasaturaları sıyırdılar. Uzun ve dehşetli bir nâra sadası, herkesi olduğu yerde durdurdu. Bu neferlerden biri:

— Hayt, denizde kaptan, karada sultan. Var mı bize yan bakan? Bize derler yaman gider tersane köleleri. Heyyyyy! diye bağırdı.

İkinci nefer aynı şekilde bir naradan sonra, birincinin sözlerini tamamladı:

— Heyyyyy! Bize, Bahriyeli Ahmed Paşa çıplakları derler. Karşımıza kim çıkarsa, yakarız. Ey ümmeti Muhammed! Siz, ne biçim adamlarsınız be? Hürriyet var diye bar bar bağırıyorsunuz da, Bekirağa Bölüğü zindanlarında yatan askerleri gidip kurtarmıyorsunuz. Hapishanedekileri çıkardılar da bunları neye çıkarmıyorlar? Bunlar ana, baba evlâdı değil mi? Bu nasıl hürriyet? Kahrolsun böyle hürriyet.

Söz buraya gelince, dördü birden tekrar ettiler:

— Kahrolsun, hürriyet!

Kadınlı erkekli kalabalık bir halk kitlesi, bu dört bahriye neferinin etrafında geniş bir çember çevirmişlerdi. İlk sözleri sükûnetle dinleyen bu halk çemberi, "Kahrolsun hürriyet" diye bağırılmasını işitir işitmez, biraz daha genişledi. Herkes, birer adım geri çekildi. Neferlerden biri, elindeki parlak ve heybetli kasaturayı başının üstünde savurdu. Ve tehditkâr bir tavırla halka bakarak bağırdı:

— Ne duruyorsunuz, be. Siz de bağırsanıza. Kahrolsun hürriyet.

Halkın gittikçe hayreti artıyor ve herkes, ne yapmak lâzım olduğunu yanındakine soruyordu. Neferler, büsbütün tehditkâr bir tavır almışlardı. Dördü de bir sıraya dizildiler. Yüzlerini Bâyezîd Kapısı'na çevirdiler. Karşılarındaki halka:

— Haydi bakalım. Düşünüz önümüze. Bekirağa Bölüğü'ne gideceğiz. Kapıları kıracağız. Orada mahpus olan arkadaşlarımızı kurtaracağız, diye bağırdılar.

Halkın arasında bulunan işsiz, güçsüz güruh ile bazı ayak takımı, derhal bunlara taraftar oldu. Bunlardan birçokları:

— Aşkolsun heriflere. Yerden göğe kadar hakları var. Bu nasıl hürriyet? Diye homurdanıyorlar, naralar atarak, ellerindeki kasaturaları savurarak önlerindeki halkı ileri süren, arkalarındaki halkı da beraberce gelmeye teşvik eden neferleri teşci ediyorlardı.

Bu sırada Koltukçu Ali isminde hamiyetli bir adam ileri atılmış:

— Yahu, ne yapıyorsunuz? Senelerce zulüm altında ezildik. Şu hürriyeti güçlükle ele geçirdik. Yazık, günâh değil mi? Diye bağırmış, fakat bir kasatura darbesiyle yere yuvarlanmıştı.

Koltukçu Ali'nin kanlar içinde yere düşmesi üzerine çarşıda dehşetli bir panik başlamıştı. Bazıları hem kaçıyor, hem de:

— Kaçın, diye haykırıyor, dükkânlar kapanıyor, ayaklar altında ezilen kadınların ve çocukların feryadı etrafa korku ve dehşet saçıyordu.

Dört nefer, mütemadiyen ilerliyorlar. Derhal kendilerine uyuveren bir sefil kitle tarafından takip edilerek Hakkâklar Çarşısı'nı geçiyorlar, Harbiye Nezareti'ne yaklaşıyorlardı. Tam Bâyezîd Camisi'nin helâları önüne geldikleri zaman, birdenbire durdular. Harbiye Nezareti'nden koşar adımla gelen bir bölük askerle karşılaştılar. Bölük zabiti derhal askere emir verdi:

— Tüfek doldur. Süngü tak! Berrak Temmuz güneşinin altında bir anda parlayan keskin süngüler, meseleyi derhal halletmiş. Dört bahriye neferi, ellerindeki ağır martin kasaturalarını teslim edivermişlerdi.

Hâdise, burada bu surette nihayet bulmuştu. Fakat bu çirkin vak'anın dalgaları gittikçe genişliyor, bir taraftan Şehzadebaşı, Aksaray, diğer taraftan da Ayasofya, Babıâli caddelerinde:

— Kaçın.

— Geliyor.

Sesleri duyuluyor, buralarda da dükkânlar kapanıyor. halk, kaçacak yer arıyordu. Vakıa Harbiye Nezareti'nden derhal etrafa devriyeler çıkarılmış, halkın heyecanı yatıştırılmıştı. Lâkin fenâ bir dedikodu da başlamıştı.

Bu hadisenin bütün kabahat ve mesuliyeti, Babıâli'ye tahmil ediliyordu. Umumi hapishanedeki idam mahkûmları bile tahliye edildiği halde, Bekirağa Bölüğü'nde adi cürümlerle mevkuf bulunanlar çıkarılmamış, bu hususta vaki olan müracaata, Bâbıâli kulak bile asmamıştı. Meseleyi bu cihetten muhakeme edenler, Bahriye neferlerine hak veriyorlar ve onlara bir kahramanlık izafe etmek istiyorlardı. Ancak, meselenin bir de iç yüzü vardı. Merkez Kumandanlığına götürülerek isticvap edilen neferler, saray hafiyelerinden ve bahriye feriklerinden Ahmed Paşa tarafından teşvik edildiklerini söylemişler mevkufları çıkarmak bahanesiyle halka bir dehşet ve heyecan vererek hürriyet ve meşrutiyet aleyhine bir hareket vukua getirmek istediklerini itiraf eylemişlerdi.

Şu halde, Meşrutiyet namına ehemmiyet verilmesi lâzım gelen işleri ihmal veyahut ihlâl eden Babıâli, Edirne Vakası gibi bu Çarşı Vakası'na da sebebiyet vermiş oluyor ve bütün bu hâdiselerin mes'uliyeti, Said Paşa'nın omuzlarına yükleniyordu. Eğer iş bu kadarla kalsa, yine bir şey değildi. Fakat tekerrür eden bu hâdiseler de gösteriyordu ki; bu inkılâbın arkasına, hiçbir mefkure ve şuura mâlik olmaksızın takılan avam, kim yüksek sesle haykırsa onun arkasına takılıyor, kim ne söylerse ona inanıyordu. Demek ki, gerek Meşrutiyet ve gerek Cemiyetin hayatı; şu anda bir tek kıla merbut bulunuyordu. Cemiyet bu hakikati açıktan açığa görüyor, artık bu tehlikenin kat'i olarak önüne geçmek istiyordu.

Merkez-i Umumî murahhasları, Babıâli'ye birinci gidişlerini takip eden ertesi gün de Said Paşa'ya gitmişler; vaziyeti bütün açıklığı ile söyledikten sonra Paşa'ya istifa etmesini söylemişlerdi. Cemiyet namına, Babıâli'ye karşı çok ağır bir lisanla hitap ediliyor:

"Bir taraftan Merkez-i Umumî'ye çektiğiniz müteaddit telgraflarla Cemiyet hakkındaki hüsnüniyetinizden bahsediyorsunuz; diğer taraftan da, Cemiyetin şahsı manevisini zayıf düşürmek için ne mümkünse yapıyorsunuz. Anlaşılıyor ki maksat, bilhassa Avrupa nazarında Cemiyeti lekelemektir. Bu ince entirikalarınızı Cemiyetin anlamadığını zannediyorsanız, aldanıyorsunuz. Cemiyet, vatanın selâmeti uğrunda kanını son damlasına kadar akıtmaya karar vermiştir. Rumeli'de cereyan eden hâdiseleri hatırlayınız, Cemiyetin icraat neticelerini de unutmayınız" deniliyordu.

Murahhaslar, sadrazamla mülâkattan sonra Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'yi de aramışlar, fakat bulamamışlardı. Cemaleddin Efendi, Said Paşa'ya karşı artık kat'iyen emniyet ve itimadı kalmadığını söyledikten sonra Babıâli'ye gelmiyor, Said Paşa ile teşriki mesai etmek istemiyordu. Cemaleddin Efendi'yi bulamayan murahhaslar, o sırada vükelâ meclisinde bulunan sadaret müsteşarına haber gönderdiler, dışarı celbettiler. Vükelâ Heyeti tarafından, Said Paşa'nın derhal istifaya icbar edilmesini söylediler.

Müsteşar:

— Böyle mühim bir meseleye ben ne sıfatla karışabilirim, diye itiraz etmek istedi, fakat murahhaslar, sözlerinde ısrar ettiler:

— Gidiniz. Teklifimizi meclise söyleyiniz, dediler.

Müsteşar, meclise girdi. Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'yı bir kenara çekti. Meseleyi bildirdi. Hasan Fehmi Paşa derhal dışarı çıktı.

Murahhaslarla bizzat konuştu. Bu işin Zat-ı şahane tarafından halledilmesinin daha münasip olacağına dair mütalaatta

bulundu. Murahhaslar, bu fikri muvafık gördüler. Hasan Fehmi Paşa'yı da yanlarına alarak telgraf odasına girdiler. Cemiyetin, Said Paşa'ya kat'iyyen itimadı olmadığına dair Abdülhamid'e telgraf çektiler.

Abdülhamid, Said Paşa'dan daha kurnaz davrandı. Derhal telgrafla verdiği cevapta, Cemiyet murahhaslarının İstanbul'a gelmelerini henüz haber almış gibi bir lisan kullandı. Evvelâ, Cemiyete karşı tamamen emniyet ve mahzuziyet hisleriyle mütehassis olduğundan bahsederek murahhaslara iltifat etti ve sonra da kabine meselesini, Cemiyetin arzusu dahilinde halledeceğine teminat verdi.

Murahhaslar, Cemiyete karşı Abdülhamid'in gösterdiği bu iltifat ve taraftarlıktan büyük bir memnuniyet hissettiler ve Merkez-i Umumî'ye aynen şu telgrafı çektiler.

"Sukûn ve asayişin teminine muvaffak olunmakta ve âmmenin duası kazanılmaktadır. Bu akşam, efkârıumumiyenin kabul edebileceği bir kabinenin teşkili kat'iyen me'muldür. Bu gece hâsıl olacak netice, Beyoğlu Telgrafhanesi'nden arzedilecektir. Zatışahanenin, Cemiyetimize karşı emniyet ve mahzuziyetleri tebliğ edilmiştir. Sadrazam Said Paşa sukût etmiştir."

Halbuki Temmuzun 22. günü alaturka saat 10. 30'da bu telgraf çekilirken Sadrazam Said Paşa henüz mevkiini muhafaza ediyor ve mecliste, Vükelâ heyeti ile kendi arasında şiddetli bir münakaşa geçiyordu. Buna binaen bu telgraftaki sukût kelimesiyle, Said Paşa'nın manen sukût ettiği kastediliyordu.

Zeki Abdülhamid, şu anda en mühim rolünü oynuyordu. Cemiyet murahhaslarına adam göndermiş; Said Paşa'nın sadaretten infisali *(ayrılması)* takdirinde, kabinenin teşkiline kim memur edilirse Cemiyetin memnun olacağını sordurmuştu. İki günden beri birçok zevat ile temas neticesinde, Kâmil Paşa'nın sadarete getirilmesine karar veren Cemiyet murahhasları da o esnada bunu Abdülhamid'e bildirmek istiyorlardı. İki taraf, yani Abdülhamid ile Cemiyet, derhal anlaşmışlardı. Aynı zamanda Hasan Fehmi Paşa'nın kullandığı lisandan ve vükelâdan bazılarının da kendisine karşı muhalif bir tavır almasından

büsbütün kuşkulanan Said Paşa, Vükelânın hep birden istifa ederek kendisini elim bir sukûta maruz bırakmalarından korkmuş ve şöyle bir plân hazırlamıştı:

"Onların istifalarından evvel, kendisi istifa etmek."

Said Paşa istifa ettiği takdirde usulen diğer vükelâ sukût edeceklerdi. Yeniden teşekkül edecek kabinenin teşkiline yine kendisi memur edilmesi çok muhtemeldi. O zaman, fikrine daha uygun arkadaşlar seçebilecek, sarsılan mevkiini tahkim edecekti. Kendisini müşkül vaziyetten kurtarmak için bu siyâseti kullanmaya karar veren Said Paşa, vükelâya karşı derhal tehditkâr bir vaziyet iktisap etti:

— Mademki aramızda ihtilaf var. Şu halde ben istifa ederim, dedi.

Fakat, o anda gerek Hasan Fehmi Paşa ve gerek Hariciye Nazırı Tevfik, Dahiliye Nazırı Hacı Akif, Şûrayı Devlet Reisi Turhan Paşalar tarafından:

— Biz de çekiliriz.

Cevabı verildi. Esasen Said Paşa'nın da istediği bu idi. Yalnız Said Paşa kurnaz davrandı. Meseleyi, müttefikan verilen karar neticesinde istifa edilmiş şeklinde göstermek için müşterek bir istifaname yazdırdı. Saraya yolladı.

Gece alaturka saat ikide Mabeyinci Rıza Bey Said Paşa'nın konağına geldi. Fakat bu geliş, Said Paşa'nın bütün plân ve tasavvurlarına ağır bir darbe indirmişti. Üç saat evvel istifanameyi saraya gönderen Said Paşa, yeni kabinenin teşkiline yine kendisinin memur edileceğini kat'iyyen ümit ediyordu. Fakat Rıza Bey, usulen selâmı şahaneyi tebliğ ettikten sonra:

— Efendimiz emanetlerini istiyorlar, dedi.

Şu nâzik zamanda, devletin idâresindeki bütün sırrı muvaffakiyeti hep kendi nefsinde toplanmış zanneden Said Paşa'yı, bir anda hiç derecesine indiriverdi.

Darbe, çok ağırdı. Sadaret mevkiinin kendisi için ezeli ve ebedi bir nasip olduğuna kani olan Said Paşa, o mevkii muallâdan ayrılmasından ziyade, şöhretinin sarsılmasından müteessirdi.

Mutlakıyet devrinde, Abdülhamid tarafından defalarca sadaret mevkiine getirilen ve defalarca da azledilen Said Paşa; bütün bu azilleri, müstebit bir padişahın keyfi muamelelerine atfediyordu. Fakat şimdi, Meşrutiyet devri idi. Padişah, her şeyden elini çekmiş, devletin bütün mukadderatını millete, milletin mümessili olduğunu iddia eden Cemiyete terk etmişti. Fakat otuz üç senelik seyyiatı Abdülhamid'in sırtına yükletmek isteyen ve bu müstebit hükümdarın kendisine pek çok çileler çektirdiğini iddia eden Said Paşa, şimdi baş başa kaldığı milletle on iki gün bile geçinememiş. Acı bir inhizam *(dağılma)* ile sukût etmişti.

Said Paşa'nın kalbi, bu manevi sukûtun ıstırabıyla sızlarken, Beyoğlu telgrafhanesinde, makine başında duran Talât Bey şu telgrafı çektiriyordu:

"An Beyoğlu Saat 2 dakika 30

Üç günlük mülâkat ve ısrara mebni Sadrazam Said Paşa istifa etti. Umum efradı milleti memnun edebilecek ve vatana selâmetle iş görecek muktedir bir kabinenin teşkili için son derece sarfi mesai etmekteyiz. Bu gece behemehal naili emel olacağımıza eminiz. Neticeyi arz ederiz.

Heyet-i Meb'use"

Bu telgraf, Merkez-i Umumî'de çok büyük bir memnuniyet husûle getirdi. Vatanın en ücra köşelerine kadar her taraftan sorulan suâllere bin türlü müracaatlara cevap vermekten bunalan ve bu arada da en çok kabine meselesiyle meşgul olan Merkez-i Umumî, biraz geniş nefes almıştı. Yeni kabinenin teşkiline Kâmil Paşa'nın memur edildiğine dair gelen telgraf, Cemiyet erkânını tatmin etmişti. Çünkü Kâmil Paşa, öteden beri büyük bir hürriyetperver olarak biliniyor ve Cemiyete büyük bir müzaheret göstereceği ümit ediliyordu. Nitekim Temmuzun 23'cü Çarşamba günü, Kâmil Paşa'nın sadareti her tarafa resmen ilân olunurken, Merkez-i Umumî tarafından bütün Belediye reislerine şu telgraf çekiliyordu:

- Aynen -

Bilumum Belediye Riyasetlerine

Müsta'celdir.

Dahili memlekette senelerden beri hüküm süren idâreye nihayet vermek ve yegâne çare-i nizam olan Kanun-u Esasî'yi ve usulü meşrutiyeti tatbik ettirmek maksadı mukaddesiyle erbabı hamiyet ve fedakâriden müteşekkil Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mesaii fedakâranesi, memlekete Kanun-u Esasî'nin bahş ve temin edilmesiyle neticepezir olmadığı malûmunuzdur. Meclisi Meb'usan'ın zamanı küşadına kadar irâde-i memleketin eyadîî erbabı namus ve iktidara tevdii vücubuna kani olan ve Said Paşa riyaseti altında teşekkül eden kabinenin evsaf ve şeraiti lâzimeyi (gereken şartları) haiz olmadığını gören Cemiyetimiz umuru idâreyi muktedir ve ehil zevata tevdiî hususunda ihlâli asayişe ve müşkülâta meydan vermeksizin tedabiri ciddiye ve müessireye tevessül etmiş ve vatanın selâmeti kat'iyesini temin eyleyecek surette sadrı esbak Kâmil Paşa'nın tahtı riyasetinde esamisi badehu bildirilecek olan pek namuskâr ve muktedir zevattan mürekkep bir kabinenin teşkiline ihrazı muvaffakiyet eylemiş ve Cemiyeti mukaddesemizin nusreti mülkü millet ve padişaha sadakat esaslarına müstenid olduğu hakkında emniyeti kat'iye tahassül etmiştir. Bundan böyle dahi Cemiyetimizin izdiyadı şânı milli ve şevketi milliyi temin ve bilâ tefrikı cinsümezhep mileli Osmaniye arasında hürriyet, adâlet ve uhuvvetin ve müsavat-ı hukukun tesisi hususunda daima sarfı mesaiden hâli kalamayacağı temin olunur.

24 Temmuz 324

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Merkezi İdâresi

SELÂNİK"

Said Paşa'nın sukûtu bazılarının hayret ve bazılarının da memnuniyetini mucip olmuştu. Matbuat açıktan açığa izharı meserret ediyor, İstanbul'da bulunan ecnebi gazete muhabirleri bile dört gün zarfında bu kadar bir hezimete uğrayan Said Paşa'nın idari ve siyasî kudretini hiçe indirecek mahiyette telg-

raflar çekiyorlardı. İstanbul gazeteleri içinde Said Paşa'ya en kudretli silâhlarla hücum eden *Tanin* ve *Gazete* cerideleri idi.

Abdullah Zühtü Bey'in neşrettiği Gazete, esasen ilk intişar ettiği günden beri Said Paşa'ya karşı şiddetli bir muhalefet gösteriyordu.

Bu gazetenin 21 Temmuz tarihli nüshasında "Meclis-i Vükelâ Hakkında Suâl" başlıklı makale, Said Paşa'nın şahsına ve şöhretine bir darbe indiriyordu. Said Paşa, bu makaleyi okur okumaz büyük bir asabiyet göstermiş; Sadaret konağından Adliye Nezareti'ne derhal bir telgraf çekmişti. Üç cilt hatıratını kendi lehine bir çok vesikalarla dolduran Said Paşa'nın, bu telgrafnamesi de mühim bir vesikadır. Said Paşa'nın tarihine karışan ve halbuki bir köşede unutulan bu vesikayı biz neşrediyoruz:

Aynen

"Gazete namiyle neşrolunan gazetenin bu sabah çıkan nüshasında "Meclisi Vekelâ hakkında suâl" unvanlı makalenin, eğer hattı hümayun, ibaresiyle bed'eden kısmı evvelâ matbuat kanununa mugayir mevaddı havi olup bunda asayişe muzır olacak fikaratı tahrikiye ile ağır isnadat dahi bulunduğundan gazete müdiri mesulünün ve makalei mezkûre Hakkı Behiç imzası ile olduğundan bu adam her kim ise anın hakkında derhal ikamei dava olunması için müddeiumumiliğe emir verilmesi ve emir verildiğinin bildirilmesi ihtar olunur.

21 Temmuz 324 Sadrazam Said"

Said Paşa'nın, sadrazam sıfatıyla Adliye Nezareti'ne çektiği şu telgrafta, evvelâ bir Matbuat Kanunu'ndan bahsedilmektedir. Paşa'nın, tatbik etmek istediği bu Matbuat Kanunu da Mutlakıyet devrine aittir. O Matbuat Kanunu ki, otuz üç sene Osmanlı Matbuatını ve Osmanlı kalem erbabını ezmiş, mahvetmiş, inim inim inletmiştir.

İşte Said Paşa, Meşrutiyet devrinde, tufeylî esaslara istinad ederek kendisini tenkit eden bir gazeteyi, yine Mutlakıyetin zulüm istibdat silâhıyla susturmak istemiş fakat karşısında, Abdülhamid devrinin bile tesir ve nüfuzundan azade kalan, bir Adliye kuvveti görmüştür.

Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın usulen İstinaf Müddeiumumiliğine havale ettiği bu telgrafnameye verilen cevap, Adliye tarihimize altın kalemle yazılacak bir şaheserdir. Biz, bu cevabı da aynen tarihe takdim etmeyi bir vazife addederiz.

İstinaf Müddeiumumiliğinin cevabı:

-Aynen-

Kanun-u Esasî'nin iadeten neşir ve ilânı ile Meşrutîyeti idârenin teessüsünden ve matbuatı Osmaniye dahi bittabi nail olduğu hakkı Serbestiden dolayı efkâr ve hissiyatı umumiyeye tercüman olarak Heyet-i Vükelâyı sabıka ve lâhika aleyhinde on günden beri birçok, neşriyat ve beyanatı muhimmede bulunmuş ve bahusus vükelâyı devletten bazı zevat aleyhinde ebvabı mahakime müracaat kaydile ve tayini madde suretile ittihamatı aleniye vukua gelmiş iken, matbuatı osmaniyeden yalnız 'Gazete' ceridesinin dünkü neşriyatına binaen ve mezkûr cerideye hasren takibatı kanuniye icrası caiz olamaz. Telgrafname-i samide bahs ve beyan olunan makale nazarı mutalâadan geçirildikte, bunda, öyle asayişe mızır olacak fikaratı tahrikiyeye tesadüf edilemediğinden, bunun mevzuubahs edilebilmesine ise asla imkânı kanunî yoktur. Matbuatı osmaniye, Sadayı Milliye rehber olarak menafii hakikiyei memleket namına birtakım neşriyat ve beyanatı mühime de bulunup dururken, bu neşriyatta ihlâli asayişi tazammun eder fikratın vücudundan ve ağır isnadattan bahisle takibatı cezaiye icrası, ebvabı mahakime dâvet ve müracaat kaydile aleyhinde ittihamat vuku bulan vükelâyı devletten bazı zevat hakkında da cevabı mütezammın demek olacağından, doğrudan doğruya bunu, memuriyeti âcîzanemce delâlet edilemez.

Şu mütalâat ve maruzata binaen işbu telgrafname-i samide beyan olunan hususlan dolayı, takibatı kanuniye icrası zımnında ita buyrulan emre mütavaatta mazur bulunduğumun cevaben arz ve beyanına müsaraat kılınır, olbapta...

İstinaf Müddeiumumisi Necmeddin

Üç ciltlik hatıratında, kanundan kıl kadar ayrılmadığını iddia eden ve otuzüç senelik idari ve siyasî hataları, şunun bunun

omuzuna yükletmek isteyen Said Paşa'nın Meşrutiyet'ten aldığı en son ders İstinaf Müddeiumumiliğinin bu parlak cevabı olmuştu.

***

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihinde, mühim bir hayat ve memat devresi olan şu kısa müddet zarfında İstanbul büsbütün başka bir hâle gelmişti. İnkılâbı, tam bir şuur ile telâkki ve hazmetmek isteyen münevver -fakat çok mahdut bir zümrenin yanında- her istediğini yapmak için Meşrutiyet ve hürriyeti adi bir silâh gibi kullanan büyük bir ekseriyet vardı.

İlk bakışta, matbuat göze çarpıyordu. Eskiden beri mevcut olan *Sabah*, *İkdam*, *Tercümanı Hakikat* gazeteleri, sayfa ve sütunlarına inkişaf vermişlerdi. Gazetecilik, günün en kârlı bir işi olmuştu. Aynı zamanda, bu işle halkın efkârına bir mecra vermek dolayısı ile vatanî bir hizmet ifa edileceği de zannediliyordu. İstanbul'da Meşrutiyet'in ilânından iki gün sonra, *Serveti Fünun* mecmuası sahibi Ahmed İhsan Bey, gündelik olarak bir *Servetifünun* gazetesi çıkarmaya başlamıştı. Bu gazeteyi, Kütüphane-i İslâm ve Askeri sahibi Hilmi Bey'in çıkardığı *Millet* gazetesi takip etti. Hüseyin Cahit Bey de Tevfik Fikret Bey'le birleşti.

Temmuzun 19'uncu gününden itibaren *Tanin* gazetesiyle siyâset sahasına girdi. Murad Bey, eski *Mizan* gazetesini ihya etti. Abdullah Zühtü Bey *Gazete* ismindeki ceridesi ile ortaya atıldı. Bir taraftan bu ağırbaşlı gazeteler çıkarken, diğer taraftan da matbuat ufuklarında bir tufan başladı. Yevmî gazetelerin adedi, bir hafta zarfında yüzü aştı. Ekserisinin mesleği mizah olan bu gazeteler, sütunlarını eski devlet ricaline ve saray erkânına karşı küfürler ve hakaretlerle dolduruyorlardı. Sırf Ebülhüda Efendi'yi tahkir ve tezlil için, el-Üfürük ve el-Körük isminde iki gazete çıkarılmıştı.

Matbuat bu şekilde alabildiğine giderken, bir takım Cemiyetler de teşekküle başlamıştı, Temmuzun on altıncı günü Rum avukat ve doktorlar, Tepebaşı Bahçesi'nde birleşmişler, hara-

retli nutuklar irâd etmişler ve aralarında bir Teavün Cemiyeti tesis etmişlerdi. Ertesi günü de 17 Temmuz 324 alaturka saat dörtte, Türk gazetecileri Sirkeci İstasyonu'nun karşısındaki birahanenin bahçesinde toplanmışlar, ilk Matbuat Cemiyeti'ni yapmışlar, yine aynı günde Türkçe gazetelerin mürettipleri de "Osmanlı Mürettibin Cemiyeti'ni" tesis etmekle bir varlık göstermeye başlamışlardı. Ayın on sekizinci günü muhtelif milletlere mensup olan birçok kimseler Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'nda içtima etmişler, uzun uzadıya nutuklar söylemişler ve nihayet "Osmanlı Uhuvvet Cemiyeti" namı ile bir teşekkül vücuda getirmişlerdi.

Meslek sahipleriyle, inkılâbın düsturlarından istifade etmek isteyen az çok münevver kimseler tarafından tesis edilen bu gibi Cemiyetler, derhal bir salgın hâlini almış, koca İstanbul sakinleri, güruh güruh, zümre zümre ayrılmıştı. İstanbul'da bulunan Anadolu ve Arabistan halkı, mensup oldukları vilâyetlerin isimleriyle birer Teavün Cemiyeti teşkil ettikleri gibi esnaf ve amele arasında da Tesanüd Cemiyetleri kuruluvermişti. Yemiş İskelesi'ndeki hamalların kahvesinde bile göze çarpacak surette, "Kürt Hamalları Teavün ve Tesanüd Cemiyeti" levhası görünüyor, çarşıdaki bayrakçı esnafı bu Cemiyetlere yazılı bayrak, mühürcü esnafı da mühür yetiştirmekten âciz kalıyorlardı.

Her teşekkülün başına, açıkgözler geçmişler; birer idâre heyeti vücuda getirmişlerdi. Bunlar, birçok safdil halkı, açtıkları bayrakların altına topluyor, teavün ve tesanüd akçesi namı altında topladıkları paralarla rahat rahat geçiniyorlardı. İşbu kadarla kalsa, vaziyet pek o kadar zararlı görülmeyebilirdi. Fakat bütün bu bayraktarlar, kendilerinde hükûmet işlerine karışacak kadar hak bulmaya başlamışlardı, önlerine davul zurnayı katan ve Cemiyetin üstü yazılı bayrağını omuzlayan bu türediler, Cemiyetlerine mensup olan zavallılara işlerini, güçlerini bıraktırıyor. Bunları Babıâli'ye veyahut muhtelif dairelerin önüne sürüklüyor. Akla ve hayale gelmez taleplerle, hükûmetin hak ve mevcudiyetini sarsıyorlardı.

Neşriyatçılık ve Cemiyetçilik. Bu iki kuvvet, İstanbul'da emsalsiz bir anarşi husûle getirmiş ve bu anarşi, çarçabuk

vilâyetlere de sirâyet eylemişti. Şımarıklık, akla ve hayale gelmeyecek derecede artmış, vilâyetlerde, yeni türediler zuhur etmeye başlamıştı. Ağırbaşlı halk, akıbetin hangi neticeye müncer olacağını derin derin düşünürken; Selânik'te, Cemiyetin Merkez-i Umumî'sinde de bütün bu hâdisat ıstırap ve endişe ile takip ediliyor. Gece ve gündüz, fasılasız bir çalışma ile vaziyetin ıslahına gayret gösteriliyordu. Muhaberatı idâre etmek ve Cemiyetin aldığı veçheye göre emirler tanzim etmek hususunu Fethi, Cemal ve Manyasîzade Refik Bey'ler deruhte etmişlerdi. Geceleri, sabahlara kadar Telgrafhane'de makine başlarında uğraştıkları halde, yine işlere yetişemiyorlardı. Merkez-i Umumî'nin mevcut kuvveti kâfi gelmiyor; teşkilâtı genişletmeye lüzum hissediliyordu. Buna binaen yirmi azadan mürekkep bir Merkez-i Umumî teşkiline karar verildi ve bu heyete de Talât, Hafız Hakkı, Enver, Binbaşı İsmail Hakkı, Manyasîzade Refik, Hasan Kemal, Manuel Karasu, Cavit, Hayri, Binbaşı Faik, Cemal, Fethi, Seyfi, Rahmi, Hüseyin Kadri, Hacı Âdil, Topçu Mülâzımı Kayserili Ziya, Necip Draga, İsmail Canbulat. Galip, Fuat Hulusi Bey'ler intihap edildi. Bunlardan Talât, Cemal, Cavit, Necip Draga, Hâfız Hakkı, Rahmi Bey'ler İstanbul'da, diğerleri de Selânik'te çalışacaklardı. Cemiyetin, günden güne artan maliye işlerinin idâresi, Mithat Şükrü Bey'e tevdi edilmişti. Selânik'te çalışan idâre heyetinin ilk programı şunlardan ibâretti:

1- Her taraftan gelen mektup ve telgrafların tetkiki ve bunlara cevap tahriri.

2- Anadolu, Arabistan ve Trablusgarp'ta vilâyet Heyet-i Merkeziyelerinin tesisi. Sancak, kaza ve nahiye teşkilâtlarının tespiti.

3- Cemiyete bir dahili nizamname tanzimi.

4- Cemiyetin gazete, matbaa ve kulüp meselelerinin takibi.

5- İntihaba iştirak için bir siyasî program ihzarı,

6- İntihap mesailiyle iştigal - Bunun için de 1293 senesindeki İntihap Kanunu üzerinde tetkikat icra edilecek ve tespit edilen fikir ve mütalaalar, İstanbul'a bildirilecekti.

Bu suretle teşkilâtını yapan ve programını da ortaya koyan Merkez-i Umumî, artık mahdut ve muayyen olan bir saha üzerinde muvaffakiyetle yürüyeceğini zannediyordu. Fakat gün geçtikçe bu programın haricinde birçok karışık işler zuhur etmeye başlıyor; Said Paşa'nın sukûtundan sonra, artık karşısına hiç bir engel çıkmayacağını ümit eden Merkez-i Umumî, bu hesabında yanılıyordu.

Daha Meşrutiyet'in ilk günlerinde Merkez-i Umumî ile ihtilaf çıkarmak istidadını gösteren Kaymakam Sadık Bey, Cemiyet merkezinin Selânik'te bulunmasına bir türlü tahammül edemiyor; Selânik Kulübüne mensup olanların kâmilen Mason olduklarını ileri sürerek cümlesinin küfrüne hüküm eyliyordu.

Sadık Bey'le bir kaç havarisinin dimağından doğan "Mason Selânik" ve "Melami Manastır" zihniyeti nazar-ı ehemmiyete alınmasa bile, ortada Cemiyetin âti ve istikbal için hayırlı alâmetler göstermeyen haller de zuhura başlamıştı. Bir taraftan inkılâbın neş'esiyle sermest olan ve diğer taraftan da omuzlarına aldığı yükün ağırlığından bunalan Selânik mahfili; ve herkesi memnun etmek taraftarlarının adedini yükseltmekten başka bir şey düşünmüyor. İnkılâp zaferinin bütün şereflerini, bir yağma malı gibi şuna buna dağıtarak Cemiyetin, inkılâbın hakiki fedakârlarını gücendiriyordu. Şımarıklık ve şaklabanlıklar başlamıştı. Cemiyetin ağır başlı erkânı bundan çok müteessir oluyorlardı. Selânik fotoğrafhaneleri dolup dolup boşalıyordu. Çarşılarda, keçe külâh ile aba potur kalmamıştı. Çete kıyâfetinde resim çıkarmak salgın bir moda hâlini almıştı. Abdülhamid devrinin bütün zulüm ve seyyiat kuvvetleriyle mücadele ve bugünün bütün şerefini kanı bahasına hak eden faziletkâr zevât bir köşeye çekilerek bu hâle hayretle bakıyorlar; bir türedi zümresi eline geçmek istidadını gösteren Cemiyetin, ati ve istikbalini karanlık görerek için için kan ağlıyorlardı.

Çünkü bu türedi zümre, siyasî hayata henüz doğan Cemiyetin mevcudiyetine gurur, benlik ve ihtiras gibi marazların mikroplarını serpiyor. Göğsüne ve kollarına altmış paralık bir kurdele takanlar Cemiyetin bütün hayat ve varlığını kendile-

rine mal ediyorlardı. Gizli hayatında, ismi heybet ve haşyetle anılan Cemiyetin de artık tesir ve nüfuzu azalmıştı.

Cemiyet, en çok doktor Nâzım Bey'in hatalı düşünüşlerine kurban oluyordu, Meşrutiyet'in ilânına kadar gayet sakin ve mütevazı bir hayat yaşayan bir Cizvit rahibi gibi sessiz ve kanaatkar bir şekilde çalışan Doktor Nâzım Bey, birdenbire değişmiş. Mağrur, mütehakkim ve mücadeleci bir hâle gelmişti. Cemiyetin umumi işleri şu tarafa dursun, arkadaşlarının içtikleri iki kadeh rakıya kadar müdahale etmek için kendinde bir salahiyet buluyor. Cemiyetin erkânı asliyesinden olanlara bile itimat edemeyerek hepsini ayrı ayrı kontrol altında bulunduruyordu. Bu zat tam manasıyla bir komitacılık mesleği takip ediyor, 99'uncu Bölük'ten bazılarını kendine sımsıkı bağladıktan sonra Merkez-i Umumî'ye karşı bile tahakküm gösteriyordu.

Doktor Nâzım Bey, Cizvit tarikatının programını esas tutuyor, tıpkı o tarikatta olduğu gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de büyük bir servete ve mümkün olduğu kadar fazla bir ekseriyete mâlik olmasını istiyordu. Bunun içindir ki, bugüne kadar gizli kalan kapıların ardına kadar açılmasını ileri sürüyor; arkadaşlarını da bu fikrin arkasından sürüklüyordu. Ağır başla düşünen arkadaşları, bu tarzdaki hareketin tevlid edeceği mahzurları ve hatta felâketleri görmekle beraber böyle buhranlı bir zamanda münakaşadan çekiniyorlar, bilâhare bir tasfiye yaparak Cemiyete yine eski vakar ve salabeti vereceklerini ümit ediyorlardı. Cemiyetin rûhunu ve hayatını teşkil eden mühim şahsiyetler, esasen meşgul bulunuyorlardı. Bunlar sadece, mutlakiyet devrinin inhidamiyle *(yıkılmasıyla)* vukua gelmesi tabii olan sarsıntıda, umumî muvazeneyi muhafaza etmeyi düşünüyorlar ve bunu temin etmek için çalışıyorlardı.

Doktor Nâzım Bey'in hatalı hareketlerinden ikincisi de, ordu arasına ilk ihtiras ve nifak tohumu serpmesi olmuştu. Üçüncü Ordu ve bilhassa, Selânik zabitleri Meşrutiyet'in ilânına kadar yekpare bir yalçın kaya gibi müttehittiler *(birliktiler).* Fakat Nâzım Bey'in, Enver Bey'e karşı büyük bir meftuniyet ve merbutiyet göstermesi, gerek Enver Bey'e ve gerek Enver Bey'in mensubu olan bazı zabitlere büyük imtiyazlar temin et-

mesi derhal diğer zabitanın nazar-ı dikkatini celbetmiş ve hele ordunun ağır başlı erkânını haklı tenkitlere mecbur eylemişti. Bütün Cemiyet seramedânı biliyorlardı ki, Meşrutiyet'in ilânı, doğrudan doğruya ve yalnız Cemiyetin kudretinden doğan bir şey değildi. Bu tarihi hadise, birçok meselelerin bir araya gelmesinden zuhur eden bir nimetti, bu nimetten herkesin siyaneten istifade etmesi elzemdi. Hatta Cemiyetin ilk müessisleriyle onların hakiki havarileri, günün birinde emellerine muvaffak olurlarsa hiç bir vakit ve hiçbir suretle başkalarından fazla bir şeref ve mevki almayacaklarına dair ahdüpeyman etmişler, büyük bir feragat göstermişlerdi.

Bu zatlar, bu ahdüpeymanlarını henüz ihlâl etmemişlerdi. Fakat buna mukabil Enver Bey'le Nâzım Bey'in imtiyazlı zabitleri, derhal kendilerine birer poz vermişlerdi.

Tikveş'ten Selânik'e avdet ettiği gece, kendisine karşı gösterilen tezahürattan şaşırarak, hicabından ağlayan Enver Bey, belki ebediyen öyle kalacak, şahsî fazilet ve tevazu ile inkılâp kahramanlarının arasında ebediyen yaşıyacaktı. Lâkin ilk ihtiras ateşi, Nâzım Bey'in eliyle onun kalbinde yakılmamış olsaydı...

Sami Paşazade Sezai Bey

Enver Bey'in Selânik'e avdetinin ikinci ve yahut üçüncü günü idi. Selânik Hahambaşısı, bir meselenin müzakeresi için Merkez-i Umumî'ye haber gönderdi:

-Cemiyetin en sahib-i salâhiyet ve mühim bir şahsiyeti ile görüşmek istiyorum, dedi.

Bu dâvete kimin gönderilmesi müzakere edilirken Nâzım Bey ileri atıldı. Hahambaşı Efendi'nin gözlerini kamaştırmak için Cemiyetin mümessili sıfatıyla Enver Bey'in gönderilmesini temin etti. Ve işte, bu andan itibarendir ki, Enver Bey'in tevazu ve mahviyeti, birdenbire bir gurur ve benliğe tahavvül eyledi. Bu hâdiseden sonra Enver Bey, artık kendisinde büyük bir salâhiyet görmeye başlamıştı.

Geceleri bazen Cemal ve bazen da Fethi Bey'lerle Telgrafhaneye gidiyor, muhaberatı idâreye yardım ediyordu. Cemal Bey'le beraber gittikleri ilk gece, şöyle bir vak'a oldu. Cemal Bey'le Enver Bey, makinelerin başında dolaşıyorlardı. Muhabere Ser memurlarından İbrahim Bey, Poliroz kasabası ahalisi namına bir heyet tarafından şu telgrafı aldı:

"Selânik'te Merkez-i Umumî'*ye*

Jandarma teşkilâtına memur olup elyevm Selânik'te bulunan Rus binbaşılarından Poltanof'un burada bakası caiz olmadığından bunun avdetine müsaade edilmemesi ve şayet avdet edecek olursa buraca kabul edilmeyeceği maruzdur."

Enver Bey, bu telgrafı okur okumaz derhal İbrahim Bey'e emir verdi:

— Yaz. Bu Rus binbaşısı oraya avdet ederse, derhal kovsunlar.

Bu emrin gazabetine hayret eden İbrahim Bey, Cemal Bey'in yüzüne baktı. O anda Cemal Bey de Enver Bey'in yüzüne bağırdı:

— Ne yapıyorsun Enver çocuk musun, sen? Hükûmetin muvafakatiyle orada vazife ifa eden bir Rus binbaşısını nasıl kovdurursun? Başımıza iş mi çıkaracaksın? Yarın, Kiev Moskov zırhlısı gelir de karşımızda demirlerse, ne cevap vereceksin? Dedi.

Enver Bey, Cemal Bey'in bu dürüstane sözlerine karşı dikleşmek istedi. Fakat telgrafhanede o kadar memur karşısında bir tatsızlığa meydan vermemek için Cemal Bey vaziyeti idâre etti.

— Uykusuzluk senin başına vurdu, galiba. İbrahim Efendi, Enver Bey kaç gecedir uykusuz. Şuradan bir araba çağırtın da evine gitsin; istirahat etsin, dedi.

Araba çağırtıldı. Enver Bey bindi. Fakat evine değil, doğruca Beyazkule bahçesine gitti.

Bir gece de Fethi Bey'le beraber yine telgrafhanede bulunuyorlardı. Anadolu vilâyet merkezlerinden biri, Cemiyet tarafından bir zatın makine başına gelmesini istiyordu. Enver Bey, derhal makine başında durdu. Merkez sordu:

— Siz, kimsiniz?

Enver Bey, cevap verdi:

— Ben. Cemiyetin Müfettiş-i Umumîsi olan Enver'im.

Fethi Bey, derin bir hayretle Enver'in yüzüne baktı. Cemiyette mevcut olmayan böyle bir unvanın, fuzuli olarak kendisine atf-ı izafe eden Enver'in bu cür'etine karşı, hayrette kaldı. [157]

Gerek Enver Bey'in ve gerek diğer imtiyazlı zabitlerin bu gibi halleri yavaş yavaş muhitlerinden harice intişar ediyor, Cemiyete mensubiyeti bir rüçhan *(üstünlük)* vasıtası gibi kullanmak isteyenlere cür'et ve ihtiras hisleri veriyordu. Cemiyetin şahsiyet-i maneviyesi henüz istikrar bulmadan, bir takım şahsiyetler tarafından caka ve tahakküm devri açılmıştı. Cemiyete mensup olmayan fertlere, hiçbir kıymet ve ehemmiyet verilmiyor. Cemiyet mensupları ise müteşebbisler, gayri müteşebbisler namıyla iki sınıfa ayrılıyordu. Fakat mümtaz zevat arasına sokulanlar, daima birinci sınıftan addolunuyordu. Bu hal, yirmi kişiden mürekkep olan Merkez-i Umumî'ye bile sirâyet et-

157- Enver Bey hakkında yazdığımız şu satırlar, şunun bunun rivayetinden mülhem değildir. Bilakis, net ve vechii mümkün olmıyan vesikalara müstenittir. Bunları nakilden maksadımız ise, Enver Bey'in şahsına karşı bir taciz olmayıp Cemiyetin mahza iç yüzünü teşci etmek ve ilk muhalefetin nasıl ve niçin başladığını izah eylemekten ibarettir. Z. Ş.

miş; büyük bir hüsnüniyetle işe başlayan bu heyet, birkaç gün içinde, devri sabıkın "Cemiyeti Risumiye" denilen âtıl ve akim meclisine benzemişti.

Halbuki Anadolu ve Arabistan vilayetleri şöyle dursun, Rumeli vilâyetlerinde bile Meşrutiyet henüz tam manası ile takarrür etmemişti. Bazı valiler, Meşrutiyet'e haşin bir nazarla bakıyorlar; eski devrin aristokrasisini, yeni devrin icap ettirdiği demokrasi ile tebdil edemiyorlardı.

İşkodra valisi, Cemiyet namına tahlif edildiği halde, yine idâre-i sabıka zamanındaki sistemini değiştirmiyor, Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi tarafından Merkez-i Umumî'ye telgraf çekilerek değiştirilmesi isteniliyordu.

Elâziz valisi, Meşrutiyet'in ilânını, mülhakata bildirmemişti. Beyrut Valisi Mehmed Ali Bey, halkı Meşrutiyet tezahüratından menediyor. Hatta. Bazı Cemiyet azaları tarafından İstanbul'a bir tenezzüh treni tertip edildiğini haber alan Selânik Valisi bile böyle üç yüz kişiden mürekkep bir kafilenin İstanbul'a müteveccihen hareketlerine müsaade edilip edilmeyeceğini İstanbul'dan istizan etmek garabetini gösteriyordu.

Vaziyeti makul tedbirlerle ıslah etmek icap ederken, Merkez-i Umumî bilakis şiddet tarafını iltizam ediyor; zaten her tarafta baş gösteren anarşiyi arttırmak hatasına düşüyordu. 22 Temmuz tarihinde, Beyrut Heyet-i Merkeziyesi'ne ve sonra bütün vilâyet Heyet-i Merkeziyelerine şu telgraf çekilmişti:

- Aynen -

"İlân-ı hürriyet dolayısiyle izharı şadümani edilmesine (sevinç gösterilmesine) mümanaat eden memurlar, ahalinin hürriyetine karışan ve binaenaleyh Kanun-u Esasî'ye ve Meşrutiyete muhalif hareket eden müstebit memurlardır. Bu zamanı hürriyet ve madalette bu gibi memurların bakası caiz olmadığından harekatı vakıalarına şiddetle itîraz edilerek icabatı hamiyetin tatbiki ve harekât-ı istibdatkâranede temerrüd ve taannüd eden memurların teb'it suretiyle devamı memuriyetlerine set çekilmesi ve maamafih, dahil-i memlekette asayiş ve emniyeti umumiyenin muhtel olduğu fikrinin hasıl ettirilmemesi tavsiye olunur."

Şu telgrafname de gösteriyor ki, o anda Merkez-i Umumî sağlam bir kafa ile düşünemiyor ve bu düşünememezlik neticesi olarak cahil halkın eline pek müthiş bir silâh veriyordu. Telgrafın son cümlesi ise, gülünç bir tavsiyeden ibâretti. Bunun neticesidir ki, şurada burada çirkin hadiseler zuhur etmeye başlamıştı. Sivas Valisi; Göksun Kazası'nda halkın hükûmete karşı isyan ettiğini, fakat derhal ittihaz olunan tedabiri hakimane sayesinde meselenin geçiştirildiğini bildiriyordu. Aynı zamanda İzmir'de de mühim bir vak'a olmuştu. Hürriyetin neş'esine cila vermek isteyen bazı zevat, gençlerden mürekkep bir tiyatro heyeti yapmışlar; Namık Kemal Bey'in Vatan - Silistre ismindeki piyesini oynatmışlardı. Yalnız erkeklere oynanan bu piyes, halk üzerinde büyük bir heyecan husûle getirmişti. Bu heyecandan İzmir hanımlarına da bir hisse verilmek istenildi. Ertesi günü aynı piyesin hanımlara oynanacağı ilân edildi. Lâkin Kömürcü Ahmed ile Tulumbacıbaşı Ali Bey isminde iki şahıs bayrakları açtılar. Başlarına bir güruh baldırı çıplak topladılar. Polis Müdüriyetinin önüne dayandılar:

— Kadınların tiyatroya gitmesi, şer'an memnudur. Bu oyun oynanmayacaktır. Eğer oynanır ve kadınlar da tiyatroya alınırsa, kan çıkacağı muhakkaktır, diye bağırdılar.

Polis müdürü Mazhar Bey ellerini ovuşturdu ve Cemiyet azaları tarafından yapılan bu işe müdahale edemeyeceğine dair mazerette bulundu. O esnada İzmir'de Cemiyeti temsil eden Hüseyin Lûtfi Bey'e haber gönderildi. Polis Dairesi'ne getirtildi. Vaziyetin vahameti izah edildi. Hükûmet kuvvetlerinin aczi karşısında, oyunun tekrarından vazgeçildi. Amma, bu hâdiseyi vücuda getiren Kömürcü Ahmed'le Tulumbacı Ali, 31 Mart Vak'asına kadar İzmir'de kollarını kabarta kabarta gezdi ve o meş'um hâdisede her ikisi de, mürtecilerin en önünde görünmüşlerdi.

Bursa'da, Kastamonu'da, Erzurum'da da bunlara benzer vakalar zuhur etmiş, artık hükûmetin bütün nüfuz ve kudreti, Cemiyeti temsil edenlerin tahakküm ve arzuları altına girmişti. Çok gariptir ki, Merkezî Umumîdekiler da aynı sistemi takip etmektelerdi. Yeni kabineyi teşkil eden Kâmil Paşa tarafından

Posta ve Telgraf Nezaretine Rumeli Maliye komisyonu azasından Ata Bey intihap edilmişti. Ata Bey'i tavsiye edenler de İstanbul'da bulunan Heyet-i Meb'use îdi. Selânik'te bulunan Ata Bey'e, Posta ve Telgraf Nazırı olduğu telgrafla tebşir edildikten *(müjdelendikten)* sonra derhal İstanbul'a hareketi bildirildi. Bu tevcihten memnun olan Ata Bey derhal hazırlandı. Çoluğunu çocuğunu topladı. Trene atladı. Fakat tren, Dedeağaç istasyonuna gelir gelmez çirkin bir hâdise ile karşılaştı. Kompartıman kapısına dikilen ve mutasarrıf tarafından gönderilen bir memur ile Heyet-i Merkeziye azasından iki zat, Ata Bey'e derhal trenden inmesini ve eşyasıyla beraber Selânik'e avdet etmesini ihtar ettiler. Hayretler içinde kalan Ata Bey, izahat istedi:

— Merkez-i Umumî tarafından telgrafla emir var, diye müphem bir cevap verildi ve şu anda Nazırlık gibi devletin en yüksek makamlarından birini temsil eden Ata Bey, trenden indirildi, Selânik'e iade edildi.

Ata Bey'e yapılan şu muamele, bu zatın şahsından daha ziyade, Meşrutiyet'in ruh, hayat ve istikbaline indirilen bir

Sadrazam Kamil Paşa

darbe idi. Ata Bey, hakikaten Merkez-i Umumî namına verilen bir emirle geri çevrilmişti. Fakat Merkez-i Umumî azalarından birçokları, bu emirden haberdar değildi. Nitekim Ata Bey Selânik'e avdet edip de bu mesele şayi olur olmaz işin iç yüzünü bilmeyenler, bilenlerden suâl ettiler ve şu acı hakikati öğrendiler. Bu emri veren, doktor Nâzım Bey'di. Bunun esbabı mucibesini soranlara da:

— Efendim: Erzurum isyanında, Ata Bey orada imiş. İsyan edenleri, hükûmete karşı himâye edememiş. Binaenaleyh, itimada şayan değildir.

Cevabını vermişti. Halbuki bundan daha gülünç bir fikir olamazdı. Çünkü bilahare Hammer'in koca tarihini tercüme etmek suretiyle irfan hayatımıza pek büyük bir hizmette bulunmuş olan Ata Bey, tam manasıyla bir ilim adamı idi. Bütün hayatında, komitecilikten çok uzak yaşamıştı. Bu yaradılışta bir zatın, kanlı bir ihtilal mukaddemesinde ihtilalcilerle birleşmesi mümkün olamazdı. Buna binaen Ata Bey hakkında verilen bu hüküm, ne onun nazırlıktan mahrum edilmesine ve ne de yolundan geri çevrilmesine bir sebep tutulamazdı. Hâlbuki meselenin içyüzü büsbütün başka olup, şundan ibâretti. Selânik'te yüksek makamlardan birini işgal eden bir zat, Galip Bey'in Posta ve Telgraf Nezareti makamına getirilmesini Doktor Nâzım Bey'den iltimas etmiş ve bu zatın memnun edilmesi için, Ata Bey bu haksızlığa kurban gitmişti.

Şu misâl de gösteriyor ki, Meşrutiyet'in umde ve esasları, en büyük meşrutiyetperverliği kendi nefsine hasreden bir adam tarafından çiğneniyor, tıpkı Abdülhamid devrinde, falan ve yahut filan Paşa'nın yaptığı gibi bir vatandaşın haysiyet, şeref ve mevkisiyle oynanmakta bir beis görülmüyordu. Şu halde devir, aynı devirdi ve değişen yalnız bir isimden ibâretti.

Selânik'te esmeye başlayan bu bozuk hava, hassas dimağlara bir bulanıklık vermiş, bazı zevatı müteessir etmeye başlamıştı. Fuat Hulusi Bey'le, Mülazım Ziya Bey, Manastır'a avdet etmişlerdi. Aynı surette geri dönen Kaymakam Sadık Bey, eline geçirdiği bu silâhlarla Manastır'a gelir gelmez. Selânik ve Merkez-i Umumî aleyhinde şiddetle propagandaya başlamıştı.

Meşrutiyetin tezahüratını yakından görmek için Selanik'e gelen Hasan Tosun Bey'le Üçüncü Avcı Taburu Kumandanı Binbaşı Remzi Bey, üç günden fazla Selânik'te kalmaya tahammül edememişlerdi. Meşrutiyet'in istihsali için ilk defa hayatını ortaya atan ve Tikveş'te bulunduğu müddet zarfında Enver Bey'in hayatına nigehban *(gözcü)* olan Mustafa Necip Bey bile, derin bir yeis ile yine Tikveş kasabasının ücra bir köşesine çekilmişti. Selânik'te bulunan gayri memnunlar ise hemen hemen Merkez-i Umumî ile alâkalarını kesmek üzerelerdi. Cemiyetin müessislerinden olan Naki Bey, nadiren ortada görünüyor, bu eski komiteci artık yeni işlere karışmak istemiyordu. Vaziyetten müteessir olan ağır başlı ümera ve zabitan, Erkanıharp Kolağası Mustafa Kemal Bey'in etrafına toplanmışlardı. Mustafa Kemal Bey'e Merkez-i Umumî azalığı teklif edilmişti. Fakat evvelâ, yapılan inkılâbın şekline nazaran millete hiçbir feyiz ve inkişaf veremeyeceğine kâni olan ve sonra da bu müzebzep *(karışık)* vaziyet arasına karışmayı doğru bulmayan Mustafa Kemal Bey, bu teklifi kabul etmemiş, dün mevcudiyetlerinden kimse haberdar değil iken bugün, hâdisatın sevkiyle şöhret kazanıveren ve bunu hazmedemedikleri için de birdenbire mağrur ve mütehakkim hâle gelen şahsiyetler arasına girmek istememişti. Mustafa Kemal Bey ekseriya Merkez-i Umumî'nin içtima ettiği binanın altındaki gazinoda arkadaşları ile birleşiyor, günden güne muğlak bir şekil alan vaziyeti hasbihal şeklinde münakaşa ediyor, sonra Merkez-i Umumî'yi mahza *(tam)* bir intibaha sevk etmek maksadıyla uzun uzun tenkitnameler yazıyor, üst katta içtima eden heyete yolluyordu.

Merkez-i Umumî'de de ihtilaf baş göstermeye başlamıştı. Vilâyetlerden gelen azaların ekserisi Doktor Nâzım Bey'in diktatörlüğüne tahammül edemiyorlardı. Manastır Sermüstantikliği'nden Selânik İstinaf azalığına nakledilmek suretiyle Merkez-i Umumî'ye alınan Giritli Hasan Kemal Bey, mütemadiyen hükûmet umuruna müdahale edilmesinden şikâyet ediyor, diğer vilâyet azaları da ayrı ayrı birçok noktalara muarız bulunduklarını saklamıyorlardı.

Cemiyetin eski Merkez-i Umumî erkânı, bu işin artık böylece yürüyemeyeceğini hissetmişler; bütün bu tenkit ve mua-

razaların önünü almak için, fikren mütecanis olmayan bu yeni Merkez-i Umumî'yi dağıtmak ve daha uygun zevattan mürekkep yeni bir heyet yapmak istemişlerdi. Fakat bunda, büyük bir tehlike vardı. Bu muteriz azalar dağılacak, itirazların esasatı ortaya yayılacak, efkarıumumiye bulanarak bir muhalefet başlayacak, çarçabuk etrafa dal budak salacaktı. Buna binaen daha kurnazca hareket edildi. Böylece kalabalık bir heyette, işlerin sükûnet ve selâmetle görülemediği bahane edildi. "Heyet-i Faale" namı altında dokuz kişiden mürekkep bir heyet seçildi. İttihat ve Terakki tarihinde ilk defa yapılan bu komplo neticesinde, Cemiyetin bütün kudret ve kuvveti, yine mahdut zevatın ellerine verildi.

Merkez-i Umumî, yapılan hataları anlamış, şimdi birer birer bunları tamire başlamıştı. Merkez-i Umumî namına neşredilen bir tebliğde:

"Cemiyet azaları arasında, sairlerinden fazla bir imtiyaz kazanan, gösterdiği muvaffakiyetlerle müşarün bilbenân olan hiç bir kimse mevcut değildir. Cemiyete mensup olan eşhas, şahsiyetlerini, şahs-ı manevi-i Cemiyet altında setretmişler; cümlesi birden, İttihat ve Terakki Cemiyetini teşkil etmişlerdir" deniliyordu.

Aynı zamanda, *Yeni Asır* gazetesine de haber gönderilmiş, bazı zevat hakkında lüzumundan çok fazla senakârane lisân kullanılmaması ve hiç kimsenin ismine, İttihat ve Terakki Cemiyeti azasından diye bir sıfat ilâve olunmaması ihtar edilmişti. Bu esnada İstanbul'da intişar eden *Mizan* gazetesi sahibi Murad Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmaniyesi Riyaseti Aliyesi'ne başlıklı, uzun ve açık bir mektup neşrediyor; Avrupa'dan avdetinin bir maksadı menfeatperestaneye müstenid olmadığına dair Cemiyetten bir beraatı zimmet mazbatası istiyor ve Cemiyetin eski bir şube reisi sıfatıyla harekete geçeceğinden İstanbul Heyet-i Merkeziye azaları ile temas etmek üzere *Mizan*cı Murad Bey'e bir mülâkat mahalli tayinini rica ediyordu. Cemiyetin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi vasıtasıyla kendisine şu cevap verildi:

Mizan gazetesi sahip ve muharriri Murad Bey'e:

"Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Dersaadet'teki Heyet-i İdâresi, bir Heyet-i Merkeziye'ye merbuttur. Bu Heyet-i Merkeziye'nin de tanınmaması meşruttur.

Binaenaleyh sizinle mülâkat, gayri mümkündür. Tebrie-i zimmet mazbatanızın itasını -istifanızla, bundan sonraki ahval mümteni (imkânsız) kılar. Sizin hakkınızda, heyet-i merkeziyenin re'yi şudur:

Heyet sizi kat'iyyen efradı Cemiyetten tanımaz, Şube reisi sıfatıyla değil, *hiç bir Cemiyet namına bir hareketçe bulunmanıza müsaade gösteremez."*

Cemiyet, Murad Bey'e bu cevabı vermekle çok büyük bir hata işlemişti. İşte bugünden itibarendir ki, muhalefet cephesinin ilk temel taşını Cemiyet kendi eliyle vazetmiş, on bir senelik hayatında ikide bir de tehlike teşkil eden kuvveti, bizzat kendi ihzar eylemişti. Cemiyet düşünememişti ki, daha dört gün evvel mabeyn kapılarını aşındıranlar, hazine-i hassadan aldıkları paralarla gazetelerini yaşatanlar, bugün birdenbire velinimetlerini unutuvermişler ve Cemiyet tarafına geçmişlerdi. Daha dört gün evvel Abdülhamid'e karşı yaptıkları zelil ve sefil dalkavukluğu, bugün de Cemiyete karşı yapıyorlar. iğrenç şaklabanlıklarını, göklere çıkarıyorlardı. Yüzlerinden kir ve riyâ akan bu adamları bile biç tereddütsüz kendi harimine alan Cemiyetin, Murad Bey hakkında bu kadar haşin davranması hiç doğru olmamıştı. Murad Bey; ilmiyle, Babıâli'deki tecrübesiyle bir kemiyet ve keyfiyet teşkil ediyor. Hakkındaki dedikodulara rağmen gençliğin mühim ve münevver bir zümresi onu seviyordu. Bu vaziyet karşısında, artık Avrupa'daki post kavgası münazaa ve münaferetlerini bir tarafa bırakmak, Cemiyetin adama en çok muhtaç olduğu bir zamanda onun da muavenetini kazanmak lâzım geliyordu. Halbuki Cemiyet, sadece Murad Bey'in müracaatını reddetmekle kalmadı. O, bâlâpervazane mektubu, Yıldız çanak yalayıcılarının gazeteleriyle neşrettirmek sureti ile daha büyük bir hata yaptı.

Bu hata, bugünden itibaren Cemiyete pek pahalıya, mal olmaya başladı. Bu hususta İstanbul'da uyanan hoşnutsuzluk,

Selânik'te de akisler yaptı, Hele, 99'uncu Bölük erkânından Halil Bey'in o sırada İstanbul'a gitmesi, birçok dedikodulara kapı açtı. Fakat Selânik'te böyle meselelerin üzerinde durulacak zaman değildi. Merkez-i Umumî, hiçbir şey hissetmeden işleyen çelik bir makine gibi durup dinlenmeden çalışıyor, Kâbe-i hürriyeti tavafa gelen her çeşit ve milletten hacıların Beyazkule bahçesinde, Hürriyet Meydanı'nda, Molozboyu'nda izhar ettikleri meserretin şükran avazeleri davul, zurna, gayda, muzika seslerine karışarak göklere çıkıyor. Bu şuursuz perestişten büyük bir gurur ve sermesti duyan Cemiyet erkânı; istikbal ufuklarında belirmeye başlayan tehlike bulutlarını göremiyordu.

Selanik, Beyazkule

BEYAZKULE'NİN CEMİYETE İHSANI

Temmuzun 24'üncü Perşembe gününden itibaren Cemiyetin resmî lisanını teşkil eden *İttihat ve Terakki* gazetesi çıkmaya başlamıştı. Müdürü mes'ulü, Talât Bey'di. Henüz matbaa ve sair teşkilât olmadığı için şimdilik haftada üç gün çıkacaktı. Esasen Cemiyet; teşkilâtı bir türlü ikmal edemiyor, bir tezebzüp içinde yaşıyordu. Merkez-i Umumî azaları, yine Serez Oteli'nde toplanıyorlardı. Fakat burası, bir iş bürosu halinde idi. Biraz daha mahrem işler, Olimpos Palas karşısında, dört oda ve bir sofadan mürekkep, köhne bir binada görülüyordu. Meşrutiyet'in ilânından evvel Cemiyetin iane işleriyle meşgul olan Yüzbaşı Abidin Bey'le Selânik tüccarlarından Ata Derviş Bey tarafından isticar edilen bu binanın kapısına İttihat ve Terakki Kulübü diye bir levha asılmıştı. Binanın bir odası *İttihat ve Terakki* gazetesinin idâre heyetine tahsis edilmiş; bir odasına da Mithat Şükrü Bey yerleşmişti. O esnada Mithat Şükrü Bey Merkezî Umumi, işleriyle meşgul olmuyor; sadece Cemiyetin muhasebe muamelatını idâre ediyordu. Binanın iki odası da kulübe hasredilmişti. İlk defa olarak bu köhne binada teşekkül eden İttihat ve Terakki Kulübü Cemiyetin azametiyle mütenasip değildi. Gösterişe kapılan bazı Cemiyet erkânı, muhteşem bir yerde merkez tesis etmek istiyorlar; bunun için de Beyazkule bahçesini gözlerine kestiriyorlardı. Bahçe, bütün müştemilatı ile beraber Abdülhamid'in

şahsî malı idi. Abdülhamid'i kandırmak ve bu emsalsiz müesseseyi Cemiyet namına almak kararlaştırıldı.

Bu hususta Abdülhamid nezdinde teşebbüsatta bulunulması hakkında İstanbul'daki Heyet-i Meb'use'ye emir verilmekle beraber, evvelâ Abdülhamid'e hoş görünmek için bir telgraf çekilmesine karar verildi. Bu telgraf, Abdülhamid'in İstanbul'daki Heyet-i Meb'use'ye ve dolayısıyla Cemiyete karşı gösterdiği teveccüh ve iltifata bir cevap teşkil edecekti.

O günlerde Cemiyet ile Abdülhamid arasındaki münâsebeti gösteren bu mühim telgrafı, tarihi bir vesika olarak aynen naklediyoruz:

- Aynen -

"Atabe-i ulyayı hazreti padişahiye

Milki mevrusu şahanelerine bir aralık ârız olan zaafı, tahtı müfehhamei şehriyarilerinde izale ederek, şanü satveti hükümdarilerini lâyık olduğu mertebei itilâya ref'eylemek ve milleti muazzamai osmaniyelerine necabet ve ulüvvü ahlâkile mütenasip refahı hâl ve saadet temin eylemek ahassı emelile teşekkül ederek, zati adâletsımatı hümayunlarının izdiyatdu ikbal ve ıclâli ve mülkü milletin itilâyı şanü şerefi uğrunda bezli vücud ve hayatı canına minnet bilen Osmanlı İttihat ve Te-

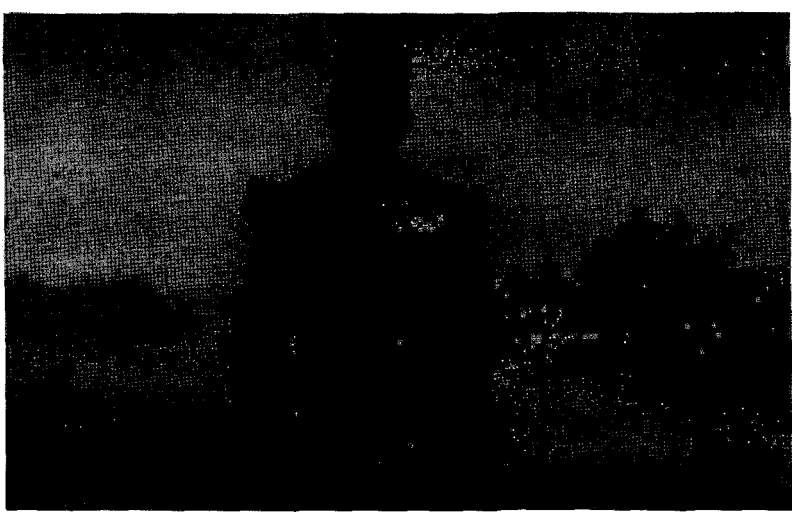

Hasan Rami Paşa

rakki Cemiyeti, ahiren nail olduğu eltaf ve teveccühatı seniyei hılâfetpenahîlerine arzı şükran ve minnettarîyi vecaibi sadakat ve ubudiyetten addeder. Ve emnü itimat ve himayei cihan kıymeti şehriyarilerine mazhariyeti, şerefi alülâl bilen bütün efradı Cemiyetin, bu sayei mukaddesede yevmen feyevmin nail olacağı muvaffakıyatı hasene ve hayriye ile namı akdesi hümayunlarına tarihi âlemde ve sahaifi kulübü ümmette ebedi ve mübeccel bir mevkii şanü azamet teminile, efradı Cemiyet namma refü ilâya mücaseret eyler. Cenabı hak, ömrü şevketi şahanelerini müzdat ve fıravan eylesin, âmin.

25 Temmuz 1324

Osmanlı İttihat Ve Terakki Cemiyeti

Dahili Merkez-i Umumîsi"

Abdülhamid'in hususî bendegânı tarafından bile yazılmamış derecede riyâ ve müdahene kokan bu telgrafı aldığı zaman Hünkârın ne hisle mütehassis olduğunu bilmiyoruz. Ancak, hayatında pek az aldanan ve bunun için de hiç kimseye inanmayan Abdülhamid, bu telgrafa karşı bıyık altından gülüverdiğine çok emin olabiliriz. Mamafih, bu telgrafın çekilmesinden üç saat sonra, şu cevap geldi:

- Aynen -

An mabeyni hümayun:

Selânik'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Dahili Merkez-i Umumîsi'ne

25 Temmuz tarihli telgrafname ile Zat-ı hümayunu mülûkâneye arz ve ibraz olunan hissiyatı âliyei sadakatkâri ve asarı mennü şükürgüzarî, mahzuziyeti seniyyei hazreti hilafetpenahîyi müstelzim olmuş olduğunun, telâkki eylediğim emru fermanı hümayun hazreti padişahî mantuku cehiline tevfikan tepşirine müsaraat eylerim.

25 Temmuz 324

Kâtibi Sanii Hazreti Şehriyarî Cevat"

Cevap biraz yavandı. Fakat Merkez-i Umumî, buna aldırmadı. Selânik Emlaki hümayunu Müdürü Hüsnü Paşa Merkez-i Umumî'ye çağırtıldı. Beyazkule bahçesinin Cemiyete lâzım, olduğu anlatıldı. Merkez-i Umumî'nin bu arzusunun gerek Zat-ı şahaneye ve gerek sair icabedenlere tebliği rica olundu. Hüsnü Paşa, derhal Mabeyni Hümayun Başkitabeti'yle, Hazine-i Hassa Nezareti'ne telgraflar çekildi.

Bu esnada İstanbul'da da şu hâdise cereyan etmekte idi. Abdülhamid, İstanbul'da bulunan Merkez Umumî murahhaslarından iki zâtı görmek istemişti. Arkadaşlar arasında müzakere olunarak, Talât Bey'le Cemal Bey'in Mabeyne gitmesine karar verildi. Cemiyetin bu iki büyük rüknü, bir kira arabasına bindiler, Mabeyni Hümayun'a gittiler. Koltuk kapıdan içeri girmek istediler, o günün en büyük ve en mümtaz şahsiyetlerinden olan bu iki inkılâpçının henüz redingotları yoktu. Arkalarında koyu renkli birer ceket bulunuyordu. Fakat garibi şudur ki, ceketlerinin kısa eteklerinden de büyücek birer revolver sarkıyordu. Mabeyni Hümayun'a ceketle gitmekte hiç bir beis görmeyen bu iki demokrat zat, revolverlerini çıkarıp otelde bırakmaya da lüzum görmemişlerdi. Cemiyet murahhaslarının geleceği, önce koltuk kapıya haber verilmişti. Bu büyük inkılâpçıları görmek için herkes heyecan içinde. Ve herkes bunları başka başka şekillerde tahlil etmekte idi. Cemal Bey'le Talât Bey, adi bir kira arabasından inerek, gazino kıyâfetiyle kapıdan girmeye teşebbüs ettikleri zaman, Arnavut tüfekçiler önlerine dikildiler:

— Kimi istiyorsunuz, hemşeri, dediler.

Bu muamele, Cemal Bey'in gururuna dokundu. Azametle cevap verdi:

— Zat-ı şahane ile görüşmeye geldik.

İki tarafın gergin muamelesinden bir iş çıkacağını Talât Bey anladı. Derhal yumuşak bir lisân ile sert tüfekçilere anlattı:

— Biz, Cemiyetin murahhaslarıyız. Efendimiz, bizi görmek istemiş, biz de geldik.

Büyük şeyleri daima azametli görmeye alışmış olan bu cahil tüfenkçiler bu iki büyük inkılâpçının mütevazı kıyâfetlerini yukarıdan aşağıya kadar süzdüler. Hâl ve vaziyetlerine göre muamele yapmak istediler.

— Bekleyin şurada, haber verelim, dediler ve kapının yanındaki küçük barakayı gösterdiler.

Fakat Mabeynin eski teşkilâtı henüz baki olduğu için daha bunlar kapıda görüşürlerken, içerden her şey haber alınmıştı. Mabeyin hademeleri koştular, misafirleri karşıladılar. Doğruca İkinci Kâtip Cevat Bey'in odasına aldılar. Lâkin bu aralık, Mabeyin erkânı arasında bir fısıltı başlamıştı. Alâkadar olanların, renkleri uçmuş, ellerini ovuşturuyorlar. Hademeler, Bey'lerin bulunduğu kapının önünden ayrılmıyorlardı. Murahhasların geldiğini Abdülhamid'e arz ettikleri zaman, şunu da ilâve ettiler:

— Efendimiz, arkalarında kısa ceket var. Huzuru şahanenize girebilecek kıyâfette değiller. Sonra da, her ikisinin eteklerinin altından birer revolver ucu görünüyor. Ne ferman buyurulur? Çıkarmalarını ihtar edelim mi?

Abdülhamid, kısaca düşündü ve kararını verdi:

— Zinhar. Kendilerini gücendirecek bir muamelede bulunmayın. Mazurdurlar. Taşradan geliyorlar, öylece getirin, diye irâde etti.

Talât Bey'le Cemal Bey, Abdülhamid'in huzuruna girerken, bütün Mabeyn halkı, hayret etmişti. Mabeyn dahiline, tüfekçilerden maada bir silâhlı adamın girmesi şöyle dursun, Yaveri ekrem payesini haiz olan müşirler bile kılıçlarını kapıda çıkarmaya mecburlardı. Halbuki Talât Bey'le Cemal Bey, dar ve kısa ceketlerini iliklemişler, kalçalarının üzerinde büyük bir şişkinlikle kabaran revolverleriyle Abdülhamid'in huzuruna girmişler, evlâdına bile itimadı olmayan bu evhamlı hükümdar tarafından büyük bir pervasızlıkla kabul edilmişlerdi.

Tarih Abdülhamid'in hususiyetlerini kaydederken şunu da unutmamalıdır ki; bu padişah, huzuruna kabul ettiği kimseler-

le en iyi şekilde konuşmasını bilen ve karşısındakilerin kalbini çarçabuk teshir edecek sözler söyleyen bir hükümdardı. Nitekim otuz üç sene bütün dünya nazarında en zalim ve müstebit bir adam olarak tanınan bu hükümdar; karşısındaki en büyük hürriyetperverlerden daha büyük hürriyetperver görünmüş; bir taraftan onları, taşıdıkları silâhlarla huzuruna kabul etmekle beraber:

— Elhamdülillah. Sadık tebaama hürriyeti ihsan etmekle beraber, şimdi, ben de hür oldum. Hürriyetin lezzetini, herkesten daha iyi ben tadıyorum. Hele inşâallah şu Meclisi Meb'usan da yakında açılsın, ondan sonra büsbütün müsterih olacağım. Artık, milletimi idâre edecek bir meclis ve mesul bir de Heyet-i Vükelâ olduktan sonra, bana da rahat etmek, bol bol gezmek ve ibâdet eylemek düşecektir, demişti.

Talât Bey, bu fırsattan istifade etmek istedi:

— Efendim. Selanik'e kadar bir seyahat icra buyursanız.

Talât Bay bu sözleri, hiçbir maksadı olmayarak, mahza lâf olsun diye söylemiş. Abdülhamid de, nezaketle mukabele ederek:

— Cenabı Hak kısmet etti ise o da olur, diye usulen bir cevap vermişti.

Gariptir ki, o gün hiçbir kast ve mana ile söylenmemiş olan bu sözler, az bir zaman zarfında bir hakikat olmuş. Abdülhamid'in dediği gibi; Cenabı hakkın takdir ettiği kısmet, yerini bulmuştu.

Yirmi dakika kadar süren bu mülâkat hitam bulduğu zaman, her iki taraf da memnundu.

Talât Bey'le Cemal Bey, sert ve muntakim bir azamet karşısında kalacaklarını zannederken, bilâkis iltifat ve nezaket görmüşlerdi. Kendileri de hükümdara karşı ciddi bir hürmet ve terbiye göstermişlerdi. Huzurdan çıktıktan sonra yine Cevat Bey'in odasına alınmışlardı. Cemal Bey, gördükleri iltifattan, memnuniyetle bahsettikten sonra:

— Zat-ı şahaneden bir istirhamımız vardı. Fakat, huzurlarında cesaret edemedik. Cemiyet namına siz arz buyursanız, dedi ve Beyazkule bahçesi meselesini nakletti.

Cevat Bey, arz için huzura gitti.

Çarçabuk avdet etti:

— Bu hususta Selânik'ten de müracaat vuku bulmuş. Efendimiz; "İstenilen emlâk ne gibi şeylerdir, bir kere tahkik edeyim." buyuruyorlar, dedi.

Hakikaten de derhal Hazine-i hassa Nazırı Ohannes Paşa'ya adam göndererek Beyazkule bahçesi hakkında izahat ile emlâkın resimlerini istedi. Fakat gelen resimleri görür görmez, Abdülhamid'in fikri derhal tebeddül etti. Hemen Cevat Bey'i çağırttı:

— Bu Beyazkule dedikleri yer kule değil. Adeta kaledir. Şimdi ben burayı Cemiyete verirsem "Cemiyete bir kale verdi." derler. Bu da, olagelmiş şey değildir. Kendilerine başka münasip bir yer vereyim. Kaleden bahsetmeden, bunu münasip bir lisânla yazınız, diye irâde etti.

Cevat Bey, derhal Selânik'e yazdı. Fakat dürüştane bir cevap ile karşılaştı. Artık Yıldız Telgrafhanesiyle Selânik Telgrafhanesinde hararetli bir münakaşa başlamıştı. Merkez-i Umumî, bu meseleyi bir izzetinefis meselesi hâline getiriyor, adeta tehditkâr bir lisân kullanıyordu. Neticenin çirkin bir şekil alacağını hisseden Abdülhamid, nihayet muvafakat etti.

Fakat bizzat cevap vermek istemediği için, Hazine-i Hassa Nezareti tarafından Selânik'e şu telgraf çekildi:

"An Mabeyni Hümayûn

Selânik'te Emlâki Hümayun Komisyonu Reisi Hüsnü Paşa'ya

Selânik'te emlâki hümayundan olan Beyazkule civarındaki bahçe, derunundaki ebniye ile beraber ittihat ve Terakki Cemiyetine ihsan buyrulmuş olduğundan muamelei lâzımesinin ifası, şerefsudûr buyrulan irâde-i seniye-i cenâbı hilâfetpenahi üzerine tebliğ olunur.

25 Temmuz 1324

Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes"

Bugünden itibaren Beyazkule bahçesi, Cemiyetin bir "Saltanat Merkezi" olmuştu. Mektep ve askerî bandoları fasılasız bir surette çalıyor. Senelerden beri inkılâp hazırlığı ile meşgul olarak mihnet ve mahrumiyet çekenler, şimdi zaferlerinin zevkini sürüyorlardı. Uzun bir muhasaradan sonra bir beldeyi işgal eden galiplerin, yağmadan istifadelerini andıran bir hâl vardı. Yeniliyor, içiliyor, bol bol eğleniliyordu. Fakat bütün bu masrafları temin eden dolabın suyu nereden gelip nereye gidiyordu? Bunu, hiç soran olmuyordu. Daha dün, üç aydır maaş almadıkları için avurtları avurtlarına çökenler, bugün derilerine sığamıyor, yanaklarından kan damlıyordu. Hele o, Rum ve Bulgar, çeteleri, dağlarda aylarca kokorozla ve güneşte kurutulmuş domuz etiyle yaşamaya alışmış olan bu aç ve süfli güruh. Şimdi, sakız gibi beyaz örtülü masaların başında, piliç kızartmalarını ahça armudu gibi bir lokmada çiğnerken, midelerinden taşan şaraplar, yağlı sakallarından damla damla kirli abalarının üstüne sızıyor, zavallı Türklerin nafakalarından keserek verdikleri ianelerle bu sinsi yılanlar besleniyordu. Koca Selânik, mütemadiyen müşterisi artan bir otele dönmüştü. Her gün, her yerden yüzer, üç yüzer kişilik kafileler "Kâbe-i Hürriyet"i ziyârete geliyor ve Cemiyetin bu cesim imaretinde, bu büyük hüsnü kabûlü gördükten sonra, artık avdeti akla bile getirmiyorlardı.

Bu esnada yeniden hazırlıklar başlamıştı. İstasyon civarı donatılıyor; en lüks otellerde daireler hazırlatılıyordu. Gelecek misafirleri büyük bir hararetle karşılamak için herkeste derin bir iştiha ve sabırsızlık vardı. Nihayet Temmuzun 30'uncu Çarşamba günü:

"Geliyorlar" haberi, bütün Selânik'te büyük bir müjde gibi dolaştı. Halk yığın yığın istasyona koşuyordu. İstasyonla Beyazkule ve Hürriyet Meydanı'nın arası bayraklar ve ahrarane *(hür)* levhalarla donatılmıştı.

Selanik'in en gösterişli arabaları, bayraklar ve halılarla tezyin edilmiş.

Selanik'in maruf tüccarlarından İpekçi İsmail Bey tarafından halka binlerce bayraklar verilmişti. Selânik Belediyesi'nin kasası, iflâs hâline gelmekle beraber, Belediye Reisi Adil Bey dişlerini sıkıyor; kan içtiği halde, bunu kızılcık şerbeti diye tavsif ediyordu. Yalnız, ortada mahiyeti meçhul bir dedikodu dolaşıyor; işlere biraz aklı eren zevât, birbirine:

— Ötekiler geliyor da, Ahmed Rıza Bey niçin gelmiyor? suâlini soruyorlardı.

Nihayet, Avrupa treni gelmiş. Binlerce halkın alkışları arasında istasyona girmiş. Askerî Bando Nâmık Kemal'in:

"Ey vatan, ey Ebbi müşfik, şadü handan ol bugün

Âlemi Osmaniyana pertev efşan ol bugün[158]"

Neşidesini çalarken misafirler, trenden inmişlerdi. Gelenler, Sami Paşazade Sezai Bey, Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Ahmed Saip Bey, Kenan Bey, Hüsrev Sami Bey, Talha Bey ve arkadaşlarından mürekkepti. Senelerden beri vatanlarından ve sevgililerinden mahrum yaşayan, acılarının ıstırabını, vatan aşkının tesellileri ile uyuşturan bu Meşrutiyet mücahitleri, bu coşkun istikbalden çok müteessir ve mütehassis olmuşlardı. Kendilerini, açılan kolların arasına tevdi ederlerken; renkleri solmuş, gözlerinden yaşlar akıyordu. Uzunca süren takdim merasiminden sonra, donanmış arabalara binilmiş, Hürriyet Meydanı'na gelinmişti. Meydan, bir mahşeri andırıyor. Ezilenlerin feryatları, İsplândid'in balkonundan söylenen nutukları bastırıyordu.

158- Bir Mektup:

"Bize ve ihtimal ki bizim gibi birçoklarına yanlış bellediğimiz bir hakikati öğreten bir mektup aldık. Dercediyoruz:

İttihat ve Terakki hakkında pek mühim ve mevsuk malûmatı câmi olarak neşretmekte bulunduğunuz yazıların en küçük bir hatadan masuniyetini iltizam ettiğinizi bildiğimden şu arizayı takdim ediyorum.

Bugünkü *Son Posta'da münteşir makalenize "Namık Kemal'in" kaydıyla dercettiğiniz :*

"Ey vatan, ey Ebbi müşfik, şadü handan ol bugün

Âlemi Osmaniyana pertev efşan ol bugün"

beyti babamın değildir ve lâfzu manasında olan bozukluğa ve hiçliğe nazaran Kemal'in böyle bir sözü olamaz.

İhtiramatımı teyid eylerim efendim.

26 Temmuz 1933 / Namık Kemalzade Ali Ekrem"

Cevap: İltifat ve tashihinize arzı şükran ederiz. Muvazzah adresinizin lûtuf buyurulması mercudur, efendim. Z. Ş

Evvelâ, Belediye Reisi Adil Bey, şehir namına mücahitleri selâmlamış ve hoş geldiklerini söylemişti. Onu müteakip Journal dö Salonik Sermuharriri Samuel Levi Efendi, Fransızca bir nutuk söylemiş, hem mücahitleri, hem de bu mes'ut günü yaşatan İttihat ve Terakki Cemiyetini tebrik eylemişti. Bu nutuk da gösteriyordu ki, inkılâbın şerefi, yalnız ve yalnız Anavatan dâhilinde çalışan İttihatçılara verilmişti. Nutuklar, nutukları; cevaplar, cevapları velyetti. Artık yorgun düşenler, Beyazkule bahçesinde, akşam meltemlerinin füsunkâr serinliklerinde istirahate şitap etti. Terasada otuz kişilik muhteşem bir sofra ihzar edilmişti. Sofranın başına geçildiği zaman Sami Paşazade Sezai Bey tarafından bir nutuk irâd edildi. Manyasîzade Refik Bey tarafından da cevap verildi. Ertesi gün de şu beyanname, neşredildi:

"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin harici Heyet-i Merkeziyesi kâmilen vatana avdet etmiş ve görülen lüzum üzerine, Ahmed Rıza Bey'le merhum Mustâfa Fazıl Paşazade Mehmed Ali Paşa'nın bir müddeti kalile için Paris'te kalmaları tensip edilmiştir. Hariçte kalan ve teşkilâtımıza merbut olmayan bazı eşhas, kendilerine Cemiyetimize mensubiyet süsü vermektedir. Cemiyetimiz bu gibi insanlarla hiçbir rabıtası olmadığı ve bu iki zattan maada Avrupa'da hiç bir azası bulunmadığı ilân olunur."

Bu beyanname, birçoklarının dimağlarında, büyük istifham işaretleri çizmişti

Evvelâ, Ahmed Rıza Bey'in avdeti niçin teehhür etmişti? Senelerden beri uğruna can feda edilen bugünlerin tezahüratına iştirak etmek için, Rokozna Balkanları'ndaki çobanlara kadar Selânik'e döküldükleri halde, en büyük mücahit ve en büyük vatanperver namı ile maruf olan Ahmed Rıza Bey, niçin bu şerefli eğlencelerin zevkini sürmeye şitab etmemişti?

Bazıları, Ahmed Rıza Bey'in tek başına avdet ederek, tek başına alkışlanmak istediğini söylüyorlar. Bazıları da, Meşrutiyet'in ciddiyetine henüz inanamadığı için bir müddet neticeye intizar eylemek istediğini iddia ediyorlar. Ve bazıları dahi:

— Ne olur, ne olmaz. Abdülhamid, belki hudutları birdenbire çevirir. Bütün Cemiyet erkânını yakalayarak Selânik Körfezi'ne ve Marmara Denizi'ne döktürebilir. Şayet böyle ânî bir şey olursa hariçte hiç olmazsa Cemiyeti yeniden doğuracak bir kuvvet bulunsun, diyorlardı.

Biraz rötuş edilmek şartı ile en doğru cevap da bu, son cevaptı.

Bu zevatın Avrupa'dan avdeti, yeniden bir takım tahminlere yol açmıştı. Umumi düşünceler, bu zevatın da Merkez-i Umumî ile çalışacakları merkezinde idi. Halbuki Doktor Bahaeddin Şakir Bey'den maada, Cemiyette fiilen işe girişmemişlerdi, Bahaeddin Şakir Bey de Selânik'te çalışmayı istememiş, İstanbul'u tercih etmişti. Zaten İstanbul'da bulunan, Talât, Rahmi, Cemal, Hafız Hakkı Bey'ler Merkez-i Umumî'ye tayin edilmişlerdi. Şu halde, İstanbul teşkilâtını Bahaeddin Şakir Bey'e tevdi etmek; ötekilerin Selânik'e avdetlerini ve Merkez-i Umumî'deki faaliyetlerini temin edecekti. Bu tensip derhal tatbik edildi. Bir kaç gün Selânik'te kalan Bahaeddin Şakir Bey, vasi bir salâhiyetle İstanbul'a gönderildi.

Yukarıda arz ettiğimiz beyannamenin, düşünülecek ikinci noktasına gelince; Cemiyet, Ahmed Rıza Bey'le Mehmed Ali Paşa'dan başkasını tanımıyor, ağır tabirlerle, bunları kendi camiasından uzaklaştırıyordu. Bunlar, kimlerdi? Hiç şüphesiz ki: Damat Mahmud Paşa'nın oğlu Prens Sabahaddin Bey'le onun taraftarları idi.

Cemiyet, bunların Avrupa'da geçirdikleri hayata hiçbir kıymet vermiyor, hatta beyannamenin yazılışına nazaran adeta bunları şantajcılıkla itham ediyordu. Ve işte, Cemiyetin bu şekilde hareketi, yeni bir "gayr-i memnun" zümresi doğuruyordu.

Halbuki Cemiyet, henüz bu pek yeni tabirin ne olduğunu bilmiyor ve "gayr-i memnun" zümrenin, hükûmet idâresinde ne müşkül vaziyetler ihdas edebileceğini kestiremiyordu. Filhakika Kâmil Paşa mevkii iktidara gelmiş ve kabinesini şu zevattan mürekkep olarak teşkil etmişti:

Kabine Reisi	Sadrazam Kâmil Paşa
Şeyhülislâm	Cemaleddin Efendi
Harbiye Nazırı	Recep Paşa
Hariciye Nazırı	Tevfik Paşa
Adliye Nazırı	Hasan Fehmi Paşa
Maliye Nazırı	Ziya Paşa
Dahiliye Nazırı	Reşid Akif Paşa
Bahriye Nazırı	Arif Paşa
Evkaf Nazırı	Recaizade Mahmud Ekrem Bey
Maarif Nazırı	Hakkı Bey
Ticaret ve Nafıa Nazırı	Gabriyel Efendi
Orman ve Maadin Nazırı	Mavrokordato Efendi
Şûrayı Devlet Reisi	Sabık Orman Nazırı Tevfik Paşa

Fakat. Bu kabine teşekkül edinceye kadar da Merkez-i Umumî murahhasları epeyce müşkülâta tesadüf etmişlerdi. Evvelâ Kâmil Paşa bu zevâtı istihfaf etmişti. Lâleli'de, Ziya Paşa'nın da iştirak ettiği müzakerelerde takarrür eden namzetlerin listesini Kâmil Paşa'ya vermek ve Cemiyet namına kendisiyle münâsebâta girişmek üzere Kâmil Paşa'nın Konağı'na giden Cemal ve Talât Bey'ler, âdeta istiskale yakın bir muamele görmüşlerdi. Kendilerini intizar salonuna almışlardı. Bu salona muttasıl olan diğer salonun kapısı açıktı. Bu salonda, henüz yirmi iki yaşlarında bulunan genç bir amiral olan Kâmil Paşa'nın oğlu Said paşa ellerini pantolonunun ceplerine sokmuş, ıslık çalarak dolaşıyor, kapının önünden gelip geçerken, mağrur ve müstehzi nazarlarla Talât ve Cemal Bey'lere bakıyordu. Yarım saatten fazla bu suretle geçmiş bu iki inkılâpçı, fenâ halde sinirlenmişti. Bu uzun intizardan sonra Kâmil Paşa'nın huzuruna çıktıkları zaman da aynı hâl husûle gelmiş, onlar söylemiş, Kâmil Paşa sadece dinlemiş. Söz bitince, bu koca vezir başını pencereden tarafa çevirmiş. Sadece çenesini oynatmakla iktifa etmişti.

Abdülhamid'den gördükleri parlak iltifatı ne Said ve ne de Kâmil paşalarda bulamayan inkılâpçılar, rencide olan gurur ve azametlerinin teessürüyle avdet ederlerken Cemal Bey, acı acı şikâyete başlamıştı:

— Ne âtıl, ne durgun, ne manasız herifler. Ne yapacağız bunlarla? Nasıl iş göreceğiz bu adamlarla? Bilmem ki, demişti.

Talât Bey, daha mütevekkil, daha cesur, daha hazımlı davranmış:

— Ne yapalım, azizim. Bu heriflere muhtacız. Ne, ben sadrazam olabilirim. Ne de sen, serasker olursun. İster, istemez, bu meretlerin kahrını çekeceğiz. Bizim "Kayserili'ye[159]" şöyle böyle diyorduk, ama vallahi yine bunların hepsinden iyi imiş. Hiç olmazsa nezâketi var, diye mukabele etmişti.

Sonra. Said Paşa'nın çıkardığı icat mucibince, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını Abdülhamid kendi tayin etmek istemiş. Harbiye Nezareti'ne, Maiyeti Seniye Erkânı Harbiye Müşiri Şakir Paşa'nın getirilmesinde ısrar eylemişti. Fakat bu nokta üzerinde Cemiyet murahhasları büyük bir mukavemet göstermişler ve Trablusgarp Fırkası Kumandanı Müşir Recep Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayinini epeyce güçlükle eylemişlerdi

Simdi, bir yemin devri başlamıştı. Temmuzun 23'üncü Çarşamba günü muhteşem bir alayla Babıâli'ye gelen ve Sadaret koltuğunu işgal eden Kâmil Paşa, Cuma günü Selâmlık resminden sonra, bütün kabine erkânı ile Abdülhamid'in huzuruna çıkmış:

"Nefsi mukaddesi hümayunu cenabı hilafetpenahîlerine sadakatten asla inhiraf etmeyeceğime, Kanun-u Esasî ahkâmına tevfikan devleti aliyelerine müstakimane edayı hizmet edeceğime, vallahi, billâhi, tallahi" diye yemin etmiş ve bu yemin, bütün kabine azaları tarafından tekrar edilmişti.

Zat-ı şahane de: "Kanun-u Esasî ahkâmının hiç bir vechile haleldar olmasına razı olmayacağı" hakkında kabine heyetine teminat vermişti.

159- Talât Bey, Abdülhamid'e "Kayserili" derdi. Z. Ş.

Halk, memnundu. Kâmil Paşa'nın sadarete gelmesi üzerine, ekmeklerin ucuzlayacağına dair mahalle kahvelerinde iddialar cereyan ediyordu. Fakat, bir iki günden beri devam eden bu buhran, Borsa'da büyük bir sarsıntı husûle getirmişti. Avrupa'dan geldikten sonra *İkdam* gazetesinde çalışmaya başlayan Ali Kemal Bey, Tehlikenin En Büyüğü başlığı altında uzun bir makale yazıyor. Bu, Borsa buhranının doğurabileceği akıbetin tehlikelerini izah ederken sözü döndürüyor, dolaştırıyor. Cemiyetin hükûmet umûruna müdahale etmek suretiyle Avrupa piyasasında bir emniyetsizlik husûle geldiğini söylüyor. İlk defa olarak Cemiyete karşı gazete sütunlarında bir tenkit ve muhalefet kapısı açıyordu.

Kâmil Paşa kabinesi işe başlar başlamaz, en evvel maliye umûrunu nazar-ı dikkate aldı. Nezaretin veznesindeki kasalar, bomboştu. Vilâyetlerden on para gelmiyor, vaziyetin karışıklığı dolayısı ile bankalar da para veremiyordu. İstanbul'daki askerlerin ekmeği güçlükle tedarik olunuyor polisler, jandarmalar parasızlıktan sızlanıyordu. Asayişin muhafazası itibariyle en evvel bunların karınlarını doyurmak icap ediyordu. Bunlardan başka asıl mühim bir mesele daha vardı ki, o da İkinci Ordu'nun ihtiyacatı idi. Son günlerdeki karışıklık dolayısıyla müteahhitlere para verilemediğinden müteahhitler de askerin ekmek ve erzakını kesmişlerdi. Aynı zamanda istibdat efradı da müterakim maaşlarını bekliyor; gün geçtikçe tehditkâr bir vaziyet alıyorlardı.

Maliye Nazırı Ziya Paşa, o sırada Osmanlı Bankasına, M. Oyvano'ya müracaat ederek şahsî nüfuzunu kullanmış ve dört beş yüz bin liralık bir avans almış ise de, bu büyük ihtiyaç karşısında bu para pek az bir işe yaramıştı. Edirne'den gelen haberler, endişe edilecek dereceyi bulmuştu. Hiç olmazsa askerin karnını doyurmak icap ediyordu. Maliye Nazırı Ziya Paşa, bu felâketi hangi tedbir ile karşılıyacağını düşünürken, Cemiyetin murahhaslarından Rahmi, Cemal, Hafız Hakkı Bey'lerin geldiklerini ve görüşmek için, nezaret odasına muttasıl salonda beklediklerini haber verdiler. Ziya Paşa, salona geçti. Bir anda Cemiyet murahhaslarının çehrelerini tetkik etti. Hepsi de beşaşet içinde idi. İki taraf selâmlaştıktan sonra, Rahmi Bey:

— Sizinle mühim bir mesele hakkında görüşmek için geldik, dedi ve Cemiyet namına verilen kararı tebliğ etti.

Bu karara göre, sabık devrin ricalinden servetiyle meşhur olan zevât bir bahane ile tevkif olunacak, Daire-i Askeriye'ye kaldırılacak, ellerindeki paralar alınacaktı.

Ziya Paşa, bu garip kararı hayretle dinlerken, Hafız Hakkı Bey, şu sözleri de ilâve etmişti:

— Görüyorsunuz ya Paşa hazretleri, bizler Cemiyet namına elimizden gelen yardımı esirgemiyoruz ve müşkül zamanda sizin işlerinizi kolaylaştırmaya çalışıyoruz. Yalnız bir mesele var. Şayet bu adamlar, temerrüd ederler de bankalardaki paralarını vermezlerse ne yaparız? O, zaman, zati devletiniz bankalara karşı bir tesir yapabilir misiniz?

Bu suâlden, büsbütün hayret ve taaccübü artan Ziya Paşa, cevap verdi:

— Bey'ler! Anlamıyorum. Bu zatları ne münâsebetle, ne hak ve sıfatla Daire-i Askeriye'ye toplayıp hapsetmek istiyorsunuz? Vakıa, işlerinize karışmak istemem. Yalnız söylemek isterim ki, Meşrutiyet demek; kanunu hâkim kılmak ve halkı da bu kanaate alıştırmak demektir. Böyle olduğu halde, şimdi Tanzimat devrinden evvelki hâle rücu etmek, bilâsebep ve bilâmuhakeme şunu bunu hapis ve tazyik ederek malını müsadere eylemek doğru mudur? Bu iş bana, pek soğuk ve pek menfur görünüyor. Eğer hükûmetçe böyle bir karar verildi ise, benim bundan malûmatım yok.

Ziya Paşa'nın bu sözlerine derhal cevap verdiler:

— Hayır efendim. Bunda hükûmetin hiçbir alâkası yok. Vaziyet, gayet sarihtir. Halk galeyan halindedir. Bu adamların evlerini muhasaraya almışlar, nümayişler yapıyorlar. Hükûmet, bir fenalığın önüne geçmek için bu adamları halkın elinden alacak; Daire-i Askeriye'ye getirip kapayacak. Bu adamlar da, hayatlarını ve mallarını kurtarmak için servetlerinden birer kısmını ister istemez verecekler.

Bu mantığı, Ziya Paşa'nın kafası bir türlü almıyor; şaşırmış bir vaziyette, Bey'lerin yüzüne bakıyordu. Onlar, sözlerine devam ettiler

— Maliyenin vaziyetinden şikâyet ediyorsunuz. İşte, biz de size para getiriyoruz. Şimdi, lâfın kısası budur. Siz bize nasihat vereceğinize, bu paralardan hazine hesabına istifadenin yolunu öğretiniz. Bunların Osmanlı ve yahut ecnebi bankalarındaki paralarını nasıl alabiliriz?

Ziya Paşa zihniyetini bir türlü tebdil edemiyordu. Nihayet, münfail *(gücenmiş)* bir lisânla cevap verdi;

— Bey'ler! Ben, sizin düşüncelerinizi henüz anlayamamışım. Kanun-u Esasî'ye sadık kalacağıma dair Padişahın huzurunda resmen yemin ettim. Bunu iyi biliniz ki, siz, böyle halkın galeyanından istifade ederek hükûmet haricinde hüküm ve nüfuz yürütmiye kalkarsanız, beklediğimiz sükûn ve hâl-i tabii avdet edemez. Hâl-i tabii avdet etmedikçe de varidat ve masarifat-ı devleti tanzim etmek mümkün olamaz. Gayri tabiî ve gayrimeşru yollardan hazineye gelecek paranın miktarı neden ibâret olursa olsun, açık yaramıza merhem olamaz. Size şunu kat'î olarak söyleyeyim ki: Ben hazineye müsadere akçası alamam. Buna vicdanen razı olamadığım gibi, kanuna ve vazifeme de muvafık bulamam. Eğer, siz bu işi mutlaka yapmak istiyorsanız, Allahaısmarladık, ben gidiyorum. Fikrinize mülayim bir Maliye Nazırı bulunuz. Getirip, içerideki Nezaret sandalyesine oturtunuz, dedi ve bu sözleri söyler söylemez, derhal salonu terk etti.

İş odasına geçti, Cemal, Rahmi ve Hafız Hakkı Bey'ler, salonda yalnız kalmışlar, fenâ halde bozulmuşlardı. Ziya Paşa'nın, pişmiş aşa su katmasını, büyük bir münâsebetsizlik telâkki etmişler. Hele verdiği dersleri, gururlarına yedirememişlerdi. Birkaç dakika salonda hiddetli hiddetli gezinmişler ve biraz da, öfkeli öfkeli söylenmişler. Sonra, çıkıp gitmişlerdi.

İstanbul'da Nâhoş Vak'alar

Maliye Nezareti'nin muhteşem salonunda şu tarihî mükâleme cereyan ederken, İstanbul'un muhtelif semtlerinde de muhtelif hâdiseler vukua geliyordu. Bu sabah intişar eden bazı gazeteler, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın yüz bin lira ihtilâs ettiğini ve onun da Arap izzet gibi firar edeceğini yazmışlar, efkârıumumiyeye yeni bir galeyan tohumu saçmışlardı. Ortaya, Yanyalı Sadık Efendi isminde sakallı bir adam atılmıştı. Bir aralık Mektebi Sultani'de mubassırlık eden ve bir hayli zamandan beri de boşta gezen bu adam, şurada burada nutuklar vermeye başlamış, işsiz güçsüz güruhundan başına yüzlerce adam toplamıştı. Sadık Efendi, Hasan Rami Paşa hakkında gazetelerin verdiği havadisi elinde bir bayrak gibi kullanıyor:

— Milletin kanını sülük gibi emen bu adamı. Yalnız bu adamı değil, bütün hafiyeleri, bütün hırsızları yakalayalım. Bunlardan milletin intikamını alalım, diye haykırıyordu.

Toplanan serseri güruhu, zaten kendilerine alaylı bir iş arıyorlardı. Sadık Efendi'nin heyecanlı nutkuna hak veriyorlar. Ne yapılması lâzım geleceğini soruyorlardı, iki saat evvel bir hiçten ibâretken şimdi, yüzlerce kişiden mürekkep bir avene sahibi olan Sadık Efendi, bunları takım takım ayırıyor, muhtelif semtlere yolluyordu. Bir iki saat zarfında; Nişantaşı'nda Başkâtip Tahsin Paşa'nın, İbriktarbaşı Kâmil Bey'in, Ebülhüda Efendi'nin, Zülüflü İsmail Paşa'nın, diğer bazı zevatın konakları ile Arnavut Köyü'nde Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın, Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın, Şehremini Reşid ve Dahiliye Nazırı Memduh Paşaların yalıları Sadık Efendi'nin avenesi tarafından muhasara edilmişti. En evvel ele geçen, Hasan Rami Paşa olmuştu. Yalısının önüne halkın toplandığını görür görmez derhal sandalını hazır ettirmiş; Karşı yakaya geçerek halkın galeyanı sükûn buluncaya kadar bir yere saklanmaya karar vermişti. Fakat açıkgözler, derhal buna mani olmuşlar; sandala bineceği esnada Paşa'yı yakalamışlardı.

Halk, büyük zaferden memnun bir halde, Hasan Rami Paşa'yı Zaptiye Nezareti'ne getirmişler, parmak izi mütehassısı Mühtedi Yusuf Bey'in odasında bulunan sabık mubassır Sadık Efendi'ye teslim etmişlerdi?

Sadık Efendi ne sıfatla bu resmi makamda bulunuyor, memleketin emniyet ve asayişine nigehban olan bir dairede ne salâhiyetle hükümran oluyordu? O anda, bu suâlin cevabını vermek mümkün değildi. Yalnız malûm olan bir şey varsa, Hasan Rami Paşa'yı getiren ve avluyu işgal eden yüzlerce halk Zaptiye Nezareti'nin köhne binasını temelinden sarsarken, Zaptiye Nazırı Ziver Bey odasından çıkmıyor, hatta yaverini çağırarak: "Şu işler, biraz daha gürültüsüz olsun" bile diyemiyordu. Şu anda Zaptiye Nezareti Dairesi'nin yegâne âmiri Sadık Efendi idi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun senelerce Bahriye Nazırlığı'nı yapmış owlan Müşir Hasan Rami Paşa, Sadık Efendi'nin huzuruna getirildiği zaman, Sadık Efendi derhal emir vermişti:

— Arayın şunun üstünü.

Hasan Rami Paşa'nın üstünü aramaya başlamışlardı. Evvelâ, bulunan şeyler şunlardı:

1 Osmanlı, Fransız ve 1 Rus altını, bir kasa anahtarı. Üç yazıhane anahtarı, Selânik'ten, Merkez-i Umumî tarafından gönderilmiş iki telgraf. Bu telgrafnamelerin münderecatı, Hasan Rami Paşa'yı istifaya dâveti hâvi idi. Bir de Bahriye Nazırı Hasan Rami imzalı bir müdafaaname sureti. Araştırma bitmişti. Fakat orada bulunanlardan biri tarafından, bir ses yükseldi:

— Arka ceplerine bakmadınız.

Çift önlü ve arkası yırtmaçlı bahriye ceketinin arka cepleri de arandı. Saf taraftaki cebin içine yaptırılmış gizli ve küçük bir cep içinden küçük bir kâğıt parçası çıkarıldı. Büyük bir dikkatle masanın üstüne açıldı. Bu kâğıt parçasının muhteviyatını anlayanlardan biri meserretle:

— Altmış bin liralık bir çek, diye bağırdı.

Herkes, hayret içinde kalmıştı. Sadık Efendi memnuniyetle ellerini uvuşturuyor, bu büyük muvaffakiyetten, kabına sığamıyordu.

Artık; zafer, zaferi takip ediyordu. Başkâtip Tahsin Paşa'nın konağına yapılan taarruz pek şedit olmuştu. Camlar ve kapılar kırılmış. Gölgesinden bile korkan Tahsin paşa meydana çıkarılmıştı. Zaptiye Nezareti'ne getirilip de, merdivenlerden çıkarılırken müthiş bir tükürük tufanına gark edilmiş. Siyah istanbolini rengârenk tükürükten iğrenç bir hâle gelmişti. Aynı akıbete maruz kalan, Şehremini Reşid Paşa, Zaptiye Nezareti'nin avlusunda arabadan indirildiği saman, büyük bir galeyanla karşılanmış, başına savrulan bir yumruk darbesiyle, fesi başından fırlamıştı.

Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya gelince: İkamet ettiği yalının önünde halk birikmeye başlamıştı. Hafif tertip nümayişler yapılıyordu. Kapı çalındı. Resmî elbiseli iki polis, uşaklara müracaat ettiler. Paşa'yı görmek istediklerini söylediler. Paşa'nın huzuruna çıkınca da:

— Efendim. Sadrazam Paşa Hazretleri, selâm ediyorlar. Acele Babıâli'ye teşrifinizi bekliyorlar. Şehremini Reşid Paşa Hazretleriyle diğer bazı mühim zevat da oraya teşrif edeceklermiş, dediler.

Zaten kulağı kirişte ve evin önünde toplanmaya başlayan halktan da endişede olan Memduh Paşa, bu resmi kıyâfetli polislere baktı. Bunların sahte birer polis olduklarını anladı. Ve sonra Babıâli'ye dâvet tarzının da bu şekilde olamayacağını hesaba kattı.

— Bu emri nereden aldınız? diye sordu.

Polisler, pervasızca cevap verdiler:

— Zaptiye Nezareti'nden telgrafla tebliğ ettiler, dediler.

Memduh Paşa, bu cevaptan büsbütün şüphelendi.

— Pekâlâ. Siz gidiniz. Ben telgrafla Babıâli'den sorarım. Gidip gitmemek cihetini ondan sonra kararlaştırırım.

Cevabını verdi. Bu cevap, polislerin hoşlarına gitmedi:

— Pekâlâ, amma, efendim. Görüyorsunuz ya, kapının önü bir takım münâsebetsiz adamlarla dolmuştur. Bunlar, kapıyı kırıp İçeri girerek, zatıâlinizi cebren alıp götüreceklerini söylüyorlar. Biz resmî memuruz. Zatıâlinize resmen tebligatta bulunuyoruz. Beraberce teşrifiniz lâzımdır, diye mukabele ettiler.

Memduh Paşa, eğer bu adamların sözlerine itaat etmeyecek olursa, daha fenâ bir muameleye maruz kalacağını anladı. Arabasını hazırlattı. Polislerden biri Paşa'nın, diğeri de arabacının yanına bindi. Araba kapının önüne toplanan hamal, softa vesaire gibi bir güruhun homurtuları ve yumruk sallamaları arasında hareket etti. Bâbıâli'nin önüne kadar geldiler. Memduh Paşa arabanın Bâbıâli'ye gireceğini zannediyordu. Fakat araba yokuşa doğru yoluna devam edince sordu:

— Niçin Bâbıâli'ye girmiyoruz?

Yanındaki polis cevap verdi;

— Efendim, evvelâ Bâbızaptiye'ye uğramak lâzım geliyor, dedi.

Zaptiye Nezareti'nin avlusunda, bir karınca yuvası gibi adam kaynıyor, herkes bağırıp çağırıyordu. Mamafih Memduh Paşa'ya karşı büyük bir taşkınlık göstermediler. Arabadan indirdiler. Üst katta evvelce Zaptiye Nezareti Mektupçusu sonra muavini Ragıp Bey'in odasına götürdüler. Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa da bu odada bulunuyordu. İki Paşa henüz selâmlaşmışlardı ki içeriye sabık mubassır Sadık Efendi girdi. Memduh Paşa'ya azametle selâm verdi:

— Paşa Hazretleri ben, İttihat ve Terakki Cemiyeti muhteremesinin Dersaadet Komitesi reisiyim. Müsterih olunuz. Zatıâlilerini buraya celbetmekten maksadımız, Cemiyet-i mukaddese namına tahlif etmekten ibârettir. Muamele hitam bulunca, devlethanenize avdet buyuracaksınız, dedi.

Gayet zeki bir zat olan Memduh Paşa, vaziyeti gördükten sonra, bu gibi adi teminatların manasını derhal anlamıştı.

Bizzat Zaptiye Nazırı Ziver Bey'i görmek istedi. Çünkü daha dört gün evvel onu Edirne Valiliği'nden Zaptiye Nezareti ma-

kamına Memduh Paşa getirtmişti. Fakat Nazıra giden adam, derhal geri geldi, Nazır Bey'in makamında olmadığını söyledi. Biraz sonra odadan içeri Şehremini Reşid Paşa girdi. Benzi kül kesilmişti. Gördüğü muameleden idrarı tutulmuş. Doktor Dimitraki Efendi celbedilerek diğer bir odada sonda ile idrarı alınmıştı. Reşid Paşa'nın gelmesini, Başkâtip Tahsin Paşa takip etti. Bu Paşa'nın da fesi kulaklarına geçmişti. Arkasındaki istanbolin, her ne kadar temizlenmiş ise de, yine tükürük lekeleri içinde idi.

Bu sırada saat alaturka dokuza geliyor; Vaniköyü'nde Serasker Rıza Paşa'nın yalısının önünde şu hâdise cereyan ediyordu. Kuruçeşme'de Hasan Rami Paşa'nın yalısının etrafına halkın biriktiği ve bir takım bağırıp çağırmalar husûle geldiği serâskerin yalısından görülmüş, merak edilmişti Bunun esbabı anlaşılmaya çalışılırken, seraskerin yalısının önünde de Liman Dairesi'ne mensup bir istimbot peyda oldu. Kısa mesafelerde, aşağı yukarı gezmeye koyuldu. Rıza Paşa bu istimbotun tarassut vazifesini ifa ile meşgul olduğunu anlamakla beraber hiç aldırmadı. Cereyan etmesi ihtimali olan hâdisatı, büyük bir tevekkülle karşılamaya hazırlandı. Fakat akşama doğru, H. Rami, Memduh, Reşid, Tahsin Paşaların ne suretle tevkif edildiklerini haber alınca, dayanamadı. İstimbot yalının önünden geçerken durdurarak içinde bulunan komiseri çağırttı. Aynı zamanda Vaniköy İmamı Ragıp Efendi ile ahaliden birkaç kişiye de haber yolladı. Bunların hepsi salonda toplanınca kendisi salona girdi. Komisere hitaben:

— Komiser Efendi! Burada dolaşmanız eğer benim için ise, gerek siz ve gerek istimbotun mürettebatı bir dakika bile rahatsız olmayınız. Beni de götürmek için bir emir aldınızsa, ben şimdi harekete hazırım. Istimpot yalıya yanaşsın, binelim, gidelim. Zira alnım açık, yüzüm paktır. On yedi sene askerlik ettim. Yaptığım işlerden, aldığım paralardan santimi santimine hesap veririm. Tam elli senelik şerefimi bugüne kadar nasıl muhafaza ettimse, inşâallah bundan sonra da ederim, dedi.

Komiser, bu işin bu kadar kolay halledilivermesinden büyük bir memnuniyet hasıl ederek:

— Öyle ise; buyurunuz gidelim Paşa Hazretleri, dedi.

Hâdisenin böylece cereyan ettiğine dair orada bir zabıt varakası tanzim edildi. Rıza Paşa, ailesi efradıyla veda etti. Komiserle beraber istimbota bindi. İstimbot, doğruca Sirkeci İskelesi'ne geldi. Paşa, derhal bir araba getirtti. Komiserle bindi. Zaptiye Nezareti'ne gitti. Hiç kimseye bir şey söylemeden Zaptiye Nazırı Ziver Bey'in odasına girdi.

— İşte ben de geldim, Nazır bey. Söyleyiniz bakalım, şimdi ne yapacağız? Dedi.

Ziver Bey, bu suâl karşısında, bir tereddüt devresi geçirdi:

— Benim, hiç bir şeyden haberim yok, Paşa hazretleri. Mamafih, diğer paşalar hazeratı, içerde oturuyorlar. Arzu buyurursanız, zatı devletiniz de oraya teşrif buyurunuz. Bu meseleyi idâre edenler, tabiî bir tebligatta bulunacaklardır.

Cevabını verdi. Nazırın bu cevabı üzerine lakırdıyı uzatmak istemeyen Rıza Paşa:

— Hay, hay. Biz, mukadderatımıza razıyız. İnşâallah, bir suâl cevap olur da, üzerimize hiç kimsenin su-i zannı kalmaz. Nerede oturacak isek göstersinler.

Dedi ve daha on gün evvel Seraskeri zaferpeyker unvanını taşıyan, Rıza Paşa da, diğer paşaların bulunduğu odaya sevk edildi.

Ancak Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın tevkifi, pek kolay olmamıştı. Paşa'nın yalısında birçok Arnavut bahçıvan ve amele bulunduğu, bunların da kâmilen silâhlandırıldığı haber alınmıştı. Tevkif işleriyle meşgul olanlar, bundan endişe ederek Paşa'nın da diğerleri gibi Zaptiye Dairesi'ne gelmesi için bir heyet yollamışlarsa da, Paşa bunlara menfi cevap vermiş:

— Hakkımda bir tevkif tezkeresi olmadıkça, evimden bir karış bile ayrılamam ve ayırmak isteyenlere de sağ teslim olmam.

Cevabını vermişti. Ortada tevkifi mucip bir hâl olmadığı için Adliyeden böyle bir tevkif müzekkeresi almak imkânı yoktu. Fakat Zeki Paşa da sayılı zenginlerden addolunduğu için behe-

mehal tevkifi icap ediyordu. Cemiyet merkezinde düşünüldü, taşınıldı. O esnada, en ağır yükleri sırtında taşıyan Selim Sırrı Bey'in, bu işi de bir üslub-u hakimane ile halletmeye muvaffak olacağına kanaat getirildi. Paşa'nın tevkifi için kendisine emir verildi.

Selim Sırrı Bey, müşkül bir vaziyette kalmıştı. Kendisi, istihkâm sınıfına mensup olduğu için bizzat Paşa'nın maiyeti sayılırdı. Sonra da, vazife dolayısıyla sık sık temas ettiklerinden yakınen tanışıyorlardı.

Verilen emir kat'î olduğu için Selim Sırrı Bey, bir arabaya bindi. Doğruca Zeki Paşa'nın yalısına gitti. Hakikaten yalıda pek mükemmel bir müdafaa tertibatı alındığını hissetti. Fakat kendisini karşılayanlara hiçbir şey sezdirmeyerek, Paşa ile mahrem görüşeceğini söyledi. Zeki Paşa, birkaç gün evvel Babıâli'de ve caddelerde gördüğü acı hakaretlerden ve aynı zamanda muhtelif sebeplerle birçok düşmanlar peyda ettiğinden, şimdi her şeyden ve herkesten şüpheleniyordu. Hatta Selim Sırrı Bey'in bu ziyâretini de, kendisine karşı bir suikast yapmaya geldiğine atfediyordu. Buna binaen, Selim Sırrı Bey'i aldıkları salonun, diğer bir salona açılan kapısının önünde Zeki Paşa göründüğü zaman, elinde bir revolver bulunuyordu.

Selim Sırrı Bey, vaziyeti anladı. Aradaki su-i tefehhüm ve şüpheyi kaldırmak için gayet tazimkâr bir tavır aldı.

Paşa ile görüşmeye başladı. Haklarında hiçbir fenâ muamele yapılmak ihtimali olmadığına dair teminat verdi. Bizzat kendi zamân ve kefaleti altında götürüp yine öylece getireceğine dair kanaatbahş olacak sözlerle Paşa'yı ikna etti. Müessif bir hâdiseye meydan vermeden aldı, Zaptiye Nezareti'ne getirdi160.

160- Tavzih (aydınlatma) :

Selim Sırrı Beyefendi tarafından gönderilen bir mektupta deniliyor ki:

"Çok emek sarf ettiğiniz bu yazıların, hiç şüphe yok ki tarihi ve büyük bir kıymeti vardır. Doğruyu arayıp bulmakta gösterdiğiniz titizlik şayanı takdirdir. Şahsıma taalluk eden (ait) küçük bir yanlışlığı düzeltmek için size şu mektubu yazıyorum:

Tophane Müşiri Zeki Paşa, çok asabi ve vakarlı bir zat olduğundan bilahadise tevkifi zor olacağı Komitece düşünülmüş ve bu iş bana havale olunmuştu hatta Komitenin bir içtimaında, erkândan Topçu Hasan Rıza Paşa bana:

— Zeki Paşa'yı tevkif edip Bekirağa bölüğüne getireceksin. Sana iki saat mühlet ve-

Maarif Nazırı Haşim Paşa, bu listeye dahil edilmemişti. Çünkü sabık devrin mülevves işlerine karışmadığı tahakkuk etmekle beraber, elinden alınacak derecede mühim bir servete de mâlik değildi. Paşa'nın, aynı zamanda Meşrutiyet'in istihsalinde bir faydası dokunduğu da anlaşılmıştı Selânik'ten gelen Heyet-i Murahhasa, Malîye Nazırı Ziya Paşa ile yaptıkları ilk mülâkatta, Meşrutiyet'in ilânı gecesi sarayda cereyan eden ahvâl hakkında tahkikat icra ederlerken, Haşim Paşa'nın büyük bir cüret gösterdiğini öğrenmişlerdi. O gece Mecliste herkes derîn bir sükût içinde ve henüz Meşrutiyet sözünü ağızlarına alamadıkları bir zamanda Haşim Paşa küçük bir kâğıdın üzerine şu satırları yazmış, gizlice Abdülhamid'e vermişti:

- Aynen -

Velinimetim! Selâmet ve celâleti hümayununuz, her şeyden evvel düşünülecek bir meseledir. Sadrazama iş'ar ve istiş'ar ile vakit geçirerek ordunun ve halkın fart-ı (aşırı) asabiyetle maazallah hareketine vesile ve meydan verilmekten ise, Kanun-u Esasî'nin filen meriyetine fermanı hümayunları sadır olduğunun dakika fevt edilmeksizin telgrafla iblağını, kıdem ve fartı sadakat ve ubudiyetime iğtiraren (güvenerek) arza cesaret ederim.

riyoruz. avdet etmediğin taktirde öldürüldüğüne hükmederiz. Bizde ona göre tedbir alırız, demişti.

Ben ise kendisine:

— Zeki Paşa'yı tevkif edemem. Çünkü ben bu zatın şahsen iyiliğini gördüğüm gibi memlekete ihânet ettiğine de kani değilim. Bundan altı ay evvel beni saraya jurnal etmişler, tevkifim için Zeki Paşa'ya emir verilmiş. Paşa beni bizzat çağırttı. Evimin basılacağını söyledi. Bununla şayet evimde evrak ve saire varsa, bunları imha etmemi ima eyledi. Derhal evime koştum. Avrupa ile muhabere evrakımı yaktım. Biraz sonra tevkif edildim. Tevkif edenlerin başında namusu ve doğruluğu ile temayüz etmiş olan Topçu Binbaşısı Vehbi Bey vardı. Bu zar, evimi aramak için beni Üsküdar'a götürürken Fransızca olarak: "Korkma evde muzır evrak çıkarsa, onları ben imha edeceğim. Seni kurtarmak için Zeki Paşa'dan hususi emir aldım" dedi. Düşününüz, şimdi böyle bir adamı nasıl tevkif edebilirim. Cevabını verdim... Fakat biraz sonra gönlümün hiç istemediği bir şekilde Zeki Paşa'nın tevkif edildiğini işittim. Çok müteessir oldum."

Selim Sırrı Beyefendi, bu izahatı verdikten sonra, yazdığımız tevkif keyfiyetinin Zülüflü İsmail Paşa'ya ait olduğunu da ilâve ediyorlar. Bize, bir hakikat daha kazandırdıklarından dolayı Selim Sırrı Beyefendi'ye arzı şükran ederiz.

Z. Ş

Ziya Paşa, Haşim Paşa'nın bu satırları bizzat yazdığını ve gizlice kendisine gösterdikten sonra Abdülhamid'e gönderdiğini temin etmişti. Buna binaen Haşim Paşa'ya ilişilmemişti.

Evleri abluka edilen saray mensuplarından bazıları da kendiliklerinden teslim olmuşlardı. Bütün bu hâdisatı, tarih sayfalarına daha büyük bir emniyetle tevdi edebilmek için bu vakalara ait birkaç vesikayı aynen dercetmeyi muvafık buluyoruz:

-Aynen -

"Zabıt varakası

Dahiliye nazırı Memduh ve Şehremini sabıkı Reşid Paşalar dahi ahalinin talep ve ısrarı üzerine daire-i nezarete getirilip mülga nezaret muavinliği odasına ikame ve üzerleri taharri olunarak calibi nazar-ı dikkat ber gûna evrak zuhur etmeyip yalnız müşarünileyhimadan Memduh Paşa'nın üzerinde Osmanlı, İngiliz ve Fransız olarak otuz beş lira; Reşid Paşa'nın üzerinde de banknot olarak doksan beş lira zuhur ettiğini mübeyyin işbu zabıt varakası bittanzim huzzar muvacehesinde badelkırae imza olundu.

23 Temmuz 1324"

Beyoğlu mutasarrıf muavini Veli Bey'den Zaptiye Nezareti'ne çekilen 23 Temmuz tarihli telgrafname sureti:

- Aynen -

Bugün akşamüzeri Nişantaşı'nda Başkâtip Tahsin Paşa'nın konağı önüne ahali toplanarak kapı ve pencereleri kırmış ve her ne kadar men'i cihetine gidilmiş ise de bir cemmigafir (çoğunluk) olmak hasebiyle mümkün olamadığı ve Zeki Paşa ise hanesinde revolverle intihara teşebbüs edip ailesi tarafından menedildiği firara bir tarik aramağa teşebbüsle muhafazasında bulunan polis nokta memurlarına para vermeye kıyam suretiyle iğfalâta kalkıştığı Beşiktaş serkomiserliğinden iş'ar ve olunacak muamele istifsar olunmakla olbapta.

Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın diğer bir telgrafı:

- Aynen -

Bu gece saat dört buçukta Ebülhüda Efendi hanesinden çıkarak polis memurlarına teslim olmuş, doğruca Harbiye Nezareti'ne gönderilmiş olduğu Beşiktaş zabıtasının iş'arı üzerine maruzdur.

***

Beşiktaş Polis Komiserliği'nden Zaptiye Nezareti'ne gönderilen jurnal:

- Aynen -

Hizmetinden af buyurulmuş olan Seribriktar Kâmil Bey, Çarşamba akşamı yani Perşembe gecesi saat iki kararlarında hanesinden çıkarak kapısı önünde ve etrafında muhafazası için bulunan polis nokta memurlarına teslim olmasıyla merkeze getirilmiş ve hakkında lâzım gelen muamelenin ifası zımnında mahfuzen bâbı zaptiyeye izam kılınmıştır (gönderilmiştir).

Vaktin geçmesine ve gece olmasına rağmen, Zaptiye Nezareti'nin avlusunu dolduran halk, dağılmıyordu. Gürültülü nümayişler yapılıyor; tehditkâr vaziyet artırılıyordu. Bu esnada İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin en faal bir uzvu olan avukat Mustafa Baha Bey de işe karışmıştı. Mevkufları Harbiye Nezaretine nakletmek lâzım geliyordu. Bu işi deruhte eden Baha Bey, gece saat sekizde, Merkez Kumandanı Sadeddin Paşa'nın Çemberlitaş'taki konağına gitti. Bir bölük süvari istedi. Süvari Bölüğü Zaptiye Nezareti'ne gelip de mevkuflar arabalara bindirileceği zaman Avukat Baha Bey tarafından nümayişçilere şu emir verildi:

— Paşaları, şimdi Bekirağa Bölüğüne götürüyoruz. Siz de kestirmeden Serasker kapısının önüne gidiniz. Orada yalnız biraz bağırınız.

Ve aynı zamanda mevkuflara da:

— Görüyorsunuz ya, Zaptiye Dairesi muhafazasız. Aynı zamanda ahşap bir bina. Size karşı bir taarruz vukuundan veyahut yangın zuhurundan korkuyoruz. Sizi daha emin bir yerde bulundurmuş olmak için Serasker kapısına naklediyoruz, denildi.

Dairenin avlusuna on araba getirilmişti. En öndeki arabaya, Avukat Baha Bey bindi. Tophane Müşiri Zeki Paşa'yı yanına, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'yı da karşısına bindirdi. Zeki Paşa, adeta şuurunu kaybetmiş gibiydi. Senelerce omuzlarında müşir apoleti taşıyan ve herkesten tazim görmeye alışmış olan bu zat, yeniden bir hakârete uğramaktan korkuyor, Avukat Baha Bey'e:

— Aman evlât. Bana tükürmesinler, diye yalvarıyordu.

Baha Bey, derhal cevap verdi;

— Paşa! Burada sizinle beraberiz. Emin olunuz, bizim olduğumuz yere tükürmezler, dedi.

Bu cevap, acaba bir tükürük darbesinden daha ağır değil miydi?

Etrafı süvarilerle muhat olan arabalar, Çemberlitaş tarikiyle Bâyezîd meydanına geldi. Halk Tahtkapı'nın önünü ihata etmişti.

Gecenin sükûneti, birdenbire velveleli bir nümayişle haleldar edildi. Halk;

— Kahrolsun müstebitler. Yaşasın, hürriyetperverler, diye bağırıyor, bu gürültülü ve tehditkâr nümayiş, mevkufların kalbini titretiyordu.

***

Ertesi günü öğleden sonra Maliye Nazırı Ziya paşa makamında meşgulken, Cemiyet murahhaslarından Rahmi Bey odadan içeri girdi. Gülerek:

— Paşa hazretleri. Artık, sizin hiç itiraz edemeyeceğiniz bir şekilde, hazineye para getirdim, dedi.

Ziya Paşa, merakla sordu:

— Nasıl?

Rahmi Bey izahat verdi:

— Vallahi, Serasker Rıza Paşa'ya hiçbir şey teklif etmediğimiz halde kendiliğinden "Evlat! Böyle zamanlarda, Maliye, müzayakaya *(sıkıntıya)* düşer. Ben, bu devlet ve millet sayesinde senelerce mütena'im olduğum *(nimetlendiğim)* gibi biraz, da servetim var. Bankı Osmaniye yüz bin liralık bir çek vereyim. Alınız Maliye'ye teslim ediniz. Yalnız, bana bir makbuz, getirmenizi rica ederim." dedi. Ben de teşekkür ettim. Artık, buna bir diyeceğiniz yok ya. Söyleyiniz bakalım; şimdi bu paraları nasıl alalım?

Ziya Paşa, bir lahza düşündükten sonra cevap verdi:

— Haaa, bakınız, buna aklım erer. Bu, bir teberru ve iane demektir. Şimdi, gidiniz; tekrar Serasker Paşa'yı görünüz. Bana hitaben bu yolda hür tezkere göndersinler. Tezkereye, çeki de leffetsinler. Ben, tezkereyi vezne-i umumiye havale ederim. Resmen ve suret-i meşruada bu para tahsil olunur. Vezneye yatırılır. Ondan sonra da usulen makbuz kesilerek kendilerine gönderilir, dedi.

Rahmi Bey memnunen gitti. Pek kısa bir zaman zarfında, serasker Rıza Paşa'nın mektubuyla, ona melfuf olan yüz bin Altın liralık çeki getirdi.

Maliye Nezareti'nde bu iş görülürken, Adliye Nezareti'nde de başka bir sahne cereyan ediyordu. Meşrutiyet'in ilk Adliye Nazırı olan Hasan Fehmi Paşa, dünden beri devam eden hadisatı mütevaliyen haber alıyor. Meşrutiyet'in daha ilk günlerinde başlayan bu kanunsuzluğun önüne geçmek imkan ve ihtimali varken, müdahaleye cesaret gösteremiyor. Sadece başını sallayarak:

— Yaparlar, onlar yaparlar! Ricalü'lgaibîyn. Ricalü'lgaibîyn, demekle iktifa ediyordu.

Paşa'nın kapısı açıldı. İçeri ricalülgaibîynden birisi girdi. Bu Avukat Mustafa Baha Bey'di. Elindeki kasa anahtarlarını nazıra gösterdi:

— Mevkuflardan Hasan Rami Paşa beni çağırttı. Evindeki kasasının anahtarlarını verdi. Kasada bulunan paraları kâmilen millete, bağışladığını söyledi. Bir müddeiumumi veriniz de, beraberce gidelim, kasayı açalım. İçindeki paraları alalım, dedi.

Hasan Fehmi Paşa:

— İstinaf müddeiumumisi Necmeddin Molla Bey'i görünüz. Size bir muavin terfik etsin.

Cevabını verdi. Avukat Baha Bey, Necmeddin Bey'e müracaat etti, Oradan aldığı bir muavinle Hasan Rami Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısına gitti. O civarın Polis komiseri ile Mahalle İhtiyar Heyeti'ni de yalıya getirtti. Paşa'nın zevcesi olan Hadiye Hanım ismindeki Alman kadını, gelenleri büyük bir sükûnet ve nezaketle karşıladı Yatak odasına götürdü. Paşa'nın şahsına ait olan kasayı gösterdi. Kasa açıldı, içindeki para ve evrakın miktarı hakkında tetkikat yapıldı. Kasada yüz on bin altın lira ile İngiliz bankalarına çekilmiş bir takım bonolar, ailesi efradı namına ferağ ve intikal muamelesi yapılmış olan birçok emlâk senetleri vardı. Kasa tekrar mühürlendi. Bu sırada, Paşa'nın zevcesi, kendi kasasını da göstermek istedi. Bu kasada da, kırmızı atlas keseler içinde birçok altın paralarla beraber Kredi Liyone ve sair bankalara ait altmış beş bin altın liralık çek mevcut olduğu tahakkuk etti. Fakat Hadiye Hanım'ın kasasına el sürülmedi.

Ne zamandan beri, çorak bir çöl gibi bomboş ve kupkuru olan Maliye veznesine, artık bir bârânı zeheb *(altın yağmuru)* yağmaya başlamıştı. Serasker Rıza Paşa'nın yüz bin altınından sonra Hasan Rami Paşa'nın teberru ettiği seksen bin altın veznenin kasalarını lebalep doldurmuştu. Memduh Paşa da iki bin liralık bir çek verdi. Fakat bu çek, bankaya gösterildiği zaman, Paşa'nın kredisinin kapandığı cevabı ile iade edildi. Zeki Paşa, adeta cinnet alâmetleri gösteriyor:

— Hristaki mahlülünden ihsan olunan emlâktan başka hiç bir servetim yok, diye haykırıyordu.

Memduh Paşa, kanuni hakkını arıyor; mevkuf bulunmasına, âhir ve âkibetinin de meçhul olmasına rağmen kıyâmetleri

koparıyordu. Cemiyetin İstanbul merkezine bir telgraf çekmiş, şikâyetini dinleyecek iki zat gönderilmesini istemişti. Binbaşı Hafız Hakkı Bey'le Rahmi Bey geldikleri zaman onlara karşı şikâyetlerini tespit etti. Kanun-u Esasî mucibince meskenlerin taarruzdan masun bulunması ve hiç kimsenin gayri kanuni bir surette mevkuf tutulmaması icap ederken, kendisine Cemiyetin reisi süsünü veren sabık mektep mubassırı Sadık Efendi'nin hodbehod hareketiyle Kanun-u Esasî'nin ihlâl edildiğini ileri sürdü. Güya, yapılan işten Cemiyeti muhteremenin haberi olup olmadığını anlamak istedi. Halbuki işi idâre edenler, Memduh Paşa'dan daha pişkindi. Derhal Sadık Efendi celbedildi. Memduh Paşa'nın huzurunda güzelce bir tekdirden geçirildikten sonra;

— Eğer bir daha böyle bir hareketle bulunmaya cesaret edersen, bir kurşunla beynini parçalarız, denildi.

Denildi amma, Sadık Efendi'nin tevkif ettirdiği Memduh Paşa ile diğerleri mevkufiyetten tahlis edilmedi.

Bu sırada sarayda da mühim hâdiseler cereyan ediyordu. Paşaların ve bazı saray mensuplarının bu şekilde tevkif edilmeleri, tevkif edilenlerin bu tarzda para vermeleri; Abdülhamid'i

Mahmud Şevket Paşa

fenâ halde kuşkulandırmış, Cemiyetin hüsnüniyetine dair onun kalbinde korkunç bir şüphe uyandırmıştı. Abdülhamid, kendi şahsına da tatbiki muhtemel olan bu sinsice plâna karşı ne gibi bir müdafaa tertibi alacağına düşünürken, Yıldız Sarayı'nın önünde, bir velvele koaptı. Asmaalatı bekçisi Kürt Bekir, Rumeli şimendifer hamallarından Şürolu Mehmed, Galata gümrüğünde Tulumbacı Şürolu Ahmed oğlu Hüseyin, kasap Kemahlı Akif, Koltukçu esnafından Diyarıbekirli İbrahim, başlarına bir çok kendilerine benzeyen adamlar toplamışlar; Sarayın kapısına dayanmışlardı.

"Efendimizi isteriz" feryadı, göklere çıkıyor, zaten kulağı kirişte olan Abdülhamid ile saray halkını endişe ve heyecana düşürüyordu. Mabeyn erkânından bazısı, Zat-ı şahanenin umûru devlette meşgul olduğunu söylemişlerse de, dinletememişlerdi.

İkinci Fırka Kumandanı Şevket Paşa, bu adamları dağıtmak istemiş, fakat muvaffak olamamıştı. Hamidiye Camisi'nin minaresinde İkindi ezanı okunuyordu. Nihayet Abdülhamid, Mabeyin Dairesi'nin penceresine kadar gelerek görünmeye mecbur oldu.

Vakıa bu hamal gürûhu, Abdülhamid'i gördükten sonra, önlerinde Beşinci Alayın muzikası olduğu halde çıkıp gitmişlerdi. Fakat Abdülhamid'in vesveseli düşüncelerine de kuvvet vermişlerdi. Bütün saltanat hayatında halktan tamamen ayrı yaşamış olan Abdülhamid, şimdi halkın böyle zorla kendisiyle temasa gelmesinden ürküyor, ikide bir de sarayın önüne toplanan bu avam gürûhunun, günün birinde gerek şahsına ve gerek tacütahtına bir harekette bulunmasından endişe ediyordu. Nitekim ertesi günü Cuma idi. Şüphesiz ki halk, yine Yıldız'a akın edecek, yine hoşa gitmeyen birçok teklifsizlikler vukua gelecekti. Bunları men etmek için Abdülhamid kendi şahsi kuvvetlerini istimal etmek istemiyordu. Bunun için Cemiyetin merkezine haber gönderdi.

Cemiyet bu işe Selim Sırrı Bey'i memur etti. Selim Sırrı Bey'in aldığı tedbirler sayesinde, o günkü Cuma selâmlığı, Abdülhamid'i memnun edecek derecede hadisesiz geçti.

Fakat Abdülhamid yine endişesiz değildi. Birer ikişer menfadan avdet edenlerin kendi hakkında birçok sözler söylediğini işitiyor, barut fıçısı hâline gelen İstanbul'un, tek bir kıvılcım ile parlayacağını ve kendi aleyhinde korkunç bir alev yaratacağını teemmül ediyordu. Bunun için bazı tedbirler ittihazına karar verdi. Gerek hususî bendegân ve gerek yaveran ve ikinci fırka ümera ve zabitanın şehir dâhilinde gezmemelerini ve halk arasına girmemelerini ve şayet kendi aleyhinde en ağır bir söz bile işitecek olurlarsa, kat'iyen mukabele etmeyerek derhal oradan çekilmelerini irâde etti.

Abdülhamid'e, diğer bir mesele de fazlaca telâş vermekte idi. O da, askere, Cemiyet tarafından yemin ettirilmesi idi. Birkaç günden beri İstanbul'da mevcut olan bütün kıtaata, Cemiyet tarafından gönderilen bir murahhas huzurunda yemin ettiriliyor ve yeminin şekline nazaran adeta bütün ordu, Cemiyete mal ediliyordu. Tahlif sureti, şu idi:

- Aynen -

Sevgili Padişahımızın tebaa-i sadıkalarına ihsan buyurdukları Kanun-u Esasî ahkâmı münifesine ömrüm oldukça harfiyen itaat edeceğimi ve otuz iki sene mukaddem bazı erazilin ihânetiyle lağvedildiği gibi yine ileride maazallah böyle bir hâl vuku bulursa, hürriyeti vataniyenin muhafazası uğrunda kanımın son katresi akıncaya kadar Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetine muavenet edeceğimi ve her kim Cemiyet aleyhinde ikaı fesada (fesat yapmaya) cür'et eylerse, kendi elimle öldüreceğimi ve bize bu lütfü bahşeden sevgili Padişahımız Efendimize din ve millet ve vatanıma kemal-i sadakat ve ubûdiyetle hizmet edeceğimi, ırzım, namusum üzerine, Kur'an'ı Azimüşşan'a elimi basarak yemin ile temin eylerim, vallahi, billahi.

Bu yemin suretine vâkıf olan Abdülhamid'in düşünceleri, başlıca şu noktalar üzerinde toplanıyordu:

— Kendi aleyhinde bir harekette bulunmak isteyenler, beş on kişiyi tahrik ederler, Kanun-u Esasîyi tehlikeye koyacak bir vaziyete getirirler. Sonra da bu hareketi saray tarafından tertip edilmiş bir irtica şeklinde göstererek kendisini saltanattan ıskat edebilirler.

Nitekim bu fikirde olan yalnız Abdülhamid değildi. Bu yemin suretinden hoşlanmayan başkaları da mevcuttu. Hatta bu mes'ele yüzünden oldukça mühim bir hâdisede zuhur etmişti.

Tophane'de bulunan asker ve amelenin tahlif merasiminde bulunmak için Cemiyetten bir murahhas istenilmişti. Merkez tarafından bu işe Selim Sırrı Bey memur edildi Selim Sırrı Bey, Selimiye Kışlası'ndaki diğer bir işini bitirdikten sonra, istimbotla Tophane Rıhtımı'na yanaştı. Tophane Nazırı Livarnalı Rıza Paşa ile diğer ümera ve zabitan tarafından karşılandı. Tahlif edilecek kıt'alar Tophane Meydanı'nda saf teşkil etmişlerdi. Cemiyetin tayin ettiği formül dâhilinde yemin edeceklerdi. Fakat merasim başlamadan evvel Rıza Paş, a Selim Sırrı Bey'i aldı; kereste fabrikasının yanındaki odaya götürdü. Aralarında şu muhavere geçti:

Rıza Paşa — Biraz sonra, maiyetim ile beraber, ben de yemin edeceğim. Yalnız, yeminin formülüne muarızım. Bu şekilde yemin etmekte mazurum. Meşrutiyete sadık kalacağıma, onun uğrunda icap ederse canımı feda edeceğime elbette yemin ederim. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sadık kalacağıma yemin edemem. Bugün filhakika sizlerin namus ve feragatle çalıştığınıza zerre kadar şüphe etmiyorum. Fakat ileride ne olacağı bilinmez. Onun için o cümleye yemin etmem.

Selim Sırrı Bey — Bu yolda hareketiniz, hakkınızda hayırlı olmaz, Paşam.

Rıza Paşa pervasız bir tavırla:

— Ne isterseniz, yapınız.

Rıza Paşa'nın cevabı, Selim Sırrı Bey'e söyleyecek söz bırakmamıştı. Buna binaen derhal bir arabaya atladı, Cemiyetin merkezine koştu hadiseyi anlattı. Tophane avlusunda saf bağlayan ümera, zabıtan, kıtaat, fabrikalar erkânı, ameleler öylece bekliye dursun merkezde hararetli bir münakaşa başlamıştı. Bereket versin, bu münakaşa uzun sürmedi. Makul bir karar verildi. Bir mesele çıkartılmamak için yeminde o cümlenin söylenmemesine karar verildi. Selim Sırrı Bey, tekrar Tophane'ye avdet etti. O suretle yemin ettirdi. O devirde, Os-

MEŞRUTİYET TELÂKKİLERİ

Muhtelif zümreler, Meşrutiyet'i muhtelif şekilde telâkki etmişlerdi.

İstanbullular: "Her ay maaş çıkacak"

Anadolulular: "Asker ve vergi verilemeyecek"

Kürtler: "Said Paşa sadrazam olmuş, Ermenileri kesmek için emir verecek, köyler, talan edilecek"

Arnavutlar: "Gökte, Muhammed ile İsa barışmış. Aşağıya haber göndermişler. "Müslüman, gâvur barışsın" demişler. Biz de kardeş olduk"

Araplar: "Eh, artık Türkler, Hıristiyanlarla birleşiyor. Şüphesiz ki, şeriat ortadan kalkacak. Osmanlı saltanatı hitam bulacak. Hilâfet de bize kalacak"

Cemiyet ise; "Millete hürriyeti temin ettik ya. Bundan ötesi kolay. Ricali sabıka gibi köhne kafalı herifler bu devleti idâre ettikten sonra; bizim genç, dinç ve cevval kafalarımıza her şey vız gelir. Dizginler elimizde olduktan sonra, sadece bu devleti idâre etmek değil; Şarkı Garbı birbirine katar, öbür tarafa geçeriz" diyorlardı.

Fakat.. Osmanlı İmparatorluğu'nun yegâne idâre adamı tanınan Sadrazam Said Paşa, acı bir inhizam *(bozgun)* ile mevkiinden sukût ederek koca ülke, korkunç bir anarşi ile karşı karşıya kalınca, her zümre, hakikati bütün çıplaklığıyla görme-

ye başlamış, peynir gemisinin lâfla yürüyemeyeceğini herkes anlamıştı.

Kâmil Paşa'nın mevkii iktidara gelmesi üzerine, yeniden birçok ümitler canlanmış. Bir takım yeni telâkkiler başlamıştı.

Kâmil Paşa, büyük bir hürriyetperverdir. Kâmil Paşa, siyâsî bir dâhidir.

Kâmil Paşa, İngilizlerin göz bebeğidir. Hatta kral bile, onun şahsına karşı beslediği hürmeti göstermek için Kâmil Paşa'yı bir kanepeye oturtmuş; kendisi ayakta durduğu halde resmini aldırmıştır.

İngiliz kralının ananevi şevket ve azametleri düşünülecek olursa Kâmil Paşa'ya karşı gösterilen bu teveccüh, hiçbir insanoğlunun erişemeyeceği bir pâye-i şereftir.

Kâmil Paşa'nın iş başına getirilmesiyle, her şeyden evvel devletlerle olan münâsebetimiz düzeliverecektir. Çünkü koca bir İngiltere hükûmetinin kalbini kazanan bu zâta şüphesizdir ki, bütün Avrupa devletleri ricali de baş eğecektir. Şu halde harici korku kalmayacak. Memlekette lâzım olan ıslahat, istenildiği şekilde icra edilecektir.

İşte, Kâmil Paşa hakkındaki bu telkinlere en çok revaç ve kuvvet veren, bilhassa Cemiyetti. Buna binaendir ki, Cemiyet, Kâmil Paşa'yı iktidar makamına getirdikten sonra artık Osmanlı İmparatorluğu'nun köhne ve muzır olan idâre vasıtalarını tebdil ve ıslaha karar verdi. Esasen yapılan inkılâp da bunu icap ettirmekte idi. Devri sabıkın bütün mes'uliyeti, başta Abdülhamid olmak üzere mutlakıyet taraftarı olan büyük ve küçük memurlara atfediliyordu. Buna binaen meşrutiyeti tehlikeden korumak için; Abdülhamid'in bütün harekâtını gözden kaçırmamak. Ve istibdada alet olan memurları da idâre mevkiinden uzaklaştırmak lâzım geliyordu.

Fakat, bu nasıl yapılabilecekti? Jurnalciliği, irtikâbı, diğer bir takım fenalıkları malûm olan eşhası yakalarından birer birer tutup atmak kolaydı. Bunlar, şüphesiz ki, açıktan açığa suçlulardı. Fakat bunların yanında bir zümre daha vardı ki, bunlar

da maişet derdi ile zebun oldukları için, kendilerine verilen emirlere körü körüne itaat eden, bilerek veyahut bilmiyerek otuz üç senelik zulüm ve seyyiat devrinin temadisine hizmet eyleyen memurlardı. İstibdat devrinin mülevves zifosları, bunların yüzlerine bulaşmamışsa da, hiç olmazsa eteklerine olsun sıçramıştı. Tevfik Fikret'in:

"Kaç nasiye vardır, çıkacak pâki drahşan?"

Sualine, o güne kadar, henüz bir tek:

— Ben, diyen olmamıştı.

Şimdi, bunların arasından meşrutiyete kalben merbut olanlar nasıl bilinecek, nasıl seçilecek, nasıl ayrılacaktı?

Hükûmet ve millet; şimdi bir tek kelime karşısında durmuşlar, birbirine bakıyorlardı:

— Islahat

Kâmil Paşa, sadaret sandalyesine oturur oturmaz, bu ıslahatı arkadaşlarıyla kararlaştırmış ve işe başlamıştı. Başta nazırlar olmak üzere daire müdürleri de paçaları sıvamışlardı. Şüphesiz ki, bu ıslahatın en birinci hedefi, tensikat alacaktı. Evvelâ ahval-i meşkûk olan çürük memurlar ayıklanacak. İdâre makinesi sağlam tanınan memurların eline teslim olunacaktı. Lâkin. Senelerden beri kökleşen his, yine tesirini bırakmadı.

Herhangi sebeple hoşa gitmeyen birçok memurlar, şu veyahut bu bahane ile kolundan tutulup daire kapılarından dışarı atılırken; hürriyet kahramanlarına yedi göbeğe kadar mensup olanlar hizmetlerinde ibka ediliyor *(tutuluyor).*

Hatta bunların içinde devri sabıkın levsine *(pisliğine)* karışmış olanların seyyiatı üzerine, bir perde çekiliyordu.

Cemiyet vakitsiz yaptığı bu ıslahat ile yeni bir hataya düşmüştü. Hele mevkiinden mahrum edilen bazı kimselerin mazisini teşhir etmekle pek çok kimseleri gücendirmiştir. Cemiyet, bu hatayı anlar gibi oldu. Efkârıumumiyede gizli bir infial uyandıran sessiz bir cereyanın önünü almak için bir beyanname neşretti. Bu vasıta ile aleyhindeki propagandalara mukabele etmek istedi. Fakat bu, matlup olan tesiri gösteremedi. İşle-

rinden ve menfaatlerinden cüda olanlarla bunların taraftarları; şimdi kahve kahve, meclis meclis dolaşıyorlar. Yeni idâre aleyhinde söylemedik söz bırakmıyorlardı.

İstanbul'da, sinsi şikâyetle başlayan bu propagandalar, derhal vilâyetlere de sirâyet etti. Meşrutiyet'in manasını daha az hazmetmiş olan taşra halkı daha kolay bir surette iğfal edilmek istidadını göstermekte idi. Nitekim Ağustosun yirminci günü, Bursa'da mühim bir hâdise oldu. Camii kebir müezzinlerinden İsmail isminde bir şahıs, bir bayrak açtı. Çarşı başına giderek:

— Ümmeti Muhammed'den olan buraya gelsin, diye bağırdı.

Halkı başına topladı. Toplananlar, tekbirler getirerek Belediye Dairesine giderlerken, halkın bir kısmı korkmuş, kaçıyor, dükkânlar ve çarşılar kapanıyordu. Müezzin İsmail'in bayrağı altında toplananlar Belediye Dairesi önüne gittiler. Belediye reisini istediler. Hükûmetin zulmünden, Belediyenin keyfi hareketlerinden şikâyet ettiler:

— Belediye, kendine başka varidat bulsun. Biz, duhûliye vergisi vermeyiz. Böyle, milletin zararına vergiler istemeyiz, diye haykırdılar, bağırdılar.

Tehditkâr nümayişler yaptılar. Belediye Reisi, vaziyeti iyi idâre etti. Kanlı bir hadiseye sebebiyet vermedi. Halkın hakkını müdafaa edeceğine dair söz verdi.

Fakat ertesi günü işin rengi değişti. Bursa'nın en maruf simalarından olan Tabak Mustafa namındaki şahıs, yanında birkaç kişi olduğu halde hükûmet dairesine gitti. Valinin odasına girdi. Pervasızca üst köşeye kurularak Vali'ye bir isim listesi verdi. Bu listede yazılı olan isimleri okuyan Vali sordu:

— Bu isimler nedir? Siz, ne istiyorsunuz?

Tabak Mustafa ile beraber, Hamamcı Şükrü denilen adam, valiye:

— Okuduğun isimler, memuriyetlerinden çıkarılan adamlardır. Hükûmet bunları niçin hakkından mahrum ediyor. Ümmeti Muhammed'in başına gelen nedir? Selânik'ten dört

buçuk türedi meydana çıkmış, hükûmeti eline almış, herkesi maymun gibi oynatıyor. Bu millet; çoluk çocuk maskarası mı oldu? Bu memurlar derhal vazifelerine iade edilecek. Eğer bu yapılmazsa, neticesine karışmayız. Bizden günâh gitsin, diye cevap veriyorlar, hatta Hamamcı Şükrü daha ileri gidiyor, Cemiyet aleyhinde pek ağır sözler, söylüyor, Vali bir gün evvel Belediyede ve şimdi de Hükûmet Dairesi'nde vukua gelen bu hâdisenin manasını anlamakta gecikmiyor, İstanbul'a derhal bir şifre veriyor. Ertesi günü İstanbul'dan bir tabur asker gönderiliyor, Müezzin İsmail, Tabak Mustafa, Hamacı Şükrü, Kalıpçı Ahmed derdest ediliyor, Adliye'ye veriliyor.

Meşrutiyet'e karşı müctemian *(topluca)* yapılan bu ilk isyan vak'ası, zahiren basit görünmekte ve üstü bir tabur askerin süngüsü ile örtülüvermekle beraber, hakikatte Cemiyeti çok düşündürmesi lâzım gelen bir hadise idi. Bu hâdise, ister, bir irtica hareketinin küçük mikyasta bir sondaj ameliyesi olsun. İsterse ciddî bir hak talebinden ibâret bulunsun, şekil itibariyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idâresizliğine delâlet ediyordu. Eğer hükûmete vuku bulan bu müracaat, mağdur olan memurlar tarafından yapılmış olsaydı, o zaman istikbal için pek o kadar endişeyi mucip bir hareket addolunmazdı.

Fakat mağdur devlet memurlarının hakkını arayanların başında, memuriyetle hiç alâkası bulunmayan ve müezzin, debbağ, hamamcı sıfatını taşıyan adamların bulunması; memlekette bir muhalefet kuvvetinin doğduğunu, her doğan şey gibi bunun da büyüyeceğini vazihan gösteriyordu. Nitekim bu hadisenin elebaşısı olan adamlar, sonraları da Cemiyete daima muhalif kalmışlar. Müteaddit zamanlarda, Cemiyet aleyhinde vukua gelen hareketlerde, daima ön ayak olmuşlardır.

İstanbul'da, henüz mahdut bir zümrenin dilinde dolaşan, fakat Bursa'da filen ortaya atılan muhalefet, İzmir'de doğrudan doğruya Cemiyetin kalpgâhından doğmuştu. Meşrutiyet'in ilânının ertesi günü, İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi unvanını takınan Bursalı Tahir Bey ile Cemiyetin ilk müessisleri arasında zuhur eden ihtilaf, oradaki azaları ikiye ayırmış. Tahir Bey'in taraftarı olan zabitan ile diğer tarafta kalan sivil ve zabit aza-

lar arasında bir anlaşmazlık başlamıştı. Bir iki gün zarfında had bir şekil alan bu vaziyet karşısında hakiki Cemiyetçiler bir tarafa çekiliverince de, meydan yeni Cemiyetçilere kalmıştı. Halbuki bunların ekserisi, İzmir halkınca tanınıyor; kendilerine hoşnutsuzluk beslenen nazarlarla bakılıyordu. Şımarıklık arttıkça artmıştı. Eski devirde de makamatı aliyeye istinad ederek imtiyazlı bir şekilde yaşamış olan bu zevat, yeni devirde de aynı temayüzü muhafaza edebilmek için halka görünmek istiyorlar ve nazar-ı dikkati celbedecek icraata teşebbüs ediyorlardı. Kumandan Tevfik Paşa, azlettirilmişti. Konya'ya nefyedilecekti. Fakat, Cemiyetin satvet ve kudretini, Cemiyeti teşkil eden kendi varlıklarının korkunç salahiyetini göstermek isteyenler, Tevfik Paşa'yı trene bindirdikten sonra yolda öldürmek istemişlerdi. Fakat bu bedbaht kumandan, hedef olduğu kurşunlardan kurtulmuş ise de, kendisine mukadder olan daha feci bir akıbeti görmek için olacak ki, tekrar İzmir'e çevrilmişti. Meşrutiyeti daha ciddi düsturlar üzerinde yürütmek isteyen ve bu gibi küçüklükleri görmek istemeyen ağırbaşlı Cemiyetçiler bu hâle ve daha buna benzer birtakım ahvale tahammül edemeyerek Temmuzun on beşinci günü içtima etmişler. Cemiyetin tasfiyesi lüzumuna karar vermişlerdi. Cemiyetin tarihinde mühim bir nokta teşkil eden bu karar, pek uzun olduğu için buraya aynen dercedemeyeceğiz. Ancak bazı mühim cümlelerin nakliyle iktifa edeceğiz:

"...Devri sabıkın amele-i redaetinden (alçak işçilerinden) olan bazı esafil (sefiller), vaktiyle Abdülhamid'in idâre-i mel'unesinden nasıl müstefit olmuşlarsa, bu kere de taraftarı hürriyet görünerek, asıl ve esas Cemiyeti teşkil eden bir avuç erbabı hamiyetten bir kısmının münfailen çekilmesinden, bir kısmının şu halâta bakarak kûşe-i inziva ve sükûnu ihtiyar eylemesinden, bir kısmının da safvet ve ulüvvücenabından bilistifade birer mühim mevki yakalamış..."

".... Meşrutiyet-i idârenin, ortada yalnız adı kalmıştır. Hakikati halde ise, eski hamam eski tas darbımeseli efrad-ı Cemiyet arasında bile iddia olunmaktadır."

"Halkın Cemiyete şimdiki merbutiyet ve teveccühü, adeta Abdülhamid'in zulüm ve kahrından husûle gelen havf ve ihtiraza müşabih (korku ve çekinmeye benzer) bir korku eseri olduğu anlaşılacağından şu hâl ile az bir daha geçecek ve bahusus günbegün tezayüd etmekte bulunan gayri memnunların şikâyetleri ihmal edilecek olursa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hüküm ve nüfuzu bütün bütün zail olacaktır."

"Fenalık, meydandadır. Bunun muvakkaten izalesi, Cemiyetin ıslah ve tasfiyesine mütevakkıftır."

İstibdat devrinin en korkunç günlerinde, kanları pahasına olarak İzmir'de teşkilât yapmış olan zevat, Meşrutiyet'in ilânının henüz beşinci günü şu fıkraları tespit ederlerken acı acı kalpleri sızlıyor:

"Bu kadar fedakârlıkla kazanılmak istenilen şey, bu muydu?" diye müteessir ve mustarip oluyorlardı.

Vaziyet, Merkez-i Umumî'ye de bildirilmişti. Fakat zafer şenlikleriyle sermest ve mağrur olan Merkez-i Umumî, bu meseleye hiç ehemmiyet vermemiş, bu işin hallini, Doktor Nâzım Bey'in dirayetine havale etmişti. Doktor Nâzım Bey, İzmir'in bütün varlığını kendi nefsinde topluyor. Bu münevver muhitte birdenbire parlayan hürriyetin nurunu, ancak ve ancak kendinin uyandırdığını zan ve iddia ediyordu. Buna binaen İzmir'de çıkan ihtilâfa o da ehemmiyet vermiyor; hele Cemiyet aleyhine bir muhalefetin zuhuruna kat'iyyen imkân görmüyordu. Bu şikâyet, onda yalnız bir fikir doğurmuştu. Bir zamanlar, Tütüncü Yakup Ağa namıyla sefil ve perişan dolaştığı bu muhite tekrar gitmek, o maskesini yüzünden atarak şahane bir eda ile kendini göstermek. Doktor Nâzım Bey, iki gün zarfında bu fikrini daha parlak dekorlarla süslemişti. Refakatine hürriyetin en namdar kahramanlarını alacak ve bunların ortasında bir kat daha haşmet ve kudret saçacaktı.

Buna pek güzel bir sebep ve bahane de vardı. Midilli, Sakız, Rodos ve sair adalarda teşkilât yapılması lâzım gelmekle beraber Sisam adasındaki isyanı da bastırmak icap ediyordu. Merkez-i Umumî, Nâzım Bey'in bu teklifine derhal karar verdi. Ve İzmir'e şu telgraf çekildi:

"İzmir'e gönderilecek olan heyet-i mahsusa, hareket etmek üzeredir."

İzmir Heyet-i Merkeziyesi, bu telgrafı alır almaz, hazırlanmaya başladı ve Heyet-i Mahsusa'yı hamil olan vapur kışlanın önüne demir attığı zaman koca İzmir yerinden oynadı. Gelenlerin en başında, Doktor Nâzım Bey vardı. Hürriyetin ilân olduğu günden beri, kendisinden bahsedilen, onun İzmir'de geçirdiği gizli ve mütevazı hayat etrafında efsanevi menkıbeler söylenen bu zatın yüzünü görmek, İzmirliler için çıldırtıcı bir merak ve arzu hâlini almıştı. Ve sonra; kahraman-ı Hürriyet, Enver Bey. Şöhreti dillere destan olan bu genç ve güzel erkânıharbi görebilmek de emsalsiz bir fırsat olacaktı. Aynı zamanda heyet arasında, Cemiyetin en fedakâr bâni ve unsurlarından - Manastır Heyet-i Merkeziyesi azasından- Topçu Mülâzımı Kayserili Ziya Bey'le Erkânıharp Ruşeni, Binbaşı Edip Servet, Topçu Kolağası Rasim Bey'ler vardı.

Emsalsiz bir hararetle karşılanan heyet, Kışla Rıhtımı'na ayak bastığı zaman İzmir Kordonlarında başka bir nâma ve başka bir hesaba olarak büyük mikyasta nümayişler yapılıyor. ellerinde Yunan bayrakları taşıyan binlerce Rum çılgın yaygaralarla İzmir ufuklarını çınlatıyordu. Bu hâl, Heyet-i Mahsusanın nazar-ı dikkatini celbetmiş ve tahkikata girilmişti. Meselenin, pek basit olduğu anlaşıldı. Bu nümayişleri yapanlar, İzmir'in incir ve üzüm amelesini teşkil eden Rumlardı. Patronları tarafından az yevmiye verilmesinden şikâyet ediyorlar ve grev yapıyorlardı. Pekâlâ, buna hiç kimse bir şey diyemezdi.

Fakat grevciler, kâmilen Tebaa-i Osmaniye'dendi. Buna rağmen ellerinde Yunan bayrakları neye delâlet ediyor; ne mana ifâde ediyordu. Bu suâli, derhal ortaya çıkan devriyelerin parlak süngüleri sordu. Yunan bayrakları da, çarçabuk ortadan kayboldu. Cemiyet, işte o günden itibaren ciddi bir mesele karşısında bulunuyordu. Demek ki, Osmanlı ülkesinde yaşayan koskoca bir unsur, icap ettiği zaman yabancı bir bayrak altında toplanmak istidadını gösteriyordu. O unsur ki, dört gün sonra yapılacak Osmanlı Meclis-i Mebusanına girmeye hazırlanıyordu. Halbuki Heyet-i Mahsusa bu mesele üzerinde daha fazla

durmaya lüzum görmedi. Kendi işlerinde devam etti. Görülecek işler, epeyce mühimdi. Ziyâfetler verilecek, nutuklar teâti edilecekti.

Herkesin gözleri, Tütüncü Yakup Ağa'yı arıyordu. Fakat o mütevazı Tütüncü Yakup Ağa büsbütün silinmiş, yakın bir mazinin hayal ve hatıratı arasında erimiş gitmişti. Şimdi onun yerinde; sırmalı Erkânıharp üniformalarıyla muhat olan canlı ve mağrur bir zafer abidesi görünüyor, dar ve siyah elbisesine, parlak kolalı yakasına henüz alışamamış gibi duran; dişlerini garip bir eda ile sıktığı için çene kemikleri fırlayan; başı lüzumundan fazla bir gururla arkasına doğru kasılan Doktor Nâzım Bey; Tütüncü Yakup Ağa'nın takdire seza olan fedakâr ve mütevazi şahsiyetini setrediyordu.

Nâzım Bey, birdenbire o kadar müteazzım ve mütekebbir bir hâl almıştı ki; eski Tütüncü Yakup Ağa'nın dostlarına ehemmiyet vermiyor, felâket günlerinde beraber çalıştığı arkadaşlarını, Heyet-i Mahsusa azasına takdim etmeye lüzum bile görmüyordu.

Heyet-i Mahsusa derhal işe başlamıştı. Cemiyetin kudret ve satveti en evvel kumandan Tevfik Paşa üzerinde gösterilmişti. Hayat ve mukadderatından endişe içinde bulunan Tevfik Paşa, evinden kışlaya getirilmişti. Kışla Meydanı, halk ve zabitan ile dolmuştu. Ortada bir masa duruyordu. Tevfik Paşa, bu masanın üstüne çıkarılacak. Halk karşısında üniformaları sökülecek. Ve sonra da kurşuna dizilecekti. Heyet-i Mahsusa, bu hükmün mesuliyetini üzerinden atmak için yapılacak bu icraatı, zabitanın galeyanına atfediyor, devri sabıkta Tevfik Paşa'nın müstebidane hareketinden şikâyet edenleri öne sürüyordu. Bu vazifenin ifası, heyet-i mahsusa erkânından Erkânıharp Ruşeni Bey'e havale olunmuştu. Fakat Ruşeni Bey, bu işi yapmak şu tarafa dursun, buna tamamen muarız bulundu. Ruşeni Bey'in bu muhalefeti büyük bir rol oynadı. Hatta onun bu ihtiyar kumandan hakkındaki sıyanetkârane fikri, derhal birçok taraftar kazandı. Lâkin icraat göstermek gayretinde bulunanlar, Tevfik Paşa gibi ele geçmiş bir şikârı bırakmak istemiyorlardı. Nihayet verilen hükmü tadil ettiler. Tevfik Paşa zamanında üniforması

sökülen bir zabiti getirterek bu zabite Tevfik Paşa'nın üniformasını söktürmeye karar verdiler.

Tevfik Paşa, merdiven altına götürüldü. Orada, bu ihtiyar kumandanın gözlerinden yaşlar akarken, küçük bir çakı ile o zabite feriklik üniforması söktürüldü.

Fakat bu, kâfi gelmemişti. Lâzım olan; şedit ve aleni bir tedhiş hareketiyle, Cemiyetin nelere muktedir olduğunu göstermekti. Bunun için hazırlanmış bir zât daha vardı. O da Melekzâde Fuad Bey isminde bir kaymakamdı. Bu kaymakam Mabeyn'e mensup olmak, Tatar Şakir Paşa vasıtasıyla jurnalcilik yapmakla ittiham olunuyordu. Fuat Bey de derhal evinden getirtildi. Hazır bulunan halk ve zabitan karşısında masaya çıkarıldı. Ruşeni Bey tarafından formaları söküldü. Askerlikten tard edildi. Ertesi gün Selânik'e gönderilmek üzere bir odaya hapsedildi. Aynı zamanda Tevfik paşa da kışlanın üst katında diğer bir odada hapsedilmişti.

Gece yarısına doğru kışlanın harici nöbetçileri bir inilti duydular. O tarafa doğru koşarak aradılar. Üst katın abdesthane penceresinin altında, Tevfik Paşa'yı yarı baygın bir halde buldular. Paşa'nın ayağı kırılmıştı. Kendini de hiç iyi bilmiyordu. Derhal bir arabaya bindirdiler. Hastaneye gönderdiler ve artık bu kadar hakâret ve ıstıraptan sonra Tevfik Paşa'nın cezasını kâfi gördüler.

Halk, kışlanın önünde çılgınca tezahürat yapıyordu, bazı kimseler heyete müracaat ediyorlar; Enver Bey'in balkona çıkıp görünmesini ve halka hitaben de birkaç söz söylemesini istiyorlardı. Enver Bey sıkılıyor, utanıyor, bir türlü balkona çıkamıyordu. Onun bu ihticabı *(saklanması),* halkın bir kat daha coşkunluğunu mucip oluyor; heyecan, arttıkça artıyordu.

Nihayet Enver Bey, balkona çıkmaya razı olmuştu. Enver Bey'i balkonda gören halk, birdenbire bir tayfun dalgası gibi köpürmüş. Binlerce halkın ciğerlerinden taşan takdir ve tebrik avazeleri, İzmir semalarında çılgın akislerle yükselmişti.

Heyet, kışladan çıkıp da Kremer Oteli'ne giderken, yapılan tezahürat son haddi bulmuştu. Doktor Nâzım Bey'in yüksek

kudretine iman edenler, Enver Bey hakkında esatiri menkıbeler dinleyenler, bu iki büyük kahramanı görülmemiş bir vecd ile alkışlıyor. Cemiyetin şahsiyeti maneviyesine matuf olması lâzım gelen bütün şükran hislerini, yalnız bu iki zatın hakipayi gurur ve azametine serpiyorlardı.

Ertesi günü, büyük bir alay tertip edilmişti. Yüzlerce araba ve binlerce adamdan mürekkep bir kafile, Kremer Oteli'nden hareket etmişti.

Bu kafilenin en önündeki arabada, Doktor Nâzım Bey'le, Enver Bey bulunuyordu. Muzikalar, davullar çalınıyor; kafilenin geçtiği sokaklarda bulunan evlerin pencerelerinden bir çiçek yağmuru yağıyordu. Bu kafile, büyük bir mehabet ve azametle ağır ağır, İkiçeşmelik Caddesi'ne gitmiş. Tütüncü Yakup Ağa'nın mahut tütüncü dükkânı önünde parlak bir tezahürat icra etmişti. Burada, tütüncü Yakup Ağa'nın menkıbesini anlatan hatiplerin sesleri kısılmış, Doktor Nâzım Bey, ilâhi bir payeye çıkarılmıştı. Oradan, İzmir'de Cemiyetin ilk nurunu parlatan Hadika-i İrfan Mektebi'ne gidildi. Fakat mektebin müessis ve müdürü Cemiyetin de İzmir'de ilk rehberi olan Mülazım Hüseyin Lûtfi Bey, mektebi terk etmiş; müessesine karşı yapılacak olan bu tezahüratta bizzat bulunmaktan hicap eylemişti.

Resmi ve zaruri ziyâfet ve ziyâretler hitam bulduktan sonra artık işler başlamıştı. İzmir hapishanesinin pek fenâ bir halde olduğu, uzun hapis cezalarına mahkûm olanların orada yaşamaya tahammül edemeyerek ölüme mahkûm bulunduğu heyete arz edildiği zaman, kısaca bir emir verilmişti:

— Yıkın...

Şimdi halk, kazmalara, küreklere yapışmışlar. Maktelden farkı olmayan bu hapishaneyi yıkıyorlar, sanki böylelikle devri sabıka ait olan kinlerinin intikamını alıyorlardı. Aynı zamanda Doktor Nâzım Bey, Cemiyetin teşkilâtını tetkike de başlamıştı. Bu tetkikat hakkındaki kanaati şu suretle tecelli etti:

— Bursalı Tahir Bey'le, Hüseyin Lütfi Bey, birbirlerini istirkab ediyorlar *(çekemiyorlar)*. Aralarında ihtilaf var. Bu ihtilâfa

nihayet vermek için, ikisini de Merkez Heyeti'nden çıkaralım. Yeni bir heyet yapalım, dedi.

Cemiyete yeni girenler ve eski devirde olduğu gibi, şimdi de birer külâh kapmak isteyenler, Nâzım Bey'in bu fikrine:

— Sözleriniz, aynı keramettir, dediler.

Ortada, ne istirkab ve ne de ihtilaf olduğu halde gerek Tahir Bey ve gerek Lütfi Bey gibi Cemiyetin iki büyük müessis ve rehberini derhal heyet-i merkeziyeden ihraç ettiler.

Heyet-i Mahsusa on gün kadar İzmir'e bu suretle icraatta bulunduktan sonra, doktor Nâzım Bey İzmir'de kaldı. Enver Bey Selânik'e avdet etti. Heyet azasından Erkânıharp Ruşeni ve Topçu Mülâzımı Kayserili Ziya Bey'lerle, Erkânıharp Binbaşısı Nihat, Servet Paşa mahdumu Kolağası Edip, Mülâzım Hüseyin Lütfi, Yüzbaşı Hüseyin Bey'ler refakatlerinde diğer bazı zevat olduğu halde Ayasluğ ve Kuşadası'na gittiler. Oradan da gambotla Sisam Adası'na geçtiler. Bu heyet, Yunan komitecilerinden Sofoli tarafından Sisam Adası'nda çıkarılan isyanın mahiyetini tetkik edecek, hükûmete sadakat gösteren Sisam Bey'i Kupas Efendi ile görüşecek, ona göre tedbirler ittihaz eyleyecekti.

Bu heyet, Sisam adasında bu işlerle meşgul olurken, Enver Bey Selânik'e avdet etmiş fakat hoşa gitmeyecek bir tarzda istikbal edilmişti. Enver, bundan müteessir oldu ve esbabını sordu. O zaman anladı ki:

Kendisi, kendi lehinde fazlaca tezahürat yaptırmakla itham olunuyordu. Hatta bu itham sadece bir dedikodudan ibâret de kalmıyor; bazı arkadaşları tarafından bu hususta muaheze de olunuyordu.

Selânik ile Manastır arasındaki ihtilâf ve rekabet arttıkça. Selânik'te de vaziyetten memnun olmayanlar çoğaldıkça, Merkez-i Umumî telâş ediyor, bu gidişle Cemiyete merbut birçok unsurların dağılacağını artık vazıhan görebiliyordu. Buna binaen Merkez-i Umumî kendi kuvvet ve nüfuzunu, takviye etmek istiyor. Mühim mevki ve makamlara, kendi intihap ettiği zevâtı tayin ettiriyordu.

Üçüncü Ordu Kumandanlığına Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa getirilmişti. Mahmud Şevket Paşa, Meşrutiyet'in ilânına kadar Cemiyetle alâkadar değildi. Fakat sabık devirde Cemiyet aleyhinde kendisine verilen jurnaller hakkında takibat yapmamış, bu suretle Cemiyet erkânının gözüne girmişti. Meşrutiyet'in ilânından sonra da, diğer bir çok meşrutiyetperverler gibi o da Cemiyeti benimsemişti. Mahmud Şevket Paşa'nın iyi bir asker olması, ordu arasında az çok bir şöhreti bulunması ve bahusus kendisini o mevkie getirenlere karşı kalben bağlanması; Merkez-i Umumî'ye bir istinad noktası teşkil ediyordu.

Nitekim Mahmud Şevket Pasa, Üçüncü Ordu Müşüriyeti sandalyesine oturur oturmaz, vaziyeti derhal kavradı. Gerek orduyu gerek Cemiyeti kuvvetten düşürecek olan esbap ve avamili ileri süren zevatın fikirlerini nazar-ı dikkate alarak en evvel ordunun ve zabıtanın siyâsetle meşgul olmamasını temine çalıştı. Orduya hitaben bir beyanname neşretti ve bunda:

"Üçüncü Ordu gibi izharı şanu şeref etmiş bir orduya kumandan tayin edildiğim için büyük bir iftihar duyuyorum. Ordum, kazandığı emsalsiz şerefi artırmak için bundan sonra da vazifesiyle meşgul olacak. Siyâsetten alâkasını keserek, ancak askerlikte göstereceği terakki ve kudretle kıymet ve şerefini artıracaktır," dedi.

Lâkin bu fikrinde, pek ileri gidemedi. Çünkü vaziyetin kesbedeceği şekil henüz belli değildi. İhtimal ki Mahmud Şevket Paşa, bu emrin daha yüksek bir makamdan gelmesini bekliyor; Kâmil Paşa'nın kabinesinde kudretli bir unsur olmaya namzet bulunan Harbiye Nazırı Recep Paşa'nın İstanbul'a gelerek makamını işgal etmesine intizar ediyordu. Fakat Trablusgarp kumandanlığından Harbiye Nezaretine getirilen bu zat, aradan yirmi dört saat geçmeden birdenbire vefat etmiş, kendisinden büyük ümit bekleyenleri pek çok mahzun ve müteessir eylemişti.

Mamafih, bu esnada Merkez-i Umumî'den aldıkları talimat mucibince İstanbul'da bulunan Heyet-i Meb'use de boş dur-

mamış, ordu kumandanları arasında hesaplı bir tertibat aldırmıştı. Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, azlettirilmiş, yerine, Maiyeti Senîye Erkânıharbiye Müşiri Abdullah Paşa gönderilmişti; Edirne'de bulunan ve zabıtana karşı dürüstane bir tavır takınarak bilhassa alaylı ve mektepli zabıtan meselesini ortaya çıkaran Kumandan Nasır Paşa'nın da vazifesine hitam verilmiş, İstanbul'a getirtilmişti.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın mahdumu genç generallerden Mahmud Muhtar Paşa, Birinci Ordu Kumandanlığına, Şam'da bulunan sabık Manastır Vali ve Kumandanı Müşir Rıza Paşa da İkinci Ordu Kumandanlığına, Erzurum'da menfi iken İstanbul a gelen ve rütbesi iade edilen Ferik Nâzım Paşa da Beşinci Ordu Kumandanlığına tayin edilmişti.

Ordu kumandanlıklarında vukua gelen bu yeni tayin ve tebeddüllerle beraber sefirler, valiler, büyük mevki sahibi mülkiye memurları arasında da değişiklikler yapılıyordu. Kâmil Paşa kabinesi bir taraftan bu işlerle meşgul olurken, diğer taraftan da programını hazırlıyor, idâre işlerinde de ıslahat yapmaya çalışıyordu. Said Paşa zamanındaki tezebzübün bir dereceye kadar önüne geçilmişti.

Selânik'ten, Bahâeddin Şakir Bey de İstanbul'a gelmiş. İstanbul teşkilâtının başına geçmişti. Her şeyden evvel, Cemiyete bir merkez lâzımdı. Bütün nezaretlere yakın ve merkezî bir yerde, münasip bir bina arandı. Nuruosmaniye'de Şeref Efendi Sokağı'nda Ebüzziya Matbaası'nın bulunduğu konak münasip görüldü. Burası, Cemiyet namına isticar edildi. Bahaeddin Şakir Bey, Cemiyetin organı olmak üzere *Şuray-ı Ümmet* gazetesini de çıkarmaya karar verdiği için bu bina adeta, Merkez-i Umumî'nin bir şubesi oldu.

Bahaeddin Şakir Bey, bu binada tamamıyla müstakil kalmak istiyordu. Heyet-i Meb'use azalarından bazıları, aynı zamanda Merkez-i Umumî azası oldukları için bunlar uzun müddet İstanbul'da kalamayacaklar; Talât, Cemal, Rahmi, Necip Draga Bey'ler, Selânik'e avdet edecekler ve nöbetle İstanbul'a gidip geleceklerdi. Buna binaen bu bina, sadece Bahaeddin Şakir

Bey'le Merkezî Umumi azalarının çalışmalarına tahsis olundu. Onun karşısında bulunan ve Pembe Konak tesmiye olunan bina da, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi namına tutuldu.

Bu suretle merkez kurulduktan sonra, teşkilât işleri başladı. Abdülhamid devrinde bin bir tehlike içinde çalışanlar, bu teşkilâtta kendilerine faal birer mevki verileceğini zannediyorlardı. Halbuki bunların çoğu hariçte kaldı. Yeni teşkilâta birçok yeni şahsiyetler karıştı. Bunlar kimlerdi? Ne gibi işler görmüşler ve bugün nasıl olup da Cemiyetin mukadderatına karışabilecek birer iş başına getirilmişlerdi? Buna cevap vermek mümkün değildi.

O günlerde İstanbul'un ulema ve softa güruhu da ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'yi istemiyor; Makam-ı meşihate ve buraya merbut olan müessesatı ilmîye kendi gözdelerini getirmek için gittikçe artan velveleler husûle getiriyorlardı. Evvelâ Ayasofya, Fatih, Süleymaniye Medreselerinde toplanılmış ve nihayet Bâyezîd Medresesi'nde büyük bir içtima yapılmasına karar verilmişti. O gün, öğle ezanı okunurken, İstanbul'un muhtelif semtlerinden gelen sarıklılar, Bâyezîd Camisi'ne doluyor; caminin avlusunda softadan geçilmiyordu. Namazdan sonra bütün bu softa kitlesi, Bâyezîd Medresesi'ne gelmişlerdi.

Medresenin avlusu, koridorları, bütün oradaki kâğıt ve kitapçı dükkânlarının önleri, bembeyaz bir sarık mahşeri kesilmişti. Medresenin bir odasında toplanan tertip heyeti, vakur ve azametli bir tavırla ortaya çıkarak ellerindeki matalibat listesini okuyup içtima edenlere tasdik ettirecekleri zaman ortaya birdenbire bir adam atıldı. Orta boylu, uzun ve yağlı saçlı, çehresinde hiç kimseye benzemeyen marazi bir infial görünen bu asabi adam; bodur bir ayva ağacının iki dalının birleştiği yere sıçradı. Sol eliyle dalın birini tutarak sağ eliyle cebinden bir kâğıt çıkardı. Asabî ve mücadeleye hazır bir tavırla salladı.

Ve sonra, hırçın ve titrek bir sesle bağırdı:

— Efendiler! Hocalar! Beni dinleyiniz. Cemiyeti muhtereme tarafından buraya murahhas olarak gönderildim. Size soruyo-

rum, ne salahiyete binaen burada toplandınız. Eğer bir talebiniz varsa içinizden iki kişi ayırır, Cemiyeti muhteremenin merkezine gönderirsiniz. Cemiyet talebinizi tetkik eder. Kabule şayan görürse icra. görmezse reddeyler. Size Cemiyeti muhtereme namına söylüyorum. Dağılın. Derhal dağılın.

Herkes şaşırmıştı. Herkes, bu asabi ve atılgan adama bakıyordu. Herkes bu adamın kim olduğunu birbirine soruyor; fakat onu hiç kimse tanımıyordu. O aralık softalar arasında bir söylenme başlamıştı:

— Bu iş, ulemayı kirama mahsustur. Hariçten kimsenin müdahaleye hakkı yoktur. Ulemayı kiram, veresei enbiyadır. Şer'i şerif bizlere bir vediai kübradır.

O asabi ve atılgan adam, o zaman coşmuş. Ağzından tükürükler saçılarak, söylediği sözlerin her kelimesini birbirine çarparak, sağ elindeki Cemiyetin selâhiyetnamesini tehditkâr bir tavırla sallayarak bağırmış, çağırmış, söylemiş ve nihayet bütün bu sözleri; orada toplananları Cemiyetin kapısına kadar sürüklemek sihrini göstermekle hitama ermişti. Hiç bir insan ruhu üzerinde, en küçük bir sempati yapması ihtimali olmayan bu adam, bu koca ulema ve softa güruhunu, arkasından ne suretle sürüklemişti? Bu suâlin cevabını o gün değil; İttihat ve Terakki Cemiyetinin on senelik hayatında, bu adamın cazibesine tutulanlar arasında bile vermek mümkün olamamıştır.

— Bu adam kimdir? Onu, o güne kadar bilen yoktu. Fakat o günden itibaren onu herkes tanıdı ve birçok kimseler, ona tam on sene bir Allah (!) gibi taptı. İlk günlerde, bu zata sadece:

— Kemal Bey deniliyordu. Biraz sonra, Şark'ta birçok meşhur adamlar gibi ona da bir sıfat ilâve edilerek:

"Kara Kemal" denildi ve sonra, muhitine tamamen hâkim olan bu zatın âbitleri çoğaldıkça ona artık:

"Küçük Efendi" unvanı verildi. Lâkin, birdenbire Cemiyetin sadrına geçen Küçük Efendi'yi, bu makam-ı muallaya getiren sebep ne idi? Sadece Nâzım Bey'in bir tavsiyesinden ibâretti. Bahaeddin Şakir Bey Selânik'ten İstanbul'a gelirken, Doktor

Nâzım onu bir köşeye çekmiş:

— Sana, halisane bir tavsiyem var. İstanbul'da muvaffak olmak istiyorsan bir adam vardır, onu arat, buldur. Ben, bu adamı İzmir'de tanıdım. Çok inatçı bir şey olduğu için o zaman Cemiyete ithale muvaffak olamadım. Mamafih, bana verdiği derslerden ve fikirlerden çok istifade ettim. Basit göründüğüne bakma! O, tamamen bir cevherdir, demişti.

Karilerimiz hatırlamışlardır ki, Nâzım Bey'in bahsettiği bu zat; İzmir'de süfli bir kahvenin münzevi bir köşesinde nargilesini çeken ve o zaman tütüncü Yakup Ağa maskesiyle gezen Nâzım Bey'e gizli gizli ders veren Telgrafçı Kemal Bey'di. Bahaeddin Şakir Bey, Nâzım Bey'in sözünü tutmuş, inkılâptan bir müddet evvel, mümeyyizlikle İstanbul Telgrafhanesine nakledilmiş olan bu Kemal Bey'i buldurmuş, işte o gün de o softalar içtimaına koşturmuştu. Bahaeddin Şakir Bey'i bu hâdise hakkında Merkez-i Umumî'ye malûmat verirken Doktor Nâzım Bey'e hitaben yazdığı küçük bir pusulada da:

"Azizim, tavsiye ettiğin adam, hakikaten bir cevhermiş." demekten, nefsini menedememişti.

Kemal Bey, artık İstanbul merkezine yerleşmişti. Sakin ve mütevazı köşesinde mütemadiyen nargilesini çekiyor. Her gün binlerce kişinin ziyâretini kabul ediyor, dertlerini dinliyor, Cemiyetin ve hükûmetin en muğlâk işlerine bir tek sözle fetva veriyordu. Eskisine nazaran hiç bir şey değişmemişti. Saçlarını kestirmemişti. Solgun renkli elbisesini değiştirmemişti. Taşkınca alnını kaşlarına kadar kapayan ve kulaklarının üst kenarına kadar oturan fesini, kalıba göndermek lüzumunu bile hissetmemişti. O tıpkı, müritlerinin arasında manevî haşmet ve saltanattan zevk alan bir mürşit gibi tevazudan hoşlanıyor. Dün bir hiçten ibâretken bugün birdenbire her şey oluvermenin şımarıklığından bile uzak yaşıyordu.

Bahaeddin Şakir Bey, artık kuvvetli bir nokta-i istinad bulmuştu. İstanbul merkezinin idâresini hemen hemen Kemal Bey'e bırakmış gibiydi. Kendisi, Merkez-i Umumî ile hükûmet arasındaki mühim işlerle uğraşıyor.

Bir taraftan da Şüray-ı Ümmet'i çıkarmakla meşgul oluyordu. Lâkin Cemiyetle hükûmet; aralarındaki muamelâtta bir türlü tevazün hâsıl edemiyorlardı, Sadrazam Kâmil Paşa, Cemiyetin her umura müdahalesinden şikâyete başlamıştı. Tasfiye namı altında çıkarılan memurların yerine iki misli adam kayırılmış, dairelerin kalem odalarında oturulacak yer kalmamıştı. Böyle olmakla beraber yine her gün nazırlara birçok tavsiyeli adamlar gönderiliyor; kalem müdürleri bunlara oturacak sandalye bulmaktan izharı aczediyorlardı. Tavsiye edilenlerin ekserisi, Anadolu'nun ve Arabistan'ın ücra köşelerinden avdet eden sürgünlerdi. Senelerden beri yuvalarından ve sevgililerinden mahrum yaşayan bu zavallılar, üçer beşer kişilik kafileler halinde İstanbul'a geliyorlar. Bunların içinden ehemmiyeti haiz olanlar, derecesine göre istikbal oluyorlardı. Şam'dan avdet eden Müşir Fuat Paşa'ya, görülmemiş derecede parlak bir merasim yapılmıştı.

Bu suretle avdet eden menfiler, doğruca Cemiyetin İstanbul merkezine geliyorlar, kendilerini tanıtıyorlar, haiz oldukları içtimai mevkileri derecesinde birer kabul sureti ile karşılanıyorlardı. Gelenlerin içinde pek çok çile çekmiş ve her türlü refahı hak etmiş insanlar vardı. Fakat bunlar, bir mümtaziyeti haiz olmadıkları için göze çarpamıyorlardı. Senelerce gurbet diyarlarında sürünmekten mütevellid bir şaşkınlıkla maddi ve manevi müvazeneleri sarsılan bu bedbahtlar; sönmüş liyakatlari ve fersude kıyâfetler ile İstanbul merkezinin kapılan önünde saatlerce boyunlarını büküyorlar, vatanı halisden Cemiyetten, kendilerine de bir necat bekliyorlardı. Fakat artık devlet daireleri hiç lüzumu olmayan birçok memurlarla dolup taşıyor; necat kapıları da kapanıyordu. Fakat aç mideler, bunun manasını anlamıyordu. Açıkta kalanlar, şikâyete başlamışlardı. Bu şikayet gittikçe genişliyor; gitgide, halk ve avam tabakasının basit ve muhakemesiz dimağlarına kadar çarparak, onlarda başka başka şekillerde bir hoşnutsuzluk husûle getiriyordu.

Hürriyetin ilk gününden beri başlayan hudutsuz meserret, en çılgın derecelere kadar yükseldikten sonra, yavaş yavaş kuvvetini kaybetmiş; bir sabun köpüğü gibi sönüvermişti. Bu ak-

sülamel şimdi bir neşesizliğe doğru gidiyor, herkesin kalbinde bir takım menfi hislerin doğmasına sebebiyet veriyordu. Bu kadar büyük bir sevinç ile karşılanan hürriyet, hiç kimseye bir şey kazandırmamış. Hiç kimsenin bu kazancını artırmamıştı. Bu garip zihniyet ve hislerle bedbin olmaya başlayan halk ve bilhassa avam, kendi düşüncelerinde hak kazanmak için başkalarını şikâyete başlıyor. Ve başkalarının şikâyetlerini dinlemekten de zevk duyuyordu. Tasfiyeden müteessir olan eski memurlar da gözlerini yumuyor, ağızlarını açıyor, önlerine gelenlere, dert yanıyor ve kendilerini bu feci akıbete mahkûm edenlere karşı gayz ve ateş saçıyorlardı. Bunlar, artık Cemiyet mensuplarının hususiyetlerini bile didiklemeye başlamışlardı. Onların mazideki halleri ile şimdiki vaziyetlerini ölçüyorlardı. En ehemmiyetsiz hareketlerine mübalağalı manalar veriyorlar. Resmi ve mecburi ziyâfetlerde yedikleri yemekleri, bir iş için ücreti kendi keselerinden tesviye ederek bindikleri arabaları bile gözden kaçırmıyorlar; bütün bunları, bin türlü dedikodu sermayesi yapıyorlardı. Az zaman zarfında bütün mahalle kahveleri, Sirkeci ve Babıali'nin bütün gazinoları bir kıylükal piyasası haline gelmişti.

Bu esnada, İstanbul'da bazı garip ve mahiyeti meşkuk hâdiseler de zuhur ediyor: bunlar da menfi düşünenlerin evham ve zihniyetlerinde husûle getiriliyordu. İstanbul'da Sirkeci otellerinin birisinde, genç bir delikanlı ölü olarak bulunmuş ve bu ölünün, hiçbir tahkikat-ı adliye ve tıbbiyeye lüzum gösterilmeden defnedildiği şayi olmuştu. Bu delikanlı, büsbütün meçhul bir şahsiyet değildi. Doktor Nâzım Bey'in, tütüncü Yakup ağa sıfatı ile İzmir'de çalıştığı esnada Romanya'dan gizlice İzmir'e gelen ve orada evrak-ı muzırra tevzi ederken ele geçen gençti. Esasen Aydınlı bir mektep talebesi olan bu genç, istibdat devrinin son zamanlarında evvelâ Bulgaristan'a, oradan da Romanya'ya geçmiş, Doktor İbrahim Temo Bey'in riyâseti altında çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti Köstence Şubesine iltihak etmişti. Bir müddet sonra, İbrahim Temo Bey bu genç birtakım gazete ve beyannameler vermiş, bir Romanya pasaportuyla İzmir'e göndermişti. "Evvelce, İzmir hâdiselerini yazdığımız zaman naklettiğimiz vechile bu genç, bir gece du-

varlara beyannameler yapıştırırken yakalanmış, o tarihte İzmir Polis Müdürü olan Mazhar Bey tarafından kendisine epeyce dayak atılmış ve sonra İstanbul'a yollanmış. Fakat aradan çok geçmeden hürriyetin ilân edilmesi üzerine birçok mevkuflar, meyanında bu genç de serbest bırakılmıştı. Şimdi bu delikanlının, böyle esrarengiz bir surette ölmesi ve hiçbir tetkikat yapılmadan defnedilmesi, Cemiyetin, gizli bir icraatına atfediliyor, Cemiyetin harekâtını tenkit için bahane arayanlara, müsait bir fırsat veriyordu.

Bu hâdisenin dedikoduları henüz kapanmadan, ikinci vak'a daha zuhur etmişti. Beyoğlu'nda, Tünel başında, bir apartmanın en üst katından bir adam yere atılmış, kafası dağılmıştı. Tıbbiye mektebinin eski talebelerinden olan ve kendisine Çingene İbrahim denilen bu adam, bir komitacı idi. Tıpkı bunun da diğeri gibi hiçbir tahkikat yapılmadan defnedildiği şayi olmuştu. Mahiyeti anlaşılmayan bu meseleler, Cemiyet aleyhtarları elinde hain bir zehir gibi kullanılıyor. Bu zehirden her gün, halkın ve avamın ruhuna gizli gizli birer damla akıtılarak Cemiyetin aleyhindeki hiddet ve husumet arttırılıyordu.

Eski saray hafiyeleri, tasfiye kurbanları, herhangi bir sebeple menfaati sektedar olanlar, işsiz güçsüz birtakım boş boğazlardan mürekkep olan bu sinsi Cemiyet aleyhtarlığının yanı başında, bir de aleni muhalefet kuvveti tebellür etmeye başlamıştı. Bu kuvvet, şimdilik iki mühim şahsiyet üzerinde temerküz ediyordu. Biri, *Mizan sahibi Murad Bey diğeri de, İkdam* muharrirlerinden Ali Kemal Bey. Münevver zümre tarafından ehemmiyetle telâkki olunan bu iki zattan Murad Bey, Cemiyet tarafından kendisine gösterilen dürüştane *(kaba)* muameleden muğberdi. Murad Bey, gösterdiği hüsnüniyetin, Cemiyet tarafından takdir edilmediğini iddia ediyor; gerek bugünkü Cemiyet erkânının ve gerek Cemiyete taraftar olan mühim zevatın şahsiyetleri hakkında şiddetli tenkitlerde bulunuyordu. Ali Kemal Bey'e gelince: Bu zat da, Cemiyetin kendisine bir mevki vermediğinden küplere biniyordu. Hakkındaki birçok dedikodulara rağmen ahlâk ve fazileti şüphe götürmeyen Murad Bey gibi bir zata kapılarını kapayan Cemiyet; Ali Kemal Bey'in Avrupa'da oynadığı facialı rolleri yakından takip ettiği için bu

zatın ne sehhar kalemine ve ne de ilmü edebine hiçbir kıymet ve ehemmiyet vermiyor, Cemiyette nafiz bir mevki temin etmek maksadıyla bilvasıta *(vasıta ile)* vuku bulan teşebbüslerini şiddetle reddediyordu. Meşrutiyet'in ertesi günü İstanbul'a gelen Ali Kemal Bey'in Abdülhamid'e verdiği jurnallerin mürekkebi henüz kurumamıştı. Buna rağmen bu zat büyük bir meşrutiyetçi kesilmiş. Cemiyetten koparamadığı ikbal mevkini, müstakbel intihapta kazanabilmek için muhalefeti kendine meslek edinerek, bâlâpervazane makaleler ile milletin nazar-ı dikkatini celbetmeye karar vermişti. Fakat. Cemiyet, bunların hiç birine ehemmiyet vermiyor. Kendi kudret ve satvetinden emin olduğu için, tuttuğu yolda pervasızca ilerliyordu.

Bu vaziyetten en ziyâde teesür ve endişe duyan Abdülhamid'di. Uzun senelerin tecrübeleriyle hassasiyeti artmış olan bu eski ve evhamlı hükümdar; tebarüz etmeye başlayan bu muhalefetin neticesini iyi görmüyor. Günün birinde iki kuvvetin çarpışmasından hasıl olacak sarsıntının kendine bir zarar verebileceğini tahmin ediyordu. Kim bilir ne gibi düşüncelerle geçirdiği bir gecenin sabahında Başkâtip Cevat Bey'e şu sözleri söylemişti:

— Daha ortada fol yok, yumurta yok. Memleketin belli başlı adamları birbirine giriyor. Yarın meclis açılırsa, bu hâl ne olacak? İşte ben, hep bundan korkardım. Acaba bu hâlin önüne geçmek mümkün olamaz mı?

Bu endişeyle mustarip olan Abdülhamid, aynı zamanda saraydaki tasfiyeye devam ediyor. Adedi iki yüz sekseni geçen yaverlerinden altmış kişi kadar ipka ederek *(görevlerinde tutarak)* diğerlerini mensup oldukları kıtalara gönderiyordu. Bu aralık yeni dedikodu çıkmıştı. Cemiyet tarafından Abdülhamid'in Bey'lerbeyi yahut Çırağan saraylarından birine hapsedileceği, bunu haber alan Hünkârın da fidye-i necat olarak Cemiyete dört milyon altın lira vereceği iddia olunuyordu. Hâlbuki Abdülhamid, Topkapı Sarayı'nda, Soğukçeşme Kapısı ile Sarayburnu'ndaki araziyi tesviye ettirmek ve buraya muhteşem bir Meclisi Meb'usan Dairesi yaptırarak millete hediye etmeyi düşünüyor; bu suretle hüsnüniyet göstererek üzerindeki toplanan sui tefehhümleri izale etmek istiyordu.

YENİ KABİNENİN PROGRAMI VE AHVAL-İ UMUMİSİ

Kâmil Paşa kabinesi, programını hazırlamıştı. Bu programın en başında ıslahatı milliyeden bahsediliyor ve sonra sırasıyla yapılacak işler sıralanıyordu. Gelecek sene için bir bütçe tanzim etmek, mevcut olan vergi ve tekliflere ait olan nizamatı tetkik ederek bunları milletin menfaatına muvafık bir hâle getirmek, devlet memurlarının adedini, ancak ihtiyaca kâfi dereceye indirmek, küçük istikrazlar yapılarak ve para işlerinde tasarrufa riâyet olunarak idârei maslahat edinmek, vergileri vaktü zamanında tahsil etmek, vergi tahsili usullerini islâh eylemek, devletlerle olan eski ticaret muahedelerini yenilemek, yollar, mektepler, köprüler yapmak suretiyle memleketin umranına da koşup yetişmek, harici siyâsetimizde de, bütün devletlerle hoş geçinmek.

Eh. Herkesin de az çok istediği bunlardan ibâretti. Fakat. Menfaatlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun zararında ve bilhassa zaafında arayanlar, acaba bütün bunların, bu düşünülen programın rahat ve sükûn içinde tatbikine meydan verecekler miydi? Vakıa, şimdilik her tarafı pembe renkle boyanmış bir halde görmemek için hiç bir sebep yoktu. Haricî siyâseti ihlâl edecek hiçbir hadise mevcut değildi. Rumeli'de senelerden beri kanlı vakalar yaratan cereyanlar da tamamen durmuş gibiydi. Kosova, Manastır, Selânik, Yanya merkezlerine her gün birçok

Bulgar, Sırp, Rum eşkıyaları geliyor, silâhlarını teslim ediyor, Türklerle kardeş olduklarını söylüyorlardı. Şu halde mücavir *(komşu)* devletlerle de arada hiçbir dava kalmamıştı.

Abdülhamid'in ne zamandan beri yapmaya çalıştığı Balkan hükûmetleri ittifakı'nın aktine daha müsait bir fırsat kazanılmıştı.

Bu esnada gerek Cemiyet ve gerek hükûmeti işgal eden mühim işlerden biri de intihap meselesi idi. Fakat bu meseleyi muvaffakiyetle başarabilmek için, memlekette en evvel sükûn ve itidali temin etmek elzemdi. Halbuki Kâmil Paşa hükûmetinin gösterdiği gayret ve basirete rağmen vilâyetlerde halitabii avdet etmemekle beraber İstanbul'daki buhran da henüz geçmemişti.

Muhtelif Nezaretlerden çıkarılan bin iki yüz memur, Ayasofya'daki Millet Bahçesine toplanmışlar, hükûmete karşı tehditkâr bir vaziyet almışlardı. Rıhtım kömür hamalları ile avunacılar, Haydarpaşa iskelesi hamalları, tramvay memurları, reji ameleleri de yevmiyelerinin azlığını ileri sürerek grev yapmışlardı. Sokaklarda sergiler kurularak kaçak tütünler alenen satılıyor; zabıta kuvvetleri, tamamen hiçe sayılıyordu.

Halkın avam kısmı bu merkezde iken münevver zümre de başka türlü çalışıyordu. İstanbul'daki kulüp ve Cemiyet modası gittikçe artıyor ve Milliyet esaslarına müstenid teşekküller meydana çıkıyordu.

Şimdiye kadar gizli olarak çalışan Hınçak ve Taşnak ve eski Troşak Cemiyeti'nden bozma olan Hınçak Reforme Ermeni ihtilâl cemiyetleri, alenen kulüpler açtıkları gibi Rumların da Adelfos, Patris, Etiniki Eterya Cemiyeti de teşkilâtlarını ortaya çıkarmıştı. Çerkes Taavün Cemiyeti, Kürt Kulübü, Arnavutlar'ın Başkım ve İşkiptar Cemiyetleri, Ehsül'arabi ismini taşıyan Arap Kulübü, Makabi Musevi kulübü, Heyvi Kürt Cemiyeti. Bütün bunlar başta olmak üzere sayılması epeyce uzun süren birçok teşekküller vücuda gelmişti. Tabiidir ki bu teşekküller, kendilerini alâkadar eden vilâyetlerde de şubeler vücuda getirmişlerdi. Aynı zamanda Selânik'te teessüs eden, Üsküp ve Manastır'da

da şubeler vücuda getiren Bulgar Meşrutiyet Kulübü ile Makedonya Cemiyetleri de İstanbul'da birer şube tesis etmişler, bu milli cereyanları dikkatle takip eden münevver Türk gençleri ise, pek tabii olarak bir Türk Ocağı açmak zaruretini hisseylemişlerdi.

Vaziyetin bu şekli alacağını daha Meşrutiyet'in ilk günlerinde idrak eden ittihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumîsi, Osmanlı ülkesinde bulunan muhtelif siyasî ihtilal Cemiyetlerini bir merkez etrafında toplamak zaruretini hissetmiş; en evvel Selânik'te Bulgar ve Rumlarla müzakerata girişmişti. Bu işe memur edilen Cemal Bey'le Talât Bey, en evvel Bulgarların en maruf komitecilerinden Sandanski, Çernepoyef ve rüfekasıyla uzun uzadıya müzakereler yapmışlar, fakat gösterdikleri bütün hüsnüniyete rağmen çok büyük müşkülât karşısında kalmışlardı. Çünkü Bulgar komitecileri, siyasî programlarından hiç bir şey feda etmek istemiyorlardı.

Hele, Etiniki Eterya denilen Rum İhtilâl Komitesi rüesası ile yapılmak istenilen i'tilâfta; bu adamların verdikleri cevaplar, çok büyük bir hayret uyandırmıştı. Bunlar; Girit'in, Sisam'ın Yunanistan'a ilhakı. Akdeniz'de Rumlar ile meskûn olan adalara muhtariyet itası. Rum Makedonya'sı namı verilen havaliye de gayet vasi imtiyazat bahşolunması mukabilinde bir Osmanlı - Yunan mukareneti *(yakınlaşması)* husûle geleceğini söylüyorlardı. Bu teklif, Cemal ve Talât Bey'leri fenâ halde gücendirmiş, bu haris adamlara:

— Biz, Yunanistan hükûmetiyle anlaşmak için sizinle görüşmek istemiyoruz. Bizim maksadımız Osmanlı memleketi dahilinde faaliyet gösteren siyasî teşekkülleri bir araya toplamak ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti namı altında Meşrutiyet'e ilânihaye ve müştereken nigehban olmaktır. Tekliflerinizden anlaşılıyor ki siz, Osmanlılığı değil Yunanistan'ı müdafaa ediyorsunuz, denilmiş ve müzakerata nihayet verilmişti.

İntihabata hazırlanan Cemiyet bu ayrı ayrı hisler ve fikirleri nasıl idâre edeceğini düşünürken karşısına yeni bir kuvvet daha dikilmişti: Prens Sabahaddin Bey.

Prens Sabahaddin Bey'in Avrupa'ya ne suretle ve ne maksatla gittiğini, orada nasıl bir hayat geçirdiğini, Avrupa'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti azası ile arasında çıkan ihtilâflardan dolayı Cemiyetten ne şekilde infikâk ettiğini *(ayrıldığını)* evvelce yazmıştık. Meşrutiyet'in ilânına kadar Cemiyetten ayrı yaşayan Prens Sabahaddin Bey Anavatan'a avdet edeceği zaman Cemiyetle tekrar i'tilâf etmek zaruretini hissetmişti. Paris'te akdedilen bu i'tilâf üzerine de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından şöyle bir tebliğ neşredilmişti.

- Aynen -

Tebligat

Şimdiye kadar Paris'te adem-i merkeziyet -teşebbüsü şahsi- ve meşrutiyet namı altında sarf-ı mesai eden Cemiyetle, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında itilâf ve ittihadı (uyum ve birliği) tam hasıl olduğundan, fîmabaad her iki Cemiyetin Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti namı ve programı altında çalışacakları ilân olunur.

9 Ağustos 324

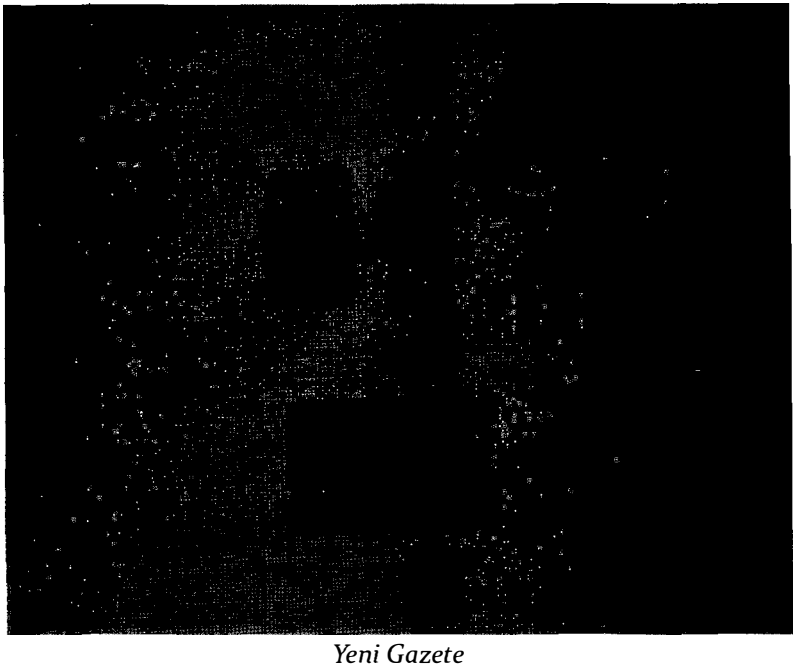

Yeni Gazete

Bu itilâfta, acaba iki taraf, ne derece samimi idi? Bu, henüz bilinemiyordu. Ancak Cemiyet, Prens Sabahaddin Bey'in Avrupa'daki –müdahale-i ecnebiye esasına müstenid olansiyâsetini bir türlü unutamıyor, Cemiyete karşı aldığı tavırdan mütevellid kini bir türlü affedemiyordu. Buna binaen. Prens Sabahaddin Bey'e karşı fazla itimat ve teveccüh gösterilmemesine karar verilmiş, hatta bu karar; Prens'in Avrupa'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrıldıktan sonra tesis ettiği Ahrar *(Hürriyetçi)* Partisi mensuplarına da teşmil edilmişti. Meşrutiyet'in ilânı üzerine Anavatan'a avdet eden Ahrar Partisi mensuplarına hoş bir nazarla bakılmıyor, hatta bunlar hakkında gizlice takibat yapılıyordu. O esnada İzmir'deki teşkilâtını ikmal etmek için Kordon'da Türkiye Oteli'nin bir dairesini karargâh ittihaz etmiş olan Doktor Nâzım Bey, Marsilya'dan İzmir'e gelen ve memleketi olan Ankara'ya gitmek isteyen Mahir Said Bey'in Ankara'ya gitmesine müsaade etmemiş, bu zat trene bindiği halde, derhal iki zabit göndererek cebren geri çevirtmişti.

Damat Mahmud Paşa'nın cenazesiyle Prens Sabahaddin Bey'i hamil olan vapurun İzmir limanına yaklaştığını haber alan Doktor Nâzım Bey, Prens'in İzmir Kordonuna ayak basması ve hiç kimse tarafından da istikbâl yapılmaması hakkında emir vermişti. Fakat İzmir'de bulunan Cemiyet erkânından bazı mutedil zevat, işe müdahale ettiler ve bu şiddetli hareketin meşrutiyet mefhumu ile telif edilemeyeceğini söylediler. Doktor Nâzım Rey, nasılsa bu meselede fazla inat göstermedi:

— O halde, yalnız vapura iki kişi gönderelim. Bunlar gitsinler Prens'e, sadece: "Mensup olduğunuz İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir merkezi namına beyanı hoşamedi *(hoş geldin)* ederiz" desinler.

Demiş ve bu soğuk rasimenin *(törenin)* ifasına da Doktor Taşçızade İbrahim ve Mülâzim Hüseyin Lütfi Bey'leri memur etmişti.

Doktor Nâzmi Bey, işi bu derecede bırakmamış, muvakkaten İzmir'e çıkan ve Kramer Oteli'nde bulunan Prens Sabahaddin Bey'in halk ile temasına ve nutuk vermesine müsaade etmemekle beraber Mülâzım Hüseyin Lütfi Bey'i göndererek:

"İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup bulunduğuna ve İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde bir kelime sarf etmeyeceğine" dair imzalı bir kâğıt da istemiş ve almıştı. Prens'e karşı yapılan bu muamelelerde, Doktor Nâzım Bey'e hak verecek değiliz. Ancak, şu hakikati de söylemek mecburiyetindeyiz ki, İzmir Rıhtımı'na ayak basan Prens Sabahaddin Bey, büyük bir Ermeni ve Rum kitlesi tarafından istikbal edildiği zaman kendisine karşı yapılan tezahürat İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tehlikeli bir unsur olduğunu filen göstermiş oldu.

İntihabata hazırlanan Cemiyet, her şeyden evvel sükûn ve asayişin iadesine çalışmaya başlamıştı. Manyasîzade Refik Bey'in Zaptiye Nezaretine getirilmek istenilmesi, şüphesiz ki maksadı temin edebilirdi. Fakat Refik Bey:

— Bakınız, "İttihat ve Terakki Cemiyeti azasından olduğu halde memuriyet kabul etti. Demek ki, mevki ve makam için çalıştı" derler, Ben, ancak meb'us olmak. Yine avukatlığıma ve muallimliğime devam etmek isterim, diyerek nazırlığı reddetti.

Onun üzerine bu mühim vazifeye Tophane Tecrübe ve Muayene Dairesi'nde memur Ferik Sami Paşa getirildi. Sami Paşa, Şamlı idi. Ciddi ve namuslu bir askerdi. Fakat o sırada deruhte edeceği vazife için tophane tecrübe dairesinde kazandığı ihtisas kâfi değildi. Mamafih, Farukîzade Sami Paşa Zaptiye Nezareti makamını işgal eder etmez, büyük bir hüsnüniyetle işe başladı. Hemen hemen inhilâl etmek üzere olan Zabıta kuvvetini, kudretli bir asker eliyle bir dereceye kadar derledi, toparladı. Zabıta intihabat esnasında Cemiyetin en çok istinad edeceği bir kuvvetti.

Buna binaen bir taraftan Zaptiye nezaretindeki şüpheli unsurlar temizlenirken; diğer taraftan da Polis ve Jandarmaların üniformaları değiştirildi. Bununla, Zabıtanın mazideki çirkin hatıratı dimağlardan silinmek istenildi.

Fakat ne, Zabıta'da yapılan bu ıslahat, sükûn ve asayişi temin edebiliyor ve ne de Kâmil Paşa ve arkadaşlarının devlet dairelerinde sarf ettikleri kudret ve mesai, halkı memnun edebiliyordu. Efkârıumumiye, coşkunluk ve şımarıklığı elden bırakmıyor, aklı eren ve ermeyenler, önüne gelen yerde:

— Efendim, hükûmet batıyor. Bâbıâli bir şey yapamıyor, diye bağırıyorlardı.

Memleketin en münevver zümresi de bu cereyana kapılmıştı. Babıâli'den mucize bekleyenlerin arasında, birçok mütefekkirler de vardı. Murad Bey *Mizan*'da, Ali Kemal Bey *İkdam*'da açıktan açığa muhalefete başlamışlardı. Sarıklılar ve ağırbaşlı memurlar Murad Bey'in neşriyatını ehemmiyetle takip ediyor, genç ve münevver zümrenin bir kısmı ile yüksek mektep talebeleri, Ali Kemal Bey'e taraftar görünüyorlardı. İstanbul'da *Tanin* ve *Şûray-ı Ümmet* gazeteleri, bu neşriyata sükûn ve itidal ile cevap verirlerken, Selânik'te intişar eden İttihat ve Terakki, Manastır'da çıkan *Neyyiri Hakikat* Gazeteleri küplere biniyorlar. Komitecilik ruhundan doğan bir pervasızlıkla, Murad ve Ali Kemal Bey'leri vatana ihânetle itham ediyorlardı.

Merkez-i Umumî, İstanbul efkâr ve hissiyatının kolay kolay sükûn bulmayacağını anlayınca bazı ihtiyatkârane tedbirler almaya karar verdi. Halk arasında bir propaganda yapmak ve Cemiyetin gizli kuvvetinden bahsederek kalplere bir korku salmak için bazı kimseleri İstanbul'a gönderdi. Bunlar, kahvelerde, gazinolarda, birahanelerde muhtelif vesileler icat ederek halkla temas ediyorlar, Cemiyetin ruhunu rencide etmeye teşebbüs edenlerin affedilemeyeceğini söylüyorlar, bugün sükût eden Cemiyetin, bir anda ortalığı kana boyayarak muhaliflerinden intikam alabileceğini herkesin kafasına yerleştirmeye çalışıyorlardı.

Merkez-i Umumî ile rekabet sevdasından vazgeçmeyen Manastır Heyet-i Merkeziyesi İstanbul'da Merkez-i Umumî namına çalışan murahhaslar arasında kendi azalarından birinin de bulunmasını istemiş; bu vazifeyi ifa etmek üzere Manastır Heyet-i Merkeziyesi azasından Erkânıharp Binbaşısı Remzi Bey İstanbul'a gönderilmişti. Remzi Bey İstanbul'a geldiği zaman, Hilâfete ve Padişaha karşı büyük bir hürmet ve merbutiyet hisleriyle mütehassis olduğu gibi; inkılâbın ihtiva ettiği ruh dahilinde, hükûmet ve milletin selâmetini temine çalışan Kâmil Paşa Kabinesi'ne de azami derecede müzaheret gösterilmesi fikriyle mücehhezdi. Nitekim bu maksatla Sadrazam

Kâmil Paşa'yı ziyâret etmek istedi. Bahaeddin Şakir Bey'le beraber Kâmil Paşa'nın yalısına gitti. Lâkin Kâmil Paşa tarafından soğuk bir şekilde kabul edildi.

Kâmil Paşa, daha hâlâ Cemiyet erkânını pek hafif buluyor; cihanşümul şöhretinin, şahsına temin ettiği kudret ve mevkii, henüz pek genç ve tecrübesiz olan birkaç komiteci zabit ve sivilin eline teslim etmek istemiyordu. Buna binaendir ki, Kâmil Paşa Cemiyetin bu en yüksek iki şahsiyetini, büyük bir terbiye ve nezaketle kabul etmekle beraber ne ağzını açmış onlara bir tek söz söylemiş ve ne de onların söylemek istediği sözleri dinlemişti.

Cemiyet erkânı, Kâmil Paşa'nın bu vaziyetindeki manayı his etmiyor değillerdi. Lâkin o aralık bu zata olan ihtiyacı takdir ediyorlar; gerek dahilen ve gerek haricen efkârıumumiyede mühim bir yer tutmuş olan Kâmil Paşa'yı şimdilik elde tutarak yeni bir buhrana meydan vermek istemiyorlardı.

Muhalifler de Kâmil Paşa'ya karşı aynı hislerle mütehassis olmakla beraber, Cemiyetin hükûmete karşı icra ettiği tesir ve nüfuzu ellerinde bir silâh gibi kullanıyorlar. Nezaretlerde yapılan tensikatın ve bir türlü takarrür edemeyen ıslahatın bütün mes'uliyetini Cemiyete yükletmeye çalışıyorlar. Muhalefeti arttırdıkça artırıyorlardı.

Bu sırada, İkinci Fırka'ya mensup askerlerin, meşrutiyete sadakat hakkında yemin etmediklerine dair bazı sözler deveran etmeye başlamış, bu da bazı unsurları şımartmıştı. Merkez-i Umumî, İstanbul vaziyetini artık endişeli nazarlarla takip ediyor ve ledelicap *(gerekirse)* İstanbul'da bir kuvvet bulundurmaya lüzum görüyordu. Cereyan eden müzakere neticesinde, Manastır'da bulunan Üçüncü Avcı Taburunun İstanbul'a gönderilmesine karar verildi ve bu tabur, Manastır'dan derhal hareket ederek Selânik tarikiyle denizden İstanbul'a gönderilirken, tabur muvacehesinde Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa tarafından bir nutuk verildi. Bu nutukta:

— İstanbul'daki vazifeniz, pek mühimdir. Bunu, şimdiden düşünün. Ve ona göre vatanın maruz kalabileceği tehlikeleri

göz önünde bulundurun. Siz, sadece bir asker değil, aynı zamanda nigehbânı hürriyetsiniz, denilmiş ve bu suretle de bu askerlere, bütün orduların askerlerinden büsbütün başka bir imtiyaz verilmişti.

Nigehbânı Hürriyet Taburu'nu hamil olan vapurlar İstanbul'a gelerek Galata Rıhtımı'na yanaştıkları zaman, İstanbul halkı tarafından büyük bir alâka-i hararetle karşılanmışlardı. Meşrutiyet'in istihsali için birçok fedakarlıklara göğüs geren, 10 Temmuz 324 günü, Gürice'de yüz bir pare top atarak Meşrutiyet'i ilân eden kuvvetlerin en ön safına geçen bu askerler, aynı zamanda; kalplere de bir heybet ve haşyet vermişti. Senelerden beri kızgın güneşler altında yanan tunç gibi çehreleri, haki elbiseleri, fazla talim ve terbiyeden makineleşmiş hareketleriyle İstanbul halkının hayret ve takdirini uyandıran Tabur, Galata ve Beyoğlu Caddelerinden geçerken alkışlar kopuyor.

Galata Rıhtımı'nda, yine taburunun başına geçen Erkanıharp Binbaşısı Remzi Bey; oynak atının üstünde, güneşten yalım yalım parlayan kılıcı ile, taburu namına alkışçıları selâmlıyordu. Üçüncü Avcı Taburu, yerleşmek üzere doğruca Taşkışla'ya gidiyordu. Fakat orada kendisini bekleyen mühim bir hâdisenin istikbalde daha kanlı hâdisata yol açacağını bilmiyordu.

Cemiyet aleyhine uyanan kin ve muhalefet; yalnız bir iki gazeteciye, işlerinden çıkarılan memurlara, menfaatlerinden avdet edip de açıkta kalanlara, bir takım şuurlu ve şuursuz gayri memnunlara münhasır kalmamıştı. Bunlara, yeni yeni unsurlar da karışmıştı. Recep Paşa'nın vefatını müteakip Cemiyet tarafından Harbiye Nezareti'ne getirilen Müşir Ali Rıza Paşa'nın o makamda kâfi derecede bir disiplin temin edememesi garip bir takım cereyanlara sebebiyet vermişti. Vakıa Ali Rıza Paşa, bir taraftan orduların ihtiyacatını temin ile uğraşıyordu. Fakat diğer taraftan daha çok ümera ve zabitan arasında tebdil ve tebeddüllerle meşgul oluyordu. Hemen her gece, alaturka saat ikiden sonra bu zatın Çarşıkapısı'ndaki hanesine, Cemiyetin murahhaslarından Binbaşı Cemal Bey'le, Rahmi

Bey geliyor, ertesi günü Harbiye Nezareti'nde yapılacak işler hakkında tahriri ve şifahi direktifler veriyorlardı. Pek tabiidir ki, bu vaziyet hariçten duyuluyor, ümera ve zabitan arasında bir hoşnutsuzluk husul buluyordu. Bir zamanlar, mahdum ve Damatlara münhasır olan İstanbul memuriyetleri ve mümtaz makamlar, şimdi de Cemiyet mensuplarına peşkeş çekiliyordu. Vakıa Cemiyetin mühim şahsiyetleri, henüz kendileri için hiçbir rütbe ve mevki istemiyorlardı. Fakat perestişkarlarını memnun etmek ve yeni taraftarlar peyda eylemek için adam kayırmakta birbiriyle müsabakaya giriyorlardı. Bunlardan hiçbiri, memnunlardan ziyade gayri memnunların adedinin çoğaldığına ehemmiyet vermiyordu.

Sabık devirde babalarının sayesinde liva ve ferik rütbesine nail olan ve senelerce Abdülhamid'in sırmalı kordonunu göğüslerinde taşıyan birtakım genç paşalar da vardı ki, bunlar da Meşrutiyet'i müteakip hürriyetperverler katarına karışmış, tantanalı hayatlarını elden kaçırmamak için yeni bir cephe almışlardı.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmud Muhtar Paşa'nın Hassa Ordusu Kumandanlığı gibi mümtaz bir makama kayırılması, bu zevatın cür'etini artırmış, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa yeni yeni müracaatlar ve talepler karşısında kalmıştı. Avrupa'daki tahsillerini ve liyakati askeriyelerini öne süren Keçecizade, Süvari Feriki İzzet Fuat Paşa, Süvari Müfettiş-i Umumiliği'ni, Sabık Şuray-ı Devlet Reisi Kürt Said Paşa'nın oğlu Ferik Said Paşa da Hassa Ordusu Kumandanlığı'nın kendi uhdelerine tevdiini istiyorlardı. Bir gün huzura kabul edilen Ali Rıza Paşa, bu iki genç ferikin bu taleplerini Abdülhamid'e arz etti. Abdülhamid, Rıza Paşa'ya aynen şu cevabı verdi:

— Aman Paşa dikkat ediniz. Şimdi Meşrutiyet devridir. Bunlar ve emsali, Avrupa'nın askeri mekteplerinde yüksek tahsil gördüklerini iddia ederler. Bu, yalandır. Bunlar, Avrupa'da bir müddet safahat âleminde dolaştıktan sonra buraya geldiler. Fünun-u aliye-i askeriyye tahsil ettiklerini beyan ile beni tazyik ettiler. Hasbelicap biraz ruyu mümaşat gösterdim. Fakat, o devir geçti. Şimdi, ehil ve lâyık olan terakkiye mazhar olmalıdır. Siz, "Avrupa'da tahsil ettik" iddiasında bulunanlardan

diplomalarını isteyiniz. Göreceksiniz, hiç birisi, diploma ibrazına muktedir olamayacak. Siz de ona göre muamele edersiniz, dedi.

Abdülhamid'in bu sözleri, Ali Rıza Paşa'ya çok mülâyim ve muvafık geldi. Aynı zamanda Cemiyet murahhaslarına bu vaziyeti anlattığı zaman, onlar da Abdülhamid'in fikrine iştirak etmişlerdi. Rıza paşa, ertesi günü bir emirname ile "Erkân ve ümera ve zabitandan Avrupa'da ikmali tahsil iddiasında bulunanların, diploma ibraz etmelerinin mecburî" olduğunu icap edenlere bildirdi. Birkaç gün sonra İzzet Paşa ile Şerif Paşa Harbiye Nazırı'na geldiler. Bu emirden müteessir olduklarını söylediler. Bunlardan İzzet Paşa, Fransa'da iki sene kadar devam ettiği Sen Sir Mektebi'nden aldığı vesikayı gösterdi. Bu vesika, tabiidir ki, bir diploma mahiyetinde değildi. Onun için kabul edilmedi. Şerif Paşa ise, liyakâti askeriyesini ispat edebilecek, yarım satır yazı bile gösteremedi. Mamafih Rıza Paşa, Şerif Paşa'yı büsbütün kırmamak için kendisine "Askeri Teşrifatçılık" memuriyetini vermek istedi.

Şerif Paşa, bu memuriyeti "büyük liyakat ve iktidarı" ile mütenasip görmedi ve reddetti. Lâkin bir iki gün sonra tekrar Harbiye Nazırı'na geldi. Hiç olmazsa, Londra Sefareti'nin uhdesine tevdii için tavassutta bulunmasını söyledi.

Rıza Paşa, Şerif Paşa'nın bu talebini, hemen o gece Cemal ve Rahmi Bey'lere bildirdi. Cemal ve Rahmi Bey'ler, bu gülünç teklifi -Merkez-i Umumî'ye arz etmeye bile lüzum görmeden- kabul etmediler ve bu suretle harisane hareket eden Şerif Paşa'ya yüz vermemeye karar verdiler.

İşte o günden itibaren Şerif Paşa takip ettiği yolun istikametini değiştirdi ve muhalif bir cephe almak ihtiyacını hissetti. Artık, Şerif Paşa'nın konağı birçok muhalifler ve gayrimemnunlarla dolup boşalıyor; burada, Cemiyet aleyhinde yapılan şiddetli tenkitler, efkârıumumiyede ma'kes buluyordu.

Ramazan gelmişti. Abdülhamid devrinde bu ayı büyük bir taassup ve dindarlık inzibatı altında geçirmeye alışmış olan mutaassıp güruh, şimdi hürriyetten cür'et alan bir takım şı-

marıkların mübalâtsızca hareketlerinden müteessir oluyor, bir takım cahil ve idraksizlerin içtima ettiği yerlerde; Hürriyetin, Şeriat'ı mahvettiğine dair acı sözler söyleniyordu.

Daha Ramazan'ın ilk günlerinde mühim bir hadise zuhur etmişti. Fatih Camisi etrafında arpacılık eden ve ara sıra başına bir yeşil paçavra sararak Avam Vaizliğiyle geçinen Kör Ali[161] denilen şahıs, bir öğle namazından sonra, caminin son cemaat yerinde başına toplanan halka vaaz etmeye başlamış ve nihayet:

— Ey, Ümmeti Muhammed! Din ve şeriat elden gidiyor. Sokaklarda, alenen oruç yiyorlar. Kadınlar, yüzleri açık geziyorlar. Hükûmet, dört buçuk Selânik Yahudi'sinin maskarası oldu. Gâvur çıfıt halimize gülüyor. Ne duruyoruz, hadi kalkalım. Halifeye kadar gidelim. Bu halden şikayet edelim. Hiç olmazsa Allah'a karşı vazifemizi ifa ederek vebalden kurtulalım, diye bağırdı.

Bu sırada refiki İsmail Hakkı ismindeki meczup ta:

— Bu sözleri hocaya Allah söyletiyor. Kalk, Hoca... Arkana düşmeyen kâfirdir, diye, cahil halkı heyecan içinde bıraktı.

Derhal koştular. Caminin minberindeki bayraklardan birini indirdiler. Kör Ali'nin eline verdiler.

— Düş önümüze, Hoca, dediler.

Tekbir ve tehlillerle Yıldız Sarayı'na doğru yola düzüldüler. Yolda, Babıâli'ye gelen Sadrazam Kâmil Paşa'ya rast geldiler. Hemen durdurdular. Kör Ali, Kâmil Paşa'nın arabasının kapısını açtı. Uzunca süren bir vaazden sonra:

— Biz seni, dini bütün bir vezir zannederdik. Yoksa sen de o Selânik Farmasonlarına mı uydun? Bu dünyanın üstü varsa altı da var. Bugün böyle şatafatlı arabalarda gezmek hüner değil. Yarın âhirete, dört kollu bir tahta parçasıyla gideceksin. Aç gözünü. Yoksa açarız ha. Biz, Allah tarafından bu dünyanın ıslahına memur olduk, dedi.

Zavallı Kâmil Paşa'nın rengi uçmuş arabanın köşesine çekilmişti. Zaten sinirli olan bu ihtiyar vezir korkudan bütün bütün

161- Bu adamın asıl ismi Mehmet'tir. Z. Ş.

sinirlenmiş, bayılacak hâle gelmişti. O haşarat sürüsünü lafla teskin etmek ve o anda bunların dağılması için bir emir vermek de mümkün olmadığı için bir şey söylemedi.

— Hay, hay. Hakkınız var. İnşâallah, icabına bakılır, diye o buhranlı dakikaları geçirdi.

Fakat bu şeriat hâmilerinden uzaklaşır uzaklaşmaz, yaverlerinden birini Zaptiye Nazırı Sami Paşa'ya, diğerini de Galata'da köprübaşındaki Aziziye Karakolu ile Beşiktaş Karakolu'na gönderdi. Bu serseri sürüsünün önüne geçilmesi hakkında emir verdi.

Yaverler, emredilen yerlere koşa dursun; bu şuursuzlar kafilesi, biraz sonra Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'ye tesadüf etmişlerdi. Derhal Şeyhülislâm Efendi'nin arabası da tevkif edildi. Kör Ali yine arabanın yanına geldi. Memleketi istila eden dinsizlikten şikayet etti. Yalan yanlış bir çok ayetler ve hadisler okuduktan sonra:

— Bu işlerden dolayı yegâne mesul, sensin. Düş önümüze. Halife'ye beraber gideceğiz, diye Cemaleddin Efendi'ye tehdidat ve tarizatta bulundu.

Vaziyeti derhal kavrayan Şeyhülislâm Efendi, büyük bir sükûn ve itidal ile hareket etti. Kör Ali ile yanındakilere nasihat etmek istedi. Fakat gemi azıya almış ve şımarmış olan Kör Ali:

— Ben, sahib-i hurucum. Bu işe, mintarafillâh memurum.

Cevabını verdi. Tekrar bayrağını omuzlayarak tekbir getirdi. O anda, kim bilir nasıl parlak hülyâlarla malâmal olarak Yıldız'a doğru ilerledi.

Yollarda çoğala çoğala, adedi binlere baliğ olan bu sefil güruh Yıldız Yokuşu'nu tırmanırlarken eğer karşılarına bir manga asker çıkıp da bir el olsun yaylım ateşi ile bunları istikbal etseydi dünya ve âhiretin bütün varlığından bile vazgeçer, derhal beyni ezilerek geberip giderdi. Fakat inkılâp uğrunda Rumeli'de dökülen kanları hiçe sayarak, bugün;

— Aman efendim, inkılâbınız kansız olsun. Cihan hayretle kalsın, diye gülünç bir düstur takip edenler bunu yapamadılar.

Ağzında zehir taşıyan bu yılan yavrusunu yaşattılar. Gittikçe büyüyen ejder yaptılar

Sadrazam Kâmil Paşa ve Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi gibi Abdülhamid de, bu mecnun sürüsünü başından kolayca defetti. Manevi vazifelerini ifa etmekten mütevellid bir haz ve sürûr içinde dağılan bu kafile, mahalle kahvelerinde Şeriat namına propagandacılığa çıkarken, üç saat evvel âdi ve sefil bir arpacıdan başka bir şey olmayan Kör Ali, birdenbire kutbülarifin ve gavsülvasilin oluvermiş. Köhne Bizans'ın daima din ve siyâset entrikalarıyla aldanmış olan muhitinde büyük bir şöhret kespetmişti.

Bu hâdise, hakiki inkılâpçıları ciddi ve samimi Meşrutiyetperverleri acı acı düşündürürken, Şeref Sokağı sakinlerini de bir telâş ve endişe almıştı. Yıldız Sarayı'na giden bu serseriler, eğer şeytana uyarak Şeref Sokağı'na dalıvermiş olsalardı; bir anda Cemiyet-i mukaddesenin yerinde yeller eseceği. Ve lüzumsuz bir gurur ile sermest olan taf'afuruşların da cezalarını çekecekleri muhakkaktı.

Filhakika Kör Ali, Mevlevihane Kapısı civarında sakin olduğu sefil kulübede yakalanarak kanunun pençesine tevdi olundu. Fakat. Ceza, tam zamanında verilmeyerek müessir bir ibret gösterilemediği için o yılan birkaç gün sonra yine şahlandı. Memleketin muhtaç olduğu huzur ve sükûn içinde kanlı bir hâdise yarattı.

Beşiktaş'ta Zincirlikuyu'da, bir bostan civarındaki barakada babasıyla ikamet eden Bedriye isminde genç bir dul kadın, o bostanda bahçıvanlık eden Todori adında bir delikanlı ile sevişiyordu. Aylardan beri devam eden bu ümitsiz aşk, nihayet hürriyetin ilân edilmesi üzerine zayıf bir ümide bağlanmıştı. Mademki hürriyet demek, herkesin istediğini yapması demekti; Şu halde istibdat devrinde Şeriat denilen kuvvetin birbirinden uzak yaşattığı bu iki sevdazade, şimdi saye-i hürriyette birbiriyle birleşebileceklerdi. Bu basit düşünce ile hareket eden Bedriye ile Todori, artık aşklarını kimseden saklamaya lüzum görmüyorlar, birbirlerinin kulübelerine gidip geliyorlardı. Fa-

kat her hâdiseyi inceden inceye takip eden ve artık ne suretle olursa olsun bir çıbanbaşı koparmak isteyenler; Bedriye ile Todori'nin bu hareketlerini de gözden kaçırmıyor, -kendilerine göre- payimal edilen şeriatın intikamını almak için, münasip bir fırsat kolluyorlardı.

Aşkın humariyle *(şarabıyla)* sermest olan bu âşık ile maşuk, Ramazanın 16'ıncı günü - yani Kör Ali vak'asından dokuz gün sonra Todori'nin kulübesinde baş başa vererek izdivaçlarının nasıl olabileceğini konuşurlarken birdenbire kapı vuruldu. Todori, kapıya koştu karşısında iki polis buldu. Polisler emrettiler:

— Yanındaki karıyı al. Karakola gel, dediler.

Emir sertti. Fakat gerek aşık ve gerek maşuk; yaptıkları işin masumiyetine kani oldukları için hiç telâş etmeden polisleri takip etmişlerdi. Bedriye ile Todori Beşiktaş Karakolu'na getirildiler. Komiser efendinin karşısına dikildiler. Henüz isticvap başlamıştı ki: Sokakta müthiş bir gürültü koptu. Karakolun İçi birdenbire mütehevvir ve çılgın bir halk sürüsü ile doldu. Kasap Hacı Ahmed isminde bir adam, elindeki korkunç sopayı sallıyor:

— Ne duruyorsunuz; Ümmeti Muhammed. Şeriat elden gitti. Irzımız, namusumuz gâvurların ayakları altında çiğnendi. Lanet olsun, böyle hürriyete. İslâm ırzına göz diken gâvuru gebertin, diye bağırıyordu.

Çok gariptir ki; karakolu basan hükûmetin kudret ve haysiyetini hiçe sayan bu kostaklara karşı zabıta memurlarının büyük bir şiddetle mukabele etmesi lâzım gelirken, bunlardan bir kısmı, ortadan kaybolmuş, diğer kısmı da, hâdiseye seyirci vaziyetinde kalmışlardı. Hacı Ahmed'in sevk ve idâre ettiği bu cahil ve idraksiz adamlar, derhal Todori'yi yakaladılar. Evvelâ, sille ve tokat darbeleriyle yere devirdiler ve sonra da, bütün vücudu lime lime oluncaya kadar, ayaklarının altında çiğnediler. Todori, ıstırap içinde can verirken; mütecavizlerden biri bağırdı:

— Karı ne oldu, karı? Onun da cezasını verelim.

Bedriye, o karışıklık esnasında nasılsa kalabalığın arasından kaymış; Üst kata çıkarak apteshaneye saklanmıştı. Üst kata koştular. Bedriye'yi buldular. Yine sille ve tokat darbeleriyle kadının kafasını yardılar. Bitap bırakmaya kadar hırpaladılar ve nihayet, artık Bedriye'nin de öldüğüne hükmederek başını apteshanenin kuburuna soktular, öylece bıraktılar. Güya, hamisi oldukları Şeriatı kurtarmış gibi bir gururla karakoldan çıktılar, dağıldılar. Gerek Zaptiye Nezareti ve gerek Babıâli, meseleden haberdar olup da Beşiktaş Karakolu'na kuvvet sevk edinceye kadar, bu işler olmuş bitmiş. Küstah mütecasirler de, ortadan çekilmişti. Todorinin na'şı, Beşiktaş kilisesine nakledildi. Bedriye de bir tabuta konularak karakolun arkasındaki odun iskelesinden bir kayığa bindirildi. Ahırkapı'ya geçirildi. Orada, dört hamalın, sırtına verildi. Zaptiye Nezareti'ne getirildi. Fakat tabut, tam dış kapıdan avluya girerken kapağı birdenbire fırladı, yere yuvarlandı. Bedriye, dirseklerine dayanıp başını kaldırarak kanlı çehresi ile iki tarafa bakmaya başladı. Hamallar, korkularından tabutu yere attılar.

— Ölü, hortladı, diye, bağırarak kaçtılar.

Bu gayri memul *(beklenmeyen)* ve korkunç hâdise esnasında Zaptiye Nezareti'nin avlusunda bulunanlar da fenâ halde korktular. Her biri, bir köşeye sokuldular. Bedriye, bir müddet, öylece avlunun taşları üzerinde kaldı. Sonra; koca Zaptiye Nezareti'nde husûle gelen panik biraz yatıştı. Bedriye'nin hortlak olmadığı anlaşıldı. Taşların üstünden kaldırıldı. Etibba odasında muayeneden geçirildi. Hapishane-i Umumî Hastanesi'ne nakledildi.

Efkârıumumiyeyi heyecana vermek ve memleket haricinde fenâ tesirler husûle getirmemek maksadıyla bu meseleyi âdi bir zabıta vakası gibi gazete sütunlarına geçirten Cemiyet, gözlerini dört açmak lüzumunu hissetmişti. Fakat bu vaziyet karşısında ne yapılabilirdi? Muhakkak olan bir şey varsa, o da; Said Paşa'nın lüzumsuz evhamı yüzünden haleldar olan hükûmetin kuvvet ve nüfuzu; Kâmil Paşa kabinesinin bütün hüsn-ü niyet ve gayretine rağmen henüz iade edilememişti.

Meşrutiyet cidden büyük tehlike karşısında idi. Yine bu esnada, sivillerden ve istibdal edilen askerlerden mürekkep yüz yüz elli kişilik bir kafile, Eyüp civarında toplanarak ve nümayişler yaparak köprü başına kadar gelmişler. Bahçekapı civarında havaya birçok tabanca attıktan sonra, çıkıp gitmişlerdi.

Tekerrür eden bu vak'alar, sanki az geliyormuş gibi, şimdi İstanbul halkını yeni bir korku sarmıştı. Ağustosun 9'uncu Pazar günü saat sekize doğru Çırçır'da Bahriye mülazımlarından Ahmed Efendi'nin evinden çıkan ve İstanbul'un mühim birkaç mahallesini alevler içinde yakıp kavuran o cehennemi felâketten sonra yangınlar da sıklaşmaya başlamıştı. İstanbul'un muhtelif yerlerinde kastî yangınlar oluyor, birçok sokaklarda kundaklar ve gazlı paçavralar bulunuyor; heyecan içinde kalan halkın dilinde:

— Eski hafiyeler, Meşrutiyet'ten intikam almak için, bütün İstanbul'u çatır çatır yakacaklarmış.

Sözleri dolaşıyordu. Halk ile beraber, hükûmet de telâş içinde idi. Her gün kundakçılıkla maznun birkaç kişi tutuluyor; Zaptiye Nezareti bilhassa bu mesele için hususi bir takip şebekesi kullanmaya mecbur oluyordu.

Vaziyetin salâh kesbetmesi için herkes bir tedbir düşünüyor; hükûmet hakkındaki tenkitler kuvvetleniyor. Fakat hiç kimse kati bir çare gösteremiyordu.

Keçecizade İzzet Fuat Paşa, devlet ve milletin menafii âliyesine ait mühim bir konferans vereceğinden bahsederek birçok erkân, ümera ve zabıtanı Taşkışla'ya toplamıştı. Toplanan zevat arasında, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa gibi mühim şahsiyetler de vardı. Evvelâ, Fuat Paşa'nın arkadaşlarından birkaç zabit kürsüye çıktı. Bermutad İstibdat aleyhinde, Meşrutiyet lehinde basma kalıp nutuklar verildi. Fakat sıra Fuat Paşa'ya gelince; bu zat kürsüye çıkarak, en kestirme yoldan maksadını izah etti. Evvelâ Meşrutiyet'in, büyük bir tehlike karşısında olduğunu söyledi ve sonra, Meşrutiyet'i muhafaza için erkân ve ümerayı askeriyeden bir komite teşkiline ve bu komitenin hükûmeti daimi surette mu-

rakabe altında bulundurarak, meşrutiyete mugayir bir hâl ve hareket vukua getirilmemesine dikkat ve itina etmesine lüzum gösterdi. Harbiye Nazırı Rıza Paşa maksadı derhal anladı. Ayağa kalktı. Hareketin bir "Askeri Diktatörlük" olduğuna dair cevap verdi. Gazi Ahmed Muhtar Paşa da, Ali Rıza Paşa'nın sözlerini teyid etti.

Cemiyet, artık tamamen hissediyordu ki; bütün bunlar, kendi aleyhlerine ayrı ayrı birer hareketti, Şu halde, yapılacak bir şey vardı, o da, İstanbul'da Cemiyetin nüfuz ve kudretini artıracak icabında her türlü hâdisata karşı koyacak bir kuvvet temin etmekti, işte, bu lüzum ve mecburiyet dolayısıyla Avcı Taburlarının İstanbul'a nakline karar verilmiş en evvel, Üçüncü Avcı Taburu İstanbul'a getirtilerek Taşkışla'ya yerleştirilmişti.

Üçüncü Avcı Taburu, halkın gösterdiği heyecanlı alkışlar arasında Beyoğlu caddelerinden geçerek Taşkışla'nın kapısından girer girmez; oranın eski sakinleri tarafından pek baridane bir muameleye maruz kalmışlardı. O esnada kışlada, İkinci Fırka'ya mensup tam on yedi Piyade taburu bulunuyordu. Zabitler, kâmilen alaylı idi. Hepsi de saf ve cahil adamlardı. Rumeli'de hürriyeti çıkaranların kâmilen farmasonlardan mürekkep olduğuna dair çıkarılan şayiaları, bunlar da duymuşlardı. Buna binaen kışlalarının vahdet ve dindarlığını haleldar etmesi muhtemel olan bu yeni misafirleri, memnuniyetle karşılamamışlardı. Zabitlerinden daha saf ve daha cahil olan efrad ise, aynı hislerle mütehassis oldukları için; askerliğin, kardeşlik olduğunu unutmuşlar; yeni gelen Avcılara bir anda soğuk ve haşin bir cephe almışlardı. Hatta bölüklerini koğuşlara yerleştirmekle meşgul olan Avcı zabitlerine selâm vermek şu tarafa dursun; yanlarından kol çarparak geçiyorlardı. Halbuki, terbiye-i askeriyeyi senelerden beri efradına hazmettiren ve silsilei meratibe riayeten biribirine hürmet göstermeyi en tatlı bir zevk bilen Üçüncü Ordu zabit ve askerleri bu hal karşısında birdenbire şaşırmış kalmışlardı.

Birkaç zabit, Tabur Kumandanı Remzi Bey'e gelmişler; vaziyetten şikâyet etmişlerdi.

Remzi Bey, aynı muamelenin kendisine de yapıldığını söyledi; hatta bütün zabıtanı toplayarak:

— Sakın, asabiyet eseri göstermeyiniz. Askerliğin icap ettirdiği bütün haklardan bile muvakkaten feragat ediniz. Bakalım, vaziyet inkişaf edinceye kadar sabredelim. Şüphesiz bu uygunsuzluklar düzelecektir, dedi.

O gün, akşama doğru kışlanın arkasındaki talim meydanında bir gürültü koptu. Kışlada bulunan yedi taburun çavuşları oraya toplanmışlar, silâh çatmışlar. Ya, zabitliğe terfi ettirilmelerini veyahut da terhis tezkerelerinin verilmesini istiyorlardı. Bir saat kadar devam eden bu gürültüden sonra, Avcı Taburu Kumandanı Erkânıharp Binbaşısı Remzi Bey'in - müştereken ikametine tahsis edilen alaylı bir kolağasının - odasına bir çavuş geldi. Remzi Bey'e:

— Sizi kumandan paşa istiyor, dedi.

Vaziyetten müteessir olan Remzi Bey, derhal kılıcını takarak Taşkışla Kumandanı Ferik Şevket Paşa'nın odasına gitti.

Şevket Paşa, Remzi Bey'i pencerenin önüne götürdü. Talim meydanında toplanan iki yüze yakın çavuşu gösterdi:

— Bunlar, isyan ettiler, Şimdi hepsini tutunuz, hapsediniz, emrini verdi.

Bu emri alan Remzi Bey, hayretler içinde kaldı. Taburu, uzun bir deniz yolculuğundan sonra henüz vapurdan çıkmış, istirahat bile etmemişti. Sonra, isyan eden iki yüze yakın çavuş, kâmilen silâhlı idi. Bunları tutmak için evvela, müsademeye girişilmesi muhtemeldi. Hâlbuki ayaklarının tozu ile böyle bir müsademeye girmek, mahiyyeti henüz meçhul olan bir meseleden dolayı, iki kardeş askeri birbirinin kurşun ve süngüsüyle öldürtmek; aklın ve mantığın alamayacağı bir şeydi. Biraz evvel askerliğin şeref ve itaatini unutan, kendi kışlalarına misafir olan zabıtana bile kol çarpan ve şimdi de silâha sarılarak bir takım metalibatta bulunan bu askerler, şüphesiz kendi ruh ve vicdanları ile hareket etmiyorlar. Ve hiç şüphesiz ki bir fesat ve teşvike kurban oluyorlardı. Remzi Bey, Ferik Şevket Paşa'ya şu cevabı verdi:

— Paşa hazretleri! Henüz şu kışlaya misafir olan askerlere böyle bir emir vermek her halde iyi bir siyâset değildir. Biz İstanbul'a ne vuruşmak ne de kardeş kanı akıtmak için gelmedik. Vazifemiz, herkesle hoş geçinmek ve mafevkımızdan *(üstlerimizden)* aldığımız makul emirlere itaat etmektir. Burada elinizde yedi tabur asker var. Bunlar, asileri daha kolay derdest edebilirler *(yakalayabilirler)*. Şayet biz bunlarla karşı karşıya gelirsek bize silâh atmaları muhakkaktır. O zaman taburum da bunlara mukabele etmek mecburiyetini duyacaktır. Avcılarımın hakikaten atıcı ve attığını da vurucu olduğunu nazar-ı dikkate alırsanız...

Bu son söz, Şevket Paşa'yı olduğu yerde kıvrandırdı:

— Hayır evlâdım, hayır. Vuruşmaya ne lüzum var. Yani şöylece bir hüsnü suretle derdest ediverseniz.

Remzi Bey, tekrar taburunun yorgunluğundan ve bugün hiçbir şey yapmak ihtimali olmadığından bahsederek özür diledi. Ve odasına gelir gelmez, kendi zabitlerini celbetti. Vaziyeti izah ettikten sonra; bu hadisede bir tertip kokusu sezdiğini, Zabıtanın bu gece efradla aynı koğuşta yatmaları, efradın üstünde, bol cephane bulundurmalarını, gece silâhları elden bırakmamaları hakkında emir verdi.

O gece, sükûnetle, geçti. Sabah olur olmaz, çavuşlar, silâhlarını omuzlamışlar, talim meydanında toplanmışlardı. Şevket Paşa, yine Remzi Bey'i çağırttı. Dün akşamki emrini tekrar etti. Artık bu emrin icrası, zaruri idi. Bu defa da itiraz edildiği takdirde, hem Remzi Bey verilen emre itaatsizlikle ittiham edilecek; hem de Üçüncü Avcı Taburu korkaklık isnadıyla lekelenecekti. Remzi Bey, derhal taburuna "Silâh başına!" Emrini verdi. Kendisi de önlerine düşerek Talim meydanına indi. Fakat bir köşeye çekilmiş olan o iki yüze yakın asiden maada *(başka)*, kışlada bulunan yedi tabur askerin de orada talim ile meşgul olduğunu gördü. Büyük bir hayret içinde kaldığı sırada Meydan'a gelen Şevket Paşa'ya gitti:

— Bu taburlar niçin buraya inmişler, dedi.

Şevket Paşa, pek tabii olarak:

— Görüyorsunuz ya, talim ediyorlar, cevabını verdi.

Remzi Bey, fenâ halde asabileşmişti. Artık her şeyi göze aldıran bir pervasızlıkla:

— Pekâlâ, paşam. Fakat ben asilerle boğuşmak mecburiyetini hissettiğim sırada eğer taburlardan ufak bir husûmet eseri görürsem en evvel size ateş ettiririm, diye mukabele etti.

Ve derhal bir manga asker ayırarak başına bir zabit geçirdi. Aynı emri zabite tekrar etti. Sonra taburun üç bölüğünü, talim eden askere karşı cephe aldırdı. Bir bölüğü de asilerin karşısına dayadı. Asiler, teslim teklifine silâhla cevap verdiler ve tabiîdir ki, silâhla mukabele gördüler,

İkinci Fırka efradı, ellerinde bulunan silâhları bugüne kadar ancak bir süs gibi taşıdıkları ve hatta silâh sesi bile duymadıkları için asiler, Avcı Bölüğü'nün kahir *(ezici)* ateşi karşısında birdenbire şaşırdılar. Ümit etmedikleri bu mukabeleden büyük bir korku ve hayrete düşerek kaçışmaya başladılar. Bölüğün yaylım ateşleri devam ederken, ortada öteki yedi taburdan da eser kalmamış. Efrad koğuşlarına; Kumandan Şevket Paşa da odasına kapanmıştı. Koca talim meydanında, asilerden altı çavuşun kanlı cesedi ile kaçamayacak kadar ağır yaralılardan başka bir tek nefer ve zabit kalmamıştı.

Bir kaç saat sonra; Taşkışla'ya gelen, Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa, Üçüncü Avcı Taburu'nu tekrar talim meydanına çıkarmış. Askerlik şerefini muhafaza ve müdafaa ettiklerinden dolayı alenen tebrik ediyor, kumandan ve zabıtanın ellerini sıkıyordu. Yine o saatte, Cemiyet mahfilinde büyük bir meserret ve memnuniyet hüküm sürüyordu.

Cemiyet mensupları, Nigehbanı Meşrutiyet namı ile İstanbul'a gelen Avcı Taburu'nun, aynı zamanda en sadık bir müdafii Cemiyet olduğuna da artık büyük bir kanaat hasıl etmişlerdi.

Menfaatleri sektedar olduğundan dolayı bugün muhalif bir vaziyete geçmiş olan birkaç vicdansızın iğfalâtına kapılan, bu saf ve cahil Türk evlâtlarının sineleri kardeş kurşunlarıyla

delinirken, Cemiyetin şaklabanları bu kanlı hâdiseyi Cemiyetin büyük bir zaferi olmak üzere alkışlıyor. Bir zamanlar, Abdülhamid'e neşidei mahmedet ve ubudiyet okuyan ağızlarından, şimdi de Cemiyetin methü senasına dair şarkılar ve manzumeler yükseliyordu.

***

Taşkışla hâdisesinin kısa ve kanlı bir tedip *(had bildirme)* ile bastırılmasında Cemiyetin hiçbir hissesi yoktu. Böyle olmakla beraber - Avcı taburlarının doğrudan doğruya Cemiyete mensup olması hasebiyle - bu tedip, Cemiyetin İstanbul'da kazandığı ilk zafer addolunuyor. Rumeli'de olduğu gibi artık İstanbul'da da Cemiyet tarafından bir tedhiş siyâseti takip edileceğine hüküm veriliyordu.

Aynı zamanda, İştip'te bulunan İkinci ve Gevgili'deki Dördüncü Avcı taburları da gelmiş, İkinci Avcı, Topkapı Sarayı'nın Gülhane Bahçesi'ndeki baraka ve pavyonlara; Dördüncü Avcı da Taşkışla'ya yerleşmişlerdi. Cemiyetin İstanbul'daki muhalif ve münekkitleri, bu kuvvetler karşısında az çok sarsılmakla beraber takip ettikleri meslekten bütün bütün vaz geçmemişlerdi. Murad Bey *Mizan*'ında, Ali Kemal Bey *İkdam* ve *Sabah* sütunlarında tenkidatına devam ediyor. Abdullah Zühtü Bey de *Yeni Gazete*'de yeni bir meslek takip etmeye başlıyordu.

İlk sermayesi Çakmakçılar Yokuşu'nda, Yeni Han'da sarraflık ve saire ile meşgul olan Harputlıyan isminde bir Ermeni tarafından vazolunan *Yeni Gazete*, ilk zamanlarda Cemiyete muvazi bir istikamet takip ederken yavaş yavaş yolunu değiştirmiş. Şimdi münhasıran Kâmil Paşa'nın müdafii kesilmişti. Her akşam, ortalık kararmaya başladıktan sonra Kâmil Paşa'nın oğlu genç Amiral Said Paşa sivil elbise giymiş olarak kapalı bir kira arabasıyla Bâbıâli Caddesi'nden geçiyor. Arabasını, şimdiki Akşam matbaasının bulunduğu dar ve tenha sokakta durduruyor. Yanında, sivil elbiseli bir muhafız bulunduğu halde *Yeni Gazete* idârehanesine geliyor. Ertesi günü yazılacak yazılar hakkında Abdullah Zühtü Bey'e direktif veriyor. On-

dan sonra da çıkıp gidiyordu. Gazetenin bütün masarifi, Said Paşa tarafından deruhte edilmişti. *Serveti Fünun* idâre memurluğundan *Yeni Gazete*'ye geçen Hayri Bey her hafta başında, Said Paşa'nın Osmanbey Gazinosu Sokağı'nda, köşebaşındaki konağına gidiyor. Ve her hafta muntazaman yüz elli altın lira alarak getiriyor, Abdullah Zühtü Bey'e teslim ediyordu. Aynı zamanda Sadaretin, Dahiliyenin, Hariciyenin en mühim haber ve telgrafları da diğer gazetelerden evvel *Yeni Gazete*'ye veriliyordu.

İlk günden beri Cemiyete bir türlü ısınamayan ve Cemiyetin hükûmet umûruna müdahalesinden dolayı gittikçe şikâyetini arttıran Sadrazam Kâmil Paşa; günün birinde Cemiyetle karşı karşıya gelmek ihtimali olduğunu tahmin etmekten âciz değildi. Ve şüphesizdir ki, bu maksatla *Yeni Gazete*'yi kendisine bir organ yapmak istemişti. Mamafih *Yeni Gazete* diğer muhalif gazeteler gibi açıktan açığa muhalefette bulunmuyor, daha ziyade, Kâmil Paşa kabinesinin icraat ve ıslahatını müdafaa ederek efkârıumumiyeyi Kâmil Paşa lehine idâre etmeye çalışıyordu. Cemiyet bunu hissetmiş; hatta *Yeni Gazete*'nin varidat membaı hakkında gizlice tahkikata girişmişti.

Taşkışla'da patlayan silâhların tarrakasından hasıl olan korku, birkaç gün zarfında unutulup geçivermişti. Tenkidat eskisinden daha büyük bir şiddetle başlamış; matbuat hayatına yeni bir gazete daha karışmıştı. Bu da, menfadan ve Avrupa'dan avdet eden zevat tarafından tesis edilen Fedakâranı Millet Cemiyeti'nin organı olan ve Doktor Saip Bey'in kalemiyle idâre olunan *Hukuk-u Umumiye* gazetesi idi. *Hukuk-u Umumiye* gazetesi, evvelâ mağdurini siyasiyenîn hukukunu müdafaa ve istihsal için neşriyata başlamış, fakat gerek Cemiyetin ve gerek hükûmetin lüzumu kadar alâkasını celbetmek imkânı hasıl olmadığını görünce o da tenkit ve muhalefet cephesinde bir yer almıştı.

Rumca ve Ermenice gazeteler umumî vaziyetten hiç memnun değillerdi. Bunlar, haklı tenkitleri de bir tarafa bırakmışlar; her gün Anadolu'nun asayişsizliğinden yüzlerce misal getiriyorlar, her gün falan veya filân yerden çekilen telgrafları

neşrederek Anadolu'nun hemen her şehrinde Rumlar ve Ermenilerin katliama maruz kaldıklarını cihana ilân etmekten çekinmiyorlardı.

Cemiyetin gerek İstanbul merkezi ve gerek Selânik'teki Merkez-i Umumî endişeli dakikalar geçiriyor, Merkez-i Umumî, neşrettiği bir beyanname ile matbuata bazı vesayada bulunduktan sonra tehdide geçiyor; ittihadı ihlâl edecek şekilde neşriyatta bulunanları hıyânet-i vataniye ile itham ettikten sonra bu gibilerin ağır cezaya hedef olacaklarını bildiriyordu.

Fakat ne bu tavsiyeler ve ne de bu tehditler, para etmiyordu. Cemiyetin birdenbire inkişaf edivermesi ve bilhassa kudretin şüpheli ellere geçivermesi, eski korkuyu ortadan kaldırmış, değil Anadolu ve İstanbul'da hatta Rumeli'de bile Cemiyetin eski nüfuz ve hakimiyetini fenâ halde sarsmıştı. Manastır'da, Selânik'e karşı beslenen menfi hisler arttıkça artıyor, Merkez-i Umumî de kendisine daha hâlâ istediği pozu verdirmeye muvaffak olamayan Kaymakam Sadık Bey, Manastır'da kendisine ayrıca bir lider mevkii hazırlamaya çalışıyordu. Manastır'ın bu dik başlılığı Rumeli'nin başka yerlerine de sirâyet etmiş, hodbehod icrayı hükmedenler, hatta hükûmetin siyâsetini bile ihlâl eyleyenler baş göstermişti.

Taşlıca'da Hayri Bey isminde bir Jandarma yüzbaşısı, iki binbaşı ile birleşerek Avusturya aleyhinde bir nümayiş tertibi için ahaliyi teşvik etmiş. Buna mâni olmak isteyen Mutasarrıf ve Kumandan Süleyman Paşa'yı, Cemiyet namına azleylemişti. Hükûmetin ıslahat ile meşgul olduğu ve haricî siyâsetinde her devletle gayet dostane yaşamaya mecbur bulunduğu bir zamanda vukua gelen bu hâdise çok fenâ bîr tesir hasıl ettiği için işe ajan siviller müdahale etmiş, Müfettiş-i Umumiliğe bir şikayetname göndermişlerdi. Merkez-i Umumî, meseleden haberdar olur olmaz tahkik için, Erkânıharp Binbaşısı Hafız Bey'in riyasetinde bir komisyon teşkil ederek Üsküp'e göndermiş, Jandarma Yüzbaşısı Hayri Bey'le o iki binbaşı, Üsküp'e celbedilmiş kabahatleri tahakkuk ettiği için kendileri tecziye olunmakla beraber, Süleyman Paşa tekrar makamına geçirilmişti.

Devletin siyâseti hariciyesindeki tesirleri düşünmeyerek böyle bir işe girişen Hayri Bey ile o iki binbaşı; vakıa ikinci, hatta üçüncü derecede Cemiyetçilerden idi. Fakat yapılan iş, Cemiyet namına yapıldığı için birçoklarına Cemiyet aleyhinde dedikodulu bir sermaye vermişti.

Yine bu esnalarda, Anadolu ve İstanbul'daki taşkınlıklara benzemeyecek derecede mühim hâdiseler, Rumeli'de vukua gelmekte idi. Nesim Graf isminde İtalya tebaasından bir Musevi, bir tiyatro kumpanyası teşkil etmiş, şurada burada dolaşıyor, oyun oynatıyordu. Bu kumpanya Nevrekop'a geldi. Orada da oyun vermeye hazırlanıyordu. Fakat bir gece, halk birdenbire tiyatroya hücum etti. Sahne ile bütün tiyatro levazımını kırdı geçirdi. Arkasından da on dört mahallenin muhtarı, hükûmete bir mazbata verdi. Bu mazbatada:

"Tiyatro demek, ne demektir? Kızların ve kadınların sahneye çıkarak ahalinin karşısında göbek atmaları muvafık-ı şeriat mıdır? Eğer Hürriyet ve Meşrutiyet dedikleri bu ise, biz ne böyle Hürriyeti ve ne de böyle Meşrutiyet'i istemiyoruz."

Denildi. Hükûmet, derhal tiyatroyu menetti. Ve tiyatrocula-ra tazminat verdi. İşi idâre-i maslahatla geçiştirdi.

Fakat biraz sonra daha mühim bir hâdise vukua geldi:

Köprülü kaza merkezine yine bir tiyatro gelmiş, vatanî bir piyes oynamak için her şeyi hazırlamıştı. Gece olmuş, muayyen vakitte tiyatro ahali ve zabitan ile dolmuştu.

Tam perde açılacağı esnada, tiyatro ittihaz edilen mahal, birdenbire müsellâh ihtiyat efradı tarafından ihata olundu. Efrad tiyatroda bulunanların derhal dağılmalarını, tiyatronun da hemen kapatılmasını istiyorlardı. Zabıtan işe karıştılar. Efrada nasihat vererek dağıtmaya uğraştılar. Fakat söz anlatamadılar. Müsellâh ihtiyatlar, tiyatroya girdiler. ahali ve zabıtana cebren tiyatroyu terk ettirdiler. Sonra da sahneyi, perdeleri, binanın bütün cam ve çerçevelerini tüfek dipçikleri ile hurdahaş ettiler.

Vaka mühimdi. Tabiidir ki, müsamaha edilemezdi. Mahallî kumandan, süvari ve piyade nizamiyelerle ihtiyatların kışlasını

abluka etti. Meselede önayak olanları tedip etmek istedi. Fakat ihtiyatlar, bir tek nefer bile vermek istemediler. Hatta pencerelerden nizamiye efradına ateş ettiler. Bir zabit ile altı nefer öldü. Ve yine bir zabitle sekiz nefer de mecruh oldu.

Bu hâdise de, bu suretle hitam bulmuştu. Fakat bütün bu vak'alar; Cemiyetin, memlekette esaslı bir sükûn ve huzur temin edebileceğini pek şüpheli gösteriyordu. Zuhura gelen hâdiselerin ekserisinde, asker ve zabit görünüyordu. Cemiyete mensubiyetleri dolayısıyla kendilerini kanunun fevkinde gören birtakım zabitan, yalnız taşrada değil, hatta İstanbul'da bile bütün nizamatı askeriyeyi hiçe sayıyorlar, mafevklerine selâm vermek şu tarafa dursun, kılınç taşımıyorlar. Hatta göğüs düğmelerini bile iliklemiyorlardı. Sirkeci caddesindeki kahvelerde sandalyeyi ters çevirip oturan, açık ceketi altından sallanan koskoca Karadağ tabancasını halka karşı teşhir ederek Hürriyet kahramanlarından olduklarını anlatmaya çalışanlar. Meyhanelerde zilzurna sarhoş olan, taşıdığı şerefli sıfatın zararına olarak halkta dedikodu uyandıranlar; ne mafevk ve ne de kanun tanıyorlardı.

En namdar Hürriyet kahramanlarından biri, arkasında - o zaman Rumeli'ye mahsus olan- mavi jandarma ceketi ve başında sırmalı kalpağı olduğu halde Kadıköyü'nde Mısırlıoğlu'nda Rus tebaasından Siroçki'nin işlettiği tiyatroda, üst kat localarının kapısında durmuş, bîhis ve bîşuur bir halde küçük aptestini bozmaya başlamıştı. Salaş tiyatronun tahta aralıklarından aşağı kattaki locaya akan bu sarı su, derhal aşağıdakileri hiddetle yukarı kata koşturmuş. Fakat karşılarında o koskoca hürriyet kahramanını görenler, derhal geri dönmeye mecbur olmuşlardı.

Ordunun kıymet ve şerefini idrak eden yüksek ruhlu ümera ve zabitlerimiz, bunları gördükçe dilhun oluyor, artık ordu ile alâkasını kesmiş ve kendilerine her şeyin fevkinde bir mevki vermiş olan bu kahramanların ordu ile münâsebetleri kalmadığı halde hâlâ asker üniforması taşımalarına hayret ve taaccüp ediyorlardı. Nitekim bu maksatla Harbiye Nezareti'ne müracaat ettiler. Ordunun yüksek şeref ve mevkiini kurtarmak için bu

gibi hâdiselerin önüne geçilmesini istediler. Harbiye Nezareti bu bapta uzun bir emirname neşretti. Askerliğin şeref ve kudsiyetini kurtarmaya, bir hayli gayret etti.

Cemiyetin bütün mes'uliyetini deruhte edenler, bir taraftan bu fahiş hata ve çirkin halleri birer suretle örtbas etmeye uğraşırlarken, diğer taraftan da intihabatın, Cemiyetin amali vechile intaç edilmesine gayret ediyorlardı. Şu anda, Cemiyetin karşısında üç mühim rakip vardı.

1 – Devr-i sabıkta olduğu gibi bu devirde de külâh kapmak isteyen taşra eşraf ve ayanı.

2 - Gayrimüslim ve gayri Türk anasır

3 - Muhalifler.

Birinci rakip en hafifi idi.

Bunlarla, üç aşağı beş yukarı uyuşulabilirdi.

İkinci rakibe karşı, ihtiyatkâr bulunmak ve iyi tedbirler almak icap ediyordu. Çünkü: Gayrimüslimler, esasen her sene kilise intihabı yaptıkları için, intihap hilelerini çok iyi biliyorlardı. Buna binaen bunlara karşı komitecice davranmak lâzım geliyordu. Gayri Türk olanlara gelince: Bunların da hissi milli ile hareket edecekleri şüphesizdi. Mamafih bunlara karşı da, dini bir cephe göstermek ve bu suretle milli hislerini dini hislerine feda ederek Türklerle birleşmelerini temin etmek muhtemeldi.

Fakat, en mühim rakip olan muhaliflere karşı ne yapılacaktı? İşte bu nokta üzerinde duran Cemiyet erkânı arasında, mühim bir ihtilaf vardı. Başta Talât, Manyasîzade Refik ve hatta Binbaşı Cemal Bey'ler gibi munsıf *(insaflı)* ve mutedil olanlar, bunlarla da itilâfa taraftardı. Fakat Doktor Nâzım, Rahmi, Bahaeddin Şakir, Kara Kemal Bey'lerle bunların partisine dahil olanlar, Cemiyete muhalif bulunanlara en küçük bir mevki bile verilmesine razı olmuyorlar; her vasıtaya müracaat ederek muhaliflerle mücadeleye girişilmesini istiyorlardı.

Filhakika, muhalefet, henüz tebellür etmemişti. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, henüz siyasî bir fırka haline gir-

memiş, hatta siyasî ve idarî maksadı hakkında bir program dahi neşretmemişti. Buna binaen, bugün Cemiyete muhalefet edenlerin tenkidatı metin ve ilmî esaslara istinad etmiyor; şahsî dedikodulardan ve daha ziyade post kavgasından ileri geçmiyordu

Şu anda, Cemiyetten hoşlanmayanların ekseriyetini; Meşrutiyet'in ilânından sonra menfaatleri sektedar olanlarla menfalarından avdet edip de geçinecek iş bulamayanlar teşkil ediyordu. Bu da, ferdî bir mahiyette kalıyordu. Bu gayri memnunlar, henüz birleşmemişler muhalif bir fırka halinde Cemiyete karşı bir cephe tesis etmemişlerdi. Hemen hepsi de cahil ve acizlerden mürekkep olan bu kalabalığın arasında başlıca bir kaç sima tebarüz ediyor ve işte Cemiyeti de en çok bunlar düşündürüyordu. Bunlardan başlıcaları Murad Bey'di. Murad Bey hemen hemen bütün sarıklılarla memleketin mutedil ve ağır başlı zümresinin kalbini kazanmıştı. Kendisine en küçük bir poz bile vermek istemeyen Cemiyetten, şüphesizdir ki vakti gelince intikam alacaktı. Murad Bey'den sonra, endişe edilecek bir sima daha vardı. Bu da; Meşrutiyet'in ilânına ve jurnalciliğin de ilgasına rağmen İstanbul'a ayak basar basmaz Cemiyet aleyhinde Abdülhamid'e iki jurnal takdim edecek derecede cüretkarlik gösteren ve bugün de memleketin münevver zümresi karşısında amelî esaslara müsteniden Meşrutiyet dersleri veren Ali Kemal Bey'di. Murad Bey mazideki hizmetlerini ileri sürüyor; Cemiyete karşı olan davasının meşruiyetine dair deliller gösteriyor; Meşrutiyet'in bugünkü feyiz ve nimetinden bir hak istiyordu. Fakat, Ali Kemal Bey? Sabık devirde, Avrupa'da geçirdiği karışık hayatı, Acem kılıcı gibi iki yüzlü olan ilminin şarlatanlığı ve şaklabanlığı ile örtmeye çalışıyor. Hücumlarını Cemiyete mensup şahıslara ve şahısların hususiyetlerine hasrederek adeta şantajla bir mevkii kazanmaya uğraşıyordu.

PRENS SABAHADDİN BEY VE CEMİYETİN RAHATSIZLIĞI

Meşrutiyet'in daha ilk günlerinde bütün karakterleriyle Cemiyete karşı muhalif birer poz alan bu iki mühim şahsiyet; ahlak ve mesleklerinin birbirine uygun olmaması hasebiyle Cemiyet aleyhinde birleşmemişler, muhalefete de muayyen ve kuvvetli bir cephe verememişlerdi. İşte Cemiyet yalnız bundan memnundu ve nasıl olsa, bu iki şahsiyete ayrı ayrı birer darbe vurarak bunlardan gelecek zararları tahdit edebileceğini umuyordu. Lâkin hiç ümit etmediği halde, şimdi karşısına üçüncü bir şahsiyet dikilivermişti ki; İşte bu, Cemiyeti fenâ halde kuşkulandırıyordu. Bu da, Prens Sabahaddin Bey'di.

O Prens Sabahaddin Bey ki:

Avrupa'da Cemiyete daima muhalif ve muarız yaşamıştı. Ahmed Rıza Bey ile arkadaşlarının; az çok ilmî esaslara istinad eden mesleklerine hiç bir zaman yanaşmamıştı. Anavatan'daki Türklerin, inkılâbı başarabilmek kudretine mâlik olmadıklarına kanaat besliyor. İnkılâbın, ancak başka unsurlarla ve bilhassa ecnebi devletlerin müdahalesiyle yapılabileceğini ileri sürüyor, bunun için de Osmanlı ülkesi denilen o geniş Türk yurdunda -Türkün kılıç ve kan hakkını unutarak- ve Türkün hakimiyetini hiçe indirecek bir program yaparak, bununla Türkün gayri unsurlarını kendi tarafına celbetmek istiyordu.

Gayesi bu kadar sarih olan Prens Sabahaddin Bey, Meşrutiyet'in ilânı üzerine Paris'ten İstanbul'a avdete hazırlanırken, Cemiyet açıktan açığa telâş etti: Paris'te Prens Sabahaddin Bey'le müzakerata girişildi. Programında mevcut olan "teşebbüsü şahsi" bir suret-i ifratperverânede tefsir edilecek olursa, o zaman adem-i merkeziyet vadilerine düşüleceği, bu ise, Osmanlı memleketini inkıraz ve izmihlâle sürükleyeceği, vâzıh delillerle, Prens Sabahaddin Bey'e izah ve eğer programından bunları çıkarır; İttihat Terakki Cemiyeti ile de hemfikir ve hemmeslek olursa vatanın menfaatine daha emin bir suretle çalışılacağı ispat edildi.

Prens Sabahaddin Bey, bu müzakerelerde makul davrandı. Cemiyetin teklifini kabul etti. Ve hatta evvelce de yazdığımız vechile Cemiyetle birleştiğini ilân ettirdi. Şu halde, Prens Sabahaddin Bey de Cemiyetin siyasî gayesine tabi olarak Anavatan'a avdetinde Türklere istinad edecek ve memlekette daima Türkleri hakim kılacak bir meslek ve program takip edecekti. Halbuki Prens Sabahaddin Bey, babasının cenazesini hamilen Paris'ten hareket eder etmez, ahdini nakzetmiş. Râkip olduğu Senegal vapuru, Pire Limanı'na uğradığı zaman babası Damat Mahmud Paşa'nın tabutuna Yunan bayrağı sararak vapura gelenlere teşhir eylemişti. Sabahaddin Bey, bu hareketiyle -yani Yunan bayrağına karşı gösterdiği bu büyük cemile ile- Yunanlılara değil o devirde, Yunanlılardan daha Yunanlı olan İstanbul Rumlarına hoş görünmek istemişti. Nitekim İstanbul'a geldikten sonra da Prensin bu fikir ve bu emelle hareket ettiği anlaşıldı.

Sabahaddin Bey'in İstanbul'a avdetini müteakip Rum Patrikhanesi tarafından bir Heyet-i Mahsusa tertip edildi. Prensin Kuruçeşme'deki yalısına gönderildi. Beyanı hoşamedi'ye dair heyet tarafından bir nutuk söylendi. Prens Sabahaddin Bey tarafından da tabiidir ki, bu nutka cevap verildi.

Meşrutiyet'in ilân olunduğu günden beri gerek menfadan ve gerek Avrupa'dan geldiği halde Patrik Efendi bunlardan

hiçbirine ne böyle mutantan heyet göndermiş ve ne de nutuklar söyletmişti. Patrik Efendi'nin mazide de Prens Sabahaddin Bey'le ne muarefe ve ne de münâsebeti mevcut değildi. Böyle olmakla beraber, Patrik Efendinin bu hareketi, meşhur bir hürriyetpervere bir cemile ve nezaket manasıyla tefsir edilebilirdi. Fakat iki tarafın da söylediği sözlerde, Cemiyeti büyük telâşlara düşüren kelimeler ve fikirler olmasaydı.

Prens Sabahaddin Bey'in, gerek İstanbul'da ve gerek vilâyetlerde, oldukça kalabalık bir unsur olan Rumlara istinad ettiği. Rumların da, kendi ekmeklerine bol bol tereyağı süren böyle cömert bir Prens ile teşriki mesaiden büyük ümitler bekledikleri artık tamamen tahakkuk etmişti. Paris'te programını tadil eden Prens Sabahaddin Bey, İstanbul'a gelir gelmez fikrini değiştirmişti. Şimdi, gerek kendisi ve gerek havarisi, türlü tefsirlerle süsleyerek yine eski teşebbüsü şahsi ve adem-i merkeziyet fikirlerini ileri sürüyorlar. Masum ve mağdur Türklerin karsısında, cazip ve parlak renkli bir yılan gibi şahlanıyorlardı.

Prens Sabahaddin Bey, gördüğü bu teveccühten cür'et alarak biraz daha etrafına sempati izhar ederse, bütün muhalif kuvvetleri başına toplayabilecekti. Bunun için Cemiyet, büyük bir telâş devresi geçirmekte idi. Cemiyetin çok hakkı vardı. Çünkü Prens Sabahaddin Bey'in de Patrikhane'ye iade-i ziyâret ettiği gün söylenen nutuklarda açıktan açığa beyan edilen fikirlerin önüne geçilmezse, bunca emekler mukabilinde ilân olunan bu Meşrutiyet; Türkler için en hakiki bir felâket olacaktı. Yalnız İttihat ve Terakki tarihinin değil bilhassa Türk tarihinin de ehemmiyetle kaydetmesi lâzım gelen bu iade-i ziyâret merasimi ile bu merasimde irâd edilen nutukların mühim parçalarını aynen naklediyoruz:

Ağustosun 26'ıncı günü Patrikhane'nin büyük saati alaturka tam yediyi çalarken Prens Sabahaddin Bey'le refakatinde bulunan Emin, Kemal ve Fazlı Bey'leri hamil olan arabalar, patrikhanenin büyük kapısı önünde tevakkuf etmişti. Prens, ruhanî memurlar tarafından istikbal edilmiş, koluna girilerek

merdivenden çıkarılmış. Merdiven başında da Edirne Metropolidi tarafından karşılanmış ve doğruca Patrikhanenin "Proo Sinkelya" odasına alınmıştı. Burada Patrik Efendi, ayakta duruyor ve misafirini bekliyordu. Samimane bir telâkiden sonra, Patrik, prensi almış büyük Sensinot Salonu'na götürmüş; burada hazır bulunan bazı metropolitlerle Rum unsuruna mensup mühim zevatın alkışları arasında, Sabahaddin Bey'e şu sözleri söylemişti:

— Fahametpenah! Yalnız devleti aliyede bulunan Rumların değil, Ortodoks olan akvamı sairenin de vekil ve tercümanı olan Rum Patrikhanesi, hanedanı âli Osman ile merbutiyet ve sıhriyeti bulunan zati fahametpenahîlerini, sinesinde kabul eylediğim cihetle müftehirdir. Âli himmet Fatih, siyasiyattaki nüfuzü nazarı dolayısile, milletimizin hukukunu, imtiyazat itasıyla tasdik eylemişlerdi. Şüphe etmem ki, Zat-i fehametpenahileri de bilcümle rüfekayi mesainizle birlikte aynı fikir ile takibi siyâset edeceksiniz. Ben ve Sen Sinot Meclisi, muhterem pederinizin istirahati ruhu için dua eylemekteyiz. Kelâmımıza hitam verirken, Sen Sinot ile birlikte; Cenabı Hakk'ın Zat-i fehametpenahilerini muhafaza ve teşebbüsü ulvi medeniyetperveranelerinde muvaffak buyurmasını temenni eyleriz.

Patrik Efendinin bu nutkuna Prens Sabahaddin Bey de aynen şu sözlerle mukabele etmişti:

— Hakkınızda, hürmeti fevkalâde hissettiğim gibi nezdinize geldiğim şu sırada kalbimi dolduran meserreti de beyan ederim. Size, yalnız Ortodoks Hıristiyanların reis-i ruhanisi olmak sıfatıyla değil; en kadim zamanlardan şimdiye kadar medeniyeti bilcümle milelü akvama *(milletlere)* neşrü isal etmiş bir milletin reisi bulunmak sıfatıyla hitap ediyorum. Nezdinize mahza bir ziyâret-i hususiye vazifesini ifa maksadı ile geldim. Onun için beyanatımın şu şeklü mahiyeti ile beraber sizi temin ederim ki; ben de, rüfekayı sayimde, imtiyazın yalnız muhafazasına değil. hatta takviyesine çalışacağız. Ve eminim ki; bunu söylemek suretiyle, bütün Osmanlıların tercümanı hissiyatı oluyorum.

Sen Sinot salonunun tavan ve duvarlarını sarsan alkışlarla hitam bulan bu sözler Şeref Sokağına aksettiği zaman, Cemiyet erkânı büyük bir gayzü infial ile yumruklarını sıkmışlar. kendilerini iğfal eden Prens Sabahaddin Bey'e karşı, gözlerini artık dört açmak mecburiyetini duymuşlardı.

Ziya Şakir Cağaloğlu
24 Ağustos 1933

MEKTUPLAR

Okuyucu mektubu

Bu tefrikamıza dair her gün muhterem karilerimizden birkaç mektup alıyoruz ve ekseriya da kıymetli yardımlara mazhar oluyoruz. Bu cümleden olmak üzere dün de bazı mektuplar aldık. Bunlardan birinin münderacatını çok dikkate şayan bulduk. Bunu harfiyen dercediyoruz:

"İttihat ve Terakkinin zuhuruna dair yazdığınız tefrikada, Yaver Şevket Bey'in tasavvur ettiği İstanbul'a, müstebdel *(terhis olacak)* efradla hücum fikrinin müzakeresi için Sabahaddin Bey'in Trablusgarb'a gitmesi meselesi doğru değildir. Trablusgarb'a giden, Londra Sefareti Kâtibi Reşid Bey dediğiniz, Reşid Sadi Beydir.

Reşid Sadi Bey, bu iş için birçok para istikraz etmiştir *(borçlanmıştır)*. Zannedersem bu para, onbir bin İngiliz lirasıdır. Ve Sir Kasel'den alınmıştır. Reşid Bey bu parayı İsmail Kemal Bey'e kaptırmıştır. Kendi namına istikraz ettiği için, bunu ödemek üzere hükûmet hizmetinden istifa ile tütün imal ve füruhtuna *(satışına)* teşebbüs etmiş. Londra, Brüksel, New York'ta açtığı fabrikaların temin ettiği kârla bu parayı tamamen ödemiştir.

Bu hikâye, tarihimizin en mühim vakalarından biri olduğu gibi, bu işe dahil olan adamların ahlâkı hakkında da gayet garip malûmatı havidir. İhmali caiz değildir. Reşid Sadi Bey, el'an *(Ocak 1933)* berhayattır. Adresini aşağıya yazıyorum. Kendisinden malûmat rica ederseniz, cevap verir zannederim."

Aynen dercettiğimiz bu mektubun, yalnız bir noktasına cevap vereceğiz. Biz, Prens Sabahaddin Bey'in Trablusgarb'a değil, Malta'ya geldiğini yazmıştık. Bu hususta da elimizde vesika vardır.

Hayırlı bir memleket için Reşid Sadi Bey'in borç aldığı on-

bir bin İngiliz lirasını İsmail Kemal Bey'e kaptırmasına gelince: Bunu, çok ümit ederiz. İsmail Kemal Bey'in evvel ve ahir oynadığı feci oyunlar, bu işi de yapabilecek karakterde bir adam olduğunu göstermektedir. Bu noktanın da karanlıkta kalmaması için, mektupta yazılı adrese, derhal bir mektup gönderdik. Gelecek cevabı aynen dercedeceğimiz tabiidir.

Bizi tenvir ve irşat eden bu muhterem kariimize, teşekkürler ederiz.

Muhabere- 1

Üsküdar'da, Mehmed Enver imzalı mektup sahibine – Muhterem Beyefendi! Mektubunuzda izah buyurduğunuz noktaya tamamen riâyet etmek hususunda biz de sizin kadar müteassıbız. Fakat işaret buyurulan noktayı tevlid eden hâdise o kadar feci olmuştur ki, o kelimeler bile çok hafiftir. Alâkanıza teşekkürler ederiz.

Muhabere- 2

Sevimli Son Posta'nın dünkü nüshasında İttihat ve Terakki tefrikasında ufak tefek bazı hatalara tesadüf ettiğimden bervechzir tashihine mubaderet olundu.

Talât Paşa merhum Selânik'e 1314 (1898) senesinde gelmiş ve Belediyede şehrî (aylık) iki yüz elli kuruş maaş alırken, yani geldiğinin daha haftasında veya on beşinde iptida benim ile ve Yüzbaşı Naki Bey ile görüşmüştür. Hukukumuz kendisiyle Selânik'e gelmesini müteakip başlamıştır. Yazdığınız gibi posta seyyar memuru olduktan sonra Manastır'a giderken Selânik istasyonunda Naki Bey ile görüşmüş olduğu doğru değildir. İhtimal ki, o vakit başka bir zabit ile görüşüp tanışmış olacaktır. Çavuş Manastırı toplantısı 1318 (1902) senesinde olmayıp 1315 (1899) senesi Ağustosundadır. Ve toplanan bizler de yedi kişi değil, sekiz kişi idik. Sekizinci arkadaşımız da o zaman tebdil-i hava suretile Selânik'te bulunan ve Balkan Muharebesi'nde Binbaşı rütbesi ile şehîden vefât eden Mülâzımevvel Mecdeddin Bey'dir.

Hatırasına hürmeten yazmaya mecburum. Zaten bu sekiz kişiden bugün Naki Bey ile benden başkası hayatta değildirler.

Sonra benim memuriyetim de Selânik Redif Livasına mülhak değil, merhum Yüzbaşı Nuri Bey gibi Onbirinci Selânik Redif Fırkası erkânı harbiyesine mülhak idi. Çavuş Manastırı içtimaında Paris'teki Amasyalı İsmail Hakkı Beye mektup yazıldığı gibi herkesin siai hâline göre şehrî aidat dahi taahhüt etmiş ve bu parayı Paris'e göndermiştik. Ufacık izahatım sizi tenvir ederse (aydınlatırsa) pek memnun kalacağım.

31-1-933 Kadıköy: Mütekait Binbaşı Kemal

Cevabımız:

Eserimizin ve inkılâbımızın temel taşını teşkil eden sizin gibi unutulmuş bir kahramanın mektubunu sizden izin almadan aynen dercettiğimizden dolayı bizi af buyurunuz. Bunu, bir şeref addettik ve cür'et gösterdik.

Birkaç defa da arz ettik ki, bu eser yalnız Muharririn dimağından çıkmıyor. Her gün, o devri idrak etmiş olan en itimada şayan zevat ile mülâkatlar yapılıyor, vesikalar toplanıyor, ondan sonra bu sütunlara geçiriliyor. Takdir buyurursunuz ki, bu zevatın ekserisi, bir hayli yaşlanmıştır. Hafızalarında ufak tefek tarih yanlışları olmak tabiidir. İşte biz bu küçük hataları da, ancak sizin gibi bize ve tarihimize alâka gösteren ciddi ve işin içinde bulunan zevatın irşat, ikaz ve tenkitleriyle ıslah ediyoruz.

İşaret buyurduğunuz noktalar arasında, yalnız Talât Bey'in Naki Bey'e tesadüfü noktasında ısrara mecburuz. Çünkü ismini söylemeye mezun (izinli) olmadığımız çok mühim bir zat, bize o tesadüf ve muhavereyi aynen not ettirmiştir. Bununla beraber, Talât Bey'in zatıâlinizle daha evvel görüşmüş olması da gayet tabiidir. Diğer hatalı noktalarda da bizi ikaz buyurursanız, minnettar oluruz. Hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz efendim.

Muharrir Z. Ş.

Muhabere- 3

A. B. imzalı mektup sahibine:

Son Posta sütunlarında yer bulan her yazı, en kuvvetli esaslara istinad eder. Şimdiye kadar bunun aksi sabit olmamıştır. Bu tefrikada, o saydığınız zevattan; ele geçirilebilenlere müracaat edilmediğini ne biliyorsunuz? Bir gün zAhmed ederek matbaamıza teşrif buyurursanız, bu tefrikanın ne müşkülât ve tetkikat ile vücude geldiğini bizzat görürsünüz. Hoşunuza gitmeyen noktalar hakkında bir tek madde gösterebilmiş olsaydınız, mektubunuz pek çok kıymetli olurdu. Şimdiye kadar, bu tefrika hakkında aldığımız, yüzlerce mektup gibi. Gazetemiz, - kendi aleyhinde dahi olsa - haklı tenkitlere yer vermekle iftihar eder.

Son Posta

Muhabere- 4

Kadıköy - Vişne sokağı - 33 numarada Ziya Beyefendi'ye:

İşâret buyurduğunuz tarihler arasındaki fark, bizim de nazar-ı dikkatimizi celbetmişti. O vesikayı veren zattan bu ciheti vaktiyle sormuş. "Hastalık ve fenâ bir sinir buhranı esnasında yazıldığı için, tarihi yanlış yazmış" cevabını almıştık.

Ahmed Saip Bey'in tard vesikasına gelince: Bunu bize veren, merhumun en yakın akrabasından biridir. Meşrutiyetin ilânından sonra, maaş tahsisi münâsebetiyle Harbiye Nezareti'nden talep edilmiş, aslından çıkarılarak suret olarak verilmiştir. Oradaki tarih hatası da, herhalde bu sureti çıkartan kâtibe ait olsa gerektir. Muhakkak olan bir şey varsa, Ahmed Saip Bey, pek çabuk terfi etmiş ve Mısır Fevkalâde Komiserliği maiyetine verilmiştir. Yazılarımıza karşı gösterdiğiniz alâkadan dolayı teşekkürler ederiz efendim.

Muharrir Z. Ş.

Muhabere- 5

Ahmed imzalı mektup sahibine:

Hüviyetini saklayan mektup sahiplerine cevap vermek prensibimizin harici olmakla beraber mahza *(sadece)* bir kariyi cevapsız bırakmış olmamak için size şu satırları yazıyoruz:

1- Kırşova isminin Kırçova çıkması, basit bir mürettip hatasıdır.

2- Rus konsolosunun bir nöbetçi tarafından öldürülmesi ve o neferin idamı meselesi, merhum Ali Rıza Paşa'nın vali ve kumandanlık zamanına tesadüf eder. Elimizdeki mehazlardan biri de merhum Rıza Paşa'nın hayatında yazdırdığı notlar olduğu için bu vakayı bütün tafsilatıyla biz de biliyoruz. İhtilâlin diğer safhalarına gelince: Bunlar hakkında da elimizde en mühim zevatın not ve hatıratı vardır. Fakat biz, sadece bahsimize taalluk eden vakaları alıyoruz.

3- Pogan Recep, o meselede hakikaten büyük bir kahramanlık göstermiştir. Buna binaen Kırşova meselesinden bahsederken bu zâtı hatırlamamak, büyük bir günâh olur.

Z. Ş.

Muhabere- 6

Sabık Manastır vilâyeti Sermüstantiği H. Kemal, Gebze – Ş. Şevket, Aydın – Terzi İsmail, Beyefendilere:

Mektuplarınızı aldık. Alâkanıza teşekkürler ederiz.

Z. Ş.

Muhabere- 7

Samsun'da muhterem Faruk Bey'e:

Niyazi Bey merhumdan da sırası gelince bahsedeceğiz.

Muhabere- 8

Konya Askerî Hastanesi Eczacısı Binbaşı Şevki Beyefendi'ye:

— Gazetemiz hakkında gösterdiğiniz teveccühe teşekkürler ederiz. Gönderdiğiniz resim kılişe edilmiş ve tekrar size gönderilmiştir.

Vefat:

Neşrettiğimiz bu tefrikada ismi geçen ve Manastır Vilâyet Heyet-i Merkeziyesi arasında pek büyük gayret ve fedakârlığı görünen Eczacı İbrahim Bey'in dünkü gün (30 Mart 1933) vefat ettiği teessüfle haber alınmıştır. Bu Meşrutiyet mücahidine rAhmedler dileriz.

Muhabere- 9

Bursa'da bir kariiniz imzalı mektup sahibine: İzmir hakkında verdiğiniz malumata teşekkürler ederiz. Bunlardan istifade edeceğiz.

Konya'dan mütekaid bir adliyeci imzalı mektup sahibine: Kıymetli teveccühünüze teşekkürler ederiz.

Muharrir Z. Ş.

Muhabere - 10

M. N. imzalı mektup sahibine: Teşekkürler ederiz. Adresinizi bildirirseniz memnun oluruz.

Muhabere - 11

Aydın – Erbeyli mektep muallimi Oğuz ve Aydın Hilâli Ahmer merkez tahsildarı Mehmed Hulûsi Bey'lere:

Mukabeleten teşekkürlerimizi arz ederiz. Z. Ş. – *Son Posta*

Sivas inşaat veznedarı Cevat Bey'e:

Memnuniyetle arz edelim ki, Âtıf Bey hayattadır. Sordu-

ğunuz suallerin cevabını birkaç nüsha sonra okuyacaksınız. Alâkanıza teşekkürler ederiz. Z. Ş.

Muhabere- 12

Fındıklı'da adliye mütekaitlerinden Sami Bey'e teşekkür ederiz. Zamanı gelince, verdiğiniz malumattan istifade edeceğiz.

Muhabere 13

Ankara'da Şemşi paşazade Şefik Bey'e: Muvazzah adresinizi bildirmenizi rica ederiz.

Muhabere 14

Ödemiş – İsmail imzalı mektup sahibine:

-Teşekkürler ederiz. Sırası gelince bahsedeceğiz.

Muhabere 15

"Açık muhabere:

Kadıköy'den gönderilen imzasız mektup sahibine:

Gönderdiğiniz mektupta verilen malumat yanlıştır. Vesikalara müsteniden yazacağımız yazılara intizar ediniz. Z. Ş"

DİZİN

Semboller

10 Temmuz 301, 350, 351, 352, 355, 359, 365, 369, 373, 397, 500, 657
99'uncu Bölük 227, 240, 374, 404, 405, 406, 415, 581, 592

A

Abbas Hilmi Paşa 123
Abdülhamid 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 98, 102, 107, 108, 109, 110, 114, 115, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 133, 140, 145, 151, 154, 179, 185, 186, 190, 191, 193, 194, 196, 202, 208, 209, 214, 215, 217, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 243, 244, 249, 250, 251, 252, 259, 263, 264, 265, 266, 269, 298, 299, 300, 301, 310, 311, 313, 314, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 349, 351, 362, 363, 366, 367, 374, 376, 378, 379, 388, 389, 390, 395, 418, 420, 427, 430, 457, 458, 460, 463, 465, 467, 468, 470, 471, 473, 474, 476, 478, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 495, 498, 499, 500, 502, 503, 504, 506, 509, 513, 514, 515, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 542, 543, 545, 546, 551, 552, 553, 554, 555, 557, 558, 563, 566, 571, 573, 575, 580, 588, 591, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 603, 605, 616, 617, 622, 623, 624, 625, 628, 632, 633, 641, 647, 650, 658, 659, 662, 670, 676
Abdullah Cevdet 102, 104
Abdullah Zühtü Bey 391, 393, 394, 395, 399, 575, 577, 670, 671
Ahmed Celâleddin Paşa 21, 22, 23, 77, 79, 110, 113, 499
Ahmed Muhtar Paşa 112, 640, 658, 665, 666
Ahmed Rıza Bey 36, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 69, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 102, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 117, 118, 120, 121, 123, 126, 127, 131, 132, 139,

142, 145, 146, 147, 151, 166, 207, 499, 500, 501, 601, 602, 603, 677
Ahmed Saip Bey 111, 112, 127, 601, 685
Anadolu 38, 127, 131, 148, 158, 197, 212, 213, 215, 216, 218, 225, 227, 266, 283, 300, 301, 310, 311, 369, 407, 450, 452, 453, 454, 472, 475, 476, 477, 478, 500, 508, 515, 516, 533, 534, 578, 579, 584, 585, 644, 671, 672, 673
Arap İzzet Bey 81, 82, 83
Arnavut 56, 201, 202, 209, 217, 222, 224, 228, 264, 271, 281, 312, 313, 314, 317, 325, 348, 370, 372, 403, 434, 596, 609, 614
Atina 110, 185, 227, 482, 502
Atıf Bey 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 312, 434
Avrupa 30, 31, 38, 40, 41, 44, 47, 48, 49, 56, 59, 60, 67, 72, 76, 77, 79, 90, 94, 102, 104, 106, 109, 128, 132, 133, 138, 143, 148, 153, 169, 177, 178, 179, 183, 185, 191, 201, 217, 218, 224, 225, 226, 229, 232, 233, 364, 376, 436, 472, 478, 481, 501, 502, 503, 504, 506, 515, 543, 553, 554, 570, 590, 591, 601, 602, 603, 606, 616, 628, 646, 652, 653, 658, 659, 671, 676, 677, 678
Avukat Baha Bey 187, 207, 208, 214, 231, 519, 618, 619, 621

B

Babıâli 107, 129, 147, 207, 234, 393, 394, 423, 425, 454, 455, 456, 458, 468, 471, 472, 473, 474, 487, 489, 492, 493, 494, 495, 496, 506, 507, 508, 510, 515, 516, 517, 528, 531, 536, 545, 552, 557, 558, 562, 566, 569, 570, 578, 591, 605, 611, 615, 655, 660, 664
Bahaeddin Şakir Bey 127, 152, 180, 182, 187, 501, 601, 603, 640, 642, 643, 656
Baki Bey 280
Bernard Meymon 37, 42
Beyazkule 155, 240, 242, 269, 271, 321, 357, 373, 379, 399, 400, 403, 443, 475, 484, 584, 592, 593, 596, 599, 600, 602
Binbaşı Naki Bey 165, 342, 358
Binbaşı Tahir Bey 165, 195, 447
Brüksel 113, 114, 115, 116, 118, 119, 502, 682
Bulgaristan 153, 154, 161, 481, 645

C

Çanakkale 26, 29, 30, 453, 556
Canbolat Bey 166, 168, 171, 178, 181, 194, 195, 197, 239, 241, 242, 243, 308, 318

Cemal Bey 173, 177, 206, 255, 282, 311, 318, 319, 321, 322, 347, 414, 418, 437, 440, 475, 482, 559, 565, 583, 584, 596, 597, 598, 604, 651, 657, 675
Cevat Bey 549, 550, 597, 598, 599, 647, 687
Cevher Ağa 21, 27, 28, 554
Çürüksulu Ahmed Bey 80, 81

D

Dadyan Artin Paşa 87, 88, 89, 90, 91, 93
Damat Mahmud Paşa 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 54, 61, 84, 85, 86, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 106, 107, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 603, 653, 678
Daniş Bey 188
Doktor Nâzım Bey 76, 77, 127, 182, 188, 189, 190, 195, 196, 197, 198, 203, 310, 359, 360, 361, 381, 382, 443, 444, 449, 581, 588, 589, 633, 634, 635, 636, 637, 643, 645, 653, 654

E

Edip Servet 166, 167, 169, 190, 192, 193, 194, 634
Edip Servet Bey 166, 167, 193
Edirne 26, 135, 204, 205, 206, 400, 486, 533, 536, 540, 541, 543, 544, 545, 547, 549, 550, 551, 552, 569, 606, 612, 640, 680
Edvard Grey 229
Enver Bey 159, 173, 174, 176, 177, 220, 236, 239, 241, 242, 253, 254, 255, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 479, 581, 582, 583, 584, 589, 634, 636, 637, 638
Ermeni 68, 71, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 102, 104, 128, 148, 149, 151, 152, 191, 208, 215, 226, 422, 451, 452, 500, 501, 508, 513, 514, 542, 650, 654, 670
Esad Paşa 50, 53, 222, 469, 510
Esvapçıbaşı İsmet Bey 22
Eyüp Sabri Bey 283, 305, 309, 317, 323, 334, 341, 343, 372

G

Gani Bey 175, 199, 201, 202, 208, 209, 210, 254, 315, 316, 317, 414, 448

H

Hakkı Baha Bey 164, 166
Hasan Fehmi Paşa 155, 156, 562, 570, 571, 572, 576, 604, 620, 621

Hasan Rami Paşa 528, 545, 594, 609, 610, 612, 613, 619, 621
Hıfzı Paşa 325, 349, 351, 352, 353, 372
Hüseyin Cahit Bey 377, 391, 392, 393, 395, 399, 469, 577
Hüseyin Hilmi Paşa 173, 211, 215, 226, 227, 259, 354, 355, 356, 358, 376, 404, 416, 442
Hüsrev Sami Bey 207, 601

I

İbrahim Paşa 206, 264, 265, 297, 303, 304, 315, 316, 354, 355, 377, 442, 505
İbrahim Temo Bey 645
İkdam 388, 393, 394, 396, 398, 399, 433, 459, 468, 487, 510, 519, 577, 606, 646, 655, 670
İshak Sükûti 66, 67, 102, 104
İsmail Hakkı Bey 113, 114, 116, 117, 121, 127, 128, 140, 142, 145, 146, 157, 159, 160, 173, 256, 318, 322
İstanbul 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 68, 69, 73, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 104, 108, 109, 110, 112, 115, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 142, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 166, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 204, 206, 207, 209, 213, 214, 216, 224, 227, 231, 234, 235, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 248, 249, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 263, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 283, 294, 307, 313, 314, 316, 317, 320, 321, 323, 324, 325, 333, 345, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 358, 360, 362, 367, 368, 369, 373, 374, 380, 382, 385, 388, 389, 390, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 407, 408, 418, 419, 420, 422, 423, 427, 433, 448, 449, 450, 451, 454, 455, 458, 460, 463, 464, 465, 468, 472, 474, 475, 477, 478, 479, 480, 482, 486, 492, 493, 499, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 510, 514, 515, 516, 517, 518, 533, 534, 536, 539, 540, 541, 543, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 553, 554, 555, 556, 559, 563, 571, 574, 575, 577, 578, 579, 585, 587, 590, 591, 592, 594, 596, 603, 606, 609, 618, 622, 624, 630, 631, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 650, 651, 655, 656, 657, 658, 665, 666, 668, 669, 670, 672, 673, 674, 676, 678, 679, 682
İttihat ve Terakki 47, 63, 68, 69, 73, 74, 76, 77, 78, 106, 108, 109, 112, 117, 127, 133, 140, 141, 142, 146, 147, 151, 162, 166, 168, 182, 183, 236, 319, 350, 441, 447, 476, 485, 486. 504, 533, 574, 577, 581, 590, 593, 594, 595, 601, 602, 612, 625, 626, 631, 633, 642, 645, 651, 652, 653, 654, 655, 675, 679, 683
İzmir 151, 158, 184, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198,

199, 200, 201, 202, 203, 204, 230, 252, 264, 310, 311, 316, 359, 360, 361, 362, 379, 380, 381, 382, 383, 399, 400, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 453, 466, 534, 586, 631, 632, 633, 634, 636, 637, 638, 643, 645, 646, 653, 654, 687

J

Jön Türk 35, 43, 47, 60, 76, 78, 80, 84, 86, 102, 103, 107, 109, 110, 111, 119, 122, 128, 132, 133, 151, 191, 226, 259, 500, 501, 502, 693

K

Kâmil Paşa 190, 191, 217, 327, 328, 338, 363, 467, 520, 557, 558, 566, 571, 573, 574, 586, 603, 604, 605, 606, 628, 629, 639, 640, 644, 649, 650, 654, 655, 656, 660, 662, 664, 670, 671
Kanun-u Esasî 182, 194, 224, 225, 226, 259, 262, 319, 320, 337, 338, 350, 352, 362, 363, 365, 367, 371, 373, 380, 382, 383, 394, 395, 397, 418, 419, 426, 427, 450, 451, 461, 473, 474, 479, 492, 530, 533, 546, 550, 552, 557, 574, 576, 585, 605, 608, 616, 622, 624
Kâzım Nami Bey 165, 169, 189
Kolağası İsmet Bey 400
Kosova 160, 161, 173, 174, 178, 211, 230, 245, 639, 649
Kuşçubaşı Eşref 361

L

Londra 45, 46, 84, 108, 659, 682
Lütfullah 25, 117, 122, 123, 124, 125, 126

M

Mahmud Bey 258, 282, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 297
Mahmud Paşa 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 54, 61, 84, 85, 86, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 106, 107, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 603, 653, 678
Mahmud Sadık Bey 131, 185, 385, 386, 387, 388, 394, 395, 424, 468, 469, 470, 471, 492, 510
Mahmud Şevket Paşa 211, 639, 656
Makedonya 133, 152, 153, 158, 160, 161, 212, 223, 226, 227, 229, 230, 232, 237, 304, 435, 481, 651
Manastır 136, 137, 138, 153, 157, 158, 159, 160, 161, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 199, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 230, 243, 244, 245, 249, 251,

252, 256, 257, 258, 260, 261, 264, 265, 266, 267, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 283, 284, 286, 294, 295, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 312, 313, 316, 317, 319, 322, 323, 325, 328, 329, 330, 331, 336, 338, 339, 340, 342, 343, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 356, 357, 358, 369, 370, 371, 372, 373, 379, 380, 400, 402, 403, 407, 408, 410, 411, 412, 414, 433, 434, 436, 440, 447, 481, 483, 484, 485, 486, 503, 580, 588, 589, 634, 638, 640, 649, 650, 655, 656, 672, 683, 686, 687

Manoel 145, 213

Manuel Karasu 145, 213, 234, 579, 694

Manyasîzade Refik 131, 132, 179, 180, 184, 185, 186, 207, 211, 212, 355, 378, 418, 455, 476, 579, 602, 654, 675

Mason 144, 162, 164, 166, 169, 179, 212, 215, 234, 235, 236, 259, 435, 436, 481, 485, 580

Mecdeddin Efendi 143, 191

Mehmed Ali Paşa 30, 127, 147, 557, 602, 603

Memduh Paşa 151, 338, 363, 374, 395, 472, 473, 492, 520, 528, 611, 612, 613, 617, 621, 622

Meşrutiyet 141, 145, 208, 326, 335, 346, 347, 350, 351, 353, 356, 357, 358, 359, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 380, 383, 385, 387, 390, 394, 395, 398, 400, 402, 403, 407, 408, 411, 413, 414, 419, 420, 421, 422, 429, 434, 436, 437, 438, 443, 446, 447, 450, 451, 453, 455, 456, 457, 458, 459, 471, 472, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 482, 484, 485, 488, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 504, 506, 508, 515, 516, 521, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 545, 546, 552, 553, 558, 560, 561, 564, 566, 569, 573, 575, 577, 580, 581, 582, 585, 587, 588, 589, 593, 601, 602, 607, 616, 620, 627, 630, 631, 632, 633, 639, 647, 651, 652, 653, 657, 658, 665, 669, 673, 676, 677, 678, 679, 687

Meşveret 45, 58, 59, 75, 77, 191

Meşveret gazetesi 77

Meymon 29, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 54

Mihran Efendi 115, 396, 397

Mithat Şükrü Bey 165, 168, 169, 173, 177, 213, 270, 318, 322, 323, 324, 536, 539, 579, 593

Mizancı Murad 7, 72, 590, 694

Mısır 59, 64, 66, 67, 70, 73, 76, 87, 90, 104, 111, 112, 123, 140, 147, 191, 502, 503, 685

Mülâzım Şaban Efendi 199

Mülazım Ziya Bey 288, 588

Münir Bey 31, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 43, 44, 78, 79, 81, 82, 83, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 114, 115, 116, 118, 119, 122

Müşir Osman Paşa 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 323, 340, 370
Mustafa Baha Bey 131, 180, 184, 388, 390, 396, 468, 510, 518, 618, 620
Mustafa Kemal Bey 162, 163, 164, 252, 255, 302, 410, 413, 589

N

Naim Bey 321, 322, 487
Naki Bey 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 165, 206, 342, 358, 401, 589, 683, 684
Nâzım Bey 76, 77, 127, 143, 182, 184, 188, 189, 190, 195, 196, 197, 198, 203, 204, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 249, 253, 254, 255, 256, 310, 359, 360, 361, 381, 382, 403, 408, 443, 444, 445, 449, 581, 582, 583, 588, 589, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 642, 643, 645, 653, 654
Necmeddin Molla Bey 458, 459, 621
Niyazi Bey 219, 221, 222, 223, 258, 260, 261, 263, 264, 267, 268, 269, 283, 284, 298, 305, 306, 310, 312, 317, 323, 329, 339, 341, 343, 370, 371, 372, 407, 408, 411, 483, 484, 686
Nuri Bey 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 139, 190, 199, 221, 369, 448, 684

O

Ohannes 599
Ohri 256, 283, 298, 305, 306, 317, 323, 339, 408
Ömer Naci Bey 165, 166, 167, 170, 176, 207, 216
Ömer Seyfeddin Bey 199, 449
Osman Hidayet Paşa 303, 304, 307, 308, 309, 322

P

Paris 31, 32, 33, 35, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 64, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 94, 95, 97, 98, 101, 102, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 139, 141, 142, 145, 147, 150, 151, 152, 162, 166, 179, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 191, 207, 216, 231, 259, 464, 481, 499, 501, 502, 602, 652, 678, 679, 684
Pogan Recep 158, 159, 686
Prens Lütfullah Bey 117, 122, 124, 125, 126
Prens Sabahaddin Bey 104, 105, 106, 107, 108, 109, 117, 119, 121, 122, 123, 126, 127, 142, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 603, 651, 652, 653, 654, 677, 678, 679, 680, 681, 682

R

Recaizade Mahmud Ekrem Bey 604
Refet Bey 204, 205, 208, 413
Resne 221, 222, 256, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 274, 278, 279, 284, 298, 305, 306, 316, 317, 323, 339, 341, 342, 343, 348, 370, 371, 372, 408, 434, 483
Rıza Tevfik Bey 186, 187, 414, 432, 488, 510, 550, 551
Rusya 71, 93, 153, 229, 545

S

Sabahaddin 25, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 117, 119, 121, 122, 123, 126, 127, 142, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 232, 500, 603, 651, 652, 653, 654, 677, 678, 679, 680, 681, 682
Sabah Gazetesi 396
Sadrazam Ferid Paşa 325, 362
Sadrazam Said Paşa 324, 332, 338, 347, 349, 363, 369, 395, 419, 424, 430, 459, 467, 492, 520, 522, 533, 542, 571, 573, 627
Şafak gazetesi 102
Said Halim 146, 147
Said Paşa 191, 217, 232, 233, 299, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 338, 347, 350, 352, 362, 363, 364, 365, 366, 369, 373, 395, 418, 419, 420, 424, 425, 426, 430, 450, 459, 467, 472, 473, 475, 486, 489, 492, 520, 521, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 530, 532, 533, 534, 536, 542, 545, 557, 558, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 566, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 577, 580, 605, 627, 640, 658, 664, 670, 671
Salih Bey 24, 94, 95, 96
Şam 37, 162, 163, 164, 640, 644
Sami Paşazade Sezai Bey 75, 127, 501, 582, 601, 602
Sapancalı Hakkı Bey 173, 245, 247, 252
Sarafof 153, 158
Sefir Münir Bey 36, 43, 78, 81, 95, 97, 101, 114, 115
Selânik 26, 135, 136, 137, 138, 139, 145, 147, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 162, 164, 165, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 193, 194, 195, 197, 200, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 220, 222, 226, 227, 228, 230, 234, 237, 239, 243, 244, 245, 249, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 294, 297, 300, 303, 310, 311, 313, 315, 316, 319, 321, 322, 323, 324, 328, 343, 346, 347, 348, 351, 353, 354, 356, 357, 358, 360, 373, 374, 375, 377, 379, 380, 382, 399, 400, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 411, 414, 415, 416, 417, 419, 420,

429, 432, 435, 441, 442, 443, 444, 449, 452, 474, 475, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 493, 497, 510, 515, 536, 537, 546, 547, 579, 580, 581, 582, 583, 585, 587, 588, 589, 592, 593, 595, 596, 599, 600, 601, 602, 603, 610, 616, 630, 636, 638, 640, 642, 649, 650, 651, 655, 656, 660, 672, 683, 684

Selim Melhame Paşa 38, 515

Selim Sırrı 190, 432, 436, 439, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 510, 511, 512, 513, 514, 519, 556, 615, 616, 623, 625

Şemsi Paşa 264, 265, 266, 267, 268, 271, 272, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 312, 313, 317, 325, 361, 370, 483

Seniha Sultan 24, 26, 27, 28, 32, 39, 40, 46, 85, 105, 116, 117, 125, 126

Sen Klu Vakası 56

Serasker Rıza Paşa 232, 234, 244, 249, 250, 263, 329, 613, 620, 621

Serez 153, 178, 206, 315, 322, 323, 324, 330, 347, 348, 350, 356, 357, 358, 374, 378, 411, 412, 418, 536, 537, 539, 593

Seyfullah Paşa 245, 246, 248, 249, 314

Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi 604

Şükrü Naili Bey 175, 208, 210, 315

Süleyman Askerî Bey 199, 280, 281, 282, 284, 287, 296, 297, 307, 308, 401, 446

T

Tahsin Paşa 31, 229, 249, 250, 259, 299, 313, 328, 332, 336, 338, 367, 472, 500, 526, 530, 531, 544, 546, 554, 609, 611, 613, 617

Talât Bey 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 164, 165, 170, 178, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 200, 207, 211, 212, 213, 234, 235, 236, 237, 255, 260, 270, 279, 318, 373, 440, 444, 481, 509, 560, 563, 564, 565, 573, 593, 596, 597, 598, 605, 651, 684

Temo 64, 66, 645

Tevfik Paşa 192, 229, 230, 361, 363, 382, 383, 427, 445, 446, 604, 632, 635, 636

Trablusgarb 72, 107, 108, 109, 682

Trablusgarp 70, 71, 72, 93, 108, 127, 131, 215, 579, 605, 639

Tunalı Hilmi Bey 102

Turhan Paşa 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101

Tütüncü Yakup Hoca 195, 197

U

Üsküp 136, 174, 210, 254, 255, 312, 316, 318, 356, 400, 402, 486, 650, 672
Uşşakizâde Sadık Bey 193

V

Veliaht Reşad Efendi 129, 196, 208, 324
Vilhelm 232

Y

Yakup Cemil Bey 265, 269, 404, 482
Yıldız 32, 45, 48, 53, 55, 56, 59, 61, 76, 77, 81, 125, 129, 130, 152, 207, 209, 214, 217, 224, 232, 244, 253, 263, 298, 309, 314, 324, 325, 338, 349, 350, 362, 373, 428, 433, 454, 458, 460, 461, 463, 465, 466, 467, 471, 472, 474, 487, 488, 489, 490, 491, 493, 495, 502, 506, 511, 513, 521, 531, 552, 553, 560, 591, 599, 623, 660, 661, 662
Yıldız Sarayı 45, 48, 53, 55, 56, 61, 77, 129, 209, 214, 217, 224, 232, 244, 253, 263, 298, 309, 314, 324, 325, 338, 349, 350, 362, 428, 433, 461, 465, 467, 472, 474, 487, 488, 490, 493, 495, 502, 511, 521, 553, 560, 623, 660, 662
Yunanistan 147, 182, 217, 218, 219, 435, 554, 651

Z

Ziya Paşa 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 539, 558, 560, 562, 566, 604, 606, 607, 608, 616, 617, 620